

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ  
КАФЕДРА СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН І ГЕОГРАФІЇ  
ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД "ХАРКІВСЬКИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНО-  
МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ"  
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

## **ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ**

**Матеріали VII Всеукраїнської  
науково-практичної Інтернет-конференції  
Харківського національного педагогічного університету  
імені Г.С. Сковороди  
(28 лютого 2024 р., м. Харків)**



**Харків  
2024**

**Міністерство освіти і науки України  
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди  
Кафедра суспільно-економічних дисциплін і географії  
Обласний комунальний заклад  
«Харківський організаційно-методичний центр туризму»  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Богдана Хмельницького**

## **ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ**

**Матеріали VII Всеукраїнської  
науково-практичної Інтернет-конференції  
Харківського національного педагогічного університету  
імені Г.С. Сковороди  
(28 лютого 2024 р., м. Харків)**

**Харків 2024**

УДК: 338.48:911: 322: 314.1: 37:502:551:63: 504:379.852:811

**Рецензенти:**

**Денисик Г. І.**, д.г.н., професор,  
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського  
**Маховка В.М.**, к.е.н. доцент,  
Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка"

**Редакційна колегія:**

**О.О. Ніколаєнко** – д.і.н, професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; **С. В. Гришко** - к.г.н, доцент, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького; **О.О. Зеленько** - к.е.н, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; **Л.І. Полякова** – к.і.н., доцент, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького; **П.І. Лоцман** – к.г.н, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; **Ю.І. Муромцева** – к.е.н., доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; **В.Д. Холодок** – к.наук з держ управління, ОКЗ "Харківський організаційно-методичний Центр Туризму"; **С.В. Некос** – к.г.н, доцент Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; **Т.Г. Гуцан** – к.п.н., доцент Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; **Т.С. Коптєва** – доктор філософії з природничих наук, доцент Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

*Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди  
протокол № 3 від 20.03.2024*

Географія та туризм: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (28 лютого 2024 р., м. Харків) / за заг. ред. Лоцмана П. І. Харків: ХНПУ ім.Г.С.Сковороди, 2024. – 598 с.

У збірнику представлено матеріали, присвячені актуальним питанням сучасної географічної науки та туризмознавства.

Розглянуто освітні тенденції у галузях географії та туризму у світі й Україні, проблеми природничої географії, висвітлення реалізації Сталого розвитку в екологічній, економічній та соціальній сферах, розглянуто питання про стан і розвиток туризму в світі й Україні, перспективі післявоєнного відновлення і використання туристичних ресурсів, природної та культурно-історичної спадщини України.

Для викладачів, аспірантів, магістрів, студентів вищих навчальних закладів та інших зацікавлених осіб.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, галузевої термінології, наявність плагіату, імен власних та інших відомостей.

© Колектив авторів, 2024

© Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, 2024

## ЗМІСТ

<b>Розділ 1. Нові виклики та тенденції в сучасній системі освіти України й світу</b>	<b>9</b>
<i>С. О. Пугач</i> ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЇ	9
<i>Т. Г. Назаренко</i> СТАН ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	12
<i>М. І. Харламов, М. А. Чиркіна-Харламова</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІПШЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ НУЦЗ УКРАЇНИ).	15
<i>М. Г. Криловець</i> ТОПОНІМІКА МІСЦЕВИХ ГРОМАД ЯК ОБ'ЄКТ КРАСЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	18
<i>О.В. Огірко</i> МУЗЕЙНО-РЕЛІГІЙНА ПЕДАГОГІКА – ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ДУХОВНОГО ТУРИЗМУ	22
<i>Л. І. Полякова</i> СУЧАСНА ІСТОРІЯ ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО	32
<i>Є. С. Ємельянова, О. А. Анастасєва</i> ДОСВІД ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО КОНКУРСУ НА ПРОХОДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРОФЕСІЙНИХ СТАЖУВАНЬ	39
<i>О. М. Хорошев</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	48
<i>А. О. Глущенко, О. М. Король</i> ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	53
<i>О. М. Левада, О. С. Арабаджі</i> МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ АЗИМУТА В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ	58
<i>L. Prokhorova, T. Zavyalova</i> , FORMATION OF GEOLOGO-GEOMORPHOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE STUDY OF THE SCHOOL COURSE OF PHYSICAL GEOGRAPHY	63
<i>Л. С. Галушка</i> ПРОБЛЕМА КОНТРОЛЮ ЗА САМОСТІЙНИМ НАВЧАННЯМ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ	67
<i>В. Д. Попов</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 6-Х КЛАСІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	71
<i>А. М. Слюта</i> ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОЛОГІЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»	80
<i>D. Zadorozhna, Y. Yemelyanova</i> , THE IMPORTANCE OF MASTERING FOREIGN LANGUAGES IN UKRAINIAN UNIVERSITIES IN WARTIME	86
<i>А. В. Бєлєвцов, А. А. Іванова</i> ТЕРМІНОЛОГІЯ ТУРИЗМУ: ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ І НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ	91
<i>L. Baindurashvili</i> IMPROVING READING COMPREHENSION	97
<i>А. Huliova</i> INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION	101
<i>С. Р. Пилипчук</i> ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ПРИКЛАДІ КУРСУ ГЕОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ ГЕОФІЗИКИ ТА ГЕОХІМІЇ ГЕОСФЕР	107
<i>D. Stremouhova</i> , AN EVALUATION OF ENGLISH TEACHING AND LEARNING IN	110

TOURISM TRAINING PROGRAMS

<i>Н. О. Рибачик, М. І. Вигулярна</i> ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ	112
<i>D. Zadorojna</i> , PROBLEMS OF EDUCATION SYSTEM DEVELOPPEMENT OF UKRAINE	116
<i>Л. А. Василюк, Л. М. Сапога</i> ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ТА ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ	122
<i>A. Skrypnyk</i> INNOVATION IN EDUCATION: THE USE OF TECHNOLOGY FOR BUSINESS FOREIGN LANGUAGE LEARNING AND TEACHING	125

**Розділ 2. Природнича географія та науки про Землю** **131**

<i>Т. М. Сокур</i> ГЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ НА ПОДІЛЛІ: І. ВЕНД. МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКА СЕРІЯ	131
<i>Т. М. Сокур</i> ГЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ НА ПОДІЛЛІ: ІІ. ВЕНД. КАНИЛІВСЬКА СЕРІЯ	139
<i>В. О. Фесюк, Ю. В. Білецький, О. Ю. Литвинова</i> , ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОЛІПШЕННЯ ГІДРОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ	148
<i>С. В. Гришко, А. В. Дьячкова, Л. І. Лопухова</i> ОСОБЛИВОСТІ ГІДРОЛОГІЧНОГО РЕЖИМУ ТИЛІГУЛЬСЬКОГО ЛИМАНУ	152
<i>В. О. Фесюк, П. П. Стефанишин</i> ОСОБЛИВОСТІ ГІДРОЛОГІЧНОГО РЕЖИМУ ТА ГІДРОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ РІЧОК МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	155
<i>А. О. Корнус, М. В. Приходько</i> ГРОЗОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ПІВНОЧІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	158
<i>С. В. Спасенко</i> ОСОБЛИВОСТІ ПАЛЕОГЕОГРАФІЧНИХ ЗМІН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В РІЗНІ ГЕОЛОГІЧНІ ЕРИ	162
<i>Глуценко С. К., Циганок Є. Ю.</i> ПРОЯВ ЕФЕКТУ МІСЬКОГО ОСТРОВУ ТЕПЛА	170
<i>В. О. Фесюк, Ю. В. Білецький, А. В. Шилова</i> , ВОДНІ РЕСУРСИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	173
<i>Т. С. Коптєва</i> СЕЛИТЕБНІ ЛАНДШАФТИ КРИВОРІЗЬКОЇ ЛАНДШАФТНО- ТЕХНІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇХ ДВОЯРУСНІСТЬ	179
<i>О. В. Непша</i> ЕКЗОГЕННІ ГЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ БЕРЕГОВОЇ ЗОНИ АЗОВСЬКОГО МОРЯ В МЕЖАХ ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	182
<i>П. М. Боровик, Ю. О. Кисельов, М. В. Шемякін</i> РИМСЬКИЙ КАРТОГРАФ ПРАУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	187
<i>Т. С. Коптєва, А. О. Іванова</i> ЛАНДШАФТИ ЛІСОСТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ	189
<i>Н. О., Рибачик, Є. А. Васильєва</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БЕЛІГЕРАТИВНИХ ЛАНДШАФТІВ	194
<i>М. М. Малусь, О. В. Непша</i> ФАКТОРИ ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА СТАБІЛЬНІСТЬ БЕРДЯНСЬКОЇ КОСИ АЗОВСЬКОГО МОРЯ	199
<i>О. В. Мельничук, Т. С. Коптєва</i> НАЙБІЛЬШІ КАР'ЄРИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	204

<i>Н.О.Гаврік, П.І. Лоцман</i> АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ РІЗНОМАНІТТЯ	208
<i>Д. Е. Єніфанцев, О. М. Вінніченко. Д. О. Коваль</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ГРАВІТАЦІЙНОГО РЕЛЬЄФУ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я	212
<i>Д. В. Микитин</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ПІДЗЕМНИХ ВОД З МІНІМАЛЬНИМИ ЗАТРАТАМИ	217
<i>М. О. Цапенко, О. В. Непша</i> ГЕОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ВЕЛИКО-ТОКМАЦЬКОГО РОДОВИЩА МАРГАНЦЕВИХ РУД	221
<b>Розділ 3. Реалізація екологічної складової Сталого розвитку та подолання наслідків військових дій в Україні.</b>	<b>226</b>
<i>Н. П. Корогода, Т. Г. Купач, О. О. Галаган</i> НАБІР ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ У ФОРМУВАННІ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ МІСЬКИХ ЗЕЛЕНИХ ЗОН	226
<i>Є. А. Темченко, Є. Ю. Циганок</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛАНДШАФТІВ ПОНИЗЗЯ ДНІПРА (КЕЙС КАХОВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА)	231
<i>Г. О. Задорожна, В. С. Ручій</i> СУЧАСНИЙ СТАН ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА «ДНІПРОВСЬКО-ОРІЛЬСЬКИЙ»	236
<i>І. М. Постернак, С. О. Постернак, О. С. Постернак</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОЇ БЕЗПЕКИ: УПРАВЛІННЯ УТИЛІЗАЦІЄЮ СОНЯЧНИХ ПАНЕЛЕЙ	241
<i>І. Р. Кузик, К. Р. Флінта</i> ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БІЛЕЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	246
<i>М. М. Мельнійчук, Ю. В. Білецький, Ю. С. Семенюк, С. І. Ковальчук, Р. Є. Качаровський</i> РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОРНІТОЛОГІЧНИХ ЗАКАЗНИКІВ КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	255
<i>В. Я. Гайда</i> ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ STEM	261
<i>Д. О. Кравчук</i> ГЕОХІМІЯ АТМОСФЕРИ НА ПРИКЛАДІ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ ПОВІТРЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	269
<i>І. В. Левченко, М. В. Сокол</i> МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	273
<i>Д. С. Шепітько, О. В. Непша</i> ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РІЧКИ МОКРА МОСКОВКА (ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ)	278
<i>Н. О. Рибачик, В. К. Рибачик</i> ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЩОДО ПРОБЛЕМИ ХАРЧОВИХ ВІДХОДІВ	284
<i>С. Красномовець, В. А. Красномовець</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ «ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ»	287
<i>Н. О. Рибачик, І. К. Рибачик</i> ТЕОРЕТИКО-ПІЗНАВАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	291
<i>С. Є. Краснік</i> АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ	295
<i>А. О. Савіцька</i> ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ: ВИБІР ЕКОГОТЕЛЕЙ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ КРОК ДЛЯ УКРАЇНЦІВ	300

<i>Т. Д. Прилуцька</i> ВПЛИВ ГІРНИЧОВИДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ЕКОЛОГІЧНУ СИТУАЦІЮ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	304
---	-----

<b>Розділ 4. Реалізація соціально-економічної складової Сталого розвитку та подолання наслідків військових дій в Україні</b>	<b>308</b>
--	------------

<i>В. А. Красноловець</i> РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ	308
---	-----

<i>А. П. Король, О. М. Король</i> ПРІОРИТЕТНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ І ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ	312
--	-----

<i>О. О. Афоніна</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ЧОЛОВІЧОГО НАСЕЛЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	317
---	-----

<i>Ю. О. Гаркуша</i> ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	323
--	-----

<i>Яна В. Карабінюк, М. М. Карабінюк</i> СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ТА КРИТИЧНІ ЗАГРОЗИ: РЕКРЕАЦІЯ ТА ТУРИЗМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНА ФОРМА РЕАБІЛІТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ	326
---	-----

<i>О. З. Байтеряков, А. А. Кузовлева</i> ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ КАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОП.ВСЬКОЇ ОБЛАСТІ СТАНОМ НА 01.01.2022 Р.	331
---	-----

<i>І. А. Донець, І. А. Арсененко, Ю. П. Хомотюк, А. О. Грицун</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В ЕКОНОМІЦІ ГРОМАДИ	336
---	-----

<i>Ю. І. Муромцева</i> ВИКОРИСТАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ РЕГІОНУ	345
---	-----

<i>В. А. Добровольська, Д. К. Притков,</i> МЕГАПРОЄКТ СТАМБУЛЬСЬКОГО СУДНОПЛАВНОГО КАНАЛУ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ	356
---	-----

<i>К. Madona,</i> PECULIARITIES OF GEORGIA-TURKEY COOPERATION IN REGIONAL AND GLOBAL TERMS	361
--	-----

<i>В. А. Добровольська, М. О. Кісельгоф</i> СУЧАСНЕ ПІРАТСТВО НА МОРСЬКИХ ШЛЯХАХ СВІТУ	368
--	-----

<i>Е. Kobiashvili,</i> THE ATTEMPTS TO RESTORE STATEHOOD AT THE END OF THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURE	374
---	-----

<i>N. Kazarashvili</i> THE FIRST INDEPENDENT STATE IN INTERNATIONAL	378
---	-----

<i>Т. Г. Куриш</i> ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ	384
--	-----

<i>Д. М. Ляшук, О. П. Вовк</i> ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ КАМЕНЕБАРВНОЇ СИРОВИНИ УКРАЇНИ	389
---	-----

<i>О. О. Зеленько, І.В. Осьмірко</i> СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РИНКУ УРАНУ	395
--	-----

<i>О. В. Мельничук</i> ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ	398
---	-----

<b>Розділ 5. Перспективи розвитку туристичної галузі в Україні й світі</b>	<b>406</b>
<i>Р. С. Зубков</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ	406
<i>Н. М. Чорна</i> НОВІТНІ КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ МІСЦЕ В ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ	410
<i>V. Matsuka, M. Horbashevska</i> MODELS OF STATE REGULATION OF TOURISM DEVELOPMENT: GLOBAL EXPERIENCE	415
<i>К. Naumik-Gladka, N. Levchenko</i> TRENDS IN THE EVOLUTION OF TOURISM INDUSTRY	423
<i>Поручинська І. В.</i> СВІТОВІ ВИННІ БРЕНДИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ВИННОГО ТУРИЗМУ	427
<i>І. А. Арсененко, І. А. Донець, Л. М. Донченко, С. О. Єрмак</i> ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПРОЦЕСУ	431
<i>К. Naumik-Gladka, A. Osmukha</i> TENDENCES OF THE GLOBAL TOURISM SECTOR: A COMPARATIVE PERSPECTIVE WITH ENHANCED FOCUS ON CIRCULAR ECONOMIC PRINCIPLES AND UKRAINE	438
<i>В. П. Яременко, О. М. Король</i> БРЕНДИНГ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІЇ	440
<i>В. С. Пацюк, А. І., Василенко, В. Ю. Святецький</i> ВОЛОНТЕРСЬКИЙ ТУРИЗМ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ	447
<i>В. І. Поручинський</i> ОБЕРТУРИЗМ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ СУЧАСНОГО УРБОТУРИЗМУ	453
<i>Т. І. Ткаченко, О. Є. Козоріз</i> ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК І ЗАЙНЯТІСТЬ В ТУРИЗМІ: НАСЛІДКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	456
<i>A. Protsenko, O. Kotova, V. Tsybulska, H. Sukhanova</i> SPORTS AND HEALTH TOURISM AS A MEANS OF PHYSICAL RECREATION	462
<i>Л. І. Стешенко, І. А. Савченко</i> ТУРИЗМ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ ТА УКРАЇНИ	467
<i>S. Karpenko, Yu. Muromtseva</i> CREATIVE INDUSTRY AND TOURISM IN UKRAINE: PROSPECTS AND DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT	471
<i>N. Yukhno</i> THE IMPACT OF E-COMMERCE ON THE MODERN CHINESE ECONOMY AND ITS PART OF TOURISM IN CHINA	475
<i>І. М. Луцик, Х.М. Терлецька</i> РОЛЬ ТУРИЗМУ В ЗБЕРЕЖЕННІ ТРАДИЦІЙ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ	479
<i>Т. М. Продаєвич, В. А. Красномовець</i> ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ СПА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	482
<i>М. В. Панченко</i> ВІРТУАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ	486
<b>Розділ 6. Рекреаційно-туристичний потенціал України та його відновлення і використання</b>	<b>490</b>
<i>С. В. Гаврилюк</i> МУЗЕЇ В СИСТЕМІ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ	490
<i>О. С. Гончарова</i> ТУРИЗМ В ЕПОХУ ВОЄН: ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ	496



<i>В. Ю. Стельмах, С. В. Полянський, О.В. Мельник, С. І. Ковальчук, Р. Є. Качаровський</i> РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОЗЕРА ХОЛОПИЧІВСЬКЕ ЗАТУРЦІВСЬКОЇ ТГ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	505
<i>Г. Я. Ільницька-Гикавчук</i> ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	510
<i>О. В. Яроменко</i> ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЗООЛОГІЧНИХ ПАРКІВ ЯК ТУРИСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ	519
<i>Р. Є. Качаровський, Н. В. Мельник, І. В. Єрко, О. В. Антипюк</i> ЛЬВІВСЬКА ДИТЯЧА ЗАЛІЗНИЦЯ ЯК ОБ'ЄКТ ТУРИЗМУ РЕГІОНУ	526
<i>А. М. Слащук, М. О. Павлушенко, О. Г. Павлушенко, Р. Є. Качаровський, О. В. Антипюк</i> РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МАНЕВИЦЬКОЇ ТГ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	533
<i>В. В. Надольська,</i> РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ МІСТА ЛУЦЬКА	540
<i>К. В. Савицька</i> РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ РОДОВИЩ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	549
<i>І. А. Савченко, В. І. Семенюк</i> ПОКИНУТІ ОБ'ЄКТИ ЛУЦЬКА ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ	557
<i>І. М. Нетробчук, З. К. Карпюк, Л. Т. Чижевська, Р. Є. Качаровський</i> ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ БАСЕЙНУ Р. КОРМИН – СКЛАДОВІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	561
<i>Л. І. Стешенко, П. В. Хамцов</i> ТУРИСТИЧНІ ПРОПОЗИЦІЇ ЛУЦЬКА: АРТ - ГАЛЕРЕЇ	569
<i>С. В. Дутчак, А. М. Лаврук</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНДУСТРІЇ ВІДПОЧИНКУ В МЕЖАХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	572
<i>І.Р. Рудакевич, О. Б. Якимович</i> МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ Т.А ШЕВЧЕНКА НА ТЕРНОПЛІ ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ	578
<i>О. В. Бирко</i> РЕСУРСИ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У ХАРКОВІ ТА ЇХ ПІСЛЯВОСННЕ ВІДНОВЛЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ	583
<i>І. М. Луцик, П.А. Горішевський</i> СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	589
<i>В. В. Сідун</i> РОЗВИТОК ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТТІ	593

## **Розділ 1. Нові виклики та тенденції в сучасній системі освіти України й світу**

**УДК 911.3**

*Пугач Сергій Олександрович,  
д. геогр. н., професор, професор кафедри  
економічної та соціальної географії,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

### **ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЇ**

Виклики сьогодення вимагають кардинального переосмислення ролі системи освіти як механізму передачі знань між поколіннями та формування компетенцій. З появою та широким поширенням штучного інтелекту (ШІ) виникають думки про доцільність сучасної системи освіти. У цьому контексті вивчення географії відіграє дуже важливу роль, оскільки географія володіє однією дуже важливою для сучасності особливістю – комплексністю об'єкта дослідження. Це допомагає здобувачам освіти зрозуміти складність взаємодії між людиною і навколишнім середовищем, осмислити роль людини у сучасних глобальних процесах. Постає питання про можливості інтеграції технологій ШІ в процес вивчення географії.

Проблемам взаємодії системи освіти та технологій штучного інтелекту присвячена низка наукових досліджень таких вчених, як Панухник О. [2], Соменко Д. та ін. [3], Терепищій С. [4], Ahmad S. et al. [5], Kim J. et al. [9] та інших. Питання використання ШІ про вивченні географії знаходять своє відображення у працях Chang C.-H. and Kidman G. [6], Chorley R. [7], Janowicz K. et al. [8], Rakuasa H. [10] та інших. Про важливість даного питання свідчить прийнята у Верховній раді Концепція розвитку сфери штучного інтелекту в Україні [1].

Метою роботи є систематизація особливостей наукового дискурсу щодо використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі при вивченні географії.

Штучний інтелект – це наукова дисципліна, що спрямована на створення комп'ютерних програм, які здатні виконувати завдання людського інтелекту. Сюди, насамперед, входить здатність вчитися на основі даних, розпізнавати закономірності, приймати рішення та виконувати складні нетипові завдання.

Штучний інтелект дає багато потенційних можливостей для навчання географічних знань.

Насамперед це забезпечення більш інтерактивного та персоналізованого навчального процесу. Використовуючи технологію штучного інтелекту, викладачі можуть розробляти навчальні матеріали, які відповідають індивідуальним потребам та інтересам студентів. Наприклад, системи ШІ можуть аналізувати навчальний прогрес кожного учня і адаптувати навчальний контент відповідно до його персонального рівня.

Інтеграція ШІ у вивчення географії може дати значні переваги у вигляді інтерактивних візуалізацій та високореалістичних симуляцій географічного середовища. Такі технології, як доповнена реальність (AR), віртуальна реальність (VR) дозволяють учням досліджувати карти, географічні об'єкти і природні явища у реалістичній візуальній формі. Завдяки цьому географічні поняття стають легшими для розуміння та подальшого застосування на практиці.

У контексті навчання географії технології ШІ можуть забезпечити швидший і точніший аналіз складних просторових даних.

Однак за вказаними вище можливостями стоять значні виклики для суспільства.

Перш за все це нерівномірний доступ до технології. Не всі здобувачі освіти та навчальні заклади мають відповідну інфраструктуру для інтеграції

штучного інтелекту в навчання географії. Така нерівність доступу може поглибити цифровий освітній розрив між різними групами учнів.

Великою проблемою є конфіденційність та безпека даних учнів та студентів. Використання технології штучного інтелекту для моніторингу успішності учнів може передбачати збір конфіденційних персональних даних. Потрібно прийняти ряд законодавчих актів на найвищому рівні щоб гарантувати, що дані не будуть використані не за призначенням і їхня конфіденційність буде збережена.

Проблеми сумісності систем ШІ та навчальних програм, навчальних матеріалів. Надавачі освітніх послуг повинні володіти рядом специфічних компетентностей. Необхідне переосмислення ролі вчителя та самого процесу навчання.

Проблема «власне» навчання. Учні не повинні лише покладатися на технології ШІ, але й розуміти географічні поняття та терміни.

Отже, проблема інтеграції систем штучного інтелекту у процес навчання географії має багатогранний та неоднозначний характер. Цей процес ще триває і потребує свого осмислення від науковців багатьох галузей знань. З однієї сторони ШІ дає багато потенційних можливостей для навчання географічних знань. З іншого боку – штучний інтелект породжує багато проблем, які потребують невідкладного вирішення.

### *Література*

1. Концепція розвитку сфери штучного інтелекту в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 21.02.2024).
2. Панухник О. В. Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ. *Галицький економічний вісник*. 2023. Т. 83. № 4. С. 202–211. [https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk\\_tntu2023.04.202](https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04.202)
3. Соменко Д., Трифонова О., Садовий М. Використання штучного інтелекту та нейромереж в освітньому процесі з фахових дисциплін студентами спеціальності «Професійна освіта (цифрові технології)». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. 2023. 1(1). 45–55. <https://doi.org/10.25128/2415-3605.23.1.6>

4. Терещиць С. Медіаграмотність в епоху штучного інтелекту: інтеграція інструментів і методів штучного інтелекту в сучасні педагогічні підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 60. Т. 4. С. 195–202. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-31>
5. Ahmad S.F., Rahmat M.K., Mubarik M.S., Alam M.M., Hyder S.I. Artificial Intelligence and Its Role in Education. *Sustainability*. 2021. 13(22) P. 12902. <https://doi.org/10.3390/su132212902>
6. Chang C.-H., Kidman G. The rise of generative artificial intelligence (AI) language models - challenges and opportunities for geographical and environmental education. *International Research in Geographical and Environmental Education*. 2023. 32(2). P. 85–89. <https://doi.org/10.1080/10382046.2023.2194036>
7. Chorley R. J. (Ed.). *Directions in Geography*. Routledge, 2019. <https://doi.org/10.4324/9780429273292>
8. Janowicz K., Gao S., McKenzie G., Hu Y., Bhaduri B. GeoAI: spatially explicit artificial intelligence techniques for geographic knowledge discovery and beyond. *International Journal of Geographical Information Science*. 2020. 34(4). 625–636. <https://doi.org/10.1080/13658816.2019.1684500>
9. Kim J., Merrill K., Xu K., Sellnow D. My teacher is a machine: Understanding students' perceptions of AI teaching assistants in online education. *International Journal of Human–Computer Interaction*. 2020. P. 1902–1911. <https://doi.org/10.1080/10447318.2020.1801227>
10. Rakuasa H. Integration of Artificial Intelligence in Geography Learning: Challenges and Opportunities. *Sinergi International Journal of Education*. 2023. 1(2). P. 75-83.

УДК 37.022

*Назаренко Тетяна Геннадіївна,  
д.пед.н., професор,  
завідувачка відділом  
навчання географії та економіки  
Інституту педагогіки НАПН України,  
м. Київ*

## **СТАН ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Наука географія за змістом є інтегрованою та комплексною, саме ця властивість відобразилась у меті й змісті навчального предмету, що вивчається в закладах загальної середньої освіти. З одного боку, шкільна географія вміщує фізико-географічний компонент: явища та зміни в природі тощо, а з іншого – соціально-географічний, який об'єднує економічні та суспільні дисципліни,

тому дослідження навколишнього середовища та природних явищ відбувається із застосуванням універсального інструментарію: прогнозування, моделювання, дослідження. Сформовані в учнів на попередніх природознавчих курсах географічні знання об'єднані в єдину наукову картину світу. Саме тому шкільна географія є базовим світоглядним навчальним предметом у закладі загальної середньої освіти.

На початку XXI століття шкільна географічна освіта в Україні зазнала змістового оновлення. У 2001 році були створені нові навчальні програми. У процесі їх впровадження були виявлені певні проблемні моменти, які полягали у порушенні логічної послідовності при вивченні окремих тем і розділів, деколи перенасиченість назв об'єктів географічної номенклатури створювало утруднення для учнів відповідного віку зафіксувати такі обсяги інформації. Розподіл годин на теми і розділи в межах географічних курсів мав певну диспропорцію у кількості практичних робіт та їх неритмічної кількості, наприклад одна тема пропонувала 2-3 практичні роботи, тоді коли в другій темі не було передбачено жодної [3, с. 81-82].

Сучасна реформа шкільної освіти, яка пов'язана з застосуванням ідей Концепції Нової української школи, вводить наскрізний, інтегрований, компетентнісно та практико орієнтований вектор реалізації змісту навчання, рамковий та дитиноцентричний характер структури освітнього процесу, зокрема й географії. Нова українська школа вимагає й учителя сучасного гатунку, який здатний робити в умовах рухливих змін, володіє сучасними ситуативними методиками, які орієнтовані на формування в учнів оціночного бачення навколишнього світу, природних та соціальних об'єктів та явищ тощо.

Акцентування на компетентнісному підході в навчанні географії знайшло відображення в результатах Міжнародного порівняльного дослідження PISA, під час проходження якого українські учні та учениці продемонстрували доволі високий рівень вмінь працювати з різними джерелами географічної інформації, аналізувати та інтерпретувати дані тощо. Натомість актуальним є зосередження

уваги на формуванні абстрактних географічних знань, умінь обґрунтовувати план дослідження, навичок здійснювати експеримент та робити відповідні висновки [1, с. 44].

З початком воєнних дій, що відбуваються на території України з 24 лютого 2022 року процес реформ нової української школи дещо сповільнився, але завдяки науковцям, методистам, вчителям, батькам та всім дотичним до освіти навчальний процес продовжує проводитися в закладах загальної середньої освіти. Щодо організації навчальної діяльності з географії, то він супроводжується змістовною кількістю втрат у навчанні.

Під час нашого наукового дослідження, що проводилось в період 2022-2023 навчального року шляхом спостереження за освітнім процесом, анкетування учнів та учениць, їх батьків та вчителів, нами виявлені важелі, які викликатимуть здібність енергійно коригувати освітній процес [2]: діагностика та встановлення освітніх втрат учнів та учениць; опрацювання програми надолуження навчальних прогалин, які мають бути релевантними навчальним результатам; відповідний поділ навчального географічного змісту, що вимагатиме доопрацювання; вмотивованість учнів та учениць до оволодіння початковим географічним матеріалом; урізноманітнення видів навчальної діяльності (емоційно-забарвлений контент, навчальна гра, візуалізація, онлайн-вправи тощо); використання можливостей інших навчальних предметів через інтегрований зміст, реалізація міжпредметних та над предметних зв'язків, стимулювання учнів та учениць до самостійного пошуку додаткових джерел географічної інформації, що буде розширюватиме та активізувати в них навички до експериментального мислення, це і буде метою дослідження наших подальших педагогічних розвідок.

### *Література*

1. Васильєва Д. В., Горошкін І. О., Надтока В.О. Формування в учнів основної школи математичної, природничої й читацької грамотності в контексті Міжнародного моніторингового дослідження PISA. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725485>
2. Назаренко Т. Г., Яценко В. С., Часнікова О. В. Методичні рекомендації

щодо навчання географії в умовах воєнного стану <https://undip.org.ua/news/strong-metodychni-rekomendatsii-shchodo-navchanniaheohrafii-strong-strong-v-umovakh-voiennoho-stanu-strong/>

3. Стан та шляхи підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти в Україні. Аналітико-методичні матеріали /кол. автор. ; за загальною редакцією О.М. Топузова ; укл. М.В. Головка. Київ : Інститут педагогіки НАПН України: Педагогічна думка, 2021. - 116 с. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-605-6-116>

**УДК 37.091**

*Харламов Михайло Іванович*  
*д.іст.н., професор,*  
*завідувач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін,*  
*Чиркіна-Харламова Марина Анатоліївна*  
*к.тех.н., доцент, заступниця начальника кафедри*  
*спеціальної хімії та хімічної технології,*  
*Національний університет цивільного захисту України,*  
*м. Харків*

## **ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІПШЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ НУЦЗ УКРАЇНИ).**

Навчальний процес є чи не найбільш впливовою формою інформативного наповнення курсантської й студентської аудиторії. Судячи з останніх досліджень, 30 % респондентів обрали викладача як головний носій навчальної інформації. Проте, навіть для цього питання мережа Інтернет залишилась домінуючою – 56 %, що говорить про неухильне зниження ролі викладача в освітньому процесі [2, с. 40].

Таким чином, сучасна вища освіта зіткнулась з проблемою необхідності підготовки кваліфікованих фахівців з числа молоді з недостатнім рівнем мотивації до навчального процесу та практичного спрямування знань середньої освіти. Це пов'язано з багатьма факторами розвитку сучасного суспільства як на державному рівні в загальноосвітніх навчальних закладах, так і особистісному, пов'язаному з розвитком і використанням інформаційних та технічних засобів навчання. За таких умов доцільно або вводити нові види і



форми роботи насамперед курсантами, або більш ефективно використовувати ті, які раніше не розглядалися як основні.

Серед таких важливо виділити один з видів заняття, якому варто приділити більше уваги: індивідуальне заняття, наділивши його певними практичними особливостями. Індивідуальні навчальні заняття організуються за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану здобувача вищої освіти і можуть охоплювати частину або повний обсяг занять однієї чи декількох навчальних дисциплін, а в окремих випадках повний обсяг навчальних занять для одержання освітнього кваліфікаційного рівня. Види індивідуальних занять, їх обсяг, форми і методи проведення, форми та методи поточного контролю, підсумкового контролю (крім державної атестації) визначаються індивідуальним планом студента. Індивідуальний навчальний план здобувача вищої освіти складається на підставі робочого навчального плану і включає всі нормативні навчальні дисципліни та частину вибіркового навчальних дисциплін, вибраних студентом. Індивідуальний навчальний план складається на кожний навчальний рік і затверджується в порядку, встановленому вищим навчальним закладом. Вибіркові навчальні дисципліни, введені вищим навчальним закладом за освітньо-професійною програмою і включені до індивідуального плану студента, є обов'язковими для вивчення [1, с. 95].

На сучасному етапі розвитку науки та техніки при створенні єдиного європейського наукового й освітнього простору актуальним для нашої держави є питання подальшого вдосконалення системи освіти, розробки єдиної системи залікових одиниць європейської кредитно-трансферної системи (системи ECTS), яка дозволяє в умовних одиницях виміряти навчальне навантаження та оцінити якість засвоєння студентом навчальних дисциплін. Виходячи зі структури педагогічної діяльності науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, основним предметом оцінювання результатів освіти є результати навчання, вміння та навички. Суб'єктом оцінювання звичайно є

викладач або кваліфікаційна комісія. При цьому об'єктом контролю у вищих навчальних закладах залишається сам педагогічний процес.

Педагогічний контроль є невід'ємною частиною процесу освіти та професійної підготовки фахівців та виконує чотири основні функції: діагностичну, навчальну, організаційну та виховну. Діагностична функція педагогічного контролю націлена на визначення рівня знань, умінь та навичок з метою отримання науково обґрунтованої інформації для вдосконалення процесу підготовки. Відомо, що кожний засіб діагностики, який використовується сьогодні у вітчизняній педагогіці, має як переваги, так і недоліки, що впливають у значній мірі на результати контролю. Під час вивчення дисциплін базової підготовки використовується поточний та підсумковий контроль засвоєння матеріалу, отриманих навичок і вмінь.

Підсумковий контроль проводиться періодично у формі підсумкових модульних робіт та екзамену (заліку). Під час проведення екзамену оцінювати теоретичні знання, практичні навички і вміння відповідно до переліку знань і вмінь, зазначеного в цільовій настанові. Загальна оцінка виставляється за сукупністю теоретичної та практичної частин екзамену. Поточний контроль проводиться на всіх видах занять і має здійснюватися неперервно. Саме цей вид контролю дає можливість оперативно відслідковувати якість засвоєння навчального матеріалу, контролювати набуті курсантами та студентами знання, вміння та навички [3, с. 60].

Серед заходів з поліпшення навчального процесу можна і потрібно використовувати заняття-екскурсії. В нашому випадку – заняття на виробництві. Заняття на виробництві це специфічне навчально-виховне заняття, перенесене, згідно з певною освітньою або виховною метою, до пожежної частини, нафтобази, заводу, стадіону, цеху тощо. Як і будь-яке заняття, екскурсія передбачає особливу організацію взаємодії викладача і студента (курсанта). На екскурсії поряд із спостереженнями здобувачами вищої освіти використовуються розповідь, бесіда, демонстрація та інші методи. Освітньо-

виховне значення занять-екскурсій полягає в тому, що вони слугують накопиченню наочних уявлень та життєвих фактів, збагаченню чуттєвого досвіду здобувачів, екскурсії допомагають встановленню зв'язку теорії з практикою, з життям, виїзні заняття сприяють вирішенню завдань естетичного виховання, розвитку почуття любові до майбутньої професії.

#### *Література:*

1. Гуревич Р.С. Інформатизація навчального процесу як чинник формування особистості майбутніх фахівців // Дидактика професійної школи: зб. наук. пр./ред. кол.: С.У. Гончаренко (голова), В.О. Радкевич, І.Є. Каньковський (заст. голови) та ін. – Хмельницький: ХНУ, 2006. – Вип. 4. – С. 94-97.

2. Особливості інформаційної культури сучасного студентства (на матеріалах курсантів та студентів НУЦЗ України): звіт про НДР/ кер.: Рябініна О.В. – Харків. 2018. – 47 с.

3. Рихальський О.Р., Андрєєв О.В. Неперервний поточний контроль – основа поліпшення якості навчання курсантів (студентів) /Р.О. Рихальський, О.В. Андрєєв // Проблеми та напрями вдосконалення підготовки військових фахівців з урахуванням досвіду антитерористичної операції у східних областях України: XVI наук.-метод. конф., Житомир, 25 травня 2017 р.: тези доповідей / Міністерство оборони України, Житомир. військ. ін-т імені С. П. Корольова. – Житомир : ЖВІ, 2017. – С. 60 – 61.

**УДК 908:[352.07:81'373.21**

*Криловець Микола Григорович,  
д. пед. н., професор кафедри географії,  
Ніжинський державний університет  
імені Миколи Гоголя, м.Ніжин*

## **ТОПОНІМІКА МІСЦЕВИХ ГРОМАД ЯК ОБ'ЄКТ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Знання топоніміки при вивченні курсу «Географія України» має велике значення. За сучасної ситуації в нашій державі ці знання будуть сприяти перш

за все патріотичному вихованню школярів, дозволять зробити уроки географії цікавішими і змістовнішими.

Патріотичне виховання – виховання любові до своєї Батьківщини, до свого народу, гордості за його історичне минуле, до національних традицій. Патріотичне виховання – є одним з найважливіших завдань нашої сучасної школи.

Патріотизм насамперед передбачає глибинне почуття прив'язаності й любові до того місця, де людина народилася і провела своє дитинство. Виховання патріотизму починається з поглибленого пізнання своєї Батьківщини.

Аналіз літератури і практичної діяльності свідчить про значну увагу до шкільного краєзнавства фахівців у різних сферах педагогіки. Загальні питання пов'язані з розробкою педагогічних принципів і змісту шкільного краєзнавства, системи краєзнавчої діяльності загальноосвітньої школи і педагогічного керівництва нею, питанням топоніміки, розглядалися в роботах М. Ю. Костриці, В.В. Обозного, Б. П. Пангелова, М. Г. Стельмаховича, О. В. Тімець, Б. О. Чернова та ін. Проблеми краєзнавчої роботи в різних напрямках виховної роботи розкриваються в роботах М.В. Елькіна, О.В. Корнеєва, П. О. Скавронського, Ю. М. Філоненка.

Чернігівщина входить до складу етнічного ядра українських земель і є одним з найцікавіших регіонів для топонімічного дослідження, особливо після укрупнення районів і територіальних громад. Тобто мова йтиме про території сучасного Ніжинського району, які в різні часи входили або до складу Ніжинського козацького полку, або ж до складу Ніжинського адміністративного округу і, Ніжин, як найбільший населений пункт цієї частини області, здавна був для них центром політичного, торгово-економічного й культурного тяжіння.

Так за законом порівняння і протиставлення виявлені пари: Велика Кошелівка – Мала Кошелівка, Велика Загорівка – Мала Загорівка, Велика Доч –

Мала Доч, Старий Биків – Новий Биків, Стара Басань – Нова Басань, Біловежі Перші – Біловежі Другі. Окремі назви не становлять пари, проте також входять до цього ланцюгу: Нові Млини, Велика Дорога, Добропілля, Нове Полісся, Пальчики.

Найбільш представлені антропонімічні назви, які походять від власних імен: Адамівка, Андріївка, Бакланове, Богданівка, Валентіїв, Вікторівка, Володькова Дівця, Григорівка, Гришівка, Грушівка, Галайбине, Дмитрівка, Забілівщина, Карпенкове, Катеринівка, Клипин, Макіївка, Марківці, Купченкове, Леонідівка, Олександрівка, Оленівка, Петрівка, Прохори, Сидорівка, Софіївка, Степанівка, Тарасівка, Терешківка, Титівка, Хомине, Юрківщина, Ярославка.

Своєрідність природного ландшафту відбилась у назвах: Високе, Глибоке, Горбачі, Заболоття, Діброва, Низи, Піски, Плоске, Поляна, Степове, Степові Хутори, Рівчак-Степанівка, Хвилівка, Ховми, Хороше Озеро, Чистопілля.

Із фітотопонімів варто відмітити: Березанку, Берестовець, Бурківку, Вербівку, Вишневе, Дуболугівку, Зеленівку, Калинівку, Кленове, Кропивне, Липів Ріг, Лісове, Осокорівку, Підгайне, Садове, Часниківку, Яблуневе, а з зоотонімів – Бобрик, Бобровицю, Ведмедівку, Веприк, Воловицю, Ворону, Вороньки, Гайворон, Комарівку, Линівку, Лосинівку.

За родом діяльності людини знаходимо: Каблуки, Колісники, Мильники, Пирогівку, Печі, Прачі, Нові Млини, Сальне, Шаповалівку, а щодо типу поселення та забудови: Безуглівку, Білоцерківці, Вольницю, Городище, Зруб, Козацьке, Курінь, Маличину Греблю, Мости, Погребець, Рубанку, Селище, Таборище, Татарівку.

З давніх давен на території Ніжинщини люди поселялись поблизу річок, озер та інших водойм, звідки й запозичені назви населених пунктів: Борзна, Головеньки, Красностав, Кропивна, Смоляж, Озеряни, Червоний Остер, Хороше Озеро. Якщо порівняти сучасну топографічну карту Ніжинщини з картами нашої місцевості, виконаними зарубіжними картографами у XVII –

XIX століттях (Г. Меркатора, Г.Л. Боуплана, І. Гоманна, Т. Маковського та ін.), то легко можна помітити, що багато річок і озер на сучасних картах відсутні, тобто зникли назавжди.

Зустрічаються назви, які принесені переселенцями з інших регіонів України та області: Переяславка, Паристівка, Хотинівка тощо, мають місце й ті, які мають своєрідне значення, виникнення і походження яких неясне або варіативне: Мрин, Омбиш, Ядути та ін.

Топонімічні назви – один із елементів історичної пам'яті народу. Зміна назв географічних об'єктів через перейменування є типовим явищем для країн з колоніальним статусом. Витіснення національної мови з усіх сфер життя та впровадження мови країни-метрополії в офіційних установах, знищення національної церкви тощо – все це разом із заміною через перейменування первісних назв географічних об'єктів, призводить до втрати народом історичної пам'яті, а зрештою – до втрати своєї ідентичності. Це знаряддя асиміляції успішно використовувалося завойовниками, які у певні періоди володіли тією чи іншою частиною українських земель.

Учням і студентам доводиться запам'ятовувати багато географічних назв. Не можна читати карту без певного запасу знань географічної номенклатури. Щоб запобігти механічному запам'ятовуванню топонімів, учитель повинен розкрити їх значення, зміст, походження. Правильно поставлене вивчення географічних назв відіграє важливу роль у засвоєнні програмного матеріалу. Використання топонімічного матеріалу на уроках посилює інтерес учнів до навчального предмета. А щоб полегшити процес запам'ятовування географічних назв учителю-географу потрібно використовувати весь арсенал активних методів навчання, вироблених сучасною методикою навчання географії.

При вивченні нового матеріалу нові назви, які учні вперше чуять, вчителю потрібно чітко виділяти голосом, іноді навіть по складам, а ще краще із записом на дошці та вказівкою правильного наголосу. Окремі, досить

громіздкі чи важкі для сприймання назви учні мають обов'язково записувати в своїх робочих зошитах. Також учні швидше засвоять назву, якщо вона буде неодноразово повторюватися, особливо в різних варіантах запитань.

**УДК 726.54: 371.65**

*Огірко Олег Васильович,*

*доктор філософії, доцент, доцент кафедри філософії та педагогіки  
Львівський національний університет ветеринарної  
медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького, м. Львів*

## **МУЗЕЙНО-РЕЛІГІЙНА ПЕДАГОГІКА – ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ДУХОВНОГО ТУРИЗМУ**

У сучасних умовах реформування української освітньої системи постає питання щодо нових підходів до організації і змісту навчальної діяльності. Важливе місце серед них посідає один із перспективних напрямів сучасної педагогіки – музейно-релігійна педагогіка, що вирішує проблеми формування особистості, а саме: залучення здобувачів освіти до дослідницької та просвітницької діяльності засобами музейної експозиції з використанням інформаційних технологій, розвиток їхніх дослідницьких умінь і творчих здібностей, вироблення здатності до самостійних суджень і оцінок, навичок критичного мислення. Музейна педагогіка має важливе значення в системі освіти і розвитку, вона сприяє всебічному розвитку особистості студентів, активному пізнанню навколишнього світу [3].

Проблеми розвитку музейної педагогіки досліджували Н. Ганнусенко, В. Приходько, О. Січкарук, М. Ткаченко, О. Караманов, Т. Ковальчук, Р. Силко, М. Юхневич, Є. Чмихало та ін. Релігійні проблеми духовного туризму аналізувалися в роботах А. Ковальчука, С. Романчук, Н. Паньків, А. Нагірняк та ін.

Метою статті є представлення впливу музейно-релігійної педагогіки на формування духовних та національних цінностей особистості, її світогляду, поваги до культурної і релігійної спадщини українського народу, а також актуалізування ролі цієї педагогіки в культурно-освітньому просторі тощо.

Музейно-релігійна педагогіка – це галузь педагогіки, яка використовує музеї та релігійні артефакти для формування духовно-релігійного світогляду. Вона ґрунтується на переконанні, що музеї та храми усіх християнських конфесій можуть бути потужними навчальними середовищами, де відвідувачі покликані досліджувати і глибше усвідомлювати проблеми виховання молоді засобами релігії та сакрального мистецтва.

Музейно-релігійна педагогіка може використовуватися для викладання релігієзнавства, основ духовно-морального виховання, а також для вивчення різних аспектів релігії, таких як вірування, практики та історії поширення релігій на різних територіях. Її можна використовувати в різних умовах, зокрема в музеях, класних кімнатах і місцях поклоніння.

Існує багато різних методів музейно-релігійної педагогіки. Деякі поширені методи включають: використання релігійних артефактів, які можуть бути використані, щоб допомогти відвідувачам дізнатися про різні аспекти релігії. Наприклад, хрест може використовуватися для викладання християнства, а менора – для викладання юдаїзму.

Для цього вживаються наративи, які можуть бути потужним способом допомогти відвідувачам зрозуміти релігійні вірування, переконання та практики. Історії можуть розповідати про релігійних лідерів, зокрема, таких відомих, як святий Іван Павло II, праведний митрополит Андрей Шептицький, ісповідник віри Йосиф кардинал Сліпий, моральний авторитет України Любомир кардинал Гузар; події чи притчі.

Використовуються також інтерактивні експонати, які можуть допомогти слухачам дізнатися про релігію цікавим і захоплюючим способом. Вони можуть включати ігри, вікторини та практичні заходи.



Музейно-релігійна педагогіка є ефективним способом викладання проблем релігієзнавства, історії України та її Церкви. Вона може допомогти здобувачам вищої освіти: дізнатися про різні релігії; зрозуміти релігійні вірування та практики; розвинути повагу до інших релігій; критично мислити про релігію; поглибити власний духовний світогляд.

Музейно-релігійна педагогіка – це зростаюча галузь. Збільшується кількість музеїв, які пропонують програми музейно-релігійної педагогіки. Також зростає кількість ресурсів, доступних для музейних педагогів, які хочуть включити релігію до своїх програм.

Відомими прикладами застосування музейно-релігійної педагогіки у світі є: музей Біблії у Вашингтоні, округ Колумбія, який пропонує різноманітні програми для відвідувачів усіх віків, у тому числі екскурсії, заняття та семінари; музей ісламського мистецтва в Досі, Катар, що пропонує експонати з мистецтва та культури ісламського світу.

Музейна педагогіка – це наукова дисципліна на перетині музеєзнавства, педагогіки і культурології, яка розглядає музей як освітню систему. Через свій міждисциплінарний характер музейна педагогіка оперує категоріями музеєзнавства та культуролого-релігієзнавчих дисциплін. Вона здійснює передачу культурного досвіду на основі міждисциплінарного та поліхудожнього підходу через педагогічний процес в умовах музею. Завдання музейної педагогіки впливають із вимог сьогодення, мудрого використання історичної та культурно-духовної спадщини нашого народу у системі виховної роботи [3].

Музейна педагогіка – це інноваційна педагогічна технологія, яка ґрунтується на інтеграції суспільно-гуманітарних наук: історії, музеєзнавства, мистецтвознавства, культурознавства, філософії, релігієзнавства, теології та сприяє розвитку творчих здібностей студентської молоді.

Мета релігійної педагогіки – допомогти людям зрозуміти релігію та її значення у їхньому житті. Це може допомогти їм розвинути власну релігійну

ідентичність і навчитися жити згідно зі своїми переконаннями. Релігійна педагогіка також може допомогти людям зрозуміти інші релігії та сприяти міжрелігійному діалогу.

Існує багато різних підходів до релігійної педагогіки. Деякі програми зосереджуються на вивченні доктрин і вірувань певної релігії, тоді як інші зосереджуються на релігійній етиці та практиці. Певні програми розроблені для дітей, тоді як інші розроблені для дорослих. Релігійна педагогіка великою мірою формує духовність підростаючого покоління.

Духовні цінності пов'язані з релігією як зв'язком, так і зустріччю та життям людини з Богом, Який є один для всіх, і тому людина повинна правильно будувати свої відносини з Творцем, вбачати у Ньому найвищий сенс свого існування. Слово релігія походить від латинських слів “ligo” – зв'язок та “ligare” – в'язати, тобто дослівно означає мати зв'язок з Богом та його постійно відновлювати.

Релігія – це зв'язок земного і небесного, матеріального і духовного, тлінного і нетлінного, скінченого і безконечного. Релігія є відповіддю на поклик Божий, Який полюбив нас першим. Релігія – це найважливіше добро в житті людини, Боже світло для її розуму. Завдяки їй пізнаємо мету нашого життя і дорогу, яка веде до цієї мети. Релігія – це форма свідомості, яка поділяє світ на природний та надприродний. Релігія поєднує й пов'язує людину з Богом. Вона спонукає її ушановувати Бога, визнавати, що Він є Творцем світу і підтверджувати свою віру ділами. Людина має природну релігійність, бо їй властиве вроджене почуття – змагання до ідеалу. Людина як створена особа має обов'язки супроти Свого Творця і супроти інших людей, які відкриваються в крилатому латинському вислові: “Ora et labora” – “Молись й працюй”. Релігія закликає людину смиритися перед Богом як Батьком усіх людей і побачити в іншій людині свого брата, чи сестру, тобто собі рівного. Релігія заперечує пиху, гордість поодиноких людей і народів та закликає всіх жити в гармонії. Релігія є основою найвищої моралі, якою вона займається протягом усього існування.

Релігія – це також відношення людини до Бога та Бога до людини, це своєрідний зв'язок номосу і космосу, тобто діалог, а не монолог між особами (людиною і Богом). Найповнішим визначенням релігії, зробленим в класичній філософії релігії є: “релігія є онтологічним, особово – особовим стосунком, стосунком “я – Ти” між людською особою і особовим Абсолютом (Богом), Якого людина визнає остаточним джерелом свого існування та Найвищим Благом – кінцевою метою свого життя”. Цей стосунок виражається в релігійних діях і моральній поведінці. Релігійним не можна бути насильно, штучно в обхід свободи людини. У релігійної людини змінюється світосприйняття, спадає ширма з її очей. Це навернення до Бога – друге народження. Вона не може виникнути також без Божого Одкровення (рух Бога назустріч людині). Тому релігія подарована людині, а не вигадана людиною. Релігійна правда походить від Бога. Тому людина не може змінювати її, бо не має влади над нею. Правда належить Богові. Таким чином, релігія встановлюється Богом і нашою згодою. Вона актуалізує людину, сповнює її як особу, поєднує її з Найдосконалішою Особою. Без релігії люди відчужуються, стають ворогами, руйнуються родини. На жаль, через брак елементарних релігійних знань, наше уявлення про релігію поверхове. Тривалий час загальноосвітня та вища школа в недавньому минулому України виховувала неприязнь до релігії. А, між іншим, сьогодні неможливо прогнозувати основні соціальні процеси без врахування релігійного чинника, про що свідчить історичний досвід України. Кожна людина має природне право на пізнання Бога і Його законів, тому це право не можна обмежувати в навчальних закладах [1, с. 40].

Духовний, сакральний або релігійний туризм – це вид туризму з двома основними складовими: паломництво, тобто подорож з релігійними чи духовними цілями, та огляд релігійних пам'яток і артефактів, галузь екскурсійної діяльності.

Музейно-релігійна педагогіка – мережа, яка допомагає розвинути духовність студентської молоді. Вона є релігійною або моральною культурою

душі, тобто коли людина відповідає за свої вчинки перед собою, ближнім і Богом. Вона проявляється в людей, які постійно розважають над Словом Божим, вшановують його, читають Святе Письмо і реалізують його настанови у житті. Духовність – це приналежність людини до Божественного через віру, надію й любов, це життя людини у святості й досконалості.

Духовність особистості проявляється: у долученні до традиційних духовно-моральних цінностей і народної духовної культури; у постійній праці над моральним вдосконаленням; у прагненні до істини (пор. Ів. 8,32); у потребі до самопізнання і самореалізації; у необхідності слухати власну совість і зберігати її чистою; у прагненні зберігати мир у власній душі та в суспільстві; у вмінні користуватися своєю свободою і поважати свободу інших людей, бо свобода – це не бажання робити те, що хочеш, а бажання робити тільки те, що веде до добра; у творчості, скромності і здатності стримуватися; у здатності бачити в людях позитивні якості, приймати інших такими, які вони є; у прагненні до добра; у здатності любити і приймати любов [2, с. 68].

Найкраще духовність формується в храмах, тобто у місцях, де постійно перебуває Господь Бог. Храм (церква) – це споруда, будівля, куди на молитву збирається люд Божий. Церква – дім Бога. Хоч Господь Бог є всюди присутній, проте для Його прослави будуються храми, де вірні збираються на прилюдні молитви до Бога і беруть участь у Богослужіннях. На Сході церкви звернені престолом на схід, бо там засіяло Світло Правди – народився, жив, навчав, терпів, вмер і воскрес Господь наш Ісус Христос. Церква своїм внутрішнім влаштуванням складається з: притвору; храму вірних; вівтаря, який є символом перебування Бога, на знак чого у східних храмах постійно горить “вічне світло” – лампада. Центральним місцем у вівтарі є престол, на якому лежить: посвячений Архиєреєм антимінс (полотно з частиною святих мощей); Євангеліє, хрест; стоїть Кивот, у якому переховуються частини Святих Дарів.

Храм вірних від вівтаря відділяє іконостас. Центральними іконами на ньому є ікони Діви Марії (зліва від Царських воріт) та Ісуса Христа (справа від

Царських воріт). Поруч з іконою Христа традиційно зустрічається ікона св. Миколая або св. Івана Хрестителя, а поруч з іконою Богородиці – ікона святого, на честь якого посвячено святиню. В другому ряді іконостасу часто поміщені ікони 12 головних літургійних свят, а посередині – образ Тайної Вечері. Третій ряд – зображає 12 апостолів, а посередині – Христос-Пантократор (Вседержитель). Четвертий ряд – 16 пророків Старого Завіту, а посередині – Богородиця з Божим Дитятком. Часто іконостас завершується розп'яттям (хрестом), як символом спасіння. У вівтар заходять лише священнослужителі та люди, які прислуговують у храмі.

Ікона (з грецької мови *eikón* – картина, зображення, портрет) – в широкому значенні відноситься до всіх культових картин, пов'язаних із Східною Церквою. Виділяють дві групи ікон: портретні зображення Христа, Богородиці та святих, а також ікони розповідного (літургійного) характеру, найчастіше виконуючі дидактичну функцію, які ілюструють події із Святого Письма та життя святих.

Ікона є знаком невидимого і надприродного. Вона є усвідомленням Божої присутності. Першою такою іконою став Сам Ісус Христос Бог – Слово. Основою для іконопису стали слова апостола народів святого Павла: “Він (Христос) є образ – ікона Невидимого Бога“ (Кол. 1,15). На перших сторінках Святого Письма при описі створення людини написано: “Сказав Бог: Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу” (Бут. 1,26). Бог став людиною в Христі і в тому є образ Отця, який людина може бачити. Це і дає їй можливість зображувати його мистецтвом. Все це і є основою, і змістом сакрального (священного) мистецтва. Ікона не є зображенням таїнства (це неможливо), а творення його благодатної присутності [1, с. 267].

Ікона – не реальне зображення таїнства, а творення його благодатної присутності, що діє на душу. Ікона – це рисована різними кольорами Біблія, яка представляє історію спасіння людства. Вона не показує як виглядає Бог, а навчає, хто є Бог. Розрізняють: головні Господські ікони (лик Ісуса Христа –

“Спас нерукотворний”; Христос Суддя, що тримає закриту книгу; Христос Учитель, що тримає відкриту книгу; Христос – великий священик; Христос Пантократор (Вседержитель), що представляє й Отця, і Сина як володар світу; Христос у молитовній трійці з Матір’ю Божою та Іваном Хрестителем, званою Деїсус; Богородичні ікони (Богородиця “Оранта”, “Та, що молиться”; Богородиця Знамення з Дитятком Ісусом в небесній “мандорлі” на Її грудях; Богородиця Заступниця в молінні – Деїсус; Богородиця Провідниця “Одигітрія”; Богородиця Умілення “Елеуса”; Богородиця Страстей або Неустанної Помочі; Богородиця на троні); ікони літургійних свят (Пасхи та 12 головних свят) та ікони святих (Архидиякона Степана, святого Василя Великого, святого Юрія Переможця, святого Івана Хрестителя, святого Дмитра мироточця, святого Володимира Великого, святої Ольги, святої Катерини, святої Варвари, 12 Апостолів, дияконів та ін.). Те, що святе Євангеліє говорить словами, ікона відображає фарбами, тому не можна нехтувати іконами чи їх зневажати [1, с. 268].

Зображення німбу довкола голови Ісуса Христа та напис “ΩON” – означає в старослов’янській мові Сий, або Суций, а в українській мові – “Я є Той, Хто є”, або Господь Бог – Ягве. Чудотворними іконами в Україні є такі Богородичні ікони: Почаївська, Зарваницька, Крехівська, Унівська, Володимирська, Терехівська, Гошівська, Самбірська, Вишгородська та інші. Ікони в східному обряді не є декоративними образами з реалістичним зображенням особи, а, навпаки, представляючи нереальну, видовжену постать, звертають увагу до її духа. Великі очі – ознака глибокого молитовного споглядання, малі уста – схильність до мовчанки та розважання, тонкі губи – символ духовної, а не сенсуальної людини, довгий простий ніс – ознака краси та гідності, сильна, велика шия – символ внутрішньої, духовної сили, тонка рука – символ духовності та аскетизму, рука, яка вказує на Дитятко – “Це Месія, Спаситель”.

Християни моляться не до ікон, а перед іконами, вшановуючи не матерію ікони (фарбу, папір, дерево, золото), а святу особу, що представлена на ній.

Відповідні кольори: червоний є символом божественності або мучеництва, а синій як символ людськості чи небесної тверді, як вона сприймається із землі. Золотаво-жовтий колір символізує середовище небесного царства, святість людини. Білий колір означає Преображення Господнє, перетворення, з'явлення небесного на землі. Блакитні і зелені кольори відтворюють земне, оскільки перший – колір нашої планети як вона виглядає з космосу, а другий – колір її ланів, лісів. Пурпуровий колір (сполучення червоного із синім) – означають царськість, царське походження. Чорний колір – колір з негативним значенням, що означає знак скорботи, символ пекла, колір посланців сатани, вживаний в іконах із зображенням Страшного суду [1, с. 267].

Київський князь Святослав (Ізборник, 1076 р.) писав: “Церкву розумій, що вона Небо, вітвар – престол Спасителя, а служителі – ангели”. Зовнішні вигляди храмів мають свою символіку: у вигляді корабля – це символ “перевезення” людей через бурхливе море до вічного і щасливого життя в небі; у вигляді чотирикутника – символізує 4 сторони світу, куди сягає спасіння Христове; у вигляді хреста – символізує перемогу над дияволом, знак спасіння християн; у вигляді кола – означає Божу вічність, велич; у вигляді зірки – символізує світло Христове, що веде до вічного щастя. На церквах є різна кількість куполів або бань (купол нагадує й означає небо): 1 баня – означає Одного Бога; 2 бані – дві природи Ісуса Христа: Божа і людська; 3 бані – символ Пресвятої Трійці; 5 бань – 4-х євангелистів (Матея, Марка, Луки та Івана) та Ісуса Христа; 7 бань – 7 Святих Тайн; 9 бань – 9 ангельських чинів; 12 бань – 12 апостолів; 13 бань – 12 апостолів та Ісуса Христа.

Відмінності у будові храмів: на Сході візантійський стиль будови, що містично завершується куполом (банею), що символізує небосхил. Це місце, де постійно перебуває Бог. Західні храми будуються у готичному (гостроверховому) стилі, що символізує храм, до якого сходить Бог, коли люди приходять на Богослужіння. Грандіозна величина латинських храмів є символом, який великий є Господь і якою малою є людина. Східні християни відчувають себе

гостями у Божому храмі, перебуваючи у частині храму, що зветься храм вірних, а Христос постійно перебуває в окремій частині храму-святилищі, що відгороджена іконостасом. На заході іконостаси не використовуються. Вірні західного обряду збираються довкола престолу, миряни з одного боку, а духовенство напроти, з другого боку, а Христос приходить на престол як гість на зібрання людей. Східні християни вшановують Христа утаєного в Кивоті у святилищі під видами Хліба і Вина, а західні християни виставляють святі Тайни для публічного почитання в монстранції під видом прісного хліба (оплатка) [1, с. 271].

Сакральне мистецтво – це священне мистецтво Церкви. Воно сприяє формуванню правдивої християнської духовності, яка полягає в житті людини у Христі, для Христа і через Христа.

На прикладі старовинних храмів княжого міста Львова таких як: Архикатедральний Собор святого Юра з XVIII ст. у стилі бароко (рококо); княжий храм св. Миколая з XIII ст.; П'ятницька церква з XV ст.; церква і монастир св. Онуфрія з XVI ст. у стилі ренесансу; Вірменський собор з XIV ст. у вірменсько-орієнтальному стилі; латинський Собор Успіння Матері Божої з XIV ст. в готичному стилі; Успенська церква з вежею Корнякта з XV-XVI ст. у стилі ренесансу; церква святого Андрія (костел-базилика в стилі італійського, з домішками німецького ренесансу) з XVII ст. та Гарнізонний храм святих апостолів Петра й Павла (костел Єзуїтів) з XVII ст. є чудова можливість поглибити духовність студентської молоді засобами музейно-релігійної педагогіки. Вважають, що Львів – це місто – музей.

Численні музеї Львова, зокрема такі, як: Львівський національний музей імені Андрея Шептицького, Львівський музей історії релігії, Музей етнографії та художнього промислу Національної академії наук України, Музей митрополита Андрея Шептицького дають прекрасну нагоду виховувати нашу молодь засобами сакрального і образотворчого мистецтва.



Відпустові місця України такі, як: Крехівський монастир оо. Василян (неподалеку м. Жовква), де щороку на згадку перенесення мощів св. Миколая Чудотворця з міста Мири-Лікійські (Туреччина) до міста Барі (Італія) відбувається масове паломництво християн; Зарваницький духовний центр (в Тернопільській області), який є всесвітнім марійським відпустовим центром і, де вперше в історії нашого народу споруджений Український Єрусалим; Страдецька гора у селі Страдч біля Львова, де постійно проходять хресні дороги за мир та перемогу України, є найбільш популярними місцями, до яких щороку приїжджають тисячі прочан. Отже, духовний туризм найефективніше реалізується засобами музейно-релігійної педагогіки.

#### *Література.*

1. Андрушко В.Т., Огірко О.В. Релігієзнавство: проблеми і перспективи викладання. Навчальний посібник. Львів: НЛТУУ, ЛНУВМБТ. 2011. 321 с.
2. Огірко О.В. Християнська етика для всіх: Словник християнсько-етичних термінів. Львів-Черкаси: ЛНУВМБ ім. С.З. Гжицького. 2016. 273 с.
3. <http://lib.iitta.gov.ua> > Liubych\_2014

**УДК 908**

*Полякова Лариса Іванівна, к.іст.н., доцент,  
доцент кафедри історії та археології,  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Б. Хмельницького, м. Запоріжжя*

## **СУЧАСНА ІСТОРІЯ ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Історія природничо-географічного факультету починається з червня 1961 року, коли на підставі клопотання членів Мелітопольського відділу Всесоюзного географічного товариства міністром освіти був підписаний наказ про організацію у Мелітопольському державному педагогічному інституті біолого-географічного факультету. З часом назва факультету трансформувалася

на «природничо-географічний» у зв'язку з відокремленням хіміко-біологічного факультету.

Першим деканом був к. геогр. н., доц. А. А. Хижняк. У різні часи факультет очолювали: к. б. н., доц. С. П. Черевко, к. б. н., доц. В. М. Дятлов, к. б. н., доц. С. С. Сизов, к. і. н., доц. М. М. Чистяков, к. б. н., доц. Г. С. Скрипко, д. б. н., проф. Є. М. Писанець, к. геогр. н., доц. М. В. Крилов, к. геогр. н., доц. М. Д. Торбунова, д. геол.-мін. н., проф. В. Х. Огай, к. геогр. н., проф. Н. М. Сажнева, к. геогр. н., доц. В. П. Воровка, д. геол. н., проф. Л. М. Даценко.

З 2017 по 2022 рік деканом була к. геогр. н., доцент Л. М. Донченко.

З вересня 2022 р. природничо-географічний факультет очолила к. істор. н., доцент Л. І. Полякова.

У 2017-2022 рр. на п'яти кафедрах факультету (фізичної географії і геології; туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства; теорії і методики фізичного виховання та спортивних дисциплін; історії; права) під керівництвом к. геол. н., доц. Л. А. Прохорової, к. геогр. н., доц. І. А. Арсененко, д. філос. н., проф. В. Є. Білогур, д. і. н., доц. О. М. Ситника, к. ю. н., доц. В. Д. Гапотія працюють 53 викладача, з яких 5 професорів, докторів наук, 28 кандидатів наук, 20 старших викладачів і асистентів.

З 2020 р. кафедру історії та археології очолила к. істор. н., доц. Л. І. Полякова, теорії і методики фізичного виховання та спортивних дисциплін – к. пед. н., доц. А. А. Проценко, у 2021 р. кафедру фізичної географії і геології очолила к. геогр. н., доц. С. В. Гришко.

Підготовка майбутніх вчителів здійснюється за спеціальностями 014.07 Середня освіта (Географія), 014.11 Середня освіта (Фізична культура), 014.03 Середня освіта (Історія) за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнем вищої освіти. За останні роки на факультеті відкрито нові класичні спеціальності – 242 Туризм, 081 Право, 032 Історія та археологія, 103 Науки

про Землю. Здійснюється підготовка докторантів за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Науково-дослідна робота здійснюється на кафедрах і у складі семи лабораторій та центрів. На кафедрі туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства з 1998 р. функціонує міжкафедральна лабораторія комплексного краєзнавства під керівництвом к. і. н., доц. А. М. Крилової, з 2012 р. – лабораторія рекреаційної географії та туризму під керівництвом к. геогр. н., доц. І. А. Арсененко, з 2019 р. – науковий парк «Melitopol Travel University». У 2008 р. на кафедрі історії створено центр болгаристики під керівництвом к. і. н., доц. С. І. Пачева, у 2015 р. – науково-дослідний центр імені Д. І. Донцова під керівництвом д. і. н, проф. О. М. Ситника. У 2017 р. відповідно до вимог ОП Право при кафедрі права права існує юридична клініка «Вікторія». У 2021 р. була відкрита лабораторія дослідження історії Півдня України під керівництвом к. істор. н., доц. Л.І. Полякової. На кафедрі фізичної географії і геології функціонує геолого-палеонтологічний музей.

За останні п'ять років викладачами факультету було захищено 1 докторська дисертація (В.В. Гудзь) та 2 кандидатські дисертації (А.А. Проценко, Є. О. Карабанов).

Давні традиції має науково-дослідна робота студентів. Під керівництвом провідних викладачів працюють п'ять наукових студентських гуртка – «Творчість», «Всесвіт», «Олімп», «Клію», «Донцовці», «Правознавець». Студенти беруть активну участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових та науково-практичних конференціях, мають значну кількість публікацій, неодноразово ставали призерами Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт у галузі географії, геології, історії та фізичної культури. Активно діє рада молодих вчених, яку очолює ст. викл. О. Г. Кирієнко.

Важливим компонентом підготовки майбутніх фахівців є навчальні та виробничі практики, які проходять як у м. Мелітополь так і далеко за його

межами. Студенти факультету на чолі з викладачами регулярно здійснюють виїзди по Запорізькій області, а також до Херсонщини і Харківщини, Столичного регіону, Карпат, узбережжя Азовського і Чорного морів. В останнє десятиліття важливого значення набули закордонні практики до Болгарії, Туреччини, Польщі, Румунії, Німеччини.

На факультеті є багаторічний досвід співпраці викладачів факультету з відділенням Малої академії наук учнівської молоді Мелітопольської міської ради Запорізької області. Вихованці МАН під керівництвом викладачів факультету неодноразово ставала переможцями і призерами обласного та всеукраїнського етапів захисту учнівських наукових робіт.

Більшість викладачів і студентів факультету є членами Мелітопольського відділу Українського географічного товариства, якому у 2016 р. виповнилося 60 років.

Важливу роль у житті факультету відіграє студентське самоврядування, яке з 2017 р. очолювала Юлія Белоглазова. Студенти факультету активно і корисно проводять своє дозвілля. Особливою популярністю користуються спортивні змагання, козацькі розваги, туристські походи, фестивалі, зустрічі з видатними людьми тощо. Гордістю факультету є спортивні досягнення студентів, які регулярно посідають призові місця на змаганнях з туризму, футболу, волейболу, баскетболу, боксу у нас немає, вільної боротьби та інших видів спорту на рівні університету, міста, області, країни та за кордоном. Серед студентів факультету є неодноразові чемпіони України, Європи та світу, кандидати у майстри та майстри спорту. На факультеті стало традицією проводити спортивні змагання серед силових структур міста.

З 2022 р. розпочинається новий етап в житті природничо-географічного факультету. МДПУ імені Богдана Хмельницького з окупації у травні 2022 р. переміщується у м. Запоріжжя і організовує навчальний процес в нових умовах, проводить вступну кампанію.

З вересня 2022 р. обов'язки декана виконує к.істор.н., доцент Л.І. Полякова, заступниками декана працюють: з навчальної роботи ст. викладач Зав'ялова Т.В., з науково-дослідної роботи та міжнародного співробітництва к.істор.н., доцент Крилова А.М., з організаційно-виховної роботи, питань практик і працевлаштування ст. викл. Непша О.В.

У 2022-2023 навчальному році відбулася реорганізація кафедр. Освітній процес забезпечують кафедра:

Кафедра географії та туризму (завідувач к. геогр. н, доц. С. В. Гришко);

Кафедра історії та археології (завідувач к. і. н, доц. С. І. Пачев);

Кафедра теорії і методики фізичного виховання та спортивних дисциплін (завідувач к. пед. н., доц. А. А. Проценко);

Кафедра права (в.о. завідувача к. ю. н. доц. І. В. Солов'євич)

Намагаючись розвивати факультет, кафедра теорії і методики фізичного виховання та спортивних дисциплін у 2023 р. відкрила нову спеціальність 017 Фізична культура і спорт.

Пристаюючи до нових реалій, життя на факультеті налагоджується, реалізується навчальний процес, продовжується наукова робота, розвивається студентське самоврядування, яке очолила Анастасія Мовчан – студентка спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія). Студенти факультету беруть активну участь в творчих конкурсах університету. Так, студентка 2 курсу Мовчан Анастасія в 2023 році виграла конкурс краси і таланту «Міс університет 2023», Красіна Ірина – студентка 1 курсу магістратури в 2022 році посіла I місце в конкурсі аматорського мистецтва «STAR-FEST» в номінації «Образотворче мистецтво».

Упродовж 2022-2023 навчального року завдяки злагодженій роботі колективу факультету проводяться відкриті та гостьові лекції з провідними науковцями країни, методичні семінари, круглі столи, наукові конференції. 7 листопада 2022 р. на факультеті була проведена Всеукраїнська науково-

практична інтернет-конференція «Наукове сьогодні: теоретико-прикладні дослідження та перспективи».

21 квітня 2023 р. відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інтеграція українських наукових досліджень в міжнародний простір: регіональний аспект», присвячена 100-річчю Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Результатом конференцій є вихід у світ збірників наукових статей.

Викладачі факультету беруть активну участь у заходах по за стінами рідного факультету. Так к. геогр. н. О.С. Арабаджи. є членом Консультативною ради Державної служби України з етнополітики та свободи совісті з питань реалізації Закону України «Про корінні народи»; членом Експертної ради з питань нацменшин та корінних народів при Представнику Уповноваженого Верховної Ради України з рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів, членом Координаційної ради Українського центра культурних досліджень, головою ГО «Спілка караїмів України». Її діяльність спрямована на консолідацію української нації, згуртуванню українців різного етнічного походження, збереженню історії і культури т етнічних спільнот України. Олена Семенівна брала участь у обговоренні та підготовки законопроектів «Про корінні народи України», «Про національні меншини (спільноти) України», виступала на сесіях Постійного форуму ООН з питань корінних народів світу (2021, 2022 рр.) та консультативних зустрічах з представниками Венеційської комісії (2023 р.).

К. геогр. н. О.З. Байтеряков брав участь у XIV Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти-2023», провів відкриту лекцію на кафедрі географії України географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Проф. докт. істор.н. В.В. Гудзь є головою Мелітопольської організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, головою

Мелітопольського проводу і членом Головного Проводу Конгресу Українських Націоналістів, членом міської громадської Ради з питань розвитку культури, членом формування Мелітопольської територіальної самооборони (резерв). Провів великий обсяг виховної національно-патріотичної роботи та просвітницької у місті Мелітополі, зокрема здійснив виступи і доповіді на численних мітингах, урочистих засіданнях до пам'ятних історико-культурних дат. Виступи на сесіях виконкому до Дня незалежності, Дня Конституції України, Дня Соборності, з питань ліквідації та встановлення пам'ятників тощо.

К.істор.н. Л.І. Полякова взяла участь у роботі круглого столу «Жінки і війна» («Жіноче обличчя» війни), який був організований спільно з Музеєм книги і друкарства України та МДПУ імені Богдана Хмельницького. Був виграний грант на дослідження історії Південної України Canadian Institute of Ukrainian Studies Research Grants in Ukrainian and Ukrainian-Canadian Studies in the Humanities and Social Sciences, Law, Education, and Library Sciences 2023-2024.

В рамках інтеграції України в освітній і науковий європейський простір, кафедри факультету підтримують тісні зв'язки з європейськими закладами вищої освіти: Сучавським університетом імені Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія), Інститутом розвитку спорту та освіти (Варшава, Польща), Софійським університетом Святого Климента Охридського (Болгарія), Шуменським університетом імені Костянтина Преславського (м. Шумен, Болгарія), Литовським університетом спорту (Каунас, Литва) та ін.

Вимоги часу в тому, щоб не стояти осторонь і всіма можливими засобами наближати Перемогу. Викладачі та студенти активно працюють у благодійних організаціях «Саме тут» та «Мрія». Мовчан Анастасія – здобувачка вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія), разом з Шевченко Віталієм – здобувачем вищої освіти спеціальності 014.03 Середня освіта

(Історія) є волонтерами Благодійного фонду «Мрія», а саме: Центру розвитку «Дитячі мрії», який знаходиться у м. Запоріжжя.

Активним організатором всіх спортивних заходів у БО «Відкритий простір допомоги «САМЕ ТУТ» (м. Запоріжжя) є кафедра теорії і методики фізичного виховання та спорту (завідувач к. пед. н., доц. А. А. Проценко);

- 1) На факультеті одним із важливих напрямів залишається національно-патріотичне виховання. Проводяться відкриті заходи до загальнонаціональних свят. Так, 01 лютого 2023 р. кафедрою історії та археології було проведено загальноуніверситетську кураторську годину з нагоди Дня пам'яті Героїв Крут, 26 квітня до Дня Чорнобильської трагедії 21 листопад 2023 кафедрою права проведено загальнофакультетський захід до Дня Гідності та Свободи, 22 листопада 2023 року кафедрою історії та археології проведено загальнофакультетський захід до Дня пам'яті жертв голодоморів та багато інших заходів, які формують свідому громадянську позицію,

Природничо-географічний факультет продовжує давні традиції МДПУ імені Богдана Хмельницького і гідно продовжує боротьбу за наближення Перемоги на освітянській ниві. Слава Україні.

**УДК 811**

*Ємельянова Євгенія Степанівна,  
кандидат філол. наук, доцент,  
доцент кафедри європейських мов,  
Анастасьєва Оксана Анатоліївна,  
кандидат філол. наук, доцент,  
доцент кафедри європейських мов,  
Державний біотехнологічний університет, м. Харків*

## **ДОСВІД ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО КОНКУРСУ НА ПРОХОДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРОФЕСІЙНИХ СТАЖУВАНЬ**

Зважаючи на важливість інтеграційних процесів в європейському просторі, Державний біотехнологічний університет активно розвиває проекти з



міжнародної кооперації. Університет активно співпрацює з європейськими партнерами та партнерами зі США над організацією та забезпеченням діяльності освітніх і наукових міжнародних програм. Студенти університету проходять навчально-виробничу практику та стажування на підприємствах Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Данії, Франції, Німеччини, Австрії, Фінляндії, Туреччини, Швейцарії, Швеції та Норвегії. Міжнародні Угоди передбачають співробітництво в галузі організації стажувань в інших країнах студентів, викладачів, наукових працівників університету, а також організацію стажувань в Україні студентів навчальних закладів-партнерів, представників установ, які приймають стажерів та реалізацію будь-яких проектів, спрямованих на розвиток обмінів між європейськими країнами і США та Україною у галузі компетенції кожного з партнерів. Таким чином наш університет має значні напрацювання у сфері надання освітянських послуг та виховання молоді в контексті сучасних вимог загальноєвропейської інтеграції.

Як приклад, вже більше 25 років студенти Університету мають можливість залучитися до програми підвищення кваліфікації за підтримки Федерального Міністерства Продовольства і сільського Господарства Німеччини. Молоді експерти-аграрії підвищують кваліфікацію не тільки за фахом, а й в соціальному і культурному аспектах, що грає важливу роль в міжнародних ділових контактах. В результаті розвитку міжнародної мережі, поліпшуються можливості професійного розвитку випускників і будуються мости між випускниками-молодими фахівцями і підприємствами-роботодавцями.

На початку практики у Німеччині проводиться навчання в навчально-дослідному сільськогосподарському закладі з метою отримання учасниками програми загального уявлення про сільське господарство Німеччини і Європейського Союзу, а також теоретичних і практичних знань в області тваринництва і рослинництва, а також навчання в агротехнічній школі щодо раціонального використання сільськогосподарської техніки. Важливим моментом навчання є проведення одноденного тренінгу з міжкультурної

комунікації. Після закінчення навчальних курсів практиканти розподіляються по сільськогосподарським підприємствам. Практиканти розміщуються по сімейним фермам, живуть і працюють разом із родиною з метою вивчення структури і організації німецького сімейного сільськогосподарського підприємства [6]. Тому важливим і необхідним є формування не тільки мовленнєвих, а й соціокультурних комунікативних компетенцій (наприклад, набуття базового уявлення про соціальний та побутовий уклад).

З метою успішної реалізації практики представники закордонної сторони приділяють особливу увагу відбору учасників програми. Тому всі майбутні практиканти проходять індивідуальну співбесіду іноземною мовою, під час якої з'ясовується наявність дійсного практичного досвіду роботи, готовність до практичної роботи на німецькому підприємстві.

Зазвичай співбесіда проводиться за 3-4 місяці до дати початку стажування. Під час співбесіди у кандидатів перевіряються рівень володіння іноземною мовою, а також їх професійна і особиста придатність, мотивація для участі в програмі. Кандидат має продемонструвати свою зацікавленість та обізнаність з певних професійних проблем, а отже володіти професійною термінологією та бути готовим обговорювати професійні теми. Вже на момент проведення відбіркового туру кандидати повинні володіти хорошими базовими знаннями іноземної мови. У разі успішного проходження відбіркового туру, протягом наступних місяців до від'їзду кандидати мають поліпшити свої мовні навички, що забезпечить їх більш комфортне перебування закордоном та успішне виконання програми стажування.

Отже підготовка студента до проходження міжнародного стажування проходить в два етапи: 1) підготовка до співбесіди (тривалість залежить від початкового рівня мовної підготовки кандидата); 2) власне підготовка до стажування (триває близько 4 місяців).

На основі аналізу наукової літератури та практики педагогічної діяльності вважаємо, що на етапі підготовки до співбесіди необхідно приділяти велику

увагу методичній, грамотно побудованій педагогічній роботі з відео та аудіо матеріалом [9, с. 5]. Саме тут для викладача відкриваються широкі можливості застосування нових методів та прийомів урізноманітнення роботи зі студентами, що цілком відповідає сучасній тенденції до посилення комунікативного спрямування навчання іноземної мови. Отже, опрацювання аудіосупроводження відеоматеріалів має включати в себе три етапи: підготовчий, текстовий та демонстраційний. На підготовчому етапі (перед переглядом відео) студентам може бути запропоновано ознайомитися з лексикою фільму, спробувати уявити про що йтиметься у фільмі, виходячи з назви. Такі вправи є своєрідним вступом до теми і проводяться у формі бесіди. Під час перегляду студентам пропонуються вправи на пошук інформації, як то знайти певні слова чи їх еквіваленти; вирішити чи збігається представлена у вправі інформація з переглянутим відеоматеріалом; доповнити речення певною інформацією (відсутній кінець, середина чи початок речення); розставити номери у відповідності до логічної послідовності відео. Останній післядемонстраційний етап включає вправи репродуктивного, частково-репродуктивного та продуктивного характеру, направлені на перевірку розуміння переглянутого сюжету. На цьому етапі можна легко варіювати роботу зі студентами, що мають різний рівень іншомовної компетентності. Наприклад, студентам з низьким рівнем можуть бути запропоновані вправи репродуктивного типу – відповісти на питання до фільму, визначити справедливе чи ні те або інше ствердження, тощо. Студентам, що володіють мовою на значно вищому рівні можна запропонувати завдання більш творчого характеру – переказ сюжету відеоролика, обговорення проблем, про які йдеться у фільмі, рішення проблемних завдань, таких як пошук інформації з певною метою, аналіз, аргументація, заперечення, доказ. Після перегляду, обговорення та виконання вправ студентам пропонуються додаткова інформація для самостійного опрацювання, проектні завдання чи рольова гра.

Методика навчання ділової гри в основному базується на експериментальному та активному навчанні. Розв'язання мовленнєвих завдань створює умови для комунікативної практики студента під час гри. Комунікативна практика актуалізує розвиток новичок конкретно, логічно формулювати висловлення, уміти узагальнювати, знаходити аналогії, визначати пріоритети, віднаходити причини, брати участь у бесіді, діалозі, дискусії – тобто вміти слухати й чітко, таргетовано висловлювати свої думки. Важливою частиною ділової гри є контроль за її перебігом та критичне оцінювання динаміки прояву мовленнєвих навичок студентів. [3, с. 197]. Ділова гра вимагає творчої реалізації компетентностей у реалістичній та змістовній діяльності з розв'язання професійних завдань. За умови відповідної ретельної підготовки та проєктування ділові навчальні ігри виявляються плідними: студенти повністю залучаються до динамічного рольового спілкування з вирішенням завдань та діяльності критичного мислення. Безпосереднім освітнім результатом є або вдосконалення, або опанування цільової іншомовної професійно-комунікативної компетенції, заснованої на міждисциплінарному підході, креативності та стратегічному мисленні [3, с. 195].

Завданням професійного спілкування є насамперед доведення певних положень, аргументування, точний виклад проблем з метою їхнього опису, визначення та пояснення. Сучасний фахівець, як правило, усвідомлює і пізнавальні, і прагматичні характеристики терміна. У процесі фахової комунікації терміни виступають когнітивно-інформаційними моделями, співвідносними з поняттєво-концептуальною і предметно-тематичною сферами відповідних галузей науки, техніки та виробництва/ Знання фахових термінів, уміння проводити їх аналіз дозволяє не тільки точно сприймати спеціальну інформацію, а й варіювати способи висловлення думки у процесі фахової комунікації, що, безумовно, сприятиме досягненню успіху у подальшій професійній діяльності [2, с.79]. Відповідно в процесі мовної підготовки студентів до конкурсу на проходження міжнародних стажувань надзвичайна

увага приділяється контролю продуктивності засвоєння термінів, їх правильному розумінню та активному використанню в усному та писемному фаховому мовленні.

Особливу увагу при підготовці до проходження стажувань у викладанні іноземної мови для професійного спілкування приділяється проектній роботі як методиці, що допомагає подолати прогалину між вивченням мови та користуванням нею і є цінним способом реального використання комунікативних умінь, набутих в аудиторії [4, с. 25; 7, с. 4; 8, с. 82].

Проекти розрізняють за такими критеріями:

- 1) мета проектної діяльності: інформаційні, науково-пошукові, ознайомлювальні, виробничі тощо;
- 2) вибір тематики: проекти вільного вибору і напіввільного вибору;  
кількість учасників проектної роботи: індивідуальні і колективні (парні, групові);
- 3) тривалість: короткі, середньої тривалості, тривалі;  
рівень реалізації міжпредметних зв'язків: монопредметні, міжпредметні, надпредметні;
- 4) участь викладача: керовані, напівкеровані.

Незважаючи на різні види і форми проектів, проектна робота має певні спільні характерні риси. Насамперед це цікава праця над вирішенням поставленої проблеми, над змістом, а не над конкретними мовними одиницями. У процесі проектної діяльності відбувається інтеграція теоретичних знань і практичних навичок та вмінь. Студенти співпрацюють у мікрогрупах (2 – 4 особи), обмінюються ресурсними матеріалами й ідеями, у такий спосіб підтримуючи один одного заради кінцевого продукту, яким може бути усна або стендова презентація, дисплей матеріалів, доповідь на науковій конференції. Саме цей кінцевий продукт надає проектній роботі реального значення.

Робота над проектом має наступні етапи:

- 1 підготовчий: вибір теми, розподіл на мікрогрупи, формулювання мети, складання плану роботи, визначення кінцевого продукту проекту;
- 2 виконавчий: збір даних, обробка і аналіз інформації, обговорення ходу проектної роботи в мікрогрупі між студентами і з викладачем;
- 3 презентаційний: остаточне оформлення проектів і власне презентація;
- 4 підсумковий: аналіз і оцінювання проектної діяльності в мікрогрупах і проекту в цілому, що виконується не тільки викладачем (викладачами), а й самими студентами за певною кількістю показників [7, с.9].

У процесі навчання іноземної мови з метою проходжень міжнародних стажувань проектна робота широко застосовується вже на першому етапі навчання. На першому етапі віддається перевага інформаційним і ознайомлювальним проектам, на другому – науково-пошуковим і виробничим. На різних етапах проектної діяльності незалежно від виду проекту студенти виявляють неабиякий інтерес до виконання поставленого перед ними завдання, що є засобом посилення мотивації студентів до вивчення іноземної мови [7, с. 9]].

Проектне навчання стимулює до набуття знань, пошуку певної інформації для вирішення практичних задач, а пошук способу вирішення практичних задач активізує необхідність набуття знань, пізнавальну діяльність. Впровадження проектної роботи у навчання іноземної мови сприяє розвитку елементів науково-дослідницької діяльності, яка є органічною частиною освіти, рушійною силою її розвитку, забезпечує відповідність змісту освіти сучасним досягненням галузі [8, с. 85]. Проектна діяльність надає шанс розбудити, розвинути й реалізувати у колективі особистісні якості молодшої людини, посилити індивідуальну і колективну відповідальність, підготувати до праці на виробництві як фахівця.

Проектування базується на плануванні, прогнозуванні, прийнятті рішення, розробці, науковому дослідженні, тобто на тих аспектах діяльності,

які потрібні майбутньому фахівцю, і навчає набувати знання самостійно через самоорганізацію і самоосвіту.

В процесі виконання проектного завдання створюються сприятливі умови для комплексного розвитку всіх основних видів мовленнєвих умінь студентів, як продуктивних (говоріння та письмо), так і рецептивних (аудіювання та читання).

Слід відмітити, що робота над проектом моделює елементи науково-дослідницької діяльності, яка складає основу професійної творчої роботи майбутнього фахівця. Висока мотивація забезпечується тим, що проект планується і реалізується самими студентами, а мовленнєве спілкування органічно поєднується з інтелектуальною та професійно орієнтованою діяльністю.

Особливого значення для методичного забезпечення курсів із підготовки студентів до проходження міжнародних стажувань набуває розроблення навчальних посібників та методичних рекомендацій, орієнтованих на формування і закріплення навичок вживання іноземної мови в професійному середовищі. Зміст посібників має базуватися на актуальних автентичних джерелах та містити практичні завдання стосовно ділової комунікації, складання базових ділових паперів (таких як CV, супроводжувальний лист, бізнес-листи), спеціальні питання з аналізу комунікативних ситуацій (наприклад, співбесіда при проходженні конкурсної співбесіди або співбесіди при працевлаштуванні), методичні поради щодо перекладу, анотування і реферування професійних текстів, контрольні тести, блок для самостійної роботи, поради щодо роботи над індивідуальним проектом [1, с. 1-2], рекомендації з опанування і практичного застосування навичок міжкультурної комунікації.

Таким чином, з досвіду підготовки студентів для проходження міжнародних стажувань вважаємо надважливим вміння студентів не тільки висловлюватися іноземною мовою за певною темою та володіти професійною термінологією,

але й розрізняти формальний та неформальний стилі мовлення, розуміти особливості вживання мовних засобів у відповідності до цілі висловлювання, соціального статусу, віку, статі співрозмовника, тобто володіти лінгвокультурними знаннями та навичками. Загалом, вся робота з підготовки до конкурсної співбесіди і стажування в іншій країні спрямована на: покращення загальної мовленнєвої компетенції, опанування професійної термінології та формування навичок іншомовного спілкування в іншому професійному і соціокультурному середовищі.

### *Література*

1. Анастасьева О. А. Комунікативна складова професійно-орієнтованого курсу іноземної мови // Комунікативна спрямованість вивчення мовних дисциплін у вищих навчальних закладах. <http://nauka.nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/04/angl.2015.pdf#page=3>
2. Ємельянова Є. Сучасні стратегії навчання фахової термінології у процесі формування професійної комунікативної компетенції // INNOVATIONS IN EDUCATION: PHILOSOPHY, PSYCHOLOGY, PEDAGOGY. – С. 76
3. Ємельянова, Є., Колодіна, Л., & Чаплінська, Н. (2022). Ділова гра як ефективний метод розвитку комунікативних компетентностей під час вивчення іноземних мов. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 1(53), 195-200.
4. Жук, Л.Я., Ємельянова, Є.С., Ільєнко, О.Л. Academic and professional Communication. Харків: Міськдрук, 2011. – 268 с.
5. Муромцева, Ю. І. "Соціальні аспекти сталого розвитку на інноваційних засадах." (2023).
6. Повышение квалификации аграрных специалистов из Украины 2020. Berlin : Schorlemer Stiftung des Deutschen Bauernverbandes e.V. (фонд «Шорлемер штафтунг» Немецкого Крестьянского Союза (DBV)). Режим доступа : <http://www.dbv-agrarpraktikum.de>.
7. Anastasieva O.A., Yemelyanova Y.S. Challenging project work in the english for specific purposes course in distance learning mode. Studia Slobozhanica. Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2023» (6 квітня 2023 р.). Харків : ДБТУ, 2023. С. 3-12.
8. Anastasieva, O., Yemelyanova, Y., Sukhova, A., Rudenko, S., & Martakova, A. (2022). The expediency of implementation of project work into the English for Specific Purposes course. Journal of Language and Linguistic Studies, 18(Special Issue 1), 80-89.
9. Common European Framework of Reference: learning, teaching, assessment. Language Policy, Programme Education Policy, Division Education, Department Council of Europe. 2001. 278 p
10. Hnatyshena I. et. al. Methods of Using Educational Video Materials in Teaching Foreign Languages in the Conditionas of Distance Learning. World Journal of English Language. 2023. V. 13(4). p. 1-29.



УДК 37.014

*Хорошев Олександр Миколайович,  
кандидат історичних наук, доцент  
кафедри соціальних і гуманітарних  
дисциплін Національного університету  
цивільного захисту України, м. Харків*

## **ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

Кожне суспільство у всі часи створює таку навчальну систему, яка найбільше відповідає його цілям та завданням. Економічні та соціально-політичні зміни суспільства неодмінно потребують нової навчальної системи та інноваційних технологій. Нові виклики мінливого світу призводять до пошуку адекватних реакцій на них.

Одним з головних викликів, які постають перед освітньою системою будь-якої країни є світова глобалізація. Невід'ємною частиною цього процесу є вільний рух інтелектуальних ресурсів – інформації, наукових ідей, кваліфікованих кадрів. Інтеграція учбових закладів, створення міжнародних навчальних програм та мереж відображують тенденцію до формування єдиного інтернаціонального освітнього простору. Перехід до інформаційного суспільства формує нове середовище і нові правила поведінки, включаючи відношення до навчання і вибору професії. У першу чергу це впливає на молоде покоління. Орієнтуючись на вимоги працедавців молодь вимагає іншого змісту та якості освіти.

Нові потреби суспільства, держави, ринку праці призводять до зміні змісту, філософії освіти [2, с. 3-4]. Вирішальними факторами оцінки діяльності закладу вищої освіти стає інтерес до випускників з боку працедавця, рівень заробітної платні та кар'єрне зростання.

Якщо раніше навчальна сфера базувалася на тому, щоб задовільнити потреби індустріального суспільства, то зараз мова йде про запити постіндустріального світу, базою якого є економіка знання. Наука і техніка в наші дні розвиваються такими темпами, що постійно зростає потреба у нових знаннях. Конкурентноздібна економіка потребує професіоналів, які будуть готові не лише регулярно підвищувати свою кваліфікацію, але й, при необхідності, змінювати її. Якість підготовки випускника буде полягати не лише в умінні аналізувати і вирішувати проблеми, але й в його здібності вдосконалювати технології власної діяльності. Науково доведено, що оновлення знань в цілому відбувається кожні п'ять років, в деяких галузях – три роки, а у комп'ютерних технологіях – кожні рік-два. Сучасна парадигма освіти полягає у переході від освіти знання до освіти діяльної, особистісно-орієнтованої і передбачає забезпечення випускника не скільки сумою знань, а набором компетенцій, які допомагають йому мобільно адаптуватися до мінливих соціально-економічних умов і використовувати свої знання при створенні нової конкурентної продукції.

Технології, які постійно оновлюються, роблять особливо актуальною ідею навчання протягом всього життя [1]. Перед сучасними закладами вищої освіти постають нові завдання, а також відкриваються нові можливості.

На зміну освіті «раз і назавжди» приходять «освіта через усе життя». Це призводить до розвитку нових видів навчання. Заходи вищої освіти вимушені перебудовуватися під потреби в професійній освіті різних категорій населення: студентів, які працюють, студентів зрілого віку, здобувачів вищої освіти на дому, дистанційно тощо. Особливо гостро ця проблема постала у наші часи, що пов'язано з пандемією коронавірусу та повномасштабними бойовими діями, коли використання традиційних методів навчання неможливо. Розвиток системи безперервного професійного навчання створює механізми залучення працедавців до розробки навчальної політики, стандартів якості освіти і дозволяє максимально враховувати потреби ринку праці. Глобальною

тенденцію стає зростання масовості вищої освіти, отримання якої стає своєрідною соціальною нормою.

Розвиток безперервної освіти потребує від закладів вищої освіти нових організаційно-економічних рішень щодо реалізації програм підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки населення. Розширення масштабів такої освіти призводить до необхідності нових рішень, які забезпечували б достатній рівень робітників у різних регіонах.

Бурхливий розвиток інформаційно-комунікативних технологій призводить до революційних змін у багатьох сферах діяльності закладів вищої освіти. В наші дні ефективне управління можливо лише на основі автоматизації ключових процесів і створення єдиного інформаційного середовища, яке б відповідало стратегічним цілям закладу.

В організації навчального процесу збільшується вплив дистанційних технологій, феномен яких полягає в можливості одночасно задовольняти вимоги як здобувача вищої освіти, так і навчального закладу. Можливості вищих навчальних закладів, які окрім традиційного підходу до навчання, працюють тепер і онлайн не обмежуються площею або кількістю місць в аудиторіях, а у студентів, багато з яких поєднують навчання з роботою, відпадає необхідність у аудиторних заняттях та з'являється можливість отримання більшої кількості знань та компетенцій за рахунок більш гнучкого використання навчального часу. Також для багатьох здобувачів дистанційне навчання стало єдиною можливістю отримання освіти, оскільки проблема доступу до вищої освіти в Україні пов'язана не тільки з фінансовими обмеженнями сімей, але й з неможливістю відвідування занять через бойові дії, які до того ж викликали значну внутрішню міграцію.

Таким чином, особливо актуальною для закладів вищої освіти стає нова ідеологія, відповідно до якої не студент приходить до університету, а університет приходить до студента. Створюються умови для територіальної,

соціальної та академічної мобільності здобувачів вищої освіти. Ця модель відкритої освіти передбачає відсутність обмежень у вступі до освітнього закладу, розробці індивідуального навчального плану, місця та часу навчання [3, с. 25]. Реалізуючи нову навчальну парадигму, яка передбачає академічну свободу всіх учасників навчання, здобувачі вищої освіти отримують можливість самостійно формувати свою навчальну траєкторію за допомогою кредитної системи. Враховуючи отриману «кількість» навчання, вона робить його мобільним. В свою чергу, кредитна система потребує розробки нового покоління навчальних стандартів та їх постійного вдосконалення. Перехід до асинхронного планування навчального процесу, в рамках якого кожен студент навчається згідно з індивідуальним навчальним планом, потребує докорінної перебудови всієї системи управління навчанням аж до її повного перепроєктування.

Вищезазначені інноваційні перетворення у навчальній сфері обумовлюють необхідність розвитку менеджменту цих сфер діяльності. В системі управління вищою освітою радянських часів майже не існувало теоретичних досліджень, а також практичного досвіду демократичного керування закладами вищої освіти, практикувався вибір управлінців з викладачів. Довгий час вважалося, що гарний викладач або науковець апріорі є талановитим керівником навчального закладу, а для керівництва достатньо знати специфіку внутрішніх процесів через те, що проблеми керування не складніші, ніж педагогічні або дослідницькі завдання. Пізніше прийшло усвідомлення того, що керівник, менеджер – це окрема спеціальність, володінню якою потрібно окремо навчатися, а опанувати її може не кожен. Необхідність додаткової підготовки і навчання керівників закладів освіти та кадрового резерву на керівні посади обумовлена зміною характеру діяльності керівника, загостренням конкурентної боротьби в освітньому середовищі.

Основний спектр глобальних проблем управління в закладах вищої освіти пов'язаний у першу чергу з не адаптованістю як кадрового складу, так і

структур управління до умов, що змінилися [4, с. 10]. Деякі керівники все ще орієнтуються на виконання оперативних короткострокових цілей та завдань, в першу чергу внутрішнього характеру. При цьому фактично відсутньою є система прийняття випереджаючих рішень. Розвиток нового мислення керівного і професорсько-викладацького складу, орієнтованого на уміння бути ефективними у нових ринкових умовах є одним із найважливіших та найскладніших завдань закладів вищої освіти на сучасному етапі.

Таким чином, нові сучасні потреби ринку праці змушують вищі навчальні заклади розробляти нові концепції свого розвитку, втілювати інновації, аналізувати конкурентні переваги і виробляти стратегію, яка зможе забезпечити сталий та гармонічний розвиток на майбутнє. Це можливо лише за умови збалансованості планів розвитку та доступних ресурсів. Сучасні заклади вищої освіти постали перед необхідністю переходу до стратегічного планування і стратегічного управління своєю діяльністю. Сьогодні необхідним є використання таких методів навчання та управління, які б збільшували адаптивні можливості університетів до мінливих умов освітнього середовища. Життєздатним буде лише той заклад вищої освіти, в основу філософії якого покладено прагнення до змін та самовдосконалення.

### *Література*

1. EDUCATION FOR ALL 2000-2015: achievements and challenges. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: UNESCO Publishing 2015. 499 p.
2. Howaldt J., Butzin A., Domanski D., Kaletka C. Theoretical approaches to social innovation – A critical literature review. Dortmund: Sozialforschungsstelle, 2014. 163 p.
3. Гавриляк І.С. Ідеї становлення освітніх інновацій в сучасній Україні. Молодий вчений. 2018. № 3.1 (55.1). С. 23-26.
4. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2020. 444 с.

УДК 378.046-021.64:911]:004.451

*Глущенко Андрій Олександрович, магістр  
Король Олена Миколаївна, к. пед. н., доцент,  
доцент кафедри загальної та регіональної географії  
Сумський державний педагогічний університет  
ім. А.С.Макаренка, м. Суми*

## **ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ**

У світі, який зіштовхнувся зі складністю пандемії COVID-19, використання цифрових технологій на уроках географії стало необхідністю. Це також стало актуальним на початку військових подій. Дистанційне навчання перетворило звичайні уроки у виклик для вчителів і учнів.

Питанням впровадження цифрових технологій в освітній процес, а також дослідженням можливостей та особливостей застосування цифрових технологій під час вивчення географії у школі займалися А. Смертіна, О. Тесленко [8] та О. Глуховцов [7].

Незважаючи на певні складності, дистанційні умови відкривають нові можливості для використання інформаційних технологій на уроках географії.

Метою дослідження є розгляд цифрових інструментів, які можуть покращити процес навчання та сприяти більш глибокому розумінню географічних понять у дистанційних умовах.

Уроки географії можуть стати набагато захопливими та пізнавальними за допомогою відеолекцій та аудіоматеріалів. Використання цифрових технологій дозволяє вчителям створювати вражаючі відеоролики, де вони можуть демонструвати реальні сценарії географічних подій, використовуючи архівні матеріали та новітні графічні ефекти.

Canva є потужним інструментом для створення графічного контенту, але також має можливості для запису відео. В ресурсі ви можете легко створювати

презентації, додавати аудіо та візуальні ефекти до ваших відео. Це корисно для створення відеоуроків або ілюстративного матеріалу для уроків географії [1].

Зокрема, відеолекції можуть включати в себе віртуальні подорожі до різних частин світу, вивчення унікальних природних явищ або навіть віртуальні експедиції у важкодоступні регіони. Такий підхід не лише надає учням можливість візуально сприймати матеріал, але й створює атмосферу дослідження та допомагає збагачувати їхнє уявлення про світ.

Аудіоматеріали також відіграють важливу роль у навчанні географії. Під час аудіолекцій учні можуть слухати розповіді експертів, глобальних географів чи навіть місцевих жителів різних регіонів. Це дозволяє учням отримати не лише теоретичні знання, але й реальний вигляд на культурні та природні особливості різних місць.

Крім того, відеолекції і аудіоматеріали можна використовувати для віртуальних інтерв'ю з експертами у географії, де фахівці можуть ділитися своїм досвідом, розповідати про власні дослідження та висвітлювати актуальні проблеми сучасного світу. Такий підхід створює можливість для учнів отримати прямий доступ до світового досвіду та взаємодіяти з висококваліфікованими спеціалістами.

Серед найпопулярніших ресурсів для відеолекцій та використання аудіоматеріалів на уроках географії можемо виділити наступні:

1) TED-Ed пропонує відеолекції з географії, розроблені для стимулювання цікавості та розуміння географічних питань. Кожна лекція супроводжується запитаннями та завданнями для учнів [6].

2) Geography Now! – це серія відеороликів, кожен з яких присвячений конкретній країні. Вони детально розглядають географію, культуру, історію та інші аспекти кожної країни у цікавий та зрозумілий спосіб [2].

Загалом, використання відеолекцій і аудіоматеріалів на уроках географії в умовах дистанційного навчання створює унікальну можливість розширити

кордони уроку та забезпечити студентам неповторний досвід вивчення глобальних та регіональних аспектів нашого світу.

У віртуальному світі дистанційного навчання інтерактивні карти та географічні ігри стають не тільки ефективними засобами навчання, але й захопливими інструментами, які активізують увагу та зацікавленість учнів.

Інтерактивні карти дозволяють учням взаємодіяти з географічною інформацією в режимі реального часу. Вони можуть досліджувати політичні та фізичні карти, зазначаючи різні елементи, вивчати географічні аспекти різних регіонів та аналізувати дані. Це сприяє розвитку навичок орієнтування на мапі, розуміння топографії та вивчення важливих географічних концепцій.

Географічні ігри, створені за допомогою цифрових технологій, надають можливість учням весело та цікаво вивчати географію. Ці ігри можуть включати в себе елементи вікторин, головоломок та віртуальних подорожей. Наприклад, учні можуть змагатися у віртуальних експедиціях, розв'язувати завдання для отримання географічних «трофеїв» та спільно вирішувати завдання, що вимагають знаходження різних місць на мапі.

LearningApps – це онлайн-платформа, яка надає набір інтерактивних вправ та ігор для вчителів та учнів. На цьому ресурсі можна створювати та використовувати різноманітні освітні додатки для підтримки процесу вивчення на різних предметах, включаючи географію. Основна мета LearningApps – це забезпечити ефективне інтерактивне навчання через використання цифрових інструментів [4].

Основні можливості LearningApps для використання на уроках географії:

- *Створення різноманітних вправ:* Вчителі можуть створювати різноманітні вправи, такі як вікторини, головоломки, відповідання на питання, сортування та інші, для тестування та закріплення знань учнів з географії.
- *Використання готових додатків.* Платформа містить велику кількість готових інтерактивних додатків та вправ, які можна використовувати



безпосередньо на уроках географії. Це включає в себе ігри, які допомагають у вивченні назв країн, столиць, річок, гір та інших географічних об'єктів.

– *Доступність для використання в онлайн та офлайн режимах.*

LearningApps дозволяє користувачам використовувати створені вправи як в онлайн, так і в офлайн режимі. Це зручно для вчителів, які хочуть надати доступ до вправ учням за будь-яких умов.

Важливим аспектом використання інтерактивних карт та географічних ігор є їхні можливості для індивідуалізації навчання. Учні можуть вибирати завдання відповідно до своїх інтересів та рівня знань, що сприяє персоналізації процесу навчання та підвищує мотивацію до вивчення географії.

Такий підхід не лише розвиває географічні навички учнів, але і сприяє формуванню у них цікавості до вивчення світу навколо. Використання інтерактивних елементів на уроках географії в дистанційному форматі стає ключовим чинником для ефективного та захоплюючого навчання.

В умовах дистанційного навчання віртуальні екскурсії стають важливим інструментом для поглиблення знань учнів та надання їм можливості віртуально подорожувати та досліджувати різні регіони світу.

Однією з переваг віртуальних екскурсій є можливість вивчення місць, які можуть бути важкодоступні або недоступні для реальних поїздок. Учні можуть відвідати екзотичні місця, вивчати їхню історію та особливості, не залишаючи межі класного приміщення. Наприклад, вони можуть здійснити віртуальну подорож на Антарктиду, де вивчати місцевих птахів та досліджувати природні умови цього унікального регіону.

Одним із найпопулярніших сервісів для створення віртуальних екскурсій вважаю є Google Earth Pro [3].

Ресурс дозволяє створювати відеотури, де ви можете визначати точки і створювати маршрути для ваших учнів. Ви можете додавати маркери, текст та зображення, щоб надати додаткові пояснення або деталізацію географічних об'єктів.

Historypin дозволяє створювати і ділитися віртуальними турами на основі історичних фотографій. Вчителі можуть використовувати цей ресурс для навчання географічних аспектів історії та вивчення змін у пейзажах різних місць [5].

Додатково, використання віртуальних екскурсій дозволяє учням отримати реальний погляд на культурні та історичні аспекти певного регіону. Вони можуть відвідати музеї, археологічні пам'ятки чи історичні місця, слухати розповіді гідів та спілкуватися з місцевими жителями через віртуальні платформи. Це дозволяє учням не лише отримати теоретичні знання, але й відчувати атмосферу місця та реально зануритися у його історію та культуру.

Важливою складовою віртуальних екскурсій є їхня інтерактивність. Учні можуть ставити питання, взаємодіяти з гідами і навіть виконувати завдання, що розширюють їхнє розуміння та аналіз географічних аспектів досліджуваного регіону.

Отже, використання віртуальних екскурсій на уроках географії в дистанційному навчанні відкриває перед учнями широкі можливості для вивчення різноманітних аспектів глобальної географії, надаючи реальний вигляд різних регіонів світу та стимулюючи інтерес до навчання.

Використання цифрових технологій на уроках географії в умовах дистанційного навчання стає ключовим чинником для підвищення ефективності та привабливості навчального процесу. Відеолекції та аудіоматеріали дозволяють вчителям створювати захоплюючі уроки, в яких учні можуть віртуально досліджувати географічні реалії світу. Інтерактивні карти і географічні ігри розширюють можливості студентів для вивчення матеріалу та розвитку географічних навичок.

Важливим елементом стає використання віртуальних екскурсій, які дозволяють учням відчувати атмосферу різних регіонів та розглянути їхні особливості, не покидаючи класу. Це розширює границі уроку та забезпечує студентам унікальний досвід вивчення географії. Загалом, цифрові технології

вносять важливий вклад у підвищення якості освіти та розвиток географічної грамотності учнів, приводячи до нових можливостей для активного та цікавого навчання навіть у віртуальному середовищі.

### *Література*

1. Canva. URL: <https://www.canva.com> (дата звернення 22.02.2024).
2. Geography Now! URL: <https://www.youtube.com/user/GeographyNow> (дата звернення 22.02.2024).
3. Google Earth Pro. URL: <https://earth.google.com/web/> (дата звернення 22.02.2024).
4. LearningApps URL: <https://learningapps.org> (дата звернення 22.02.2024).
5. Historypin. URL: <https://www.historypin.org> (дата звернення 22.02.2024).
6. TED-Ed. URL: <https://ed.ted.com/lessons?category=geography> (дата звернення 22.02.2024).
7. Глуховцов О.В. Формування інформаційно-цифрової компетентності учасників освітнього процесу та використання ІКТ на уроках географії. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-formuvannya-informaciyno-cifrovo-kompetentnosti-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-na-urokah-geografi-211479.html> (дата звертання 22.02.2024).
8. Смертніна А.В., Тесленко О.В. Впровадження інформаційно-комунікативних технологій на уроках географії для формування предметних компетентностей учнів // Наукові записки кафедри педагогіки, (35), С. 170-175. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/1834> (дата звертання 22.02.2024).

**УДК 373.5.016:91**

*Левада Ольга Михайлівна, к.геогр.н., доцент,  
доцент кафедри географії та туризму,  
Арабаджи Олена Семенівна, к.геогр.н., доцент,  
доцент кафедри географії та туризму,  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Б. Хмельницького, м. Запоріжжя*

## **МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ АЗИМУТА В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ**

Навчальна програма з географії для 6 класу передбачає ознайомлення з картографічними поняттями. Вони спрямовані на вивчення основних понять: «географічна карта», «масштаб», «географія», «географічні координати», «широта», «довгота», «паралелі», «меридіани», «орієнтування на місцевості», «компас», «азимут» та ін. Згідно з програмою, учні вчать всі поняття,

передбачені програмою, у поєднанні з практичною діяльністю. Практичні роботи передбачають знаходження елементів карти (паралелей, меридіанів), обчислення за ними географічних координат на основі їх географічних координат, виконання вправ на переведення числової координати до іменованого масштабу та ін. Завдання, спрямовані на розвиток вміння визначати географічні координати, учні повинні знаходити точки за координатами, а також визначати координати за картами, складеними в різних проекціях. Уміння визначати географічні координати також потрібне під час при обчисленні довжини об'єкта за допомогою градусної сітки. В рамках теми «Орієнтування» описуються різні способи орієнтування на місцевості, за допомогою компаса визначати сторони горизонту, визначати азимут та напрямки на різні об'єкти на місцевості, порівнювати прилади та візуальні та інструментальні способи орієнтування на місцевості, пояснювати способи орієнтування на місцевості, оцінювати практичні способи орієнтування на місцевості [3, с.142; 5].

Особливість шкільного курсу географії полягає в тому, що необхідною умовою для його засвоєння є наявність у школярів специфічних географічних умінь, до яких можна віднести вміння орієнтуватися за компасом.

Для точного визначення напрямку руху слугує азимут – кут між північним напрямком меридіана, що проходить через точку стояння, і напрямком шляху. Цей кут вимірюють за годинниковою стрілкою від північного кінця меридіана до заданого напрямку (у межах від  $0^\circ$  до  $360^\circ$ ). Азимут північного напрямку дорівнює  $0^\circ$  ( $360^\circ$ ), східного –  $90^\circ$ , південного –  $180^\circ$ , західного –  $270^\circ$ .

На незнайомій місцевості часто доводиться пересуватися за заздалегідь заданими азимутами, тобто азимути шляху руху можуть бути визначені за детальною топографічною картою або заздалегідь виміряні на місцевості. У цих випадках доводиться шукати за допомогою компаса орієнтир у заданому напрямку. Для цього сірник кладуть на потрібний азимут на кільці компаса,

повертають компас так, щоб північний кінець стрілки збігся з літерою N, а потім дивляться вздовж сірника (не збиваючи орієнтування компаса) і помічають у цьому напрямку помітний предмет – орієнтир. Рухаючись уперед до цього орієнтира, спостерігач буде йти за заданим азимутом, тільки зрідка контролюючи свій напрямок за компасом (рис. 1).

Визначати напрямок руху нескладно, якщо оволодіти твердими навичками в поводженні зі шкільним компасом. Для розвитку цих навичок треба частіше проводити тренування, вносячи в них елементи цікавинки і змагання.



**Рис. 1. Компас шкільний Fantasy, НУШ Е-СОМ [2]**

Спочатку тренувальні роботи проводимо в класі за допомогою рисунків та топографічних ігор. Як приклад, можна запропонувати топографічну гру: Учитель роздає дітям картки із зображенням на них умовних знаків і починає читати текст. Учні за допомогою карток вирушають у подорож, відповідаючи на запитання. Вони повинні замінити слова в тексті оповідача топографічними символами: від школи вони пішли вздовж шосе через мішаний ліс на північний схід, азимут  $80^\circ$ , потім на схід до дамби і дійшли до дерев'яного мосту. Вони перейшли через нього і пішли дорогою вздовж залізниці на південний захід, азимут  $210^\circ$ . Учні вийшли до озера, береги якого були болотистими. В західній

частині озера, на узліссі березняка, знаходився будиночок лісника [4,с.81].

Інший приклад, використовуючи рисунок учням треба запропонувати визначити сторони горизонту та назвати їх; визначити азимути на об'єкти зображені на рисунку [1,с.35].



**Рис. 2. Приклад тренувальної роботи з компасом у класі [1,с.35]**

Закріплення навичок роботи з компасом слід проводити на відкритій місцевості з широким кругозором, де багато помітних далеких предметів (купола церков, труби підприємств, високі будівлі, окремі дерева тощо). Для проведення практичної роботи учнів можна розбити на пари. Спочатку один учень визначає азимути, не називаючи орієнтири, а інший учень відкладає ці азимути на місцевості та відшукує орієнтири. Потім вони міняються ролями. Тут легко виявити помилки під час роботи з компасом, а також організувати змагання ланок за безпомилковим і найшвидшим визначенням орієнтирів.

Для закріплення вміння визначати азимут і рухатися за азимутом на місцевості можна дати практичну роботу за таким планом:

1. Обрати точку, з якої буде зроблено зйомку.
2. За компасом визначити сторони горизонту.

3. Виміряти відстань до об'єктів.
4. Визначити азимут об'єктів.

Всі отримані дані в ході практичної роботи учні заносять в таблицю 1.

**Таблиця 1**

**Результати практичної роботи на місцевості**

Об'єкт спостереження	Розміщення об'єкту по відношенню до місця спостереження	Азимут руху до об'єкту	Відстань до об'єкту

Після заповнення таблиці учні викреслюють план місцевості і позначають за допомогою умовних знаків об'єкти дослідження.

Формування вміння визначати азимут за допомогою компаса належить до «перших» географічних умінь, що виробляються в молодших школярів, і як наслідок формуються компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій. Вчитель географії, виходячи зі свого фахового досвіду, педагогічної майстерності має розробити свою систему формування цього вміння, залежно від рівня засвоєння учнів картографічного матеріалу.

*Література*

1. Гільберт Т., Довгань А., Совенко В. Географія. Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. І частина. К.: «Генеза», 2023. 96 с.
2. Компас шкільний Fantasy, НУШ E-COM URL: [https://www.chaspik.ua/kompas-45324/?srsltid=AfmBOorCZWRtRzaXh3r\\_9TAIXgRfSJQhDf5FrXW2o4ELfovAahlHooXWj7A](https://www.chaspik.ua/kompas-45324/?srsltid=AfmBOorCZWRtRzaXh3r_9TAIXgRfSJQhDf5FrXW2o4ELfovAahlHooXWj7A) (дата звернення: 01.02.2024)
3. Компетентнісне навчання та викладання географії у системі неперервної педагогічної освіти : кол. монографія / авт. кол.: Л. П. Вішнікіна, А. А. Шуканова, О. А. Федій, С. П. Сарнавський та інші.; за наук. ред. д-ра пед. наук Л. П. Вішнікіної. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 265 с.
4. Левада О., Іванова В., Непша О. Формування картографічних компетентностей в шкільному курсі географії. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: «Педагогіка»*. 2018. Вип. 2. Т. 21. С. 78- 86.
5. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти / авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М. URL: [https://osvita.ua/doc/files/news/863/86382/Geografiya\\_6-9\\_kl\\_Kobernik\\_ta\\_in\\_.pdf](https://osvita.ua/doc/files/news/863/86382/Geografiya_6-9_kl_Kobernik_ta_in_.pdf) (дата звернення: 01.02.2024)

UDC 373.5.091.33:91

*Larysa Prokhorova,*  
*Candidate of Geological Sciences, docent, Associate Professor,*  
*Tetyana Zavyalova, Senior Lecturer,*  
*Department of Geography and Tourism,*  
*Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical*  
*University, Zaporizhzhia*

## **FORMATION OF GEOLOGO-GEOMORPHOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE STUDY OF THE SCHOOL COURSE OF PHYSICAL GEOGRAPHY**

A prerequisite for successful mastering of the basics of geological knowledge by students is the formation of geologo-geomorphological skills, which follows from the peculiarities of geological science and its methods. One of the significant drawbacks in the study of the basics of geology in the school geography course is the discrepancy between theoretical content and practical geological skills. This results in students' inability to apply the knowledge they have gained in practice. There is still no methodology for developing geologo-geomorphological skills in geography teaching. The importance of the activity component of school education on the one hand and the lack of methods for the development of geological and geomorphological skills in the school course of physical geography on the other hand determined the relevance of our study [4, p.123].

The study by T. Shulga and L. Pokas [6] reveals the possibilities of interactive methods in solving the problem of forming geomorphological concepts. O. Topuzov and L. Maltseva [5] in their work identified the peculiarities of the formation of geological and geomorphological knowledge in the process of teaching physical geography in secondary school. The studies of A. Liventsev, M. Krochak [1] and S. Polovka [2] highlight the issues of studying the basics of geology in the school geography course.

Through the acquisition of geological and geomorphological knowledge, students realise the role of the earth's crust, which produces metals, energy sources,



building materials and is the main supplier of fresh water. Knowledge about relief in school geography is a didactically developed system of ideas and concepts, laws and regularities that constitute the main content of the science of geomorphology.

The study of relief in the sixth grade is characterised by a number of features due to the role of the primary course of physical geography in the general system of knowledge. According to the school curriculum, the sixth grade provides for the acquisition of scientific knowledge about relief in all its diversity. Students develop a correct understanding of the relief and surface of the globe.

Educational objectives:

1. To form the concept of «earth's crust».
2. To form general ideas about the main types of rocks by origin.
3. To form students' general concepts of «mountains» and «plains», knowledge of the elementary classification of these landforms by height, their changes over time, as well as the main reason for the diversity of the earth's relief – the constant interaction of internal and external processes.
4. Form an idea of the relief of their area as an integral part of the Earth's crust.

Topic: «Lithosphere». The study of the topic begins with the internal structure of the globe (the concepts of the core, mantle and crust), the processes that occur inside the Earth and the rocks that make up the Earth's crust. Next, endogenous processes are studied, such as volcanic eruptions and hot springs, earthquakes and slow earth movements. Knowledge of endogenous processes is essential to understanding the genesis of landforms and mountain building. In the process of studying general concepts, students are provided with a certain minimum number of names of geographical features that they should know and be able to locate on a geographical map, as provided by the curriculum. These geographical objects are necessary for the concretisation of general concepts and are used to develop students' ability to describe mountains or plains using a standard plan based on a physical map. An important task of the topic «Lithosphere» is to develop students' knowledge of

the relief of their area. Along with the formation of new general concepts, considerable attention is paid to practical work. All this knowledge is used as a basis for the formation of general concepts.

Formation of geologo-geomorphological concepts in grade 7. In the process of studying the geography of continents, further development of knowledge about relief continues. The concepts of relief studied in grade 6 are deepened. Students gain new knowledge about the structural elements of the Earth's crust and become familiar with tectonic maps. They also improve their knowledge and skills of reading relief on a map. In grade 7, it is very important to teach students to establish cause and effect relationships and patterns. Comparisons play an important role in this process. The inclusion of new questions on geomorphology allows students to see through concrete examples that the relief is constantly changing and that the current surface structure is the result of a continuous and long-term interaction of internal and external processes on Earth, that the history of the development of continents has a great influence on the current relief and that the distribution of minerals is characterised by a certain pattern.

Formation of geologo-geomorphological in grade 8 In grade 8, the formation of the concept of relief and factors of relief formation continues. Scientific knowledge about relief in the course of physical geography of Ukraine is formed in the process of studying the topic «Geological structure, relief and minerals». And when the natural conditions of Ukraine's territories are taken into account. The formation of large relief elements is inextricably linked from a genetic point of view to the course of historical development of the earth's crust.

In this sense, the information on geology that students study in grade 8 is of paramount importance for understanding the basic laws that occur in the emergence and development of major landforms. In the content of the topic «Geological Structure, Relief and Minerals», the basic concepts of the main geological structures are defined: platform and geosyncline of different ages, their interconnections and relationships. Other concepts, in particular the concept of relief, are considered in

connection with the main structural elements of the Earth's crust. The concept of a geosyncline and corresponding landforms is first introduced in grade 8. In the course of studying the topic «Geological structure, relief and minerals», the genetic determination of the main forms of relief, such as geotexture and morphostructure elements, is mainly considered.

For the correct organisation of the educational process in the study of geological and geomorphological knowledge in grade 8, it is necessary to take into account the theoretical and factual knowledge of these problems that have been firmly mastered by students in previous grades. When studying the relief of certain territories of Ukraine, students' knowledge of the origin and development of large landforms is consolidated and deepened. At the same time, much attention is paid to establishing the patterns of distribution and development of small forms, the origin of which is due to the activity of external factors of landforms.

The process of forming geologo-geomorphological skills should be carried out taking into account the following conditions: gradual introduction of practical and independent work into the educational process in accordance with the content of the school geography course; in the process of desk-based processing of field research during geological excursions, hikes, students should see the results of their work and relate them to theoretical knowledge gained in geography lessons [3,4].

### *References*

1. Лівенцева А.А Крочак М.Д. Початкова геологічна освіта – інвестиція в майбутнє країни. Матеріали Міжнародної конференції «Роль вищих навчальних закладів у розвитку геології». Ч 1. Київ, 2014. С. 20-21.
2. Половка С.Г. Геологія в шкільному курсі фізичної географії. Матер. Всеукр. Інтер.-конф. «Інформаційний банк і бази даних у підготовці майбутнього вчителя географії», 5 квіт. 2013 р. Умань: УДПУ, 2013. С. 30-34.
3. Прохорова Л.А., Непша О.В., Зав'ялова Т.В. Роль і місце геологічних знань і умінь в шкільній географічній освіті. *Формування стратегії міжнародної комунікації особистості учня в онтогенезі: від методики до методології* : тези міжнародної науково-практичної конференції (13-14.09. 2018 р., м. Мелітополь). Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. С. 179-182.
4. Прохорова Л.А., Непша О.В., Зав'ялова Т.В. Формування геолого-геоморфологічних навичок та вмінь учнів на уроках географії в освітніх установах.

*Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2019. №62. Т.1. С.123-127.

5. Топузов О., Мальцева Л. Геолого-геоморфологічні знання у процесі навчання фізичної географії в загальноосвітній школі. *Рідна школа.* 2008. № 1-2. С. 37-39.

6. Шульга Т.А., Покась Л.А. Використання інтерактивних методик для формування геоморфологічних понять у процесі навчання географії. *Молодий вчений.* Київ, 2016. № 12.1 (40) Грудень. С. 555-558.

**УДК 378.147.091.31-042.65-047.64:004**

*Галушка Ліана Сергіївна,  
аспірантка кафедри географії, методики її навчання та туризму,  
Полтавський національний педагогічний  
університет імені В. Г. Короленка,  
м. Полтава*

## **ПРОБЛЕМА КОНТРОЛЮ ЗА САМОСТІЙНИМ НАВЧАННЯМ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ**

У сучасному світі, де освіта стає все більш глобалізованою та технологічною, проблема контролю за навчанням студентів стає все більш актуальною. Технології, такі як онлайн-платформи навчання, віртуальні класи та інтерактивні навчальні інструменти, надають нам можливості для індивідуалізації навчання та гнучкості в освітньому процесі. Це дозволяє студентам вивчати в своєму власному темпі, зосереджуючись на своїх індивідуальних потребах та інтересах.

Однак, ці ж технології також створюють виклики для викладачів, які прагнуть забезпечити якісне навчання та ефективний контроль за прогресом студентів. Викладачі можуть виявити, що важко відстежувати прогрес кожного студента, коли навчання відбувається в основному онлайн, а не в традиційній аудиторії. Вони також можуть бути обмежені в своїй здатності надавати індивідуальну увагу та підтримку, які деякі студенти можуть потребувати.

Ця проблема вимагає нових підходів до контролю за навчанням. Викладачам може знадобитися використання нових інструментів та стратегій,

щоб відстежувати прогрес студентів, надавати зворотний зв'язок та забезпечувати якісне навчання. Це може включати в себе використання аналітики навчання, адаптивного навчання, групових проєктів, інтерактивних дискусій та інших інноваційних методів.

Як зазначають В. М. Власенко, О. В. Власенко, В. Г. Гриценко сучасний стан вищої освіти виявляє, що під час організації контролю за навчальною діяльністю студентів виникають проблеми. Ці проблеми мають суб'єктивний характер і пов'язані з недостатньою підготовкою викладачів та студентів до впровадження нових форм і методів контролю та діагностики. Крім того, існують об'єктивні труднощі, які виникають через збільшення ваги самостійної роботи студентів у процесі навчання [1].

Крім того, викладачам може знадобитися більше підготовки та підтримки для ефективного використання цих нових технологій та стратегій. Це може включати в себе професійний розвиток, менторство, співпрацю з колегами та обмін найкращими практиками.

Все це вимагає подальшого дослідження та обговорення серед освітніх фахівців, політиків, студентів та інших зацікавлених сторін. Тільки через таку колаборацію ми зможемо знайти ефективні рішення цієї складної проблеми.

Викладачі дійсно стикаються з викликом перевірки, наскільки добре студенти засвоюють матеріал, який вони вивчають самостійно. Ця проблема виникає через те, що самостійне навчання часто відбувається поза контролем викладача, і він може не мати достатньої можливості перевірити рівень засвоєння матеріалу студентом. Це може призвести до того, що студенти, які отримали "автомат", можуть не володіти всіма необхідними знаннями та навичками.

Згідно з В. Шидловською, Н.М. Мирончук продуктивність навчання суттєво залежить від різних аспектів контролю, включаючи його кількість, якість, повноту, своєчасність, глибину та об'єктивність. Контроль впливає не

лише на рівень та якість знань студента, але й на обсяг виконаної ним навчальної роботи [2].

Однак, є декілька стратегій, які можуть допомогти вирішити цю проблему (рис.1). Наприклад, викладачі можуть використовувати онлайн-платформи для навчання, які дозволяють відстежувати прогрес студентів та надавати зворотний зв'язок. Вони також можуть використовувати адаптивні системи навчання, які автоматично налаштовуються на рівень знань студента та допомагають йому зосередитися на слабких місцях. Крім того, викладачі можуть використовувати групові проекти та дискусії для стимулювання глибокого засвоєння матеріалу та розвитку критичного мислення.



**Рис 1. Шляхи вирішення проблеми контролю за самостійним навчанням студентів ЗВО**

Важливо пам'ятати, що незалежно від використаних стратегій, викладачам потрібно регулярно перевіряти рівень знань студентів та надавати їм конструктивний зворотний зв'язок, щоб забезпечити ефективне навчання.

Проблема контролю за самостійним навчанням студентів є важливою і актуальною в сучасному світі освіти. Це вимагає від нас, викладачів, бути гнучкими, інноваційними та відкритими до нових підходів у навчанні та оцінюванні.

Отже, викладачам потрібно адаптуватися до нових форм навчання, які включають в себе використання технологій та самостійне навчання студентів. Це може вимагати від нас розробки нових методик, використання нових інструментів для відстеження прогресу студентів, а також пошуку нових форм взаємодії зі студентами. Також важливо пам'ятати, що кожен студент є унікальним, і тому може потребувати індивідуального підходу. Викладачам потрібно бути готовими до того, що стандартні методики можуть не завжди працювати, і вони повинні бути готові до пошуку альтернативних рішень. Проблема контролю за самостійним навчанням студентів є важливою і актуальною в сучасному світі освіти. Це вимагає від, викладачів, бути гнучкими, інноваційними та відкритими до нових підходів у навчанні та оцінюванні.

#### *Література.*

1. Власенко В. М., Власенко О. В., Гриценко В. Г. Контроль знань з використанням нових навчальних технологій. Вісник Черкаського університету. Випуск 191. Серія: педагогічні науки.: Збірник. Черкаси: ЧНУ, 2010. Частина V. – С. 18-22.
2. Шидловська В., Мирончук Н.М. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів та форми його здійснення. Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : збірник наукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 165-168.

УДК 378.134

*Попов Володимир Денисович,  
методист з географії та економіки,  
КЗ Сумський обласний інститут  
післядипломної педагогічної освіти, м. Суми*

## **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 6-Х КЛАСІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

В умовах становлення нової української школи першочергового значення набуває компетентнісне навчання. Запровадження компетентнісного підходу, формування предметної і ключових компетентностей засобами навчального предмету відповідає провідним тенденціям європейської освіти.

Підготовка компетентного учня, здатного розв'язувати проблеми різного рівня складності на основі здобутих знань, умінь і навичок та досвіду їхнього застосування, ціннісних ставлень та географічно-позиційного сприймання довкілля, є однією з цілей компетентнісного навчання географії [1, с. 6].

Важливою частиною такого навчання є формування в учнів картографічної компетентності, що входить до складу загальнокультурних компетентностей та є одним із критеріїв оцінювання навчальних досягнень з предмета.

І це закономірно, адже володіння основами картографічної грамотності й використання географічної карти як однієї з мов міжнародного спілкування вважається основним наочним засобом засвоєння географічної науки.

Аналіз публікацій, присвячених обраній тематиці, дозволяє засвідчити актуальність проблеми дослідження. Вивчення наукових джерел дає підстави зробити висновок, що загальні аспекти компетентнісної освіти висвітлено в роботах науковців: І. Бега, Н. Бібик, Л. Ващенко, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та інших.

Формуванню географічної компетентності особистості присвячені праці Л. Вішнікіної, Т. Гільберг, Л. Зеленської, Т. Назаренко, А. Покась,



В. Самойленка, А. Скоробогатова, О. Топузова, Г. Уварової, О. Часнікової, В. Яценка та інших.

Окрім цього, дослідження ґрунтуються на аналізі змісту державних нормативних документів, концептуальних положень, що визначають нові тенденції в розвитку географічної освіти, пов'язані з упровадженням компетентнісного навчання.

Водночас існує нагальна потреба у висвітленні особливостей формування картографічної компетентності в учнів 6 класу в контексті вимог нової української школи.

Загальновідомо, що вивчення шкільного курсу географії неможливе без використання різноманітних географічних карт. З позицій сучасної методики викладання географії карта є триєдиним засобом навчання: вона служить об'єктом вивчення, засобом наочності та джерелом знань про географічні явища, що вивчаються. Усі три компоненти картографічних знань взаємодіють один з одним, оскільки, не знаючи карти, неможливо використовувати її як засіб наочності та джерело знань. Добре вивчивши особливості змісту карти, учень успішно використовує її як джерело надбання знань.

Географічні карти – універсальний і могутній інструмент пізнання, просторова мова географії [1, с. 139].

Роль карти в навчанні й контролі якості географічної освіти важко переоцінити, адже робота з картографічними зображеннями формує в учнів не лише просторове уявлення про розташування географічних об'єктів, а й закладає основи аналітичного сприйняття інформації завдяки порівнянню різнопланових географічних об'єктів, процесів і явищ, нанесених на карту різними способами [4, с. 3].

Картографічну компетентність розглядають як комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, що визначає здатність учнів успішно розуміти просторові закономірності розвитку природи і суспільства за

допомогою географічних карт, здійснювати на їхній основі практичні дії щодо розв'язування задач [1, с. 138].

Компетентнісний зміст шкільної географічної освіти, передбачений концепцією «Нова українська школа», покладено в основу Державного стандарту повної загальної середньої освіти, навчальних програм з географії, критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів .

Перше знайомство учнів з картографічними поняттями під час вивчення шкільного курсу географії за сучасними навчальними програмами відбувається в 6 класі. Саме в цей період розпочинається формування загальної географічної культури учнів та поступове навчання картографічній мові.

Важливе значення для ефективного вивчення географії в контексті вимог Нової української школи в 6 класі мають альтернативні модельні навчальні програми, створені двома авторськими колективами, зокрема авторами: Запотоцьким С.П. та іншими, а також Коберніком С.Г. та іншими.

Кожна з програм враховує концептуальні засади нового державного стандарту базової середньої освіти. Засадничим принципом навчання визначено принцип життєвої доцільності і прикладної функціональності [1, с. 2].

Звідси, особливістю формування картографічної компетентності в учнів 6 класів нової української школи є зв'язок навчання з життям, з практикою застосування здобутих знань, умінь, навичок поведінки в життєвих ситуаціях.

Зрозуміло, що роботу з формування картографічної компетентності під час вивчення географії в 6 класі варто розпочати з аналізу вимог, передбачених у контексті навчальних програм. Так, у шкільному курсі «Географія», 6 клас за програмою Запотоцького С.П. та інших питання картографічного змісту вивчаються в Розділі І. «Земля на глобусі й карті», що знайомить учнів з темами «Глобус – модель Землі» та «Зображення Землі на карті». Обидві теми спрямовано на формування низки компетентностей: читання карт, використання картографічних джерел інформації для орієнтування на місцевості, визначення відстаней між об'єктами тощо.

За умови використання навчальної програми авторів Коберніка С.Г. та інших питання картографічного змісту учні опановують під час вивчення Розділу II. Способи зображення Землі за темами «Як можна зобразити Землю», «План – надійний помічник орієнтування на місцевості», «Географічна карта – унікальний спосіб пізнання планети».

Змістове наповнення картографічної компетентності, зокрема картографічних знань, умінь, навичок, що мають сформуватися в учнів під час вивчення вищезазначених тем, розкрито в рубриці кожної з навчальних програм «Очікувані результати навчання».

Для прикладу проаналізуємо результати навчання за навчальною програмою (авт. Кобернік С.Г. та ін.) з теми «Географічна карта – унікальний спосіб пізнання планети». У ході опанування теми учень / учениця розуміє та сприймає карту як джерело інформації; виокремлює основні елементи карти та пояснює їхнє значення; розрізняє між собою загальногеографічні та тематичні карти; використовує картографічні онлайн-сервіси та онлайн-ресурси для організації власних географічних досліджень; з'ясовує та пояснює за допомогою вчителя / вчительки чи інших осіб значення сучасних картографічних зображень у житті людини; аналізує самостійно / в групі шкалу висот та глибин на географічних картах; пояснює, для чого позначена градусна сітка на географічній карті; показує на карті паралелі та меридіани; визначає з допомогою вчителя / вчительки географічну широту та географічну довготу позначених на карті об'єктів [3, с. 9].

Реалізація змісту модельних навчальних програм передбачає активне залучення учнів / учениць 6 класу до виконання різноманітних видів діяльності, серед яких: дослідження, виконання практичних робіт, навчальні проекти, робота з інформацією, робота в групах для розв'язання проблеми, користування моделями, вимірювальними приладами [2, 3].

При цьому, для опанування картографічними поняттями, зокрема такими, як: «географічна карта», «масштаб», «види масштабу», «географічні

координати», «широта», «довгота», «паралелі», «меридіани», «орієнтування на місцевості», «компас», «азимут», що є фундаментальними в географії та якими доводиться послуговуватися в наступних шкільних курсах з географії, а також подальшому житті, учителю варто залучати учнів до виконання практичних завдань, пов'язаних з визначенням географічних координат за паралелями та меридіанами, розв'язанням завдань щодо пошуку конкретних пунктів за заданими координатами, виконання вправ на визначення масштабу, перетворення одного виду масштабу в інший.

Ураховуючи особливості формування картографічної компетентності учнів в умовах нової української школи, можна стверджувати, що дедалі вагомішого значення набуває використання в освітньому процесі картографічних завдань, що сприяють розвитку прикладних умінь і навичок, необхідних у повсякденному житті.

Актуальним, зокрема, є виконання практичних завдань за топографічною картою / планом. Топографічні карти широко використовуються в різних напрямках людської діяльності: для вивчення місцевості, орієнтування, вирішення різноманітних господарських завдань тощо. Топографічні карти були і нині є незамінними у військовій справі. Вони потрібні в науці, зокрема, для нанесення результатів польових фізико-географічних, геологічних та інших досліджень. За допомогою топографічних карт / планів можна детально вивчати об'єкти місцевості, їх характеристики, положення та розміри, вимірювати відстані між об'єктами.

Для того, щоб сформувати в учнів навички роботи з топографічними картами / планами варто застосовувати нетрадиційні підходи до їх вивчення, ураховуючи вік дітей.

Так, для кращого засвоєння і закріплення навчального матеріалу учням 6 класу можна запропонувати низку цікавих завдань та ігор, наприклад, топографічну гру, що можна проводити по-різному. За одним варіантом учитель роздає учням картки із зображенням умовних знаків і починає

зачитувати текст. Діти за своїми картками здійснюють подорож, відповідаючи на запитання. При цьому їм потрібно замінити слова в розповіді вчителя умовними топографічними знаками. Для прикладу, від школи по шосе учні пішли до мішаного лісу на північний схід, азимут  $80^\circ$ , потім на схід до пристані і дійшли до дерев'яного мосту. Перейшли його і пішли по шосе вздовж залізниці на південний захід, азимут  $210^\circ$ . Далі учні вийшли до озера, береги якого виявилися заболоченими. На західному березі озера, на узліссі березового гаю розташовано будинок лісника.

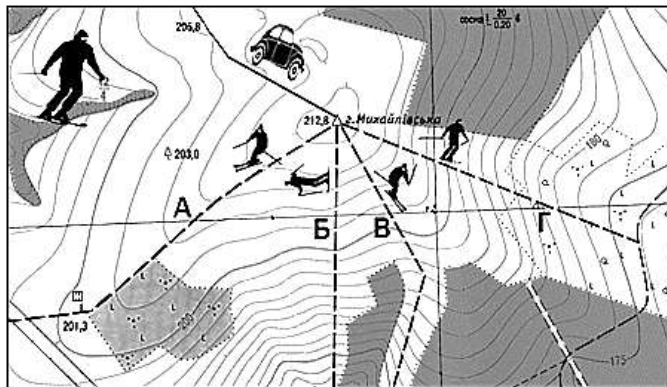
Формуванню картографічної компетентності в учнів нової української школи сприяє розв'язання практико-орієнтованих завдань, пов'язаних з географічною картою.

Практико-орієнтовані завдання картографічного змісту з географії – це завдання, сюжети яких є описом ситуацій із повсякденного життя учнів, що орієнтовані на виконання певних практичних дій з використанням картографічних знань. Особливість таких завдань, їх незвичне формулювання, проблемний характер, зв'язок з життям, викликають підвищений інтерес серед учнів, сприяють розвитку їх активної пошуково-пізнавальної діяльності та, як наслідок, формуванню картографічної компетентності.

Такі завдання мають відповідати певним вимогам: формулювання повинно мати вигляд реальної життєвої ситуації; розв'язок має нести практичну значимість; інформація та величини, використані в завданні, мають бути реальними; виконання завдання повинно супроводжуватися певними діями (вимірювання, спостереження, збір даних, конструювання, виготовлення проєктів тощо). Створюючи практико-орієнтовні завдання вчителю слід пам'ятати, що розв'язання одних з них потребує географічних знань, інших – логічності та креативності мислення. При цьому варто враховувати, що в процесі виконання завдань учні повинні знайти не лише спосіб вирішення проблеми, що відповідає конкретній ситуації, а й засвоїти способи діяльності та усвідомити їх суть.

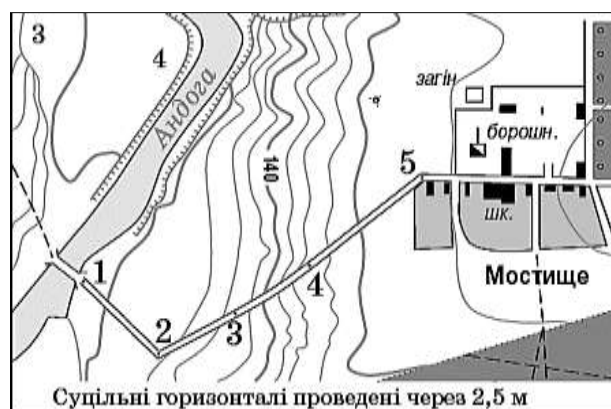
Наведемо приклади практико-орієнтованих завдань для розв'язання під час опанування курсу географії 6 класу.

1. На фрагменті топографічного плану буквами А, Б, В, Г позначено лижні траси на горі Михайлівська. Запропонуйте безпечну трасу, якою можуть скористатися учні молодшого шкільного віку для катання на лижах під час проведення уроку фізичної культури (рис. 1).



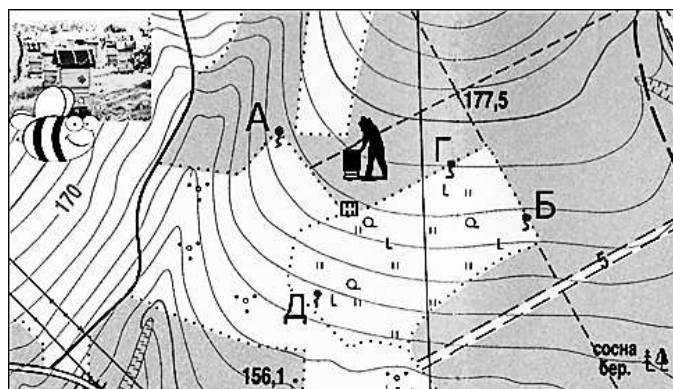
**Рис. 1. Топографічний план місцевості в районі гори Михайлівська**

2. Ви збираєтесь прийняти участь у велопробізі. Під час проходження маршруту важливо розрахувати свої сили. Розгляньте фрагмент топографічного плану. Оцініть рельєф місцевості між річкою Андогою та населеним пунктом Мостище. Визначте відрізок шляху, на якому велосипедисту буде найважче їхати від мосту через ріку Андогу до Мостища: А 1→2; Б 2→3; В 3→4; Г 4→5 (рис. 2)



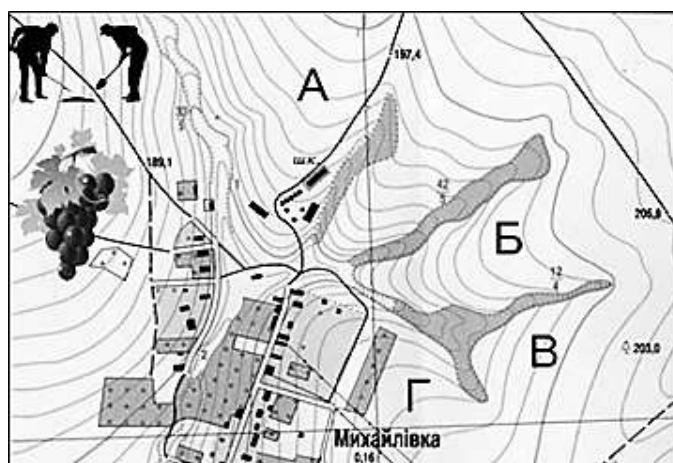
**Рис. 2. Топографічний план місцевості між річкою Андогою та населеним пунктом Мостище**

3. Дід Кіндрат звернувся до онука Богдана, учня 6 класу, який влітку допомагав на пасіці, з пропозицією наносити відром у діжку води з навколишніх джерел, що позначено на карті буквами А, Б, В, Г. Дайте пораду Богдану – з якого джерела можна наносити швидше і безпечніше воду і чому? Визначте абсолютну висоту цього джерела (рис. 3).



**Рис. 3. Топографічний план місцевості в районі пасіки**

4. Територіальна громада с. Михайлівки вирішила використати одну з чотирьох земельних ділянок, що позначено на топографічному плані буквами А, Б, В, Г, для майбутньої плантації винограду. Запропонуйте жителям села ділянку, де можна було б вирощувати найбільш соковиті теплолюбні сорти винограду (рис. 4).



**Рис. 4. Топографічний план місцевості в районі села Михайлівка**

Таким чином, у процесі виконання завдань акцент робиться на практичну

спрямованість навчання, уміння застосовувати знання в різних ситуаціях. Сформовані в ході виконання практичних завдань компетентності учень може використовувати за потреби в різних соціальних та інших контекстах залежно від умов і потреб щодо здійснення виду діяльності.

Вимоги, що висуваються новою українською школою до результатів засвоєння навчальних програм, орієнтованих на компетентнісне навчання, передбачають інше структурування змісту й організації освітнього процесу. Особливої важливості набуває формування в учнів компетентностей, що визначають конкурентоспроможність особистості в майбутній професійній діяльності, особистому житті, умінні конструктивно вирішувати проблемні ситуації, чільне місце серед яких посідає картографічна.

Використання в освітньому процесі географічної карти не втрачає своєї актуальності. Картографічні знання залишаються основним елементом сучасної географічної освіти [4, с. 179].

Отже, вивчення географії в 6 класі нової української школи актуалізується посиленням прикладного значення географічних знань, поглибленням практичної спрямованості навчання, що становить основу ефективного формування картографічної компетентності, забезпечує перехід від пасивного засвоєння інформації до її активного пошуку, критичного осмислення та використання на практиці.

### *Література*

1. Компетентнісне навчання та викладання географії у системі неперервної педагогічної освіти : кол. монографія / авт. кол.: Л.П. Вішнікіна, А.А. Шуканова, О.А. Федій, С.П. Сарнавський та інші.; за наук. ред. д-ра пед. наук Л.П. Вішнікіної. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2022. 265 с.  
URL: <https://numl.org/.386791>.
2. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Запотоцький С.П., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Совенко В.В., Даценко Л.М., Назаренко Т.Г., Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Нікитчук А.В., Яценко В.С., Довгань Г.Д., Грома В.Д., Горовий О.В.). URL: <https://numl.org/.286791>.
3. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Гільберг Т.Г., Даценко Л.М.). URL: <https://numl.org/.186791>.



5. Федій О.А. Формування картографічної компетентності учнів на уроках географії / О.А. Федій, В.С. Перебийніс / Сучасні соціокультурні практики: компетентнісно-аксіологічний аспект : збірник статей і матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 10-літтю кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін ПНПУ імені В.Г. Короленка (29-30 березня 2018 р.). Полтава : ПП «Астроя», 2018.  
С. 179-183.

**УДК 91:37.013**

*Слюта Аліна Миколаївна,  
к. пед. н., доцент, доцент кафедри екології,  
географії та природокористування,  
Національний університет «Чернігівський колегіум»  
імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів*

## **ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОЛОГІЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»**

Кардинальні зміни, що нині відбуваються в суспільстві, різних секторах економіки, виробництва, сфери послуг, зокрема й у галузі освіти, зумовили потребу в формуванні нових освітніх компетентностей, у тому числі екологічної. З огляду на те, що в нас час у суспільстві постає все гостріше проблема формування екологічно свідомих фахівців в сфері освіти. Формування динамічного еколого-педагогічного стереотипу сучасного вчителя-предметника природничих дисциплін визначається як соціальним запитом на екологічно активну та компетентну особистість, так і тенденцією екологізації освітнього середовища в цілому.

На сьогодні в освітньому середовищі значної уваги набувають поняття «компетенція», «компетентність» та «компетентнісний підхід». Реалізація цих понять в освітньому середовищі пов'язана з оновленням і модернізацією саме педагогічних умов організації та здійснення освітнього процесу. На думку вчених, педагогів, компетентність, є своєрідним індикатором, що дозволяє визначити готовність майбутнього вчителя географії до інноваційної

педагогічної діяльності, його подальшого професійного розвитку та соціалізації [2]. Для вчителя природничих спеціальностей Нової української школи, здатного розв'язувати стандартні та проблемні методичні завдання під час формування загальних і предметних компетентностей в учнів, визначених Державним стандартом базової середньої освіти загалом, та до реалізації вимог наскрізних змістових ліній навчальних (освітніх) програм закладу загальної середньої освіти, очевидною стає формування екологічної компетентності під час професійної підготовки їх в закладах вищої освіти.

Таким чином, освітня програма спеціальності 014 «Середня освіта (Географія)» природничо-математичного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, передбачає комплекс екологознавчих освітніх компонентів. Серед програмних результатів навчання цих спеціальностей є: знання та розуміння основних концепцій, парадигм, теорій та загальної структури географічної та біологічної наук, предмет їх дослідження, місце і зв'язки в системі наук; знання географічної та біологічної термінології і номенклатури; вміння здійснювати опис основних механізмів функціонування природних і суспільних територіальних комплексів, окремих їх компонентів, класифікації зв'язків і залежності між компонентами, знання причини, перебіг і наслідки процесів, що відбуваються в них; пояснення фахівцями просторової диференціації географічної оболонки і географічного середовища на глобальному, регіональному та локальному територіальних рівнях; розуміння та пояснення змін, які відбуваються у географічному середовищі під впливом природних і антропогенних чинників, формулювання наслідків і детермінанти в контексті концепції сталого розвитку людства; вміння описувати найважливіші аспекти функціонування компонентів літосфери, атмосфери, гідросфери, біосфери як складових географічної оболонки; застосування базового поняттєвого, термінологічного, концептуального апарату географії та біології, їх теоретичні й емпіричні досягнення на рівні, що дозволяє інтерпретувати природно- та суспільно-

географічні, екологічні явища і процеси, пов'язувати та порівнювати різні погляди на проблемні питання сучасної біології та географії; демонстрація уміння охарактеризувати регіони, ландшафти і біогеоценози, пояснити їх особливості і взаємозв'язки, сформовані географічним положенням та іншими географічними та біологічними чинниками та встановлення ролі і місця України у сучасному світі в контексті географічних чинників її розвитку.

В свою чергу, в сучасній освітній системі формуванням екологічної компетентності у закладах вищої освіти приділяється велика увага, але питання практичної реалізації не розкриті в достатній мірі. З огляду на це, майбутнім вчителям географії запропоновано до вивчення таку навчальну дисципліну, як «Екологічна географія України».

З огляду на те, що екологічна компетентність формується в здобувачів освіти за таких умов, а саме: 1) за умов створення цілісної системи впливу на студентів упродовж усього періоду навчання; 2) завдяки вивченню спеціальних екологічних дисциплін та спецкурсів, які гармонійно поєднуються зі світоглядною екологічною спрямованістю й екологізацією всіх сфер вузівського життя та діяльності; 3) з використанням інтерактивної взаємодії викладача і здобувачів вищої освіти в процесі дослідження екологічних проблем, орієнтованого на самостійне мислення та практичну діяльність [3].

Дисципліна «Екологічна географія України» вивчається у IV семестрі, у циклі професійної підготовки бакалавра за спеціальністю 014 Середня освіта (Географія) з обсягом 4 кредити ECTS.

Метою вивчення дисципліни є формування в здобувачів освіти вміння надавати оцінку екологічної ситуації в Україні та здатності пошуку шляхів гармонізації взаємовідносин людей із середовищем існування, а також людського суспільства з навколишнім середовищем у межах локальних, регіональних і глобальних геосистем України. Завданнями навчальної дисципліни є:

- вивчення законів і закономірностей розміщення та взаємодії

компонентів географічного середовища та їхніх поєднань на різних рівнях;

- ознайомлення з фундаментальними і концептуальними основами традиційної і сучасної екології та її напрямками;

- висвітлення сучасних глобальних і регіональних екогеографічних проблем та формування в кожного студента особистого ставлення до них;

- визначення ролі екогеографічної науки як основи раціонального природокористування та охорони природи;

- формування чітких і обґрунтованих уявлень про взаємодію і взаємозв'язок усіх компонентів у природі, соціальній і технологічній сферах, про стратегію і тактику збереження й стабільного розвитку життя на Землі.

- виховання почуття відповідальності за стан довкілля, усвідомлення місця людини в природі, свідомості щодо необхідності дотримання природоохоронного законодавства.

Після вивчення навчальної дисципліни «Екологічна географія України» здобувач освіти повинен знати:

- основні механізми функціонування природних і суспільних територіальних комплексів, окремих її компонентів, класифікує зв'язки і залежності між компонентами, знає причини, перебіг і наслідки процесів, що відбуваються в них;
- просторову диференціацію географічної оболонки і географічного середовища на глобальному, регіональному та локальному територіальних рівнях;
- найважливіші аспекти функціонування компонентів літосфери, атмосфери, гідросфери, біосфери як складових географічної оболонки.

уміти:

- пояснювати зміни, які відбуваються у географічному середовищі під впливом природних і антропогенних чинників, формулює наслідки і детермінанти в контексті концепції сталого розвитку людства;
- охарактеризувати регіони, ландшафти і біогеоценози України, пояснити їх особливості і взаємозв'язки, сформовані географічним положенням та іншими географічними чинниками;
- застосовувати фундаментальні екологічні знання для оцінки екологічної ситуації в Україні;
- планувати й розробляти економічно обґрунтовані заходи з охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів;
- аналізувати зміст інформації щодо стану природних умов та ресурсів, результатів природокористування.

Навчальний матеріал з курсу «Екологічна географія України» викладається в певній логічній послідовності, що є головною умовою формування екологічної компетентності майбутніх вчителів географії. У вступі характеризується місце екологічної географії в системі природничих наук, визначається об'єкт і предмет вивчення екологічної географії, розкривається зміст курсу і його значення в підготовці вчителів географії. У першому модулі «Природно-ресурсний потенціал України» значна увага приділена сучасній екологічній ситуації в Україні. Взаємозалежності суспільства та системи Земля на сучасному етапі. Вивчаються ресурсні цикли в техносфері. Природно-ресурсний потенціал України. Основні проблеми його використання й охорони. Модуль 2 «Використання і охорона природно-ресурсного потенціалу України» зорієнтований на вивчення мінеральних, енергетичних, земельних, кліматичних, рекреаційних ресурсів України, а також вторинних, біологічних та ресурсів атмосферного повітря. В модулі 3 «Техногенне навантаження екосистем та моніторинг стану довкілля» здобувачі освіти ознайомлюються з

концепцією та структурою системи моніторингу; загальнодержавною системою спостережень і контролем за станом природного середовища; методами спостережень; моніторингом стану окремих природних середовищ.

З метою забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти Національним університетом «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка відповідно до вимог закону України «Про вищу освіту» та інших нормативних документів основними формами навчання є лекції, практичні заняття, самостійна робота студентів. При вивченні дисципліни «Екологічна географія України» використовуються наступні методи навчання: словесний метод (лекція, пояснення, бесіда, розповідь, дискусія); практичний метод (практичні заняття); наочний метод (метод ілюстрацій і метод демонстрацій); відеометод у сполученні з новітніми інформаційними технологіями та комп'ютерними засобами навчання (дистанційні, мультимедійні, веб-орієнтовані тощо); самостійна робота (розв'язання завдань).

Підготовка висококваліфікованих вчителів географії, які володіють професійними знаннями, необхідними для виконання завдань та обов'язків в галузі сучасної географічної науки та практичній діяльності не можлива без екологічної компоненти в освіті. На успішність формування екологічної компетентності майбутнього вчителя географії впливає, по-перше, усвідомлення того, що природне право є вищим за соціальне; по-друге, розуміння взаємозв'язку між компонентами середовища і взаємодії суспільства та природи; по-третє, відчуття власної відповідальності за екологічні проблеми не лише у межах свого регіону, а й цілому світі [1].

Таким чином, вивчаючи курс «Екологічна географія України» здобувачі освіти набувають практичних знань і вмінь в сфері геоекологічної освіти, з чіткою інтеграцією знанневого, діяльнісного та ціннісного компонентів в екологічній сфері, які є критеріями результативної екологічної компетентності та відображають особисте ставлення до предмету і продукту цієї діяльності.

### *Література*

1. Дайнаускас В.Р., Стецула Н.О. Роль екологічної освіти як складової освіти для сталого розвитку в Україні. *Освітні та наукові виміри природничих наук: збірник матеріалів II Всеукраїнської заочної наукової конференції*, м. Суми, 8 грудня 2021 р. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка. 2021. С. 180-183.
2. Ковальчук В., Оршанський Л. Професійна підготовка на засадах компетентнісного підходу. *Молодь і ринок*. 2016. С. 6-10.
3. Шапран Ю.П. Сутнісні ознаки, структурні компоненти і вимірювання екологічної компетентності студентів-біологів педагогічного університету. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. 18 (1), С. 320-325.

**УДК 354**

*Daria Zadorozhna, student,  
Faculty of Mechatronics and Engineering,  
Yevgeniya Yemelyanova, PhD, Docent, Associate Professor  
Department of Language Training,  
State Biotechnological University, Kharkiv*

## **THE IMPORTANCE OF MASTERING FOREIGN LANGUAGES IN UKRAINIAN UNIVERSITIES IN WARTIME**

Wartime represents a period of high tension and instability in people's lives. This time requires us to focus on the problems of safety and survival. Under such conditions, students face a number of challenges that can seriously affect their academic performance and emotional well-being. Uncertainty about the future, danger to life and health, and a number of other factors greatly affect students' emotional state, which can lead to decreased concentration and make it difficult to learn. Since February 24, 2022 a large-scale war began in Ukraine and many Ukrainian students were forced to leave their homes and move to safer territories of Ukraine and beyond. Being in Ukraine or currently in one of the European countries, the issue of studying a foreign language, which can be accessed by attending courses or working with a teacher online, at school or university. The priority activities during wartime during an online lesson should be oral communication between the

teacher and students in dialogic and monologic forms, explaining new material. Reading and translation of texts, performance of written tasks should be offered for independent work of students. During teaching in wartime conditions, work should be focused on four types of speech activity: Listening, Speaking, Reading and Writing. In today's world, where communication and international cooperation are becoming increasingly important, language learning is becoming a necessity. Schools and universities are trying to prepare their students for these challenges by introducing innovative methods of language teaching.

One such method is technology-assisted instruction [6]. Nowadays, with almost every student possessing a cell phone or computer, teachers can use various apps and programs to enhance language learning. For example, there are language learning apps that use voice synthesizers and artificial intelligence to communicate with students in their native language. Another innovative method is language games. Students usually find games more engaging than regular lessons. Using games to teach language helps students develop their language skills, including vocabulary and grammar, in an easier and more fun way. There is also a method called "real-time learning." This method involves the use of webcams and video conferencing software to create a language communication environment. This allows students to get a chance to practice their language skills in real time with native speakers, which helps improve their pronunciation and understanding of the language. Another innovative method is the integration of cultural aspects. Learning a language involves not only learning grammar and vocabulary, but also understanding the cultural aspects of the countries where the language is used. Teachers can use various materials such as movies, music, food, etc. to help students better understand the culture of the country where the language is used.

Overall, innovative language teaching methods can make learning more interesting and effective, help students better understand the language and culture of the country where it is used, and prepare them for successful communication in the international community. The current state of teaching methods at schools and



universities shows that teachers are increasingly using innovative methods in the work process. Language and translation studies are important and interrelated disciplines that play a key role in international communication and knowledge exchange [11;12]. There are a huge number of languages in the world, each with its own grammar, vocabulary, phonetics and stylistics. Learning languages allows people to understand and communicate with people from different cultures and countries. Language competence is the ability to understand, use and adapt language forms in different contexts and situations. Language learning not only helps people understand other cultures, but also broadens their own horizons and knowledge. However, when it comes to communication between people, especially those from different cultures, there are difficulties associated with translation. Translation is the process of transferring the content of a message in one language to another language while preserving its meaning, emotional coloring and style [4;5]. It is not just a simple substitution of words, but also the transfer of nuances, cultural specificities and other factors that affect the meaning of the message. eper, teachers resort to a combination of traditional and modern methods. The modern socio-economic development of society requires the use of new innovative methods and technologies for teaching students at different educational institutions, which will allow future specialists to be more competitive in the labor market.

Today, innovations in the field of education are divided into psychological and pedagogical innovations in the educational management process/ Innovative technologies in an educational institution are characterized as technologies based on innovations: organizational (related to the optimization of the conditions of educational activity), methodical (aimed at updating the content of education and improving its quality); which allow: Students: to effectively use educational and methodological literature and materials; acquire professional knowledge; develop problem-searching thinking; form professional reasoning; to activate research work; to expand the possibilities of self-control of the acquired knowledge. For teachers: promptly update educational and methodical literature; implement modular learning

technologies; use simulation learning technologies; to expand the possibilities of monitoring students' knowledge; in general: to improve the quality of existing technologies for the training of specialists.[2; 3] Today, the most popular innovative learning methods that allow the use of new teaching technologies are: contextual learning, simulated learning, problem-based learning, modular full assimilation of knowledge, distance learning [1; 9]. Contextual learning is based on the integration of various types of student activities: educational, scientific, practical; Imitation training basis is simulation-game modeling in the conditions of learning processes occurring in a real system; Problem-based learning is carried out on the basis of the initiation of the student's independent search for knowledge through problematization (by the teacher) of the educational material; Modular training is a type of programmed learning, the essence of which is that the content of the educational material is rigidly structured with the aim of its assimilation as fully as possible, accompanied by mandatory blocks of exercises and control of each fragment; Distance learning is type of (quite independent) correspondence education based on the use of the latest information and communication technologies and tools [7]. You may have heard a few terms describing how schools operate in a social distance and limited movement. There is no "one-size-fits-all" way to solve all school problems and successfully implement one or another combination of distance, hybrid, and/or face-to-face education. But it is already clear, what exactly should not be done. Fortunately, researchers have been researching these models of learning in schools for decades. Of course, none of the research has been done in the context of shutting down entire schools. Nevertheless, we can already draw some conclusions. Distance learning has become widespread in our time. However, in addition to its advantages, it also has a number of problems that can hinder the learning process and affect its effectiveness. One problem is the lack of direct contact between the student and the teacher. Unlike traditional teaching methods, in distance learning, students cannot ask questions and get answers from the teacher directly. This can cause students to misunderstand the material or be left without help when questions arise. Also a problem with distance

learning can be limited access to necessary resources. Students may not have access to the internet, computers, or other necessary technology to learn online. These problems are very common due to the current war. Another problem with distance learning is student motivation. Students may feel disconnected from the learning process or not get enough support from teachers. These same problems arise not only during a pandemic, but also during war.

In conclusion, we note that despite all the challenges, the war cannot cancel or postpone the educational process. Therefore, the most effective tools for language learning will provide opportunities for the development of natural abilities and training of education seekers. The recommended methods of language learning, in particular observation of language and language facts, research, situational, creative implementation, projects and methods of their adaptation to the conditions of martial law will contribute to the formation of worldview beliefs, creative imagination and creative abilities in students, the development of logical thinking, the strengthening of positive emotions, belief in one's own strength, the cultivation of moral qualities, the development of skills in complex problem solving and overcoming the challenges of war.

### *Література*

1. Амеліна, С. М., & Кубіцький, С. О. (2020). Корпоративна культура у системі управління персоналом. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки, 7(39), 59-66.*
2. Ємельянова, Є. С. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВИЩІЙ ОСВІТІ. *учасникам Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених і студентів «Україна на шляху державотворення: історія та сучасність», 251.*
3. Ємельянова, Є. С. (2022). ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ. In *Викладання гуманітарних та українознавчих дисциплін засобами дистанційного навчання: теорія і практика закладів вищої освіти: матеріали наук. інтернет-конф. з проблем вищої освіти і науки, м. Харків, 24 листопада 2022 року. Харків: ХНАДУ, 2022. 105 с. (р. 30).*
4. Жук, Л. Я., Ємельянова, Є. С., & Ільєнко, О. Л. (2010). Дидактична роль інноваційних інформаційних технологій у сучасному освітньому просторі.
5. Муромцева, Ю. І. (2023). Використання цифрових технологій у навчанні економічної географії.

6. Муромцева, Ю. І. (2023). Соціальні аспекти сталого розвитку на інноваційних засадах.
7. Пантелєєва, О., & Ємельянова, Є. (2021). Роль лингвистических, социальных и психологических факторов в процессе обучения иноязычной лексики. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 2(2 (101)).
8. Distance learning. How to organize your studies at home and not go crazy / D. Hattie - Alpina Digital, 2021 - 250 с.
9. Kokorina, L. V., Potreba, N. A., Zharykova, M. V., & Horlova, O. V. (2021). Distance learning tools for the development of foreign language communicative competence. *Linguistics and Culture Review*, 5(S4), 1016-1034.
10. Nekos, A. N., & Muromtseva, Y. I. (2021). Estimation of the Air Emissions of Pollutants Influence on Primary Morbidity Indicator of the Population: Case in Kharkiv Region–Ukraine. *Visnyk of VN Karazin Kharkiv National University series «Ecology»*, (24), 57-65.
11. Hnatyshena, I., Petrenko, O., Bezhenar, I., Yemelyanova, Y., & Muravyova, I. (2023). Methods of Using Educational Video Materials in Teaching Foreign Languages in the Conditions of Distance Learning. *World Journal of English Language*, 13(4), 1-29.
12. Yemelianova, Y. (2015). La mobilité internationale comme composante de l'enseignement agricole technique ukrainien. *Yemelianova Y.*

**УДК 314**

*Антон Віталійович Белєвцов,  
Анастасія Андріївна Іванова*

*студенти факультету мехатроніки та інжинірінгу,  
Державний біотехнологічний університет, м.Харків*

## **ТЕРМІНОЛОГІЯ ТУРИЗМУ: ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ І НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ**

Проблеми навчання студентів закладів вищої освіти фахової термінології туристичної сфери сьогодні привертають увагу наукових дослідників і фахівців-практиків у всьому світі. Концепція професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства знайшла висвітлення в наукових роботах Безкоровайної Л.[1], Демченко В.[7], Ємельянової Є. [2; 3], Лоцмана П. [5], Муромцевої Ю. [5], Некос С. [5], Сергійчук І.[10], Семенишиної І. [7], Танана С. [10], Шестель О. [6]. Науковці розглядають термінологію як невідому складову комунікативної культури фахівців туристичної сфери, підкреслюють,

що навчання спеціальній термінології має базуватися на наукових принципах і відбуватися системно [2, с.30; 3, с. 25; 6, с. 222} Актуальність дослідження термінології туризму можна обґрунтувати декількома ключовими аспектами, першим з яких виділяємо процеси глобалізації і зростання обсягів міжнародного туризму, що потребує єдиної та зрозумілої термінології для забезпечення ефективного спілкування між різними культурами, країнами та регіонами. [8, с. 17] Постійний розвиток туристичної галузі та поява нових тенденцій вимагають вдосконалення та оновлення термінології для адекватного відображення сучасних реалій та послуг [4, с.39]. Другим важливим аспектом можна назвати цифрові технології та онлайн-платформи, адже зростання ролі цифрових технологій та онлайн-платформ у туризмі створює нові терміни та концепції, які потребують аналізу та визначення для забезпечення їхнього коректного розуміння та використання. [9, с.15]. Неабияку роль також відіграють сталі зміни в попиті та уподобаннях туристів, що вимагає постійного вдосконалення та адаптації термінології для відображення різноманітних потреб та очікувань. Зміни в соціокультурному контексті сучасного суспільства також значно впливають на термінологічну лексику туризму. На особливу увагу заслуговують екологічні аспекти та сталість розвитку галузі. Зростаюча увага до екологічних питань у сучасному світі вимагає введення та розробки термінів, що відображають принципи сталого розвитку в галузі туризму. З розвитком туристичної галузі з'являються нові форми та види туризму (екологічний, культурний, екстремальний тощо), для яких необхідно визначити та узгодити відповідну термінологію. Розвиток бізнес-аспектів туризму також вимагає чіткої та уніфікованої термінології для ефективної маркетингової стратегії та комунікації з клієнтами. Таким чином, дослідження термінології туризму є ключовими для створення єдиної мовної бази, яка сприятиме розвитку та уніфікації галузі та покращить спілкування між фахівцями. Підкреслимо, що удосконалення термінологічних стандартів також сприятиме покращенню якості навчання майбутніх фахівців туристичної галузі.

Створення єдиної термінологічної бази дозволить вирішити ряд проблем, що існують на сьогоднішній день [1, с. 67; 2, с. 29]. На основі аналізу досліджень сучасних науковців виділяємо основні актуальні проблеми сучасної термінології туризму: 1) розбіжність тлумачень, адже одні й ті ж терміни у сфері туризму можуть мати різні тлумачення в різних контекстах та країнах, що ускладнює спілкування та розвиток галузі;

2) відсутність єдиної системи класифікації, а саме відсутність стандартних критеріїв та класифікацій туристичних послуг і продуктів ускладнює порівняння та аналіз ринку;

3) нестабільність термінології, адже з швидким розвитком туристичної галузі та появою нових технологій може виникати проблема застарілості та неактуальності термінів. З розвитком сучасних тенденцій у галузі туризму виникає потреба у постійних оновленнях термінології для відображення нових реалій та концепцій;

4) недостатня увага до соціокультурного аспекту та культурних реалій;

5) неоднозначність та множинність дефініцій, що ускладнює використання та розуміння термінів;

6) відсутність уніфікованих стандартів керування термінологією, відсутність чітких стандартів актуалізації терміносистеми;

7) неспроможність термінологічної системи швидко відобразити сучасні тенденції та інновації у туризмі, що зменшує релевантність термінів і дефініцій;

8) відсутність узгодженості в міжнародних стандартах та єдиної міжнародної системи термінології, що може призводити до розбіжностей у сприйнятті та використанні термінів між країнами та регіонами як на рівні фахівців так і на рівні споживачів послуг.

Проблема стандартизації і уніфікації термінології туризму може бути вирішена шляхом впровадження конкретних заходів та розробки чітких стандартів [3, с.29; 5, с. 8]. На основі аналізу наукових праць сучасних

дослідників [1; 2; 3; 5; 6; 8; 9] пропонуємо звернути увагу на шляхи, що можуть сприяти вирішенню проблем стандартизації термінології в галузі туризму. Перш за все це створення міжнародних організацій та платформ, адже розроблення стандартів та упорядкування термінології може відбуватися через співпрацю міжнародними організаціями, такими як Світова організація туризму (UNWTO) та іншими відомими гравцями у сфері туризму. [9, с. 14]. Деякі науковці пропонують також приділити увагу створенню національних та регіональних стандартів, таким чином країни та регіони можуть розробляти власні стандарти термінології, при цьому враховуючи особливості своєї власної культури та туристичного ринку. Ми погоджуємося з цією думкою, але спираючись на аналіз актуальної ситуації на ринку туристичних послуг і висновки сучасних дослідників наполягаємо на необхідності удосконалення саме міжнародних стандартів у термінології туристичної сфери, яка вже за самою природою тяжіє до міжнародних контактів і постійної співпраці між країнами. На жаль, на сьогоднішній день конкретні міжнародні стандарти в термінології туризму не є широко визнані або впроваджені. Однак існують організації, які активно працюють у цьому напрямку, такі як Світова організація туризму (UNWTO) та Європейський комітет з туризму (CEN). Світова організація туризму (UNWTO) веде роботу щодо розробки стандартів та нормативів у сфері туризму. У 1995 році UNWTO затвердила "Міжнародний словник туризму", який визначає та пояснює терміни, пов'язані з туризмом. Однак цей словник не є юридично обов'язковим стандартом. Європейський комітет з туризму (CEN) розробляє стандарти та технічні специфікації в галузі туризму для країн Європейського союзу. Наприклад, стандарт EN 13850 "Туризм. Сервіси для туристів. Інформаційні та бронювальні системи" визначає вимоги до інформаційних та бронювальних систем у туризмі. Таким чином, майбутнім фахівцям у сфері туризму для отримання найактуальнішої інформації про міжнародні стандарти рекомендується перевіряти веб-сайти

UNWTO, CEN та інших відомих міжнародних організацій, що займаються розвитком та стандартизацією терміносфери туристичної галузі.

Підкреслимо, що важливим компонентом для реалізації поставлених завдань зі створення єдиної уніфікованої терміносистеми туризму є необхідність залучення до співпраці не тільки мовників, термінологів, але й залучення експертів та представників галузі. Участь фахівців та представників туристичної сфери в розробці та вдосконаленні термінології гарантує практичність та релевантність використання термінів. Вагомим внеском в удосконалення туристичної термінології може також стати регулярне проведення конференцій і семінарів, присвячених термінології туризму.

Актуальним завданням є також створення онлайн-ресурсів та баз даних, створення та підтримка довідників і словників термінів, адже розроблення централізованих онлайн-ресурсів і баз даних, де можна знайти визначення та пояснення термінів, сприятиме їхньому однозначному розумінню та використанню, уніфікації термінології та забезпечить доступність вживання у фаховому дискурсі.

Таким чином, успішній реалізації поставлених завдань, безумовно, сприяє активна участь у міжнародних ініціативах, адже саме приєднання до міжнародних ініціатив та робочих груп, спрямованих на стандартизацію термінології в туризмі, допоможе враховувати світові тенденції та найкращі практики. Загальна мета полягає в тому, щоб створити систему термінології, яка була б єдиною, доступною та зрозумілою для всіх учасників туристичної галузі, незалежно від їхнього місця розташування чи культурного контексту. На особливу увагу також заслуговує активізація зусиль у галузі освіти та підготовки кадрів, а саме включення теми стандартизації термінології в навчальні програми туристичних факультетів і кафедр сприятиме усвідомленню важливості цього аспекту серед майбутніх фахівців



### *Література*

1. Безкоровайна, Л. В. (2017). Концепція професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах. *Освітологічний дискурс*, (1-2), 67-78.
2. Смелянова Є.С. (2020) Вивчення термінології як компонента мови спеціальності фахівців галузі туризму // *Географія та туризм: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф.*, Харків, 26 лют. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Лоцмана П.І.] – Харків: ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2020. С. 29 – 32.
3. Емельянова Е.С. Научные принципы обучения специальной терминологии в высшей школе. Мир языков: ракурс и перспектива: [Электронный ресурс]: материалы VI Международной науч.-практ.конф., Минск, 22 апреля 2015 г. В 7 т. Т.6 / редкол. : Нижнева (отв.ред.) Электрон. Текст дан. Минск: БГУ, 2015. Загл. С экрана № 002912062015. Деп.в БГУ 12.06.2015. – том 1. – 128 с. – С. 22 – 30.
4. Емельянова Е. С. Терминологические заимствования как отражение межкультурного взаимодействия в языке // *Язык и межкультурная коммуникация*. Великий Новгород. – 2011.
5. Муромцева, Ю. І., П. І. Лоцман, and С. В. Некос. "Методичні рекомендації до курсу" Рекреаційні ресурси світу" для студентів спеціальностей 014 Середня освіта. Географія всіх форм навчання." (2021).
6. Шестель, О. Г. (2021). Особливості формування і розвитку міжкультурної комунікації у системі професійної підготовки фахівців галузі туризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, (28), 221-223.
7. Demchenko, V., Semenyshyna, I., & Yemelyanova, Y. (2021). Психологічні особливості діяльності викладача ЗВО в процесі навчання іноземних студентів. *Social work and education*, 8(1), 90-105.
8. Yemeljanova Y. Термінолексика як компонент комунікативної культури фахівців аграрної сфери // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. – 2012. – Т. 1. – №. 27. – С. 17-18.
9. Hnatyshena I. et. al. Methods of Using Educational Video Materials in Teaching Foreign Languages in the Conditionas of Distance Learning. *World Journal of English Language*. 2023. V. 13(4). p. 1-29.
10. Tanana S., Serhiichuk O. To the concept of communicative competence in professional education activities of a teacher in the establishment higher education : дис. – ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», 2020.

UDC 314

*Lia Baindurashvili,*  
*The leading teacher of Georgian language and literature*  
*of LEPL TelaviMerab Kostava Public School No. IV,*  
*Telavi, Georgia*

### **IMPROVING READING COMPREHENSION**

**Annotation:** *A person's success in society depends significantly on the timely and smooth development of reading, this amazing skill. Learning to read on time and learning to read is an important factor not only for the well-being of the individual, but also for the society. For effective reading instruction, it is very important to know which approaches and methods are successful.*

**Key words:** *Parents, family environment, literacy, experience, values, level of development, motivation.*

Today, the readiness of a child to learn reading is determined by the following most important factors: parents and family environment, child's attitudes and values, and, of course, teachers. It is they who must ensure the involvement of parents and families in the process of teaching literacy in order to lay a solid foundation for the acquisition of literacy by their children, both in the preschool period and in their studies at school.

Experience, values, level of development and motivation lead to the existence of a very diverse group of students - children with different abilities, needs, level of development and interests. Both the curriculum and the teachers have to adapt in some way to the different abilities of the children. The main responsibility of teachers is to take into account the multifaceted and diverse needs of each student and to facilitate the creation of an environment that arouses the desire to learn in children and creates the appropriate motivation for them. Texts that relate to children's interests and environment also increase motivation. For this, the teacher can use a small survey to find out what they like to do, what activities fascinate them and what they are interested in.

Once the fundamental elements of reading are well mastered by students, they can begin to enjoy reading. This skill should become a habit for them. Additional extracurricular reading material should be available for each child. The teacher should encourage them to spend time reading extracurricular literature in addition to school books.

Reading requires students to use the language of the text to understand the meaning conveyed in it. Students learn how to identify the main idea of the text, how to analyze and use the information obtained from the text. They should be able to formulate arguments based on the text and support these arguments with information in the text. The final goal of this stage is for students to be able to read the text, understand its content and comprehend what they read.

The effectiveness of reading and understanding the text depends on the reader's experience, general knowledge, vocabulary, knowledge of syntax and recognition habits. The difficulty of understanding the text is due to poor habits of word decoding and recognition; Other difficulties are directly related to the understanding of the meaning of the word and the difficulty of establishing relationships between different parts of the text.

It is known that word decoding is not enough for good reading, it is necessary to understand what is read. In addition to recognizing words and reading them quickly, it is very important to know the meaning of these words, to combine them into a coherent thought when reading a sentence, and to understand the meaning of the message conveyed in them.

In most cases, students who have difficulty decoding and recognizing words have impaired reading comprehension. However, according to recent studies, it is difficult to understand the text even for students who recognize words quickly and do not have decoding problems. Researchers note that these problems do not appear in the first grades, and students face difficulties in the following grades. For students who find it difficult to make sense of what they read, reading is an unpleasant process and they try to avoid books.

The reading comprehension ability can be improved by selecting a text of difficulty appropriate to the students' ability, mastering the habit of distinguishing and decoding words, pre-explaining the meaning of new words used in the text, setting aside time for reading practice and teaching effective reading comprehension strategies.

Comprehension of what is read is essentially the main purpose of reading. Comprehension is key to achieving academic success and in virtually all activities. Comprehension is a kind of mental interaction between the text and the reader, the result of which is the construction of the content conveyed in the text in the reader's consciousness. When comprehension is effective, the reader understands what the author is saying so deeply that he can imagine what he has read in his mind, form assumptions, draw conclusions, summarize and evaluate the information presented in the text, ask questions, compare, make connections, share the ideas he has read with others, and apply them in different contexts. The previous experience of the reader, the vocabulary and the ability to understand what is heard are of particular importance for the development of the ability to understand what is read.

Reading without understanding is not reading. Have you ever seen a child who can read words correctly, but when you ask him/her what she/he read, she/he can't say anything? This phenomenon can have several reasons, namely: unclear reading; lack of motivation; Discrepancy between the student's reading level and the readability of the text.

Developing word recognition skills (rapid decoding and assigning meaning) is the most important pillar of good reading. However, this is only the first step. The main thing is for students to be able to make sense out of different types of text, construct ideas in their own minds, and understand what the author is telling the reader.

There is a strong research-proven relationship between comprehension and vocabulary, in particular, children who know more words understand texts better. To understand the text, the reader must understand the words used in it. If individual

words are unintelligible, the entire text will remain unintelligible. In addition to assigning meaning to each word of the text, the child should be able to connect and integrate them through logical reasoning. This is what determines the understanding of the text, and therefore it is necessary for children to continuously enrich their vocabulary with new words.

A reader with strong reading comprehension skills uses many cognitive strategies when reading, such as imagining and imagining—visualizing the scenes, actions, characters, and situations read. While reading the text, he asks questions and tries to answer these questions, while checking what he understood and what he didn't understand. Thinks critically about what is read, can summarize the main ideas conveyed in the text and make assumptions. To accomplish all of the above, a good reader can often go back to the episodes he has read and adjust his reading strategies according to his reading goals.

As is known, the text as a value in itself does not exist - the reader gives it meaning and value. The reader is the one who enters into a dialogue with the ideas, themes, values, and beliefs that he reads in the text. When reading, each person relies on his own life experience, already formed system of views and knowledge. As each person is unique in his knowledge, experience and views, so is his perception and attitude towards what he reads. Therefore, it is important that when working on the texts, the teacher helps the students to think carefully, to weigh what they feel, what emotion the reading caused in them.

**Conclusion:** Having said all of the above, in order to improve reading comprehension, it is important for readers to use strategies that help them visualize, make connections, make inferences, infer, and summarize. In addition, the teacher should use effective questions about the information presented in the text, students should be encouraged to develop the ability of reasoned reasoning. The teacher's questions about the text help the students to establish a connection between the information and their own knowledge, to discuss the facts, views, characters and the main message of the text, to draw conclusions as a result, to express their own

attitude. All this will contribute to a deeper understanding of the meaning of the text. To improve reading comprehension, it is important for readers to use strategies that help them create visual representations, make connections, draw inferences, infer, and summarize. In addition, the teacher should use effective questions about the information presented in the text, students should be encouraged to develop the ability of reasoned reasoning. The teacher's questions about the text help the students to establish a connection between the information and their own knowledge, to discuss the facts, views, characters and the main message of the text, to draw conclusions as a result, to express their own attitude. All this will contribute to a deeper understanding of the meaning of the text.

#### *Bibliography:*

1. Gagoshidze T. (2010). Modern reading models and teaching practices, Tbilisi: National Center for Examinations.
2. Westwood P. (2008). Translation by Gagoshidze T. (2010). What teachers should know - difficulties in reading and writing, Tbilisi: National Center for Examinations.
3. Kemza A. Namdi (2005). Translation by N. Mzhavanadze. (2010). A guide to teaching reading in primary grades, Tbilisi: National Center for Examinations.
4. Teaching reading and writing at the primary level, grades I-VI. Collection of educational and methodological resources (2015), Tbilisi.

**УДК 356**

*Anna Huliiova*

*Student of Mechatronics and Engeneering Faculty  
State Biotechnological University, Kharkiv*

### **INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION**

This study focuses on the subject of the introduction of new technological solutions in higher education, taking into account the European experience and the current situation in Ukraine. The importance of this study lies in the extensive use of new technologies in the European and Ukrainian higher education systems, and the thorough study of that system from the perspective of technological progress in

modern higher education and European experts. This is due to the need of field. The purpose of this study is to identify the main factors influencing the development of technological innovations in modern higher education institutions. This study aims to explain the main concepts of new technologies in modern higher education, to distinguish the types and stages of modern innovations, and to investigate the main trends of scientific research in this field.

The implementation of technological solutions in higher education institutions is now becoming commonplace. In Ukraine, national development is closely linked to European integration and educational values. The transformation of Ukrainian society is based on new energy and goals of spiritual development. Education is constantly changing and innovation plays a key role in this process. Strategies to improve the quality of education include a combination of traditional and modern values and consideration of local culture [1, p.32; 2, p. 40; 5, p. 7] Innovation is essential for the development of education and its ability to respond to the needs of society [3, p.197]. Modernization of the education sector is necessary due to structural changes due to economic and cultural exchange [7, p. 18; 8, p. 2] In today's world where knowledge and experience are valued, education has become increasingly important in everyday life. Educational systems are powerful tools for shaping the cultural, economic and political aspects of nations around the world. That is why the development of education is a strategic goal of society. The rise of high-tech industries in the economy has changed the training needs of the workforce. Modern higher education strategies in Ukraine focus on the development of strategic competencies in the intellectual, social, political, communication and knowledge fields. [6, p. 92]. Changes are taking place in the higher education system due to the rapid pace of knowledge updates and the widespread use of new learning technologies in many countries.

The ability to adapt to new knowledge and maintain the quality of education is essential for higher education. The new dynamics of higher education depends on the

organization of its internal social environment and the new environment. A key element to ensure the competitiveness of higher education is the development of new learning technologies. The study includes a systematic review of the aspects of the implementation of new technological solutions in higher education and a study of the European and Ukrainian experience in this field. The aim is to identify the factors influencing the development of new technologies in higher education and to investigate the prospects for the diffusion of new technologies in European and Ukrainian higher education institutions. The role of new technologies in modern higher education is very important and requires deep study, taking into account the European experience and the situation in modern Ukraine. This study focuses on the use of new technologies in modern higher education, taking into account the European experience and the situation in Ukraine. His main research interests are the use of new technologies in educational systems and their impact on higher education institutions [4, p.26]. Research methods include a systematic review of the development and implementation of new technological solutions in higher education and an analytical study of European and Ukrainian experiences. The goal is to determine the impact of new technologies on higher education.

New technologies have a significant impact on higher education because they are widely used in the design of educational systems and the development of professional skills of students. This study aims to objectively determine the main trends in the development of innovation in higher education, taking into account the background, categories and relevant indicators of research on new technologies. Studying the European and Ukrainian experiences provides insight into the use of information and communication technologies and human-centered technologies in higher education. The need for psychological and educational support for the introduction of new technologies will be investigated.

The purpose of the chosen method is a complete and objective characterization of the introduction of modern technology in universities and their impact on students'



professional skills. The research material contains information from foreign researchers, translated into English for easy understanding. In general, the combination of materials and methods chosen for this study is considered good and can be used for future studies in this area. The study considered various aspects of modern technology in the modern system of higher education, taking into account the European experience and the situation in Ukraine [2]. The results show that innovation is an important challenge for academics working to improve the technological infrastructure in higher education. One of the main differences between the traditional and modern systems of higher education is the use of different educational techniques to achieve the set goals. The introduction of modern technology in higher education, as we see it in Europe, emphasizes the importance of training graduates who can actively contribute to the development of new technological solutions and successfully adapt to specific production environments .

To solve the problem of modern activity research, it is necessary to develop and implement effective mechanisms for evaluating the importance of modern technology in the modern system of higher education. It should evaluate their innovation in scientific research and their ability to contribute to the scientific development of higher education. It is important to evaluate research topics, degrees and directions on modern technology in modern higher education. Figure 1 shows the categories of advanced technology used in modern higher education systems. The analysis of previous scientific and pedagogical literature shows that, in addition to the presence of significant advantages in the complex application of information and communication technologies in the field of education, there are also many notable shortcomings that deserve further study. Especially in the area of higher education, various actors are involved in tasks and activities, including teachers, students, educational institutions and the higher education system as a whole. Everyone strives to achieve their educational and professional goals to the best of their ability and achieve desired results. To achieve these goals, it is very important to use modern and innovative methods and methods. However, there are several obstacles that prevent

the successful implementation of these innovative methods. One of the obstacles is often the unclear formulation of the problems that need to be solved in an educational context. In addition, challenges related to the education process, including significant ideological differences regarding the purpose and role of public education, as well as the rights of students and other stakeholders, create confusion in identifying key issues. The ambiguity and lack of clarity can prevent teachers from understanding the problems they need to address [6, p. 92- 94]. Another important obstacle is the lack of clear, generally accepted indicators and standards for the implementation of innovation in education. The result is that a significant portion of funding is allocated to meet state goals related to educational content and assessment, leaving limited resources for innovation in instruction and assessment methods. Basically, for teachers to effectively integrate modern and innovative methods into the educational system, they must participate in continuous professional development to improve the quality of teaching and contribute to the overall improvement of higher education. In addition, the rigidity of educational policy makes it difficult to introduce innovations in education. It takes a long time for systemic changes based on new technologies to be reflected in educational policy and regulatory documents. These changes occur over a long period of time and make it difficult to understand the sustainability and practical application of the innovation [8, p.23]. One of the obstacles to the widespread use of information and communication technologies is the lack of technical resources and software, which reflects the poor development of the technological infrastructure. The researchers emphasized the need to maintain a balance between the strategic resources of each institution and the willingness of students to use these resources. The rapid development of the IT industry emphasizes the dynamics of this relationship. In addition to technical problems, participants in the learning process do not want to introduce knowledge, skills and knowledge and communication skills into everyday learning activities. This problem was highlighted in 2020 – 2021 during the COVID-19 pandemic. Formal and non-formal education can provide a possible solution to this problem. In the era of the rapid spread of

information, the increase of skills in various scientific fields and the widespread use of information and communication technologies, people must regularly update their knowledge. Therefore, the insufficient level of knowledge is another major obstacle to the effective use of information and communication technologies in education. Teachers must participate in continuous professional development, acquire new knowledge and experience using teaching methods based on knowledge and new communication technologies in their daily educational activities. This approach creates a creative learning environment and helps students achieve the desired learning outcomes. As a result, the 21st century creates various reasons for the need to explore new ideas and integrate information and communication technologies in various areas of society, including education. More research is needed to understand the benefits and barriers to higher education. In addition, the development of specific recommendations for efficient and rapid integration of ICT in higher education institutions is an important direction for further research.

### *Література*

1. Гуревич, Р., Кадемія, М., & Уманець, В. (2018). Інноваційні технології у закладах вищої освіти. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, (51), 11-15.
2. Ємельянова Є.С. (2021) Роль інформаційних центрів закладів вищої освіти Франції в організації самостійної роботи майбутніх фахівців з туризму // *Географія та туризм : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 26 лют. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. проф. Лоцмана П. І.]. Харків : ХНПУ, 2021. – С.39 – 41.*
3. Ємельянова, Є., Колодіна, Л., & Чаплінська, Н. (2022). Ділова гра як ефективний метод розвитку комунікативних компетентностей під час вивчення іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 1(53), 195-200.
4. Емельянова Е.С. Научные принципы обучения специальной терминологии в высшей школе. *Мир языков: ракурс и перспектива: [Электронный ресурс]: материалы VI Международной науч.-практ.конф., Минск, 22 апреля 2015 г. В 7 т. Т.6 / редкол. : Нижнева (отв.ред.) Электрон. Текст дан. Минск: БГУ, 2015. Загл. С экрана № 002912062015. Деп.в БГУ 12.06.2015. – том 1. – 128 с. – С. 22 – 30.*
5. Муромцева, Ю. І., П. І. Лоцман, and С. В. Некос. "Методичні рекомендації до курсу" Рекреаційні ресурси світу" для студентів спеціальностей 014 Середня освіта. Географія всіх форм навчання." (2021).

6. Demchenko, V., Semenyshyna, I., & Yemelyanova, Y. (2021). Психологічні особливості діяльності викладача ЗВО в процесі навчання іноземних студентів. *Social work and education*, 8(1), 90-105.

7. Yemelianova Y. Термінолексика як компонент комунікативної культури фахівців аграрної сфери //Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». – 2012. – Т. 1. – №. 27. – С. 17-18.

8. Abbas, A., Hosseini, S., Núñez, J. L. M., & Sastre-Merino, S. (2021). Emerging technologies in education for innovative pedagogies and competency development. *Australasian Journal of Educational Technology*, 37(5), 1-5.

9. Hnatyshena I. et. al. Methods of Using Educational Video Materials in Teaching Foreign Languages in the Conditions of Distance Learning. *World Journal of English Language*. 2023. V. 13(4). p. 1-29.

**УДК 37.015.3:55:55.08:54.06**

*Пилипчук Софія Ростиславівна*

*студент бакалаврату Географічного факультету*

*науковий керівник*

*Вовк О. П. к. геол. н., доц. кафедри фізичної географії.*

*Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА ПРИКЛАДІ КУРСУ ГЕОЛОГІЯ З ОСНОВАМИ ГЕОФІЗИКИ ТА ГЕОХІМІЇ ГЕОСФЕР**

Дистанційне навчання вносить значні корективи у навчальний процес, що однаковою мірою стосується як викладачів, так і студентів. Основною формою дистанційного навчання в Україні, на період епідемії Covid-19 та початкової фази повномасштабного вторгнення Росії в Україну, було проведення онлайн занять. Навчальні пари в режимі онлайн організовувалися за допомогою використання різноманітних платформ для проведення онлайн конференцій (Zoom, Skype) [1].

Аналізуючи особливості, що мали місце в ході дистанційних онлайн занять, їх усі можна узагальнити за допомогою SWOT-аналізу та наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.

**SWOT-аналізу особливостей дистанційного навчання у форматі онлайн**

<p><b>Можливості</b> Застосування функцій платформ для організації онлайн навчання (демонстрація екрану для показу презентацій з гірськими породами, дошка для зображення формул з тем геохімії та геофізики) з метою збільшення наочності на заняттях; Спрощення процесу зорового сприйняття презентацій завдяки трансляції її на весь екран студента; Використання відео в процесі дослідження певних тем, до прикладу з тектоніки;</p>	<p><b>Загрози</b> 5 Загострення проблеми професійного вигорання викладача; 6 Зменшення самомотивації студентів; 7 Формування стану психологічної та фізичної втоми студентів і викладача;</p>
<p><b>Переваги</b> 11. Необмежений та постійний доступ до навчальних матеріалів (методичок, презентацій, навчальних відео, цифрових колекцій мінералів); 12. Забезпечення безпечних умов навчання в період епідемічної загрози; 13. Участь у навчальному процесі у будь-якому місці за умови наявності підключення до інтернет мережі;</p>	<p><b>Недоліки</b> <input type="checkbox"/> Ускладнення процесу вивчення тем мінералогії через застосування лише зорового сприйняття інформації про гірські породи та виконання розрізів через обмеженість часу заняття та унеможливлення приділити увагу виконання розрізу кожному студенту; <input type="checkbox"/> Розсіяність уваги в умовах неаудиторного навчання; <input type="checkbox"/> Дистанційне онлайн навчання вимагає постійного стабільного підключення до мережі інтернет для проведення занять;</p>

Зважаючи на наведені в таблиці дані можна з упевненістю сказати, що враховуючи усі позитивні риси і переваги дистанційного навчання все ж існуючі недоліки і загрози є значно суттєвішими. Неможливо вивчати дистанційно макроскопічну діагностику мінералів та гірських порід, для цього потрібна спеціально обладнана аудиторія [1, 6]. Фотографії та характеристики зразків наведені в [2, 5] не можуть замінити відчуття при визначенні фізичних властивостей мінералів, зокрема твердості, запаху, смаку. В той же час, дистанційно можна працювати із геохронологією, геологічними картами та розрізами [3], дослідженням ізоморфізму та міграції хімічних елементів у геосферах [2]. Дослідження студентів-географів у вивченні геохімії, на відміну

від студентів-геологів не потребують хімічних дослідів в спеціально обладнаній лабораторії [4].

Тож можна зробити висновок про те, що дистанційна форма навчання, зокрема онлайн заняття негативно впливають на якість знань студентів з курсів із значною кількістю наочного та практичного сприйняття матеріалу, але в цей же час майже не впливають на якість освіти під час вивчення курсів теоретичного характеру. Тому, в разі необхідності, на дистанційну форму доцільно виносити теоретичні заняття, та частину практичних, які не потребують спеціального обладнання. Якщо можливо проводити заняття в очній формі, то розроблені дистанційні курси є чудовим доповненням для самостійної роботи студентів.

#### *Література.*

1. Вовк О. Особливості викладання геологічних дисциплін на географічному факультеті в умовах дистанційного навчання. Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2023. № 2. С. 96–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2023.2.11>
2. Вовк О. П. Геологія з основами геофізики і геохімії геосфер. Методичні вказівки студентам географічного факультету. Луцьк : ПП Іванюк І.П., 2023. 109 с.
3. Вовк О. П. Лабораторні роботи з геології загальної та історичної (структурна та історична геологія). Методичні вказівки студентам географічного факультету. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2019, 51 с.
4. Вовк О. П. Особливості викладання геохімічних дисциплін на географічних факультетах. Природа Західного Полісся і прилеглих територій, № 14, Т. 1. Географія. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2017. С. 162–165.
5. Геологія загальна та історична. Лабораторний практикум : навч. посібник / А. Богущкий та ін. Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2018. 138 с.
6. Дем'яненко І. В. Особливості викладання геології на географічному факультеті. Освіта і наука у вимірах ХХІ століття. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Дніпропетровськ, 19 квітня 2016 р. ФОП Рогальська І. О . 2016 т. 1, 144 с., С. 7-14.

УДК 356

*Dariya Stremouhova*

*Student of Mechatronics and Engineering Faculty  
State Biotechnological University, Kharkiv*

## **AN EVALUATION OF ENGLISH TEACHING AND LEARNING IN TOURISM TRAINING PROGRAMS**

Teaching English to students for is based primarily on the professional needs of future specialists in tourism sector. Economic and social changes in the world cause the acceleration of reforming the education system. As a result, an innovative, promising form of organization of the educational process, distance learning, is developing. It opens up wider opportunities for providing educational services. Studying foreign languages in educational institutions at all stages of the educational process is a priority task for the formation of a competitive specialist in the modern labor market [1, p. 30; 4, p. 18; 6, p.1]. The most urgent problems requiring the search for new solutions.

The purpose of learning a foreign language for students of any specialty is not to provide them with a certain set of linguistic knowledge, but to enable them to use it for documentation, business negotiations on professional and business negotiations on professional topics. In the process of learning a foreign language, students have to perform various types of tasks, namely: understand the content, obtain the necessary information, translate or abstract the necessary material, compose a dialog, speak on the topic, give a detailed answer to a question [3, p. 11]. Students should have the skills of both oral and written translation from a foreign language into their native language and vice versa; know the peculiarities of the culture of the countries whose language is studied; use dictionaries and reference material when to use dictionaries and reference material when translating; to be able to express thoughts concisely and accurately in native and and foreign languages; be able to express thoughts concisely and accurately [2, p. 196; 5, p. 20]. The most important methods of teaching foreign languages are: 1) translation methods: the purpose of teaching the grammar-

translation method is to teach reading and translating texts, mainly fiction, into the native language; 2) direct method: linguistic theory attaches great importance to the problems of teaching pronunciation, which is an important prerequisite for oral communication. A theoretical framework is created for teaching pronunciation, and the description of analogies in languages is used for the purpose of teaching grammar without the need to memorize rules; 3) audio-linguistic method: the audio-linguistic training cycle begins with a short (4-6 lines) dialog that contains the grammatical structures necessary for learning. The final stage is learning the dialog by heart. The audio-lingual method focuses on structures and does not give much importance to vocabulary, which distinguishes it from the direct method, where the lexical aspect of a sentence is often decisive; 4) communicative method: the communicative approach is focused on the organization of the learning process, adequate to the process of real communication through modeling the basic patterns of speech communication. The most important characteristic of the communicative approach is the use of authentic materials that are actually used by native speakers; 5) group method: the basic principles of the training were borrowed from the field of counselor-client relationships; they focus on combining cognitive and emotional learning processes. This involves close interaction between the teacher and the students in communicative situations without relying on a textbook; 6) classical methodology: learning English with this approach is carried out from the basics. This approach starts with the basics, the alphabet and phonetics. Attention is paid to all four components of learning: listening, reading, writing and speaking. The process is systematic and provides stable fundamental knowledge. This methodology of teaching English allows you to create not only competent spoken language, but also written language is not difficult for students have no difficulties with writing.

After analyzing and considering different methods, we can conclude that the teaching methodology is evolving and gives the opportunity to present foreign language material more accessible through this or that method. In our opinion, it is



advisable to use several methods rather than one, as this allows the teacher to cover different levels of students' proficiency.

### *Література*

1. Ємельянова Є.С. (2020) Вивчення термінології як компонента мови спеціальності фахівців галузі туризму // Географія та туризм: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 26 лют. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Лоцмана П.І.] – Харків: ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2020. С. 29 – 32.

2. Ємельянова, Є., Колодіна, Л., & Чаплінська, Н. (2022). Ділова гра як ефективний метод розвитку комунікативних компетентностей під час вивчення іноземних мов. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 1(53), 195-200.

3. Жук, Л. Я., Ємельянова, Є. С., & Ільєнко, О. Л. (2011). Academic and Professional Communication: навч. посібник для студентів, магістрів та аспірантів вищих навчальних закладів. Х.: Міськдрук.

4. Муромцева, Ю. І. "Соціальні аспекти сталого розвитку на інноваційних засадах." (2023).

5. Common European Framework of Reference: learning, teaching, assessment. Language Policy, Programme Education Policy, Division Education, Department Council of Europe. 2001. 278 p.

6. Hnatyshena I. et. al. Methods of Using Educational Video Materials in Teaching Foreign Languages in the Conditions of Distance Learning. World Journal of English Language. 2023. V. 13(4). p. 1-29.

**УДК 377**

*Рибачик Наталія Олександрівна,*

*к. геогр. н., вчитель географії*

*Вигулярна Марина Ігорівна, учениця,*

*Політехнічний ліцей Національного технічного університету*

*України «Київський політехнічний інститут*

*імені Ігоря Сікорського», м.Київ*

## **ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ**

Сьогодні Україна перебуває на новому етапі становлення фундаментальних основ, ціннісних, політичних та суспільних орієнтирів. Питання реформування в галузі освіти постає в новому світлі з огляду на

активну модернізацію всіх сфер господарювання та впевненого європейського курсу країни.

Глобалізація та інтеграція призводять до того, що в сучасних умовах в світі утворюється єдиний освітній простір. Він потребує ретельного аналізу та динамічного реагування на виклики, які постають перед Україною на тлі швидкого та інноваційного розвитку освітніх технологій та з урахуванням потреб сьогодення. Україна безповоротно обрала курс на трансформацію, розвиток та діджиталізацію. Зараз країна перебуває на новому етапі становлення фундаментальних основ, ціннісних, політичних та суспільних орієнтирів.

Наразі питань щодо реформування сфери освіти досить багато, починаючи від обсягу навантаження учнів, вільного вибору предметів та закінчуючи методами опрацювання шкільного матеріалу. І якщо реформа молодшої школи вже реалізується, то модернізація старшої школи ще потребує низки уточнень та узгоджень.

Дослідженням питань освітніх реформ займалися С. Курбатов, В. Андрущенко, М. Згуровський. Перспективи реформування в галузі вищої освіти досліджували О. Бейн, С. Берган, Р. Браун, Дж. Колдер. Питання управління освітою вивчали С. Л. Лондар, Чижевський Б. Г., Ковтунець В. В., Раков С. А. Харченко Н. В., Яценко В. С. П., Цогла О. О. висвітлювали сучасні напрямки викладання в школі.

Метою даної статті є аналіз основних тенденцій щодо модернізації старшої школи в Україні. Також приділено увагу значенню впровадження цифрових методів в освітній процес та в цілому в систему освіти. Війна ще яскравіше висвітлила проблеми, і водночас визначила орієнтири, за якими має розвиватися освітня галузь в Україні.

Міністерство освіти та науки України розробило держстандарт старшої профільної школи, який планується обговорювати з експертами. Після цього

готуватиметься концепція реформи старшої школи, яка має стартувати у 2027 році.

В Законі України «Про освіту» говориться, що ліцеї матимуть два напрямки: академічний (поєднання стандартної програми і поглиблене вивчення певних дисциплін з урахуванням потреб учнів для майбутнього продовження навчання і здобуття вищої освіти) та професійний (поєднання стандартної програми та професійно орієнтованого підходу).

З 2019 року Кабмін затвердив п'ять положень про ліцей:

1. Положення про науковий ліцей,
2. Положення про заклад спеціалізованої освіти спортивного профілю із специфічними умовами навчання,
3. Положення про мистецький ліцей,
4. Положення про військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою,
5. Положення про ліцей.

Чим раніше розпочнеться профільне навчання, тим легше буде адаптуватися закладам освіти в майбутньому.

На реформування старшої школи впливає низка чинників. Важливими є демографічні показники. Через зменшення кількості населення України ще до початку війни, кількість учнів також скорочується. Зараз через міграцію внаслідок військових дій кількість населення, особливо дітей, також скорочується. Тому вже зараз необхідно враховувати, що шкільна мережа може змінюватися в залежності від цього фактору.

З початку повномасштабного вторгнення 1,5 мільйона дітей жодного дня не вчилися очно. Нині понад 500 тисяч українських дітей все ще перебувають за кордоном і навчаються дистанційно. 1,2 мільйона дітей навчаються у змішаній формі: частина занять онлайн, частина очно.

У дистанційній освіті гаджет — базова потреба. Проте не всі діти мають особистий девайс для навчання. За інформацією Міністерства освіти і науки

України, цього року уже 35 тисяч учнів отримали гаджети і ще приблизно 30 тисяч отримають. Серед учителів 158 585 за останні 2 роки отримали девайси, ще 80 000 їх потребують [1].

Цифрові технології трансформують характер розвитку освіти та здобуття знань. Вони дають можливість застосовувати більш ефективні методи навчання та поглиблювати зміст дисципліни.

Підписана у 2014 році Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом сприяла формуванню на європейських принципах цілей інформаційного розвитку країни. Кабінетом Міністрів України було розроблено низку документів, такі як «Digital Agenda for Ukraine – 2020», Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, а пізніше Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року, які сприяють розвитку цифрового суспільства та інтеграційних процесів. Переходу на діджитал систему сприяють і такі європейські документи як «Цифрова компетентність на практиці: рамковий аналіз» та «Digital Education Action Plan» [2].

Діджиталізація все ширше охоплює всі сфери господарювання. Система освіти потребує якісного підходу в цій площині. Адже впровадження в процесі реформування системи освіти цифрових технологій дає можливість забезпечити перспективні та сучасні методи навчання, отримання навчальних матеріалів, самоосвіту, організацію діалогу між учасниками навчального процесу, незалежність процесу навчання від території чи часу.

Використання можливостей глобальної мережі Інтернет, штучного інтелекту, доповненої реальності та інших інноваційних досягнень відкривають доступ до широкого кола інформації.

За допомогою єдиного інформаційного простору освіта стає більш технологічною. Саме завдяки цифровізації з'явилась нова форма освіти – дистанційна, яка набула особливої актуальності в останні кілька років. Відеоконференції, системи тестового контролю, інтерактивні матеріали

розширюють можливості вчителя. Хмарні технології забезпечили зручний спосіб зберігання інформації та доступу до програм чи матеріалів з будь-якого пристрою та в будь-якій точці планети. Соціальні мережі показали свою ефективність під час організації групових проєктів. Штучний інтелект урізноманітнює освітній процес та в перспективі може стати віртуальним наставником.

Отже, впровадження в освітній процес діджитал-інструментів робить освітній процес більш ефективним, систематизованим та прозорим. Тому реформування системи освіти в сучасному світі повинне, в першу чергу, враховувати значення цифрових інструментів та суспільного запиту на використання цих інструментів в усіх сферах життєдіяльності.

### *Література*

1. Серпнева конференція: Діджиталізація освіти в Україні. Міносвіти 13 вересня 2023. <https://mon.gov.ua/ua/news/serpneva-2023-didzhitalizaciya-osviti-v-ukrayini> (дата звернення 10.01.2024).
2. Gorokhova T., Mamatova L. Distinctives of the learning process transformation through digital tools: challenges and opportunities. Organization and management in the services' sphere on selected examples. Editors: Tetyana Nestorenko, Tadeusz Pokusa. Monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-02-3; illus., tabs., bibls. P. 230-240.

**УДК 356**

*Darya Zadorojna,  
Student of Mechatronics and Engineering Faculty  
State Biotechnological University, Kharkiv*

## **PROBLEMS OF EDUCATION SYSTEM DEVELOPEMENT OF UKRAINE**

The article aims to discuss the processes of education system development in Ukraine in times of economic and political crisis. Every day there are some changes and some new things appear. But they are not always ready for this. In connection with this, there were many problems and tasks that needed to be solved. Education

and science are one of the main components of a successful country, which is why this topic is relevant today and in the future. The given material help to understand the situation existing in all branches of education.

Nowdays the great attention is paid to the necessity of cardinal changes in administration of the field for improvement of the general situation in Ukraine. Now the whole world is talking about the crisis of education. In general, society has rarely ever been satisfied with its education system. Even in relatively prosperous times, there are typical ideas about the school crisis, about education lagging behind the demands of life, etc. The fact is that from time to time there is a social contradiction between the old conservative way of organizing schools, including higher education, and the social order and this contradiction requires its solution [10]. Our crisis is connected with the lack of funds for improving education. In the developed countries of the West, funds allocated for education, science, research and development exceed 10% of the gross national product, in our country it is 10 times less.

One of the main problems of modern education and science is that they are not ready to provide the necessary equipment. Due to technological progress, new tools are urgently needed, but not every educational institution can afford them. Therefore, the state needs to allocate funds for equipping laboratories, computer classes, libraries, etc. [4, p.41]/ Another problem is the incompetence of some teachers who do not know how to use new interactive technologies. In terms of offering special courses, teachers have the opportunity to study and try in practice, which can solve this problem. The Internet is an inexhaustible source of information on any subject. However, the search for the right information often brings disappointment, while requiring a considerable investment of time and emotions. For this reason, working on projects, setting tasks and sending students for the necessary information to the Internet is not as easy as it seems to be at first [5, p.54; 8, p. 101]. Therefore, teachers often refuse to work on projects, despite the fact that project activity allows students to act as creators, increases creativity, expands not only the general outlook, but also contributes to the expansion of language knowledge. One of the possible solutions to

this problem is connected with the use of the technology of web quest, this is a problem solving task with elements of a role-playing game, and for its fulfillment information resources of the Internet are used. The main feature of the web quest is following: instead of forcing students to “wander” endlessly around the Web in search for necessary information, the teacher gives them a list of web sites that conform to the subject of the project and level of knowledge [4, p.40; 6, p 14; 7, p. 3]. Thus, the technology of web is focused on the effective formation of an integrated system of universal knowledge, skills and abilities, as well as the experience of independent activities and personal responsibility, i.e. key competencies that determine the quality of modern education. It is aimed at the maximum practical activity and is an actual mechanism for the inclusion of students in processes that contribute to the development of their information and communication competencies. To create a web quests, tests, exercises is necessary in modern education.

Today, the Internet offers the teachers a large number of resources and tools for creating their own Internet space and using it in the educational process. At the moment, blogs find more and more widespread use in teaching, although they are not used very actively yet. Not every teacher runs his own blog, which can be one of the ways to organize training for students who are distant from the teacher in the space-time aspect [2, c.251; 3, c. 30], but at the same time have a unique opportunity to maintain dialogue at any convenient time using modern telecommunications

Continuous reform of education is an acute problem [1, p.18]. The curriculum and education system are being revised, resulting in textbooks and manuals that are no longer suitable for teaching. And the new one has not been released yet. Old textbooks, content and teaching methods no longer meet the modern demands of the modern world for their quality. Current and future intellectual potential in the field of education requires large investments. In some educational institutions, they do not exist at all. Nowadays is necessary to update of educational programs, involvement of qualified teachers, increase in education funding, introduction of modern teaching methods, use of interactive technologies.

Many graduates of Ukrainian educational institutions do not have sufficient practical training to work in the modern market environment. This may be due to insufficient training of practical skills, lack of internships and practices in real conditions. Solution methods: introduction of mandatory internships and practices for students, organization of master classes and trainings with a practical orientation, cooperation with employers to ensure practical training.

One of the problems of our education is the insufficient development of information technologies [9; 11; 13]. Ukrainian education lags behind in the use of modern information technologies. This can limit access to up-to-date information, make it impossible to use interactive learning methods, and limit opportunities for independent learning. The active use of new information technologies in the analyzed field will contribute to the formation of an information culture of a person, will increase significantly the efficiency and effectiveness of the educational process, as well as qualitatively improve the level of professional training of students, without reducing the leading role of the teacher in the educational process [9, p.15]. Solution methods are introduction of computer classes and access to the Internet in all educational institutions, training of teachers in the use of modern information technologies, development of special programs and platforms for independent learning.

Insufficient attention to the development of creative abilities is the next problem. Ukrainian education is often focused on memorizing facts and completing standard tasks, which limits the development of students' creative abilities [12]. This can lead to a loss of interest in learning and limit opportunities to develop individual abilities. Solution methods are the introduction of creative tasks and projects into the educational process, stimulation of independent research study, organization of contests and competitions for the development of creative abilities.

Insufficient financing of education is one of the main problems of modern Ukrainian education is insufficient funding. This leads to insufficient maintenance of



educational institutions, low pay for teachers, lack of modern equipment and teaching materials. In our opinion solution methods are increasing state financing of education, attracting private investments, developing effective mechanisms for controlling the use of funds, involving the public in supporting educational projects.

Ukrainian education faces the problem of insufficient teacher training. This may be due to outdated teaching methods, insufficient professional development of teachers, and insufficient funding for professional development. Solution methods are the increasing requirements for admission to pedagogical faculties, improving the system of teacher training, involving teachers in international experience exchange programs, creating specialized teacher support centers. The development of international cooperation requires cooperation in the sphere of education [2; 4; 6; 13]. An enhanced sharing of experience in the sphere of practical teaching activities implies the increase of the quality of teaching process and of scientific cooperation. Sharing of experience in educational activities implies understanding among representatives of different nations anywhere in the world.

Lack of inclusive education is the next problem. Ukrainian education does not yet fully take into account the needs of children with special needs. This can lead to their social isolation and limit their opportunities to receive quality education. It is necessary to pay attention to the development and implementation of inclusive programs and teaching methods, training of teachers to work with children with special needs, creation of special classes and resource centers to support such children.

So, the education of the 21st century is education for people. Its core is a developing, culture-creating dominant, raising a responsible individual who is capable of self-education and self-development, knows how to think critically, process a variety of information, use the acquired knowledge and skills creatively solve problems, strives to change his life and the life of his country for the better. 21st century is the time of transition to a high-tech information society, in which the

quality of human potential, the level of education and culture of the entire population become crucial for the economic and social progress of the country. The integration and globalization of social, economic and cultural processes taking place in the world, the prospects for the development of the Ukrainian state for the next two decades require a deep renewal of the education system, and determine its anticipatory nature. The issue of national education requires special and close attention. Our education should be humanistic and aimed at forming a concrete person as a citizen of Ukraine who would be proud to live in an independent, national and highly educated state.

### *Література*

1. Денисенко, М. П., & Бреус, С. В. (2023). Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи. Вчені записки університету КРОК. Серія: Економіка, (33), 17-24.
2. Ємельянова Є. С. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВИЩІЙ ОСВІТІ // Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених і студентів «Україна на шляху державотворення: історія та сучасність». – С. 251.
3. Ємельянова Є.С. (2020) Вивчення термінології як компонента мови спеціальності фахівців галузі туризму // Географія та туризм: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 26 лют. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Лоцмана П.І.] – Харків: ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2020. С. 29 – 32.
4. Ємельянова Є.С. (2021) Роль інформаційних центрів закладів вищої освіти Франції в організації самостійної роботи майбутніх фахівців з туризму // Географія та туризм : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 26 лют. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. проф. Лоцмана П. І.]. Харків : ХНПУ, 2021. – С.39 – 41.
5. Жук, Л. Я., Ємельянова, Є. С., & Ільєнко, О. Л. (2011). Academic and Professional Communication: навч. посібник для студентів, магістрів та аспірантів вищих навчальних закладів. Х.: „Міськдрук.
6. Муромцева, Ю. І. "Соціальні аспекти сталого розвитку на інноваційних засадах." (2023).
7. Муромцева, Ю. І., П. І. Лоцман, and С. В. Некос. "Методичні рекомендації до курсу" Рекреаційні ресурси світу" для студентів спеціальностей 014 Середня освіта. Географія всіх форм навчання." (2021).
8. Пантелєєва, О.Я., Ємельянова, Є.С. (2021). Роль лингвистических, социальных и психологических факторов в процессе обучения иноязычной лексике // Духовність особистості: методологія, теорія і практика, Т. 101, № 2 (Ч.2). (2021). С. 100 – 110. <http://domtpsnu.snu.edu.ua/index.php/Domtp/article/view/320>
9. Demchenko V., Semenyshyna I., Yemelyanova Y. Психологічні особливості діяльності викладача ЗВО в процесі навчання іноземних студентів //Social work and education. – 2021. – Т. 8. – №. 1. 11.

10. McInnerney, J., T.S. Robert. Collaborative or cooperative learning? // Online collaborative learning: Theory and practice, ed. T. S. Roberts, Hershey. – Information Science Publishing, 2004. – P. 203 – 214.
11. Hnatyshena I. et. al. Methods of Using Educational Video Materials in Teaching Foreign Languages in the Conditions of Distance Learning. World Journal of English Language. 2023. V. 13(4). p. 1-29.
12. Toshqo'zieva Z. E., Nurmatova S. S., Madaminov J. Z. FEATURES OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES TO IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 5. – С. 213-217.
13. Yemelianova, Y. (2015). La mobilité internationale comme composante de l'enseignement agricole technique ukrainien/Yemelianova Y.
14. Whitesman S., Mash R. Examining the effects of a mindfulness-based distance learning professional training module on personal and professional functioning: a qualitative study //BMC Medical Education. – 2016. – Т. 16. – №. 1. – С. 1-8.

**УДК 37.091.3:91**

*Василюк Людмила Анатоліївна, вчитель географії,  
Любимівський заклад дошкільної повної  
загальноосвітньої школи №2  
Каховського району Херсонської області, смт Любимівка  
Сапога Лариса Миколаївна, вчитель географії,  
Херсонський ліцей № 51 Херсонської міської ради, м. Херсон*

## **ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ТА ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ**

Нині в освітній процес широко впроваджуються інтерактивні засоби навчання, і тому, сьогодні важко знайти школу, де б під час проведення уроків і факультативів не використовувалися інтерактивні дошки, документ-камери, системи інтерактивного опитування тощо [3].

Під час проведення уроків географії технічні нововведення роблять процес освіти не лише ефективнішим, а й захопливим та цікавим, що сприяє більш продуктивному засвоєнню навчального матеріалу. Такий підхід у вивченні предмета можна розглядати як складну систему процесів переробки інформації, що здійснюються як послідовно, так і паралельно [2].

Під час проведення уроків і факультативних занять з географії інтерактивні засоби дають змогу не тільки швидше передати необхідну інформацію учням, а й сприяють кращому сприйняттю матеріалу за рахунок збільшення кількості наочності. Так, під час вивчення теми «Сторони горизонту» на уроці географії можна не тільки наочно показати будову та використання компаса, визначити ознаки орієнтування на місцевості, а й за допомогою симуляції продемонструвати рух за компасом, прослідкувати, як змінюється тінь від Сонця в різну пору доби та на різних географічних широтах. Під час проведення факультативного заняття за цією темою, використовуючи інтерактивну дошку, учень може самостійно пересувати об'єкти за заданим азимутом, що дає змогу не тільки міцніше закріпити знання, отримані під час уроку, а й відчувати себе знаменитим дослідником, пройшовши шляхом відомих мореплавців і мандрівників. Такий вид роботи активує діяльність учнів і розвиває позитивну мотивацію до вивчення предмета за рахунок створення яскравих образів і вражень.

На факультативних заняттях інтерактивні засоби дають змогу створити необхідну атмосферу творчості та проявити фантазію: пізнати глибини дна Світового океану, побувати в печерах, або здійснити для себе відкриття унікального материка – свого роду віртуальну подорож. За допомогою різних прийомів учень може самостійно добути для себе віртуальний алмаз, граніт, базальт, здійснити віртуальне сходження на Еверест або досягти дна Маріанської западини.

Одним з унікальних незвичних підходів у подачі інформації на уроках географії, що може швидше привернути увагу, є інфографіка. З її допомогою учень може не тільки цілком побачити необхідний матеріал із теми, а й простежити взаємозв'язок між різними географічними об'єктами та явищами, що дає змогу не тільки підвищити інтерес до предмета, що вивчається, а й поглибити знання, отримані раніше. Яскравими прикладами на уроках географії може слугувати інфографіка, зроблена за темою «Внутрішня будова Землі»,

«Внутрішні сили Землі», «Корисні копалини та гірські породи», «Географічні відкриття».

Під час уроку незамінним помічником слугує документ-камера [1], що дає змогу найдетальніше роздивитися та порівняти наочний матеріал, а також продемонструвати тендітні зразки, який не можна «пускати по партах», тобто підвищити культуру демонстрації. Наприклад, під час вивчення мінералів і гірських порід учні можуть побачити найдрібніші вкраплення і включення.

Під час вивчення моноліту ґрунтового розрізу учні можуть не тільки побачити відмінності в забарвленні ґрунтових горизонтів, різницю в гранулометричному складі, оцінити ступінь гідроморфізму, а й визначити, які включення є в ґрунті, що дасть змогу учням самостійно зробити висновок про тип ґрунту.

Під час уроку документ-камера може використовуватися як своєрідний мікроскоп: дає змогу порівнювати різне насіння, наприклад, сосни Банкса, що росте на півночі Канади, і сосни звичайної.

Як підсумкове тестування, для перевірки домашнього завдання, бліц-опитувань учнів за пройденою темою, проміжних зрізів і перевірочних робіт можна використовувати інтерактивну систему опитування. Використання інтерактивної системи опитування раціональне не лише на уроках географії, а й у позаурочний час, під час проведення різноманітних конкурсів, а й під час підготовки учнів до централізованого тестування.

Таким чином, переваги застосування інтерактивних технологій на уроках географії очевидні: використання в навчальній діяльності інтерактивних технічних засобів стимулює колективну роботу учнів, робить більш значною взаємодію з викладачем; робота з ними проста й цікава, є можливість використовувати мультимедійні об'єкти, текст, аудіофайли, відео, побудову таблиць і діаграм. Але найголовніше для успішного проведення будь-якого уроку та факультативу необхідно мати чіткий план і структуру, досягати певних цілей і результатів, тому що використання інтерактивних засобів не дає

змоги вирішити одразу всі завдання навчання.

### *Література*

1. Лебедєва В.В. Застосування документ-камери в професійній діяльності майбутнього вчителя. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2017. Вип. 57. С.126-136.
2. Мальчикова Д.С., Пилипенко І.О., Молікевич Р.С., Нападовська А.Ю., Войтюк О.І. Інтерактивне навчання і ресурси інформаційно-комунікаційних технологій у географічній освіті. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. Географічні науки*. 2021. Вип. 15. С.77-85.
3. Шевельова О.В., Корнус О.Г. Активізація пізнавальної діяльності школярів шляхом впровадження елементів інноваційних технологій на уроках географії та в позакласній роботі. *Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки*. 2017. № 8. С.187-191.

**УДК 356**

*Anzhela Skrypnyk ,  
Student of Mechatronics and Engeneering Faculty  
State Biotechnological University, Kharkiv*

## **INNOVATION IN EDUCATION: THE USE OF TECHNOLOGY FOR BUSINESS FOREIGN LANGUAGE LEARNING AND TEACHING**

In the dynamic context of modern life, the massive impact of technology has changed the traditional model in various fields including education. Changes in teaching methods, especially in teaching English as a foreign language, are largely due to the emergence of IT services, digital devices, online resources and mobile applications. The central role of information in modern society has transformed professional knowledge, economics, culture and education [2, p. 251; 6, p.123; 8, p.102; 14, p.112].

As a result, the educational landscape of foreign language education has undergone a paradigm shift with a clear focus on integrating innovative technologies. Despite extensive research on the integration of technology in language teaching, the specific nuances of implementing innovative teaching methods in non-linguistic universities remain an important but not thoroughly explored topic. This article

attempts to explore the transformative effects of integrated innovation in foreign language teaching within the framework of traditional approaches. To achieve this goal, the research uses methods such as document analysis, synthesis, comparison and systematization. Educational resources emphasize various methods of applying educational technology in language learning. Methodology centers, including publishers, play an important role in supporting teachers by providing resources to schools and teachers [3, p. 30; 4, p.117; 7, p. 5]. Social media platforms act as a network to present, facilitate and enhance teaching and learning.

As technology advances and becomes more accessible, teachers can adapt their teaching strategies to make the most effective use of available resources. Using resources such as the British Council's Teaching Guide, English teachers can adapt innovations to different contexts, including primary, secondary and adult learners, as well as specialist areas such as business English, English for special purposes and English, which will motivate learners to learn goal Assessment of language skills is also a central theme of these teaching guides [10, p.8]. Unlike traditional education, which is characterized by "teacher interaction", innovative methods require specific skills that teachers must master.

Successful implementation of change depends on technical and technical support as well as appropriate training of faculty, including both technical and procedural aspects. Effective use of technological innovations can increase student interest and motivation, expand students' access to the target language, improve communication, and provide an effective way to organize course content and communicate with multiple students [9, p. 23; 10, p.6]. However, it should be emphasized that effective change implementation requires professional and experienced trainers. In the best case scenario, inappropriate use of new technology can lead to inappropriate input, shallow communication, wrong feedback, student frustration, distraction from work. Learning services and methods are highly intensive to achieve learning goals.

Therefore, smart integration of technological innovations is essential to create

positive impact in both physical and virtual classrooms.

The new education system emerged as a solution to many of the problems associated with the new education system. In today's rapidly changing environment, cultural norms are changing as innovations increase knowledge of technology, economics, culture and education.

This paradigm shift has implications for the current educational environment, especially regarding the impact of technology on foreign language learning, curriculum development, and the changing role of the teachers [12, p.24]. The traditional teacher-led approach is slowly being adopted by students today. The learning environment changes from a teacher-centred, teacher-informed and self-directed learning environment to a communicative and collaborative approach. Innovation plays an important role in redefining the roles of teachers and students. Teachers are no longer just teachers, they are coaches and resources. The traditional role of content provider, part of the teacher's job, is changing to that of a developer who improves student learning. The shift from 'content provider' to 'education facilitator' is especially evident in e-learning, where e-learning instructors guide e-learning learners by entering the desired location and receive the information. Unlike traditional methods, learning is considered a method controlled by the superior teacher, modern trends place more responsibility on students [8, p.105; 3, p.30]. Active participation and focus on learning are essential for successful language learning. The effort aims to encourage foreign university professors to use new technologies, especially in English studies. Advanced technology is used to provide graduates with authentic language skills relevant to their professional fields, industries and applications.

The biggest challenge is improving teachers' understanding of language learning and technology integration. An international language center was established with the aim of improving higher education by introducing the latest curricula, methods and techniques.

Due to the need for change in today's society, education plays an important role



in the development of creativity. Non-linguistic universities therefore play an important role in creating fundamental, innovative and entrepreneurial work, especially in other languages [5, p. 204; 9, p.231]. This multidisciplinary approach places education at the forefront of innovation in community development.

In education, innovation is not a random change, but a systematic process that focuses on details, interests, methods and forms of education. The ability to develop and practice is a cultural process that supports students' autonomy []. With modern equipment, the digital form has a new meaning.

They participate in social and environmental education and use new technology and play equipment. The integration of technology does not lead to intelligent and modern information technology, but technology requires new methods and improved learning skills Xi. Your work is based on the idea of the special use of the place, rather than the use now and in the future. It represents a complex set of interconnected passions that govern the work of the area, art and human influence. In a sense, interactive technologies can be used by students in the future without official intervention. Three methods use advanced cognitive methods to investigate students' use of cognitive activities to improve. Interactivity is an advanced activity supported by a software and hardware keyboard in terms of "teacher-student" search, where the teacher can act as a guide or facilitator [2; 4; 6; 7; 8; 9; 10; 12; 14]. In a creative classroom environment, students not only acquire knowledge, but learn to apply it in a practical way. Each student can effectively use new opportunities in their programs and in real situations. Empirical research shows that students who focus on using their journalism do better and are more motivated to find journalism to use.

Teachers play an important role in introducing new technologies, especially in foreign language education. Modern and has no interest in milk, but he took the training of milk skills more easily, which worked well. Use English Language Learners as a useful tool for your future professional career. The success of the creative work of teachers depends on their ability and desire to express the meaning of knowledge in practical and personal situations. The teacher goes from an isolated

teacher to an integral member of the learning team, creating a cohesive and dynamic learning environment.

### *Література*

1. Денисенко, М. П., & Бреус, С. В. (2023). Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи. *Вчені записки університету КРОК. Серія: Економіка*, (33), 17-24.
2. Ємельянова, Є. С. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВИЩІЙ ОСВІТІ. *Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених і студентів «Україна на шляху державотворення: історія та сучасність»*, 251.
3. Ємельянова Є.С. (2020) Вивчення термінології як компонента мови спеціальності фахівців галузі туризму // *Географія та туризм: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф.*, Харків, 26 лют. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. Лоцмана П.І.] – Харків: ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2020. С. 29 – 32.
4. Ємельянова, Є. С. Сучасні інтернет-технології як метод формування професійної комунікативної культури (з досвіду міжнародної співпраці)/Ємельянова ЄС. In *Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи: М-ли Всеукраїнської науково-практичної конф* (Vol. 16, pp. 116-117).
5. Ємельянова, Е. С. (2011, May). Терминологические заимствования как отражение межкультурного взаимодействия в языке. In *ЕС Ємельянова/Язык и межкультурная коммуникация: м-лы Второй междунароод. науч.-практ. конф. г. Великий Новгород* (pp. 19-20).
6. Муромцева, Ю. І. "Соціальні аспекти сталого розвитку на інноваційних засадах." (2023).
7. Муромцева, Ю. І., П. І. Лоцман, and С. В. Некос. "Методичні рекомендації до курсу" Рекреаційні ресурси світу" для студентів спеціальностей 014 Середня освіта. Географія всіх форм навчання." (2021).
8. Пантелєєва, О.Я., Ємельянова, Є.С. (2021). Роль лингвистических, социальных и психологических факторов в процессе обучения иноязычной лексике // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, Т. 101, № 2 (Ч.2). (2021). С. 100 – 110. <http://domtpsnu.snu.edu.ua/index.php/Domtp/article/view/320>
9. Demchenko V., Semenyshyna I., Yemelyanova Y. Психологічні особливості діяльності викладача ЗВО в процесі навчання іноземних студентів // *Social work and education*. – 2021. – Т. 8. – №. 1.
10. Anastasieva O.A., Yemelyanova Y.S. Challenging project work in the english for specific purposes course in distance learning mode. *Studia Slobozhanica*. Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції «Слобожанський гуманітарій – 2023» (6 квітня 2023 р.). Харків : ДБТУ, 2023. С. 3-12.
11. McInnerney, J., T.S. Robert. Collaborative or cooperative learning? // *Online collaborative learning: Theory and practice*, ed. T. S. Roberts, Hershey. – Information Science Publishing, 2004. – P. 203 – 214.
12. Hnatyshena I. et. al. Methods of Using Educational Video Materials in Teaching Foreign Languages in the Conditionas of Distance Learning. *World Journal of English Language*. 2023. V. 13(4). p. 1-29.

13. Toshqo'zieva Z. E., Nurmatova S. S., Madaminov J. Z. FEATURES OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES TO IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 5. – С. 213-217.
14. Yemelianova, Y. (2015). La mobilité internationale comme composante de l'enseignement agraire technique ukrainien/Yemelianova Y.
15. Whitesman S., Mash R. Examining the effects of a mindfulness-based distance learning professional training module on personal and professional functioning: a qualitative study //BMC Medical Education. – 2016. – Т. 16. – №. 1. – С. 1-8.

## Розділ 2. Природнича географія та науки про Землю

УДК 553.04(477.44)

*Сокур Тетяна Макарівна,  
канд. геол н., старший науковий співробітник,  
старший науковий співробітник,  
Інститут геологічних наук НАН України, м. Київ*

### ГЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ НА ПОДІЛЛІ: І. ВЕНД.

#### МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКА СЕРІЯ

Чарівна, мальовнича природа України не може залишити байдужою жодну людину, здатну сприймати прекрасне. Але скільки ще цікавого та незвіданого лишається поза увагою допитливого мандрівника. Не дивлячись на складний воєнний стан і те, що туризм в Україні став на паузу, будемо сподіватися, що це лише тимчасове явище. Знання історії своєї Батьківщини є могутньою зброєю проти невігласів з історії, які використовують спотворену інформацію в своїх загарбницьких цілях. В майбутньому цим і будуть цікаві подорожі пізнавального геологічного характеру, що розкриють красу доісторичного розвитку Землі, а ще й будуть доповнені інформацією про культурне та побутове життя людей, які оселилися саме на цих «доісторичних» утвореннях. Саме таким місцем, де в часово-просторовому сенсі поєднанні минуле та сьогодення, є Поділля, де наживо можна побачити геологічні відклади вендського віку, про які і піде мова.

До венду відносяться різні геологічні утворення, які виникли після закінчення рифею та до початку кембрійського періоду (650-570 млн. років). Для вендської фауни характерний перший максимум біорізноманіття, що включає численних прокаріотів (бактерії, ціанобактерії) і перших еукаріотів та інших.

Всього на Поділлі у верхньому протерозої виділяються могилів-подільська та канилівська серії. Всього виділяється 17 верств, що утворюють 7

світ двох серій. Назви цих підрозділів даються за географічним принципом (за назвами населених пунктів чи місцевостей, де вони вперше були описані), їх співвідношення і складає місцеву стратиграфічну схему подільського венду. Кожній світі та деяким верствам обрані стратотипи – найбільш повні та типові відслонення, які стають еталонами при ідентифікації відкладів в інших розрізах.

До **Могилів-Подільської серії** належать відклади **могилівської, яришевської та нагорянської світи**. Могилівська серія об'єднує **ольчедаєвські, ломозівські, ямпільські та лядівські верстви**.

Село Вищеольчедаїв, яке дало назву **ольчедаївським верствам**, які представлені світлими грубо- та різнозернистими аркозовими пісковиками, було вперше згадано у 1431 році. У селі збереглися залишки трипільського поселення та скіфське городище (VII—VI ст. до нашої ери) [7, с. 463]. Геологічна пам'ятка природи місцевого значення – верхньопротерозойські осадові породи, де ольчедаївські верстви описані як стратотип. Також тут розташований ботанічний заказник місцевого значення «Значок», та заповідне урочище «Богушево» [3, с. 1].

Село Ломозів, на честь яких і отримали свою назву **ломозівські верстви**, які складені темно-сірими аргілітами та тонкозернистими пісковиками верстви, засноване у 1660 році. У селі Ломозов знайдено скіфське городище VI – IV ст. до н.е. На околиці села також знаходиться геологічна пам'ятка природи місцевого значення- **ломозівські верстви**.

Селище міського типу Ямпіль, біля якого були вперше описані **ямпільські верстви**, які складені світло дрібно- та середньозернистими кварцовими та польовошпат-кварцовими пісковиками, розкинулось на берегах річки Горині. Офіційною датою заснування вважається 1535 р., проте поблизу селища виявлено поховання доби ранньої та кургани пізньої бронзи (III тис. до н. е. – II тис. до н. е.). Саме з історією ближнього міста Тихомля (місто удільних руських князів) пов'язана історія поселення... [8, с. 102]. Ямполлю було надано

магдебурзьке право з правом щотижневих торгів та щорічних ярмарків. Це значно "оживило" економічне життя селища. У XVII ст. Ямпіль став досить значним центром торгівлі з Польщею, Литвою та Туреччиною. Ямпіль відвідували торгові представники Риму, Венеції з питання поставок «золотої подільської пшениці». Історичні джерела свідчать, що в XVI ст. містечко Ямпіль вважалося одним із значних торговельних центрів України. Ямпіль був єдиним на Поділлі осередком розвитку каменетесального промислу. Вироби місцевих ремісників: жорна, точила, кам'яні кільця для криниць повсюди користувалися великим попитом і вивозилися навіть у Новгородську губернію. Розвинутим був і деревообробний промисел.

Нині Ямпіль входить до списку історичних населених місць України. Досить цікавими туристичними об'єктами у Ямполі є залишки аріанської вежі-каплиці (XVI ст., що знаходиться на околиці селища та Тихомльське городище (вежа, рештки Тихомельської фортеці). Пам'яткою історії є також і старе єврейське кладовище [12, с. 1].

Сучасне село Лядова, яке подарувало назву лядівським верствам, які представлені зеленувато– та коричнево-сірими слюдистими аргілітами, вперше з'явилися близько 150 тисяч років тому. Село відоме унікальним скельним монастирем. На 90-метровій висоті серед високих монолітних скель розташувалися три печерні церкви Усікнення Глави Іоанна Предтечі, Святої великомучениці Параскеви П'ятниці та преподобного Антонія Печорського. Про монастирі складено чимало легенд, деякі з них стверджують, що тут заховані монастирські коштовності та документи. За переказами тут оселився колись монах Антоній Печорський, почувши «голос небесний». На околиці села також знаходиться геологічна пам'ятка природи місцевого значення - верхньопротерозойські осадові породи, сеноманські вапняки та чудовий ботанічний заказник «Лядівський» [10, с. 1].

**Яришевська світа** складається з бернашівських, бронницьких та зінківських верств. Яришів – містечко на річці Лядова, яке дало назву

яришівській світі. Перша відома нам згадка про Яришів належить до 1599 р. Ці місця мають відношення до написання знаменитої повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Прототипом Тараса Бульби був предок відомого українського дослідника Миклухо-Маклая, курінний отаман Війська Запорізького Низового Охрім Макуха, дядько якого по батьковій лінії товаришував із Миколою Гоголем, коли той проживав у Могилеві-Подільському [13, с. 1]. В околицях містечка розташований ботанічний заказник місцевого значення «Лядівський». Біля села знайдено пізньопалеолітичну стоянку, в урочищі Зелена Криниця — залишки поселення доби пізньої бронзи [7, с. 453].

Село Бернашівка, на честь якого отримали свою назву **бернашівські верстви**, які складені у нижній частині дрібно- та середньозернистими польовошпат-кварцовими пісковиками із прошарками алевролітів, а вище за розрізом присутні темно- та зелено-сірі аргіліти з прошарками та лінзами пісковиків, які перекриваються крупно- та грубозернистими аркозовими пісковиками, розташоване на заході Могилів-Подільського району. Лежить на високому правому березі Дністра. Заснування Бернашівки датують 1380 роком, хоча поселення на цьому місці були значно раніше. Це підтверджують дані археологічних експедицій, під час яких поряд із Бернашівкою були знайдено та досліджено залишки ранньотрипільського поселення. Воно вважається одним з найдавніших археологічних комплексів Вінничини. Бернашівка розташована на казково-мальовничому схилі долини Дністра, на березі річки Жван. Дуже гармонійно в такій місцевості виглядають кам'яні хрести, які залишилися, напевно, ще з часів Петра Дорошенка (тоді Бернашівка була центром козацької сотні Могилівського полку). Кажуть, що з козацької доби збереглася в селі дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці. Деякі дослідники вважають, що це переносний козацький храм, який козаки-втікачі принесли сюди після руйнування Запорозької Січі. Дійсно є докази, що церква була перенесена з іншого місця, але навряд чи з Січі, адже існують записи про те, що стара церква із села Перекоринці (нині Мурованокуриловецький район) було продано та

перенесено до село Бернашівка. Церква Покрови Пресвятої Богородиці датується другою половиною 18 століття. Поруч з церквою стоїть дерев'яно-цегляна дзвіниця. У Бернашівці найдавніше трипільське поселення на теренах України (середина VI тис. до н. е.). В урочищі Верхня Долина на лівому березі р. Дністер досліджені об'єкти поєнешті-лукашівської культури (3–4 ст. н. е.) та празької культури (5–7 ст. н. е.). [1, с. 242]. Біля села розташована геологічна пам'ятка природи — Пісковики Бернашівки та ботанічний заказник «Бернашівський».

Мальовниче село Бронниця, на честь якого отримали свою назву **бронницькі верстви**, які в нижній частині складені кремнистими аргілітами та коричневими та світло-зеленими туфоаргілітами, а у верхній частині — це шоколадно-коричневі аргіліти з деякими прошарками бентонітових глин (вулканічних туфів), засноване в 1388 р. На території села збереглися залишки укріплень та підземні ходи. Це, а також назва села дає змогу припустити, що тут була фортеця. У с. Бронниці Могилівського повіту В. Гульдман згадує земляний хід, розташований під горою навпроти р. Дністер у садибі маєтку. Цей хід мав вид льоху, довжиною 2 саж і 1 саж завширшки. У місцевих жителів цей хід має назву Бабиної дірки [4, с. 58; 11, с. 689]. Не виключено, що вона могла бути притулком місцевих жителів від набігів ворогів.

На території Бронницької сільради, біля сіл Григорівни та Оленівки, збереглися рештки поселень трипільської культури та доби пізньої бронзи, городище скіфських часів, на якому існували слов'янські поселення VIII—IX та X—XI століть [7, с. 448].

Розташований на території села Бронницький парк є парком-пам'ятником садово-паркового мистецтва місцевого значення, а також геологічна пам'ятка природи місцевого значення — бронницькі верстви.

Село Зіньків, на честь якого отримали свою назву зіньківські верстви, належить до давніх поселень Поділля. **Зіньківські верстви** представлені зеленувато-



синевато-сірими та сірувато-зеленими аргілітами та алевролітами із прошарками глинистих та карбонатних пісковиків, та фосфатних аргілітів.

Першу згадку про нього знаходимо в документах початку XV ст [8, с. 134]. Зіньків багатий на архітектурно-історичні пам'ятки. Одним з таких є залишки Зіньківського замка який був збудований у 1450 році для захисту від татарських набігів. Нажаль, замок був знищений російською владою. Костел Святої Трійці — збудовано в 1450 році під захистом стін замку. Його неодноразово спустошували та руйнували. Костел було відновлено у 1708 році коштом великого коронного гетьмана Адама Миколая Сенявського. Відбудований з недотриманням попередньої архітектури. Сьогодні зіньківський костел є одним із важливих осередків католицизму на Хмельниччині.

На території села знайдено археологічні пам'ятки різних часів: залишки поселень трипільської, скіфської, а також черняхівської культур.

Свято-Михайлівська церква — збудована коштом парафіян у 1769 р. Зразок дерев'яної архітектури Поділля. Троїцька церква — кам'яна одноповерхова церква, яка належить до найстаріших храмів Поділля. Збудована в 1621 р. поруч із руїнами кам'яної церкви, зведеної, за переказами, коштом Пйотра (Петра) Одровонжа близько 1460 р. Церква Вознесіння Господнього — колись тут стояла церква з 1859, на місці храму-попередника з 1730 р., а сучасну почали зводити вже за незалежної України [6, с. 2].

Поблизу села знаходиться одне з найбільш повних і доступних для огляду відслонень зіньківських верств яришівської світи могилів-подільської серії венду.

**Нагорянська світа** об'єднує джуржівські та калюсські верстви. Дністровський берег біля с. Нагоряни, що наділили своїм ім'ям нагорянську світу це — нагромадження чудотворних скель, серед яких найбільш яскраво виділяються три з «людськими» назвами: «Дід», «Баба» та «Онучка». Подібна краса не могла не породити народні легенди, які і надали назву цим творінням природи. Одна така легенда розповідає про сумну історію кохання багатого

гарної дівчани із села Нагорян та бідного сільського хлопця. Як і водилося, старі батьки дівчини були проти такого нерівного шлюбу, тим більше що до красуні сватался господар села Нагорян. Щоб прибрати «конкурента», багатій відправив коханого дівчини на небезпечну роботу - сплавити ліс по Дністру, де той загинув. Дівчина ж покінчила з собою, кинувшись у річку з найвищої скелі.

Поблизу села знаходяться ботанічний заказник місцевого значення «Нагорянський». На річці Дністер в районі села розташована Дністровська ГЕС-2.

Село Джуржівка, від якого походить назва джуржівських верств, засноване у 1561. **Джуржівські верстви** в нижній частині складені світлими різнозернистими польовошпат-кварцовими пісковиками з прошарками аргілів та алевролітів, а у верхній — зеленувато-сірими середньо- та дрібнозернистими пісковиками, іноді з глауконітом, алевролітами та аргілітами. Село лежить в яру, яким протікає річка Ущиця. Маємо відомості, що на початок ХХ ст. Джуржівка переживала період піднесення. Тут функціонувала церковно-приходська школа, винокурений завод, фосфоритові шахти, паровий млин (нині будівля млина вважається пам'яткою архітектури). Дана місцина — одне з найкращих подільських родовищ фосфоритів [5, с. 1]. Покинуті штольні є прекрасним об'єктом для вивчення історії гірничої справи, а також досліджень фосфоритової мінералізації.

Завершують розріз могилів-подільської серії **калюські верстви**. Вони складені темно-сірими тонкоплитчастими аргілітами, що вміщують конкреції фосфоритів. Місто Калюс – старовинне містечко, яке існує тут з літописних часів. За чутками, його заснували греки, що припливли сюди по Дністру. Перші згадки про Калюс датуються 1431 р. в грамоті польського короля, виданої одному з місцевих шляхтичів. У 1542 р. містечко було повністю знищено ордою, але швидко відродився. Містечко Калюс можна вважати малою батьківщиною Євгена Патона, відомого інженера, засновника Інституту

електрозварювання, автора знаного мосту у Києві. Його батько Оскар Петрович Патон, колишній консул Російської імперії у Франції, після закінчення служби побудував у Калюсі одне з родових маєтків.

На жаль, містечко Калюс затоплено наприкінці 70-х. рр. минулого століття, під час будівництва Дністровської ГЕС.

Перший агрегат ГЕС запущено в експлуатацію у 1981 р. і у зв'язку з цим сьогодні на географічних картах вже немає назв десятків дністровських селищ (с. Бакота, с. Теремці, с. Студениця, с. Конилівка, с. Наддністрянка, містечко Калюс, с. Лоївці та ін). Під водою Дністра спочиває понад сотня сіл, з них — 37 у Хмельницькій області, які подарували свої назви верствам, світам та серіям стратиграфічним схемам різних часів, і це лише мала частина жертв прогресу. Разом із сотнями сіл загинули й унікальні розриси, які б могли поповнити список докембрійських геологічних пам'яток України.

Ці пам'ятки природи при руйнуванні не можуть бути відновлені і тому потребують найуважливішого і найдбайливішого ставлення. В усьому світі люди стали розуміти важливість збереження природних феноменів, які дозволяють пізнати й розшифрувати історію Землі.

### *Література.*

1. Баран В. Д. Бернашівка, багаточарове поселення // Енциклопедія історії України: В 10 т. [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. К: Наукова думка, 2003. Т. 1, А — В. 688 с.
2. Бернашівка : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бернашівка> (дата звернення 09.02.2024).
3. Вищеольчедаїв : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Вищеольчедаїв> (дата звернення 09.02.2024).
4. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. - Каменец-Подольский. - 1901. 401 с.
5. Джуржівка: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Джуржівка> (дата звернення 09.02.2024).
6. Зіньків: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Зіньків> (дата звернення 09.02.2024).
7. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Вінницька область [редкол.: П.Т Тронько та ін.]. АН УРСР. Інститут історії. Київ, 1972. 777 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Хмельницька область [редкол.: М. І. Мехеда та ін.]. АН УРСР. Інститут історії. Київ, 1971. 708 с.
9. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область [редкол.: В.М. Курило та ін.]. АН УРСР. Інститут історії. Київ, 1969. 704 с.

10. Лядова: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Лядова> (дата звернення 09.02.2024).
11. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Плодольск, 1901. – 1267 с.
12. Ямпіль: веб-сайт. URL: <https://drymba.com/uk/1019895-smt-yampil-khmelnyska> (дата звернення 09.02.2024).
13. Яришів: веб-сайт. URL: (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Яришів>) (дата звернення 09.02.2024).

**УДК 553.04(477.44)**

***Сокур Тетяна Макарівна,**  
канд. геол н., старший науковий співробітник,  
старший науковий співробітник,  
Інститут геологічних наук НАН України, м. Київ*

## **ГЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ НА ПОДІЛЛІ: П. ВЕНД.**

### **КАНИЛІВСЬКА СЕРІЯ**

Територія України вирізняється надзвичайним багатством і розмаїтістю об'єктів геоспадщини, вартими уваги вітчизняної і світової громадськості. Вивчення й збереження геологічних пам'яток, розвиток геологічного туризму, популяризація геологічних знань серед широких кіл громадськості є традиційними напрямками діяльності геологічних служб розвинених країн Європи і світу.

Це повідомлення є продовженням циклу статей про геологічний туризм та геологічні пам'ятки Поділля.

Канилівська серія включає данилівську, жарнівську, крушанівську та студеницьку світи.

**Канилівська серія.** Назва цієї серії походить від села Канилівки на Дністрі. Нажаль, при будівництві Дністровської ГЕС, село Канилівка разом із селами Студениця та Бакота було затоплені. Всі історичні та геологічні пам'ятки зараз покояться на дні Дністровського водосховища.

До складу данилівської світи належать пилипівські та шибутинецькі верстви.

Село Данилівка яке подарувало свою назву світі Канилівської серії — село Білогірському районі Хмельницької області України. Рік заснування: 1601 р. Населення з перепису 2001 року становило 333 особи. На жаль, більше жодної інформації автор не виявив.

**Пилипівські верстви** представлені зеленувато-сірими дрібнозернистими пісковиками, алевролітами та аргілітами.

Село Пилипи-Хребтіївські, на честь якого ці верстви отримали свою назву, старообрядницьке село в Новоушицькому районі Хмельницької області біля річок Данилівка та Батожок. Населення 841 особа (2006). Село Пилипи-Хребтіївські засновано у 1735 році старообрядцями-пилипонами (звідки походить назва села). У 1835 році в селі жив 121 старовір, 1857 - 380, 1864 - 402, 1868 - 770. У 2005 році в селі проживало 806 старообрядців. Село Пилипи-Хребтіївські є одним з найбільших старообрядницьких сіл. Жителі села дотримуються звичаїв старообрядців: чоловіки носять бороди, жінки покривають голови хустками. По-старому, в селі, воду носять з колодязів. У 1929 році було зруйновано старообрядницьку церкву, відновлена селянами у 1990 році. У районі села розташований пам'ятник археології всеукраїнського значення - городище періоду Київської Русі.

Поблизу Іванковець, село неподалік Пилипів, виявлені залишки поселення трипільської культури, а на території села досліджувались рештки поселення черняхівської культури, на якому знайдено три кам'яні ідоли, капище-жертвник та залишки залізоробного виробництва. [6, с. 435].

Далі, з низу до гори по розрізу розташувалися **шебутинецькі верстви**, складені строкатоколірними аргілітами та алевролітами.

Село Шебу́тинці, на честь якого шебутинецьки верстви отримали свою назву — село в Україні, у Новоушицькій селищній територіальній громаді Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. На сьогодні точно не відомо коли з'явилося село, однак, Шебутинці вперше згадуються у 1469 році. В джерелах різного часу село фігурувало під назвами: Schebunticze (1469),

Sebuthincze (1578), Sheboutincze (1630–1650), Szebutyniec (1661), w Szebutyncach (1765), Sobotynce (1784), Щибутинцы (1805), Шебутинцы (поч. XIX ст.), Шибатинцы (1856), д. Шебутинцы, Шебушинцы (1893), Шебутинці (1926). Відомо, що 1566 року селище набуло статусу королівських маєтностей та змінило назву з Субутинчі (*Subutyńcze*) на нинішню [10, с.1].

Саме біля села Шебутинці знаходиться повний, доступний для вивчення розріз данилівської світи верхнього венду України.

До **жарнівської світи** належать кулешівські та староушицькі верстви.

Кулешівські верстви це зеленувато-сірі пісковики, алевроліти та аргіліти з різнозернистими пісковиками в своїй основі.

Перші літописні згадки про село Кулішівку, завдяки якому отримали назву кулешівські верстви, датується 14 січням 1437 року. Жителі села вважають що їх село належить до числа найдавніших у Середньому Подністров'ї. І ґрунтується їх віра не лише на літописних згадках, а й на археологічних пам'ятках, що відкриті на його околицях. На захід від Кулішівки, в лісі, в урочищі Поляна знаходиться городище. Його площадка розмірами 140 на 75 метрів. На площадці городища були знайдені залишки трипільської культури та доби раннього заліза. За два кілометри на північ від Кулішівки, на високому мису правого берега ріки Дністер, в лісі, в урочищі Планка – городище часив трипільської та давньоруської культур. На північ від села знайдені залишки скіфської, черняхівської та слов'янської культур. В західній частині Кулішівки знайдено поселення давньоруської культури, а також поселення західноподільської скіфської культури. За два з половиною кілометри на північний захід від села – поселення трипільської, західноподільської скіфської, черняхівської та давньоруської культур. Свого часу село Кулішівка була центром з виготовлення возив, саней та дерев'яних колес. Доброзичливі жителі села Кулішівка залюбки пригощали подорожніх смачним кулешем [4, с 1]. Мабуть саме це і дало назву селу.

**Староушицькі верстви**, які отримали назву від селища Стара Ушиця - це строкатоколірні аргіліти та глинисті алевроліти.

Селище Стара Ушиця вперше згадується в літописах від 1144 р. На той час Пониззя входило до складу Галицького князівства, яке об'єдналось під владою князя Володимира Володаровича. У зв'язку зі спорудженням Новодністровської гідроакумулюючої станції і створенням Дністровського водосховища у 1977—1979 рр., селище перенесли на нове місце, за 5 км, у новозбудоване селище Стара Ушиця (1980 р.) в межах округу Придністровської височини Ушицького геоморфологічного району. Колишнє село повністю затоплене в 1980 році. З 1980 року селу Стара Ушиця надано статус селища міського типу.[8, с. 1].

Історія Старої Ушиці губиться в сивій давності. В околицях села виявлено залишки пізньопалеолітичного поселення та поселення трипільської культури. Поблизу Старої Ушиці знайдено рештки городища скіфських і давньоруських часів [6, с. 350].

За указом від 5 липня 1795 року Ушиця стала повітовим центром Подільського намісництва (з 1797 року - Подільської губернії). Однак, в 1826 році центр повіту перенесено до міста Летнівець, який отримав назву Нової Ушиці (теперешній районний центр Новоушицького району). Мальовничі пейзажі покритих лісом гір, величавий струм Дністра, яким курсували швидкісні катери на підводних крилах, фруктові сади створили Старій Ушиці славу дачного та курортного місця. У 1960 році відкрито дитячий ревматологічний санаторій. Відкритий інтернат на 45 місць для дітей інших сел. При будинку культури працювали численні аматорські гуртки та колективи. Діяли дві сільські бібліотеки, стадіон, кілька промислових підприємств. З 1961 року почалася розробка покладів бентонітових глин для нафтопереробної та фаянсової промисловості, у штольнях працювали 34 гірника, які за п'ятирічку виробляли 6030 тонн сировини за планом 4850 тонн.

Діяли підприємства з виробництва черепиці, виготовлення безалкогольних напоїв, діяв місцевий млин та ін. [6, с. 350].

Новозбудоване селище Стара Ушиця створено на базі села Кривчани з приєднанням до нього затоплених водосховищем сіл Стара Ушиця, Конилівка, частини сіл Кривчани, Бакота. Село міського типу Стара Ушиця розташована на відстані 50 км від м. Кам'янець-Подільський.

На околиці села знаходиться Староушицький заказник — ландшафтний заказник місцевого значення та Національний природний парк «Подільські Товтри».

До складу **крушанівської світи** входять кривчанські та джуржівські верстви.

Крушанівка — село в Каменець-Подільському районі Хмельницької області України. В історичних джерелах село згадується з середини XVIII століття. [6, с. 360].

Церква Успіння збудована, ймовірно, у першій половині XVIII ст. В 1740 р. — триповерхова дерев'яна споруда, дах солом'яний. Нову кам'яну споруду зведено у 1834–1853 рр. Розміри її 24,5×12,1 м, висота дзвіниці 29,1 м [3, с. 1].

**Кривчанські верстви** – це дрібно- і середньозернисті зеленувато-сірі пісковики, що тонко перешаровуються, а також алевроліти і аргіліти.

Село Кривчани, на честь якого верстви отримали свою назву, зараз територіально входить у новозбудоване селище Стара Ушиця. У 1981 році затоплене при створенні Дністровського водосховища – підпір води водосховища затопив долину річки Ушиця та гирло річки Жванчик, перетворивши Ушицю майже на 30 км на північ від гирла фактично на затоку водосховища, затопивши при цьому 4 села - окрім Кривчан, ще й Раколупці, Чугор та Косиківський Яр.

**Дурняківські верстви** – буро- і строкатоколірні алевроліти, аргіліти та пісковики, серед яких зустрічаються лінзоподібні тіла вапняків та фосфатних аргілітів.



Село Дурняки колишня названня села Любомировка – село в Новоушицькому районі Хмельницької області. Населення по перепису 2001 року становило 320 осіб. Займає площа 1,438 км. Село розташоване на мальовничих Подільських Товтрах. Через село проходить дорога обласного значення, також проходять шляхи зимової міграція птахів. У ставку водиться риба. У лісі, який розташований майже у центрі села, росте дуже багато видів грибів. Також у цьому лісі є джерело.

Завершує розріз канилівської серії студеницька світа, яка поділяється на поліванівські та камарівські верстви

Село Студениця. Там, де маленька річка Студениця зливається з Дністром, видавна існував невеликий населений пункт, який на ім'я річки був названий Студеницею. Перші письмові свідоцтва про нього належать до 1388 Студениця - одне з тих подільських поселень, жителі яких не хотіли миритися з пануванням Польщі і часто бралися за зброю, щоб позбутися від нього. Під час цих повстань Студениця часто руйнувалася, а іноді і спустошувалася, жителям доводилось покидати її. Студениця неодноразово руйнувалася і піддавалася вогню під час набігів турків, однак, за словами О. С. Компан, «ніби козацький фенікс» вона знову воскресала з попелу, і життя продовжувалась у цьому потопаючому у фруктових садах, з трьох сторін оточеному горами маленькому селищі, розташований у красивій долині Дністра [5, с. 15].

На горі Білій знаходяться печери, в яких за переказами жили монахи і в якій за татарських набігів могли сховатися 15 000 люду. З заходу від гори Білої знаходиться гора Монастирисько з давнім монастирем, в якому була чудотворна ікона Пресвятої Богородиці. Ікона була перенесена до церкви св. Миколая [9, с. 1].

**Поліванівські верстви** складені сірими пісковиками, алевролітами та аргілітами.

**Комарівські верстви** – це тонко шаруваті сіроколірні аргіліти та алевроліти, що запозичили свою назву у села Комарів. Комарів — село в

Україні, Дністровського району Чернівецької області. На полі між селами Комарів та Дністрівка розкопані археологами залишки склоробні пізньоримських часів (III-IV ст. н. е.). Це єдина відома давньоримська склоробня, розташована поза межами імперії і чи не єдина на теренах Західної України пам'ятка, пов'язана зі Стародавнім Римом [2, с. 1]. Село Комарів розташоване на правому березі Дністра. Глибина Дністра в «комарівській» акваторії досягає майже 50 метрів. Впродовж усієї берегової лінії Дністра спостерігається уступи у вигляді крутих схилів.

Найвищою точкою в Комаріві є урочище «Віха», що знаходиться на висоті 298 метрів над рівнем моря.

В письмових джерелах Комарів уперше згадується 7 серпня 1665 року. В околицях його виявлені пам'ятки трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та доби раннього заліза (I тисячоліття до н. е.). На місці черняхівського поселення (I II — IV століття н. е.) знайдено залишки майстерні, в якій виробляли скляний посуд та листове скло. [7, с. 33].

На останок, ще хочеться звернутися до схем розчленування канилівської серії минулих років. Колись кривчанські та дурняківські верстви виділялися як бакотські верстви і назву їм подарувало красиве місто Бакота.

Бакота вперше згадується в літопису 1240 року. У XIII столітті — велике місто, найважливіший політично-адміністративний центр «Русі Дольної» — Дністровського Пониззя (з XIV століття — Поділля), яке входило до Галицько-Волинського князівства. У XII столітті Бакота займала площу близько 10 гектарів з кількістю населення близько 2,5 тисяч.

Археологічні дослідження свідчать, що здавна вздовж берегів Дністра на цьому місці були численні язичницькі святилища й капища, а також кургани з жіночими похованнями, що свідчить про густе заселення цих територій з доісторичних часів.

Перша згадка про скельний чоловічий монастир зафіксована в київській Книзі 1362 року, де той згадується як «давно існуючий». За Іпатіївським

літописом, в 1255 році містом заволоділи монголо-татари. У 1258 році татари зруйнували Бакотський замок.

Але повернемося до минулого сьогодні. У 1972 році прийнято рішення Ради Міністрів СРСР про початок будівництва на Дністровському комплексному гідровузлі. Наступного року з'явилась інформація про майбутнє затоплення села для побудови Новодністровської ГЕС. Жителям дали вісім років для того, щоб покинути малу батьківщину й обживатися в іншому місці, а вже 29 липня 1977 будівельники ГЕС змінили русло річки поблизу селища Новодністровськ. У грудні 1981 р. введено в експлуатацію два перших гідроагрегати ГЕС

[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%8C%D0%BA%D0%B0\\_%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B0](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B0) - cite\_note-7.

Загалом під час поступового підняття рівня Дністра, яке тривало шість років (1981—1987), забрано під воду 25 сіл, з них безпосередньо в акваторії затоки — Бакота й Теремці.

Бакотський Михайлівський печерний монастир приваблює паломників. Скит функціонував протягом 300 років, з середини XII до середини XV ст. Обитель є найбільшою і найкраще збереженою серед усіх печерних монастирів Подністров'я, яких нараховують до двадцяти. Це найдавніша пам'ятка культових підземних споруд і поширення православ'я на Поділлі. Монастир знаходиться на висоті близько 70 м в урвищі берега, на середній терасі стрімкого схилу Білої гори — скелі, складеної з вивітрених тонкошаруватих сланців, що підноситься над Дністром на 130 м. Урвище утворене твердими силурійськими вапняками, в яких Дністер прорізав каньйон глибиною до 120 м.

Особливої уваги заслуговує також висока кам'яна скеля «Курник», на схилах якої видніються донні горизонтальні утворення стародавнього кембрійсько-силурійського моря (550—440 млн років тому) [1, с.

1] [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0\\_%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B0](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%B0) - cite\_note-p-9.

На щастя, в 3-4 км від села Бакота зберіглося унікальне місце (яке лишилось неушкодженим під час затоплення) - найбільше в Україні кладовище мамонтів.

Це маленька дешиця величезної інформації про прекрасну Україну з її минулим та сьогоденням. Зберігання, як географо-історичної так і геологічної спадщини, не може бути відкладена на довгі роки. На жаль, унікальні геологічні розрізи венду України, які ще зберіглися і які вивчають вчені зі всього світу, мають лише статус пам'ятки місцевого значення.

### *Література*

1. Бакота: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бакота> (дата звернення 21.02.2024).
2. Комарів: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Комарів> (дата звернення 09.02.2024).
3. Крушанівка: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Крушанівка> (дата звернення 09.02.2024).
4. Історико-краєзнавчий портрет Чернівецької області. Історія. Кулешівка: веб-сайт. URL: <https://bukportret.info/sokiryanskiy-rayon/kulishivka/istoriya-kulishivka/> (дата звернення 09.02.2024).
5. История армянских колоний Украины и Польши (армяне Подолии) / Отв. редакторы Л. С. Хачикян, Я. Р. Дашкевич. Ер.: Изд-во АН Арм. ССР. 1980.—291 с, 5 л. ил.
6. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Хмельницька область [редкол.: М. І. Мехеда та ін.]. АН УРСР. Інститут історії. Київ, 1971. 708 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область [редкол.: В.М. Курило та ін.]. АН УРСР. Інститут історії. Київ, 1969. 704 с.
8. Стара Ушиця: веб-сайт. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Стара\\_Ушиця](https://uk.wikipedia.org/wiki/Стара_Ушиця) (дата звернення 09.02.2024).
9. Студениця: веб-сайт. URL: (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Студениця>) (дата звернення 09.02.2024).
10. Шебутинці: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Шебутинці> (дата звернення 09.02.2024).

УДК 556:502/504-751

*Фесюк Василь Олександрович, д.геогр.н., професор,  
завідувач кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*  
*Білецький Юрій Валентинович, к.біол.н., доцент,  
доцент кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*  
*Литвинова Олександра Юріївна, здобувач вищої освіти  
кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОЛІПШЕННЯ ГІДРОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ**

Згідно міжнародних зобов'язань, взятих Україною, площа природно-заповідних об'єктів держави повинна постійно збільшуватись з метою досягнення показника, типового для європейських країн. При цьому виникає багато питань з приводу як саме і за рахунок яких територій повинна зростати площа ПЗФ. Однозначно зрозуміло, що значну роль при цьому відіграватимуть водні об'єкти та їх водозбори. І тут постає ще одне важливе питання, пов'язане із станом водойм і водотоків на заповідній території.

У науковій літературі постійно ведуться обговорення щодо можливості покращення гідроекологічного стану водних об'єктів на природно-заповідних територіях, або, навпаки, доцільності збереження їх природного гідрологічного та гідрохімічного режимів та заповідного статусу без втручання. На наш погляд, якщо стан водних об'єктів в межах природно-заповідних територій не є оптимальним, то необхідно вживати заходів для його покращення. Звісно ж за виключенням об'єктів ПЗФ, правовий статус охорони яких передбачає наявність жорстких обмежень стосовно зміни природного середовища та антропогенного впливу. Основні напрямки заходів поліпшення включають [1, 3, 4, 5]:

– встановлення заповідного режиму, розширення мережі наявних та

створення нових об'єктів і територій природно-заповідного фонду, обмеження використання водойм та водотоків;

- зменшення антропогенного впливу в межах басейнів;
- обмеження вирубування лісів та рекреаційного використання водойм;
- зменшення ерозії ґрунтів, що спричиняє забруднення та замулення водойм;
- заборона скиду неочищених стічних вод у водні об'єкти;
- ліквідація стихійних сміттєзвалищ на берегах водойм та водотоків;
- регулювання популяцій видів, що негативно впливають на гідрологічний режим водних об'єктів (наприклад, бобри, ондатри);
- проведення біомеліорації, включаючи зариблення та реакліматизацію цінних видів гідробіонтів;
- моніторинг якості води.

Розширення заповідного режиму передбачає обмеження господарської діяльності, заборону меліоративних робіт, ренатуралізацію існуючих дренажних систем на певній території (водозбору), запобігання промислового та побутового забрудненню, визначення рівня рекреаційного навантаження в межах екологічної місткості водних екосистем природно-заповідних територій, створення зон природного відновлення та буферних зон навколо існуючих об'єктів і територій природно-заповідного фонду для розвитку екологічної мережі [2].

Зменшення впливу людської діяльності на водозбір включає в себе ряд заходів, таких як уникнення надлишкового осушення боліт, надмірного руйнування ґрунтів внаслідок ерозії, зокрема, на схилах, необдуманого вирубування лісів, підтримка оптимального гідрологічного режиму, розробка стратегій адаптації до зміни клімату та контроль за рекреаційним навантаженням [1].

Протиерозійні заходи в межах водозбору спрямовані на запобігання та обмеження процесів ерозії ґрунтів, які можуть виникнути внаслідок

поверхневого стоку або дії інших чинників, а також на збереження верхнього шару ґрунту. Найбільш поширені наступні протиерозійні заходи [5]:

- лісова реконструкція, яка передбачає відновлення лісового покриву в зоні мішаних лісів, висадження нових деревних насаджень або відновлення втрачених деревних масивів на схилах, в долинах та прибережних зонах, а також збереження та підтримка здоров'я лісових масивів шляхом санітарної обрізки та видалення хворих або пошкоджених дерев;
- консервація природних екосистем, що включає відновлення трав'янистих покривів, охорону берегових рослин та екосистем, які можуть запобігти береговій ерозії, залуження прибережних зон;
- агротехнічні заходи – терасування схилів для зменшення ерозії, створення контурних структур (контурного землеробства), які допомагають утримувати воду та запобігати ерозії [4];
- будівництво технічних споруд для стабілізації схилів, зокрема, габіонів та терас, а також будівництво та утримання спеціальних протиерозійних резервуарів, які сповільнюють рух води на схилах та сприяють осіданню часток ґрунту;
- гідроізоляція ґрунту та зменшення поверхневого стоку за допомогою використання матеріалів або покриттів, що запобігають втраті вологи та ерозії, а також раціональне використання води та контроль за її витратою [3];
- екологічне просвітництво та участь громадськості, що передбачає підвищення обізнаності громадян, особливо селян, щодо проблем ерозії та важливості протиерозійних заходів, залучення громадськості до процесу розробки та виконання заходів з протиерозійного захисту.

Очищення стічних вод населених пунктів у межах водозбору до їх скидання у водойми є критично важливим для підтримки якості водних ресурсів та запобігання забрудненню водойм. Для досягнення цієї мети застосовуються очисні споруди та технології, спрямовані на видалення

забруднень та хімічних речовин зі стічних вод. Основні етапи впровадження систем очищення стічних вод включають: належний збір та транспортування стічних вод від населених пунктів до очисних споруд, ефективне управління стічними водами, поліпшення інфраструктури для збору, транспортування та очищення стічних вод, підтримка та належне технічне обслуговування системи каналізування та очисних споруд.

Ліквідація несанкціонованих сміттєзвалищ, прибирання побутового сміття на узбережжях водойм вимагає розробки ефективної стратегії управління твердими побутовими відходами у територіальних громадах, яка б запобігала формуванню таких звалищ у майбутньому.

Зариблення цінними аборигенними видами риб, реакліматизація вимерлих видів гідробіонтів сприяє відновленню та покращенню екосистем водойм і водотоків [4].

Заліснення та залуження берегів річок і водойм спрямовані на стабілізацію берегової лінії та запобігання ерозії, а також на збереження біорізноманіття та підтримку екосистем.

Для збереження та відновлення лісових масивів навколо водойм необхідно залучення власників водойм та інших зацікавлених сторін до спільної діяльності з цією метою.

Впровадження та удосконалення систем очищення стічних вод перед їх скидом допоможе зменшити обсяг скидів забруднень у водойми та водотоки, покращить якість води.

Окрім цього, важливими ділянками охорони вод є постійний моніторинг якості води та біорізноманіття для оцінки ефективності заходів з охорони довкілля та проведення наукових досліджень для кращого розуміння природних процесів в екосистемах водойм, розробки оптимальних стратегій біомеліорації.

#### *Література:*

1. Васенко О.Г., Міланіч Г.Ю. Оцінка екосистемних послуг водних об'єктів України. Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки. 2018. Вип. 40. С. 71-84



2. Водний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text>
3. Гриб Й.В., Клименко М.О., Сондак В.В. Відновна гідроекологія порушених річкових та озерних систем. Рівне: Волинські обереги, 1999. 347 с.
4. Гриб Й.В., Клименко М.О., Сондак В.В. Відродження систем трансформованих басейнів річок та озер. Рівне: НУВГП, 2012. 246 с.
5. Грищенко В.М. Комплексне використання та охорона водних ресурсів. Рівне: УДАВГ, 1997. 200 с.

**УДК 556.5:551.468.4**

*Гришко Світлана Вікторівна, к. г. н., доцент,  
завідувач кафедри географії та туризму,  
Дьячкова Анастасія Василівна, здобувачка вищої освіти  
I курсу магістратури спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),  
Лопухова Лариса Іванівна, здобувачка вищої освіти 2 курсу  
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя*

## **ОСОБЛИВОСТІ ГІДРОЛОГІЧНОГО РЕЖИМУ ТИЛІГУЛЬСЬКОГО ЛИМАНУ**

Тилігульський лиман розташований на території Північно-Західного Причорномор'я, є унікальною природною системою з численними природними ресурсами, які можуть бути використані для соціально-економічного розвитку прилеглих територій Одеської та Миколаївської областей України в різних сферах. Водний режим Тилігульського лиману визначається об'ємами припливу вод з його водозабірною басейну, співвідношенням кількості атмосферних опадів, які випадають на водне дзеркало лиману, і об'ємами випаровування з нього, наявністю водообміну лиману з морем через штучний з'єднувальний канал.

Тилігульський лиман розташований на північно-західному узбережжі Чорного моря, в 40 км від м. Одеса, на кордоні Одеської та Миколаївської областей. Лиман являє собою затоплену морськими водами долину р. Тилігул. При відмітці рівня води  $-0,4$  мБС площа дзеркала його водної поверхні

становить 129 млн. м<sup>2</sup>, а об'єм вод – 693 млн. м<sup>3</sup>. Максимальна глибина в південній частині лиману досягає 22,2 м. Північна частина лиману, в яку впадає р. Тилігул, мілководна, з глибинами менше 4 м. Середня глибина лиману становить близько 5,4 м [1, 2].

Гідрологічний режим Тилігульського лиману визначається об'ємами припливу вод з його водозабірною басейну, співвідношенням кількості атмосферних опадів, які випадають на водне дзеркало лиману, і об'ємами випаровування з нього, наявністю водообміну лиману з морем через штучний з'єднувальний канал. Сумарний річний об'єм припливу поверхневих вод в Тилігульський лиман на сьогоднішній день оцінюється в 24 млн. м<sup>3</sup> (21,2 млн. м<sup>3</sup> – стік з р. Тилігул, близько 4,0 млн. м<sup>3</sup> – інші водотоки). При загальній площі водного дзеркала лиману 128,85 км<sup>2</sup>, випаровування з його водної поверхні становить 722 мм/рік (при солоності води 20‰) або 93 млн. м<sup>3</sup>. Прибуткова складова, зумовлена атмосферними опадами, дорівнює 58 млн. м<sup>3</sup> [1, 3].

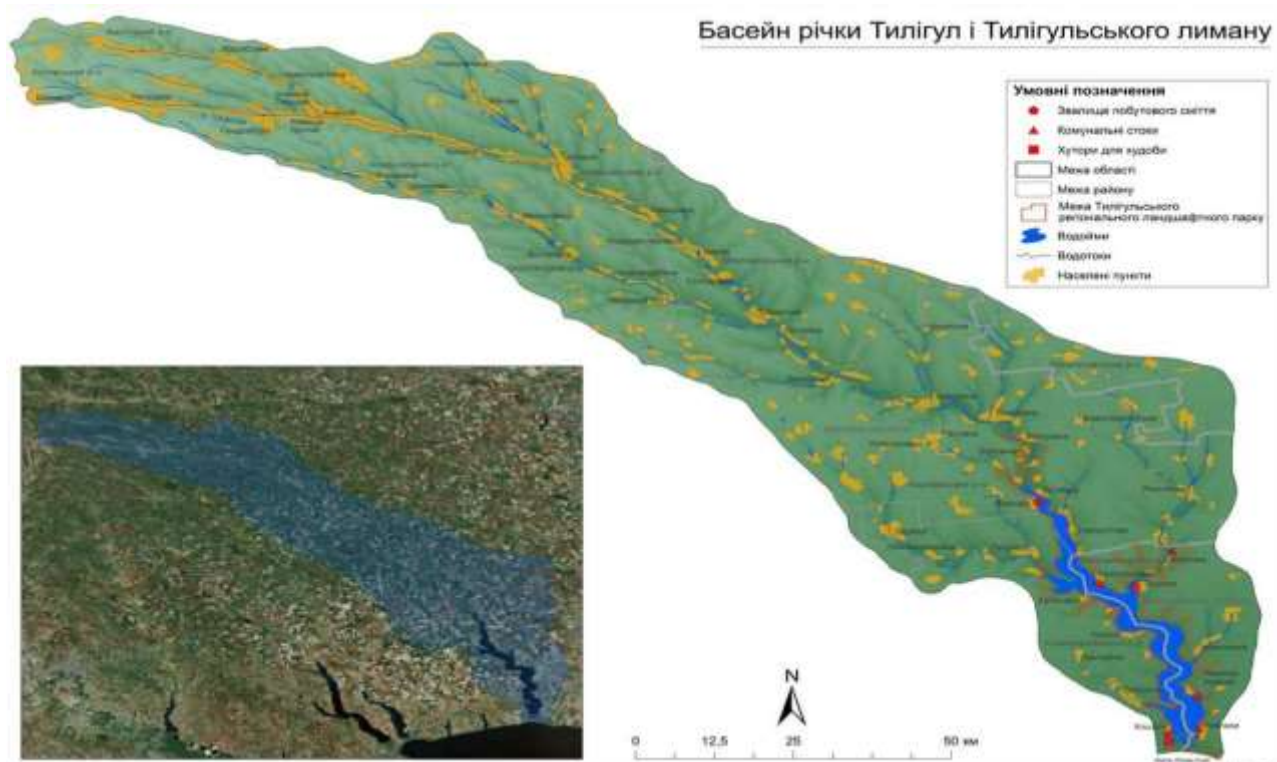


Рис. 1. Картографічна схема басейну річки Тилігул та Тилігульського лиману [1, с. 13]

Режим водності характеризується весняною повінню, низькою меженню, що переривається дощовими паводками. Сніговий покрив спостерігається менш

ніж в 50% зим. Середня висота снігового покриву становить 0,05 м, максимальна висота досягає 0,50 м.

Гідрологічні спостереження вод Тилігульського лиману організовані в створі р. Тилігул, що знаходиться у смт Березівка. Площа водозбору становить 3170 км<sup>2</sup>, а відмітка «0» поста дорівнює 2,91 мБС [3].

Останнім часом на водні ресурси річок значний вплив здійснюють зміни клімату. Середній багаторічний річний стік р. Тилігул зменшився приблизно на 37%. Порівняння внутрішньорічного розподілу стоку до та після 1989 р. показало, що у останні роки спостерігається відсутність стоку у січні місяці незалежно від водності року. Сумарна кількість діб у році значно перевищує тривалість пересихання в маловодні роки минулого сторіччя [1, 2].

Отже, навіть у середній за водністю рік формується значний дефіцит водного балансу Тилігульського лиману (близько 11 млн. м<sup>3</sup>), що за відсутності водообміну з морем через штучний канал спричиняє зменшення рівня води в лимані. У роки з малою кількістю атмосферних опадів та інтенсивним випаровуванням дефіцит водного балансу значно зростає [1, 3].

### *Література*

1. Водні ресурси та гідроекологічний стан Тилігульського лиману : монографія / Ю. С. Тучковенко, Н. С. Лобода, О. М. Гриб та ін.; за ред. Ю. С. Тучковенко, Н. С. Лободи. Одеса : ТЕС, 2014. 277 с.
2. Комплексне управління водними ресурсами Тилігульського лиману та його гідроекологічним станом в умовах антропогенного впливу і кліматичних змін: звіт про НДР (проміжний) / Одеський держ. екол. ун-т; керівник роботи Ю. С. Тучковенко. Одеса, 2013. ДР № 0113U000696. 279 с.
3. Лобода Н. С., Божок Ю. В. Оцінка природних водних ресурсів річок басейну Тилігульського лиману за метеорологічними даними. *Український гідрометеорологічний журнал*. 2014. Вип. 14. С. 144–154.

УДК 556.53:502/504-751

*Фесюк Василь Олександрович, д.геогр.н., професор,  
завідувач кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*  
*Стефанишин Павло Петрович, здобувач вищої освіти  
кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## ОСОБЛИВОСТІ ГІДРОЛОГІЧНОГО РЕЖИМУ ТА ГІДРОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ РІЧОК МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Річкам в межах міської території властиві особливий гідрологічний режим та гідроекологічний стан, які визначаються не лише гідрометричними характеристиками річки але й напрямком та масштабом господарської діяльності в межах водозбору.

Питання гідроекологічних досліджень урбанізованих територій розглядалось в роботах багатьох науковців: А.В. Яцика, В.Б. Мокіна, Я.О. Мольчака, І.Я. Мисковець, В.О. Фесюка, М.М. Паламарчука, Н. Б. Закорчовної, Забокрицької, В.К. Хільчевського, Н.А. Тарасюк, М.М. Ганущак, В.Д. Романенка та багатьох інших [1, 2, 5, 6].

Характеристики гідрологічного режиму річок пов'язані з регулюванням водних потоків, особливо в межах міст, де часто будуються греблі та водосховища. Ці інженерні споруди регулюють річкові потоки і можуть спричиняти раптові зміни рівня води та ризики повеней при швидкому надходженні води. Функціонування міських екосистем також впливає на якість води. В урбанізованих регіонах більше джерел забруднення, стоків з побутових та промислових джерел, що негативно впливають на якість води у річках. Більше того, міста споживають великі обсяги води для різноманітних потреб, що може веде до зниження рівня води в річках та їх виснаження.

Вплив міст на гідроекологічний стан річок також є значним. Стоки міста містять забруднення, які негативно впливають на водну біоту та якість води у

річках. Тому важливо постійно вдосконалювати системи очищення стоків, щоб запобігти забрудненню водних ресурсів. Значна антропогенна діяльність в межах міських територій може призводити до ерозії берегів річок через забудову та зміну природного ландшафту, що впливає на річкову екосистему. Для збереження річкових ландшафтів та екосистем у міських районах потрібно створювати природні резервати та парки, де це можливо [6].

Береги міських річок часто використовуються з рекреаційною та спортивною метою. Необхідно контролювати їх стан при цьому та забезпечувати збереження природних умов для нормального функціонування водних екосистем.

Розвиток комплексних стратегій управління річковими системами у міських районах, які враховують гідрологічні та екологічні особливості, необхідний для забезпечення сталого та екологічно безпечного використання водних ресурсів [5].

Проблеми забруднення малих річок є особливо актуальними в урбанізованих районах. Це пов'язано із скидами стічних вод та обмеженим потенціалом самоочищення їх гідроекосистем. Також інтенсивне використання води для пиття, промисловості та сільського господарства може призводити до зменшення рівня води та пересихання русел малих річок. Бетонні та асфальтові береги часто оточують річки в міських районах, що перешкоджає природному розвитку річкових систем та зменшує їх здатність поглиблювати русло та поглинати воду в періоди повеней.

Урбанізовані території також стикаються з короткостроковими повенями та затопленнями міських районів через недостатню ефективність систем дощової каналізації. Побудова доріг та будівель поруч з річками може призводити до деструкції природних річкових берегів, ерозії та змін у руслі річок [3].

Загалом, для малих річок урбанізованих територій характерні такі проблеми, як забруднення води, дефіцит водних ресурсів, зміни в екосистемах

та повені. Для захисту природних річкових екосистем та забезпечення сталого розвитку міських територій потрібні комплексні підходи до управління річковими ресурсами та охорони водних екосистем.

Ревіталізація річок є надзвичайно важливим напрямком поліпшення стану, особливо для малих річок та річок в урбанізованих територіях [2]. Вона передбачає різноманітні заходи для відновлення природного стану річок та збереження їх біорізноманіття:

1. Відновлення природного середовища, в т.ч. видалення бетонних та асфальтових покриттів з берегів і відновлення природних річкових берегів та рослинних насаджень.

2. Очищення води шляхом вдосконалення систем очистки стоків, забезпечення фільтрації та обробки води.

3. Відновлення водної біоти – штучне розведення та натуралізація цінних видів риби, забезпечення місць їх розмноження та проживання.

4. Поліпшення екологічного стану території водозабору, звідки вода надходить у річку.

5. Створення місць для відпочинку та рекреації біля річок для місцевого населення.

6. Залучення громади до процесу ревіталізації річок через співпрацю з місцевими органами влади, волонтерами та громадськими організаціями.

Урахування специфіки кожної річки та місцевих умов є ключовим аспектом ревіталізації річок, що вимагає тісної співпраці з різними стейкхолдерами для розробки та впровадження планів ревіталізації.

#### *Література:*

1. Забоклицька М.Р., Хільчевський В.К. Водні об'єкти Луцька: гідрографія, локальний моніторинг, водопостачання та водовідведення. Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. 2016. Т. 3 (42). С. 64-76.

2. Крамер Д.А. Европейский опыт ревитализации малых рек URL: <http://www.socialcompas.com/2015/09/05/10721>.

3. Мольчак Я.О., Герасимчук З.В., Мисковець І.Я. Річки та їх басейни в умовах техногенезу. Луцьк: РВВ ЛДТУ, 2004. 336 с.

4. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області: колективна монографія. / за ред. В.О. Фесюка. К.: ТОВ «Підприємство «Ві Ен Ей», 2016. 316 ст.

5. Томільцева А.І., Яцик А.В., Мокін В.Б. Екологічні основи управління водними ресурсами. К.: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 200 с.

6. Фесюк В.О. Луцьк: сталий розвиток і соціально-екологічні проблеми. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2013. 304 с.

**УДК 551.515.4 (477.52)**

*Корнус Анатолій Олександрович,  
к. геогр. н., доцент, доцент кафедри загальної та регіональної географії,  
Приходько Михайло Віталійович,  
здобувач освіти природничо-географічного факультету,  
Сумський державний педагогічний  
університет імені А. С. Макаренка, м. Суми*

## **ГРОЗОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ПІВНОЧІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Останніми десятиріччя кліматичним змінам та їх вивченню приділяється велика увага [3, 4]. Однак основна увага приділяється оцінці зміни приземної температури повітря, меншою мірою кількості опадів, хмарного покриву, характеру циркуляційних процесів. Грзовій діяльності, як і багатьом іншим метеорологічним явищам, приділено значно менше уваги, хоча вивчення сучасних змін грзової діяльності має важливий науковий і прикладний інтерес. Грзову діяльність прийнято оцінювати двома характеристиками: кількістю днів із грозою та їх тривалістю [1]. Ці характеристики було визначено за спостереженнями на метеостанціях Дружба і Трубчевськ, дані з яких репрезентують північну частину Сумської області. Відстань між названими метеостанціями становить 61 км. Оскільки 95-99% усіх гроз спостерігаються в теплий період року [1], середні річні, за названі далі періоди спостереження, значення кількості днів із грозою та тривалості гроз, визначені нами для розширеного теплового періоду – з березня по листопад включно.

Зміни грозової діяльності оцінювали, порівнюючи кількість днів із грозою, їх характеристики та метеорологічні умови, зафіксовані впродовж 2005-2024 рр. з попереднім багаторічним кліматичним періодом 1961-1990 рр. (табл. 1).

**Таблиця 1**

**Кількість днів з грозою у північній частині Сумської області [2, 5]**

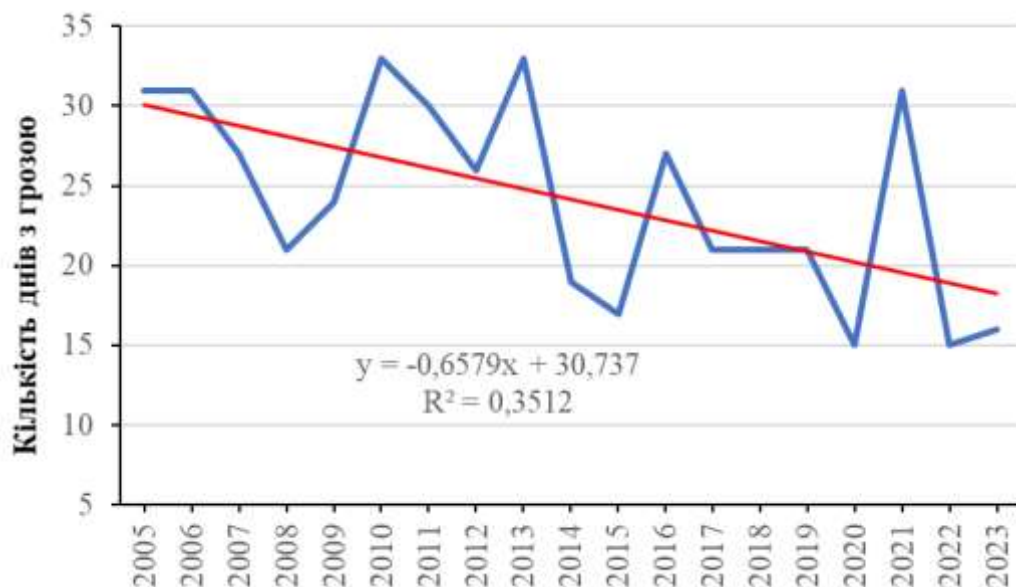
Кількість гроз	Місяці									За рік
	ІІІ	ІV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
Дружба (1961-1990 рр.)										
Середня кількість	0,1	0,9	4,0	6,8	6,4	4,1	1,2	0,1	0,03	23,6
%	0,42	3,81	16,95	28,81	27,12	17,37	5,08	0,42	0,13	100
Середнє квадратичне відхилення	0,3	1,2	2,2	3,1	2,9	2,0	1,2	0,3	0,2	6,5
Максимальна кількість	1	5	8	14	16	8	5	1	1	40
%	2,50	12,50	20	35	40	20	12,50	2,50	2,50	100
Рік з найбільшою кількістю	1983	1961	1961	1961	1966	1967, 1982	1963	1983	1965	1966
Трубчевськ (2005-2023 рр.)										
Середня кількість	0,1	0,7	4,6	6,5	7,4	3,3	1,0	0,2	0,1	23,8
%	0,42	2,94	19,33	27,31	31,09	13,87	4,20	0,84	0,42	100
Середнє квадратичне відхилення	0,32	0,73	2,43	3,53	2,93	2,08	1,18	0,42	0,23	6,25
Максимальна кількість	1	2	9	13	14	7	4	1	1	33
%	3,03	6,06	27,27	39,39	42,42	21,21	12,12	3,03	3,03	100
Рік з найбільшою кількістю	2008	2012	2014	2006	2011	2021	2012	2007, 2008	2010	2010, 2013

Днем з грозою вважався день, протягом якого спостерігається хоч би одна гроза, незалежно від її тривалості. Якщо протягом дня гроза спостерігалась декілька разів із перервами, то загальна тривалість грози в цей день підсумовувалась. Протягом двох періодів 1961-1990 рр. і 2005-2024 рр. характер грозової діяльності у північній частині Сумської області був практично однаковим – 23,6 і 23,8 дні з грозою на рік відповідно.

Однак, якщо впродовж першого періоду спостережень, місяцем з найбільшою кількістю гроз був червень (28,8% річної кількості гроз), то сьогодні таким є липень – 31,1%. Також зменшилася максимальна кількість гроз у більшості місяців, як і максимальна їх кількість за рік. Якщо за період 1961-1990 рр. найбільш грозовим був рік із 40 грозами (1966) та за 2005-2024



рр. максимально за рік було 33 грози (у 2010 і 2013 рр.). Взагалі впродовж останніх 20 років спостерігається зменшення грозової активності, виходячи з кількості днів грозою на рік (рис. 1).

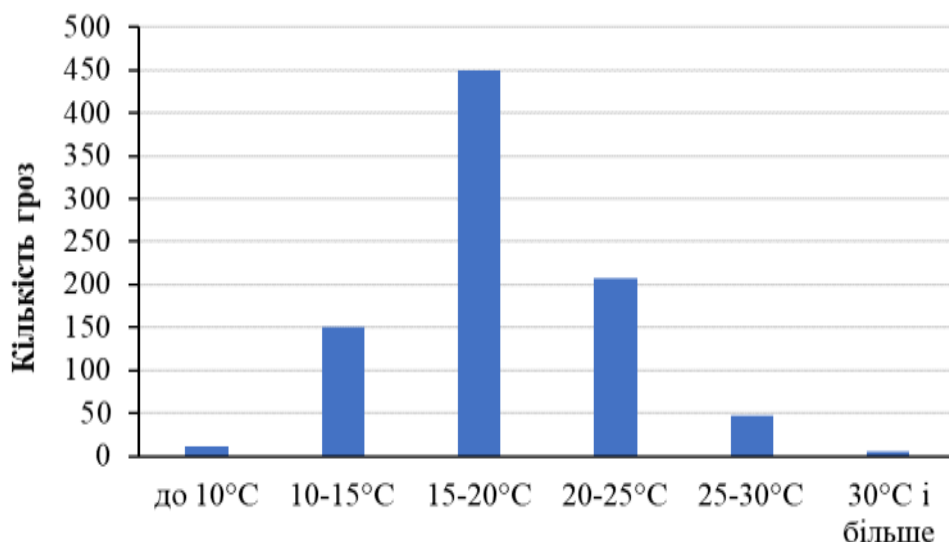


**Рис. 1. Кількість днів з грозою за період спостережень 2005-2023 рр.**

Утворюються грози зазвичай у другій половині дня, більше всього з 15:00 до 21:00 години – 63%. У цей час ймовірні грози як внутрішньомасового, так і фронтального походження. Вночі та вранці (тобто чисто фронтальні грози) виникають 38,5% гроз.

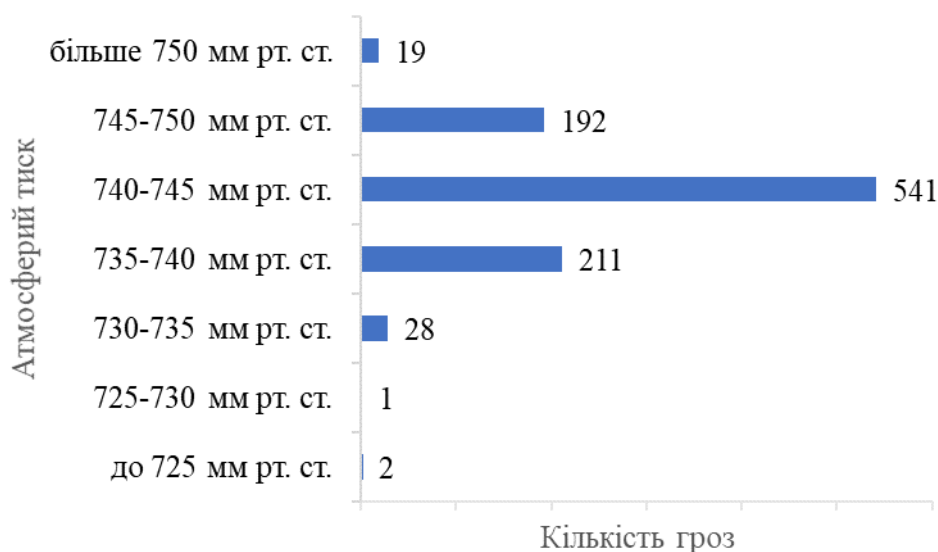
Зазвичай грози фіксуються за температури повітря 15-25°C (в даному інтервалі температур зафіксовано 72,7% випадків цього явища), при середньому значенні температури повітря під час грози 18,1°C. Хоча впродовж періоду спостережень 2005-2023 рр. гроза фіксувалася при температурі повітря від 5,7 до 32,5°C (рис. 2).

За тривалістю, переважають грози протяжністю 1-2 години, на другому місці йдуть грози тривалістю до 1 години. Тривалих гроз, протяжністю більше трьох годин, впродовж періоду спостережень 2005-2023 рр. зафіксовано 26 випадків.



**Рис. 2. Розподіл гроз за градаціями температури повітря**

Середній атмосферний тиск, за якого проявляється грозова діяльність, становить 742,3 мм рт. ст. Впродовж 2005-2023 рр. гроза спостерігалася в інтервалі атмосферного тиску від 717,6 до 753,2 мм рт. ст. Однак найчастіше грози виникали за атмосферного тиску 740-745 мм рт. ст. (таким тиском супроводжувалося 59,8 випадків грози) (рис. 3). При цьому варто відзначити, що середнє значення атмосферного тиску на метеостанції Трубчевськ, визначене за вказаний, період становить 746,2 мм рт. ст.



**Рис. 3. Розподіл гроз за градаціями атмосферного тиску**

Підсумовуючи можемо сказати, що грозова діяльність на півночі Сумської області впродовж 2005-2023 рр., порівняно з багаторічним періодом спостережень 1961-1990 рр. не зазнала суттєвих змін, хоча останніми роками повторюваність гроз скорочується. За тривалістю переважають грози середньої тривалості (1-2 години) та короткочасні (до 1 год.). Зазвичай вони мають місце у другій половині дня, й супроводжуються температурою повітря 15-20°C й значеннями атмосферного тиску 740-745 мм рт. ст.

### *Література.*

1. Заболоцька Т.М., Підгурська В.М., Шпиталь Т.М. Грозова діяльність на території України. *Наук. праці УкрНДГМІ*. 2007. 256, 92-98.
2. Кліматичний Кадастр України (електронна версія) / В.М. Бабіченко та ін. К.: Державна гідрометеорологічна служба УкрНДГМІ, Центральна Геофізична Обсерваторія. 2006.
3. Тимофеев В.Є., Клок С.В., Корнус А.О., Корнус О.Г. Оцінка сучасного стану регіональної кліматичної системи України та східної Європи з можливостями сезонного прогнозування [Електронний ресурс]. Восьмі Сумські наукові географічні читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Суми, 13-14 жовтня 2023 р.) / СумДПУ імені А. С. Макаренка, Сумський відділ Українського географічного товариства; [упорядник Корнус А. О.]. Елект. текст. дані. Суми. 2023. С. 163-176.
4. Тимофеев В. Є., Клок С. В., Корнус А. О., Корнус О. Г., Данильченко О.С. Українське Полісся як індикатор сучасних кліматичних змін. Українське Полісся: проблеми та тренди сучасного розвитку : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 10-11 лютого 2022 р. Ніжин: НДУ ім. Гоголя. С. 102-105.
5. history+<sup>®</sup> архівні дані погоди (Трубчевськ) [Електронний ресурс]. URL: <https://www.meteoblue.com/uk/user/order/historyplus?> (дата звернення 29.01.2024 р.).

**УДК 314**

*Спасенко Світлана Василівна,  
учитель географії КЗ «Харківський ліцей № 6  
Харківської міської ради», м. Харків*

## **ОСОБЛИВОСТІ ПАЛЕОГЕОГРАФІЧНИХ ЗМІН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В РІЗНІ ГЕОЛОГІЧНІ ЕРИ**

Геологічна історія Землі – це послідовність подій у розвитку Землі як планети. Найважливішою з них було утворення й руйнування форм рельєфу,

наступ і відступ моря, зледеніння, поява і зникнення живих організмів. Територія України характеризується складністю та різноманітністю геологічної будови [ 4, с. 12]. Так, наприклад, у давнину люди, що населяли східні райони України, робили мазанки з глини, а в Криму житло складалося з черепашника. В Одесі, де проживає більше мільйона жителів, не можна збудувати метро, яке б усунуло багато транспортних проблем. Великі родовища газу є в Харківській області, а в Карпатському регіоні – солі. Чим зумовлені такі відмінності в різних регіонах України? Пояснити це зможемо, розглянувши геологічну історію та будову нашої країни в різні геологічні ери, адже фізико-географічні умови її формування протягом геологічної історії постійно змінювалися.

З огляду на обрану тематику нашого дослідження вважаємо доцільним окреслити певну термінологічну базу, якою будемо послуговуватися, зокрема:

1. *Палеогеографія* – закономірності зміни вигляду Землі від часу її утворення і будови земної кори протягом геологічного часу.

2. *Палеогеографічними* називаються умови, до яких належить співвідношення суходолу й моря, рельєф, газовий склад атмосфери, наявність живих організмів.

Вивчення складу гірських порід і особливостей їх залягання дає змогу відновити геологічну історію будь-якої місцевості, а аналіз результатів палеогеографічних досліджень території України дозволяє виявити закономірності розміщення форм рельєфу та наявність корисних копалин. Саме цей аспект формує мету нашої розвідки.

Питання загальної палеогеографії у своїх наукових дослідженнях розглядали: О. Карпинський у 1887 році, К. Марков, Л. Рухін, П. Тутковський, Д. Соколов, В. Бондарчук, В. Крокос, А. Величко, Н. Хотинський, П. Заморій, М. Веклич та інші.

Початковим етапом усіх палеогеографічних досліджень є складання стратиграфічних схем. В. Крокосом у 1927 році розпочата розробка

детального стратиграфічного розчленування плейстоцену України, тобто визначення «слідів» минулих геологічних подій та процесів, що відбувалися в просторі та часі. Палеогеографія, фактично, не може існувати без стратиграфії як науки чи допоміжної науки (думки науковців розходяться), це є її початковий етап зародження. М. Векличем (у 1984–90 роках) створена детальна (25–33 підрозділи) глобальна схема етапності голоцену, яка застосовується для його розчленування також на території України. Володимир Бондарчук – автор першої праці з геологічної структури території України, досліджень із глибинної геології Дніпровсько-Донецької й Причорноморської западин, Криму, Карпат. Велике наукове значення мають його дослідження з проблем геології антропогенного періоду, що стосуються походження основних генетичних типів антропогенних відкладень, їх стратиграфії.

Нині палеогеографічні дослідження в Україні активно проводяться у відділі палеогеографії Інституту географії НАН України, але «вектори» досліджень направлені на вивчення окремих підрозділів науки: особливостей клімату в різний геологічний час (зокрема в епоху великого зледеніння), тектоніки та органічного світу (зародження життя, панування та зникнення динозаврів і мамонтів). Значно активізувалася співпраця палеогеографів, археологів, істориків, кліматологів: це відображено в публікаціях останнього десятиліття, але окремо вивчення палеогеографічних змін на території України в різні геологічні ери не проводилося й наукових досліджень з цієї теми немає, тільки в контексті допоміжних наук. Слід зазначити, що проблема залежності рельєфу та залягання корисних копалин на певній території від палеогеографічних умов у дослідженнях зустрічається загалом досить рідко. Усе це, на наш погляд, є свідченням актуальності обраної тематики.

Період геологічного існування нашої планети поділено на певні проміжки часу – ери, періоди, епохи горотворення. Основна частина території України сформувалася в докембрійський час – частина давньої

Східноєвропейської платформи. 1700 мільйонів років тому закінчився етап її формування, який знаменувався надактивними тектонічними рухами, а саме: виникненням острівних дуг, окраїнних морів, океанічних жолобів [6, с. 137]. Вертикальні й горизонтальні рухи земної кори призводили до зминання в складки і виникнення гірських масивів. Давні гори зруйнувалися й утворили жорсткий кристалічний фундамент платформи.

В **архейську еру**, яка тривала майже 2 мільярди років, на території України відбувалися активні гороутворюючі процеси, які супроводжувалися землетрусами. Утворювалися різні за розмірами водні басейни. Цей період в історії називають «дитинство Землі», він характеризується малою кількістю води на планеті та формуванням атмосфери, температура в якій досягала + 90 ° С. Земна атмосфера в цей час була насичена різними газами, але без кисню. Водяна пара скупчувалася на значній висоті; лише з охолодженням земної поверхні на неї почали випадати опади. У водних басейнах з'явилися бактерії і водорості. Життя у воді було можливим завдяки тому, що вода захищала організми від згубної дії ультрафіолетового випромінювання, саме тому море стало колыскою життя [2, с. 67].

У період **протерозойської ери**, яка тривала близько 2 мільярдів років, на території України продовжувалися активні рухи земної кори, сформувався Український Щит, утворився ярус фундаменту Карпат. Найбільш нестійкою ділянкою земної поверхні на території України були південні та південно-західні регіони, бо це частина Середземноморського рухливого поясу планети, який проліг через південь сучасної Євразії. Цей час в історії Землі отримав назву «тернистий шлях земної еволюції» – бурхливий розвиток життя у воді. У цей період почалося перше, одне з наймасштабніших зледенінь на планеті.

У **палеозойську еру** (тривалість – 345 мільйонів років) на території України формувалися поклади Донецького басейну і Галицько-Волинської западини, оскільки ця територія – рифтова зона, у якій накопичувалися солі, відбувалося активне горотворення на південному заході Закарпаття. Тут

виникли гірські споруди на місці сучасних Карпат – Пракарпати, які островами виступали з води. Згодом їх затопило водами мілководного моря Тетіс. Паралельно нова складчаста споруда з'явилася на сході країни. Центральна частина України була переважно суходолом. Клімат на території України в палеозой субтропічний: переважно жаркий, змінювався від сухого до вологого. У воді з'явилися багатоклітинні водорості, хребетні та безхребетні тварини [3, с. 31]. Цей період в історії планети отримав назву «ера наземного життя». У палеозой на території України панувала пишна рослинність: гігантські плауни, хвощі, які сприяли утворенню покладів вугілля.

«Ера динозаврів» – таку назву отримала **мезозойська ера**, яка тривала 170 мільйонів років. На платформній частині України переважав рівнинний суходіл. Проте в середині мезозою відбулося найбільше затоплення території за всю історію. На Закарпатті активно діяли вулкани. Клімат – субтропічний, що зіграло важливу роль в еволюції і формуванні нових видів тварин. Більша частина країни стала суходолом; у Криму відбулися процеси вулканізму. Найпоширенішим видом живих організмів цього періоду були динозаври. Та на кінець епохи більшість видового різноманіття життя наблизилася до свого сучасного стану. Мезозой характеризувався процесами регресії (відступання морів) та трансгресії (наступання морів), тому відбулося накопичення потужних відкладів крейди в западинах та складчастих областях.

Сучасний період існування планети – **кайнозойська ера**, яка почалася 65 мільйонів років тому та триває досі. Називають її «ерою еволюції». На початку палеогену територія України характеризувалася процесом трансгресії; утворилися Карпати та Кримські гори (початок Альпійської складчатості); змінювався клімат від субтропічного теплого та вологого до помірного прохолодного і сухого; поступово вода відходила – відбувалося загальне підняття платформної частини, утворення берегових рифів, формування сучасних ландшафтів. У цей період на території України переважає суходіл.

Іде становлення сучасного складу рослинності, поява справжніх хижаків, значне поширення копитних, розвиток мавп. Виникають сучасні типи ландшафтів.

Найважливішою подією кайнозою стало різке похолодання клімату Північної півкулі, яке почалося приблизно 1,5 мільярди років тому та спричинило насування льодовиків [7, с. 138]. Це одна з головних подій антропогенового (четвертинного) періоду. Льодовики просувалися зі Скандинавського півострова на південь. Яскравим представником фауни цієї епохи кайнозою є мамонт. Усього зафіксовано 5 льодовикових періодів: Окський, Дніпровський, Валдайський, Московський (кайнозой) та один докембрійський, найперший в історії планети. Окське зледеніння – одне з перших покривних зледенінь Східноєвропейської платформи, найдавніше для території України. Воно поширювалося на північно-західну частину Передкарпаття, захід Волинського Полісся та долину Дніпра до широти м. Черкаси. Дніпровське максимальне зледеніння Східноєвропейської платформи просувалося на південь двома «язиками»: долинами Дніпра та Дону. «Дніпровський язик» спустився до широти сучасного м. Дніпра, Донський – до гирла р. Медведиці [1, с. 8]. Московське та Валдайське зледеніння не досягли сучасної території України. Наслідки стародавніх зледенінь пов'язані зі згладжуванням рельєфу, оскільки льодовик при таненні рухався вниз по долинах гір і вирівнював земну поверхню, залишаючи після себе морени, цирки, кари, озери (невеликі «місцеві» форми рельєфу). Після нього став формуватися озерно-льодовиковий та озерно-болотний ландшафт. Це особливо чітко окреслено на Поліссі. Також утворилися лесові породи – це осадові гірські породи в районах великих долин річок.

Антропогеновий період триває й досі. Остання льодовикова епоха, що закінчилася 12 тисяч років тому змінилась міжльодовиковою епохою – голоценом, який характеризується спокійною тектонічною обстановкою на теренах України, потеплінням, формуванням ландшафтно-кліматичних зон,



переважанням акумулятивних процесів у межах водойм та утворенням ґрунтового покриву, річкових систем, акваторій Чорного та Азовського морів [5, с. 274].

З огляду на такі різноманітні природні умови в певні геологічні ери існує думка, що на теренах нашої країни залягають усі відомі на Землі гірські породи. Так, особливості їхнього поширення відображені на геологічних картах. З метою узагальнення вище зазначених особливостей зміни палеогеографічних умов на території України в різні геологічні ери пропонуємо таблицю:

**Таблиця № 1**

**Зміни палеогеографічних умов на території України в різні геологічні ери**

<b>Ера</b>	<b>Тектонічні особливості</b>	<b>Клімат (стан атмосфери)</b>	<b>Рельєф</b>	<b>Особливості органічного світу</b>
<b>Докембрій</b>	Активні процеси вулканізму та магматизму.	Атмосфера щільна, важка, суцільний хмарний покрив. 60% в атмосфері займав CO <sub>2</sub> , також азот та аміак, t = +90°C.	Переважали неглибокі океанічні басейни з окремими островами та півостровами.	Життя починало тільки зароджуватися у водному середовищі; організми заселяли мілководдя. Поширені бактерії, синьозелені водорості, гриби, найпростіші.
<b>Палеозойська ера</b>	Територія України зазнала найбільшої трансгресії за весь час свого існування; відбувалося активне	Теплий і вологий субтропічний клімат переходив до тропічного (аридизація клімату). Велика частка CO <sub>2</sub> в	Більша територія України – суходіл. Виникли Пракарпати на місці сучасних Карпат, на сході	Поширюється пишна рослинність, яка поступово завойовує суходіл. У рослин формується коренева система, стебло, листя. Поширені вологолюбні плауни,

	горотворення на Закарпатті.	атмосфері, але вона постійно зменшувалася.	з'являється Донецький прогин. Початок виникнення ґрунтової оболонки.	хвощі і папороті, хвойні. Серед тварин – риби, комахи, (павукоподібні, скорпіони, таргани).
<b>Мезозойська ера</b>	Активні процеси трансгресії та регресії. У Криму діяли процеси вулканізму.	Атмосфера містила більше пари, води та CO <sub>2</sub> . Клімат субтропічний.	Частина території України стала суходолом. Наприкінці мезозою утворилися Кримські гори.	Панівне місце серед рослин займали голонасінні. Розвивалися хвойні (секвойя, сосна, ялина). Згодом з'явилися квіткові: магнолії, лаври. Серед тварин найпоширеніші динозаври.
<b>Кайнозойська ера</b>	Опускання платформи призводить до наступання морів саме в антропогеновий період.	Клімат від теплого та вологого переходить у прохолодний та посушливий помірний. Відбувається зледеніння в горах.	Утворюється Передкарпатський крайовий прогин. Сформувались Карпати та переформувались Кримські гори.	Відбувається розвиток ссавців, спостерігається життя мамонтів. Розвиваються птахи. Поява людини розумної.

Отже, складність і різноманітність геологічної будови території України стали результатом тривалої зміни палеогеографічних умов протягом геологічної історії, а сучасні природні компоненти та комплекси України значною мірою сформувалися під впливом природних процесів, що відбувалися переважно в антропогеновому періоді.

### *Література*

1. Матошко А. В. Дніпровське оледенення України (геологічний аспект) / А. В. Матошко, Ю. Г. Чугунський. – К., 1993.
2. Пазинич В. Г. Топ-5 геоморфологічних та палеогеографічних проблем України / За редакцією В. В. Стецюка. – К.: “Вік принт”, 2012.
3. Педанюк Г. І. Палеогеографія та еволюція ранньокрейдного осадконакопичення на території України / Г. І. Педанюк, В. Я. Великанов, Л. С. Кузьменко // Зб. наук. праць УкрДГРІ. – № 3-4. – 2010. – С. 89-104.
4. Рельєф України. Навчальний посібник / За загальною редакцією В. В. Стецюка. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2010.
5. Свинко Й. М., Сивий М.Я. Геологія: Підручник / Й. М. Свинко, М. Я. Сивий. – К.: «Либідь», 2003. – 480 с.
6. Свиточ А. А. Палеогеографія: Учебник / А. А. Свиточ, О. Г. Сорохтин, С. А. Ушаков, под ред. Г. А. Сафьянова. – М.: Изд. центр “Академия”, 2004.
7. Сіренко І. Палеогеоморфологія: навчальний посібник / І. Сіренко, М. Іваник – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011.

**УДК 551.558.7**

*Глуценко Софія Костянтинівна,  
здобувачка I (бакалаврського) рівня вищої освіти  
спеціальності 106 «Географія»  
ОПП «Транскордонне екологічне співробітництво»  
Циганок Євген Юрійович,  
доктор філософії з географії,  
асистент кафедри фізичної географії та геоекології,  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ*

### **ПРОЯВ ЕФЕКТУ МІСЬКОГО ОСТРОВУ ТЕПЛА**

Нині понад 54 % населення Землі (4,4 млрд осіб) проживає в містах. Господарська діяльність людини та активне використання автотранспорту призводить до утворення додаткового тепла в межах урбанізованого середовища, а заміна вкритих рослинністю поверхонь на асфальтовані та бетонні є причиною зміни поглинання сонячної радіації, здатності акумуляції тепла, інтенсивності процесів випаровування. Це призводить до значних відмінностей мікрокліматичних умов міста у порівнянні з приміськими та позаміськими територіями. Численні експериментальні дослідження та

вимірювання свідчать, що температура приземного шару атмосферного повітря в містах, як правило, є вищою, ніж в сільській місцевості на 1–5°C, і перебуває в прямій залежності від розмірів міста [1].

Острів тепла – метеорологічний феномен, ефект якого проявляється у перевищенні температур повітря над територією міста у порівнянні з приміськими зонами. Міські зелені насадження нівелюють прояви острову тепла (середні за розміром парки можуть знизити температуру на 3-7°C). За рахунок цього, у добре озеленених районах міста зменшуються витрати на кондиціонування приміщень, підприємства уникають втрат, пов'язаних з погіршенням працездатності людей через тепловий стрес. Території з великою кількістю островів тепла часто мають нижчу якість повітря за рахунок надходження значного обсягу забруднюючих речовин (відходів транспортних засобів, промисловості та комунальної сфери). Урбанізовані території споживають більше енергії на процеси охолодження влітку, збільшуючи власний вуглецевий слід [2].

Існує декілька методологічних підходів з визначення температури підстильної поверхні. Одним з найоптимальніших способів є використання пірометра, компактного і простого у застосуванні. Для вимірювання температури пірометр слід направити на об'єкт, температуру якого потрібно виміряти, і натиснути клавішу. Менш ніж через секунду температура вимірюваного предмета відобразиться на дисплеї. Пірометр має широкий температурний діапазон від -32 до 320 °C [3].

За допомогою приладу Benetech GM320 (рис. 1) проведено дослідження температурних характеристик різноманітних поверхонь (газон, тротуар, лісова підстилка, ґрунтова стежина). Для отримання коректних даних дослідження проведено в одному часовому діапазоні у сонячні дні з метою порівняння показників у тіні та під дією прямої сонячної радіації. Вимірювання продемонстрували, що найбільша амплітуда є характерною для таких покривів, як ґрунтова стежина та тротуар (7-14 °C).

Таким чином, міська спека є серйозною проблемою, яка загрожує здоров'ю та добробуту населення, біотичному компоненту екосистем та стійкості міських осередків. Острови тепла викликані зміною клімату та урбанізаційними процесами, через які міста стають гарячішими, ніж прилеглі території. Як наслідок, погіршується фізичне та психо-емоційне здоров'я міських жителів, руйнуються елементи інфраструктури, екосистеми стають вразливими до найменших проявів антропогенного впливу.



**Рис. 1. Вимірювання температури земних покривів з використанням пірометра Venetech GM320 (фото автора)**

Втілення низки ефективних рішень для боротьби з ефектом острова тепла (охолодження міст шляхом зменшення площі сірої інфраструктури (заасфальтовані та забетоновані ділянки, вимощені бруківкою тротуари), активне застосування підходів вертикального та горизонтального озеленення, адаптація стратегій міського управління з метою пом'якшення проявів та

мінімізації наслідків кліматичних змін дозволить перетворити міста на стійкі та комфортні простори.

### *Література.*

1. Шевченко О.Г., etc. all (2011). Температурні аномалії великого міста. *Український гідрометеорологічний журнал*, 8, 67-73. Отримано з: [http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/4358/1/uhmj\\_8\\_2011\\_67.pdf](http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/4358/1/uhmj_8_2011_67.pdf)
2. Бричнік В., & Корогода Н. (2019). ГІС-аналіз феномену міського острова тепла на прикладі м. Києва за 1992-2018 рр. *Фізична географія та геоморфологія*, 4–6, 96–98. Отримано з: <https://doi.org/10.17721/phgg.2019.4-6.03>
3. Pirometr (2023, June, 2). In Wikipedia. Отримано з: <http://surl.li/qydvz>

### **УДК 556**

***Фесюк Василь Олександрович**, д.геогр.н., професор,  
завідувач кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк  
**Білецький Юрій Валентинович**, к.біол.н., доцент,  
доцент кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк  
**Шилова Анна Валеріївна**, здобувач вищої освіти  
кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **ВОДНІ РЕСУРСИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

У сучасних умовах водні ресурси є ключовим фактором для розвитку територіальних громад. Україна активно реалізує адміністративно-територіальну реформу, що розширює можливості використання водних ресурсів як стратегічного чинника для підтримки та просування розвитку територіальних громад. Тому важливим є питання розвитку територіальних громад в Україні в контексті основних чинників розвитку, зокрема, впливу водних ресурсів на цей процес.

Територіальні громади – це нові адміністративно-територіальні одиниці в Україні, що призначені для зміцнення місцевого самоврядування, об'єднання населення та ресурсів на певних територіях для ефективного управління та розвитку. Основними факторами, що визначають розвиток територіальних громад, є економічні можливості, освітні та культурні ресурси, наявність інфраструктури, а також рівень впровадження місцевого самоврядування. Виклики, що постають у процесі розвитку територіальних громад, дуже різноманітні і включають фінансові обмеження, недостатню участь громадян, неефективне управління, нераціональне використання ресурсів та інші фактори [1].

Кожна територіальна громада має свій власний набір ресурсів, включаючи природні. Особливе значення серед них мають водні ресурси. Вони є необхідним компонентом розвитку будь-якої територіальної громади з соціальних, економічних та екологічних поглядів і використовуються для таких цілей:

#### 1. Забезпечення найважливіших потреб мешканців громад:

Питна вода: доступ до чистої та безпечної питної води є однією з основних потреб населення. Гарантований доступ до якісної води сприяє збереженню здоров'я та підвищенню якості життя громадян.

Санітарія та гігієна: водні ресурси використовуються для організації санітарно-гігієнічних послуг – каналізації та водоочистки, що покращує загальні умови життя та забезпечує гігієну в громаді.

#### 2. Економічний розвиток:

Сільське господарство: вода є лімітуючим ресурсом для сільського господарства. Наявність достатньої кількості води належної якості для поливу, технологічних потреб тваринництва сприяє підвищенню врожайності та розвитку аграрного сектору.

Промисловість: багато галузей промисловості використовують воду як сировину чи для технологічних процесів. Раціональне використання водних

ресурсів сприяє економічному зростанню та створенню робочих місць.

Туризм та рекреація: водні об'єкти часто є природними рекреаційними зонами, які притягують туристів, сприяють розвитку туристичної інфраструктури та наповненню бюджетів громад.

### 3. Збереження та відновлення природних екосистем:

Поліпшення гідроекологічного стану природних водойм сприяє стабільності та збереженню екологічної різноманітності. Біотопи водних об'єктів важливі для збереження біологічної різноманітності.

Регулювання клімату: водні екосистеми впливають на клімат та визначають можливості адаптації до його змін. Ліси, болота, інші гідроекосистеми сприяють зменшенню викидів парникових газів та боротьбі зі змінами клімату.

### 4. Запобігання природним катастрофам:

Регулювання рівнів води в річках та водосховищах запобігає повеням, посухам та іншим небезпечним стихійним процесам.

Охорона від забруднення: забезпечення належної якості водних ресурсів допомагає зменшити економічні втрати та покращує екологічну стійкість громади.

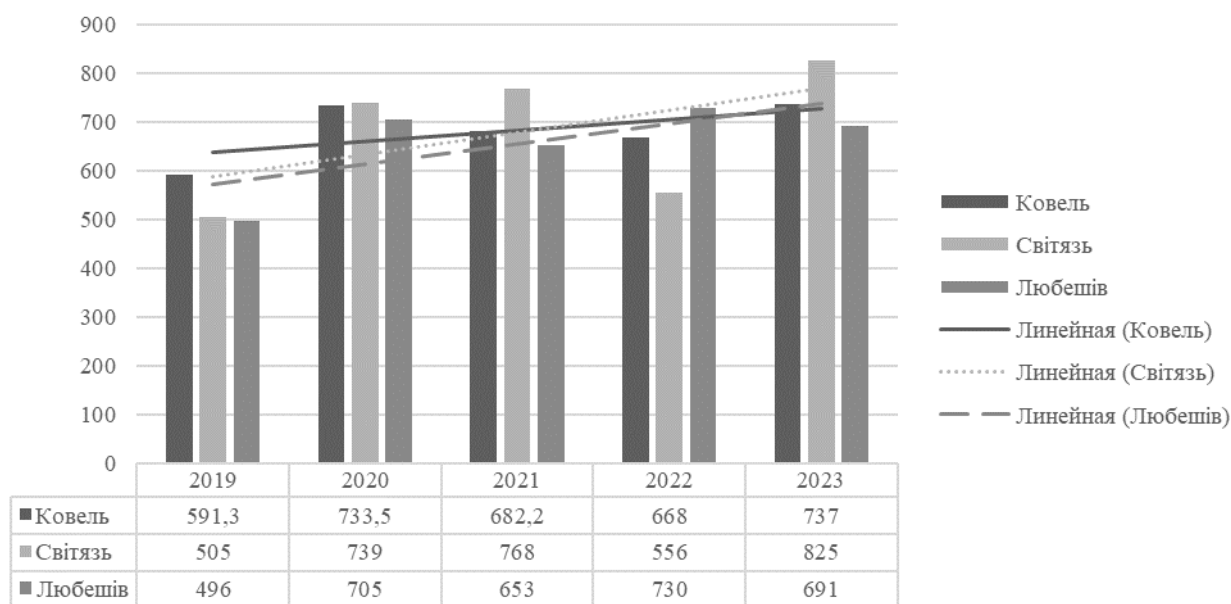
Отже, водні ресурси мають велике значення для територіальних громад, оскільки вони впливають на якість життя, стабільність розвитку та забезпечують економічну та екологічну стійкість. Тому важливо максимально раціонально та ефективно використовувати ці ресурси з метою забезпечення сталого розвитку та загального благополуччя громадян.

Управління водними ресурсами для громад стикається з численними викликами та можливостями. Розглянемо їх більш розлого.

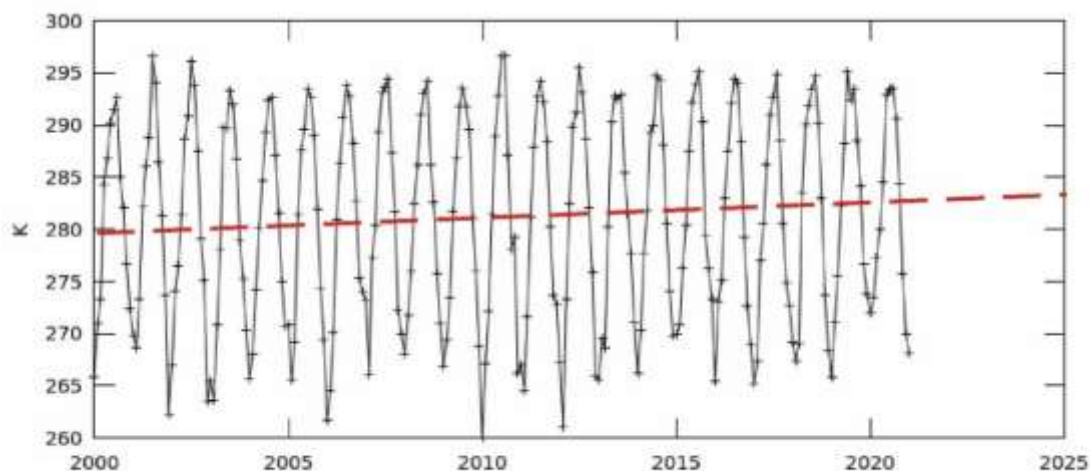
Нестабільність водних ресурсів: екстремальні погодні умови та зміни клімату можуть призвести до нестабільності водних ресурсів, сприяючи виникненню повеней чи засух. Останніми роками ми спостерігаємо значні зміни у цьому напрямку. Наприклад, зими останніх років стали найтеплішими



за всю історію метеорологічних спостережень. У гідрологічному сезоні 2022-23 років у Волинській області відбулися 2 унікальні гідрологічні явища: зимові паводки та відсутність весняних повеней. У зв'язку з теплою зимою не було стійкого снігового покриву, сніг швидко танув і вода стікала у річки, спричиняючи паводки. Крім того, у 2023 р. спостерігалася аномальна кількість опадів, особливо за даними метеорологічних станцій Світязь і Ковель (рис. 1). Тренд річної кількості опадів спрямований на зростання. Однак, разом з цим, збільшується температура повітря, що призводить до збільшення випаровування і витрати води. Тому, навіть при збільшенні кількості опадів, відбувається аридизація ландшафтів.



**Рис. 1. Зміна річної кількості атмосферних опадів по метеостанціях півночі Волинської області протягом 2019-23 рр. [2]**



**Рис. 2. Усереднені значення температури повітря біля поверхні ґрунту за 2000-21рр. для території Українського Полісся за матеріалами ресурсу *Giovanni* [5]**

Забруднення водних об'єктів – викиди та скиди небезпечних речовин промисловими, сільськогосподарськими та комунально-побутовими джерелами можуть спричинити забруднення водних об'єктів та порушення екосистем. Водні ресурси Полісся особливо сильно відчувають негативний вплив стоків з сільськогосподарських полів та ферм, а також міських територій.

Відсутність централізованого водопостачання, не організоване водовідведення та відсутність санітарних послуг можуть викликати проблеми з недостатнім доступом до чистої води та погіршення гігієнічних умов.

Застарілі та неефективні системи водопостачання та водовідведення можуть призводити до втрати води та проблем з аварійністю. Це особливо гостро відчувається у сфері комунальних послуг для населення, а також при функціонуванні гідротехнічних споруд меліоративних систем [4].

Водні ресурси, як чинник розвитку територіальних громад в Україні, мають значний потенціал у сфері стійкого та ефективного використання. Існують кілька ключових напрямків, де можуть виявитися ці можливості [3]:

1. Впровадження інновацій у водному господарстві, зокрема, застосування передових технологій у водопостачанні та очищенні води,

спрямоване на поліпшення ефективності систем і зменшення негативного впливу на довкілля.

2. Розробка стратегій та планів для сталого використання та охорони водних ресурсів, що сприяє довгостроковому плануванню та збереженню екосистем.

3. Залучення громадськості до процесу прийняття рішень та моніторингу водних питань, що допомагає врахувати потреби та думки громади.

4. Співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями для обміну досвідом та ресурсами для вирішення глобальних проблем водного управління.

5. Розвиток та підтримка використання відновлювальних джерел води, таких як дощова вода та очищені стоки, що може зменшити тиск на природні водні ресурси.

6. Розбудова зеленої інфраструктури для відпочинку та екотуризму на водних об'єктах, що створює нові економічні можливості для громад.

Інтеграція цих можливостей у стратегії розвитку сприятиме створенню сталих та ефективних систем управління водними ресурсами для територіальних громад. Це, у свою чергу, забезпечить сталість розвитку та екологічну стійкість, що є ключовим для майбутнього благополуччя.

#### *Література:*

1. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Волинській області за 2022 рік. URL: <https://voladm.gov.ua/article/regionalna-dopovid-pro-standovkillya/>
3. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування. Одеса: Новий світ, 2003. 248 с.
4. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області: колективна монографія. / за ред. В.О.Фесюка. К.: ТОВ «Підприємство «Ві Ен Ей», 2016. 316 ст.
5. Фесюк В.О., Мороз І.А., Карпюк З.К., Чижевська Л.Т. Методика дослідження структури земельного покриву для розробки схем екологічної мережі локального рівня з використанням методів ГІС та ДЗЗ. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Географія та туризм». Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2022. С. 126-134.

УДК: 911.3

*Коптєва Тетяна Сергіївна,  
доктор філософії галузь знань 10 Природничі науки,  
спеціальність 103 Науки про Землю,  
доцент кафедри суспільно – економічних дисциплін і географії,  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г.С.Сковороди, м. Харків.*

## **СЕЛИТЕБНІ ЛАНДШАФТИ КРИВОРІЗЬКОЇ ЛАНДШАФТНО- ТЕХНІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇХ ДВОЯРУСНІСТЬ**

Криворізька ландшафтно-технічна система (КЛТС) це комплекс взаємопов'язаних ландшафтів та технічних об'єктів, який охоплює територію навколо міста Кривий Ріг. Ця система включає в себе природні ландшафти, які є повністю трансформовані антропогенною діяльністю, такі як гірничі кар'єри, промислові підприємства, транспортні мережі, інфраструктуру та інше [7]. З розвитком активного розвитку людської діяльності на території КЛТС утворились основні класи ландшафтів виступають сільськогосподарські, селитебні, промислові (гірничі відвали, кар'єри, провалля та фабрично-заводські), водогосподарські, транспортні (дорожні), лісогосподарські, рекреаційні, белігеративні, обслуговуючі, пустищні (смітники, звалища та ін.), заповідні та інші ландшафти [4].

Селитебний ландшафт – це антропогенний ландшафт, що формується і функціонує під впливом селитебної діяльності людей. Якщо селитебна діяльність призводить до розбудови міста – формується міський, містечка – містечковий, села – сільський ландшафт [1]. Таким чином на території КЛТС сформувався міський ландшафт, який за своєю структурою має двоярусну будову.

Щодо структури міських ландшафтів, варто відзначити кілька важливих особливостей. По-перше, у міських ландшафтах всі природні компоненти та ландшафтні комплекси піддаються значним змінам, відмінно від

сільськогосподарських або водних антропогенних ландшафтів. Ці зміни можуть бути неодноразовими і, в кінцевому підсумку, призводити до втрати схожості з природними аналогами.

По-друге, деякі ландшафтні комплекси в межах міста можуть бути повністю знищені, наприклад, яри, балки, озера, або модифіковані, наприклад, засипані, вирівняні, підсипані або зрізані горби. На території КЛТС масштаби таких змін можуть сягати від фізико-географічних районів до областей, але не втручаються у зональні утворення. Ландшафтні комплекси в межах міста, які були радикально перебудовані або створені тюз нуля, втрачають здатність до саморозвитку і потребують штучного утримання діяльністю людини.

У структуру міських ландшафтів вводяться нові антропогенні компоненти, такі як асфальтове покриття, житлові та промислові споруди, які відтепер утворюють ландшафтні комплекси, що функціонують під контролем та спрямуванням людини [2].

За відомостями В.В. Ковтуна і А.В. Степонченка у 1990 році площа міста (крім Інгульця) становила 41 тис. 181 гектар, з них 21,651 гектар під забудовою, 13,656 гектар - зелені зони та насадження, 412 гектар - загальнодоступні території. Місто Інгулець, яке є частиною КЛТС, має площу 530 гектар, з них 360 гектарів під забудовою, зелені зони та насадження займають 170 гектарів, включаючи 60 гектарів загальнодоступних територій [2].

Селитебні ландшафти за В. Л. Казаковим вони поділені на 2 підтипи: нежитлові (кладовищні) та житлові. До обслуговуючих ландшафтів належать побутові, управлінські, науково-навчальні і торгівельні підтипи [3].

КЛТС відома за межами України активним розвитком техногенезу і це посприяло і виникненню робочих селищ, що склалися з казарм для робітників та примітивної інфраструктури, згодом поселення розширювалися [6]. Збільшення таких поселень, їх зближення між собою та взаємна інтеграція

сприяли об'єднанню їх в одну систему, що спричинило до розвитку «двоюрисності» міських ландшафтів КЛТС.

Поняття двоюрисності наразі досить слабо вивчено, але в антропогенних ландшафтах прослідковується. Між двоюрисністю і висотною диференцією можливо провести наскрізні лінії, але ці поняття досить різні. Висотна диференціація обумовлюється на різноманітті і зміні з висотною кліматичних чинників і їх дії на рослинний покрив, а двоюрисність виникає внаслідок дії всіх ландшафтотвірних чинників, насамперед це літогенні (геологічна будова території, рельєф і їх розвиток), кліматичні, гідрологічні (функціонування поверхневих вод), гідрогеологічні (підземні води), ґрунтові, рослинні. Двоюрисність відповідно поділяється на два яруси: поверхневий та підземний. [5]. На поверхневому ярусі КЛТС можна спостерігати селитебні забудови, такі як багатоповерхові житлові будинки, промислові підприємства, торговельні центри, культурні та мистецькі заклади. Ці структури взаємодіють між собою і створюють унікальну структуру міського середовища.

У підземному ярусі селитебного ландшафту КЛТС розташована мережа швидкісного трамваю, який обслуговує місто на надземних та підземних лініях. Цей вид транспорту є важливим засобом пересування для мешканців та сприяє зменшенню транспортних заторів у місті. Крім того, КЛТС включає в себе зелені насадження, парки, спортивні та відпочинкові зони, які сприяють покращенню якості життя мешканців та збереженню екологічної рівноваги в місті.

Отже, Криворізька ландшафтно-технічна система є важливим об'єктом дослідження, який відображає взаємозв'язок між людською діяльністю, природним середовищем та інфраструктурою міста. Розвиток цієї системи відображає складні процеси трансформації ландшафтів під впливом людської діяльності як приклад утворенню селитебного ландшафту та вимагає комплексного підходу до планування та управління територією для забезпечення сталого розвитку.

*Література:*

1. Денисик Г.І., Кізюн А.Г. Селитебні ландшафти і селитебне ландшафтознавство. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія*, 2015. Вип. 27, № 1-2. – Вінниця, 2015. С.46-51.
2. Казаков В.Л., Ярков С.В. Антропогенні ландшафти Криворіжжя: історія розвитку, структура. *Географічні дослідження Кривбасу*. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. – С.27-36.
3. Казаков В. Л. Антропогенні ландшафти Криворіжжя: історія розвитку, структура. *Географічні дослідження Кривбасу* : матеріали кафедральних наук.-дослід. тем. 2007. Вип. 2. С. 27–35.
4. Коптева Т. С. Висотна диференціація та різноманіття гірничопромислових ландшафтів Криворіжжя : дис. ... д-ра філософії : 103 – науки про Землю / Т. С. Коптева ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2021. 163 с. : іл. + дод.
5. Коптева Т. С. Двоюрисність гірничопромислових та селитерних ландшафтів Криворізької ландшафтно-технічної системи. *Географічна освіта і наука: виклики і поступ* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 140-річчю географії у Львів. ун-ті, Львів, 18–20 трав. 2023 р. : у 3 т. Львів : Простір-М, 2023. Т. 3. С. 100–103.
6. Koptieva T. S. History of the formation of Kryvyi Rih landscape technical System. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2022. Вип. 37. С. 37–46. – DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-4224-2022-37-03>
7. Koptieva T.S. Altitudinal differentiation and diversity of mining landscapes of Kryvorizhzhia: monograph: TVORY, 2023.138 p.: ill.-(Modern Nature and Landscapes of Ukraine).

**УДК 911.2 (477.64)**

*Непша Олександр Вікторович, старший викладач  
кафедри географії та туризму,  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Б. Хмельницького, м. Запоріжжя*

**ЕКЗОГЕННІ ГЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ БЕРЕГОВОЇ ЗОНИ  
АЗОВСЬКОГО МОРЯ В МЕЖАХ ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Екзогенні геологічні процеси (зовнішня динаміка Землі) – це процеси, спричинені зовнішніми силами, що діють на земну поверхню. До екзогенних процесів відносяться переміщення водних і повітряних мас, рух води в атмосфері, на поверхні і в надрах Землі, зміна складу гірських порід, перенесення і розкладання продуктів вивітрювання і утворення осадових порід.

У Запорізькій області екзогенні геологічні процеси розвинені переважно на узбережжі Азовського моря (рис.1).



**Рис. 1. Ділянки активізації зсувного та абразійного процесів в Запорізькій області [2]**

Основними небезпечними екзогенними геологічними процесами на території Запорізької області є зсуви та абразія моря (табл. 1).

**Таблиця 1**

**Поширення екзогенних геологічних процесів в Запорізькій області [4,с.103]**

№з/п	Види екзогенних геологічних процесів	Площа поширення, км <sup>2</sup>	Кількість проявів, од	% ураженості території області
1.	Зсуви	3,6	205	0,013
2.	Абразія	0,27 (по протяжності 270 км)	5	0,009

На узбережжі Азовського моря в межах Запорізької області виявлено одну ділянку категорії I і 3 ділянки категорії II.

Ділянка категорії I розташована на узбережжі Азовського моря і включає:



10 абразивних зсувів, 4 обвальні зони і 4 зони акумуляції:

Перелік ділянок з абразійно-обвальним типом берегового схилу (території, тимчасово окуповані росією):

– ділянка 1-ао розташована на правому березі Утлюцького лиману. Вона починається за 10,0 км від південної околиці села Атманай і закінчується біля нижньої дамби ставка-випаровувача Запорізького залізорудного комбінату. Обвал берегу спричинений кліматичними умовами: опадами та вітром;

– ділянка 2-ао розташована на лівому березі Утлюцького лиману. Починається від нижньої дамби ставка-випаровувача і простягається до західної околиці смт. Кирилівка. Абразія має періодичний характер, з південно-західними нагонами і висотою хвиль  $> 0,5$  м;

– ділянка 3-ао розташована на Федотовій косі, біля південно-східної околиці села Степок. Абразія найбільш активно проявляється при південних та східних напрямках хвиль і становить 1-4 м/рік;

– ділянка 4-ао розташована на південно-східній околиці смт Кирилівка. Довжина ділянки становить 2,0 км. Процеси абразії активні з південним і східним напрямками хвиль;

– ділянка 5-ао розташована в Обитічній затоці. Починається від південно-західної околиці с. Степанівка Перша (база відпочинку) і закінчується західним крилом Ботієвського зсувного масиву II категорії. Ця ділянка характеризується проявом активних абразійних процесів;

– ділянка 6-ао розташована в Обитічній затоці. Починається від зсувної зони Ботієвського зсуву II категорії і закінчується біля зони відпочинку «Орловська» (урочище Чирва). Територія тимчасово окупована росією.

– ділянка 7-ао розташована в Обитічній затоці. Починається від лівого схилу яру Арапка і простягається на схід до річки Обитічна. Довжина ділянки становить 4,5 км;

– ділянка 8-ао розташована в Бердянській затоці. Починається від східної околиці Приморська (від підйомника) і простягається на схід на 5 км;

– ділянка 9-ао розташована в Бердянській затоці, на захід і схід від річки Куца Бердянка. Загальна довжина ділянки становить близько 5 км;

– ділянка 10-ао починається від південно-західної околиці села Новопетрівка і закінчується біля села Куликівське. Довжина ділянки становить 13,0 км [3,с.81-82].

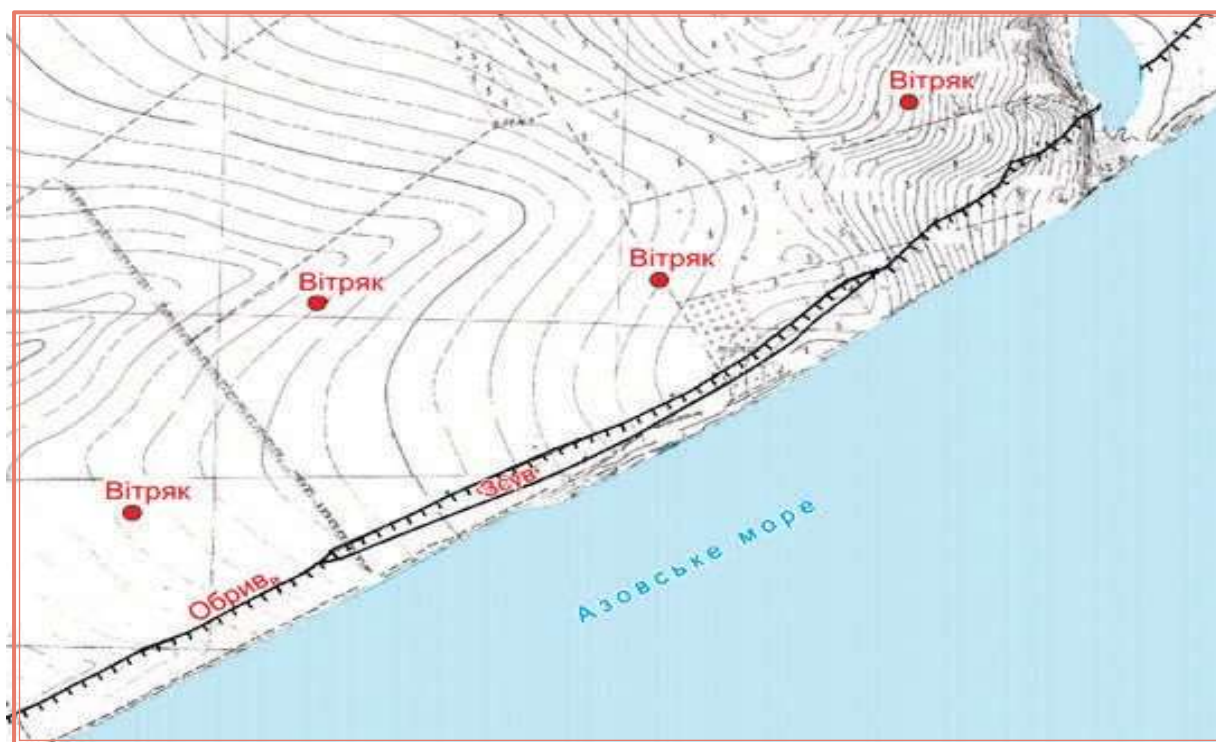
В межах ділянки I категорії (узбережжя Азовського моря від Херсонської до Донецької областей) виділено 3 ділянки II категорії, серед яких:

*Ботієвський зсув у природних умовах.* Ботієвський зсув II категорії розташований на березі Обитічної затоки, за 1,0 км на захід від гирла річки Корсак. На початку 1970-х років минулого століття довжина ділянки становила 760,0 м, а до кінця 2012 року її довжина збільшилася майже вдвічі – до 1 480 м, у 2017 році довжина затоки збільшилася до 1,8 км у бік гирла р. Корсак, у 2018 році довжина затоки збільшилася до 1,83 км у бік гирла р. Корсак, у 2019 році – до 1842 м, а у 2021 році – до 1 860 м [3,с.82]. В 2021 році із західної сторони просунення зсуву в бік розширення не спостерігалось. Найбільш активні зсувні явища спостерігались в східній частині ділянки [4]. Територія тимчасово окупована росією.

*Шевченківський зсув у природних умовах.* Розташований у Бердянській затоці. Починається від Приморської зсувно-абразійної зони II категорії і закінчується на межі з 9-ао зсувно-абразійною зоною. В її межах знаходиться Шевченківська зсувна зона II категорії. Зсуви в цій зоні спричинені абразією і зумовлені геологічною будовою берегового схилу [3,с.82]. Територія тимчасово окупована росією.

*Бердянська коса – акумулятивна форма рельєфу.* Бердянська коса є акумулятивною зоною другої категорії. Більша частина коси використовується для відпочинку та оздоровлення, забудована санаторіями, пансіонатами, базами відпочинку, дитячими оздоровчими центрами, а кінцева частина коси є природним заповідником з непорушеними природними умовами. Це дає можливість вивчати динаміку процесів акумуляції як у природних, так і в

порушених антропогенним навантаженням умовах [3,с.82-83]. Територія тимчасово окупована росією



**Рис. 2. Динаміка відступання берегової лінії в районі Ботівського зсуву за період 1952-2017 рр. [1]**

Вирішення проблем, пов'язаних з активізацією екзогенних геологічних процесів, укріпленням берегової лінії для запобігання подальшої ескалації екологічної катастрофи, подолання наслідків небезпечної екологічної ситуації, вирішення проблем захисту та збереження цінних природних лікувальних ресурсів і рекреаційного потенціалу регіону можливе лише при комплексному підході на державному рівні із залученням місцевого потенціалу вже після закінчення війни.

### *Література*

1. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів на території України за даними моніторингу ЕГП. Київ; Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2018. 98 с.

2. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів за даними моніторингу ЕГП. Київ, Державна служба геології та надр України,

Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2021. 74 с.

3. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Запорізької області у 2022 році. Запоріжжя, 2023. 181 с.

4. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Запорізької області у 2021 році. Запоріжжя, 2022. 240 с.

## УДК 528

*Петро Миколайович Боровик,*

*к. екон. н., доцент, доцент кафедри геодезії,  
картографії і кадастру,*

*Юрій Олександрович Кисельов,*

*д. географ. наук, професор, завідувач кафедри  
геодезії, картографії і кадастру,*

*Михайло Васильович Шемякін,*

*к. с.-г. н., доцент, доцент кафедри геодезії,  
картографії і кадастру,*

*Уманський національний університет садівництва  
м. Умань*

## РИМСЬКИЙ КАРТОГРАФ ПРАУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Одним із найвідоміших науковців Римської імперії є Клавдій Птолемей (87 – 165). Це філософ-енциклопедист, математик, географ та астроном [4].

Найзначнішим науковим твором Птолемея є «Альмагест». В цьому трактаті описані наукові засади античної астрономічної науки та проаналізовані результати географічних досліджень про відомий давнім римлянам і грекам світ. Ключовою ідеєю Птолемея є геоцентризм світобудови. Крім того, вчений був прихильником теорії епіциклів, яку він досить успішно доводив у більшості своїх праць, присвячених географії та астрономії. Крім того, вчений побудував математичні моделі руху як планет Сонячної системи, так і решти планет небесної сфери. Необхідно відмітити, що геоцентрична теорія будови світу, за Птолемеєм панувала в всесвітній науці аж до публікації трактатів Миколая Коперника, присвячених геліоцентризму [2; 3].

Варто також зазначити, що саме Птолемей у своїй «Географії» виконав перший атлас світу, деталізувавши в ньому географічні дані про відомі еллінам та римлянам держави та території, міста, народності та нації, шляхи, ріки, моря та інші водойми. Працюючи над атласом світу, Птолемей розробив та скористувався прообразом сьогочасного порядку визначення географічних координат а також створив, користуючись працями знаних древнім грекам і римлянам картографів та мандрівників, деталізовані карти світу.

Варто зазначити, що на картах вченого під найменням «Сарматія» зображено територію України періоду античності. З цієї причини Птолемея прийнято вважати одним із перших відомих в науці картографів України [1].

Доцільно відмітити, що Клавдій Птолемей присвятив свій час розвитку та популяризації бібліотек, насамперед – Александрійської бібліотеки, що була в античні часи однією із найбільших та найвпливовіших не лише книгозбірень, але й осередків науки. З метою популяризації знань, вчений написав численні рецензії і коментарі до відомих праць інших вчених, працював над систематизацією наукових робіт, над бібліографічними каталогами. Крім того, авторству Птолемея належать теоретичні основи класичних як методики, так і методології наукових досліджень [4].

В часи середньовіччя напрацювання Птолемея неодноразово були перекладені на більшість європейських мов, а з часу винайдення книговидавництва – перевидані. Слід зазначити, що окремі теорії та ідеї вченого є застарілими та не відповідають сучасному рівню розвитку науки. Поряд з цим, праці Клавдія Птолемея навіть в часи темного середньовіччя стимулювали розвиток науки, зокрема – астрономії і географії. Подальші наукові дослідження з обраної тематики варто присвятити узагальненню кращого досвіду інших античних вчених, які приурочили свої дослідження географії та картографуванню земель сучасної України.

### *Література*

1. Андрій Байцар. Українські землі на картах Клавдія Птолемея.

URL: [http://baitsar.blogspot.com/2017/04/blog-post\\_24.html](http://baitsar.blogspot.com/2017/04/blog-post_24.html). (дата звернення: 20.01.2024).

2. Геоцентризм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Геоцентризм>. (дата звернення: 20.01.2024).

3. Геліоцентризм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Геліоцентризм>. (дата звернення : 20.01.2024).

4. Клавдій Птолемей. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Клавдій-Птолемей>. (дата звернення: 20.01.2024).

**УДК:911.3**

*Коптєва Тетяна Сергіївна,  
доктор філософії зі спеціальності 103 Науки про Землю,  
доцент кафедри суспільно - економічних дисциплін і географії  
Іванова Анна Олексіївна,  
студентка 3-го курсу спеціальності  
014.07 Середня освіта. Географія,  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г.С.Сковороди, м. Харків.*

## **ЛАНДШАФТИ ЛІСОСТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ**

Центральна частина України охоплена лісостеповою зоною, що простягається від південно-західних регіонів до північно-східних кордонів країни, обмежуючи південні кордони зі степовою зоною та кордонами з Молдовою. На північ вона межує з мішано-лісовими ландшафтами, а її південна межа простягається від Подільська до Вовчанська через такі населені пункти, як Первомайськ, Кропивницький, Красноград. Ця зона займає близько 31% площі України [5, с.92].

За особливостями поширення ландшафтів лісостепова зона України поділяється на чотири провінції: Західноукраїнську, Дністровсько-Дніпровську, Лівобережно-Дніпровську та Середньоруську [1].

Територія лісостепу розташована на теренах трьох тектонічних структур Східноєвропейської платформи: Українського щита, Дніпровсько-Донецької западини та Воронезького кристалічного масиву. Різноманітність форм рельєфу

в цій зоні обумовлена чергуванням позитивних і від'ємних тектонічних структур та охоплює великі за площею височини та низовини.

Поверхня лісостепової зони складається з лесом та лесоподібних суглинків, які легко піддаються ерозії. Водно-ерозійні форми рельєфу відіграють значну роль у формуванні височин, охоплюючи до 15% території і з річковими долинами та балками. Зсувні та просадкові процеси, а також карстові явища активно проявляються в окремих регіонах. У межах Придніпровської височини виділяються Канівські гори, до яких відносяться Сухий потік, Маланчин потік, Комашиний яр та Хмілянський яр — один із найбільших в Європі. Ці яри досягають глибини 30-40 метрів. На схилах ярів можна виявити гірські породи різного віку, зокрема відклади, що утворилися в мезозойську еру, та сучасні гірські породи. Ці гірські породи піддавалися складанню та зсувам, створюючи вражаючі геологічні форми, відомі як Канівські дислокації, частково пов'язані з діяльністю давніх льодовиків [3, с.550].

Лісостеп України багатий на рослинний та тваринний світ, що створює сприятливі умови для розвитку туризму. Тут розташовані такі національні парки, як «Святі Гори», «Сколівські Бескиди», «Подільські Товтри» та інші.

Лісостеп України є важливим регіоном України, який має вигідне географічне положення, сприятливий клімат та багатий природний світ [10, с.50].

У рослинному покриві можна виокремити залишки степових і лісостепових екосистем, таких як остепнені луки і степи, дубові і дубово-грабові масиви, з крім того, на Лівобережжі залишки дубово-кленових лісів. Однак такі первісні степи і ліси лише обмежено збереглися. Лісовий покрив складається переважно із дерев, з яких домінує дуб, займаючи 43% лісистої площі. До інших деревних видів відносять граб, бук, сосна, вільха і береза. Значні площі вкриті дібровами з різноманітною структурою: деревний ярус включає дуб звичайний, граб звичайний, в'яз, липа серцелиста, груша звичайна. У чагарниковому ярусі ростуть берест, клен бородавчатий, клен європейський,

шипшина тощо, а трав'яний ярус представлений копитняком, папороттю, осокою та іншими видами. Рослинність боліт і лучних угідь переважно росте в долинах річок. Загальна площа оброблених земель в лісостеповій зоні становить 75-85%. У фауні представлені як лісові, так і степові види тварин [1].

В лісостеповій зоні створено чотири природні заповідники – Канівський, «Медобори» та «Михайлівська Цілина», з метою збереження і охорони природного стану унікальних лісостепових угідь з їх характерним рослинним і тваринним світом. Розташований на правому березі Дніпра в Черкаській області, Канівський заповідник включає в себе горби і яри, що прикриті лісами, а також кілька островів у Дніпрі та Канівському водосховищі. Основними метою заповідника є охорона та збереження грабово-дубових лісів, степових територій та островів, які збереглися в своєму природному стані [7, с.15].

Заповідник був створений у 1923 році для захисту цінних природних комплексів Лісостепу України, зокрема величезних лісових угідь, степових територій і заплавних островів. За 83 роки існування, площа території і її статус зазнавали змін, але в кінці 1960-х років їй було надано статус державного заповідника. Зараз площа заповідника складає 2027,0 га, включаючи горбисту частину, заплавні острови Дніпра і навколишню охоронну зону [9, с.146].

У зв'язку з великою розчленованістю рельєфу, на території заповідника спостерігається різноманітність мікрокліматичних умов, ґрунтових та рослинних покривів, а також тваринного світу [2, с.224].

Флора заповідника налічує 990 видів судинних рослин, що становить близько 20% всієї флори України. Тут виявлено 170 видів лишайників, 138 - мохоподібних, а також 1232 види справжніх грибів. Заповідник є домівкою для п'яти видів рослин, що занесені до Європейського червоного списку, 29 видів, що занесені до Червоної книги України, та шести видів із Додатку 1 Бернської конвенції [6, с.286].

У заповіднику "Медобори" розташована природна пам'ятка - горбисте пасмо Подільські Товтри. Це залишки коралового рифу, що сформувався майже



20 мільйонів років тому на дні моря. На вершинах цього пасма розташовані численні мальовничі вапнякові скелі, утворені залишками морських організмів [4, с.229].

Природний характер лісостепової зони, подібно до мішаних лісів обумовився значними змінами через втручання людської господарської діяльності. Зменшення площі лісів, обробка степових територій, видобуток природних ресурсів, а також будівництво промислових комплексів та електростанцій призвели до забруднення водних та атмосферних ресурсів, а також спричинили зменшення різноманіття рослин і тварин у лісостеповій зоні. Лісостепова зона України має чимало антропогенних ландшафтів: промислових, дорожніх, культурних, селитебних, белігеративних та інших. Промислові антропогенні ландшафти зростають із - за активного впливу діяльністю людини. Як приклад у Полтавській області працює Полтавській гірничозбагачувальний комбінат який є найбільшим українським експортером залізорудних котунів до Європи, внаслідок його діяльності сформувалися гірничопромислові ландшафти.

Гірничопромислові ландшафти формуються в межах наступних техногенних утворень – відвалів, кар'єрів, провальних зон шахт. В їх межах докорінно перетворені всі компоненти колишніх природних ландшафтів, тому структура гірничопромислового ландшафту є специфічною, вони значно відрізняються від природних ландшафтів тієї ж місцевості, є елементом екологічного каркасу територій, де проживає людина [5]. До гірничопромислових ландшафтів відносить кар'єри, відвали, шламосховища, шахти та ін. Кар'єр - це набір відкритих копалень, призначених для розробки родовищ корисних копалин. Відвал -насип на земляній поверхні з порожніми породами, отриманими під час видобутку корисних копалин, або відходами з обробки на гірничопромислових підприємствах [4].

Таким чином необхідно розробити та впровадити заходи щодо зменшення впливу гірничодобувної промисловості, забруднення атмосфери та вод. Це

можна зробити шляхом підвищення ефективності роботи промислових підприємств та транспорту, а також шляхом запровадження заходів щодо очистки викидів та стічних вод.

Отже, ландшафти лісостепової зони України є надзвичайно різноманітними та багат шаровими (природні та антропогенні). Значна різноманітність рельєфу, ґрунтів, кліматичних умов та природних утворень сприяє формуванню унікальних природних комплексів. Важливим аспектом є взаємодія людини та природи в цій зоні. Значна частина території піддана сільськогосподарському використанню, що впливає на природний ландшафт. Процеси ерозії та заболочування стають проблемою, яку необхідно вирішувати для збереження продуктивності ґрунтів.

Загалом, ландшафти лісостепової зони України вражають своєю різноманітністю, створюючи унікальне природне спостереження, але водночас вони є вразливими перед впливом антропогенної діяльності. Працюючи над їхнім збереженням, важливо збалансувати потреби суспільства та необхідність охорони природних ресурсів.

#### *Література:*

1. Масляк П. О., Шищенко П. Г. Географія України 8-9 клас [Електронний ресурс] Режим доступу: [https://eduknigi.com/geo\\_view.php?id=1](https://eduknigi.com/geo_view.php?id=1)
2. Воловик В. М. Ландшафтознавство : курс лекцій. – Вінниця : Твори, 2018. – 254 с. 2. Гродзинський М. Д. Основи ландшафтної екології: Підручник. – К. : Либідь І 1993. – 224 с.
3. Гродзинський М. Д. Ландшафтна екологія / М. Д. Гродзинський. – Київ : Знання, 2014. – 550 с.
4. Koptieva T. Quarry and dump landscape systems of Kryvorizhzhia / T. Koptieva, B. Denysyk // Surveying, Geology and Mining, Ecology and Management – SGEM 2020 : XX-th International Multidisciplinary Scientific GeoConference. – Albena, 2021.– Pp. 665–670. – DOI: <https://doi.org/10.5593/sgem2020/5.1/s20.082>
5. Koptieva T.S. Altitudinal differentiation and diversity of mining landscapes of Kryvorizhzhia: monograph: TVORY, 2023.138 p.: ill.-("Modern Nature and Landscapes of Ukraine").
6. Мельник А. В. Основи регіонального еколого-ландшафтознавчого аналізу. Львів : Літопис, 1997. 229 с.
7. Мельник А. В. Польове ландшафтне картування : система термінів і понять. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 92 с.

8. Мельник А.В. Навчальна програма та методичні вказівки для самостійної роботи з курсу «Ландшафтознавство» (для студентів напряму підготовки 6.040104 – Географія). – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 15 с.

9. Домаранський А. О. Ландшафтне різноманіття: сутність, значення, метризація, збереження. Кіровоград: ТОВ «ІМЕКС-ЛТД», 2006. 146 с.

10. Карабінюк М. М., Костів Л. Я., Мельник А. В., Сенічак Д. В., Яськів Б. В. Чинники формування ландшафтної структури верхів'я басейну річки Лазещина в межах Чорногори. Фізична географія і геоморфологія. 2017. Вип. 87 (3). С. 47–67. DOI: <https://doi.org/10.17721/phgg.2017.3.07>

**УДК 911**

*Рибачик Наталія Олександрівна,*

*к. геогр. н., вчитель географії*

*Васильєва Єлізавета Аліївна, учениця,*

*Політехнічний ліцей Національного технічного університету*

*України "Київський політехнічний інститут*

*імені Ігоря Сікорського", м.Київ*

## **ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БЕЛІГЕРАТИВНИХ ЛАНДШАФТІВ**

Для військових цілей рельєф місцевості має важливе значення. Стратегія та тактика ведення бойових дій в значній мірі залежать від поверхні території. В той же час військові дії впливають на поверхню Землі. Белігеративні ландшафти (від лат. "beligero" – вести війну) – це один з різновидів антропогенного ландшафту, який сформувався в результаті ведення бойових дій. Оскільки на початку XXI століття війни нікуди не поділись, а їхні масштаби досить суттєві, стає актуальним дослідження процесу утворення белігеративних ландшафтів та їхнє використання й відновлення територій після війни.

Метою даної статті є визначення теоретико-методологічних засад вивчення белігеративних ландшафтів.

Вперше термін «ландшафт» використав Берг Л.С. Засновником українського ландшафтознавства вважається Міллер Г.П. Одним з перших белігеративні ландшафти почав вивчати Мільков Ф.М., до ґрунтовних також

відносяться праці Денисика Г.І. Ландшафтні комплекси військового походження в Криму вивчав Михайлов В.А., структуру белігеративних ландшафтів Поділля досліджувала Антонюк О.О., а комплекси Дніпропетровщини вивчала Семеряга О.П.

В Україні белігеративні ландшафти почали з'являтися у середині II тис. до н.е. Більшого розповсюдження вони набули після Першої та Другої Світових воєн. Але після російського вторгнення на територію України кількість ландшафтних комплексів, створених внаслідок військових дій, збільшилась в геометричній прогресії. Тому їх вивчення знов стає актуальним.

Белігеративні ландшафти класифікують за різними ознаками [2].

Так, за періодом їх формування виділяють ландшафти: епохи бронзи, часів скіфів, слов'янського періоду, давньоруських часів, часів першої світової війни, часів другої світової війни, сучасні.

Зустрічається і більш спрощений варіант класифікації: стародавні та сучасні. До стародавніх відносяться ландшафти, що утворилися до Першої світової війни.

Ще одна класифікація белігеративних ландшафтів – за тривалістю існування. Виділяють довговічні саморегульовані (існують століттями без впливу та підтримки людини, це кургани, городища, земляні рови), багаторічні частково регульовані (існують десятиріччями, потребують догляду людини, це військові полігони, стрільбища тощо), короткочасові регульовані (існують певни час, поступово знищуються або переходять до інших груп, це сучасні бліндажі, окопи, лінії оборони тощо).

Белігеративні ландшафти також поділяють на групи в залежності від господарського використання. Так виділяють заповідні (це ландшафти, які досить непогано збереглися і взяті під охорону, це археологічні та історичні пам'ятки та природозаповідні території), занедбані (покинуті кургани та окопи, які поросли різнотрав'ям та бур'янами, можуть використовуватись як смітники), сільськогосподарського використання (це белігеративні ландшафти

біля вододілів, в межах полів вони частково були розорані і виділяються на фоні чорноземів лише незначними більш світлими ділянками підвищеннями витягнутої форми), лісогосподарського використання (це белігеративні ландшафти, які засаджують хвойними деревами, кленом чи березою, на таких ділянках велика кількість тварин і птахів, з часом такі ділянки можна переводити в ранг заповідних територій), дорожні (це ландшафти, які використовуються для прокладання доріг, як правило. На вершині або у підніжжя валів), тафальні (це кургани та вали, які використовуються під цвинтарі).

За належністю до типу місцевості белігеративні ландшафти поділяються на вододільні (як правило, це групи курганів), плакорні (вали, які утворилися на привододільних ділянках басейнів рівнинних річок), схилів (белігеративні ландшафти на схилах, які прилягають до маршрутів просування військ), терасові (найменш поширені поодинокі кургани), заплавні (оборонні лінії біля переправ через річки та біля мостів).

Структура белігеративних ландшафтів зонально-азональна [2]. Якщо розглядати ґрунти, флору та фауну цих ландшафтів, вони відповідають природним зонам, в межах яких розташовані белігеративні ландшафти. Форма та будова белігеративних ландшафтів залежать від мети зведення, форми природних об'єктів та має азональний характер.

В Україні кількість ландшафтних комплексів військового походження збільшилась. Оборонні вали, траншеї, окопи, вибухові вирви, бункери особливо широкого розповсюдження набули на сході та півдні України, але зустрічаються по всій території країни. Більше 20% території України зайнято белігеративними ландшафтами, за якими стоять безліч смертей людей.

Сучасні белігеративні ландшафти – це форми рельєфу, які утворились в результаті бойових дій чи на воєнних полігонах, після Першої світової війни.

Тобто це рельєфи, що утворилися внаслідок воєнних дій у ХХ-початку ХХІ ст. Якщо стародавні белігеративні ландшафти створювались для захисту від

холодної зброї та найпростішої вогнепальної зброї, то сучасні ландшафти використовуються для укриття техніки від ворожих наступів та захисту від різних видів вогнепальної зброї [3].

Такі белігеративні ландшафти формуються не лише в зоні активних бойових дій, але й на територіях, де проводяться військові навчання і де створюються умови справжнього ведення бою.

Військові розрізняють довготермінові та польові фортифікаційні споруди. Залізобетонні та броньовані конструкції відносяться до довготермінових. На формування белігеративних ландшафтів найбільший вплив мають польові фортифікаційні споруди.

Формуються як від'ємні (окопи для піхоти, котловани для техніки, бліндажі, вирви від розривів снарядів, колії від важкої техніки), так і додатні (насипи для спостережень, пагорби вогневих позицій, горби гарматних укріплень, насипи бункерів) форми рельєфу.

Белігеративні ландшафти в певних місцевостях мають свої особливості. Так, на близькому Сході війна відбувається в умовах пустель та напівпустель, застосовуються бойові позашляховики і 50-тонні механізовані засоби для утворення насипів чи, навпаки, вирівнювання території, знищуються екосистеми численними бомбардуваннями, руйнується галечниковий та кам'янистий шар, що спричинює збільшення площ опустелювання, утворення пилових бурь та формування белігеративних ландшафтів прямих форм. [1]

Існують певні правила створення вогневих позицій. Так для зенітної зброї будують вогневу позицію у формі шестикутника за кількістю гармат у батареї. Лінія фронту, як правило, має форму прямої лінії. Тил має форму півкруга. В середній зоні розташовуються окремі котловани для БТР та танків, а також насипи для пунктів спостереження. Також утворюють резервні позиції-траншеї для охорони об'єктів, вони мають зигзагоподібну форму, зручну для стрільби з автоматів.

За попередніми дослідженнями [1], автори яких аналізували аерофотознімки та космічні знімки, більшість існуючих форм белігеративних ландшафтів нівелювалися екзогенними процесами.

З 2014 року на території України почали з'являтися нові форми. І якщо у 2014 році вони мали локальний характер, то зараз можна говорити про те, що белігеративні форми ландшафту займатимуть близько 1/5 території України. І це не лише укріплення та військові позиції. Це велика кількість вирв, які утворилися після килимових бомбардувань та ракетних обстрілів.

Отже, белігеративні ландшафти – це один з різновидів антропогенного ландшафту, який сформувався в результаті ведення бойових дій. Дослідження та вивчення цих форм ландшафту може допомогти у ефективному відновленні господарських земель.

### *Література*

1. Галина Байрак. Сучасний белігеративний рельєф (на прикладі Яворівського військового полігона Львівщини). Проблеми геоморфології і палеогеографії українських Карпат та прилеглих територій. 2020. Вип. 1 (11), 208–229 [https://www.researchgate.net/publication/348467092\\_MODERN\\_BELIGERATIVE\\_RELIEF\\_ON\\_THE\\_EXAMPLE\\_OF\\_YAVORIV\\_MILITARY\\_TRAINING\\_GROUND\\_OF\\_LVIV\\_REGION](https://www.researchgate.net/publication/348467092_MODERN_BELIGERATIVE_RELIEF_ON_THE_EXAMPLE_OF_YAVORIV_MILITARY_TRAINING_GROUND_OF_LVIV_REGION)
2. Денисик. Г. Белігеративні ландшафти: сутність і класифікація / Г. Денисик. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. - 2016. - Вип. 2. - С. 6-9. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU\\_vsn\\_2016\\_2\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2016_2_3).
3. Hryhoriy Denysyk, Volodymyr Kanskyi, Viktoriia Kanska, Bohdan Denysyk. Anthropogenic landscapes of ukraine and their reconstruction. Geographical journal. 2022. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21820/czageo-93-16.pdf?sequence=6>

УДК 913.1/913.8

*Малуєв Микола Миколайович, здобувач вищої освіти  
I курсу спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),  
Непша Олександр Вікторович, старший викладач  
кафедри географії та туризму,  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Б. Хмельницького, м. Запоріжжя*

## **ФАКТОРИ ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА СТАБІЛЬНІСТЬ БЕРДЯНСЬКОЇ КОСИ АЗОВСЬКОГО МОРЯ**

На північному узбережжі Азовського моря існують специфічні форми морської акумуляції, які мають схожі літологічні, літодинамічні та морфодинамічні характеристики, тому їх називають косами «азовського» типу. До таких кіс належать Самсонова, Ляпинська, Крива, Білосарайська, Бердянська, Обитічна та Федотова коса.

Бердянська коса розташована в північній частині Азовського моря і відокремлює Бердянську затоку від моря в межах міста Бердянськ Запорізької області. Бердянська коса є однією з найбільших кіс в Азовському морі: її довжина становить 23 км, а ширина змінюється від 60 метрів в середині до 2 кілометрів в кінці. Довжина передньої частини Бердянської коси становить 19,6 км, а довжина задньої частини – 19,7 км. Загальна площа Бердянської коси становить 7 км<sup>2</sup> [3].

Бердянська коса починається від гирла річки Берди, вздовж 8 км узбережжя Азовського моря, з 2 груп бердянських озер, північні з яких опріснені: Солодке, Кругле, Краснопере, Мазанкове (солоність води від 4 до 15 г/л), а південні – солоні: Довге, Середнє, Красне (мінералізація води 90-130 г/л) і закінчуються солоним лікувальним озером Красне на території Бердянська [3].

Бердянська коса включена до переліку водно-болотних угідь України, що охороняються Рамсарською конвенцією з 23.11.1995 року. Особливу цінність тут мають водно-болотні угіддя гирла річки Берда, Солодкого лиману, Дальніх Макортів та островів Великий (10 га) і Малий Дзендзик (15 га). Загальна площа



абсолютно заповідної території в кінці коси становить 300 га, включаючи ботанічний заказник і акваторію площею 5600 га. Флора дуже різноманітна. Тут росте понад 300 видів вищих рослин, деякі з яких занесені до Червоної книги (осока колхідська, синюха приморська). Наземний покрив представлений рослинами з сильним корінням. На захід від дюн рослинність змінюється, з переважанням степових видів (рис. 1).

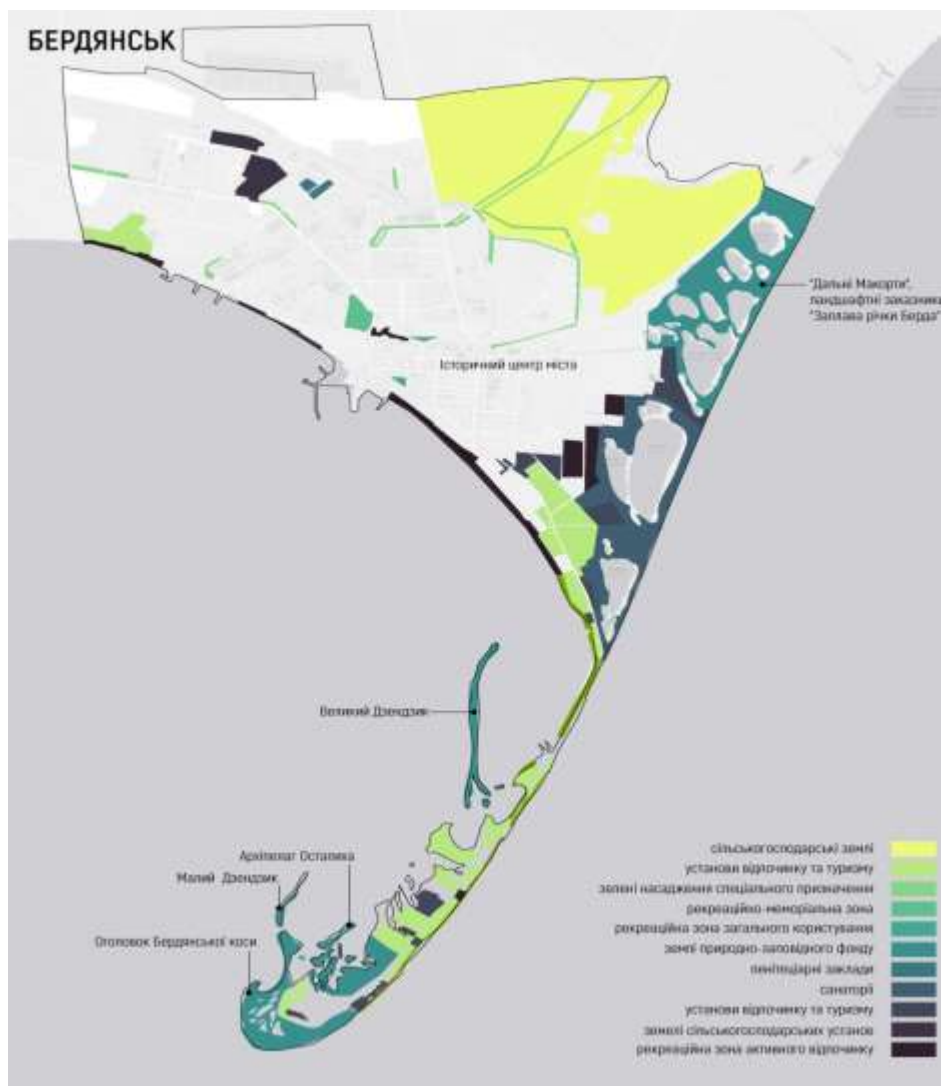


Рис.1. Картосхема м. Бердянськ та Бердянської коси [7]

На стабільність Бердянської коси впливає два фактори антропогенний та природний. До антропогенного фактора відносять господарську діяльність людини, до природного – неотектоніка, абразія моря, стік річок, евстатичний та ін.

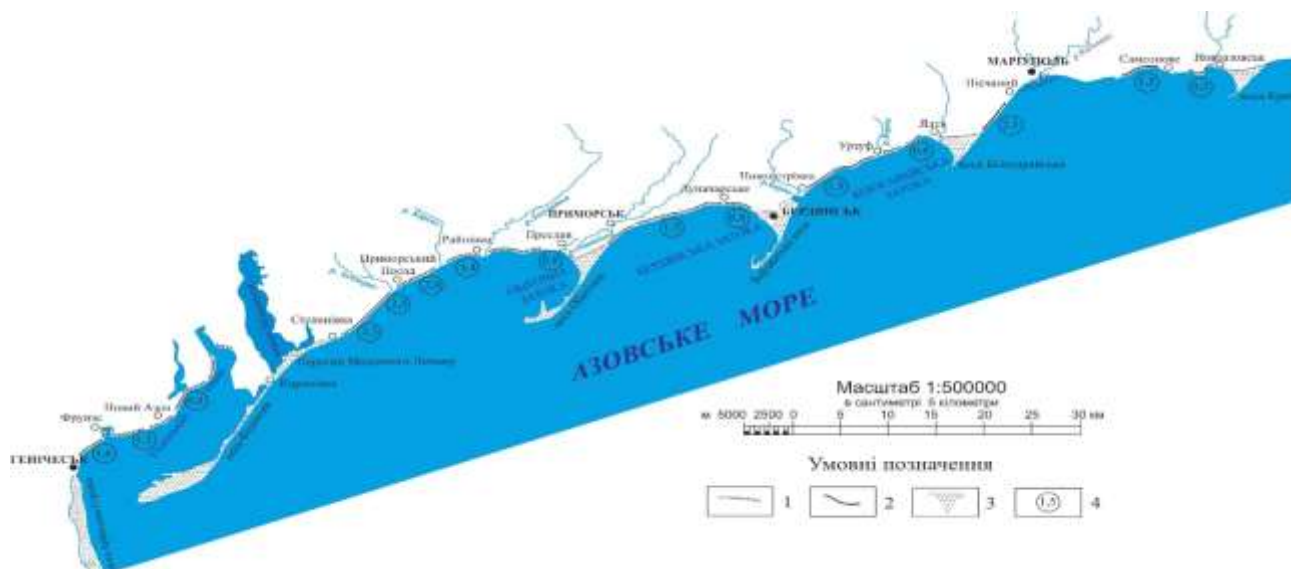
Довжина антропогенної берегової лінії в межах Бердянська становить 3 км, вздовж якої розташовані різні антропогенні споруди берегоукріплювального, портового та рекреаційного призначення. Наявність цих антропогенних споруд у прибережній зоні впливає на природні процеси її розвитку [1,2]. Руйнування берегів з різним ступенем інтенсивності спостерігається по всій довжині морського узбережжя курорту Бердянськ: від пляжу «Верхня» на півночі до озера Красне на півдні, в межах першого поясу санітарно-захисної зони (4,8 км) і майже по всьому східному берегу Бердянської коси (14,5 км).

За останні 100 років площа Бердянської коси зменшилася з 950,8 га до 670,4 га. [3].

На доантропогенному етапі формування Бердянської коси в її межах з'єднувалися два вздовжберегові потоки наносів, кожен з яких ніс значну кількість уламкового матеріалу. Фронтальний потік сформував риси фронтальної (літоральної) повздовжньої частини коси і сприяв її розширенню в море, а тильний потік сприяв заповненню заднього кута коси [10]. Будівництво Бердянського порту та берегоукріплювальних споруд повністю трансформувало обидва потоки наносів, але якщо східний (фронтальний) потік зазнав значної трансформації, то західний (тильний) потік був повністю зупинений після будівництва морського порту. Спостерігається інтенсивний розмив берегової смуги між Азовським морем і озерами Великим та Красним, які є родовищами лікувальної мулової грязі, тобто мінерально-сировинною основою грязелікування на курорті «Бердянськ».

Бердянська коса – акумулятивна ділянка II категорії [8, с.82].

Основна частина теригенного матеріалу, яка поступає на формування тіл північноазовських кіс поступає за рахунок абразії кліфів і донної абразії. Максимальна вона на відкритих ділянках і мінімальна на захищених косами від східних вітрів (рис. 2). Крім цього впливає на швидкість абразії склад порід кліфу і його висота [4,5].



Умовні позначення: 1 – відмерлий кліф; 2 – абразійно-обвальний берег; 3 – акумулятивний берег; 4 – швидкість абразії морського берегу в м/рік

**Рис. 2. Швидкість абразії берегів Північного Приазов'я (складено Непшою О.В) [5, с.286]**

Корінний берег Північного Приазов'я складений переважно неогеновими пісками та четвертинними суглинками, які швидко піддаються руйнуванню. Це і причиною високих показників швидкості абразії в межах Бердянського літодинамічного вузла яка складає 1,2-3,2 м/рік [2, с.34].

У дослідженнях М.О. Сагайдака та М.А. Берлінського зазначається, що під час східних штормів Бердянська коса зазнає сильного впливу Білосарайської затоки. Пісок з протилежного північно-західного боку регулярно використовується для відновлення пляжу, пошкодженого східними штормами. В результаті штучного видобутку піску для розширення пляжу в східній частині коси відбувається абразія в районі верхів'я Бердянської коси, яка триває до тих пір, поки не буде відновлена середня частина коси, що зазнає антропогенного впливу. Після відновлення природної форми коси (до штучного підживлення) північна частина мису знову починає накопичувати наноси [9, с.45].

За даними М. Зінченко Бердянська коса при різних гідрометеорологічних умовах не доотримує 34618–140110 м<sup>3</sup>/рік прибережно-морських наносів [2, с.34]. А це негативно впливає на стабільність коси.

Отже на стабільність Бердянської коси впливають фактори пов'язані з антропогенною діяльністю людини та природними факторами.

### Література

1. Давидов О.В. Аналіз антропогенного впливу на розвиток берегової зони літодинамічного вузла Бердянської коси. *Причорноморський екологічний бюлетень*. 2010. №1 (35). С.139-148.
2. Зінченко М. О. Зміни прибережно-морської седиментації в мережах літодинамічного вузла Бердянської коси внаслідок антропогенного впливу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2016. № 44. С. 27–35.
3. М'ягченко О.П. Бердянська коса. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. URL: <https://esu.com.ua/article-39201> (дата звернення: 02.02.2024)
4. Непша О. В. Надходження теригенного матеріалу внаслідок абразії кліфів та морського дна як фактор стабільності акумулятивних утворень Північного Приазов'я. *Геолого-мінералогічний вісник Криворізького національного університету*. Кривий Ріг: Вид-во Криворізького національного університету, 2017. № 1. С. 32–41.
5. Непша О., Прохорова Л. Фактори, які визначають стабільність акумулятивних форм берегової зони Північного Приазов'я. *Парадигматичні аспекти й дилеми розвитку науки та освіти: монографія* / за ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Мелітополь – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт, 2019. С.284-298.
6. Непша О.В. Про будову кіс Північного Приазов'я. *Геологічний журнал*. 2013. № 3. С. 44-50.
7. Низовий проєкт BIRDyansk у Бердянську: результати учасницького дослідження. URL: [BIRDYANSK У БЕРДЯНСЬКУ / BIRDYANSK IN BERDYANSK - urbancurators](#) (дата звернення: 09.02.2024)
8. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Запорізької області у 2022 році. Запоріжжя, 2023. 181 с.
9. Сагайдак М.О., Берлінський М.А. Сучасні зміни берегової лінії оголовків кос Азовського моря. *Вісник ОНУ Серія. Географічні та геологічні науки*. 2021. Т. 26. Вип. 2(39). С.37-50.
10. Nepsha Oleksandr, Hryshko Svitlana, Prokhorova Larysa, Ivanova Valentina Zavyalova Tatyana. The formation and the structure of the banks of the accumulative compositions of the North-Western coast of the Sea of Azov. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM*. 2020. I. 1.1 (20). pp. 325-334

УДК: 911.3

*Мельничук Олексій Віталійович,  
студент III-го курсу спеціальності 014 Середня освіта. Географія  
Коптєва Тетяна Сергіївна,  
доктор філософії зі спеціальності 103 Науки про Землю,  
доцент кафедри суспільно - економічних дисциплін і географії,  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г.С.Сковороди, м. Харків.*

## **НАЙБІЛЬШІ КАР'ЄРИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Гірничодобувна промисловість є важливим елементом економіки України, глибоко вкоріненим в її історії та визначальним для її майбутнього розвитку. У цьому величезному секторі кар'єри є критично важливими вузлами, що слугують первинними джерелами основних мінералів та будівельних матеріалів. Дослідження найбільших кар'єрів України, їхня історична траєкторія та перспективи, які вони відкривають, не лише дозволяють зрозуміти індустріальну еволюцію країни, але й висвітлюють потенційні шляхи кар'єрного зростання у гірничодобувній галузі. Однак гірничодобувна галузь в Україні також стикається зі значними викликами та невизначеностями, особливо підчас триваючого конфлікту з Росією, який порушив попит і пропозицію на ключові сировинні товари. Війна також спричинила серйозні екологічні та соціальні ризики, такі як забруднення, деградація земель, переміщення населення та порушення прав людини. Щоб подолати ці труднощі та скористатися можливостями для зростання та інновацій, гірничодобувному сектору України необхідно прийняти стратегічний і сталий підхід, який збалансує економічні, екологічні та соціальні аспекти його діяльності.

Гірничодобувна промисловість відіграє ключову роль в економіці України, роблячи значний внесок у ВВП та зайнятість населення. Однією з важливих складових цієї галузі є кар'єри, які слугують первинними джерелами

різноманітних мінералів та будівельних матеріалів. Кар'єри є найпоширенішим та найефективнішим способом видобутку корисних копалин, які знаходяться на невеликій глибині або мають велику потужність покладів. Видобуток корисних копалин, переважно залізних руд, супроводжувався повною трансформацією натуральних ландшафтів і формуванням на їх основі своєрідних, ще слабо досліджених, антропогенних ландшафтів [7]. Гірничодобувна діяльність на території сучасної України має давню та багату історію, яка починається ще з часів Київської Русі, коли на Півдні та Сході країни видобували сіль, залізо, мідь, олово, срібло, золото та інші метали. У середні віки та новий час гірничодобувна промисловість розвивалася під впливом Польщі, Литви, Османської імперії, Росії та Австро-Угорщини, які контролювали різні частини України та експлуатували її природні ресурси. У XIX - початку XX століття Україна стала одним з провідних регіонів Російської імперії та СРСР за видобутком вугілля, залізної руди, марганцю, нікелю, хрому, калію та інших копалин, які забезпечували потреби промисловості та оборони. Більшість цих копалин видобували на великих кар'єрах, які створювалися за допомогою сучасної техніки та обладнання, такого як бурильні машини, екскаватори, навантажувачі, самоскиди, конвеєри, дробарки, сортувальні машини тощо. Деякі з найбільших кар'єрів, це: Інгулецький кар'єр, Північний кар'єр, Південний кар'єр [6].

Незважаючи на великі природні ресурси та історичну спадщину, гірничодобувний сектор в Україні зазнає серйозних труднощів та кризи, які загрожують його стабільності та перспективам. Серед основних викликів, з якими стикається гірничодобувна промисловість в Україні, можна виділити наступні: війна з Росією та анексія Криму, застарілість та зношеність обладнання та технологій, несприятливе законодавче та податкове регулювання.

Для подолання кризи та підвищення конкурентоспроможності гірничодобувної промисловості в Україні потрібно реалізувати комплекс заходів, які спрямовані на вирішення наявних проблем та використання потенціалу галузі. Такими варіантами може стати: Реформування та модернізація законодавчого та податкового регулювання гірничодобувної галузі - це передбачає прийняття нового кодексу про надра, який би встановив чіткі, прозорі та справедливі правила надання ліцензій та дозволів на розробку родовищ, зменшення податкового та адміністративного тиску на гірничодобувні підприємства, захист прав власності та контрактів, стимулювання інвестицій, інновацій та екологічних ініціатив; Стосовно модернізації саме способу видобутку ресурсів може стати в нагоді штучний інтелект який вже задіяний на таких шахтах як Olympic Dam в Австралії, Garzweiler в Німеччині, Kiruna в Швеції, Telfer в Західній Австралії [1, с. 555]. Гірничодобувна промисловість стає все більше цифровою та інноваційною. Впровадження штучного інтелекту та аналізу великих даних може оптимізувати процеси та покращити якість продукції. Штучний інтелект - це галузь комп'ютерних наук, яка займається створенням та використанням систем, які можуть навчатися, розуміти, мислити та діяти як люди або перевершувати їх [2]. Штучний інтелект та аналіз великих даних можуть допомогти гірничодобувним підприємствам планувати, управляти та контролювати свою діяльність, оптимізувати використання ресурсів, підвищити швидкість та точність рішень, зменшити втрати та витрати, підвищити якість та кількість продукції [4, с. 71], передбачати, запобігати та ліквідувати потенційні небезпеки та аварії, такі як обвали, пожежі, вибухи, зсуви, затоплення тощо, а також захищати працівників, обладнання та навколишнє середовище від шкідливого впливу як приклад це Olympic Dam[5]. Штучний інтелект може зробити видобуток корисних копалин більш ефективним, безпечним, рентабельним і прибутковим. Машина зі штучним інтелектом можуть виконувати гірничі завдання без нагляду людини, що знижує небезпеку

для здоров'я шахтарів і підвищує якість роботи. Гірничодобувні підприємства можуть використовувати штучний інтелект для відстеження та прогнозування показників. Ці системи можуть виявляти й уникати потенційних проблем, знижуючи загрози здоров'ю та життю шахтарів, а також витрати на ремонт обладнання. Ця технологія може підвищити ефективність, скоротити транспортні витрати та вдосконалити різні процеси. Гірничодобувна промисловість може підвищити прибутковість, покращивши процеси транспортування корисних копалин і логістики за допомогою штучного інтелекту. Впровадження процесів управління виробництвом може призвести до зниження витрат і підвищення продуктивності [3, с. 3]. Застосування штучного інтелекту в розвідці корисних копалин може підвищити ефективність, знизити витрати на тестування і підвищити точність пошуку нових родовищ. Системи прогнозування продуктивності на основі штучного інтелекту можуть допомогти подолати проблеми зниження видобутку через виснаження родовищ, створюючи нові методи видобутку та використовуючи більш ефективне обладнання. Застосування штучного інтелекту в переробці корисних копалин може збільшити кількість отриманої сировини та мінімізувати відходи. Підвищення якості продукції може призвести до збільшення прибутковості. Застосування штучного інтелекту може зменшити витрати на енергоспоживання, налагодити роботу обладнання та підвищити енергоефективність гірничодобувних компаній.

Отже, гірничодобувна промисловість є однією з ключових галузей економіки України, яка має великі природні ресурси, історичну спадщину та стратегічне значення. Україна має найбільші в світі та Європі запаси деяких корисних копалин, таких як залізна руда, марганець, калій, граніт тощо, які видобуваються на великих кар'єрах, що є справжніми пам'ятками гірничої інженерії та техніки. Для подолання кризи та підвищення конкурентоспроможності гірничодобувної промисловості в Україні потрібно



реалізувати комплекс заходів, які спрямовані на вирішення наявних проблем та використання потенціалу галузі.

### *Література.*

1. Постол М. О. Застосування штучного інтелекту при видобутку корисних копалин. Тиждень студентської науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 28 квітня. 2023 р. / Дніпр. нац. ТУ, Дніпро, 2023. С. 554—556.
2. Як створюється штучний інтелект // Lemon.School: [Веб-сайт]. 2023. URL: <https://lemon.school/blog/yak-stvoryuyetsya-shtuchnyj-intelekt> (дата звернення: 11.02.2024).
3. Corrigan C. , Laye P. The Use of AI in the Mining Industry – Insights and Ethical Considerations. Munich, 2022. 9 p. (AI and the Future of Work)
4. Hyder Z. , Siau K. , Fui-hoon nah F. Artificial Intelligence, Machine Learning, and Autonomous Technologies in Mining Industry // Journal of Database Management . 2019., No. 30 Vol. 2. P. 67-79.
5. The use of generative artificial intelligence in the mining and chemical industries!// LinkedIn: [Website]. 2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/use-generative-artificial-intelligence-mining-chemical-raja> (viewed on: 11.02.2024).
6. Коптієва Т. Zhovtnevyi granite quarry: history of formation and development prospects . Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2021. Вип. 33. С. 78–83. – DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2021-33-09>
7. Коптієва Т. S. Altitudinal differentiation and diversity of mining landscapes of Kryvorizhzhia: monograph: TVORY, 2023. 138 p.: ill.-(Modern Nature and Landscapes of Ukraine).

### **УДК 911.3**

*Гаврік Надія Олександрівна,  
здобувачки III-го курсу спеціальності  
014 Середня освіта. Географія  
Лоцман Павло Ігорович,  
кандидат географічних наук, доцент,  
доцент кафедри суспільно - економічних дисциплін і географії,  
Харківського національного педагогічного університету/  
імені Г.С.Сковороди, м. Харків.*

## **АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ РІЗНОМАНІТТЯ**

Антропогенні ландшафти Харківської області становлять складну та невід'ємну частину географічного середовища, що суттєво визначається впливом людської діяльності. Протягом багатьох століть люди активно

взаємодіяли з природою, змінюючи ландшафти за своїми потребами та цілями. Результатом цього взаємодії стали антропогенні ландшафти - території, що пройшли значні трансформації під впливом господарської діяльності людини і внаслідок такої діяльності сформувалось різноманіття антропогенних ландшафтів. Вони включають в себе міські агломерації з їхніми характерними міськими та промисловими ландшафтами, сільськогосподарські землі з різноманітними видами культур та технічними спорудами, а також промислові райони з заводами, шахтами та іншими об'єктами індустріальної інфраструктури. Кожен з цих типів антропогенних ландшафтів має свої особливості та впливає на природні умови та екологічну ситуацію в області.

Харківська область має потужний природний та економічний потенціал. На території області розміщена значна кількість промислових підприємств, будівельних, транспортних організацій, підприємств аграрного комплексу, але нажалі із повномасштабним вторгненням росії в Україну, частка підприємств припинила свою діяльність. Харківська область розташована у лісостеповій та степовій природних зонах і представлена межирічними, долинними та балково-долинними ландшафтами [2]. У відповідності до класифікації антропогенних ландшафтів [1] у межах Харківської області мають місце такі антропогенні ландшафти: сільськогосподарські, селитебні, промислові, транспортні, аквальні та лісові.

*Сільськогосподарські антропогенні ландшафти* Харківської області мають широке розповсюдження та характеризуються високою різноманітністю: польові, садові, лучно-пасовищні [5] Польові антропогенні ландшафти утворилися внаслідок розорювання певних територій і перетворення їх у залежності від використання земельних угідь на ріллю, перелоги, багаторічні насадження, городи. Садовий тип антропогенного сільськогосподарського ландшафту представляють різноманітні сади, виноградники, плантації, дерева і багаторічні насадження деревно-чагарникових порід До лучно-пасовищних антропогенних ландшафтів

відносяться луки вторинні, сіножаті, пасовища. Ці ландшафти часто супроводжуються техногенними елементами, мають місце терасовані схили, зрошувальні канали.

*Лісові антропогенні ландшафти* поділяються на первинно-виробничі натуралізовані та лісокультурні ландшафти в місцях розміщення

полезахисних лісових смуг, де має місце лісовідновлення та захисне лісорозведення.

*Селитебні ландшафти* широко представлені у межах населених пунктів Харківської області й відрізняються великою різноманітністю. Це міста та інші населені пункти з малоповерховими та багатоповерховими будівлями, кварталами, вулицями, дорогами, садами, парками культури і відпочинку, скверами, площами, набережними, бульварами, лісопарками, гаями, гідропарками, лугопарками, зеленими зонами та ін. В Україні

*Промислові антропогенні ландшафти* щодо промислових ландшафтів, то вони поділяються на власне промислові та гірничопромислові. Власне промислові ландшафти відносяться до великих промислових підприємств або районів. Гірничопромислові ландшафти формуються завдяки гірничодобувній і гірничопереробній техніці [5] Промислові ландшафти Харківської області виникли завдяки достатньо розвиненій у Харківській області різноманітній сировинній базі. Природна сировинна база складається з паливно-енергетичних корисних копалин (нафти, газу, конденсату, кам'яного і бурого вугілля), а також із сировини для виробництва будівельних матеріалів, групи гірничо-хімічних корисних копалин, питних, технічних і мінеральних підземних вод, а також сировини кольорових металів (рудопроявів срібла, родовища германію, розсипних родовищ титано-цирконієвих руд). Промислові антропогенні ландшафти складаються з кар'єрно-відвальних і рекультивованих та відповідають місцям видобутку й розвідки родовищ корисних копалин.

*Аквальні антропогенні ландшафти* включають у себе водосховища мілководні і глибоководні, а також ставки: улоговинні, лощинні та заплавні. До аквальних ландшафтів відносяться також споруди для захисту від затоплення – дамби обвалування, берегоукріплювальні споруди від берегоруйнування, інші гідротехнічні споруди для регулювання русел, випрямлення річок [3].

Транспортні антропогенні ландшафти Харківської області розвинені у межах розташування автомобільних і залізничних шляхів, а також магістральних газопроводів, нафтопроводів і ЛЕП.

Отже, антропогенні ландшафти Харківської області характеризується значним різноманіттям, що відображає як історичний розвиток регіону, так і сучасні тенденції у використанні природних ресурсів.

Важливо підтримувати антропогенне видозмінено середовище за допомогою оптимізаційних заходів. При дослідженні рекультивації антропогенних ландшафтів, визначено, що необхідно запроваджувати біологічну та гірничотехнічну рекультивацію для покращення порушених земель, задля забігання техногенної ситуації [4].

Україна, будучи країною з розвинутим аграрним сектором, промисловістю та високим рівнем урбанізації, має кілька ключових аспектів, які формують її антропогенний ландшафт. Аналіз антропогенного ландшафту Харківської області підкреслює важливість збалансованого підходу до використання природних ресурсів, необхідність збереження природного різноманіття та ефективне управління екологічними ризиками.

#### *Література:*

1. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство : навчальний посібник. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство – Вінниця : ПП «ГД «Едельвейс і К», 2012. – 336 с.
2. Поліщук Л., Мороз А., Кравченко Р. Антропогенні ландшафти Харківської області: інформаційно-екскурсійний матеріал для забезпечення знань про довкілля у системі географічної освіти. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2016. Вип. 24. С. 87-90.

3. Крайнюк О. В., Буц Ю. В., Пономаренко Р. В., Барбашин В. В., Лоцман П. І. Техногенний вплив складу золошлакових відходів Зміївської теплоелектростанції на педосферу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Екологія»*. 2021. Вип. 25. С. 70-80. <https://doi.org/10.26565/1992-4259-2021-25-06>

4. Koptieva T. S. The reclamation of the surface layer of mining landscapes of Kryvyi Rih landscape technical system. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. – 2023. – Вип. 39. – С. 55–64. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-4224-2023-39-05>

5. Koptieva T. S. Altitudinal differentiation and diversity of mining landscapes of Kryvorizhzhia : monograph. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. – Vinnytsia : TVORY, 2023. – 138 p. : ill. – ("Modern Nature and Landscapes of Ukraine").

**УДК 911.2 (477.7)**

*Єпіфанцев Денис Едуардович, здобувач вищої освіти  
2 курсу спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),  
Вінніченко Олена Миколаївна, здобувачка вищої освіти  
1 курсу спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),  
Коваль Дмитро Олексійович, здобувач вищої освіти  
1 курсу спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),*

*Науковий керівник: ст. викл. **Непша О.В.**,  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Б. Хмельницького, м. Запоріжжя*

## **ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ГРАВІТАЦІЙНОГО РЕЛЬЄФУ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я**

Відповідно до структурно-геоморфологічного районування у Північному Приазов'ї виділяється вісім генетичних типів рельєфу: структурно-денудаційний, денудаційний, акумулятивно-денудаційний, акумулятивний, ерозійно-акумулятивний, рівнинний, акумулятивний морський і лиманно-морський, гравітаційний та еоловий [1].

Гравітаційний рельєф розвинений на північному узбережжі Азовського моря та правому схилі долини нижньої течії р. Кальміус і представлений абразійно-акумулятивним та абразійно-зсувним типами (рис. 1).

Береговий уступ розвинений вздовж всього північного узбережжя Азовського моря. Залежно від ступеня впливу хвильових процесів на формування його морфологічного вигляду він поділяється на абразійний береговий уступ та відмерлий береговий уступ. Морський береговий уступ, що піддається абразії, в цей час піддається активним абразійним процесам під час штормів. Його морфологічний вигляд формується в основному в результаті активних зсувних і обвальних процесів. На тих ділянках, де зсувна діяльність припинилася, абразійний береговий уступ ускладнений старими (стабілізованими) зсувами, які мають вигляд терас [2,5].

Берегові схили, схильні до абразії, виділяються в тих районах Азовського моря, де берегова лінія піддається тільки абразії. Це берегові ділянки, що прилягають до гирл річкових долин і ярів, а також відносно низькі берегові ділянки висотою до 20 м [5].

Абразійні берегові уступи всюди дуже круті або стрімкі. Численні вертикальні тріщини ділять скелі на блоки різного розміру. Час від часу деякі з них втрачають зв'язок з корінним берегом, відокремлюються від нього і, відвалюючись, утворюють зсуви та обвали біля підніжжя уступу. Під час сильних морських хвиль теригенний матеріал розмивається і зноситься прибережною течією. При цьому в стінці в результаті дії хвиль утворюються хвилеприбійні ніші і котли різних розмірів, які потерпають від морської абразії, особливо вздовж вертикальних тріщин. Глибина деяких ніш сягає 2-3 м. Біля підніжжя скелі після штормів оголюється берег, складений глинами десятої тераси, шириною до 2-3 м. На піщаному березі пляж, зазвичай, відсутній. Місцями він виражений вузькими смугами від кількох до 5-10 м завширшки [2,5].



а



б



в

**Рис. 1. Ботівський зсув (Мелітопольський район, Запорізька область) [4]**

Умовні позначки: а – східна частина, б – центральна частина, в – західна частина

Береговий уступ моря, який страждає від абразії і ускладнений активними зсувами, займає досить довгу ділянку узбережжя між містами Маріуполь і селищем Мелекіне. Геологічна будова берегової лінії в цих районах, де під великою товщею (до 20-22 м) четвертинних глин залягають перезволожені піски, супіски, суглинки, алювіальні глини десятої, а іноді і дев'ятої терас, сприяє розвитку величезних за довжиною і шириною фронтальних зсувів в умовах постійної берегової ерозії [2].

Відмерлий береговий уступ моря виділяється в основі Білосарайської та Кривої коси. Тут хвильові процеси не досягають берегового уступу і не впливають на умови його морфологічного формування, що дає підстави називати його мерлим. В даний час морфологічний вигляд уступу знаходиться під впливом делювіальних процесів і подекуди ерозії. В результаті цього впливу він відносно плоский, розчленований і заболочений, і мало чим відрізняється від крутих схилів річкових долин і ярів. Висота відмерлого берегового уступу може досягати 15-18 м біля основи кіс [2].

Активні діючі зсуви поширені переважно на північному узбережжі Азовського моря в його абразійному уступі (рис. 2). Вони приурочені до тих ділянок, де в будові берега беруть участь перешаровані піщано-глинисті відклади десятої, дев'ятої та сьомої терас, частково обводнені та піддані постійній морській абразії. За формою зсувних тіл вони відносяться до фронтального типу, рідше – до циркоподібного [2,5].

Зсувні тіла часто ковзають по алювіальних глинах десятої тераси. Зсувні стінки, складені лесоподібними четвертинними породами, мають крутий нахил. Їх висота залежить від потужності цих порід і може досягати 15-20 м. Тіла зсувів складаються з блоків зсувів, розташованих сходинками вздовж схилу. Деякі блоки мають нахил поверхні до стінки зсуву. Тіло зсуву розбите численними лакунарними тріщинами різних розмірів, як по довжині, так і по глибині. Зокрема, багато тріщин є в язиковій частині зсуву. Оскільки окремі



блоки сповзають безпосередньо в зону впливу морських хвильових процесів, вони піддаються руйнуванню, а їхній матеріал вимивається в море [2,5].

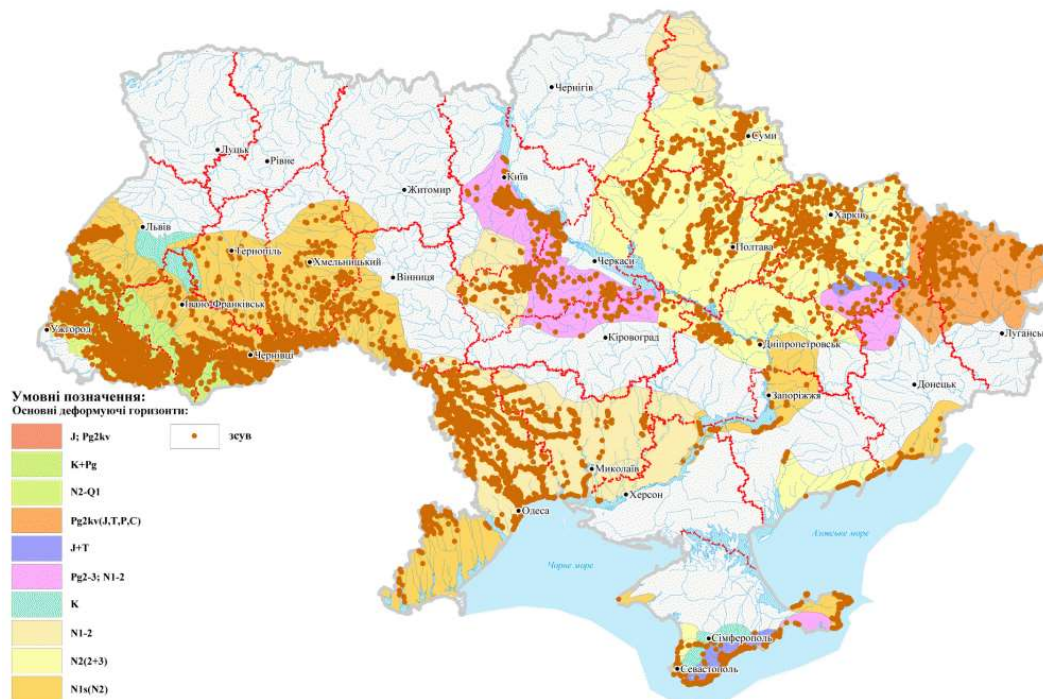


Рис. 2. Розподіл зсувів на території України [3]

### Література

1. Геоморфология Украинской ССР: Учебное пособие/ И.М. Рослый, Ю.А. Кошик, Э.Т. Палиенко и др.; под общ ред. И.М. Рослого. К.: Выща школа, 1990. 287 с.
2. Даценко Л.М., Непша О.В. Акумулятивні утворення Північного Приазов'я. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Географія»*. Том 24 (63). №2. Ч. 3. Сімферополь: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2011. С. 15-18.
3. Екзогенні геологічні процеси URL: <https://geoinf.kiev.ua/ekzohenni-geolohichni-protsesy/> (дата звернення: 04.02.2024)
4. Інформаційний щорічник щодо активізації небезпечних екзогенних геологічних процесів за даними моніторингу ЕГП. Київ, Державна служба геології та надр України, Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2020. 104 с.
5. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоекологічний стан: монографія / Л.М. Даценко, В.В. Молодиченко, О.В. Непша та ін.; відп. ред.Л.М. Даценко. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 308 с.

УДК 628.16:556.3:543.3

*Микитин Дам'ян Васильович,  
студент географічного факультету*

*науковий керівник  
Вовк О.П., к. геол. н., доцент,  
доцент кафедри фізичної географії,  
Волинський національний університет  
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ПІДЗЕМНИХ ВОД З МІНІМАЛЬНИМИ ЗАТРАТАМИ**

Вода є найважливішим природним ресурсом, необхідним для здоров'я людини та збереження навколишнього середовища. Її значення як життєво важливого елемента не може бути переоцінене. Воду можна знайти як у поверхневих водоймах, так і у підземних шарах земної кори. Застосування водних ресурсів постійно зростає, особливо важливими є підземні води, оскільки вони часто є джерелом питної води [1]. Розглянемо підходи та методи, які можна використовувати для дослідження якості підземних вод з мінімальними витратами.

Якість природних вод – це їх стан, представлений набором показників, який відображає потреби користувачів у складі й властивостях вод. Показники якості води - сукупність біологічних, хімічних та фізикохімічних характеристик води (трофність, сапробність, солоність, жорсткість, водневий показник, концентрації розчинених речовин і т. д.) [6]. Оцінка якості природних вод полягає в визначенні їх придатності для конкретних потреб шляхом використання державних стандартів і нормативів. Оцінку якості вод можна виконати: методом детального аналізу; методом комплексних індексів (показників); методами біоіндикації й біотестування як середовища існування живих організмів [6].

У підземному живленні рік Західного Полісся (Вижівка, Турія, Стохід, Стир, Горинь) головну роль відіграють карстові води з підвищеним вмістом

мінеральних солей. З цим пов'язані відносно великі значення мінералізації (до 600 – 700 мг/л) і виражений гідрокарбонатно-кальцієвий склад вод. Основним показником, яким користуються для оцінки фізико-хімічних характеристик якості води в Україні є норми гранично допустимих концентрацій (ГДК). ГДК – максимальні концентрації, при яких речовини не проявляють прямого чи опосередкованого впливу на стан здоров'я населення (при дії на організм протягом всього життя) і не погіршують гігієнічні умови водокористування [2].

До підходів та методів, які можна використовувати для оцінки якості підземних вод з мінімальними витратами можна віднести моніторинг води. Зазвичай, для першого оцінювання якості води можна використовувати прості тести, такі як вимірювання різних параметрів рН, розчинені речовини, токсичні речовини, бактерії тощо, збір проб води і подальший аналіз отриманих даних. Цей процес може включати в себе лабораторні та польові вимірювання, використання спеціальних пристроїв та апаратури, а також застосування різних методів аналізу [3]. Використання датчиків і мереж реєстрації даних може допомогти в постійному моніторингу якості води без необхідності збору зразків та їх аналізу в лабораторії. Для більш детального аналізу якості води можна відібрати зразки та відправити їх до лабораторії для тестування. Це включає аналіз на наявність різних хімічних речовин, таких як метали, хлориди, нітрати, бактерії тощо. Хімічний склад природної води визначає попередня його історія, тобто шлях води в процесі свого кругообігу. Кількість розчинених речовин в такій воді залежить, з одного боку, від складу тих речовин, з якими вона контактувала, з іншого - від умов, в яких відбувалися ці взаємодії. Впливати на хімічний склад води можуть наступні фактори: гірські породи, ґрунти, живі організми, діяльність людини, клімат, рельєф, водний режим, рослинність, гідрогеологічні та гідродинамічні умови тощо [6].

Для визначення гідрохімічного складу якості вод застосовують фізикохімічні методи дослідження (емісійна-флуоресцентна спектроскопія, вольтамперометрія, полярографія). Разом з тим, вищенаведені методи не

можуть у повній мірі забезпечити потреби лабораторій екологічного контролю, оскільки потребують дорогого обладнання та хімічних реактивів. Тому все більшого розповсюдження набувають методи біологічного тестування (біотестування) – дослідження реакцій живих організмів у відповідь на дію токсичних речовин. Біотестування – це метод, який дозволяє досліджувати сумісний вплив усіх речовин, що містяться у воді, на представників живої природи, які в ній мешкають [4].

Залучення місцевих спільнот та жителів для визначення проблем та моніторингу якості води. Ця ініціатива не тільки допомагає зменшити фінансові витрати на проведення досліджень, а й сприяє виявленню проблем на ранніх етапах та розробці належних заходів для їх вирішення. Участь місцевих жителів може забезпечити більш широкий обсяг даних та перспективний погляд на проблеми, що стосуються якості води в їхньому регіоні. Крім того, цей підхід сприяє підвищенню громадської свідомості щодо важливості збереження водних ресурсів та стимулює спільні зусилля для досягнення екологічно сталого розвитку. Місцеві мешканці можуть надати цінну інформацію про потенційні джерела забруднення води, незважаючи на їхню незрозумілість для професійних екологів. Жителі можуть бути зацікавлені в спільних ініціативах з охорони довкілля, що стимулює розвиток інноваційних та альтернативних підходів до розв'язання проблем водного господарства. Поміж переваг участі спільноти у моніторингу якості води можна також відзначити збільшення довіри громади до результатів досліджень і рішень, прийнятих на їх основі. Це важливо для створення партнерських відносин між місцевими органами влади, науковими установами та громадськими організаціями, які спільно працюють над збереженням водних ресурсів і покращенням якості води. Узагальнюючи, залучення місцевих спільнот до моніторингу якості води є ключовим елементом сталого водного управління. Це не лише збільшує ефективність процесу моніторингу, але й сприяє вирішенню загальних проблем, пов'язаних з якістю та доступністю води в місцевому рівні [5].

Дослідження якості підземних вод з мінімальними затратами є ключовим завданням у забезпеченні безпеки питного водопостачання та збереженні екосистем. Використання систем моніторингу, біотестування, використання датчиків і мереж реєстрації даних та активна участь місцевих спільнот, можуть допомогти знизити витрати та забезпечити ефективні дослідження якості підземних вод. Участь громади є особливо важливою, оскільки вона дозволяє не лише збільшити обсяг даних та виявити проблеми на ранніх етапах, але й створює сприятливі умови для розробки ефективних стратегій управління водними ресурсами.

### *Література.*

1. Вовк О. П. До проблеми раціонального використання підземних вод с. Підністрияни Стрийського району Львівської області. Проблеми геології України: збірник наукових праць за матеріалами XIII Всеукраїнської наукової конференції. Львів, 3–5 жовтня 2022 р. С. 67-70.
2. Вовк О. П., Хомук А. П. Якість води річки Прип'ять та перспективи її поліпшення. Science, innovations and education: problems and prospects: Proceedings of V International Scientific and Practical Conference Tokyo, Japan 8-10 December 2021. с. 401 — 411.
3. Гойванович Н. К., Антоняк Г. Л., Коссака Г. М. Моніторинг показників якості криничних вод Стрийського району. *Наукові доповіді НУБіП України*. 2018. №5(75). 12 с.
4. Кравченко, О. О., Никоненко, Д. Л., Чурилов, А. М. Підходи до екологічної оцінки якості води на прикладі джерел водопостачання фахівського району київської області. *Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції*, 26–27 листопада 2020 року X., 2020. 175 с.
5. Левощук О. А. Раціональне використання водних ресурсів на території Турійської селищної територіальної громади. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень* : матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів. Луцьк, 16–17 травня 2023 року / Волинський національний університет імені Лесі Українки, наукове товариство студентів і аспірантів. Луцьк, 2023. С. 161-164.
6. Юрасов, С. М., Сафранов, Т. А., Чугай, А. В. Оцінки якості природних вод: навчальний посібник. Одеса: Екологія, 2012. 168 с.

УДК 553.32 (477.64)

*Цапенко Максим Олександрович, здобувач вищої освіти  
I курсу спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),  
Непша Олександр Вікторович, старший викладач  
кафедри географії та туризму,  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Б. Хмельницького, м. Запоріжжя*

## ГЕОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ВЕЛИКО-ТОКМАЦЬКОГО РОДОВИЩА МАРГАНЦЕВИХ РУД

Україна за підтвердженими запасами марганцевих руд займає 1-е місце в світі та перше місце в Європі і друге місце у світі після Південно-Африканської республіки за загальними запасами покладів марганцю. В Україні знаходиться найбільший за покладами марганцю в світі Нікопольський марганцеворудний басейн [2]. Приблизно 2,28 млрд т розвіданих запасів марганцевих руд знаходяться в Нікопольському марганцеворудному басейні та Велико-Токмацькому родовищі марганцевих руд, що складає відповідно 33% та 67% від загальнодержавних запасів руд [2,8] (рис. 1).



Рис. 1. Оглядова карта родовищ марганцю в Україні [5]

За походженням марганцеві руди України мають осадове походження та пов'язані з олігоценовими відкладами. Рудні пласти в родовищах залягають на глибинах від 10 до 100 метрів, потужністю від 0,65 до 3,6 м (в середньому – 2 м) і вигляді теригенних пачок які включають в себе конкреції, пізоліти, ооліти і рудні прошарки. Вміст Mn в марганцевих рудах становить від 14,5 до 32,1%. [2,8].

Виділяють три типи марганцевих руд: карбонатні (77% запасів України із середнім вмістом Mn 21,9%, переважно у Велико-Токмацькому родовищі), оксидні (15% запасів країни із вмістом Mn 28,6%, переважно у Нікопольському родовищі) та змішані (8% запасів із середнім вмістом Mn 25%). Усі руди містять в собі шкідливу домішку  $P_2O_5$  і називаються «фосфористими» [8, с.12].

Основні загальнодержавні балансові запаси марганцевих руд зосереджені на Нікопольському (Дніпропетровська обл.), Федорівському (Херсонська обл.) та Велико-Токмацькому родовищах (Запорізька обл.) і становлять 2,37 млрд т, позабалансові – 53 млн т. [2].

В Запорізькій області в 1939 році в районі м. Токмак було розвідане найбільше в світі родовище марганцю і отримало назву Велико-Токмацьке родовище марганцевих руд. Територіально родовище простягається на північній частині від р. Конка до Ново-Василівки на південній [7].

У геологічному відношенні Велико-Токмацьке родовище марганцевих руд є продовженням східного флангу Нікопольського марганцеворудного басейну [1]. Руди родовища утворилися в прибережних морях 30-40 мільйонів років тому на глибині 20-40 метрів. Сьогодні вони залягають на глибині 60-140 метрів [9, с.25].

Рудні поклади представлені олігоценовими марганцевими товщами, складеними піщано-глинисто-алювіальними породами, які залягають на корі вивітрювання докембрійських кристалічних комплексів Українського кристалічного щита. Рудоносна речовина представлена жилами, кутовими шматками, концентрично залягаючими округлими утвореннями, суцільними

шарами і земляними масами, які загалом складають до 50% товщі. Основні типи руд – оксидні, оксидно-карбонатні та карбонатні (81%). Загальні запаси родовища становлять 1726,6 млн т, в тому числі підтверджені – 1578,2 млн т. В середньому вміст Mn за типами руд становить: оксидний – 31,0 %, оксидно-карбонатний – 27,2 %, та карбонатний – 23,4 % [1].

Особливістю родовища, є те, що рудний пласт має зональну будову. З півночі на південь, занурюючись на глибину, оксидний тип руд змінюється на оксидно-карбонатний, далі на карбонатний, нижче переходять в безрудні глини. Оксидний тип руд має такий вміст: Mn – 30 %, Fe – 2-24 % та близько 30 % кремнезему. Мінеральний склад руд представлений піролюзитом ( $MnO_2$ ), манганітом ( $MnO(OH)$ ) та іншими гідроксидами Mn [8,с.14] (рис. 2).

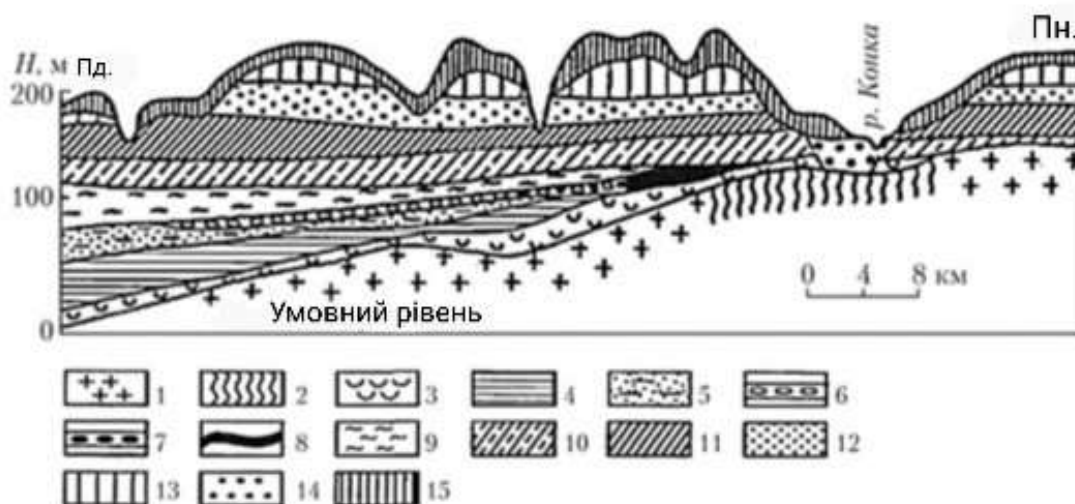


Рис. 2. Геологічний розріз Велико-Токмацького родовища марганцевих руд [8, с.15]

Умовні позначки: 1 – граніти, гнейси, мігматити; 2 – докембрійські кристалічні сланці; 3 – каолінові породи; 4 – вуглисті піски і глини еоцену; 5 – глинисті піски; 6–9 – олігоценові світи (6 – карбонатні руди, 7 – змішані руди, 8 – оксидні руди, 9 – глини); 10 – глини і піски середнього міоцену; 11 – глини і вапняки верхнього міоцену; 12 – піски, глини, вапняки пліоцену; 13 – пліоцен-четвертинні червоно-бурі глини; 14 – алювій; 15 – леси і суглинки



Карбонатний тип руд складений переважно конкреціями родохрозиту і мають такий склад: марганець – 10-30%, кремнезем – 10-50%. Руд зазвичай мають пізолітову і конкреційну текстуру, в загальній піщано-глинистій масі, рідше масивні. Марганцеворудні шари перекриті олгіценовими глауконітовими глинами, неогеновими вапняками і пісками, а також антропогеновими алювіальними і лесоподібними відкладами [8,с.15-16].

Для переробки руд Велико-Токмацького родовища в Запорізькій області в смт. Степногірськ було створено Таврійський дослідно-промисловий гірничо-збагачувальний комбінат (Таврійський ДПГЗК). В кінці 1987 року запрацювала перша черга комбінату потужністю 300 тис. т. сирої руди на рік. Підприємство розширялось, була збудована шахта № 1 яка мала проектну потужність 2 млн т сирої руди на рік, але у 1995 році видобуток та переробка марганцевої руди на комбінаті були призупинені, була проведена мокра консервація шахти строком на 25 років. А в 1997 році Таврійський дослідно-промисловий гірничо-збагачувальний комбінат було ліквідовано [6,7].

Натепер територія Велико-Токмацького родовища марганцевих руд знаходиться в окупації. В загальнодержавній програмі розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року передбачається «прогнозна оцінка ресурсного потенціалу Велико-Токмацького родовища марганцевих руд та його геолого-економічна переоцінка з урахуванням умов ринкової економіки» [3].

### *Література*

1. Антаков Є. Сучасний стан світового та українського ринку марганцю: основні проблеми та тенденції. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сер. Геологія*. 2013. № 2 (61). С. 44-48.
2. Держгеонадра: Попит на електрокари підняв питання запасів та видобутку кольорових металів в Україні URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhgeonadra-popit-na-elektrokari-pidnyav-pitannya-zapasiv-ta-vidobutku-kolorovih-metaliv-v-ukrayini> (дата звернення: 03.02.2024)
3. Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» за № 3268-vi, від 21 квітня 2011 р. *Відомості Верховної ради України*. 2011. № 44, ст.457 URL: [zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268) (дата звернення: 02.02.2024)

4. Корисні копалини України URL: <https://uaminerals.wordpress.com/> (дата звернення: 02.02.2024)
5. Мінеральні ресурси України. Київ: Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2021. 270 с.
6. Наші гроші. Запоріжжя URL: [zp.nashigroshi.org/2016/07/22/bryl-zabrav-v-anisimova-open](http://zp.nashigroshi.org/2016/07/22/bryl-zabrav-v-anisimova-open) (дата звернення: 02.02.2024)
7. Непша О.В., Дорожко Г.І. Велико-Токмацьке родовище марганцевих руд (Запорізька область): геологія, історія освоєння, сучасний стан та перспективи розвитку. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 1 грудня 2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 7. С.11-15.
8. Рудько Г.І., Карли В.Е. Геологія марганцевих родовищ світу. Стаття 2. Перспективи розвитку мінерально-сировинної бази марганцевих руд в Україні *Мінеральні ресурси України*. №1. 2023. С. 11-18.
9. Фізична географія Запорізької області: Хрестоматія / Л.М. Даценко, В.В. Молодиченко, В.П. Воровка та ін. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.

### **Розділ 3. Реалізація екологічної складової Сталого розвитку та подолання наслідків військових дій в Україні.**

**УДК 911.9:712**

*Корогода Наталія Петрівна,  
к.геогр.н., доцент, доцент кафедри фізичної географії та геоекології  
Купач Тетяна Геннадіївна,  
к.геогр.н., доцент, доцент кафедри географії України  
Галаган Олександр Опанасович,  
к.геогр.н., завідувач навчальної лабораторії екології ландшафту  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка  
м. Київ*

#### **НАБІР ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ У ФОРМУВАННІ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ МІСЬКИХ ЗЕЛЕНИХ ЗОН**

В умовах повоєнної відбудови країни, особливу увагу слід приділяти оцінці міських зелених зон (МЗЗ) на предмет їх ефективності у наданні екосистемних послуг (ЕП). Це є особливо актуальним для МЗЗ та населення міст, які зазнали безпосереднього впливу російської агресії. Максимально ефективними є МЗЗ, що надають найбільшу кількість ЕП. Втім, проблема оцінки екосистемних послуг в її традиційній постановці й на якій ґрунтувались виконані міжнародні проекти (зокрема, ТЕЕВ, МЕА і СІСЕС) страждає на певний антропоцентризм: вважається, що екосистеми надають послуги лише людині, тоді як їхніми «бенефіціарами» є зокрема живі організми та їх спільноти. Тож, у процесі визначення інтегральної цінності міських зелених зон необхідно обрати такий набір ЕП, який би найбільш повно розкрив різні аспекти довкілля.

Наразі у світі та Україні активно проводяться роботи з оцінки ЕП. У переважній більшості вони стосуються оцінки окремих груп ЕП [1-3, 7-9]. Не зважаючи на значну кількість робіт з оцінки екосистемних послуг, зазначимо низку слабковисвітлених питань, зокрема лишилося багато послуг, для яких не

знайдено індикаторів, у відповідності до яких найбільш доцільно оцінювати обсяги ЕП. Також слабкими сторонами є відсутність показників, які б чітко відображали ефективність функціонування екосистем, а отже й обсяги ЕП [6]. Проте першою методологічною задачею, що необхідно вирішити у визначенні інтегральної цінності міських зелених зон є обґрунтування набору ЕП, які у найбільшій мірі відображали б їх повний та специфічний спектр саме в умовах міста, що і стало головною метою даної роботи.

З огляду на необхідність інтегрованого підходу та великої кількості класифікованих в CICES екосистемних послуг [4] (більше 80 класів), було вирішено, обрати набір послуг, що найбільш повно б характеризували загальний потенціал МЗЗ у наданні ЕП. Для роботи було обрано набір регулювальних та культурних екосистемних послуг, які по-перше є найбільш затребуваними в міському середовищі, по-друге – складними і досі не об'єднаними спільними підходами в оцінці. Ми пропонуємо відмовитись від оцінювання ЕП постачання, оскільки по-перше в міських просторах зелені зони майже не надають даного виду послуг, по-друге – їх достатньо легко оцінити з огляду на ринкову вартість товару (деревини, с/г продукції та ін.), що постачається. Тому методологічних проблем в оцінці даних послуг немає. Послуги підтримки не було обрано, оскільки з одного боку, регулювальні послуги забезпечують підтримку функціонування сусідніх екосистем, з іншого – не можна проводити оцінку послуг підтримки без врахування стану екосистем, що знаходяться за межами обраної території, адже обсяг послуг з підтримки може бути оцінений лише з урахуванням взаємозв'язків між екосистемами. З обраної групи регулювальних послуг необхідно було визначити ті, оцінка яких найбільш повно характеризувала б якість міського середовища. Відповідно, при виборі ми спиралися на геосистемний підхід та, на його основі визначили набір послуг.

В результаті були обрані передусім послуги регулювання: клімату, якості атмосферного повітря, процесів ерозії, водного стоку, біологічного

різноманіття. Таким чином в оцінці враховуватиметься вплив МЗЗ на всі компоненти довкілля. Оскільки у нормальному стані функціонування зелених зон у місті передусім дозволяє:

1. Пом'якшити прояв феномену міських теплових островів та стримати їх зростання. Особливість міських територій та важливість оцінки саме цього аспекту функціонування зелених зон полягає у тому, що загальнопланетарний процес глобального потепління, має «концентрацію» своїх проявів у місті, як через збільшену кількість парникових газів, так і через зростання тепловиділення забудованими територіями, тож лише балансування між площами зелених зон і територій зі штучним покриття є шляхом зменшення втрат здоров'я та вартості охолоджувальних заходів для населення.

2. Знизити шум, передусім найбільш типовий в містах – шум від автомобільного дорожнього руху. Оцінка таких ЕП важлива саме в умовах міста, оскільки цей вид забруднення в окремих районах (зокрема спальних) є чи не єдиним, що створює ризики для здоров'я містян.

3. Затримувати пил, зокрема антропогенного походження, чим покращити якість повітря в місті. Оцінка даного виду ЕП необхідна, оскільки пилове забруднення атмосферного повітря на сьогодні викликає найбільшу кількість захворювань органів дихання, пов'язаних з якістю повітря у містах.

4. Регулювати (струмувати) розвиток ерозійних процесів та деградацію ґрунтового покриву. Важливість оцінювання даної ЕП у місті обумовлена тим, що на противагу агроландшафтам, де ерозійні процеси призводять до зниження родючості ґрунтів та, відповідно - продуктивності сільськогосподарських угідь, у місті розвиток ерозійних процесів, окрім погіршення умов функціонування самих зелених зон, є ще й додатковим джерелом запилення атмосфери, що погіршує її якість та умови проживання в цілому.

5. Регулювати процеси формування водного стоку: перерозподіл опадів та поповнення запасів ґрунтових вод, зниження додаткового випаровування з поверхні водойм та водотоків тощо. Тож оцінка стану зелених зон в даному

аспекті є важливою оскільки це єдина у місті ланка, що дозволяє природним чином формувати поверхневий водний стік, поповнювати запаси ґрунтових вод та запобігати паводкам або пом'якшувати наслідки їх проходження.

6. Підтримувати процес існування біорізноманіття регіону через можливості генетичного обміну та розселення популяцій організмів, що можливо лише завдяки відповідному розташуванню міських зелених зон. Адже виключення з цих процесів територій міст створює перешкоди для розселення видів в цілому регіоні. Тобто оцінка ЕП по збереженню біорізноманіття може не лише вказувати на «цінність» МЗЗ для міста, а й для регіону також.

Таким чином інтегральна оцінка обраних шести регулювальних екосистемних послуг дозволяє говорити про комплексну характеристику довкілля міста, адже таким чином в оцінці охоплюються всі геокомпоненти (біотичний та абіотичні: повітряний, водний, ґрунтовий тощо). Також у даній оцінці враховано екологічні проблеми, подолання яких пов'язано з названими послугами і є найбільш типовими та водночас гострими в містах. Отже надання цих екосистемних послуг зеленими зонами в максимальних обсягах дозволяє сподіватися на сталий розвиток екосистеми міста тобто довготривалу підтримку безпечного середовища проживання містян.

Наступним та не менш важливим у виборі ЕП, стало міркування про долучення до інтегральної оцінки специфічної групи культурних екосистемних послуг (КЕП). Адже, саме стан зеленої зони та її здатність забезпечувати умови відпочинку для великої кількості населення, є найбільш затребуваними з ЕП в місті [5].

На нашу думку, об'єднання цих семи компонентів в інтегральній оцінці є найбільш повним і потрібним для урбанізованих територій. Інтегральна оцінка, що базується на обраному наборі ЕП дозволяє уникнути антропоцентризму та об'єктивно визначити ефективність функціонування міських зелених зон.

Дослідження виконане в рамках проекту «Технологія геоінформаційного оцінювання надання екосистемних послуг міськими зеленими зонами», що

фінансується за рахунок зовнішнього інструменту допомоги Європейського Союзу для виконання зобов'язань України у Рамковій програмі Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020».

### *Література*

1. Корогода Н. Оцінка екосистемних послуг зі зниження рівнів пилового забруднення атмосферного повітря міста вздовж автошляхів / Н.Корогода, Ю. Яценко // Фізична географія та геоморфологія. – 2023. - № 46, 1–6 (117–119). - С. 38 - 46 <https://doi.org/10.17721/phgg.2023.1-6.04>
2. Корогода Н.П. Оцінка зниження шуму від дорожнього руху міськими зеленими зонами / Н.П. Корогода, О.О. Галаган // Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті: Збірник тез наукових доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції до 30-річчя Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» Частина II 19 жовтня 2023 року м. Рівне, Україна. С. 159-161. <https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/handle/123456789/4384>
3. Купач Т. Оцінка рекреаційного потенціалу міських зелених зон для надання культурних екосистемних послуг / Т. Купач, Н. Корогода // Географічна наука і практика: виклики і поступ. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 18–20 травня 2023 р.) У трьох томах. Том третій. - С.22-25. <http://surl.li/nnfvd>
4. Haines-Young R. Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1 and Guidance on the Application of the Revised Structure / R. Haines-Young, M.B. Potschin, 2018 [Electronic resource] / Available from [www.cices.eu](http://www.cices.eu).
5. Korohoda N. The use of GIS and remote sensing data in determining the condition of green areas in Kyiv / N. Korohoda, O. Halahan, O. Kovtoniuk // XVI International Scientific Conference “Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment”. Kyiv, 15–18 November 2022. - Vol. 2022. - P.1 – 5. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.2022580056>.
6. Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services. Indicators for ecosystem Assessment under Action 5 of the EU biodiversity Strategy. 2nd MAES Report/ J. Maes, A.Teller, M. Erhard [et al.]. - 2020. – 348p.
7. Pochaievets O. The use of GIS and remote sensing data for assessing ecosystem services for hydrological cycle and water flow regulation / O. Pochaievets, N. Korohoda // XVII International Scientific Conference "Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment" 7 - 10 November 2023, Kyiv, Ukraine <https://eage.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/Mon23-115.pdf>
8. Technological features of the assessment ecosystem services control of erosion rates / N. Korohoda, O. Kovtoniuk, O. Halahan, T. Kupach // XVII International Scientific Conference "Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment" 7 - 10 November 2023, Kyiv, Ukraine <https://eage.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/Mon23-071.pdf>
9. Urban Greenspace for Nature, Society and Culture Across Diverse Landscapes and Contexts In Eastern Europe / M. Elbakidze, L. Dawson, I. Kruhlov, N. Korohoda, T. Kurdadze, M.

Galustyan // Book of abstracts 11th IALE WORLD CONGRESS - 2023 Transboundary Resource Management, Climate Change and Environmental Resilience IALE 2023, 198-199.  
<http://iale2023.org>

**УДК 502.131**

*Темченко Єлизавета Андріївна,  
здобувачка I (бакалаврського) рівня вищої освіти  
спеціальності 106 «Географія»  
ОПП «Транскордонне екологічне співробітництво»  
Циганок Євген Юрійович,  
доктор філософії з географії,  
асистент кафедри фізичної географії та геоєкології,  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ*

## **ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛАНДШАФТІВ ПОНИЗЗЯ ДНІПРА (КЕЙС КАХОВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА)**

Проблематика трансформації ландшафтів України є особливо актуальною з огляду на згубні для довкілля інтенсивні військові дії. Геоєкологічні наслідки підриву Каховської ГЕС є катастрофічними для екосистем пониззя Дніпра, нині неможливо встановити розмір шкоди, завданої довкіллю 6 червня 2023 року. Однак майже рік точаться активні дискусії щодо шляхів майбутнього відновлення девастованих ландшафтів. Для комплексного розуміння аргументів прихильників відродження «Великого луку» та прибічників відбудови ГЕС варто поринути в історичні аспекти посилення антропогенного тиску на згадані території.

Антропогенний вплив на водні об'єкти завжди має далекосяжні наслідки, що пояснюється високою мобільністю гідромас та вразливістю гідробіонтів до зміни фізико-хімічних показників водного середовища. Одним з проявів трансформаційного пресингу є регулювання русла річки шляхом спорудження ГЕС, що призводить до зміни гідрологічного режиму, втрати природних ландшафтів та порушення екологічної рівноваги в регіоні.



Історія спорудження Каховської ГЕС бере початок ще в Радянській Україні зразка 1946 року. Завершення Другої світової війни, повоєнний занепад та діючий Закон «Про п'ять колосків» призвели до чергового масового голоду 1946-1947 років. Радянська влада звинуватила у цьому посуху, тож вже 1948 року ухвалено постанову «Великий (або сталінський) план перетворення природи». Вона містила доволі різні завдання та плани, зокрема і щодо зведення Каховської ГЕС з подальшим виникненням водосховища. Змін могло зазнати майже 120 мільйонів га земних покривів [1].

Каховське водосховище мало на меті вирішити низку важливих завдань, передусім забезпечення півострова Крим питною водою, збільшення обсягів посівів, сприяння подальшому розвитку високопродуктивного тваринництва, отримання дешевої електроенергії для потреб сільського господарства та промисловості, забезпечення судноплавства в нижній течії Дніпра та підвищення родючості землі. За версіями істориків, водосховище мало б знищити національну пам'ять українців, насамперед поховати Запорізьку Січ під водою [2].

Будівництво розпочалося наприкінці вересня 1950 року. Окрім зведення гідроелектростанції та водних каналів, поруч спорудили місто Нову Каховку для потреб будівництва й обслуговування електростанції. За планом роботи мали тривати шість років, проте залучення 10-15 тисяч робітників пришвидшило цей процес до п'яти. Монтаж першої турбіни завершили 18 жовтня 1955 року, цей день і вважається днем народження станції. Споруди Каховського гідровузла простяглися більш ніж на 4 кілометри. Утворено величезне штучне водоймище – Каховське море, що мало довжину більше 200 км [4]. Вважалося, що це суттєво мінімізує вплив суховіїв та пилових бурь, зробивши врожай менш залежним від проявів стихійних лих [3].

Загалом економічних та екологічних цілей було досягнуто: ГЕС надавала електроенергію та питну воду до півдня України, будувалися нові підприємства, у Криму збільшилися обсяги врожаю сільськогосподарських

культур, збільшився вилов риби та збір рису. Проте з часом геоекологічний стан пониззя Дніпра погіршився, насамперед мова йде про забруднення води через недотримання нормативів поливів, у результаті чого фіксувалися підтоплення та підняття рівня ґрунтових вод, а евтрофікація час від часу погіршувала біологічні показники води. Навіть обсяги вилову риби, що дійсно зросли у перші роки, згодом впали до початкового рівня, адже риба позбулася свого природнього русла, а, отже, й природних оселищ для підтримки видового та популяційного різноманіття. Вирощування бавовни також не мало успіху [5]. Назавжди втрачено дивовижні за естетичною привабливістю ландшафти площею понад 150 тисяч га, а разом з цим й історичні місця козацької слави. Зокрема, з сільськогосподарського використання виведено понад 500 тисяч га родючих земель, а ще 100 тисяч опинилися в зоні підтоплення. Постраждало й сільське населення, затоплено сотню сіл, в яких проживало понад 37 тисяч осіб. Мешканці перманентно потерпали від зсувно-обвальних явищ уздовж берегової лінії [6].

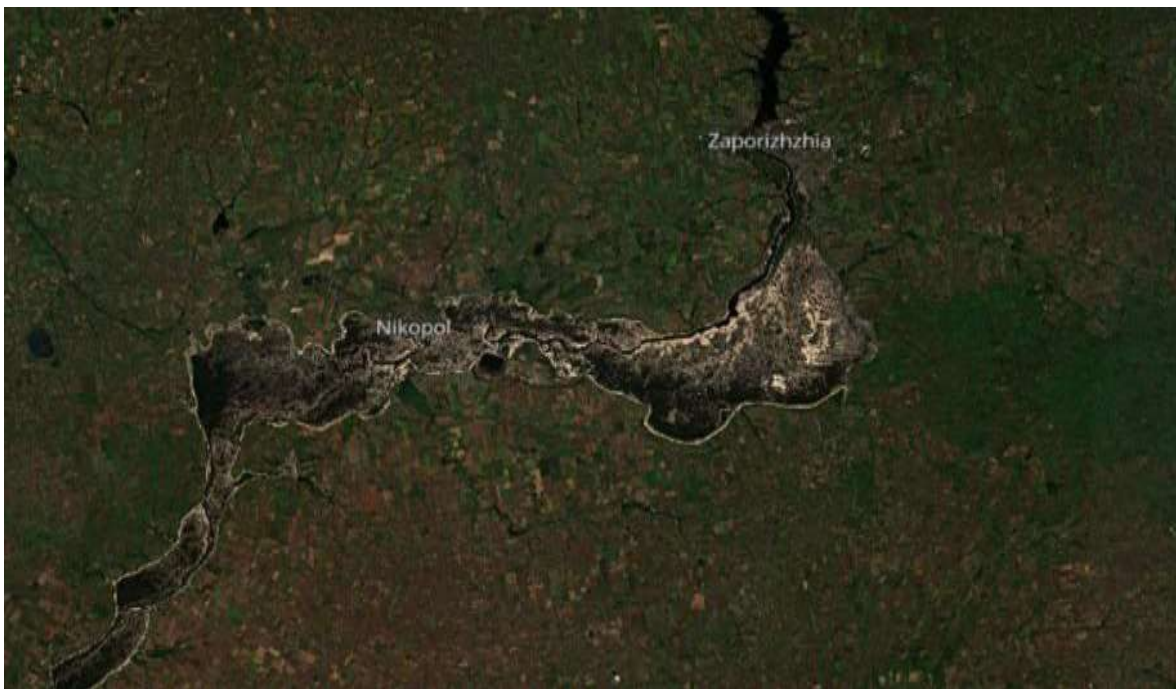
Окремої уваги потребує унікальна екосистема – «Великий Луг». Ця значна за площею лісиста місцевість розташована у степу, простягається вздовж Дніпра в межах Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей. На території Великого Лугу була розміщена Запорізька Січ, що надає цьому місцю могутнього сакрального значення як історичної спадщини [7].

6 червня 2023 року й ця хитка рівновага була порушена російськими військами, які цинічно підірвали Каховську ГЕС. Результатом теракту вже в перший день стали масштабні повені в межах 80 населених пунктів у чотирьох областях – Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій. Руйнування дамби також порушило важливі аспекти життя на півдні України, зокрема виробництво енергії, доступ до питної води, зрошення та функціонування річкового транспорту. Збитки перевищили 11 мільярдів доларів США за скромними попередніми підрахунками [8]. Масштабність трагедії наочно демонструють космічні знімки (рис. 1 та 2), які чітко дають

можливість простежити візуальні видозміни вже колишнього водосховища за двотижневий часовий проміжок.



**Рис. 1. Зображення Каховського водосховища станом на 06.05.2023 р.  
(отримано з [11])**



**Рис. 2. Зображення Каховського водосховища станом на 06.23.2023 р.  
(отримано з [11])**

Екологічне лихо впливає як на стан довкілля, так і на здоров'я народонаселення. Повного руйнування зазнали прилеглі екосистеми, загинули численні представники тваринного та рослинного світу, знищено оселища та місця міграції тварин, затоплені острови Дніпровського лиману. Через одночасний скид великого об'єму води розпочався великий мор риби, що в свою чергу призвів до погіршення стану водного середовища у пониззі Дніпра. Зафіксовано факти загибелі молоді й дорослих особин риб, є загроза втрати майбутніх мальків [9].

Довгострокові наслідки – це питання окремого дослідження. Далекоглядне бачення сценаріїв подальшого розвитку територій цілком може передбачати відмову від ідеї поновити греблю ГЕС. Врахування кліматичних та інших аспектів може схилити шальки терезів у сторону відновлення проточності Дніпра і перепрофілювання економіки Півдня України з орного землеробства на пасовищне тваринництво, стійке в умовах адаптації до змін клімату, й, можливо, виправдане з огляду на прогресуючі процеси опустелювання в регіоні. За рахунок коштів, які потрібні для відбудови Каховської ГЕС, доцільно побудувати сучасні насосні станції, які дозволятимуть брати воду для потреб промисловості та сільського господарства безпосередньо з річки Дніпро, а не з водосховища [10].

Історія Каховського водосховища – це яскравий приклад того, як важливо вписувати геотехсистеми у ландшафтну структуру території. Жертва багатства природних ресурсів південного регіону України була даремною, та хід історії надає можливість повернути напівприродний стан трансформованих територій. Чи скористаємося ми цим шансом?

#### *Література.*

1. Обухов, Є.Б. (2012). Каховському водосховищу – 55 років. Українській гідрометеорологічний журнал, 10, 116-125.
2. Козацька історія, знищена двічі: що приховувала Каховське водосховище і чи слід відновлювати ГЕС. (2023). 24 Канал. Отримано: 16 листопада 2023 р. з: <http://surl.li/qcltv>
3. З історії спорудження Каховської ГЕС. Архіви України. (1980). Науковий бюлетень при Раді УРСР, (164), 35-39. <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/issue/view/158/104>

4. Андріанов С. (1957). Велична споруда. Літературна газета. (64), 3. <http://surl.li/qcmmsg>
5. Остання велика будова комунізму в Україні. (2023). Texty.org.ua. Отримано 10 грудня 2023 р з: <http://surl.li/qcohc>
6. Чому слід відродити Великий Луг? (2023). UNCG Українська природоохоронна група. Отримано 3 жовтня 2023 р. з: <https://uncg.org.ua/chomu-slid-vidrodyty-velykuj-lug/>
7. Історія Великого Лугу. (n.d.). Національний природний парк «Великий Луг». Отримано 10 грудня 2023 р. з: <http://surl.li/pdpss>
8. United Nations Ukraine. (2023). Post-disaster needs assessment. 2023 Kakhovka Dam Disaster.. Retrieved November 17, 2023, from: <http://surl.li/mhnye>
9. Мартюхін А.В., & Волошина Н.О. (2023). Екологічні наслідки руйнування Каховського водосховища. Протидія терористичним актам у міському середовищі. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 271-272.  
[https://doi.org/10.31392/UDU-NF\\_NNIPiP\\_2023](https://doi.org/10.31392/UDU-NF_NNIPiP_2023)
10. Чому слід відродити Великий Луг? (2023). UNCG Українська природоохоронна група. Отримано 3 жовтня 2023р. з: <https://uncg.org.ua/chomu-slid-vidrodyty-velykuj-lug/>
11. EO Browser. (2024). Apps.sentinel-hub.com. Retrieved February 22, 2024, from: <https://apps.sentinel-hub.com/eo-browser>

**УДК 502.37**

***Задорожна Галина Олександрівна,**  
канд.біол.наук, доцент, заступник директора  
з наукової роботи – начальник відділу  
природного заповідника «Дніпровсько-Орільський»,  
**Ручій Володимир Сергійович,**  
головний природознавець  
природного заповідника «Дніпровсько-Орільський»  
Дніпровський район, Дніпропетровська область*

## **СУЧАСНИЙ СТАН ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА «ДНІПРОВСЬКО-ОРІЛЬСЬКИЙ»**

Природний заповідник «Дніпровсько-Орільський» розташований в межах степового Придніпров'я, вздовж лівого берега р. Дніпро (Дніпровське водосховище), в місті впадіння в водосховище р. Оріль. На сьогодні заповідник – це своєрідний острів збереженої дикої природи в щільному оточенні аграрно-індустріального ландшафту, затиснутий поміж двома потужними промисловими агломераціями міст Дніпро і Кам'янське. Заповідник відіграє

надзвичайно важливу роль як єдиний в умовах північної частини степового Придніпров'я осередок, де охороняється добре збережений комплекс долинно-терасового ландшафту р. Дніпро. Це єдиний в Україні природний заповідник, що репрезентує переважно азональні прирічкові біоценози [11, с. 8].

Розташування заповідника в заплавах двох річок обумовлює присутність в його складі значних акваторій, особливо внутрішніх (заплавних) водойм, системою озер, заток і проток із багатою рослинністю і тваринним світом [1, с. 127-140; 2, с. 55-60; 3, с. 175; 5; 7, с. 103-114; 8, с. 236-248]. Унікальність заповідника обумовила присвоєння в 2004 р. частині його території (2560 га, що становить майже 70 % від його загальної площі) міжнародного природоохоронного статусу як водно-болотне угіддя (Рамсарська конвенція, 1971). Паспорт міжнародного зразка дане угіддя отримало також в 2004 р. (Dnipro-Oril Floodplains, this is site No.:1399, date of designation 29 july 2004).

Для території заповідника характерний високий рівень біорізноманіття на тлі майже повного знищення (затоплення) інших подібних екосистем при зарегулюванні режиму Дніпра, трансформації екосистем в наслідок високої концентрації промислових об'єктів і значного розвитку аграрного сектору в Дніпропетровській області. Водні об'єкти заповідника є місцем нагулу та розмноження риби всього Дніпровського водосховища [14, с. 205-209; 15]. Іхтіокомплекс заповідника налічує 24 види і включає такі рідкісні види, як стерлядь *Acipenser ruthenus* L., 1758, ялець звичайний *Leuciscus leuciscus* L., 1758, карась звичайний (золотий) *Carassius carassius* L., 1758, минь річковий *Lota lota* L., 1758, судак волзький *Stizostedion volgensis* Gmelin, 1788, бичок пуголовочок Браунера *Benthophiloides brauneri* Beling et Pjin, 1927, бичок пуголовок зірчастий *Benthophilus stellatus* Sauv., 1874. З найбільш характерних видів ссавців можна відмітити кутору велику *Neomys fodiens* Pennant, 1771, ондатру *Ondatra zibethica* (Linnaeus, 1668), бобра європейського *Castor fiber* (Linnaeus, 1758), видру річкову *Lutra lutra*. З рептилій найбільш розповсюдженими є черепаха болотна *Emys orbicularis* L., 1758, вуж звичайний

*Natrix natrix* L., 1758, вуж водяний *Natrix tessellata* Laurenti, 1768 [7, с. 103-114; 8, с. 236-248; 12; 14, с. 205-209; 16].

Фауна водно-болотного екологічного комплексу території заповідника формується під впливом високих показників заростання макрофітів, показник проективного заростання яких на деяких з цих акваторій, особливо на протоках між озерами, сягає 50–70 %, що є надмірним для збалансованого існування водно-болотного комплексу птахів. Це, перш за все, впливає на представництво видів, пов'язаних з голими берегами та піщаними косами, в основному, куликів. Слід зазначити, що фауна куликів заповідника досить небагата, крім того, переважаюча частина куликів має статус мігруючих через територію заповідника. Основними групами видів птахів, які формують водно-болотний комплекс заповідника, є види, пов'язані з водними плесами (гагари, пірникози, качки) та види, пов'язані із заростями макрофітів (чаплі, пастушкові, болотні крячки), що свідчить про процес заростання водойм заповідника і в майбутньому вплине на видове різноманіття його орнітофауни [6, с. 84-86; 7, с. 103-114; 8, с. 236-248].

Згаданий вище процес заростання проток вищою водною рослинністю свідчить про деградацію гідрологічного сполучення внутрішніх водойм заповідника з проточною системою річки Дніпро. За час, що минув з моменту створення заповідника, суттєві обсяги піщаних донних наносів, які переміщуються внаслідок природних і техногенних процесів, почали формувати нові острови, відмілини, піщані наноси в гирлових ділянках проток та заток. В цих місцях водне плесо подекуди заросло на 80 % надводною рослинністю. Надмірно розвивається і занурена вища водна рослинність. Як наслідок, спостерігається припинення безперервного водообміну усєї заплавної системи нижче розташованих озер із основним водотоком – річкою Дніпро, що призводить до перекриття міграційного шляху аборигенних видів риб Дніпровського водосховища на місця нересту, незбалансованості кисневого

режиму і поступовій втраті здатності екосистеми до відтворення та збереження рідкісних тварин, рослин, унікальних оселищ [6, с. 84].

Обміління і замулення проток робить їх непрохідними для плавзасобів і непридатними для використання не тільки представниками іхтіофауни, а і деякими ссавцями (наприклад, видрою), які раніше влаштовували тут свої оселища. В зарослих протоках не реєструються і толерантний до процесу заболочення представник герпетофауни – черепаха болотна [5, с. 280; 6, с. 84].

Основним аргументом на користь створення заповідника була саме унікальність цієї частини заплавної системи р. Дніпро. Необхідність збереження озер, проток, островів, заток, лук в комплексі відіграло вирішальну роль у прийнятті рішення про його створення. Тому, першочерговим з необхідних заходів збереження екологічних комплексів, що не суперечить діючому законодавству, є відновлення проточності заплавної системи озер, шляхом розчищення з видаленням донних наносів у верхів'ї центральної заплавної системи [9; 13, с. 32; 14, с. 205-209].

Розроблений робочий проект «Відновлення гідрологічного режиму та природного стану озер і проток природного заповідника «Дніпровсько-Орільський» в умовах критичного рівня антропогенної деградації природних комплексів». Він передбачає розчищення водойм, що втратили проточність, в передбачених межах, що не порушують берегової лінії та смуги мілководь уздовж берегів, місць гніздування птахів на піщаних косах тощо [11, с. 8; 13, с. 32; 14, с. 205]. Проектні рішення відповідають положенням Закону України «Про природно-заповідний фонд України», стаття 16 «Вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників» [4].

Очікується, що в результаті відновлення проточності заплавної частини шляхом вилучення наносів у верхів'ї та гирловій частині відбудеться поліпшення стану іхтіофауни внутрішніх водойм заповідника, покращення умов проходу риб на нерест, скат малька і цьоголіток на акваторію р. Дніпро, поліпшення кормової бази птахів-іхтіофагів.



### Література

1. Бондарев Д. Л., Кунах О. М., Жукова О. В. 2022. Фенологія нересту риб середньої течії річки Дніпро / ред. проф. Федонюк Т. П.: Дніпро, Вид-во Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. 182.
2. Задорожна Г., Ганжа Д. 2020. Про фауну кажанів Природного заповідника «Дніпровсько-Орільський». Хорологія ссавців та знахідки раритетів: збірник наукових праць. Упорядник та редактор: І. Загороднюк. Українське теріологічне товариство та Національний науково-природничий музей НАН України, Київ. 11:55-60.
3. Задорожна Г.О., Трифанова М.В., Жукова Ю.О. 2014. Поселення речного бобра (*Castor fiber*) в природном заповіднику «Днепровско-Орельский». Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. 1(33): 175–179.
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України. Відомості Верховної Ради. 1992, № 34, ст. 502.
5. Кочет В.М. 2010. Сучасний стан іхтіофауни малих річок Дніпропетровської області. Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Біол. 2(43): 280–283.
6. Кочет, В. М., Бондарев, Д.Л. 2014. Розгляд необхідності проведення робіт із відновлення вихідних умов існування іхтіофауни природного заповідника «Дніпровсько-Орільський». Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах: Матеріали VII Міжнародної наукової конференції. Дніпропетровськ: Адверта. 84–86.
7. Літопис природи природного заповідника «Дніпровсько-Орільський», 2020. 29: 180.
8. Літопис природи природного заповідника «Дніпровсько-Орільський», 2020. 30: 324.
9. Новіцький Р. О., Дворецький А. І., Христов О. О. 2021. Ретроспектива і сучасний розвиток рибного господарства у Придніпровському регіоні. В кн.: Розвиток Придніпровського регіону: агроекологічний аспект. Монографія. Дніпро: ЛІРА. 80–125.
10. Новіцький Р. О., Кочет В. М., Байдак Л. А. 2021. Зоологічні та іхтіологічні дослідження Дніпропетровської гідробіологічної школи техногенно трансформованих прісноводних екосистем водойм Придніпров'я. Збірка доповідей конференції «Водні біоресурси та аквакультура, 2021». 2: 227–246.
11. Проєкт організації території природного заповідника «Дніпровсько-Орільський» та охорони його природних комплексів. 2015. Мелітополь. 227.
12. Рощина Н. О. 2018. Сучасний стан та антропогенно-кліматична трансформація рослинності озер Північно-степового Придніпров'я. *Ecology and Noospherology*. 29(2): 40–51.
13. Ручій В. С. 2022. Обґрунтування технологічних підходів у відновленні гідроекосистем природного заповідника «Дніпровсько-Орільський» (на прикладі протоки Жовтенька). Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр». Дніпро. 60.
14. Христов О.О., Новіцький Р.О., Ручій В.С., Дорошко В. Р. 2021. Дослідження умов та місць зимівлі водних біоресурсів на акваторіях Кам'янського та Дніпровського водосховищ. Сучасні проблеми теоретичної та практичної іхтіології: Матеріали XIV Міжнар. іхтіол. науково-практ. конф. (м. Харків, 23–25 вересня 2021 р.). Харків: Факт. 205–209.
15. Bondarev, D., Fedushko, M., Hubanova, N. et al. 2022. Temporal dynamics of the fish communities in the reservoir: the influence of eutrophication on ecological guilds structure. *Ichthyol Res.* <https://doi.org/10.1007/s10228-021-00854-x>

16. Zhukov, O., Kunakh, O., Bondarev, D., Chubchenko, Y. 2022. Extraction of macrophyte community spatial variation allows to adapt the Macrophyte Biological Index for Rivers to the conditions of the middle Dnipro River. *Limnologica*, 126036. <https://doi.org/10.1016/j.limno.2022.126036>

**УДК 502/504:330.34**

*Постернак Ірина Михайлівна, к.т.н., доцент,  
доцент кафедри організації будівництва та охорони праці, Одеська  
державна академія будівництва та архітектури, м. Одеса.*

*Постернак Сергій Олексійович, к.т.н., доцент,  
технічний спеціаліст ПП «Композит», м. Одеса.*

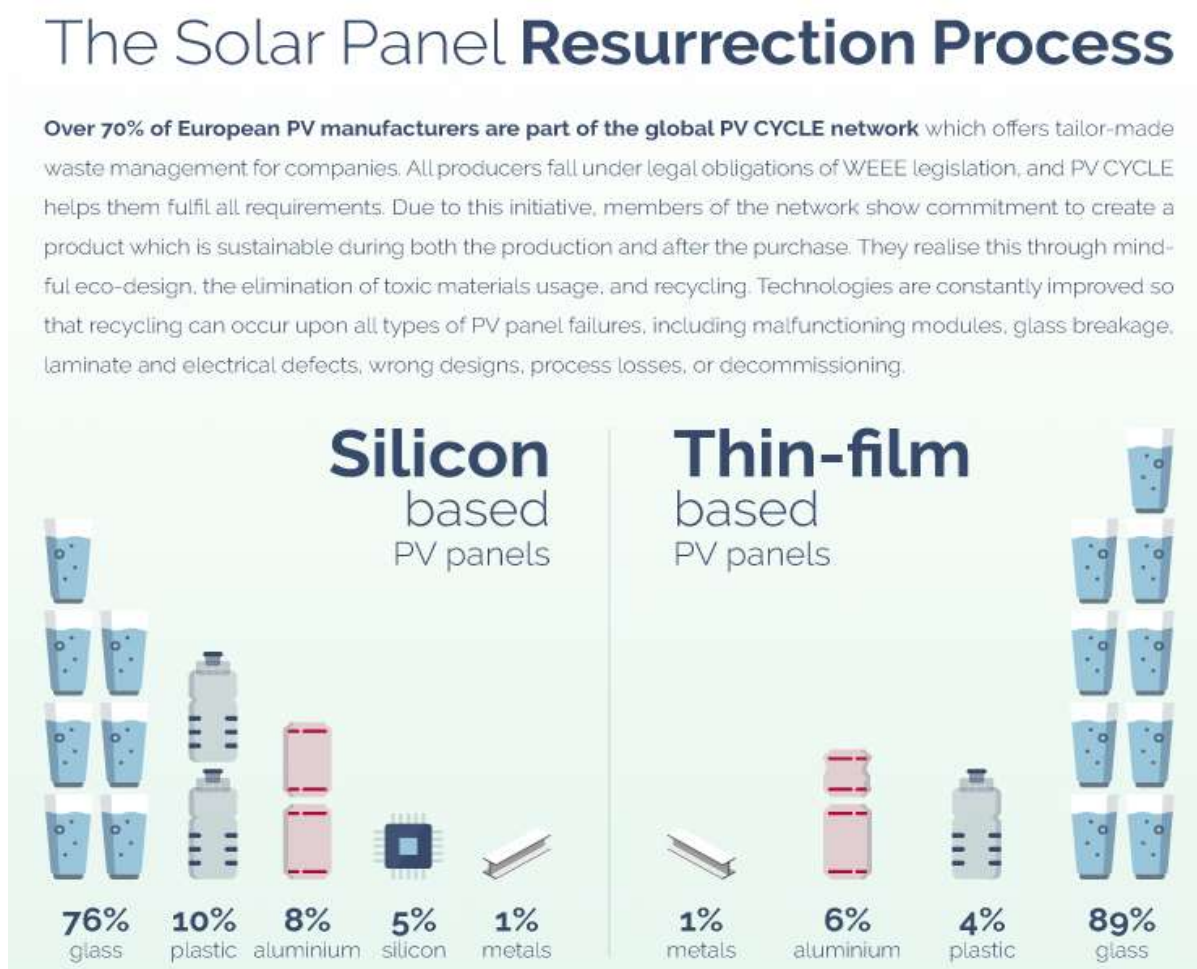
*Постернак Олексій Сергійович, здобувач вищої освіти  
СВО "Бакалавр" ОПП "Будівництво та цивільна інженерія",  
Одеська державна академія будівництва та архітектури, м. Одеса.*

## **РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОЇ БЕЗПЕКИ: УПРАВЛІННЯ УТИЛІЗАЦІЄЮ СОНЯЧНИХ ПАНЕЛЕЙ**

На сьогодні у світі, зокрема в Україні, виникла істотна небезпека забруднення літосфери, атмосфери і гідросфери побутовими та промисловими відходами. У разі проведення досліджень, пов'язаних з вивченням проблеми забруднення побутовими відходами значна увага приділяється джерелам небезпеки промислового походження. А теоретично визнана екологічна безпека сонячних електростанцій (СЕС) збільшує число потенційних споживачів сонячної енергії, особливо серед прихильників "зелених" технологій. Але слід відзначити, що у виробництві фотоелементів, а також в додатковому обладнанні для сонячних електростанцій (акумуляторах) найчастіше використовуються токсичні речовини. При цьому роль негативного впливу відходів від утилізації сонячних елементів у формуванні рівня екологічної небезпеки України вивчена недостатньо.

Поступовий перехід на поновлювані джерела енергії є більш ніж очевидним. Тим не менш, не все, що виглядає стійким, залишається таким і

після закінчення свого життєвого циклу. Принаймні, це найпоширеніше занепокоєння щодо фотоелектричних (PV) сонячних панелей. Вони є стабільним джерелом енергії, що залежить тільки від сонячної радіації. Однак, що відбувається з сонячними панелями, коли вони не працюють ефективно? Дослідимо їхнє майбутнє через процес утилізації (рис. 1,2) [1].



**Рисунок 1 – Процес відновлення сонячних PV-панелей [1]: на основі кремнію та тонкоплівкові. Понад 70% європейських фотоелектричних виробників є частиною глобальної мережі PV CYCLE.**

Утилізація значних обсягів сонячних модулів на конкретній території призводить до збільшення ризику для місцевої флори, фауни і для здоров'я людей. Витік хімічних реагентів з утилізованих модулів дає можливість зараження місцевого ґрунту і поверхневих вод (табл. 1). *Китай, США, Японія, країни ЄС [2,3]* активно інвестують в дослідження і розробки по переробці

сонячних панелей. На сьогоднішній день розрізняють два види переробки PV-модулів – грубу і тонку (рис. 1, 2).

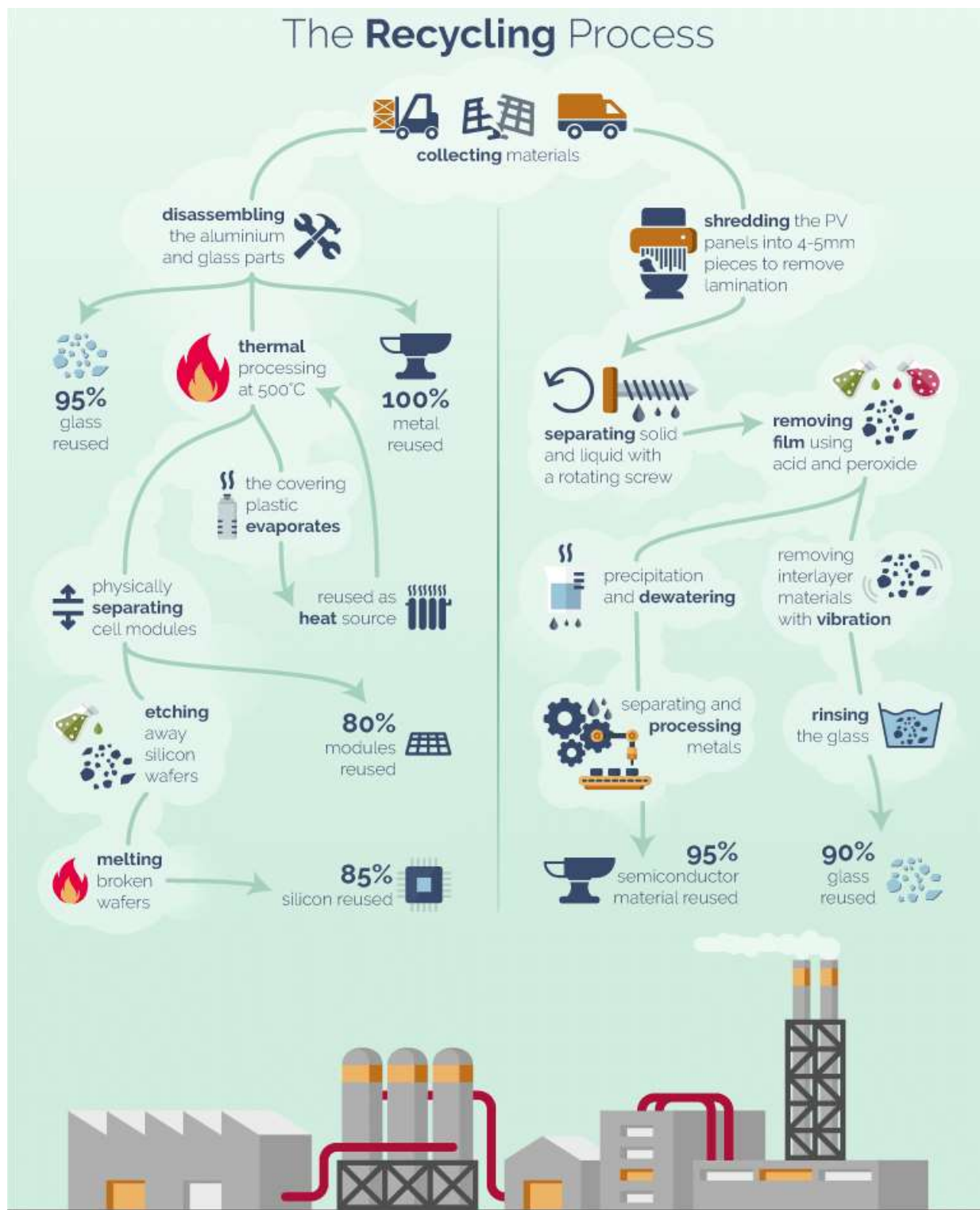


Рисунок 2 – Структура процесу переробки сонячних PV-панелей [1]: на основі кремнію – розбирання з сортуванням за видами та термічною переробкою; тонкоплівкові – подрібнення з розділенням та сортуванням за видами.

Таблиця 1

**Безпекові обмеження та наслідки для СЕС\***

<b>Вплив на навколишнє середовище та здоров'я людей</b>	<b>Заходи</b>
Рослинний та тваринний світ	Необхідний ретельний вибір ділянки, врахування відстані до заповідних територій та інших природних об'єктів.
Поверхневі та підземні води	Обов'язкове планування заходів щодо відведення дощових стоків із поверхні сонячних панелей.
Викиди в атмосферу, в тому числі вплив на зміни клімату (викиди парникових газів)	Позитивний вплив – внаслідок зменшення викидів парникових газів. Незначний вплив при експлуатації.
Вплив на стан ґрунтів, зміни землекористування	Вимагає виділення окремих ділянок для встановлення устаткування, рекомендовано використання територій, непридатних для с/г виробництва.
Накопичення відходів, поводження з відходами	Зношені фотоелементи є токсичними, необхідно розробляти заходи щодо безпечного поводження з відходами.
Підвищення ризику захворюваності населення (фактори ризику)	Необхідна оцінка ризику для здоров'я населення.
Інші види впливу на довкілля або техногенне середовище	Можливе підвищення інтенсивності електромагнітних полів.

*\*Розробка авторів за узагальнюючими даними.*

При першій мається на увазі витяг основних матеріалів модуля – алюмінію, міді, скла, а ось пластмаса просто спалюється. За тонкої переробки можливо вилучення всіх хімічних елементів. До складу сонячних модулів входить сировина, яку можна використовувати повторно. Так, в процентному співвідношенні панель з кристалічного кремнію – це 76% скла, 10% полімерних матеріалів, 8% алюмінію, 5% кремнієвих напівпровідників, 1% міді, менш 0,1% срібла, олова і свинцю.

*В Україні станом на початок 2024 року підприємства по переробці фотоелектричних модулів (ФЕМ) відсутні, як і відсутні спеціальні вимоги щодо їх утилізації. Загальні вимоги зазначені в національних стандартах України ДСТУ 8328:2015 [4] та ДСТУ 8635:2016. [5]. Оскільки кількість сонячних модулів, що були виведені з експлуатації, є малою, їх переробкою займаються підприємства з переробки електронних або скляних відходів. У процесі такої переробки відбувається виділення основних компонентів модуля – міді, алюмінію, скла. Сонячні елементи та пластикові складові модулів скоріш за все піддаються спалюванню або відправляються на полігони для електронного обладнання. Тож питання переробки сонячних модулів в Україні залишається відкритим [6,7].*

*Поряд з вирішенням питання щодо переробки сонячних панелей, також йде удосконалення нових сонячних систем та розширення можливості їх розміщення.* Наприклад, швейцарський виробник представив сонячні панелі у вигляді черепиці. Інші гнучкі панелі дозволяють розміщувати їх на тунелях. *Однією з проблем будівництва сонячних електростанцій є те, що під них відводяться великі території.* Одне з рішень запропонував нідерландський стартап розробивши плавучі морські платформи таких електростанцій. Польський стартап *MOVEit* розробив серію мобільних сонячних установок, які легко переміщуються і розгортаються на потрібному місці в автоматичному режимі, а також можуть використовуватися для забезпечення електроенергією об'єктів під час проведення дорожніх робіт. *Тому є надія, що коли у більшості сонячних модулів закінчиться їх термін експлуатації, розроблені інноваційні технології завадять у створенні нової екологічної проблеми.* В Україні темп розвитку таких технологій залишається низьким. У разі відсутності такої системи по переробці модулів через 10 років, доцільно буде транспортувати їх до країн-сусідів, що будуть мати налагоджену систему такої переробки.

### *Література.*

1. Можливості переробки сонячних панелей. Веб-сайт DS: Чжецзян DongShuo Нова енергія Лтд (Розділ. Знання). 07 жовтня 2021р. URL: <https://ua.dsisolar.com/info/the-opportunities-of-solar-panel-recycling-62285925.html> (дата звернення: 01.02.2024).
2. Чи є друге життя у сонячних панелей? Веб-сайт Avenston group (Розділ. Статті та аналітика). 10 січня 2019р. URL: <https://avenston.com/articles/solar-second-life/> (дата звернення: 01.02.2024).
3. Переробка сонячних панелей. Огляд інновацій. Веб-сайт mcl.kiev.ua: (Новини). URL: <https://mcl.kiev.ua/pererabotka-solnechnyh-panelej-obzor-innovacij/> (дата звернення: 01.02.2024).
4. ДСТУ 8328:2015 "Геліоенергетика. Модулі фотоелектричні. Загальні технічні вимоги". Київ: ДП «УкрНДНЦ». 2018. Веб-сайт *online.budstandart.com* (Розділ. Каталог документів). URL: [http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id\\_doc=62883](http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=62883) (дата звернення: 02.02.2024).
5. ДСТУ 8635:2016 "Геліоенергетика. Площадки для фотоелектричних станцій приєднання станцій до електроенергетичної системи". Київ: ДП «УкрНДНЦ». 2017. Веб-сайт *online.budstandart.com* (Розділ. Каталог документів). URL: [http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id\\_doc=63935](http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=63935) (дата звернення: 02.02.2024).
6. ДБН А.2.2-1:2021 «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС). 2022. Київ: Міністерство розвитку громад та територій України. 22с. URL: [https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/dbn-a.2.2-1\\_2021.pdf](https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/dbn-a.2.2-1_2021.pdf) (дата звернення: 03.02.2024).
7. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VIII зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 03.02.2024).

**УДК 338.487 (477.84)**

*Кузик Ігор Романович, доктор філософії (Ph.D),  
асистент кафедри геоєкології та методики навчання екологічних дисциплін  
Флінта Катерина Романівна, студентка  
географічного факультету, спеціальності 101 Екологія  
Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль*

## **ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БІЛЕЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

Однією з актуальних проблем сучасної урбоекології та рекреаційної екології є забезпечення мешканців міст зонами відпочинку та збільшення

просторового комфорту. Очевидно, що в умовах міста важко організувати додаткові місця для відпочинку, окрім парків, скверів і бульварів. У таких ситуаціях часто залучають приміські території. Білецька територіальна громада безпосередньо межує із містом Тернопіль та виступає спальним передмістям. Природні рекреаційні зони цієї громади привертають увагу мешканців Тернополя, які часто вирушають сюди на короткочасний відпочинок. Така популярність приміських територій особливо зросла через пандемію та військовий стан. Велика кількість внутрішньо переміщених осіб, які оселилися в Тернополі та Білецькій громаді, активно проводять вільний час в лісі та на природних угіддях вздовж долини річки Серет. Тому виникає необхідність дослідити стан природних рекреаційних ресурсів та екологічно допустиме їх навантаження в межах Білецької територіальної громади.

Метою нашого дослідження є оцінка природно-рекреаційного потенціалу Білецької територіальної громади, визначення рекреаційної ємності природних комплексів та обґрунтування їх раціонального використання.

Природно-рекреаційний потенціал приміських зон і територіальних громад досліджували Біла Т. [1], Божук Т. [2], Фесюк В.О, Мороз І.А. [12], Кузик І., Фентон Р., Флінта К. [6] та інші. Підходи до оцінки рекреаційного потенціалу озелених приміських територій висвітлено у публікаціях Кучерявого В.П. [7]. Природні рекреаційні ресурси Тернопільщини вивчали Царик Л., Чернюк Г. [13]. Водним рекреаційним ресурсам та перспективам їх використання присвячені публікації Новицької С.Р. [9]. Рекреаційну роль лісів комплексної зеленої зони міста Тернопіль вивчав Кузик І. [4], оцінку природно-рекреаційного потенціалу Тернопільської міської територіальної громади і її приміських територій проведено у дослідженнях Царика Л.П., Кузика І.Р., Царика П.Л. [14, 15].

Під природно-рекреаційними ресурсами розуміють фактори та властивості елементів природного середовища, які мають якісні та кількісні параметри, сприятливі для проведення рекреаційної діяльності, і можуть бути використані



або служити для організації відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення людей [1]. Природно-рекреаційний потенціал визначається властивостями та факторами природного середовища, які можуть бути використані для проведення відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення людей.

Природно-рекреаційні ресурси в основному охоплюють території, які визначаються своєю природною привабливістю. Вони виконують важливі функції відновлення фізичних і психічних сил, сприяють контакту з природою для мешканців міста за допомогою зміни оточуючого середовища. Особливо це стосується територій, розташованих неподалік від водних об'єктів, таких як річки, озера, водосховища, ставки тощо. Великою популярністю користуються також території, покриті лісовими масивами [6].

Рекреаційній оцінці підлягають території, які за властивостями природного середовища, призначенням і станом ландшафтів можна розглядати як потенційні ресурси для відпочинку та оздоровлення. Землі рекреаційно-оздоровчого призначення відіграють ключову роль у створенні можливостей для приміського відпочинку. Це пов'язано із тим, що на цих територіях існують природні та соціальні умови, сприятливі для задоволення рекреаційних потреб населення. До таких територій відносяться земельні ділянки дачних поселень та садівничих товариств, оскільки їх первинне призначення відповідає функції відпочинку [1].

Білецька сільська територіальна громада (ТГ) Тернопільського району розташована у центральній частині Тернопільської області. До складу громади входять 10 сіл (рис. 1): Біла, Великий Глибочок, Дітківці, Івачів Горішній, Івачів Долішній, Ігоровиця, Мшанець, Плотича, Хомівка, Чистилів [3]. Білецька громада межує: на півночі – із Залозецькою громадою, на сході – із Збараською та Байковецькою ТГ, на півдні і заході – із Тернопільською ТГ.



Рис. 1. Білецька територіальна громада [8]

Загальна площа Білецької територіальної громади станом на 1 січня 2024 року становила 13 760 га, чисельність населення 10 332 особи [3]. У структурі землекористування громади переважають сільськогосподарські угіддя – 77%, розораність громади – 60%, лісистість – 7%, частка забудованих земель складає 6%, землі під водою і болотами займають 5%.

Структуру природно-рекреаційних ресурсів Білецької громади (рис. 2) формують ліси – 960 га, газони, пасовища і сіножаті – 2600 га, водні об'єкти і заболочені території – 825 га та багаторічні насадження – 410 га. Загалом площа

природно-рекреаційних ресурсів Білецької ТГ складає 4795 га, що становить 35% території громади.

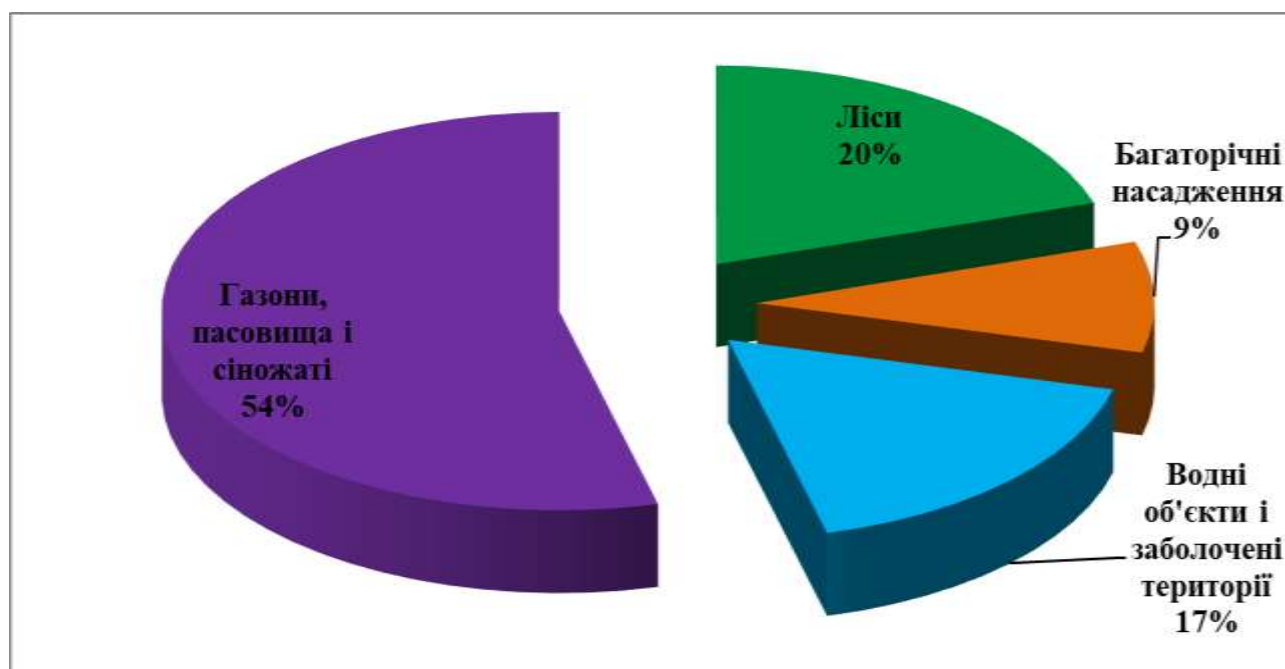


Рис. 2. Структура природно-рекреаційних ресурсів Білецької ТГ

Основну частку природно-рекреаційних ресурсів Білецької громади становлять ліси. Лісові масиви в межах адміністративних територій відіграють важливе рекреаційне значення. Їх якісною ознакою є готовність до масового відпочинку, що досягається відповідними пристосуваннями території, досить густою алейною мережею, використанням малих архітектурних форм тощо [1]. У структурі землекористування Білецької громади, частка лісовкритих земель складає 7%. Площа лісових масивів у межах громади становить 960 га.

Ємність території для умов організації відпочинку у лісі розраховується за формулою:

$$D = T \times L \times 0,5 \times 1000 / 100 \times H \times M \quad (1)$$

де  $D$  – це частка рекреаційної ємності території лісу (осіб),  $T$  – площа лісу для організації відпочинку ( $\text{км}^2$ ),  $L$  – лісистість території (%),  $0,5$  – коефіцієнт, який враховує необхідність організації зелених зон міста,  $H$  – норма необхідності рекреаційних територій для 1 тис. мешканців міста ( $2 \text{ км}^2$ ),  $M$  – коефіцієнт,

який враховує розподіл мешканців міста для відпочинку у лісі та біля водойм (для міських поселень помірного клімату  $M=0,3$ ) [14].

Відповідно, рекреаційна ємність лісів Білецької ТГ становить:

$$D = 9,6 \times 7 \times 0,5 \times 1000 / 100 \times 2 \times 0,3 = 33\,600 / 60 = 560 \text{ осіб}$$

Таким чином, за результатами проведених розрахунків, встановлено, що рекреаційна ємність лісів Білецької ТГ, площею  $9,6 \text{ км}^2$ , складає лише 560 осіб. Тобто, одночасно у лісах Білецької громади може відпочивати 5% її мешканців. А якщо ще врахувати відвідувачів із м. Тернопіль, то можна зробити висновок, що ліси Білецької громади зазнають значного рекреаційного навантаження.

Окрім відпочинку в лісах чи на водоймах популярністю у приміських територіях користується відпочинок у дачних зонах, садово-городніх ділянках тощо. Ємність території для організації заміської сільськогосподарської діяльності із врахуванням можливості виділення земель, на яких планується проведення сільського господарства, розраховується за формулою:

$$D_{сг} = T \times E \times 1000 / П \quad (2)$$

де  $D_{сг}$  – це ємність території придатної для організації сільського господарства у заміській зоні (осіб),  $T$  – площа території придатної для ведення сільського господарства (га),  $E$  – коефіцієнт, який враховує можливість використання сільськогосподарських земель заміської зони (0,3),  $П$  – орієнтовний показник, який відображає потребу 1000 мешканців у землях сільськогосподарського призначення (1250) [15].

Оскільки дачні та садово-городні ділянки відносяться до природно-рекреаційних ресурсів приміської зони [1], а їх первинним функціональним призначенням є відпочинок та оздоровлення, значна частина тернополян і мешканців Білецької громади проводить свій вільний час саме на таких територіях. Відповідно до розрахунків за формулою 2, ємність території Білецької громади, придатної для організації сільськогосподарської діяльності становить 590 осіб.

В організації відпочинку особлива роль належить водним об'єктам. Саме на берегах водойм розміщуються відпочинково-рекреаційні комплекси, які використовують для пляжного, сімейного відпочинку, купання у літню пору, водного спорту та рибальства [1]. Водні ресурси є надзвичайно важливою невід'ємною складовою природних рекреаційних ресурсів території. Яскравим підтвердженням цього є дані соціологічних досліджень, які свідчать, що відпочинку біля води надають перевагу до 65% населення [11, с. 339].

Рекреаційні ресурси поверхневих вод Білецької громади, площею 140 га, представлені в основному р. Серет, частково охоплюють Верхньоівачівське водосховище та невеличкі ставки, які придатні для відпочинку населення. Вони прикрашають ландшафт, створюють сприятливий мікроклімат, дозволяють рекреантам займатись водним спортом [9], рибалкою, пляжно-купальним відпочинком і забезпечують об'єкти територіально-рекреаційного комплексу прісною водою [11, с. 341].

У випадку якщо водні об'єкти, які виконують рекреаційні функції, використовуються для купання та відпочинку, розраховується їх екологічно допустима рекреаційна ємність. Визначення величини екологічно допустимої рекреаційної місткості відпочиваючих на водних комплексах проводиться за формулою:

$$W_o = (S_o / N_n) \times K_n \quad (3)$$

де  $W_o$  – екологічно допустима місткість водного об'єкту, осіб;  $S_o$  – площа водойми, га;  $N_n$  – нормативний коефіцієнт навантаження (0,02 га/особу);  $K_n$  – понижуючий коефіцієнт навантаження на водний об'єкт (0,2) [14].

Відповідно екологічно допустима рекреаційна місткість Верхньоівачівського водосховища, площею 315 га, становитиме:  $W_o = (315 / 0,02) \times 0,2 = 3150$  осіб, що складає 30,5% населення громади.

Значно підвищує рекреаційну привабливість адміністративних територій, наявність об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Особливо це стосується розвитку еколого-пізнавального, культурологічного, спортивного (кінного,

велосипедного, лижного) та кваліфікованого видів туризму [1]. Заповідність території Білецької громади становить близько 5%, площа земель природно-заповідних об'єктів складає 672,67 га [10]. В громаді створено 8 територій та об'єктів ПЗФ (таб. 1), найбільшими серед яких є заказники загальнодержавного значення – «Серетський» гідрологічний та «Чистилівський» орнітологічний.

**Таблиця 1**

**Об'єкти і території ПЗФ Білецької громади**

Назва об'єкту ПЗФ	Категорія	Площа, га
«Серетський»	Гідрологічний заказник загальнодержавного значення	301,6
«Чистилівський»	Орнітологічний заказник загальнодержавного значення	321,0
«Верхньоівачівський»	Гідрологічний заказник місцевого значення	37,4
«Останці Подільський Товтр»	Геологічна пам'ятка природи	0,5
«Відслонення сармату у селі Великий Глибочок»	Комплексна пам'ятка природи	1,5
«Дуб «Мильнівський»	Ботанічна пам'ятка природи	0,02
«Верховина»		2,0
«Грабарки»		0,8
«Плотицький»	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	7,85

Отож, в ході проведеного дослідження встановлено, що природно-рекреаційний потенціал Білецької ТГ, в основному формують ліси та інші природні угіддя (пасовища і сіножаті, багаторічні насадження, землі під водою тощо). Відповідно до проведених розрахунків, рекреаційний потенціал лісів Білецької громади становить 560 осіб; рекреаційна ємність територій придатних для ведення сільського господарства – 590 осіб; рекреаційна ємність Верхньоівачівського водосховища – 3150 осіб. Таким чином, потенціал природно-рекреаційних ресурсів Білецької громади складає 4300 осіб (42% населення громади). Доволі низькою є заповідність громади (4,9%), 8 об'єктів ПЗФ загальною площею 672,67 га, не створюють жодних передумов для розвитку екологічного туризму. Тому з метою раціонального використання природних рекреаційних ресурсів територіальної громади, необхідно збільшувати площу природоохоронних територій, шляхом створення нових об'єктів ПЗФ.

*Література:*

1. Біла Т. Аналіз природно-рекреаційного потенціалу приміської зони Львова. Вісник Львівського ун-т. Серія географічна. 2013. Випуск 46. С. 28-36.
2. Божук Т. Підходи до оцінки урбанізованих територій (на прикладі природних рекреаційних ресурсів міста Тернопіль). Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка Серія: географія. 2021, №1(50), С. 141-147.
3. Децентралізація. Офіційний сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua> (дата звернення 10.02.2024).
4. Кузик І. Рекреаційна роль лісів комплексної зеленої зони міста Тернопіль під час карантину населення. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2020. №1 (48). С. 163-171. DOI: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.20.1.19>
5. Кузик З., Кузик І. Оцінка природно-рекреаційного потенціалу Копичинецької міської територіальної громади. Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства. 2022. №6 (випуск 6). С. 47-51.
6. Кузик І.Р., Фентон Р.В., Флінта К.Р. Оцінка природно-рекреаційного потенціалу Великоберезовицької територіальної громади. Географія та туризм: Матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. За заг. ред. Муромцевої Ю.І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 592-600.
7. Кучерявий В. Озеленення населених місць. Львів: Світ, 2005. 456 с.
8. Міністерство розвитку громад та територій. Адміністративно-територіальний устрій України. URL: <https://atu.decentralization.gov.ua/#karta> (дата звернення 02.02.2024).
9. Новицька С. Водні рекреаційні ресурси: еколого-географічний аналіз і оцінювання. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2007. №1. С. 158-167.
10. Офіційний сайт Управління екології та природних ресурсів Тернопільської ОДА. Мережа природно-заповідного фонду. URL: <https://ecology.te.gov.ua/prirodno-zapovidnij-fond/merezha-pzf/#1-merezha-pzf> (дата звернення 03.02.2024).
11. Природні умови та ресурси Тернопільщини. За заг. ред. М.Я. Сивого, Л.П. Царика. Тернопіль: ТзОВ: «Терно-граф», 2011. 512 с.
12. Фесюк В.О., Мороз І.А. Рекреаційне використання об'єктів комплексної зеленої зони м. Луцька. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі. Збірник наук. праць. Луцьк-Світязь: РВВ ЛуцНТУ. 2015. С. 142-145.
13. Царик Л., Чернюк Г. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки та аналізу (на прикладі Тернопільської області). Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. 188 с.
14. Царик Л.П., Кузик І.Р., Царик П.Л. Оцінка природно-рекреаційного потенціалу Тернопільської міської територіальної громади. Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference. Cambridge-Vinnitsia, 2022, С. 372-377.
15. Царик Л.П., Царик П.Л., Кузик І.Р. Оцінка природно-рекреаційного потенціалу приміської зони міста Тернопіль. Географія та туризм: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. За заг. ред. Лоцмана П. І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2021. С. 54-61.

УДК 911.3:379.8]:556.51(477.82)

*Мельнійчук Михайло Михайлович, к. геогр. н., професор кафедри  
фізичної географії Волинського національного університету  
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

*Білецький Юрій Валентинович, к. біол. н., доцент кафедри  
фізичної географії Волинського національного  
університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

*Семенюк Юлія Сергіївна, в. о. директора Національного  
природного парку «Пуца Радзівіла», селище Рокитне*

*Ковальчук Сергій Ігорович, магістр географії, старший лаборант  
кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

*Качаровський Роман Євгенович, магістр географії, старший лаборант  
кафедри економічної та соціальної географії Волинського національного  
університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОРНІТОЛОГІЧНИХ ЗАКАЗНИКІВ КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Анотація.* Основну увагу приділено дослідженню орнітологічних об'єктів ПЗФ Камінь-Каширського району. Подано їхню коротку характеристику. Здійснено обґрунтування потенційної придатності природоохоронних територій до рекреаційного використання. Запропоновано заходи оптимізації функціонування об'єктів ПЗФ у межах досліджуваної території.

*Ключові слова:* природно-заповідний фонд, рекреаційний потенціал, туризм, орнітологічний заказник, Камінь-Каширський район, Волинська область.

Орнітологічні заказники Волинської області є важливою складовою локальних природних геосистем та мережі об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) загалом. Вони відіграють значну роль у збереженні біологічного різноманіття території, володіють значним природно-рекреаційним потенціалом, що сприяє розвитку різних форм рекреації, зокрема наукового та пізнавально-екологічного туризму. Дослідження сучасного стану та перспектив використання об'єктів ПЗФ є надзвичайно актуальними, результати відповідних наукових вишукувань сприятимуть оптимізації використання



рекреаційного потенціалу [1; 3–4].

Вивченню рекреаційного потенціалу природно-заповідних територій Волинської області присвячені дослідження Чижевської Л. Т., Карпюк З. К., Нетробчук І. М., Полянського С. В., Мельника О. В., Мельник (Чир) Н. В., Єрко І. В., Стельмах В. Ю., Ковальчука С. І., Качаровського Р. Є., Антипюк О. В., Павлушенка М. О.

Головною метою цього дослідження є вивчення існуючих природних передумов формування та подальших перспектив функціонування орнітологічних об'єктів ПЗФ Камінь-Каширського району. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання: 1) подати короткий опис орнітологічних природно-заповідних об'єктів; 2) визначити їхній рекреаційний потенціал; 3) обґрунтувати заходи щодо оптимізації функціонування.

Постанова Верховної ради України від 17.07.2020 р. № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів» визначила новий адміністративно-територіальний устрій Волинської області. Територія регіону була поділена на чотири райони, серед них і Камінь-Каширський. Нині до нього входять п'ять територіальних громад, що утворені у 2017–2020 рр.: Камінь-Каширська, Любешівська, Маневицька, Прилісненська та Сошичненська. Площа району становить 4 688,3 км<sup>2</sup>. Населення на 01. 01. 2023 р. – 131 592 осіб. Густота населення – 28,1 осіб/км<sup>2</sup> [1–2].

У межах Камінь-Каширського району знаходиться 101 природоохоронний об'єкт (13 загальнодержавного та 88 місцевого значення), що функціонують на підставі норм Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [6], загальною площею 63 720,45 га (або 14,0 % площі району). Зокрема, п'ять орнітологічних заказників загальною площею 921,2 га, що розміщуються у Любешівській, Маневицькій та Прилісненській громадах (табл. 1). Усі вони місцевого значення, утворені впродовж 1991–1995 рр. [3–5; 7–8].

**Таблиця 1**

**Орнітологічні об'єкти ПЗФ Камінь-Каширського району Волинської області [3–5; 7–8]**

Назва об'єкта	Місце знаходження	Площа, га	Нормативний документ, орган, що утворив, та дата утворення
«Вовча будка»	Карасинське лісництво ДП «Маневицьке ЛГ» (Прилісненська ТГ)	26,6	Рішення Волинської обласної ради народних депутатів від 31.10.1991 р., № 226
«Чорна долина»	Галузійське лісництво ДП «Маневицьке ЛГ» (Маневицька ТГ)	419,0	Розпорядження голови Волинської облдержадміністрації від 12.12.1995, № 213.
«Новочервищанський»	Новочервищанське лісництво ДП «Маневицьке ЛГ» (Любешівська ТГ)	153,5	Розпорядження голови Волинської обласної ради від 03.03.1993 року, № 18-р.
«Вовчицький»	Вовчицьке лісництво ДП «Маневицьке ЛГ» (Маневицька ТГ)	290,0	
«Чорний бусел»	Карасинське лісництво ДП «Маневицьке ЛГ» (Прилісненська ТГ)	32,1	

У орнітологічному заказнику «Новочервищанський» зберігається ділянка низькобонітетних переважно соснових лісових насаджень (віком 80–110 років) із домішкою берези бородавчастої *Betula pendula*, де є декілька токовищ глушців *Tetrao urogallus* – виду, що охороняється ЧКУ та Бернською конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. Його популяція внаслідок антропогенних змін і браконьєрства скорочується. Кількість особин кожного з токовищ не перевищує 10–15. Птахи дуже звикають до місць мешкання, а на нових територіях (у випадку штучного обміну самцями між токовищами) майже не розмножуються [3–5; 7].

У орнітологічному заказнику «Вовча будка» зберігаються низькобонітетні чисті насадження (повнотою 0,7) сосни звичайної *Pinus sylvestris* заввишки близько 20 м та віком понад 100 років, у чагарниковому і трав'яному ярусах багато ягідників – лохини *Vaccinium uliginosum*, брусниці звичайної *Vaccinium vitis-idaea*, журавлини болотяної *Vaccinium oxycoccos*, та знаходиться шість токовищ глушців *Tetrao urogallus* [3–5].

Орнітологічний заказник «Вовчицький» створений для охорони соснових насаджень I бонітету (віком близько 90 років), де мешкають і розмножуються рідкісні види птахів: глушець *Tetrao urogallus*, а також лелека чорний *Ciconia nigra*, що охороняється ЧКУ, СІТЕС, Бернською, Боннською конвенціями, Угодою АЕВА [3–4].

«Чорна долина» – орнітологічний заказник функціонує для охорони високобонітетного сосново-березового масиву з густим підліском із бузини чорної *Sambucus nigra*, крушини ламкої *Frangula alnus*, ліщини звичайної *Corylus avellana* і трав'яно-чагарниковим ярусом із домінуванням ягідників: журавлини болотяної *Vaccinium oxycoccos*, брусниці звичайної *Vaccinium vitis-idaea*, чорниці миртолистої *Vaccinium myrtillus*, лохини *Vaccinium uliginosum*, де мешкають і розмножуються глушець *Tetrao urogallus* і лелека чорний *Ciconia nigra* [3–5].

У орнітологічному заказнику «Чорний бусел» зберігаються сосново-вільхові та березові насадження з домішкою осики звичайної *Populus tremula* (віком 60–90 років), де гніздиться лелека чорний *Ciconia nigra* [3–4].

Існуючі орнітологічні заказники сприяють збереженню та відтворенню популяції рідкісних видів птахів – глушця та лелеки чорного.

Орнітологічні заказники – це особливі природно-заповідні об'єкти, що одночасно володіють значною рекреаційною привабливістю та надзвичайно малою рекреаційною ємністю. Будь-яке втручання людини, навіть короточасне, може нашкодити нормальному функціонуванню об'єкта. Птахи,

особливо у період гніздування, надзвичайно чутливі навіть до незначних факторів, що порушують їхнє відчуття безпеки та спричиняють додатковий стрес. У найближчій перспективі це може призвести до зменшення ареалу гніздування і подальшого зменшення або зникнення популяції. Тому рекреаційне використання орнітологічних заказників можливе лише під контролем відповідальних осіб або дослідників із відповідною кваліфікацією, що мають досвід безпечного (для птахів) перебування на таких територіях. Як наслідок, перебування звичайних рекреантів у межах заказника практично неможливе без строгого дотримання правил поведінки та суттєвого зменшення допустимого часу рекреації. Фактично рекреаційне природокористування зводиться до обмеженого наукового та екологічного туризму, бажано не у шлюбний період глушця та лелеки чорного. Незначне рекреаційне навантаження допустиме на окраїнах (буферних зонах) заказників, де менша ймовірність потурбувати птахів невідповідними рекреантами.

Стійкими у ландшафтному аспекті можна вважати лише три орнітологічні заказники – «Чорна долина», «Новочервищанський», «Вовчицький». Їхня площа перевищує 100 га, що є загальноприйнятим мінімумом. Заказники «Вовча будка» та «Чорний бусел» потребують розширення площі для підтримання власної ландшафтної стійкості.

Загалом для підтримання функціонування орнітологічних об'єктів ПЗФ Камінь-Каширського району необхідно реалізувати низку заходів [8]: 1) визначити і зафіксувати чіткі межі об'єктів ПЗФ (на місцевості та Публічній кадастровій карті); 2) удосконалити та осучаснити систему управління об'єктами ПЗФ, шляхом залучення екологічних служб, територіальних громад Камінь-Каширського району, ековолонтерів; 3) створити додаткові об'єкти ПЗФ; 4) удосконалити методи інформування населення про цінність місцевого ПЗФ та важливість дотримання спеціальних правил поведінки; 5) посилити наукову, природоохоронну та еколого-просвітницьку діяльність.

Орнітологічні об'єкти ПЗФ Камінь-Каширського району володіють

значним рекреаційним потенціалом, будучи обов'язковою передумовою збереження та відтворення біологічного різноманіття й природних територіальних комплексів, одночасно сприяючи розвитку місцевого туристсько-рекреаційного комплексу.

### *Література*

1. Єрко І. В., Мельник Н. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В. Новітні можливості туристичної атрактивності Камінь-Каширського району Волинської області. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі : монографія / за ред. Л. Ю. Матвійчук, Ю. М. Барського, М. І. Лепкого. Луцьк, 2021. С. 314–334.
2. Камінь-Каширська районна державна адміністрація. URL: <http://kamadm.gov.ua/> (дата звернення 02.02.2024).
3. Карпюк З. К., Фесюк В. О. Природоохоронні мережі Волинської області: монографія. Луцьк : видавництво «Терен», 2021. 212 с.
4. Карпюк З. К., Фесюк В. О., Антипюк О. В. Природно-заповідний фонд Волинської області : альбом-каталог Київ, 2018. 136 с.
5. Природно-заповідний фонд Волинської області. URL: <http://eco.voladm.gov.ua/category/all/locality=9> (дата звернення 12.02.2024).
6. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 черв. 1992 р. 2456-XII: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-12> (дата звернення 05.02.2024).
7. Чижевська Л., Качаровський Р., Чир Н. Особливості туристично-рекреаційної атрактивності Любешівської селищної ОТГ Волинської області. *Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки* / редкол.: Н. Н. Коцан. Луцьк, 2019. № 9 (393). С. 118–125.
8. Чир Н. В., Єрко І. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В. Перспективи розвитку туристичної інфраструктури Маневицького району Волинської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія»*. 2018. № 1. Вип. 44. С. 118–123.

УДК 378

*Гайда Василь Ярославович,  
доктор філософії, викладач кафедри змісту і  
методик навчальних предметів, Тернопільський  
обласний комунальний інститут післядипломної  
педагогічної освіти, м. Тернопіль*

## **ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ STEM**

Концепт сталого розвитку формувався суспільством поступово. Проблематика сталого розвитку виникає з необхідності забезпечення поточних та майбутніх потреб сучасного суспільства, не враховуючи при цьому обмеженості ресурсів та екологічних обмежень. Основні аспекти проблеми полягають у екологічних, соціальних та економічних викликах. В розрізі екологічного складника дослідники сталого розвитку вирізняють проблеми неефективного видобутку природних ресурсів, питання виробництва та використання продуктів, що можуть призводити до забруднення повітря, води та ґрунту. Загострюється увага на тенденціях розвитку виробництва та стрімке зростання кількості населення планети, що може призводити до знищення природних середовищ та втрати біорізноманіття [4].

В цілому загальний виклик полягає в тому, щоб знайти баланс між потребами сучасного суспільства та збереженням природних ресурсів для майбутніх поколінь. Принципи сталого розвитку спрямовані на досягнення цього балансу, забезпечуючи економічний, соціальний та екологічний прогрес без знищення природних систем, які підтримують життя. В цьому контексті широкої популярності набула STEM-освіта, яка пропонує інноваційні механізми та актуальні напрямки реалізації важливих завдань освіти для сталого розвитку та визначає пріоритетні напрямки сучасних освітніх реформ [7]. Спрямованість STEM-освіти та ідей сталого розвитку на запити суспільства та їх прикладний характер обумовлюють актуальність цих освітніх концепцій

для вітчизняного освітнього простору. Тому дослідження STEM в контексті екологічної складової сталого розвитку є актуальним і має велике значення з кількох причин. Інновації у галузі технологій можуть допомогти розробляти більш ефективні та екологічно чисті методи виробництва, переробки та використання ресурсів. Наукові методи, такі як супутникові технології та датчики, можуть допомогти в реальному часі відслідковувати екологічні зміни та допомагати в управлінні природними ресурсами. STEM дослідження спрямовані на розробку стійких технологій, що дозволяють зменшити відходи, використовувати альтернативні джерела енергії та зберігати ресурси. Інженерні та наукові дослідження можуть сприяти створенню нових матеріалів та технологій, які менше шкодять довкіллю та мають менший вуглецевий слід. STEM освіта готує науковців, інженерів та фахівців, які можуть активно приймати участь у вирішенні екологічних викликів та розробці сталої екологічної політики. Наукові дослідження можуть допомогти розкрити зв'язок між споживачами та природним середовищем, що може вплинути на формування свідомого споживання та поведінки в інтересах сталого розвитку.

Загалом, STEM дослідження в контексті екологічної складової сталого розвитку є ключовим елементом для розробки та впровадження стратегій, які дозволять людству існувати в гармонії з природою, забезпечуючи сталий розвиток для сучасних і майбутніх поколінь.

В Україні проблема впровадження в освітній процес ідей сталого розвитку набирає обертів. Питання випереджальної освіти в інтересах сталого розвитку висвітлювали О. Висоцька, В. Ільченко, Г. Непеїна та ін. Особливості виховання сталих навичок поведінки учнів та формування готовності вчителів до цієї діяльності аналізували Н. Пустовіт, О. Пруцакова та ін. Загальні положення розвитку освіти для сталого розвитку розглянуті О. Бондаром, Т. Гардащук, О. Мельником та ін. Теоретико-методологічні аспекти сталого розвитку в освіті розкриті В. Боголюбовим, Ю. Бойчуком, О. Трифоновою, М. Садовим та ін. Методичні аспекти освіти для сталого розвитку розробляли

О. Онопрієнко, О. Пометун, І. Сущенко, А. Цимбалару та ін. Філософські аспекти освіти для сталого розвитку аналізували І. Карпань, Т. Гардащук та ін.

Спільною думкою у працях згаданих науковців є те, що для реалізації ідей сталого розвитку та розширення можливостей людей у вирішенні питань розвитку суспільства, освіти відводиться особливе значення. Адже важливо, щоб кожен житель нашої планети розумів основні причини глобальних екологічних змін та знав шляхи їх вирішення. Тому світове співтовариство почало все частіше говорити про роль освіти для переходу на засади сталого розвитку [4].

Стан освіти сьогодні в різних країнах може варіюватися, і відповідність її викликам екологічної сталості також залежить від конкретного контексту. Відповідь на екологічні виклики потребує системного підходу, де освіта виступає ключовим інструментом у формуванні свідомого підходу до екологічних питань та вихованні громадян, готових до участі у сталому розвитку. Важливо вдосконалювати підходи до екологічної освіти та впроваджувати їх в освітні системи для покращення розуміння та відповідальності стосовно екологічних питань.

На основі власного досвіду та у результаті аналізу наукових джерел [1; 2; 3; 4; 6 7; 8] приходимо до висновку, що використання STEM-освіти для забезпечення екологічної освіти має численні переваги. Декілька з них включають:

- STEM-підхід дозволяє інтегрувати різні галузі знань, такі як наука, технологія, інженерія та математика, щоб зрозуміти складність екологічних проблем.
- STEM-освіта акцентує увагу на практичних вправах та експериментах, що дозволяє учням вивчати екологічні концепції через практичний досвід.
- STEM вимагає аналізу, розв'язання проблем та критичного мислення, що сприяє розвитку студентських навичок для вирішення екологічних викликів.



- STEM-освіта спрямована на розв'язання реальних проблем. Вивчаючи екологію через STEM, студенти можуть працювати над конкретними екологічними викликами та розробляти реальні рішення.
- Інженерний підхід STEM сприяє розробці нових технологій та інновацій, які можуть полегшити сталий розвиток та покращити стан навколишнього середовища.
- STEM-освіта допомагає студентам отримувати навички, які широко використовуються в екологічних галузях та дозволяють їм ефективно працювати у сферах, пов'язаних із збереженням природи та вирішенням екологічних проблем.
- STEM дозволяє студентам розглядати екологічні питання з глобальної перспективи, враховуючи взаємозв'язок між науковими, технологічними, інженерними та математичними аспектами.
- STEM сприяє поєднанню теоретичних знань з практичними навичками, дозволяючи студентам легше розуміти та вирішувати проблеми, пов'язані з екологією.

Враховуючи ці переваги, STEM-освіта може відігравати ключову роль у підготовці учителів та учнів до викликів екологічної сталості та розвитку сталого суспільства.

Впровадження STEM-підходу в контексті сталого розвитку у систему післядипломної освіти створює низку проблем та викликів для викладачів, які були виявлені у Тернопільському ОКІППО. Викладачі зіштовхнулися з викликом недостатньої кількості кваліфікованих фахівців, які мають експертизу як у STEM-дисциплінах, так і в сфері сталого розвитку. Враховуючи, що STEM-підхід передбачає інтеграцію різних наукових інструкцій, викладачам досить важко забезпечити цю інтеграцію, особливо маючись досвідченим. Педагоги, які підвищують кваліфікацію у закладі післядипломної освіти, мають різний рівень підготовки та впроваджують різні підходи до вивчення STEM-дисциплін, що вимагає від викладачів адаптації методів викладання.

Впровадження STEM-підходу вимагає значних фінансових витрат на обладнання, лабораторне забезпечення та сучасні технічні засоби, які не завжди доступні. STEM-підхід наголошує на активному та практичному навчанні, що вимагає від викладачів зміни традиційних методів викладання та викликає опір у деяких викладачів. З огляду на швидкі темпи розвитку як STEM-дисциплін, так і сталого розвитку, викладачам важко утримувати програми та курси на актуальному рівні. Визначення та вимірювання успішності впровадження STEM-підходу в сталому розвитку є викликом, оскільки стандарти та методики оцінювання є менш стандартизованими порівняно з традиційними методами викладання. Викладачам досить складно керувати та вивчати великі обсяги інформації з різних галузей знань, що необхідні для STEM-підходу тощо.

Незважаючи на зазначенні виклики, впровадження STEM-підходу в контексті сталого розвитку може призвести до більш ефективного навчання, глибшого розуміння його проблематики.

Для подолання викликів, з якими стикаються викладачі інститутів післядипломної освіти при впровадженні STEM-підходу в контексті сталого розвитку, можна використовувати різні стратегії та можливості:

- Забезпечення можливостей для навчання та професійного розвитку викладачів в області STEM-дисциплін та сталого розвитку.
- Співпраця між викладачами різних фахових напрямків для інтеграції STEM-компонентів та обміну досвідом.
- Запрошення експертів та фахівців із сфери сталого розвитку для проведення лекцій, семінарів та практичних занять.
- Збільшення доступу до необхідних ресурсів, обладнання та лабораторій для ефективного проведення STEM-досліджень.
- Інтеграція інноваційних технологій та використання відкритих онлайн-ресурсів для підтримки STEM-навчання та досліджень.
- Розробка інтердисциплінарних програм, які об'єднують STEM-дисципліни з питаннями сталого розвитку.

- Забезпечення можливостей для практичного дослідження та роботи з реальними проектами в сфері сталого розвитку.
- Розвиток партнерств із підприємствами, громадськими організаціями та іншими вищими навчальними закладами для обміну ресурсами та досвідом.
- Розробка гнучких навчальних програм, які можуть швидко адаптуватися до змін у STEM-дисциплінах та в сфері сталого розвитку.
- Сприяння активної участі учителів у дослідженнях та проектах, що стосуються сталого розвитку.

Ці стратегії можуть сприяти покращенню ефективності впровадження STEM-підходу в контексті сталого розвитку в інститутах післядипломної освіти та сприяти здобуттю педагогами необхідних знань та навичок для вирішення екологічних викликів.

З метою забезпечення оптимального підходу до реалізації екологічної складової сталого розвитку у Тернопільському обласному комунальному інституті післядипломної педагогічної освіти під час організації навчання з підвищення кваліфікації учителів природничої освітньої галузі здійснюються наступні кроки:

- Забезпечення інтеграції STEM у дисципліни з питань сталого розвитку для створення інтердисциплінарних програм, що сприяють глибокому розумінню екологічних проблем та їх вирішенню.
- Актуалізація та оновлення курсів екологічною складовою сталого розвитку, враховуючи сучасні наукові, технологічні та інженерні досягнення.
- Сприяння активному включенню викладачів і учителів у STEM-дослідження, зокрема тих, що спрямовані на вирішення екологічних проблем.
- Розвиток матеріально-технічної бази лабораторії STEM-освіти Тернопільського ОКІППО створюючи базу для проведення експериментів

та досліджень в сфері екології.

- Забезпечення викладачам можливості для професійного розвитку в STEM-дисциплінах та методиках викладання предметів природничої освітньої галузі в контексті реалізації екологічної складової сталого розвитку.

- Розвиток партнерства з підприємствами, науковими установами та громадськими організаціями для сприяння обміну ресурсами та забезпечення актуальності екологічних програм.

- Науково-методичний супровід учителів у виконанні проектів, спрямованих на розв'язання конкретних екологічних проблем, залучаючи їх до реальних практичних завдань.

- Запровадження сучасних технологій, такі як віртуальні лабораторії, роботехнічні системи, симуляційні засоби тощо, для забезпечення доступу до високоточних навчальних матеріалів.

- Розвиток системи оцінювання, яка відображає якість викладання STEM-дисциплін та досягнення учителів в екологічній сфері.

- Співпраця з громадськістю, впровадження проектів щодо розв'язання місцевих екологічних проблем.

- Ініціація до створення мережі співпраці між різними установами післядипломної освіти для обміну кращими практиками та ресурсами.

Реалізація зазначених кроків спрямована на забезпечення ефективного та сталого розвитку STEM-освіти в контексті екологічної складової сталого розвитку у системі післядипломної освіти.

В час динамічного розвитку цифрового суспільства виникає необхідність у підвищенні кваліфікації сучасних фахівців на основі міждисциплінарної інтеграції та широкого поліпредметного системного бачення. Стратегічне оновлення змісту підвищення кваліфікації вчителів природничих предметів у післядипломній освіті враховує зміни у змісті загальної середньої освіти відповідно до ідей сталого розвитку, світових тенденцій реалізації STEM-освіти

в контексті формування змісту загальної природничої освіти. Саме тому реалізовується унікальний освітній процес, скерований на опанування науково-теоретичними аспектами STEM-освіти в контексті екологічної складової сталого розвитку, що мотивує фахівців закладів загальної середньої освіти до творчої трансформації власного індивідуального досвіду.

### *Література.*

1. Атаманчук П. С., Атаманчук В. П. Формування STEM-інтеграційних природничо-наукових компетентностей індивіда в орієнтувальних умовах трансдисциплінарної парадигми наукової освіти. *Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії* : зб. матеріалів IV Всеукр. відкр. наук.-практ. онлайн-форуму, 27 жовт. 2022 р. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2022. С. 218-221.
2. Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мельник Л. Г., Ракоїд О. О. Стратегія сталого розвитку: підручник. К.: ВЦ НУБІПУ, 2018. 446 с.
3. Вітюк В.В. Професійний розвиток педагогів в умовах STEM-освіти. *STEM-освіта: науково-теоретичні аспекти, досвід впровадження, перспективи розвитку: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (21 квітня 2021 р., м. Луцьк). Луцьк: Волинський ІІПО, 2021. 208 с.
4. Гайда В. Я. Сучасні тенденції організації освітнього процесу з фізики на засадах сталого розвитку. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 191. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 230-233.
5. Гайда В. Я., Кавецький В. Є. Особливості підвищення кваліфікації вчителів природничої освітньої галузі в контексті розвитку STEM-освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 210. С. 83-89.
6. Мартинюк О. О., Мартинюк О. С. Інноваційні напрямки STEMтехнологій у формуванні інформаційно-цифрової компетентності студентів та учнів. *Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті: X-ї Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*, (25 травня-4 червня 2020 р. ) Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка. 2020. С. 29-31.
7. Садовий М. І., Трифонова О. М. Розвиток технологічної та природничої освіти в умовах сталого розвитку. *Наукові записки. Вид-во НПУ імені МП Драгоманова*, 2016. Випуск 132. С.197-206.
8. Чайковська Г. Б. Освіта для сталого розвитку та STEM освіта: спільні вектори. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Тернопіль, 28 квітня, 2022). С. 42-44.

УДК 551.510.4:502.55:504.4

*Дмитро Олександрович Кравчук,  
студент Географічного факультету*

*науковий керівник Вовк .О.П,  
к. геол. н., доцент, доцент кафедри фізичної географії,  
Волинський національний університет імені  
Лесі Українки, м. Луцьк*

## **ГЕОХІМІЯ АТМОСФЕРИ НА ПРИКЛАДІ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ ПОВІТРЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Постановка проблеми. Забруднення атмосфери є однією з найбільших екологічних проблем сучасності, яка загострюється з процесом урбанізації, розвитком промисловості, збільшенням кількості автотранспорту тощо, Урбанізація – це процес зростання та розвитку міських територій. Тут буде мова про найбільші міста Волині а саме про: Луцьк, Ковель, Нововолинськ та Володимир-Волинський. А також буде оцінюватись стан та якість повітря в найбільших містах волинської області, які основні джерела забруднення атмосферного повітря, вплив забруднення на здоров'я людей та навколишнє середовище.

Найпоширенішими методами дослідження були: аналіз і синтез, кореляція і регресія, узагальнення і порівняння. У дослідженнях кореляція використовується для вивчення взаємозв'язку між двома чи більше змінними. Це дозволяє встановити, чи існує статистично значущий зв'язок між ними, і якою саме є його природа (позитивний, негативний або відсутній). У дослідженнях регресія - це статистичний метод аналізу, який використовується для вивчення взаємозв'язку між однією або декількома незалежними (пояснюючими) змінними і залежною (пояснюваною) змінною. Цей метод дозволяє досліджувати, які впливи або фактори впливають на залежну змінну.

Дослідженням встановлено, що основним джерелом забруднення повітря в міських системах є автомобілі, які виробляють в атмосферу 85-95 % усіх викидів. Крім того, стаціонарні джерела, такі як промислові підприємства та комунальні підприємства, також забруднюють повітряний басейн міст шкідливими речовинами [1].

Основними забруднювачами повітря були підприємства сільського, лісового та рибного господарства, підприємства переробної та добувної промисловості та розроблення кар'єрів, а також підприємства постачальники газу, електроенергії, пари та конденсованого повітря [2].

На них припадає понад 74% загальнообласних викидів. Найбільша частка викидів (від загального обсягу) припадала на підприємства Ківерцівського (6,9%), Локачинського (11,4%), Маневицького (12,0%) та Володимир–Волинського (12,8%) районів. Серед основних забруднювачів – Локачинський цех ПАТ «Укргазвидобування» (8,4 %), ПАТ «Гнідавський цукровий завод» (3,3%), ПАТ «Володимир-Волинська птахофабрика» (7,2 %), ТзОВ «Птахокомплекс» «Губин» (13,5%), ТзОВ «Волинь-зерно-продукт» (4,1%).

Спостереження за станом атмосферного повітря та вмістом забруднюючих речовин, у тому числі радіоактивного забруднення, на території області проводять 3 суб'єкти державної системи моніторингу довкілля: Волинський обласний центр з гідрометеорології, Головне управління Держпродспоживслужби у Волинській області та ДУ «Волинський обласний лабораторний центр МОЗ України». Державною гідрометеорологічною службою в області оцінка стану забруднення атмосферного повітря здійснюється за даними спостережень в місті Луцьку на 3-х стаціонарних постах спостереження. Програма обов'язкового моніторингу якості атмосферного повітря включає сім забруднюючих речовин: пил, оксид азоту, діоксид азоту (NO<sub>2</sub>), діоксид сірки (SO<sub>2</sub>), оксид вуглецю, фенол, формальдегід (H<sub>2</sub>CO), а також показники радіоактивного забруднення (гамма-фон, мкР/год).

Таблиця 1.1

**Викиди в атмосферне повітря у Волинській області**

Роки	Викиди в атмосферне повітря, тис.т.		Щільність викидів у розрахунку на 1 кв.км, кг.	Обсяги викидів у розрахунку на 1 особу, кг.	Обсяг викидів на одиницю ВРП, тис.т/млн.грн.	
	Всього	у тому числі				
		Стаціо- нарними джерела- ми				Пересув- ними джере- лами
2015	42,9	4,7	38,2	2100	41,1	0,0001
2016		4,7		200,0	4,5	0,0001
2017		5,1		300,0	4,9	0,0001
2018		5,1		300,0	4,9	0,00008
2019		5,3		263,2	5,1	

Проте кількість забруднюючих речовин із цих джерел у м. Луцьк та м. Володимир-Волинський повільно зменшується. дослідили, що найбільше антропогенне навантаження зазнає повітряний басейн міста Луцька. За розрахунком індексу забруднення атмосферного повітря повітряний басейн міста відноситься до класу якості «забруднене повітря». Індекс забруднення атмосферного повітря - це числова шкала, яка використовується для вимірювання рівня забруднення повітря різними шкідливими речовинами, такими як пил, діоксид сірки, діоксид азоту, вуглеводні та інші. Цей індекс може включати різні показники якості повітря і присвоювати їм числові або кольорові значення для зручності в оцінці. Наслідки забруднення повітря



досить різноманітні і впливають на навколишнє середовище та економічний комплекс. Крім того, погана якість повітря може викликати різні захворювання.

Для вирішення цієї проблеми пропонують реконструювати та модернізувати очисні системи підприємств, збільшити кількість екологічно чистого громадського транспорту, збільшити озеленені території, запровадити зелену логістику на транспорті. Дослідники дійшли висновку, що повітряний басейн найбільш урбанізованих територій Волинської області є досить забрудненим, що спричинено використанням автотранспорту та функціонуванням виробництва. Тому запропоновано заходи щодо зменшення кількості викидів від різних джерел забруднення [1].

Спостереження за радіаційним забрудненням атмосфери є важливою та найоперативнішою ланкою в системі моніторингу радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища. Система спостережень за радіоактивним забрудненням атмосфери є невід'ємною частиною національної радіаційної безпеки. На території Волинської області контроль за рівнем радіаційного забруднення атмосферного повітря здійснює Волинський обласний центр з гідрометеорології на шести метеостанціях, які знаходяться в містах Володимир-Волинський, Ковель, Луцьк, смт. Любешів, Маневичі та с. Світязь [3]. За рівнем природної радіоактивності проводяться спостереження приладами ДБГ-06Т та ДРГ-01Т та планшетні спостереження (крім м. Ковель). Протягом 2019 року перевищення радіаційного забруднення атмосферного повітря не виявлено, рівень природного фону за рік на території області становив 8-13 мкР/год. Найбільший рівень потужності експозиційної дози гама-випромінювання було зафіксовано на м. Володимир Волинський (13 мкР/год), мінімальний - на м. Світязь (8 мкР/год). В порівнянні з 2018 роком, середньорічні та максимально разові значення гама-фону коливалися у межах 1-2 мкР/год, залишаючись значно нижче рівня природного фону.

### *Література.*

1. Melniichuk M. M., Horbach V. V., Horbach L. M., Vovk O. P. Air pollution of the largest cities in the Volyn region: preconditions, consequences and ways of solution of this problem. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія»*. № 56 (2022). с. 214-224. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-56-16>
2. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області: кол. моногр. / за ред. В. О. Фесюка. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІЕНЕЙ», 2016. 316 с.
3. Волинська обласна державна адміністрація. <https://voladm.gov.ua>. URL: <https://voladm.gov.ua/article/pasport-oblasti/> (дата звернення: 20.02.2024).

**УДК 351.777:504.06**

*Левченко Ірина Василівна,  
доктор філософії, доцент кафедри  
міжнародних економічних відносин та туризму,  
Сокол Марія Володимирівна,  
здобувачка першого (бакалаврського) рівня,  
Національний університет «Полтавська політехніка  
імені Юрія Кондратюка», м. Полтава*

## **МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

У сучасному світі, де екологічна безпека стає все більш актуальною, питання міжнародної співпраці в даній сфері набуває особливого значення. Зарубіжні країни, вступаючи до Європейського Союзу чи розвиваючи партнерські відносини, активно впроваджують новаторські стратегії та стандарти, спрямовані на забезпечення ефективного управління природними ресурсами та збереженням екосистем. Міжнародний досвід, може слугувати важливим джерелом для вивчення та адаптації кращих практик у галузі екологічного управління. Значна увага приділяється створенню ефективних правових рамок, які б враховували інтереси всіх сторін та найсучасніші екологічні стандарти.

Актуальність обраної теми визначається в контексті наростаючих викликів, пов'язаних із забрудненням довкілля, виснаженням природних ресурсів та загрозами кліматичних змін.

Екологічна ситуація в Україні залишається важливим аспектом суспільного розвитку, обумовленим економічною діяльністю, техногенними чинниками та кліматичними умовами. Пропонуємо розглянути стан та основні проблеми екології в Україні на сьогоднішній день [1, 2]:

1. Забруднення повітря (промисловість та транспорт є основними джерелами забруднення повітря в крупних містах; викиди шкідливих речовин вносять вклад у зниження якості повітря та загрозу здоров'ю населення);

2. Стан водних ресурсів (забруднення водойм є проблемою, особливо у промислових регіонах; недостатнє очищення стічних вод та незаконне викидання стічних вод в річки ставлять під загрозу якість води та екосистеми);

3. Управління відходами (проблеми управління та переробки відходів в Україні викликають ростуть обсяги сміття; низький рівень рециклінгу та відсутність ефективних механізмів утилізації є проблемами, які потребують уваги);

4. Біорізноманіття (знищення природних екосистем та незаконна рубка лісів є загрозою для біорізноманіття; деякі види рослин та тварин перебувають під загрозою вимирання через антропогенний вплив);

5. Ядерна безпека (наслідки Чорнобильської катастрофи залишаються актуальними, особливо у зоні відчуження; незабезпечені об'єкти та питання ядерної безпеки вимагають постійного контролю та управління);

6. Зміни клімату (зміни клімату також впливають на Україну, проявляючись у збільшенні екстремальних погодних умов, зокрема суші та повеней, що впливають на сільське господарство та водні ресурси);

7. Заходи та реформи (уряд України вживає заходів для поліпшення екологічної ситуації, зокрема стимулює використання відновлювальних джерел

енергії, впроваджує нові стандарти управління відходами та розвиває екологічні ініціативи);

8. Війна (через війну в Україні з кожним днем екологічна ситуація погіршується, але не зважаючи на цю страшну проблему, уряд України продовжує вживати заходи для поліпшення стану екології).

Незважаючи на труднощі, Україна робить кроки для вирішення екологічних проблем та працює над покращенням стану довкілля. Важливо подолати екологічні виклики через ефективне законодавство, управління ресурсами та освіту громадськості [3].

На сьогоднішній день Україна активно співпрацює з іншими країнами та міжнародними організаціями у сфері охорони довкілля та обмінюється досвідом з метою вдосконалення екологічного управління та досягнення сталого розвитку. Серед цих країн Німеччина, Польща, США, Канада та ЄС [4-8]:

1. Німеччина: Співпраця з Німеччиною включає обмін досвідом у галузі використання відновлюваних джерел енергії, управління відходами та зеленої економіки.

2. Польща: Україна співпрацює з Польщею у сферах екологічного моніторингу та використання сучасних технологій для зменшення забруднення повітря та води.

3. США: Досвід Сполучених Штатів у вирішенні проблем забруднення ґрунтів та впровадження ініціатив для збереження природи використовується для розробки стратегій управління природними ресурсами.

4. Канада: Україна звертає увагу на досвід Канади у впровадженні ефективних систем управління відходами та збереженні біорізноманіття.

5. Європейський Союз (ЄС): Україна має активний діалог з ЄС у сфері екології, особливо у контексті євроінтеграції. Вона приймає та адаптує європейські стандарти, щоб вдосконалити свою систему охорони навколишнього середовища.

Аналізуючи досвід інших країн ми виділили основні аспекти та перспективні напрями покращення міжнародної співпраці щодо екологічної безпеки.

Позитивні аспекти: обмін досвідом з державами-партнерами сприяє усвідомленню та впровадженню найкращих практик в екологічному управлінні; Інтеграція європейських стандартів дозволяє Україні гармонізувати свою систему з організаційними та екологічними стандартами ЄС.

Виклики та перспективи: розбіжності у системах екологічного управління можуть становити виклик, оскільки деякі аспекти потребують адаптації до особливостей українського контексту; Необхідно надавати увагу ефективній координації зусиль та забезпеченню взаємодії між різними сторонами для забезпечення ефективної реалізації спільних ініціатив.

Співпраця та обмін досвідом в екологічній сфері є важливим елементом для досягнення сталого розвитку. Україна активно взаємодіє з різними країнами, спрямовуючи свої зусилля на збереження природи, зменшення впливу на довкілля та вдосконалення системи екологічного управління [5-8].

Виклики та перспективи України щодо вдосконалення механізмів управління в екологічній сфері пропонуємо розглянути нижче на рисунку 1.

Україна стикається з викликами у сфері охорони навколишнього середовища, але може розвиватися та покращувати свої механізми управління через ефективні стратегії, сучасні технології та співпрацю з міжнародними партнерами [9, 10].

Загальною тенденцією є те, що країни, які намагаються приєднатися до європейського співтовариства, активно впроваджують інноваційні та стандартні рішення для вирішення екологічних проблем. Україна, поглиблюючи вивчення та впроваджуючи ці підходи, може значно поліпшити свої механізми управління екологічною сферою та відкрити шлях до сталого розвитку.

ВИКЛИКИ	ПЕРСПЕКТИВИ
<ul style="list-style-type: none"><li>• Забруднення довкілля: надмірні викиди та недостатні стандарти зменшують якість повітря та води, ставлячи під загрозу здоров'я населення та екосистем.</li><li>• Управління відходами: проблеми у відсортуванні, переробці та утилізації відходів вимагають ефективних рішень для зменшення кількості сміття та збереження ресурсів.</li><li>• Неосвіченість населення: низький рівень екологічної свідомості та невірне використання природних ресурсів створюють труднощі у формуванні екологічної культури.</li><li>• Зміни клімату: в Україні відчуваються наслідки змін клімату, зокрема, зростання температур та екстремальні погодні явища, що вимагає адаптаційних стратегій.</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Євроінтеграція: продовження взаємодії з Європейським Союзом та впровадження європейських стандартів дозволять підняти рівень управління екологічною сферою.</li><li>• Стимулювання відновлювальної енергетики: розвиток та підтримка відновлювальних джерел енергії можуть допомогти зменшити залежність від традиційних джерел та знизити викиди.</li><li>• Модернізація інфраструктури: інвестиції в інфраструктуру для забезпечення високих екологічних стандартів у сферах транспорту, будівництва та промисловості.</li><li>• Залучення громадськості: збільшення участі громадськості у прийнятті рішень та контролі за реалізацією екологічних ініціатив.</li><li>• Розвиток екологічної освіти: впровадження систематичної екологічної освіти на різних рівнях, щоб підвищити екологічну свідомість та відповідальність.</li></ul>

**Рис. 1. Виклики та перспективи вдосконалення механізмів управління в екологічній сфері**

Зокрема, важливо враховувати принцип соціальної відповідальності у вирішенні екологічних завдань, залучати громадськість до процесів управління довкіллям та створювати ефективні механізми координації між різними рівнями управління. Доцільно впроваджувати успішні практики зарубіжних країн та адаптувати їх до вітчизняних умов, щоб досягти більш стійкого та ефективного екологічного управління, що сприятиме підтримці екологічної безпеки загалом.

#### *Література*

1. Neste successfully completed its first industrial-scale processing run with liquefied waste plastic in Finland. URL: <https://www.neste.com/releases-and-news/plastics> ;
2. Екологічний стан України: проблеми сучасності. URL: <https://osvita.ua/vnz> ;
3. Cooperation partnerships. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu>;
4. Левченко І.В., Кушніренко Є. (2023). THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN SUPPORTING THE ENVIRONMENTAL SAFETY OF SOCIETY. Матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень», 23-24 листопада 2023 року, м. Київ. С. 40-43. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PolNTU/14205> .
5. The German-Ukrainian Energy Partnership. URL: <https://www.energypartnership-ukraine.org> ;

6. Prospects for the development of Ukrainian-Polish cross-border cooperation in the environmental sphere. URL: <https://www.researchgate.net/publication> ;
7. Cooperation in the field of science and environmental protection. URL: [https://i-lug.gov.ua/en/external\\_relations](https://i-lug.gov.ua/en/external_relations) ;
8. Initial Environmental Assessment of the Modernization of the Canada-Ukraine Free Trade Agreement. URL: <https://www.international.gc.ca>;
9. Буряк А.А. (2023). Державна підтримка розвитку АПК для забезпечення екологічної безпеки й подолання екозагроз: світовий досвід та реалії України. *Науковий фаховий журнал «Агросвіт»*, №18, С. 96-105. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/2068/2093> ; [https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolitNTU/13371/1/A%2B18-2023\\_St12.pdf](https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolitNTU/13371/1/A%2B18-2023_St12.pdf).
10. Стан та перспективи розвитку еколого-правової науки в Україні. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream> ;

**УДК 911.2 (477.64)**

*Шенітько Дмитро Сергійович, здобувач вищої освіти  
I курсу спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),  
Непша Олександр Вікторович,  
старший викладач кафедри географії та туризму,  
Мелітопольський державний  
педагогічний університет імені Б. Хмельницького, м. Запоріжжя*

## **ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РІЧКИ МОКРА МОСКОВКА (ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ)**

Річка Мокра Московка – ліва притока річки Дніпро, протікає по Запорізькому районі Запорізької області. Загальна довжина річки – 45,5 км, площа водозбірної басейну складає 465 км<sup>2</sup> [2]. Річка бере свій початок на відень від с. Райське Запорізького району. Спершу тече на північний захід, а далі змінює свій напрямок переважно на південний захід. Впродовж 7 км у пониззі тече територією м. Запоріжжя і впадає у Дніпро поблизу міського парку «Дубовий Гай» [3]. Річка має 14 приток, загальною довжиною 106,0 км [2].

За геоморфологічною будовою долина річки має трапецієподібну форму, розчленована. Ширина долини сягає 3 км, глибина складає 50 м. Ширина

заплави до 30 м. Русло річки звивисте, його ширина до 5 м, на окремих ділянках замулене. Похил річки 1,8 м/км. На річці є невеликі водоспади. В селі Івано-Аннівка розташований один з найбільших. Походження водоспаду пов'язане з затопленням Наталіївського кар'єру. Сам водоспад має висоту 4 метри. З'явився внаслідок виступу граніту (рис. 1)

Живлення мішане з переважанням снігового. Льодостав від кінця грудня до середини березня. За хімічним складом води річки сульфатно-кальцієво-натрієві, мінералізація води складає від 0,5 г/дм<sup>3</sup> у період водопілля до 2,0-2,5 г/дм<sup>3</sup> у період меженю.

На річці споруджені декілька ставків та гребель, використовують води річки для сільськогосподарського водокористування [3].



**Рис.1. Невеликий водоспад на річці Мокра Московка [3]**

Основними джерелами забруднення вод р. Мокра Московка є підприємства промисловості міста – акціонерне товариство «Запорізький завод феросплавів, казенне підприємство «Науково-виробничий комплекс «Іскра», приватне акціонерне товариство «Запорізький абразивний комбінат» та комунальне підприємство «Облводоканал» Запорізької обласної ради. В таблиці 1 наведені дані про скидання стічних вод з цих підприємств у річку Мокра Московка.



Таблиця 1

Середньорічні концентрації забруднюючих речовин у контрольних створах на річці Мокра Московка у 2022 році (мг/л), складено за [4]

Місце спостереження за якістю води	Забруднюючі речовини										
	сульфати	хлориди	Азот амонійний	нітрати	нафтопродукти	фосфати	цинк	нітриги	фториди	залізо	мідь
АТ «Запорізький завод феросплавів»											
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випусків № 1 (ЗОС -54), №2 (ЗОС- 53) («сухий» період)	335,6	295,2	0,45	6,2	0,175	1,04	0,015	0,3	0,3	0,215	0,011
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випусків № 1 (ЗОС -54), №2 (ЗОС- 53) («мокрый» період)	467,3	278,3	0,29	5,9	0,267	0,53	0,017	0,23	0,30	0,215	0,011
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 3 (ЗОС -57) («сухий» період)	226,3	92,4	0,55	5,6	0,101	1,2	0,012	0,3	0,53	0,2	0,0135
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 3 (ЗОС -57) («мокрый» період)	453,2	153,2	0,35	5,4	0,270	0,6	0,021	0,23	0,26	0,17	0,0043
КП «НБК «ІСКРА»											

**Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ  
(28 лютого 2024 р., м. Харків).**

р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 1 («сухий» період)	395,1	363,0	0,73	2,94	0,101	0,19	-	0,13	-	0,2	-
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 1 («мокрый» період)	74,31	42,99	0,38	6,81	0,18	1,63	-	0,051	-	0,16	-
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 2 («сухий» період)	397,5	358	0,72	2,91	0,102	0,184	0,078	0,13	0,23	0,21	0,01 6
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 2 («мокрый» період)	74,86	42,39	0,387	6,7	0,18	1,62	0,002	0,049	0,02 8	0,16	0,00 1
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 3 («сухий» період)	395,1	363,0	0,73	2,94	0,101	0,19	-	0,13	-	0,2	-
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 3 («мокрый» період)	74,31	42,99	0,38	6,81	0,18	1,63	-	0,051	-	0,16	-
<b>ПрАТ «Запорізький абразивний комбінат»</b>											
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 1 («сухий» період)	397,14	161,98	0,43	11,2 6	0,04	0,34	-	0,075	-	0,42	-

р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 1 («мокрый» період)	144,09	76,48	0,29	20,8 6	0,03	0,31	-	0,054	-	0,19	-
КП «Облводоканал» ЗОР											
р. Мокра. Московка Каналізаційні очисні споруди м. Вільнянськ Запорізького району Контрольний створ 500м нижче скиду	923,04	378,64	1,069	13,0 2	0,064	0,215	-	0,080	-	0,14 0	-

Державний моніторинг якості води на річці проводить Запорізький обласний центр з геодрометорології. Для цього функціонує 2 державних моніторингових створів спостереження. Результати моніторингу якості вод представлені в таблиці 2.

**Таблиця 2**

**Результати державного моніторингу вод на р. Мокра Московка у 2022 році, складено за [4]**

Назва водного об'єкта	Кількість державних моніторингових створів спостереження, од.		Відібрано та проаналізовано проб води, од.	Кількість показників, од.	Кількість випадків таназва речовин з перевищенням ГДК, од.
	усього	у тому числі з перевищенням ГДК			
р. Мокра Московка залізничний міст м. Запоріжжя	2	2	2	18	мінералізація – 2 сульфати – 2 хлориди – 2 ХСК – 2 азот амонійний – 2

На річці Мокра Московка зведено 37 гребель. На думку професора О. Рильського, наявність великої кількості гребель для такої малої річки як Мокра

Московка збільшує площу дзеркала випаровування, уповільнює водотік, зменшує стік річки. Тому в літній період підвищується температура води (коли вода стоїть вона швидше нагрівається), яка щороку сприяє масовому цвітінню води та як наслідок призводить до зменшення об'єму кисню [1]. Рослини в воді перегнивають, а це – 60 токсичних речовин, які виділяють ціанобактерії, водночас погіршуючи її якість [6].

29 серпня 2018 року 31 сесія Запорізької міської ради затвердила Програму ревіталізації малих річок на інших водойм міста Запоріжжя на 2018-2028 роки. [5]. Програма спрямована на реалізацію комплексу заходів, спрямованих на відновлення водних об'єктів природним шляхом; відновлення сприятливого гідрологічного режиму та санітарного стану річок, струмків і водойм; раціональне використання водоохоронних зон, у тому числі прибережних захисних смуг; благоустрій територій, прилеглих до водних об'єктів та забезпечення комфортних умов для проживання і відпочинку мешканців міста.

### *Література*

1. Астаф'єв Денис. Чому міліють малі річки на Запоріжжі, та з цим роботи. Відповідає вчений. Суспільне. Новини. 25.09.2021 р. URL: <https://suspilne.media/166683-comu-miliut-mali-ricki-na-zaporizzi-ta-so-z-cim-robiti-vidpovidae-vcenij/> (дата звернення: 20.01.2024)
2. Водні ресурси Запорізької області URL: <https://buvrzp.gov.ua/%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8/> (дата звернення: 21.01.2024)
3. Гребінь В.В, Мокра Московка. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: <https://esu.com.ua/article-69592> (дата звернення: 23.01.2024)
4. Екологічний паспорт Запорізької області за 2022 рік URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoring/ekologichni-pasporty/> (дата звернення: 20.01.2024)
5. Програма ревіталізації малих річок на інших водойм міста Запоріжжя на 2018-2028 роки. URL: <https://zp.gov.ua/uk/sessions/11/resolution/32117> (дата звернення: 20.01.2024)
6. Яковлева Ольга. Екологи бать на сполох через санітарний стан малих річок у Запоріжжі. Суспільне. Новини. 23.09.2020 р. URL: <https://suspilne.media/65286-ekologi-but-na-spoloh-cerez-sanitarnij-stan-malih-ricok-u-zaporizzi/> (дата звернення: 20.01.2024)

УДК 911.2

*Рибачик Наталія Олександрівна,  
к.геогр.н., вчитель географії  
Рибачик Вячеслав Костянтинович, ученик  
Політехнічний ліцей Національного технічного університету  
України "Київський політехнічний інститут  
імені Ігоря Сікорського", м.Київ*

## **ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЩОДО ПРОБЛЕМИ ХАРЧОВИХ ВІДХОДІВ**

Харчові відходи – це не лише втрата їжі, це й даремне використання таких ресурсів, як енергія, вода, земля, людська праця, капітал. Крім того, харчові відходи на звалищах викидають парникові гази такі, як CO<sub>2</sub> та метан, які впливають на глобальні зміни клімату. Також харчові відходи та втрата продуктів негативним чином впливають на продовольчу безпеку.

Метою статті є аналіз ситуації щодо утворення харчових відходів та дослідження етапів, на яких утворюються ці відходи.

Питання управління харчовими відходами досліджували Корбут М. Б., Мальований М. С., Бойко Р. Я., проблемами утилізації харчових відходів займалися Трофімов І. Л., Бойченко С. В., Яковлева А. В., Шаманський С. Й., Шкільнюк І. О.

З 2014 року в світі зростає кількість людей, які страждають та помирають від голоду. В той же час тонни їжі викидаються. Близько 13-14% харчових продуктів втрачаються під час виробництва і близько 17% харчових відходів утворюють споживачі та домогосподарства [5].

Значна увага екологічних активістів прикута до упаковки та пластикових відходів, які завдають значної і довготривалої шкоди довкіллю. Може здатися, що органічні відходи не такі шкідливі в порівнянні з твердими побутовими відходами. Але потрібно розуміти, що перед тим, як їжа потрапляє на вечерю до людини, вона проходить і інші етапи, де використовується людська праця, електроенергія, мінеральні добрива, вода, паливо. За даними ООН, близько 30% спожитої енергії світу припадає на продовольчий сектор [4]. Розкладаючись

продукти утворюють парникові гази, утворюючи 1/5 токсичних викидів на планеті. Викидаючи їжу, ми збільшуємо екологічний слід, а отже і збільшуємо свій екологічний борг перед Землею.

Одна з цілей сталого розвитку ООН – зменшення на рівні роздрібно торгівлі та споживання глобальних харчових відходів на душу населення вдвічі до 2023 року, а також зменшити втрати їжі на етапі виробництва та транспортування [4].

Приблизно 1,3 млрд тонн продуктів, а це 1/3 всіх вироблених продуктів у світі, стає відходами. При чому розподіл харчових відходів у світі по країнах нерівномірний. Найбільше утворюється відходів у розвинених країнах. І майже 3/4 людей, що недоїдають, проживають в 10 країнах світу: Судан, Південний Судан, Ємен, Гаїті, Пакистан, Сирія, Афганістан, демократична Республіка Конго, Ефіопія, Нігерія.

Найбільшу частину серед харчових відходів у світі становлять овочі та фрукти (40-50%), на другому місці – риба (35%), потім зернові (30%), глобальні кількісні витрати олійного насіння, молочних продуктів та м'яса становлять близько 20% [3]. Україна – не виняток.

В Україні також продукується велика кількість відходів. В середньому українець за рік викидає 250-300 кг побутових відходів, половина з них – харчові відходи [3]. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization, FAO), 1 кг харчових відходів призводить до викиду 2 кг CO<sub>2</sub>. На їжу, яку виробили, але не спожили, припадає 1,4 млрд га землі, це третина сільськогосподарських земель всієї планети. Щоб збільшити посівні площі, агропромислові підприємства розорюють прилеглі території. Такі дії призводять до змін екосистем та втрати біорізноманіття. Розвиток тваринництва, а також застосування пестицидів у рослинництві призводять до забруднення річок. За підрахунками науковців, одна склянка молока, яка потрапила у відходи, – це 1000 л води, а 1 кг викинутого м'яса великої рогатої худоби – це 50000 л води [3].

Згідно зі Стратегією сталого розвитку України до 2030 року, ключовим моментом у досягненні ресурсоефективної економіки є трансформація моделей споживання [2]. Важливим є те, що харчові відходи в українському національному законодавстві розглядаються як частина відходів виробництва продовольчих продуктів або як складова побутових відходів. Тобто в державній статистичній звітності харчові відходи не відображено, а чіткого поняття «харчові відходи» не закріплено. Відповідно до Закону України «Про управління відходами» [1] закріплена низка заходів, що стимулює суб'єкти господарської діяльності зменшувати обсяги відходів та переробляти їх, але йдеться в цілому про тверді побутові відходи.

Війна, яку розв'язала росія на території України, продемонструвала наскільки вразливою може бути продовольча безпека. На окупованих росією територіях вирощувалась і зберігалася значна частина продуктів харчування. «Зернова угода», яка повинна забезпечити безпечне транспортування зернових та інших культур в Чорному морі з українських портів, блокується росією, продукти харчування втрачають свою якість, а фермери отримують величезні збитки через затримки у просування морським коридором. І це відбувається в той час, як значна частина людей потерпає від голоду.

Ефективна утилізація харчових відходів, комплексне використання ресурсів, впровадження інноваційних технологій зберігання та грамотне споживання – це шлях до скорочення кількості харчових відходів, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище та досягнення високого рівня продовольчої безпеки.

Отже, проблема харчових відходів має комплексний характер. Вона проявляється на різних рівнях: глобальному, регіональному та локальному, впливаючи як на якість життя окремих людей, так і на планету в цілому.

Ефективне використання ресурсів, грамотне зберігання продуктів харчування, дієва утилізація харчових відходів та екосвідоме споживання – це

шлях до скорочення кількості харчових відходів, зменшення негативного впливу на довкілля та досягнення високого рівня продовольчої безпеки.

#### *Література*

1. Закон України «Про управління відходами». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n802> (дата звернення 21.09.2023).
2. Корбут М. Б., Мальований М. С., Бойко Р. Я. Рациональні підходи у впровадженні інноваційної системи поводження із харчовими відходами в Україні. - Дорожня карта реалізації Закону України «Про управління відходами»: збірка матеріалів Національного форуму «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології» (м. Київ, 24–25 листопада 2022 р.). – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2022. – 248 с.
3. Поводження з харчовими відходами – глобальна проблема сьогодення. - Всеукраїнська екологічна ліга. Жовтень 2019. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ecoleague.net/> (дата звернення 28.08.2023).
4. Goal 12: Ensure sustainable consumption and production patterns. - United Nations. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/> (дата звернення 20.09.2023).
5. Reducing food loss and waste: Taking Action to Transform Food Systems. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/en/observances/end-food-waste-day> (дата звернення 20.08.2023).

#### **УДК 37.016**

*Красномовець Софія*  
*фізико-математичний ліцей, м. Черкаси*  
*Красномовець Вікторія Анатоліївна*  
*к.е.н., доцент, доцент кафедри туризму і*  
*готельно-ресторанної справи,*  
*Черкаський національний університет*  
*імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси*

#### **ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ «ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ»**

Формування екологічної свідомості - це складний і тривалий процес, який відбувається впродовж усього життя людини. Він здійснюється під впливом різних факторів. Це і сім'я (батьки, родичі, близькі люди); і школа (освітній



процес, діяльності учнівських екологічних організацій, інше); ЗМІ (передач, статей, телевізійних програм, прзиції лідерів суспільних думлок у соціальних мережах) та загалом суспільства (його суспільної думки, екологічної політики та інше).

Екологічна свідомість - це складне, багатогранне явище, яке є предметом дослідження багатьох наук, зокрема філософії, соціології, психології, педагогіки, економіки. Воно характеризується системою знань, уявлень, цінностей, установок, мотивів, почуттів, що визначають ставлення людини до природи і її охорону.

У *філософському контексті* екологічна свідомість розглядається як пізнавально-ціннісна форма відображення взаємодії людини (суспільства) і природи. Вона є основою світогляду, який визначає відношення людини до природи, її цінності та значення для людини. Філософський словник дає наступне визначення поняттю «свідомість» – це «специфічний прояв духовної життєдіяльності людини, пов'язаної із пізнанням, яке робить відомим (свідомим), знаним зміст реальності, що набуває предметно-мовної форми знання» [1, с. 567]. Отже, у філософському вимірі концепт «свідомість» є суспільно-історичним продуктом, вищим рівнем духовної активності людини як соціальної істоти, що відзначається відображенням реальності у формі почуттів і мисленневих образів, практичних дій особистості, уявлень, думок, ідей тощо [2, с. 115 ].

У *соціологічному контексті* екологічна свідомість розглядається як соціальне явище, що відображає особливості ставлення до природи в суспільстві. Вона формується під впливом соціально-економічних умов, культури, традицій, освіти та виховання. Конкретні соціологічні дослідження засвідчують сильну кореляцію між екологічною обізнаністю суб'єкта практики та застосуванням ним екологічних практик: чим вищим є рівень обізнаності, тим більш екологічно активними є респонденти [3, с.10]. Від забезпеченості якісною інформацією, від інтенсивності інформаційного обміну між різними

суб'єктами діяльності та їх необмеженого доступу до повноцінної, невикривленої інформації про стан довкілля у значній мірі залежить інтенсивність використання екологічних практик. Тому в процесі їх соціологічного аналізу, попри діагностику обізнаності, необхідно вивчати джерела інформації про стан довкілля, про екологічну діяльність суб'єктів господарювання та органів влади, а також оцінювати рівень довіри респондентів до різних джерел інформації, задоволеність респондентів об'ємом, якістю та доступністю цієї інформації.

У психологічному контексті екологічна свідомість розглядається як особистісна характеристика, що визначає відношення людини до природи. Вона включає в себе систему знань, уявлень, цінностей, установок, мотивів, почуттів, що визначають поведінку людини в довкіллі. У психології трактування поняття «свідомість» відбувається через акцент на розкриття психологічних механізмів функціонування свідомого та підсвідомого. У «Сучасному тлумачному психологічному словнику» надається широке та вузьке значення: «свідомість – 1) вищий рівень психічного відображення і саморегуляції; звичайно вважається властивим тільки людині як суспільно-історичній істоті; 2) думки і почуття, що індивід усвідомлює в будь-який даний момент» [4, с. 451]. Свідомість характеризується основними ознаками [4, с. 451]: активність; інтенційність – спрямованість на предмет; здатність до рефлексії; мотиваційно-ціннісний характер; наявність різних ступенів (рівнів) ясності. Як зазначає А.М. Львовичкіна, екологічна свідомість має усі характеристики свідомої діяльності людини, але ініційована вона екологічним змістом [5, с. 691].

У педагогічному контексті екологічна свідомість розглядається як мета екологічної освіти і виховання. Вона формується в процесі спеціальної діяльності, спрямованої на розвиток екологічних знань, умінь і навичок, формування екологічних цінностей і установок, розвиток екологічної культури. З позиції професійної педагогіки, «екологічна свідомість» – це «сукупність знань, уявлень людини про її взаємовідношення, взаємозв'язки,

взаємозалежності, взаємодії зі світом природи» [6, с. 64]. Екологічна свідомість є основою, на якій базується позитивне відношення до природи, усвідомлення людиною себе як її частини. У педагогічних дослідженнях (Хроленко М. В.) концепт «екологічна свідомість» трактується як сукупність екологічних уявлень, знань, поглядів, переконань, емоцій, які відображають екологічні умови життя, відносини між людьми та природою в процесі регулювання системи «суспільство – природа», ставлення до природи, а також діяльність людини у навколишньому природному середовищі [7].

*Економічний контекст* екологічної свідомості - це ідея про те, що економічний розвиток може бути сталісним, якщо він заснований на екологічно свідомому мисленні та поведінці. Цей концепт передбачає, що економічні агенти, такі як споживачі, виробники та уряди, повинні брати до уваги екологічні наслідки своїх дій. В економічному контексті екологічна свідомість може проявлятися в таких формах, як: вибір екологічно безпечних товарів і послуг; підтримка екологічно свідомих бізнесів; розумне споживання та інше.

Отже, екологічна свідомість є важливим фактором збереження розвитку сучасного суспільства у різних векторах та науках. Розуміння основ та форм прояву у кожній з можливих площин забезпечить комплексний та ґрунтовний сталий розвиток.

#### *Література:*

1. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
2. Попков Б. І. Аналіз сучасних підходів до визначення поняття «екологічна свідомість майбутніх судноводіїв». Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 53(2). С. 114-118. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped\\_2022\\_53\(2\)\\_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_53(2)_24) (дата звернення: 28.10.2023).
3. Магазинщикова І. П., Лободинська О. М. Теоретичне підґрунтя соціологічного аналізу екологічних практик як засобу досягнення цілей сталого розвитку. Грані. 2018. Т. 21, № 2. С. 6-15. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani\\_2018\\_21\\_2\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_2_3) (дата звернення: 28.10.2023).
4. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
5. Львовичкіна А. М., Дячок О. В. Формування екологічної свідомості як основи екологічної культури у підлітковому віці. *Перспективи та інновації науки (Серія "Педагогіка", Серія "Психологія", Серія "Медицина")*. 2023. № 12. С. 687-698. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc\\_2023\\_12\\_60](http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2023_12_60) (дата звернення: 28.10.2023).

6. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 272 с.

7. Хроленко М. В. Принципи формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки.* 2022. Вип. 203. С. 164-171. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz\\_p\\_2022\\_203\\_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2022_203_35) (дата звернення: 28.10.2023).

**УДК 911.2**

*Рибачик Наталія Олександрівна,*

*к.геогр.н., вчитель географії*

*Рибачик Ілля Костянтинович, ученик*

*Політехнічний ліцей Національного технічного університету*

*України "Київський політехнічний інститут*

*імені Ігоря Сікорського", м.Київ*

## **ТЕОРЕТИКО-ПІЗНАВАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Взаємозв'язок темпів економічного зростання та техногенного тиску на навколишнє середовище набув критичних масштабів. Людство знаходиться на межі екологічної кризи. Тому важливим є питання переосмислення та переоцінки моделей економічної поведінки бізнесу, який є найбільшим користувачем природних ресурсів і водночас найбільшим генератором відходів, які потрапляють в навколишнє середовище.

Метою даної статті є визначення теоретико-пізнавальних аспектів дослідження корпоративної екологічної відповідальності.

Питаннями екологічного аспекту корпоративної соціальної відповідальності займалися Ладунка І.С., Симоненко Д.А., Бочарова Н.А. Вплив соціальної відповідальності, в тому числі її екологічної складової, на довкілля та суспільство досліджували Охріменко О.О., Іванова Т.В., Чупріна М.О. Роль екологічної відповідальності на шляху до сталого розвитку визначав Смоленніков Д.О. Серед зарубіжних дослідників корпоративну екологічну відповідальність (corporate environmental responsibility - CER), як складову

корпоративної соціальної відповідальності (corporate social responsibility - CSR), а також їх взаємозв'язок зі сталим розвитком вивчали John Duker, Michael Olugunna, Waqas Nawaz, Patrick Linke.

Корпоративна екологічна відповідальність взаємопов'язана з таким поняттям як корпоративна соціальна відповідальність, вони обидві враховують вплив бізнесу на навколишнє середовище.

Корпоративна соціальна відповідальність – це більш широке поняття, яке передбачає таку концепцію ведення бізнесу, яка враховує свої зобов'язання перед робітниками та їхніми сім'ями, громадами, а також суспільства в цілому [1].

Корпоративна екологічна відповідальність – це один з аспектів соціальної відповідальності, який зобов'язує компанії дбати про довкілля та утримуватися від того, щоб наносити шкоду навколишньому середовищу.

Корпоративна екологічна відповідальність стосується екологічних наслідків бізнесових рішень, а також попередження негативного впливу на довкілля.

На початкових стадіях розвитку концепції про соціальну відповідальність, екологічна відповідальність розглядалась як складова соціальної відповідальності. Але вже і тоді екологічна відповідальність була пріоритетним напрямком. В останні декілька років в наукових колах все частіше говорять про корпоративну екологічну відповідальність як одну з окремих стратегій досягнення цілей сталого розвитку.

Екологічна відповідальність бізнесу передбачає зменшення відходів, максимальну ефективність використання природних ресурсів, мінімізацію екологічного сліду та запобігання утворенню шкоди майбутнім поколінням.

Значення переходу на сталий розвиток як важливий інструмент боротьби з загрозами, які постали перед людством, було визнано в усьому світі. Баланс між економічним зростанням, соціальним розвитком та екологічною

рівновагою стають першочерговими у питанні існування людства в глобальному масштабі.

Дослідження демонструють, що підприємства, які стають на шлях сталого розвитку, покращують фінансові показники, а також збільшують лояльність клієнтів [2]. Ідея корпоративної екологічної відповідальності полягає в тому, щоб віднайти баланс між економічним зростанням та зменшенням негативного впливу на довкілля [4].

Ця відповідальність матиме пролонговану дію і впливатиме на поведінку населення за допомогою інструментів маркетингу. Ідеологами стратегії екологічного маркетингу є К. Хеннісон та К. Кіннеар. Вважається, що ланцюг «корпоративна екологічна відповідальність – екологічний маркетинг – екологічно орієнтоване споживання» стане рушійною силою для досягнення цілей сталого розвитку.

Концепцію корпоративної соціальної відповідальності розробляли у минулому сторіччі. У 1970-х роках людство почало перейматися проблемами екології. У 1990-х роках були започатковані стандарти корпоративної соціальної відповідальності, складовою якої була й екологічна відповідальність. Остаточні стандарти й практики були затверджені у 2000 році Глобальною ініціативою відповідальності [5]. Також стандарти соціальної та екологічної відповідальності відображені в Глобальному договорі ООН.

Базовим документом, який висвітлює принципи екологічної відповідальності бізнесу, є міжнародний стандарт ISO 26000 «Керівництво з корпоративної соціальної відповідальності». Незалежна неурядова міжнародна організація ISO об'єднує 168 національних органів стандартизації та розробляє міжнародні стандарти, проводить інспекції, тестування та сертифікацію. Згідно зі стандартом корпоративна екологічна відповідальність має базуватися на принципах звітності та прозорості, тому що компанія вилучає ресурси у природи і повертає їх у вигляді відходів у навколишнє середовище, яке належить суспільству.

Данський інститут «Копенгагенський центр – нові партнерства для соціальної відповідальності» запропонував методологію взаємовигідного партнерства уряду, бізнесу та громадськості з метою розвитку національних економік та впровадження ідей сталого розвитку [3]. Такий підхід передбачає відмову від нецивілізованих методів ведення бізнесу та дбайливе ставлення до природних ресурсів. Екологічно відповідальний бізнес спрямовує свої зусилля на зменшення екологічного сліду від своєї діяльності.

З одного боку екологічна відповідальність виникла під впливом екологічного законодавства та запровадження санкцій. З іншого – екологічна відповідальність перестала бути суто примусовою, оскільки зростає кількість людей, які усвідомлюють важливість дбайливого ставлення до навколишнього середовища та моральної відповідальності представників бізнесу.

Екологічна відповідальність має основні функції:

- Стимулююча – через вплив нормативно-правових документів,
- Компенсуюча – через відшкодування збитків, завданих довкіллю,
- Превентивна – через вплив на поведінку підприємців.

Отже, корпоративна екологічна відповідальність – це обов'язок компанії мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище, спричинений бізнес-операціями, або винайдення інноваційних рішень, які призведуть до позитивного впливу на довкілля.

Питання екологічної відповідальності з кожним роком стає все більш актуальним. Процес глобалізації передбачає широкий вплив великого бізнесу на навколишнє середовище, екологічна відповідальність здатна стримати зростаючу загрозу техногенної та екологічної катастрофи.

### *Література*

1. «Сприяння європейській структурі корпоративної соціальної відповідальності» . europa.eu.int (Зелена книга). Європейська комісія. 2003 р. Електронний ресурс [https://web.archive.org/web/20030311011327/http://europa.eu.int/comm/employment\\_social/social\\_csr/greenpaper\\_en.pdf](https://web.archive.org/web/20030311011327/http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_csr/greenpaper_en.pdf)
2. Waqas Nawaz, Patrick Linke, Muammer Koç (2019). "Safety and sustainability nexus: A review and appraisal". Journal of Cleaner Production. 10 April 2019, 216: 74–87

3. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність. – Навч. посіб. – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – 180 с.

4. Корпоративна соціальна відповідальність: Конспект лекцій [Електронний ресурс]: навч. посіб. для студентів спеціальності 075 «Маркетинг», освітньо-професійної програми «Промисловий маркетинг» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; укладач: М.О. Чупріна. – Електронні текстові дані (1 файл: 1,8 МБ). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2023. 138 с. [https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/55882/1/Konspekt\\_lektsii\\_KSV.pdf](https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/55882/1/Konspekt_lektsii_KSV.pdf)

5. The global leader for impact reporting <https://www.globalreporting.org/>

УДК 504.3.054 372.879.6:613.8

*Софія Євгенівна Краснік,  
здобувачка 3 курсу бакалаврського рівня  
спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія),  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г.С.Сковороди, м. Харків.*

## **АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ**

*Анотація: У статті розглядаються взаємовідносини довкілля і суспільства. Виявлено фактори забруднення навколишнього середовища, залежність між станом забруднення атмосферного повітря та станом здоров'я населення. Розглянуто вплив забрудненого повітря, водойм і ґрунтів на здоров'я людини.*

*Ключові слова: довкілля, забруднення атмосфери, екологічна небезпека, захворюваність.*

Вплив забруднення атмосфери на здоров'я людини вивчали такі дослідники як Стахів І.Р., Тарасова В.В., Куперін В.М., Сафонова В.М., ін. По Харківській області ці дослідження проводили – Рибалова О.В., Бригада О.В., Коробкіна К.М., Некос А.Н., Муромцева Ю.І. та ін.

Україна давно має проблеми з якістю повітря. Найбільш поширеним джерелом забруднення є викиди від промислових підприємств, які становлять 65% від загальної кількості шкідливих речовин, що потрапляють у повітря. Але важливо зауважити, що в кожному конкретному місті джерела забруднення

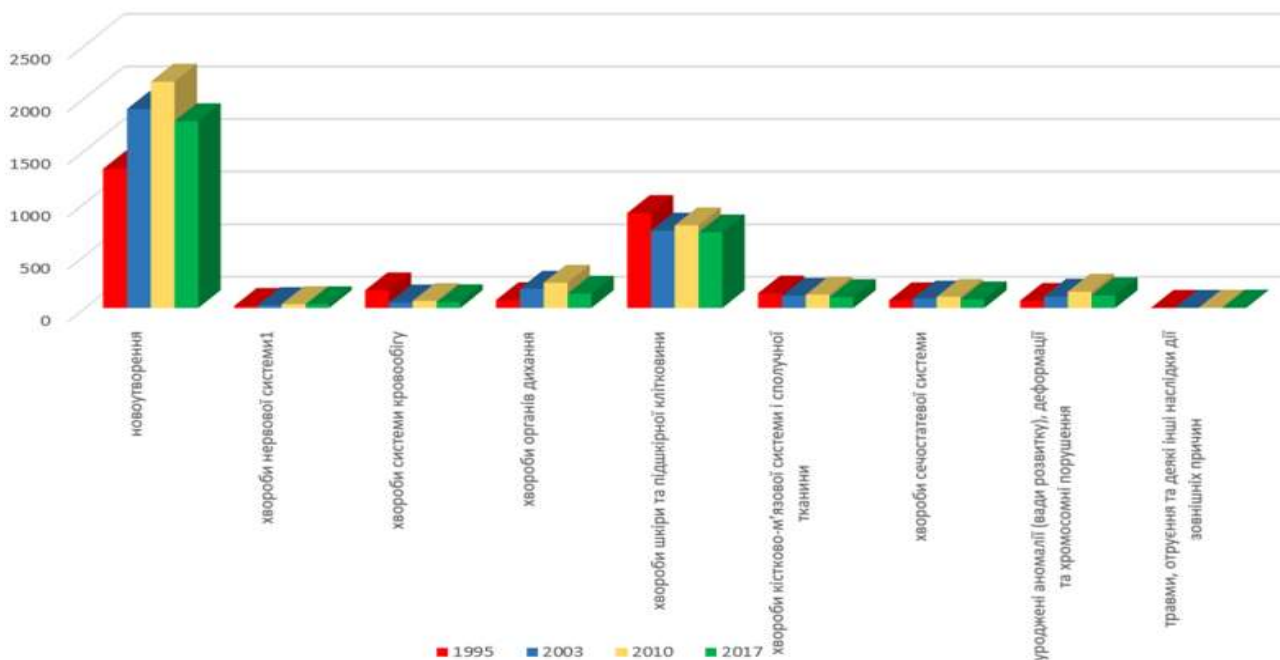


можуть відрізнятися. Промислові викиди є основним чинником забруднення повітря в таких містах, як Маріуполь, Кривий Ріг, Запоріжжя та Дніпро, тоді як, наприклад, у Києві основним джерелом забруднення є автотранспорт. [1]

В Україні негативний вплив забруднення атмосферного повітря переживають близько 17 мільйонів осіб, що становить 34% загального населення. Діти, які живуть у містах із забрудненим довкіллям, стикаються з вадами розвитку в 3-4 рази частіше, ніж діти у містах з відносно чистим повітрям. Захворювання органів дихання реєструються удвічі частіше, і загальний рівень захворюваності в населення на 25-40% вищий. Також спостерігається збільшений ризик розвитку алергічних, онкологічних, серцево-судинних та інших захворювань. [4]

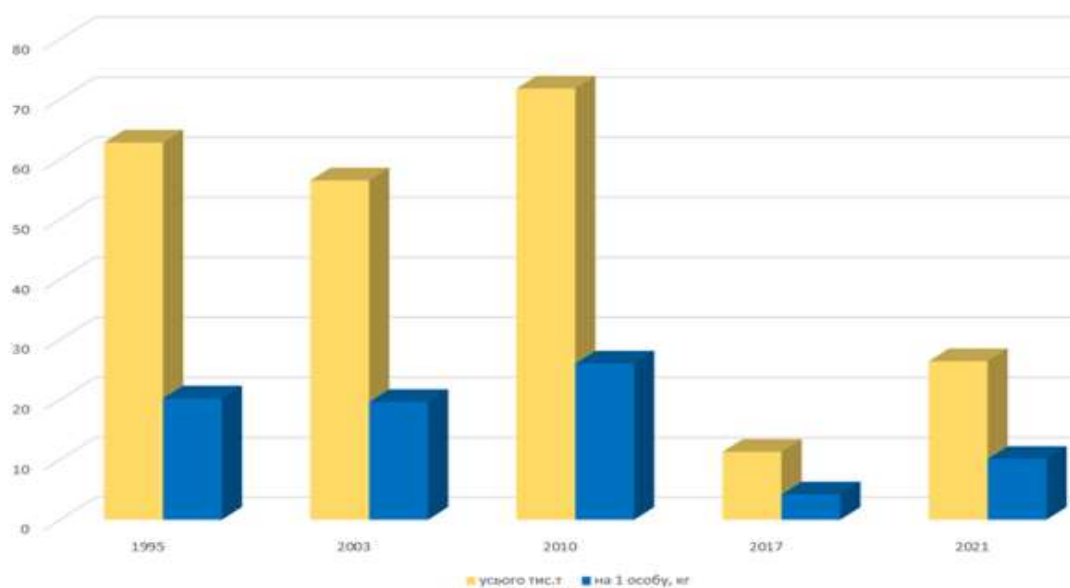
Постійні атмосферні забруднення мають вплив на загальний стан здоров'я населення. Досліджено прямий зв'язок між інтенсивністю забруднення повітря і здоров'ям людей, а також зростанням кількості хронічних неспецифічних захворювань, таких як атеросклероз, серцеві захворювання, рак легенів і інші. Забруднене повітря значно знижує імунітет, впливаючи на органи дихання та сприяючи виникненню респіраторних захворювань, таких як катар верхніх дихальних шляхів, ларингіт, ларинготрахеїт, фарингіт, бронхіт і пневмонію. Забруднення також можуть викликати серцево-судинні та інші захворювання, спричиняючи виникнення віддалених наслідків, таких як мутагенність, канцерогенність, гонадотоксичність, тератогенність, алергенність, ембріотоксичність і атеросклероз [3]

Автором було проаналізовано обсяг і структуру захворювань, викликаних забрудненням атмосфери. Розподіл та структура захворювань представлені на рисунку 1, побудованим за даними Головного управління статистики Харківської області [2].



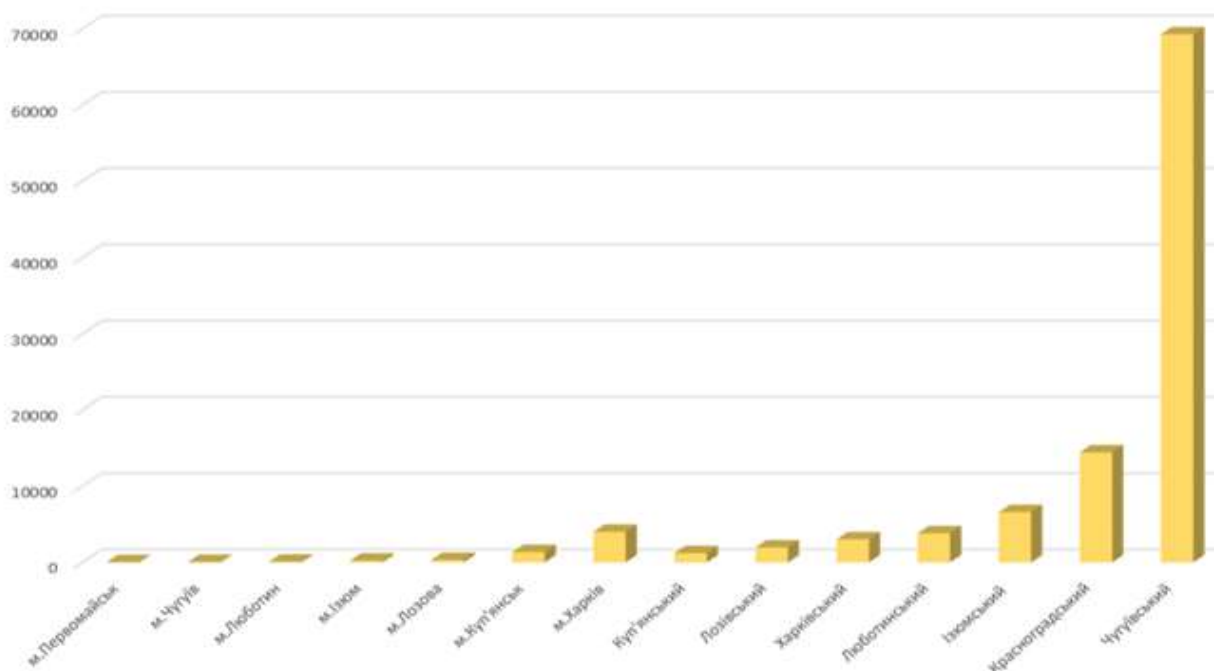
**Рис. 1. Кількість зареєстрованих випадків захворювань, тис. осіб.**

Згідно з даними Головного управління статистики Харківської області, про обсяги викидів у Харківській області, на діаграмі (рис.2) можна побачити, що найвищі показники були в 2010 році. Та аналогічно найвищими були показники з випадками захворювань за 2010 рік. Зниження рівнів у 2017 та 2021 роках можна пояснити зменшенням обсягів промислового виробництва, які пов'язані з російською агресією, починаючи з 2014 року.



**Рис. 2 Обсяги викиду діоксиду сірки.**

Найбільше викидів у Чугуївському, Красноградському, Ізюмського районах та м.Харкові. (табл.3) Це пояснюється тим, що у цих районах працюють потужні промислові підприємства теплоенергетичної та нафтогазовидобувної промисловості: Зміївська ТЕС ПАТ ДЕК «Центренерго», Газопромислове управління «Шебелинкагазвидобування» та його розгалудження, ПАТ



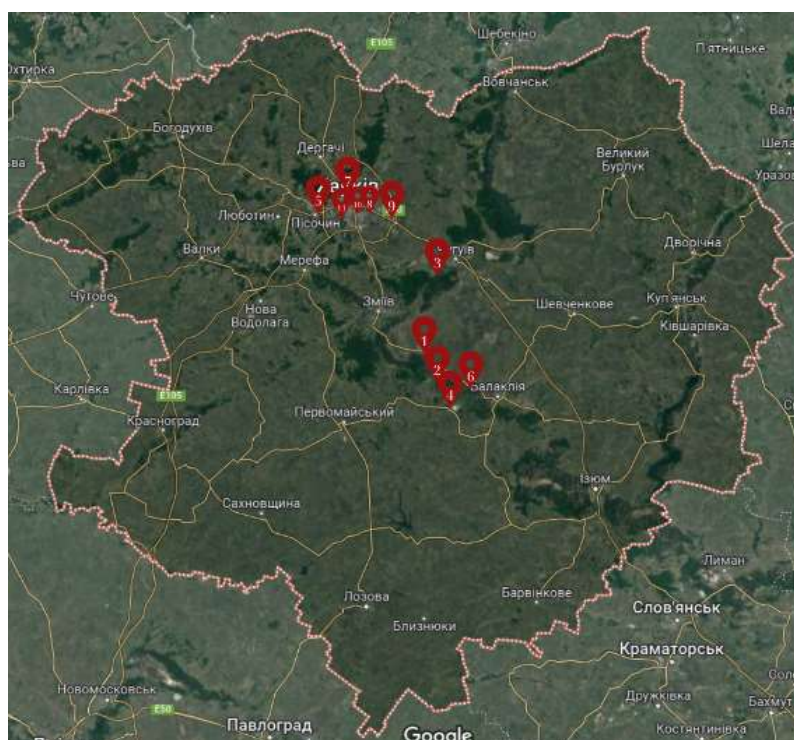
**Рис. 3 Викиди забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами, тис.т.**

Основними забруднювачами атмосферного повітря Харкова є ТЕЦ-3, Харківський тракторний завод, ДП «Завод ім. Малишева», ЗАТ «Харківський коксовий завод» «ЄВРОЦЕМЕНТ-УКРАЇНА», ДП ТЕЦ «Есхар», Шебелинський газопереробний завод, Шебелинське ЛВУГМ, Харківське ЛВУМГ, ПАТ «Харківська ТЕЦ-5» (рис. 4). [5]

Також за час повномасштабного вторгнення кількість викидів виросла за рахунок бомбардувань, лісових пожеж, замінування територій, руйнування об'єктів і окупації заповідників, національних природних парків і родовищ.

Нажаль, наразі немає жодних достовірних даних про статистику викидів, спричинених війною.

Отже, під час аналізу поточного стану атмосферного повітря у місті Харкові та Харківській області було встановлено, що забруднення атмосфери походить від пересувних та стаціонарних джерел забруднення. Одним з основних джерел забруднення є теплові електростанції.



- 1 - Зміївська ТЕС ПАТ ДЕК «Центренерго»
- 2 - Газопромислове управління «Шебелинкагазвидобування»
- 3 - ДП ТЕЦ «Есхар»
- 4 - Шебелинський газопереробний завод, Шебелинське ЛВУГМ Шебелинський газопереробний завод
- 5 - ПАТ «Харківська ТЕЦ-5»
- 6 - ПАТ «ЄВРОЦЕМЕНТ-УКРАЇНА»
- 7 - Харківське ЛВУГМ
- 8 - ТЕЦ-3
- 9 - Харківський тракторний завод
- 10 - ДП «Завод ім. Малишева»
- 11 - ЗАТ «Харківський коксовий завод»

**Рис. 4 Підприємства-забруднювачами атмосферного повітря Харкова**

Найвищі рівні викидів спостерігаються у Чугуївському, Красноградському, Ізюмському районах та місті Харкові, що пов'язано з діяльністю потужних промислових підприємств у сфері теплоенергетики та видобутку нафти та газу.

Під час аналізу обсягів викидів з 1990 року було встановлено, що зменшення викидів на 9,14 разів пов'язано зі зменшенням обсягів виробництва, закриттям деяких підприємств, що було наслідком розпаду Радянського Союзу. Різке падіння обсягів викидів із 2013 р. також пов'язане з економічною кризою, військовими діями на сході України. Важливо відзначити, що це зменшення

викидів обумовлене не лише зменшенням обсягів виробництва, але й впровадженням заходів з охорони повітряного середовища на підприємствах у місті та області.

#### *Література:*

1. Державна установа «Вінницький обласний центр контролю та профілактики хвороб МОЗ України». Інформація для населення - ДУ «Вінницький обласний лабораторний центр МОЗ України». URL: <http://surl.li/dbtoo>.
2. Захворюваність населення – Головне управління статистики у Харківській області. Головна – Головне управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua/zakhvoriuvanist-naseleennia>.
3. Муромцева Ю.І. Надсмертність та її вимірювання в Україні в умовах пандемії covid-19 // Географія та туризм : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 26 лют. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. П. І. Лоцмана. – Харків : ХНПУ, 2021. – С. 140 – 153.
4. Фірсова А. Вплив забрудненої атмосфери на здоров'я людини. URL: <https://www.udau.edu.ua/assets/files/zbirniki/conference/ekologiya/Firsova.pdf>.
5. Yemelianova, Y. (2015). La mobilité internationale comme composante de l'enseignement agraire technique ukrainien/Yemelianova Y
6. Nekos, A. N., and Muromtseva Yu. I. "Estimation of the Air Emissions of Pollutants Influence on Primary Morbidity Indicator of the Population: Case in Kharkiv Region–Ukraine." *Visnyk of VN Karazin Kharkiv National University series «Ecology»* 24 (2021): 57-65.
7. State of atmospheric air in Kharkiv and Kharkiv region / I. Lynnyk та ін. Municipal economy of cities. 2020. Т. 6, № 159. С. 29–35. URL: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2020-6-159-29-35>

**УДК 314.1**

*Савіцька Анна Олегівна, студентка*

*наук. кер. – к.е.н, доцент Красномовець В. А.  
Черкаський національний університет  
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси*

## **ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ: ВИБІР ЕКОГОТЕЛЕЙ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ КРОК ДЛЯ УКРАЇНЦІВ**

У сучасний період історії України військові конфлікти на її території породили багато складних екологічних проблем, які потребують негайного та

комплексного вирішення. Однією з цих проблем є забруднення ґрунту, води та повітря, спричинене токсичними викидами під час військових дій. Це призвело до значного скорочення біорізноманіття та збільшило загрозу зникнення видів, які є важливою частиною екосистеми. Реалізація екологічної складової сталого розвитку та подолання наслідків бойових дій в Україні потребує широкого комплексу заходів.

Дослідження показують, що наслідки конфлікту в Україні мають серйозний вплив на навколишнє середовище, включаючи забруднення ґрунту, повітря та води, втрату біорізноманіття та погіршення якості життя місцевого населення.

Метою цієї наукової роботи є аналіз впливу військового конфлікту на екологічну ситуацію в Україні та визначення стратегій його подолання.

Ситуація з екологічною безпекою в Україні перед тотальною війною була критичною, а військові дії на території країни наблизили екологічну катастрофу до кордону. У 2020 році Україна посіла четверте місце у світі за економічним збитком від забруднення повітря. Основними джерелами забруднення є добувна та переробна промисловість, енергетика та сільськогосподарський сектор, на які припадає понад 90% забруднюючих речовин.

Також в Україні є проблеми з використанням природних ресурсів, причому показники використання ресурсів на одиницю продукції перевищують західноєвропейські стандарти. Наприклад, загальний водний ресурс в Україні становить лише 94,1 куб. км, що класифікує країну як країну з недостатнім водопостачанням. 30% водойм мають високий і дуже високий рівень хімічного забруднення. Лісистість України становить лише 15,9% її території, що значно менше, ніж у таких розвинених країнах, як Німеччина. Крім того, територія та об'єкти Державного природно-заповідного фонду України (ПЗФ) займають лише 6,8% площі країни. З 2012 по 2018 рік посівна площа в Україні не зменшилася, а зросла з 53,8% до 56,8% площі території країни, що свідчить про наявність проблем із відновленням екосистеми. На відміну від Європейського

Союзу, який займає лише 25% оброблюваних земель, в Україні цей показник значно вищий.

Для ефективного подолання впливу військового конфлікту на екологічну ситуацію в Україні необхідно вжити широкомасштабних заходів щодо відновлення зруйнованої території. Це включає не лише прибирання військових уламків і небезпечних матеріалів, а й відновлення ґрунту, водних ресурсів і рослинності. Розробка та впровадження екологічно безпечних технологій утилізації та очищення зменшить вплив військових заходів на навколишнє середовище та забезпечить стійке відновлення екосистем. Очищення та відновлення супроводжуватиметься посиленням моніторингу якості навколишнього середовища, включаючи вимірювання рівнів забруднення повітря, води та ґрунту. Це дозволить швидко реагувати на нові екологічні загрози та своєчасно вживати заходів щодо їх запобігання.

На тлі воєнного стану в країні споживачі можуть проявити певну обережність і звернути увагу на готелі, які пропонують додаткові заходи безпеки, наприклад наявність бомбосховищ або інших захисних споруд. Для цих споживачів, особливо тих, хто перебуває в зонах конфлікту, важливо почуватися захищеними та безпечними навіть під час перебування в готелі.

Такі готелі можуть зосередитися на своїх системах безпеки та інфраструктурі для ефективного захисту від потенційних загроз. Це може включати системи попередження, інструкції про те, що робити в надзвичайних ситуаціях, і надання спеціалізованих притулків, якщо це необхідно. Готелі, які впроваджують екологічні ініціативи, такі як використання відновлюваної енергії, ефективне використання води та впровадження програм зеленого будівництва, можуть зацікавити споживачів, які шукають варіанти, які відповідають принципам сталого розвитку та екологічної відповідальності.

Крім того, розробка та впровадження стратегій зменшення небезпечних викидів є ключовим елементом відновлення довкілля. Це може бути перехід на екологічно чистіші джерела енергії, впровадження енергозберігаючих

технологій у виробництві та споживанні, підтримка відновлюваних джерел енергії. Ще однією важливою складовою успішної відбудови є забезпечення безпеки працівників, які беруть участь у післявоєнній відбудові. Це включає забезпечення необхідного захисту від потенційної небезпеки, яка може виникнути через вплив пережитків війни, хімічних речовин та інших небезпечних матеріалів. Також важливо переконатися, що працівники пройшли навчання з питань безпеки та вжили необхідних заходів для запобігання травмам і захворюванням.

На завершення важливо підкреслити, що подолання впливу військового конфлікту на довкілля України потребує комплексного та системного підходу. Це включає не лише очищення та відновлення постраждалих територій, але й розробку стратегій зі скорочення викидів та захисту працівників, які займаються відновленням. Важливо також підтримувати екологічну свідомість населення та залучати громадськість до програм захисту довкілля. Лише спільними зусиллями уряду, неурядових організацій та міжнародних партнерів Україна зможе забезпечити стале відновлення та захист навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь.

#### *Література:*

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1268-XII від 26.06.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>. (дата звернення: 10.02.2024).
2. Кабінет Міністрів України. «Проект Плану відновлення України» URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення 10.02.2024).
3. Conflict And Environment Observatory. Ukraine conflict environment briefing:Nature від 01.02.2024 URL: <https://ceobs.org/ukraine-conflict-environmental-briefing-nature/> (дата звернення 10.02.2024)



УДК 911.3.

*Прилуцька Тетяна Дмитрівна,  
здобувачка III-го курсу спеціальності  
014 Середня освіта. Географія*

*Науковий керівник: Коптєва Т.С.,  
доктор філософії зі спеціальності 103 Науки про Землю,  
доцент кафедри суспільно – економічних дисциплін і географії,  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г.С. Сковороди, м. Харків.*

## **ВПЛИВ ГІРНИЧОВИДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ЕКОЛОГІЧНУ СИТУАЦІЮ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

У XXI столітті постає питання екологічної ситуації багатьох країн Європи, в тому числі й України. Дослідження впливу гірничодобувної промисловості на екологічну ситуацію в Полтавській області є прикладом сталого розвитку.

Основні галузі гірничодобувної промисловості Полтавської області — видобуток та переробка чорних, кольорових, легуючих металів, хімічної сировини, нерудної сировини, а також видобуток мінеральної енергетичної сировини [1]. Такий великий цикл виробництва відіграє важливу роль в економіці України та створює сприятливі умови для розвитку наукової та технічної бази, проте за відсутності виконання належних екологічних норм у роботі гірничо-збагачувального комбінату можуть виникати несприятливі екологічні явища.

У Полтавській області розташовується багато підприємств гірничодобувної промисловості, в тому числі й Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат. Він спеціалізується на виробництві та експорті залізородних котунів, що застосовується у чорній металургії та виробництві сталю Комбінат розташований у місті Горішні Плавні (Полтавська область) [3]. Залежно від способу видобутку залізної руди виділяють відкритий та закритий

(кар'єрів, відвали, шахти, шламосховища та ін.), що зумовлює появу двоярусну будову гірничопромислових ландшафтів [4].

Крім виснаження невідновлюваних ресурсів, гірничодобувна промисловість наносить згубний вплив на екологічну ситуацію в регіонах знаходження об'єктів у тому числі і Полтавській області (родовища, дробильні установки, заводи з переробки та збагачення та ін.) виробництва, серед яких:

- погіршення умов проростання рослин та проживання тварин та людей;
- забруднення атмосфери дрібнодисперсними пиловими викидами, а також оксидами азоту та вуглецю та ін;
- забруднення атмосфери газоподібними викидами;
- забруднення поверхневих та підземних вод викидами;
- осушення водойм, вирубування дерев та порушення поверхні ґрунтів для можливості видобутку копалин.

Такий вплив на природу і довкілля може позначитися прямим чином на тваринах, рослинах і людстві. Підвищення шкідливих викидів в атмосферу призводить до виникнення різноманітних захворювань, вирубування дерев зумовлює до зменшення виробленого кисню та утворення парникового ефекту.

Забруднення техномасою від гірничодобувної промисловості підземних та поверхневих вод робить їх непридатними або тимчасово непридатними для їх використання як джерела водопостачання у містах, для пиття, а також для сільськогосподарських потреб. У районах сконцентрування великих гірничопромислових ландшафтних комплексах, на прикладі Полтавського гірничо-збагачувального комбінату необхідно застосовувати різних оптимізаційні заходи, що сприяють підвищенню якості довкілля: геолого-екологічний моніторинг, ландшафтний моніторинг, заповідання території [2].

Геолого-екологічний моніторинг здійснюється за рахунок узагальнення результатів вивчення екологічного стану гірничопромислових ландшафтів. Прогнозування негативних гірничопромислових ландшафтів та виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. Застосування

вищевикладених способів дозволить значно зменшити вплив гірничодобувної промисловості на екологію [4].

Ландшафтний моніторинг передбачає систему спостережень і контролю за станом гірничопромислових ландшафтів та їхніх морфологічних частин як у процесі експлуатації, так і в післяексплуатаційний період з метою їх оцінювання, прогнозування та обґрунтування раціонального використання [5].

Заповідання дозволяє функціонально і територіально з'єднати гірничопромислові ландшафти з іншими групами антропогенних ландшафтів, які не зважаючи на своє походження є осередками зосередження окремих геокомпонентів – з насадженими лісами, лісосмугами, водосховищами, парковими і лісопарковими зонами та ін. Разом це дає підстави щодо включення гірничопромислових ландшафтів до регіональних екомереж [5].

Отже, з боку екологічного впливу на території Полтавського гірничозбагачувального комбінату постає ряд екологічних проблем:

1. проблеми виснаження невідновлюваних ресурсів;
2. забруднення атмосфери дрібнодисперсними пиловими викидами, а також оксидами азоту та вуглецю;
3. забруднення поверхневих та підземних вод викидами та осушення водойм,
4. вирубування дерев та порушення поверхні ґрунтів при видобуванні видобутку копалин, через що відбувається погіршення умов проростання рослин, проживання біоти.

Але завдяки проведенню оптимізаційних заходів щодо забезпечення екологічної безпеки та покращенню порушених земель гірничодобувної промисловості, можливо уникнути більшу частку негативного впливу на довкілля.

#### *Література:*

1. Голік Ю.С., Ілляш О.Е., Степова О.В. На шляху до інтегрованого управління водними ресурсами Полтавщини. Збірник наукових статей IV Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю (Екологія/Ecology-2013) м. Вінниця, 25–27 вересня 2013р. С. 219–221.

2. Коптєва Т. С. Ґрунтово-рослинний покрив гірничопромислових ландшафтів Криворізької ландшафтно-технічної системи (на прикладі Буршітського, Шимаківського відвалів та відвалу "Степовий"). The current state of fundamental and applied natural sciences research : Scientific monograph. – Riga : Baltija Publishing, 2022. – Pp. 178–203. – DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-212-8-9>

3. Шерстюк Н.П. Аналіз впливу Полтавського гірничо-збагачувального комбінату на хімічний склад води та перебіг гідрохімічних процесів у водних об'єктах [Електронний ресурс]. Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. - 2014. - Т. 4. - С. 78-86.

4. Koptieva T. S. The reclamation of the surface layer of mining landscapes of Kryvyi Rih landscape technical system. Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – 2023. – Вип. 39. – С. 55–64. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-4224-2023-39-05>

5. Koptieva T. S. Altitudinal differentiation and diversity of mining landscapes of Kryvorizhzhia: monograph. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. – Vinnytsia : TVORY, 2023. – 138 p. : ill. – ("Modern Nature and Landscapes of Ukraine").

## **Розділ 4. Реалізація соціально-економічної складової Сталого розвитку та подолання наслідків військових дій в Україні**

УДК 330.34

*Красномовець Вікторія Анатоліївна,  
к.е.н., доцент, доцент кафедри туризму і  
готельно-ресторанної справи  
Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси*

### **РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ**

Концепція сталого розвитку набула поширення ще в 1987 році після опублікування звіту Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку (ВКНСР), який називається "Наше спільне майбутнє" ("Our Common Future"). У цьому звіті було вперше сформульовано поняття "сталого розвитку" і визначено його як такий розвиток, який задовольняє потреби сучасного покоління без ушкодження можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Проте зростання уваги до концепції сталого розвитку продовжується протягом усього часу, оскільки вона стає все більш актуальною у зв'язку з глобальними проблемами, такими як зміна клімату, вичерпання природних ресурсів, забруднення довкілля та інші виклики. В різні роки різні події, конференції та рішення можуть сприяти поширенню цієї концепції та підвищенню її значущості в суспільстві та політиці [1].

Наприклад, важливі міжнародні події, такі як Паризька угода з 2015 року щодо зміни клімату або Стратегія сталого розвитку до 2030 року, що була прийнята ООН, також впливають на поширення та розуміння концепції сталого розвитку в усьому світі. Також різні регіональні та національні ініціативи,

програми та політики сприяють усвідомленню необхідності сталого розвитку та впровадженню відповідних заходів у різних сферах діяльності.

Ключовою для досягнення сталого розвитку є екологічна складова, оскільки забезпечує збалансований взаємозв'язок між людськими потребами та природними обмеженнями, забезпечуючи при цьому збереження довкілля для майбутніх поколінь. Ця складова акцентує увагу на збереженні природних ресурсів, зменшенні негативного впливу на довкілля та збереженні біорізноманіття.

Основні аспекти екологічної складової сталого розвитку включають: збереження природних ресурсів, зменшення забруднення довкілля, підтримка біорізноманіття, використання відновлюваних джерел енергії та багато інших векторів.

Втім, не менш значимою є і соціальна складова сталого розвитку. Вона включає в себе різні аспекти, спрямовані на забезпечення гармонії між економічними, соціальними та екологічними вимогами. Ключовими аспектами соціальної складової сталого розвитку слід назвати забезпечення достойних умов праці, соціальна відповідальність підприємств, розвиток місцевих спільнот, дотримання норм рівноправ'я та залученість, забезпечення умов трудового законодавства та багато інших складових [2]. Кожен з цих аспектів є абсолютно динамічним процесом. Наприклад, забезпечення достойних умов праці включає в себе надання адекватних зарплат, безпечних і комфортних умов праці, можливості для професійного розвитку та підвищення кваліфікації персоналу в сфері гостинності. Втім, в час воєнного стану особливо важливо забезпечити не лише безпеку праці у моменті безпечного використання електронних приладів чи устаткування, але й наявність, наприклад, бомбосховища.

Особливе забарвлення має реалізація соціальної складової сталого розвитку на підприємствах сфери гостинності. На нашу думку, варто реалізовувати даний аспект не лише в рамках внутрішнього забезпечення, але й

відносно гостей закладів. Мова йде, наприклад, про забезпечення інклюзивного дизайну та простору. Інклюзивний дизайн робить заклади гостинності доступними для людей з різними потребами, включаючи людей з фізичними, когнітивними, сенсорними та психосоціальними порушеннями. Це не лише етичний обов'язок, але й може значно розширити коло потенційних клієнтів. Основні напрями забезпечення інклюзивного дизайну підприємств сфери гостинності наведено на рис. 1.

З метою забезпечення найвищого рівня інклюзивного дизайну, варто проконсультуватися з людьми з різними потребами, щоб отримати їхню думку та рекомендації, а також не зупинятися на досягнутому та регулярно перевіряти свій заклад на відповідність інклюзивним стандартам. Варто пам'ятати, що забезпечення інклюзивного дизайну та простору в закладах гостинності – це не лише правильний та соціально-відповідальний, але й вигідний крок. Це робить заклад доступнішим для ширшого кола людей, створює позитивну репутацію та може значно збільшити прибуток.

На нашу думку, узагальненим підсумком соціальної складової сталого розвитку на підприємствах сфери гостинності є їх соціальна відповідальність, що включає широкий спектр ініціатив та дій, спрямованих на те, щоб підприємства враховували соціальні, культурні та екологічні аспекти у своїй діяльності. Соціальна відповідальність (КСВ) – це зобов'язання підприємства діяти етично та відповідально, роблячи позитивний вплив на суспільство та довкілля. КСВ для підприємств сфери гостинності має особливе значення, адже вони впливають на життя людей та місцеві громади [3]. Нагальність та важливість реалізації підходів соціального виміру сталого розвитку у сфері гостинності пояснюється системоутворюючою природою даної сфери. Відтак, стейкхолдери, що будуть мати приклад дії за принципами соціальної відповідальності можуть також надихнутися реалізацією даного підходу в рамках власних підприємств.



\* складено автором

**Рис. 1. – Напрями забезпечення інклюзивного дизайну як елементу соціальної складової сталого розвитку в закладах гостинності**

Таким чином, проаналізовані аспекти спільно визначають соціальну відповідальність у галузі гостинності та сприяють сталому розвитку, що враховує потреби сучасного суспільства, зберігаючи при цьому середовище та забезпечуючи економічну прибутковість.

#### *Література:*

1. Cynthia Mejia Social Sustainability in The Hospitality Industry. URL: [https://www.hotelexecutive.com/feature\\_focus/7610/social-sustainability-in-the-hospitality-industry](https://www.hotelexecutive.com/feature_focus/7610/social-sustainability-in-the-hospitality-industry) (дата звернення: 13.05.2023).



2. Tim Gerhold The Golden Rule: Bringing Communities Together Through Social Sustainability. URL: <https://www.hospitalitynet.org/opinion/4116312.html> (дата звернення: 12.05.2023).

3. A Guide To Sustainability And Social Responsibility For Hotels URL: <https://www.hotelchamp.com/blog/guide-sustainability-social-responsibility-hotels> (дата звернення: 10.02.2024).

**УДК 338.24**

*Король Андрій Петрович, аспірант  
Король Олена Миколаївна,  
к. пед. н., доцент, доцент кафедри  
загальної та регіональної географії  
Сумський державний педагогічний  
університет ім. А.С.Макаренка, м. Суми*

## **ПРІОРИТЕТНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ І ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ**

У світі спостерігається поступова трансформація традиційних індивідуалістичних цінностей, виходячи з концепції сталого розвитку суспільства, яка об'єднує економічну, соціальну і екологічну складові. Для України висновки та рекомендації щодо сталого розвитку, залишаються актуальними під час війни, хоча дотримуватися їх стало практично неможливим.

У світі існує багато досліджень, пов'язаних зі сталим розвитком. Серед авторів, хто займається питаннями визначення пріоритетів і механізмів прискорення, підвищення ефективності та результативності господарювання і соціального розвитку є Богуш Л. Г., Ватченко О.Б, Ільченко В.М. [2].

Питаннями, що окреслюють пріоритети, шляхи, програми диверсифікації та інноваційної модернізації економіки України в цілому та у спектрі її регіонів з різною спеціалізацією, а також структурою і територіальною організацією господарювання та систем розселення займаються Корольчук О. Л., Швіндіна Г. О, Петрушенко Ю. М., Балагуровська І. О., Бекер Т., Айхенгрін Б.,

Городніченко Ю., Гурієв С. [5-7].

*Метою нашого дослідження є визначення пріоритетних аспектів забезпечення сталого розвитку України у повоєнний період.*

Продовження активного періоду військових дій зберігає певну невизначеність їх прямих та опосередкованих ближчих і віддалених наслідків, що залишає дискусійними питання як комплексної оцінки їх впливів на перспективи соціально-економічного розвитку України, так і обґрунтування адекватних санаційних і компенсаційних заходів, систематизованих у різнотривалих програмах і стратегіях [1].

За міжнародною оцінкою експертів війна в Україні призвела до економічного спаду, що стало причиною зниження показників сталого розвитку [3-4].

В супереч воєнним умовам економіка України не зупинилася, а залишилася працювати в штатному режимі, незважаючи на певний спад в багатьох сферах господарства. Україна майже одразу поновила освітню діяльність в дистанційному форматі, хоча з втратою позашкільної і дошкільної її ланки. З часом денна форма навчання стала можливою за умови наявності бомбосховищ, однак результати міжнародного дослідження успішності учнів *PISA* показали певні втрати якості освіти, особливо з читання і природничо-наукових дисциплін [8].

Окрім освітньої галузі війна визначила інші цілі сталого розвитку, які Україна в умовах сьогодення не здатна забезпечити на 100%.

Аналіз взаємодії цілей сталого розвитку показав їх неподільність і тісний взаємозв'язок, який має пряму залежність від військових дії (рис. 1).



**Рис.1. Взаємодія цілей сталого розвитку**

Обмеженість можливості досягнення цілі сталого розвитку «Мир та справедливість» звужує можливість досягнення таких цілей, як «Якість освіти», «Міцне здоров'я і благополуччя» та «Гідна праця та економічне зростання» та ін.

Ці умови призвели до зміни пріоритетів щодо досягнення цілей сталого розвитку для України (табл. 1).

**Таблиця 1.**

**Зміна пріоритетів цілей сталого розвитку в довоєнний і повоєнний період**

Пріоритетні цілі сталого розвитку в Україні до війни	Пріоритетні цілі сталого розвитку в Україні під час війни і в повоєнний період
Відповідальне споживання і виробництво	Подолання бідності (ключова)
Якісна освіта	Гідна праця та економічне зростання
Захист і відновлення екосистем суші	Чиста вода та належні санітарні умови
Доступна і чиста енергія	Промисловість, інновації та інфраструктура
Скорочення нерівності	
Промисловість, інновації та інфраструктура	

Для повернення країни на довоєнну траєкторію треба здійснити рішучі кроки щодо виконання соціальних норм, реалізації звичних політичних та відновлюючих програм, що допоможуть створенню «зелених» напрямків

економіки та розвитку суспільних зв'язків, які будуть стійкими до нових викликів.

Сталий розвиток України – це соціально-орієнтований процес економічного розвитку із забезпеченням економічної та соціальної безпеки, а також ефективного відтворення природних ресурсів. Економічний розвиток, соціальне зростання та науково-технічний прогрес повинні поєднуватися з процесом відтворення природних ресурсів і стійкістю екосистеми. Саме системною ціллю сталого розвитку для України стає досягнення миру, що забезпечує досягнення інших цілей [1, с. 142].

Після закінчення війни пріоритетним має стати відкоригована економічна структура за рахунок наступних компонентів:

- створення більш енергоефективних і менш забруднюючих (низько карбонових) виробництв і транспортних систем;
- реконструкція існуючих об'єктів соціальної сфери за рахунок підвищення їх енергоефективності з необхідним переходом до використання низько карбонових матеріалів.

Розроблений механізм регіонального сталого розвитку повинен охопити всю систему загалом, та має бути вписаний в національну і світову стратегії розвитку. Дієвість такого механізму має бути забезпечена наступними напрямками розвитку регіону, а саме: правові, організаційні, фінансові, економіко-інноваційні, соціальні, екологічні та інформаційні [2, с. 142].

Отже, у результаті дослідження нами з'ясовані основні пріоритетні цілі сталого розвитку України у воєнні і повоєнні роки. Повернення до довоєнних цілей у контексті євроінтеграції має стати беззастережним стратегічним завданням як для уряду України так і для вітчизняних учених. Тому виникає потреба у розробці механізму, який забезпечить збалансований розвиток усіх сфер економіки на основі виваженого використання ресурсів для вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Цей механізм дозволить, з одного боку, впровадити нову модель еко-соціальної економіки, спрямовану на

всебічне покращення якості людського життя. А з іншого боку, це буде служити фундаментом євроінтеграційного процесу України, оскільки критерії сталого розвитку та екологічної безпеки будуть першочерговими. Саме євроінтеграція дозволить Україні змінити пріоритети у державній політиці, переглянувши пріоритетність цілей сталого розвитку України та шляхи їх досягнення.

Перспективними напрямками подальших досліджень є визначення ключових елементів механізму забезпечення сталого розвитку України в контексті змін пріоритетності його цілей.

### Література

9. Буряк Є. В., Редько К. Ю., Чорновол А. О., Орленко О. В. Соціально-економічні аспекти сталого розвитку України в умовах війни (євроінтеграційні аспекти). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 34/2022. С.18-24.*
10. Ватченко О.Б, Ільченко В.М. Механізм забезпечення сталого розвитку регіонів України. *«Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут"»*. – Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. С. 205-212.
11. Global Peace Index 2022 URL: <https://www.visionofhumanity.org/wpcontent/uploads/2022/06/GPI-2022-web.pdf> (дата звернення: 16.09.2022).
12. Державна служба статистики України. Цілі сталого розвитку: Україна-2021. Моніторинговий звіт. URL: [https://ukrstat.gov.ua/csr\\_prezent/2020/ukr/st\\_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202021%20Monitoring%20Report%20ukr.pdf](https://ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202021%20Monitoring%20Report%20ukr.pdf) (дата звернення: 22.02.2024)
13. Корольчук О. Безпекові аспекти соціогуманітарної й економічної стабільності у формуванні національної резильєнтності в Україні. *Право та державне управління*. 2021. № 2. С. 114–118. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.2.17>.
14. Shvindina H., Petrushenko Y., Balahurovska I. Resilient management as an effective management tool for transformational changes in society. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм"*. 2022. № 15. С. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2022-15-06>.
15. Бекер Т., Айхенгрін Б., Городніченко Ю. та ін. Нарис про відбудову України. London: Centre for Economic Policy Research Press, 2022. 36 с. URL: [https://cepr.org/system/files/2022-06/BlueprintReconstructionUkraine\\_ukr.pdf](https://cepr.org/system/files/2022-06/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf) (дата звернення: 22.02.2024).
16. PISA-2022. Найнижчі результати українські учні показали в читанні, найвищі – в природничо-наукових дисциплінах. URL: [https://lb.ua/society/2023/12/05/587551\\_pisa2022\\_naynizhchi\\_rezultati.html](https://lb.ua/society/2023/12/05/587551_pisa2022_naynizhchi_rezultati.html) (дата звернення 22.02.2024).

УДК 911.3:314-055.1(477.51)

*Олена Олексіївна Афоніна, к. геогр. н., доцент,  
доцент кафедри географії, туризму та спорту,  
Ніжинський державний університет  
імені Миколи Гоголя, м. Ніжин*

## **СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ЧОЛОВІЧОГО НАСЕЛЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Питання, пов'язані зі зростанням рівня життя населення, забезпеченням соціально-економічної стабільності на регіональному рівні є актуальними. Удосконалення системи розвитку людського потенціалу – важливий суспільний чинник. При цьому основні заходи соціальної політики, спрямовані на демографічний розвиток чоловічого населення безпосередньо залежать від соціально-економічного стану регіону, важливим чинником якого є процеси відтворення населення.

Політичні та соціально-економічні зміни останніх десятиліть торкнулися демографічних процесів. В Україні та її регіонах триває процес депопуляції населення у т. ч. і чоловічого, головною причиною якого є низька народжуваність та висока смертність.

Питання демографічного розвитку протягом тривалого періоду обговорюються в наукових колах і розглядаються з кількох позицій.

Так, питаннями аналізу демографічної ситуації в Україні займалися науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи [4]. Заставецька Л.Б., та Заставецький Т.Б. висвітлили суспільно-географічні особливості формування демографічної ситуації в Україні за роки незалежності [2], Безпала О.В., Сологуб Ю.І. аналізували демографічні чинники формування трудового потенціалу Чернігівської області [1], Кудренко Н.В., Разьва І.С. досліджували сучасний стан та тенденції перебігу демографічних процесів у Чернігівській області [3].

Автори репрезентують певні аспекти згаданої проблеми, але не проводять глибокого аналізу демографічних показників, що характеризують чоловіче населення регіону.

Метою дослідження є оцінка сучасних тенденцій демографічного розвитку чоловічого населення на прикладі Чернігівської області.

Упродовж останнього двадцятиріччя спостерігається скорочення чисельності чоловічого населення Чернігівської області. Це пов'язано з низьким рівнем народжуваності в області, низькою середньою тривалістю життя та високим рівнем смертності чоловіків.

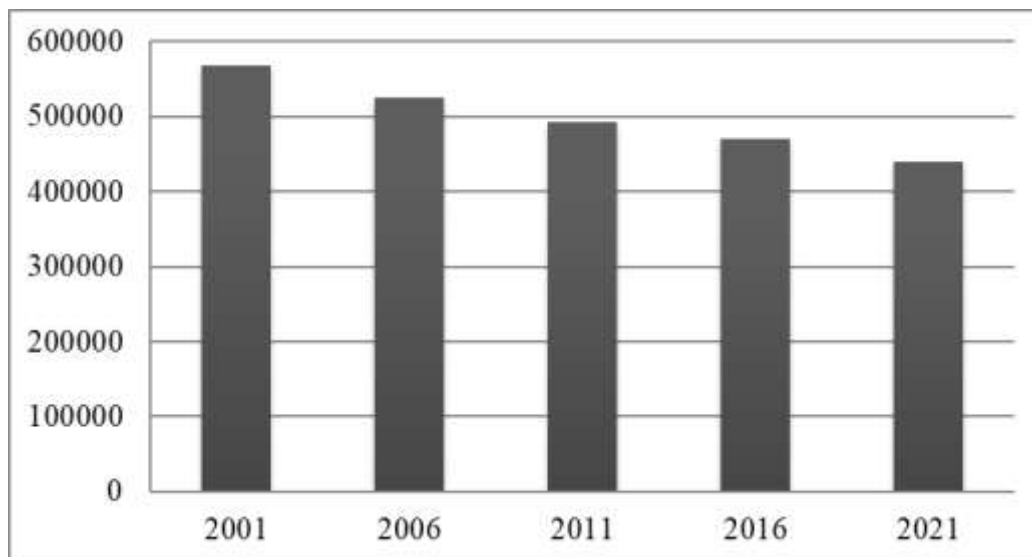
За останнє двадцятиріччя чисельність чоловічого населення Чернігівської області зменшилася (у 2001 р. в області проживало 568,1 тис чоловіків, тоді як у 2021 р. їх чисельність склала 440,3 тис чоловіків) (табл. 1).

**Таблиця 1**

**Динаміка чисельності чоловічого населення Чернігівської області, тис осіб [5]**

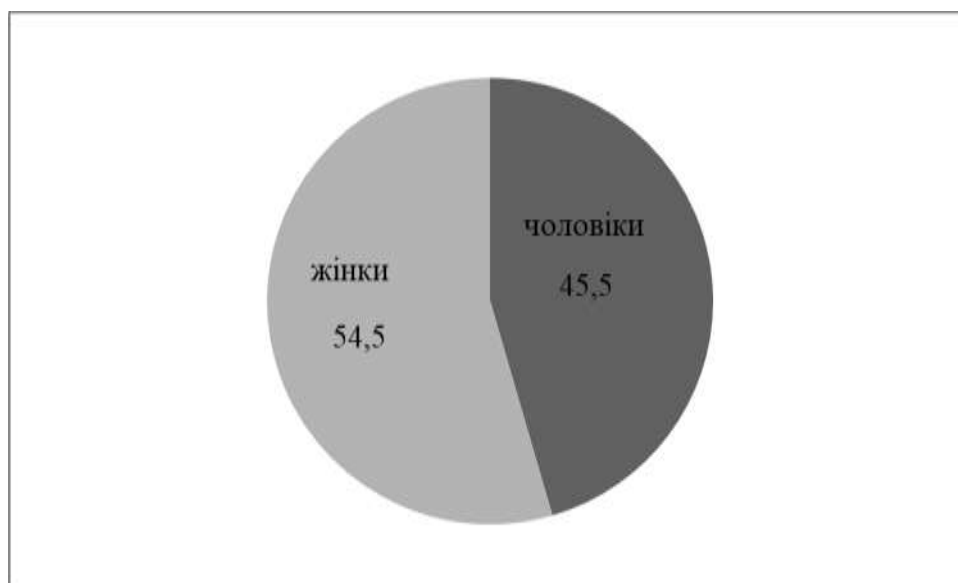
Роки	Чисельність населення, тис осіб	Чисельність чоловіків, тис осіб	Питома вага чоловіків в загальній чисельності населення області, %	Приріст/убуття чисельності чоловіків, тис осіб	Темпи росту/ скорочення чисельності чоловіків, % до 2001 р.
2001	1253,9	568,1	45,3	-	-
2006	1159,9	525,2	45,3	-42,9	92,4
2011	1089,7	492,8	45,2	-32,4	86,7
2016	1036,4	470,5	45,4	-22,3	82,8
2021	968,2	440,3	45,5	-30,2	77,5

Аналіз втрат чоловічого населення свідчить про те, що в період з 2001 по 2005 р.р. абсолютне зменшення чоловічого населення становило 42,9 тис осіб (це найвище значення даного показника за п'ятирічні періоди). За 2006-2010 р.р. абсолютне зменшення чоловічого населення становило 32,4 тис осіб, за 2011-2015 рр. – 22,3 тис осіб, 2016–2020 рр. - 30,2 тис осіб. Загальне скорочення чоловічого населення в області за період із 2001 по 2021 рр. становило 22,5% або 127,8 тис осіб. Найбільш наочно скорочення кількості чоловіків Чернігівської області представлено на рис. 1.



**Рис. 1. Динаміка чисельності чоловічого населення Чернігівської області, тис осіб [5]**

Питома вага чоловічого населення у загальній кількості населення Чернігівської області протягом останніх 20 років суттєво не змінився і становить 45,2-45,5% (рис.2).



**Рис. 2. Питома вага чоловіків в загальній чисельності населення Чернігівської області у 2021 р., % [5]**

Важливим параметром оцінки демографічного розвитку є народжуваність. Структурний аналіз новонароджених Чернігівської області підтверджує переважання народжень хлопчиків над дівчатами. Так, у 2021 р. кількість хлопчиків до 4 років налічувала 15765 осіб, що на 721 особу більше,



ніж дівчаток цього ж віку. Аналогічна тенденція спостерігалася і у попередні періоди. Однак з віком ситуація поступово змінюється. Встановлено, що кількість чоловіків переважає кількість жінок у віковій категорії до 35-39 років. У вікових групах старше 39 років співвідношення поступово змінюється на користь жінок.

Фактором, що визначає демографічний розвиток чоловічого населення регіону є шлюбний стан. Аналіз кількості укладених шлюбів показав, що чоловіки Чернігівської області активно одружуються. У 2021 р. одружилися 4511 чоловіків, що на 22,2% більше, ніж роком раніше (табл. 2). Проте за останні двадцять років найбільша кількість чоловіків, які одружилися, припадала на 2007 р. - 9174 чоловіки (це був «рік весіль»).

**Таблиця 2**

**Динаміка кількості чоловіків Чернігівської області,  
які перебувають у шлюбі, осіб [5]**

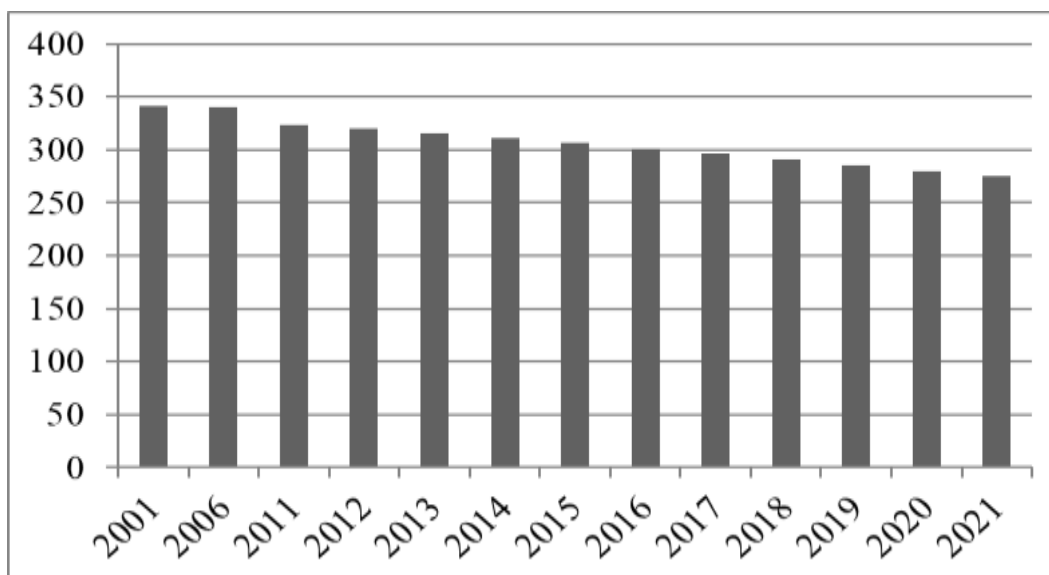
Показник	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019	2021
Кількість чоловіків, які перебувають у шлюбі	7612	8594	7031	9174	6883	7686	6321	7221	5647	5161	4511

У 2021 р. вперше одружилися 2992 представника чоловічої статі, повторно одружилися 1433 особи. Причому аналіз укладених шлюбів показав, що кількість чоловіків, які зареєстрували шлюб вперше більша, ніж жінок на 196 осіб. Кількість чоловіків, які зареєстрували шлюб повторно менша за жінок на 150 осіб.

Більшість чоловіків, які одружилися у 2021 р., належать до вікової категорії 25 - 29 років. У віці до 20 років одружилися 42 особи. Крім того, у Чернігівській області одружилися 202 чоловіка віком 60 років і старші, причому 17 з них – вперше.

Чисельність чоловіків працездатного віку на Чернігівщині щорічно знижується. Якщо у 2001 р. чисельність чоловіків працездатного віку становила 341,5 тис осіб, то у 2011 р. - 323,3 тис осіб, а у 2021 р. – 275,2 тис осіб (рис. 3).

Аналіз вікової структури чоловічого населення Чернігівської області показує, що у 2021 р. чоловіки працездатного віку становили 63,1% усіх чоловіків області. Питома вага чоловіків післяпрацездатного віку становить 20,9% чоловічого населення області, а чоловіків допрацездатного віку - 16% від загальної кількості чоловіків області, що підтверджує процес старіння населення, який триває. Збільшується коефіцієнт старіння чоловічого населення Чернігівської області. Якщо у 2011 р. він становив 18,5%, то у 2021 р. – 20,9% (збільшився на 2,4%), що свідчить про збільшення питомої ваги осіб літнього віку у загальній чисельності населення області.

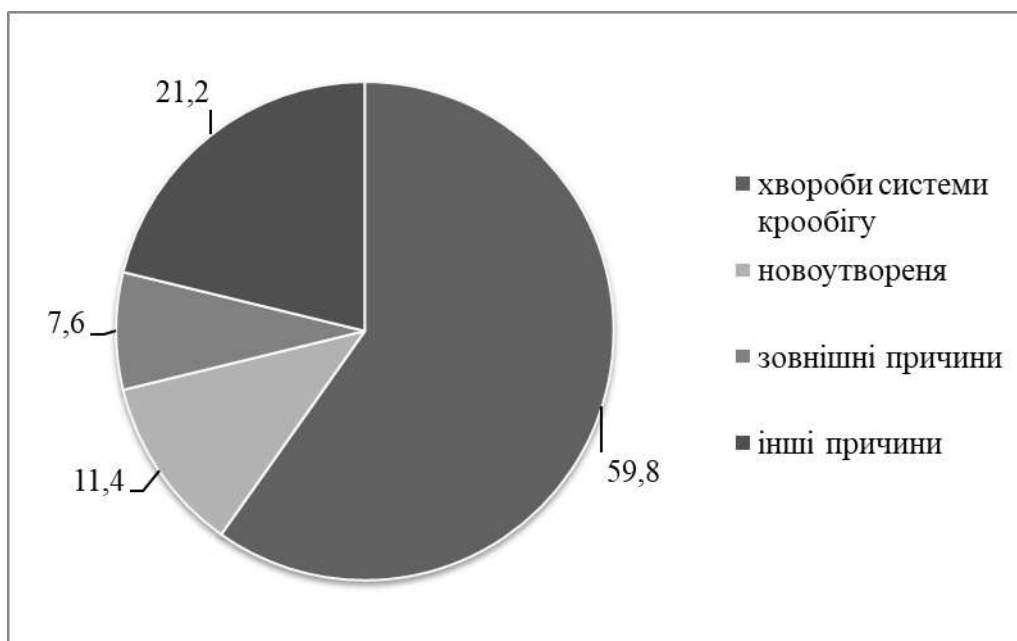


**Рис. 3. Динаміка чисельності чоловіків працездатного віку Чернігівської області, % [5]**

Середній вік чоловіка у Чернігівській області у 2021 р. становив 40,6 року. Для мешканця міських поселень він складає 39,7 років, а жителя сільської місцевості сягнув 42,3 роки.

Тривалість життя чоловічого населення Чернігівської області постійно знижується. Так, показник очікуваної тривалості життя чоловіків у 2021 р. становив – 63,38 років, тоді як у 2020 р. він склав – 64,45 років, а у 2019 р. – 64,90 років. За показником очікуваної тривалості життя Чернігівська область перебуває на передостанньому місці серед регіонів України. Тривалість життя чоловіків регіону є меншою за тривалість життя жінок на 11,36 років.

Тривалість життя чоловічого населення Чернігівщини безпосередньо залежить від рівня смертності. За досліджуваний період коефіцієнт смертності чоловіків збільшився на 2,3% (з 20,9% у 2001 р. до 23,2% у 2021 р.). Головною причиною смертності чоловіків є хвороби системи кровообігу (59,8% померлих чоловіків). На другому місці - новоутворення (11,4% померлих), на третьому - зовнішні причини (7,6% померлих). На інші причини припадає 21,2% (рис.4).



**Рис. 4. Питома вага померлих чоловіків Чернігівської області за причинами смерті у 2021 р., % [5]**

За даними Головного управління статистики у Чернігівській області, кількість чоловіків, які померли від зовнішніх причин смерті в 4 рази більша за жінок.

Крім того, на зниження тривалості життя чоловіків впливає ризикована поведінка чоловіків. Вони частіше за жінок гинуть у дорожньо-транспортних пригодах внаслідок необережного керування транспортним засобом, стають жертвами нещасних випадків спричинених дією вогню та диму, занурення у воду, отруєння у т. ч. алкогольними напоями.

Аналіз сучасних демографічних тенденцій, які притаманні чоловічому населенню, підтверджує складність ситуації: чисельність чоловіків у

Чернігівській області щорічно знижується, зменшується кількість чоловіків працездатного віку, тривалість життя чоловіків становить 63,4 роки, відбувається старіння чоловічого населення.

#### *Література.*

1. Безпала О. В., Сологуб Ю. І. Демографічний чинник формування трудового потенціалу Чернігівської області. Ефективна економіка. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9584> (дата звернення: 21.02.2024).
2. Заставецька Л.Б, Заставецький Т.Б. Суспільно-географічний вимір демографічних процесів в Україні в період незалежності (з 1991 р. до 2022 р.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія. Тернопіль: Тайп, 2022. Вип. 1. (52). С. 66-74.
3. Кудренко Н.В., Разьва І.С. Динаміка чисельності та економічної активності населення Чернігівської області. Формування ринкових відносин в Україні. №12 (223). 2019. С. 95-103.
4. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Київ, 2020. 174 с.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області: веб-сайт. URL: <http://www.chernigivstat.gov.ua> (дата звернення: 21.02.2024).

**УДК 336.71**

*Гаркуша Юлія Олександрівна,  
к. е. н, доцент кафедри банківської справи  
Одеський економічний національний університет, м. Одеса*

## **ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

Важливою частиною державного регулювання економіки являється ефективна підтримка підприємницької діяльності, що передбачає формування та дію державних програм розвитку бізнесу за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів. Особливо актуальним дане питання стало сьогодні, адже в умовах війни до постійних ризиків підприємництва додалися нові виклики, пов'язані з нестабільністю та невизначеністю [1].

До характерних ознак господарюючих суб'єктів, які потенційно можуть отримати державне фінансування відносяться: застосування у виробництві

новітніх, ефективnodіючих, ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій; конкурентоспроможність виготовленої продукції чи наданих послуг; виготовлення продукції, сировини, матеріалів, що заміщує імпортовані; унікальність виготовленої продукції чи наданих специфічних послуг; збереження науково-технічного потенціалу (дослідження і розробки, що мають пріоритетне значення для країни); важливість продукції та наданих послуг на даному етапі розвитку країни; наявність потенційних або розширення існуючих ринків збуту продукції в країні та за кордоном; високий рівень менеджменту на підприємстві тощо [2, с. 23].

На сьогодні важливим для суб'єктів господарювання є розробка та реалізація різноманітних програм фінансування розвитку їх діяльності. Підтримка Уряду країни може бути реалізована за допомогою створення спеціальних державних установ для кредитування і фінансування представників бізнесу, а також за рахунок сприяння розвитку кредитних відносин банків та господарюючих суб'єктів.

Не зважаючи на дію військового стану, Фонд розвитку підприємництва, створений на базі Німецько-Українського фонду за рішенням Кабінету міністрів України, продовжує займатися реалізацією державної програми «Доступні кредити 5-7-9%». Основною метою програми є здешевлення вартості кредитів, що пов'язані із провадженням суб'єктами малого, у тому числі мікропідприємництва, середнього та великого підприємництва господарської діяльності. З початку повномасштабного вторгнення в рамках дії програми було підписано 43481 кредитних договорів на суму 173509 млн. грн. [3].

Фонд розвитку підприємництва уклав угоди про співробітництво з багатьма вітчизняними банками, серед яких найбільш активними є: АБ «Укргазбанк», АТ «Ощадбанк», ПАТ КБ «Приватбанк», АТ «ПУМБ», АТ «Райффайзен Аваль», АТ «Креді Агріколь Банк», АТ «Прокредитбанк» [3].

Структура кредитів за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%» у розрізі видів економічної діяльності станом на 31.12.2023 р. зображена на

рис.

1.



**Рис. 1 Структура кредитів за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%» у розрізі видів економічної діяльності станом на 31.12.2023 р.**

*Джерело:* розраховано автором з використанням наукових джерел [3]

За дами рис. 1 можна зробити висновки, що станом на 31.12.2023 р. найбільший обсяг кредитів за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%» був спрямований на розвиток сільського господарства (49%), торгівлю (26%) та промисловість (16%).

Також для підтримки суб'єктів підприємництва за договорами фінансового лізингу діє урядова програма «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%». Партнерами даної програми є ТОВ «ОТП ЛІЗИНГ», ТОВ «УЛФ-ФІНАНС», ТОВ «БЕСТ ЛІЗИНГ», АТ «ПУМБ», АТ КБ «Приватбанк», АТ «Укрексімбанк», АТ «Кредобанк», ТОВ «ФК «АТОМ ФІНАНС»». Також діє урядова програма фінансової державної підтримки суб'єктів підприємництва за договорами факторингу «Доступний факторинг» та програма «Підтримка підприємств паливно-енергетичного комплексу» [3].

Державна підтримка підприємницької діяльності в умовах дії військового стану є важливим інструментом збереження економічного потенціалу країни, зайнятості населення, а в подальшому стане фактором забезпечення відновлення вітчизняної економіки, що потребуватиме ефективних механізмів

співпраці між державою, фінансовими посередниками та суб'єктами підприємництва.

### *Література*

1. Дикань В.В., Фролова Н.Л. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. Економіка та суспільство. 2022. №38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1309/1263>
2. Стеблина Л.Ю., Іщенко Н.А. Особливості державної фінансової підтримки санації підприємств. Наукові записки. 2013. №13. С. 22-26. URL: [http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/4545/1/5\\_2013-22-26.pdf](http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/4545/1/5_2013-22-26.pdf)
3. Офіційний сайт Фонду розвитку підприємств URL: <https://bdf.gov.ua/>

**УДК 316.334:911**

*Карабінюк Яна Василівна,  
аспірантка кафедри соціології і соціальної роботи  
Карабінюк Микола Миколайович,  
к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії  
та раціонального природокористування  
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород*

## **СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ТА КРИТИЧНІ ЗАГРОЗИ: РЕКРЕАЦІЯ ТА ТУРИЗМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНА ФОРМА РЕАБІЛІТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ**

У сучасних умовах зростання фізичного та емоційного навантаження на суспільство, погіршення якості навколишнього середовища через зміни клімату та забруднення набуває важливого значення забезпечення відновлення фізичних сил та психологічного стану населення. Особливе значення має соціальне здоров'я населення, яке є запорукою формування соціальних зв'язків між людьми.

Після тривалої боротьби українського суспільства із глобальним поширенням вірусного захворювання COVID-19 та пов'язаного з цим погіршення соціального здоров'я населення під дією впровадження потужних карантинних обмежень воно стикнулося із значно більшою загрозою – відкритою кровопролитною війною та повномасштабним вторгненням російських військ в Україну. Як наслідок потужні міграційні процеси, значна

кількість втрат серед цивільного населення та затяжна паливно-енергетична криза негативно відобразилися на здоров'ї українського суспільства. Тому важливим завданням української наукової спільноти та моральним обов'язком громадян є пошук можливих інструментів підтримки суспільства. В тому числі покращення соціального здоров'я українського населення.

Проблеми розвитку рекреаційно-туристичної діяльності та їхнє соціально-реабілітаційне значення вивчало низка вітчизняних та закордонних науковців. Перспективи розвитку реабілітаційної географії, значення та особливості інклюзивного туризму, а також економічні концепції його реалізації проаналізовано у працях Н. Белоусової [1-3]. Соціальне значення та соціально-економічні аспекти розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в Україні в сучасних умовах вивчали К. Задорожна [4], Н. Зацепіна [5, 6], Т. Котенко [11], В. Худавердієва [14] та інші. Також важливим напрямком наукових досліджень є вивчення можливостей використання туризму як інструменту соціалізації населення, екологічна складова якого також сприяє покращенню морального та фізичного здоров'я населення (Л. Максимів та ін. [12], Ю. Феленчак та ін. [13], В. Худавердієва [14] та ін.). Найкращі реабілітаційні функції рекреації та туризму проявляються на екологічно стійких територіях з високим ландшафтним різноманіттям та умовах впровадження природоохоронного режиму. Інструменти екологізації та перспективи зменшення негативного впливу рекреації та туризму на природне середовище охоронних територій вивчали М. Карабінюк та Я. Марканич [8], М. Карабінюк та ін. [7, 9] та інші.

Наше дослідження спрямоване на пошук перспектив та подальшу розробку стратегій використання рекреаційно-туристичної діяльності для реабілітації та відновлення соціального здоров'я українського населення, а також визначення основних форм та видів такої діяльності у залежності від стану соматичного та психічного здоров'я населення. Другою складовою нашого підходу дослідження є економічний ефект та фінансова підтримка



населення у результаті організації рекреаційно-туристичної діяльності на території Карпатського регіону, що є також важливим в умовах економічної кризи, інфляції національної валюти та високого рівня безробіття в регіоні. Тому ключовим завданням дослідження є розробка на основі міжнародного досвіду та провідних практик ефективної системи організації рекреаційно-туристичної діяльності для покращення соціального здоров'я та добробуту українського населення.

Особлива увага приділяється вивченню компонентів соціального здоров'я населення, серед яких ключовим в сучасних реаліях є соціальна адаптованість, яка є найбільш важливою зважаючи на мінливість та критичність умов сучасного середовища в українському суспільстві. Проект також передбачає аналіз досвіду оцінки природно-ресурсного потенціалу території та особливостей здійснення сталої рекреації і туризму на різних типах природного середовища, а також визначення економічної вигоди від проведення відпочинку та реабілітації.

Поєднання реабілітаційних цілей та економічної ефективності реалізації рекреаційно-туристичної діяльності є вимушеними в українських реаліях. Його оригінальність полягає в логічному причинно-наслідковому взаємозв'язку економічного ефекту на місцях проведення відпочинку чи відновлення людей, які відчувають потребу в покращенні психологічного стану та соціального здоров'я населення. На сьогодні широко досліджується питання взаємозв'язку охорони здоров'я та рекреація, які функціонально пов'язані. В українському науковому та видавничо-публікаційному просторі відсутні практики та обґрунтовані підходи системного використання рекреаційно-туристичної діяльності як інструменту реабілітації населення в умовах критичних загроз. Пошук досвіду та обґрунтування особливостей впровадження рекреаційно-туристично в умовах війни чи інших критичних загроз відіграє загальнонаціональне значення.

Сильні позитивні емоції, нові враження та набуті форми поведінки у процесі реалізації рекреаційно-туристичних заходів визначають біологічні основи соціального здоров'я населення. Згідно даних Карпатського біосферного заповідника, який є найбільшим природоохоронним об'єктом Карпатського регіону України та характеризується наявністю цінних природних рекреаційно-туристичних об'єктів, до початку війни загальна середньорічна чисельність його відвідувачів становила близько 30 тис. осіб/рік [10]. З початку повномасштабної російсько-української війни 2022 цей показник зменшився вдвічі – близько 15 тис. осіб/рік. Свідченням відновлення суспільного попиту на рекреаційно-туристичні послуги в Карпатському регіоні в Україні є відновлення тут чисельності рекреантів та туристів. У 2023 році їх загальна кількість тут зросла понад 24,5 тис. осіб/рік [10]. Це свідчить про пошук суспільства емоційного розвантаження та психологічного відпочинку на емоційному рівні. Базовий рівень розвитку рекреаційно-туристичної інфраструктури не дозволяє цілісно розкрити потенціал регіону та забезпечити потреби суспільства у відпочинку. Тому наші дослідження мають на меті використати новітні методи та засоби аналізу ефективного використання природно-ресурсного потенціалу для сталого розвитку рекреації та туризму в регіоні з акцентом на важливість їх використання для системної реабілітації суспільства від впливу війни та загального покращення соціального здоров'я різних верств населення.

У контексті виконання наукового дослідження важливим є проведення комплексного аналізу сучасних особливостей та проблем організації рекреаційно-туристичної діяльності в Карпатському регіоні України, просторово-часової диференціації рекреаційно-туристичної діяльності навантаження на природне середовища та основні об'єкти. Сучасні виклики та національні загрози через війну критично впливають на функціонування рекреації та туризму, а прикордонне розміщення регіону вимагають особливого підходу до їх організації. На сьогодні відсутні національні методики оцінки

ефективності організації та ведення рекреації та туризму в критичних ситуаціях, які вимагають обґрунтування нових підходів та критеріїв. При цьому, вважаємо за необхідність розробки системи реабілітації суспільства не обмежуючись постраждалими від безпосередньої прямої російської агресії чи бойових дій. Цей підхід вимушений загальним психологічним тиском та погіршення соціального здоров'я населення із різною ступенем їх проявлення. Для ефективного провадження цього підходу також необхідним є визначення структури основних соціальних потреб населення, які зазнала суттєвим змін та впливів під дією критичних загроз.

Реалізація поставлених завдань та успішне проведення дослідження відіграє загальнонаціональне значення та потенційно має важливе практичне значення з точки зору покращення соціального здоров'я населення, що є запорукою відновлення здорового соціального середовища в Україні. Загальнодоступна теоретико-методична основа вивчення соціального здоров'я населення та його покращення за допомогою рекреаційно-туристичної діяльності на сьогодні є недостатньою для обґрунтування ефективної системи її організації, яка б забезпечувала реабілітаційні цілі та фінансові вигоди.

### *Література*

1. Белоусова Н. В. Економічна концепція залучення інклюзивних туристів з «синдромом війни» до процесу соціалізації. *Формування ринкових відносин в Україні: збірник наук. праць*. 2021. № 2 (235). С.46-52.
2. Белоусова Н. В. Інклюзивний туризм в системі реабілітаційної географії: від теорії до практики. : монографія. Київ: Вид-во «ТАЛКОМ», 2018. 346 с.
3. Белоусова Н. В. Теоретичні аспекти походження та використання поняття «реабілітаційна географія». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. 2018. Вип. 8. С. 229-233.
4. Задорожна К. І. Соціальний туризм у системі туристичної галузі: концептуалізація та інтеграція. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2016. Вип. 2 (62). С. 17-27.
5. Зацепіна Н. О. Соціологічні аспекти туризму в сучасній науці. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 55. С. 191-196.
6. Зацепіна Н. О. Соціально-психологічні аспекти туристської цінності як елементу задоволеності якістю послуг туристської індустрії. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 58. С. 78-85.

7. Карабінюк М. М., Гнатяк І. С., Марканич Я. В. Антропізація цінних природних територіальних комплексів субальпійського й альпійського високогір'я Чорногори під впливом рекреаційно-туристичної діяльності в околицях озера Бребенескул (Українські Карпати). *Фізична географія та геоморфологія*. 2020. Вип. 1-2 (99-100). С. 13-25.

8. Карабінюк М. М., Марканич Я. В. Екологізація рекреаційно-туристичної діяльності у субальпійському і альпійському високогір'ї Чорногори у межах об'єктів природно-заповідного фонду (на прикладі Карпатського біосферного заповідника). *Механізми управління розвитком територій* : зб. наукових праць. Житомир: Поліський національний університет, 2020. С. 242-245.

9. Карабінюк М., Буряник О., Роман Л., Карабінюк Я. Рекреаційно-туристична діяльність у Карпатському біосферному заповіднику: динаміка, сучасний стан та проблеми розвитку. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2021. № 35. С.115-130.

10. Карпатський біосферний заповідник. Офіційний сайт. URL: <https://kbz.in.ua/> (дата звернення: 20.02.2024 р.).

11. Котенко Т. М. Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму. Київ, 2016. 240 с.

12. Максимів Л. І., Гарматій Т. А., Бець М. Т. Соціо-еколого-економічні аспекти розвитку екологічного туризму в Українських Карпатах. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2020. № 20. С. 149-161.

13. Феленчак Ю. Б., Графська О. І., Підвальна О. Г. Туризм як сфера соціалізації людини: сутність і наукові підходи. *Інноваційна економіка*. 2021. № 1-2. С. 114-119.

14. Худавердієва В. Вплив соціально-культурного аспекту туризму на генезис цивілізаційного процесу та євроінтеграційні комунікаційні зв'язки. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2022. Спецвипуск. С. 192-213.

**УДК 314.117(477.63),2022"**

*Байтеряков Олег Зуфарович, к. геогр. н., доцент  
Кузовлева Анна Андріївна, магістр,  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Богдана Хмельницького,  
м. Запоріжжя*

## **ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ КАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ СТАНОМ НА 01.01.2022 Р.**

Одним з основних чинників соціально-економічного розвитку регіону є ступінь сформованості і особливості його системи розселення. Саме вона

впливає на розподіл і концентрацію населення по території, на ступінь комфорту життя, на розвиток виробництва, на доступність соціальних, побутових, культурних та інших послуг, на ступінь господарського опанування території та ін.

Питанням виявлення особливостей системи розселення Дніпропетровської області присвячено низку досліджень. Наприклад, у статті К.Ю. Сегіди і Ю.О. Горбунової висвітлюються просторові аспекти розселення населення Дніпропетровської області, але до реформи адміністративно-територіального устрою 2020 р. [5]. Н.В. Гусєва і О.С. Суптело розглядали суспільно-географічні особливості розселення обласного центру [4]. О.З. Байтеряков і А.А. Кузовлева досліджували загальні риси системи розселення Дніпропетровської області в цілому та окремих її районів (Дніпровського і Павлоградського) після реформи 2020 р [1; 2; 3].

Аналіз наявних досліджень системи розселення Дніпропетровської області порушує питання про характеристику систем розселення усіх адміністративних районів області. Тому метою статті є виявлення стану і просторових відмінностей системи розселення Кам'янського адміністративного району Дніпропетровської області напередодні російської військової агресії.

Кам'янський район займає західну частину Дніпропетровської області. Вигідність економіко-географічного положення району обумовлено тим, що він межує з Дніпровським і Криворізьким, найбільш промислово і економічно розвинутими районами області. Крім економічних переваг таке сусідство забезпечує у випадку необхідності населенню району доступність найбільших міст області – Дніпра і Кривого Рогу, з розвинутою соціальною інфраструктурою і широким спектром соціальних послуг.

Площа Кам'янського району складає 4,82 тис. км<sup>2</sup>. За цим показником район займає середнє положення в області. Район має відносно компактну конфігурацію, що позитивно впливає на розвиток внутрішньорайонних

зав'язків. Однак розташування райцентру – м. Кам'янське на крайній східній периферії району ускладнює його доступність для північної, західної і південної частин території. Хоча у західній частині району розташовані невеликі міста П'ятихатки та Жовті Води, які можуть розглядатись як субрайонні центри, за своїм соціально-економічним потенціалом вони не можуть бути повноцінною альтернативою основного райцентру. На території району розташовано 12 територіальних громад, що є середнім показником в області.

Незважаючи на те, що райцентр м. Кам'янське відноситься до середніх міст, його людність – 226 845 осіб наближається до верхньої межі цієї категорії. Взагалі, за кількістю населення Кам'янське посідає третє місце в області. Воно розташоване у безпосередньої близькості до обласного центру – м. Дніпро, з яким практично утворює бицентричну агломерацію. Кам'янське виконує не лише адміністративно-управлінські функції, але є важливим промисловим, транспортним, культурним і освітнім центром району і області. Зокрема розташована тут ГЕС забезпечує територію як електроенергією, так автомобільним зв'язком між правим і лівим берегами р. Дніпра. Індекс лідерства Кам'янського як адміністративного центру складає 2,3. За цим показником він у 6-8 разів поступається райцентрам лідерам – Кривому Рогу та Дніпро.

В Кам'янському районі станом на 01.01.2022 р. мешкало 423 443 особи [6]. За кількістю населення він поступається в області лише Дніпровському і Криворізькому районам. У пропорційному плані 364 915 осіб складають міське населення, а 58528 осіб відносяться до сільського. Щільність населення району складає 88 осіб/км<sup>2</sup>, що значно менше ніж у двох районах-лідерах, однак дещо перевищує інші райони (табл. 1).

Населення Кам'янського району мешкає у 274 населених пунктах. При цьому їх середня густина (57 пос./тис. км<sup>2</sup>) найбільша по районах області.

Відповідно середня відстань між поселеннями району є найменшою в області і складає 4,2 км.

**Таблиця 1**

**Основні показники системи розселення Кам'янського району  
Дніпропетровської області станом на 01.01.2022 р.**

Показники	Дніпропетровська область	Кам'янський район
Площа (тис. км <sup>2</sup> )	<b>31,91</b>	4,82
Територіальні громади	<b>86</b>	12
Населення (тис. осіб)	<b>3096,5</b>	423,4
Міське населення (тис. осіб)	<b>2606</b>	364,9
Сільське населення (тис. осіб)	<b>490,4</b>	58,5
Щільність населення (осіб/км <sup>2</sup> )	<b>97</b>	88
К-сть населених пунктів	<b>1501</b>	274
Кількість міст	<b>20</b>	6
Кількість смт	<b>45</b>	8
Середня густота поселень (пос./тис. км <sup>2</sup> )	<b>47</b>	57
Середня відстань між поселеннями (км)	<b>4,6</b>	4,2
Індекс лідерства адміністративних центрів		2,3
Рівень урбанізації за часткою населення (%)	<b>84</b>	86
Рівень урбанізації за формулою Терещенка	<b>0,67</b>	0,48
Частка сільського населення (%)	<b>16</b>	14
Щільність сільського населення (осіб/км <sup>2</sup> )	<b>16</b>	12
Середня людність сільських поселень (осіб)	<b>333</b>	219
Середня густота сільських поселень (пос./тис. км <sup>2</sup> )	<b>45</b>	54
Середня відстань між сільськими поселеннями (км)	<b>4,7</b>	4,3

Міське населення Кам'янського району складає 364 915 осіб. Тут він значно поступається Дніпровському і Криворізькому районам, але помітно перевищує інші. Рівень урбанізації в районі дорівнює 86 %, тобто лише трохи, на 1-4 %, відстає від лідерів. Це не відображає якісну складову урбанізації, тому

із застосуванням ієрархічного підходу О. Терещенка отримуємо рівень урбанізації 0,48. Це майже удвічі нижче за районів-лідерів.

За кількістю міських поселень (14) Кам'янський район посідає друге місце в області. Він лише на одне поселення поступається Синельниківському району. При цьому за кількістю міст (6) він перевершує інші райони. Але за виключенням самого Кам'янського всі інші міста відносяться до категорії малих. Їх людність коливається в межах від 9948 осіб (м. Верхівцеве) до 42 052 особи (м. Жовті Води). Інші 8 міських поселень відносяться до смт з людністю від 1822 до 6600 осіб. Перевагою розташування міських поселень району можна вважати їх відносну рівномірність по території району, що частково може компенсувати віддаленість райцентру. Слід зазначити, що згідно з Законом № 3285-IX «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» 2023 р. ліквідується поняття смт і кількість міських поселень у Кам'янському районі зменшується до шості.

Сільське населення Кам'янського району станом на 01.01.2022 р. дорівнює 58 528 осіб або 14 % від загальної чисельності населення. За цим показником район наближається до аутсайдерів в області, він перевищує лише Нікопольський і Павлоградський райони, а за щільністю сільського населення – 12 осіб/км<sup>2</sup> посідає останнє місце в області. За показником середньої людності сільських поселень – 219 осіб, Кам'янський район значно відстає від всіх інших. При цьому густина цих поселень – 54 пос./тис. км<sup>2</sup> поряд з Синельниківським районом є найбільшою в області і помітно переважає інші райони. Тобто сільське населення тут мешкає переважно у невеликих, густо розташованих по території селах.

Таким чином, Кам'янський район попри компактну конфігурацію території має незручне розташування райцентру на крайньому сході, що ускладнює зв'язки з віддаленими частинами. За кількістю міських жителів та показниками урбанізації він посідає третє місце в області, але за більшістю показників по сільському населенню він поступається іншим районам.



### *Література*

1. Байтеряков О.З., Кузовлева А.А., Міцкан А.М. Просторові особливості системи розселення Дніпропетровської області станом на 01.01.2022 р. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні і геологічні науки.* Том 27. № 2 (41). 2022. С.112-123.
2. Байтеряков О.З., Кузовлева А.А. Характеристика системи розселення Дніпровського району Дніпропетровської області станом на 01.01.2022 р. *The XXXIV International Scientific and Practical Conference «Problems of the development of modern science», August 30 – September 02, 2022, Madrid, Spain.* P. 83-85.
3. Байтеряков О.З., Кузовлева А.А., Міцкан А.М. Характеристика системи розселення Павлоградського району Дніпропетровської області. *Наукове сьогодні: стан та перспективи регіональних досліджень: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 18 листопада 2022 р.).* С. 64-66.
4. Гусева Н., Суптело О. Розселення населення Дніпропетровська: суспільно-географічні особливості. *Часопис соціально-економічної географії.* випуск 19(2). Харків, 2015. С. 67-74.
5. Сегіда К., Горбунова Ю. Розселення населення Дніпропетровської області: територіальний аспект. *Часопис соціально-економічної географії.* випуск 15(2). Харків, 2013. С. 107-114.
6. Численність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 82 с.

**УДК 330.332.1**

*Донець Ірина Анатоліївна,*

*к. г. н., доцент, доцент кафедри географії та туризму,*

*Арсененко Ірина Анатоліївна,*

*к. г. н., доцент, доцент кафедри географії та туризму,*

*Хомотюк Юрій Павлович, здобувач вищої освіти, світнього ступеню бакалавр, спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)*

*Грицун Артур Олексійович здобувач вищої освіти, освітнього ступеню бакалавр, спеціальності 242 Туризм, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя.*

## **ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В ЕКОНОМІЦІ ГРОМАДИ**

В умовах соціально-економічних трансформацій, глобалізації, зміцнення міжнародних зв'язків та інтеграційних процесів, пов'язаних з рухом товарів,

послуг та фінансових ресурсів, посилюється визнання значимості туризму для сталого розвитку регіонів і населених пунктів. Збільшення потенціалу сектору туризму та рекреації має взаємодоповнюючий ефект для суспільного розвитку через його діяння на соціальну, культурну й економічну сфери тощо.

Наразі, туризм є одним з найбільш динамічних видів економічної діяльності і має вирішальне значення для розвитку світової економіки, оскільки слугує позитивному соціально-економічному відновленню значної кількості країн. Внаслідок розвитку туризму значно розвинені європейські держави мають вищий відсоток ВВП, а подорожі й туризм є одним із найбільших економічних секторів у світі, що генерував 10,4% у 2019 р. та у 2020 р. - 5,5% світового ВВП [13, 14]. Туризм є важливою галуззю економіки, яка може принести багато користі країнам та регіонам (створює робочі місця, стимулює економічне зростання і зменшення бідності) і тому важливо підтримувати зростання туризму і зробити його більш сталим та інклюзивним.

У доковідний період сфера туризму була справжнім локомотивом світового експорту, демонструючи вражаючі темпи зростання. Щорічно індустрія туризму розширювалась на 5-10%, роблячи значний внесок у глобальну економіку.

За даними UNWTO, до 2020 року, туризм генерував до 10% валового світового доходу, що робить його однією з найприбутковіших галузей. Цей сектор також відігравав важливу роль у сфері зайнятості, адже кожне десяте робоче місце у світі було пов'язане з туризмом (прямо чи опосередковано). Важливо підкреслити, що туризм мав не лише економічний, але й соціальний вплив. Він сприяв розвитку міжкультурних зв'язків, розумінню та повазі до різних культур, а також стимулював інновації та розвиток інфраструктури. На жаль, пандемія COVID-19 істотно згальмувала розвиток туризму. За даними 2022 року, ВВП туризму у світі на 33,4% менший, ніж до пандемії. У 2022 році міжнародні туристичні прибуття в світі здійснили 582,5 млн. осіб, що на 55% більше, ніж у 2021 році, але на 57% менше, ніж у 2019 році [1]. Однак, попри

труднощі, туризм має великий потенціал до відновлення та подальшого зростання. За прогнозами Світової ради з туризму та подорожей (WTTC), до 2032 року ВВП туризму може сягти \$9,6 трлн. [14].

Розвиток туризму може підтримувати як місцеві громади, так і національний економічний розвиток держави завдяки доходам від внутрішніх та міжнародних туристів. Туристично-рекреаційний потенціал - це сукупність природних, людських, культурних, історичних та інфраструктурних ресурсів, які використовуються для створення туристичних послуг. Ці послуги, у свою чергу, сприяють розвитку економіки та суспільства на різних рівнях, що наповнює бюджети всіх рівнів за рахунок податкових надходжень.

Формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади - це складний процес, який потребує ґрунтовного теоретичного підґрунтя. Важливим кроком у цьому процесі є систематизація теорій регіоналістики. Це допоможе обґрунтувати методологічні засади ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу з урахуванням специфіки регіону. Теорії регіонального розвитку пропонують різні підходи до вивчення та стимулювання розвитку регіонів. Головними теоріями регіоналістики, які є основою для вироблення потенціалу щодо розвитку туристичної галузі у регіональній економіці є [1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11]:

Теорії розміщення (А. Вебер, І. Тюнен, Б. Беррі). Вона дозволяє не лише оцінити передумови формування та потенціал туристично-рекреаційної сфери в регіональній економіці, а й знайти засоби підвищення ефективності його використання;

Теорія полюсів зростання (наприклад, Ф. Перру, Ж. Будвіль, П. Потьє) — коли основні регіональні та локальні туристичні центри виступають як зони економічного простору, де розміщуються компанії-лідери з виробництва інноваційних послуг, центри, крім того, виступають полюсами концентрації бізнесу, притягують фактори виробництва, створюючи умови для їх найбільш продуктивного використання. Іншими словами, регіональний розвиток

туристично-рекреаційної сфери є потенційним генератором економічного розвитку з відповідними соціально-економічними ефектами для відповідної території через стимулювання розвитку суміжних галузей та видів економічної діяльності. Положення теорії полюсів зростання дозволяють оцінити потенціал розвитку та мультиплікативні ефекти сектору туризму та рекреації на соціально-економічний розвиток громади і регіону в цілому;

Теорія геомаркетингу (Уелд Л., Шоу А.) допускає дати оцінку розвитку туристично-рекреаційної індустрії у регіональній економіці громади з точки зору конкурентів, попиту й пропозиції на туристичні послуги, кон'юнктури ринку, оптимальних місць для розвитку нових об'єктів та нових видів послуг, дослідження нових дестинацій тощо. Положення теорії розкривають методики проведення маркетингових досліджень для прийняття стратегічних, концептуальних та управлінських рішень, використання методів просторового аналізу різних просторово розподілених об'єктів і явищ у розвитку туристично-рекреаційної сфери, оцінки формування національного та регіональних туристичних ринків в Україні тощо;

Еволюційна теорія туристичного простору (запропонована Р. Батлером на поч. 80-х років 20 століття), згідно з якою розвиток території як турдестинації відбувається циклічно, проходячи такі стадії, як: розвідина (передбачає відвідування туристично-рекреаційних територій малою чисельністю туристів), входження (мандрівники часто навідують певні території, коли місцеве населення починає частіше отримувати дохід від надання послуг), еволюція (стадія розвитку коли туристична діяльність, де певні території стають сферою спеціалізації та головним джерелом доходу), консолідація (стадія розквіту), застій і занепад (гальмування розвитку туристичної сфери). Перебудова туристичної дестинації на новий етап розвитку можливий за умови оновлення туристичних послуг та об'єктів шляхом запровадження інноваційних продуктів та технологій. Призначення місцевої влади полягає у підвищенні привабливості

туристичних дестинацій та створенні умов для залучення та ефективного інвестування в туристичну галузь;

Теорія саморозвитку регіонів та територій базується на вивченні їх ендогенного потенціалу і рівноваги (П. Ромер). Теорія базується на наявному соціально-економічному потенціалі регіону і покликана забезпечити регіональну самодостатність, можливість використання місцевих конкурентних переваг, управлінської культури, промислових традицій тощо. Ця теорія роз'яснює, чому все більше регіонів, провінцій та громад зацікавлені у розвитку й збільшенні власного потенціалу, наприклад, у розвитку туристично-рекреаційного сектору. Теорія також слугує концептуальною основою для демонстрації політики підвищення привабливості дестинацій щодо розвитку туристично-рекреаційного сектору в передумовах активізації конкуренції між регіонами та вдосконалення управління територіями;

Теорія сталого розвитку сформувалася під впливом світових проблем і передбачає необхідність гармонійного розвитку. Теорія дозволяє визначити екологічні і соціальні проблеми, які становлять загрозу для наступних поколінь; розробити стратегії вирішення цих проблем; створити умови для гармонійної взаємодії суспільства і природи; обґрунтувати підходи до розвитку туристично-рекреаційної сфери з урахуванням екологічних і соціальних факторів;

Двосекторна економічна теорія (Льюїс А., Коен Е.) прогнозує поділ сектору турпослуг на формальний (інституціоналізований) сектор та неформальний (неінституціоналізований) сектор. Хоча останній наразі в Україні значною мірою затінений і супроводжується браком надходжень до бюджетів різних рівнів, хоча його наявність забезпечує широкий спектр турпослуг та підвищує привабливість турдестинацій на всіх рівнях;

Теорія відправної-приймаючої регіональної системи описує взаємодію двох типів регіонів у контексті туризму. Згідно з цією теорією, приймаючий регіон стає місцем де зіштовхуються інтереси туристів з різних відправних регіонів і місцевих жителів. Регіональна система-відправник — це країна або

окремий регіон, який постачає туристів. Принципи цієї теорії дають можливість дослідити мотивацію вибору мандрівниками різних регіональних та локальних турдестинацій в Україні. З одного боку, туризм може стимулювати економіку приймаючого регіону (створення нових робочих місць, зростання доходів місцевого населення, розвиток інфраструктури); збагатити культурне життя (обмін культурами та традиціями, збереження історичної та культурної спадщини). З іншого боку, туризм може також мати негативні наслідки, як експлуатація природних ресурсів (забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів), зміна традиційного способу життя (комерціалізація культури, зростання цін на товари та послуги), соціальні проблеми (зростання злочинності, нерівність у розподілі доходів);

Згідно з концепцією туристичної урбанізації, туристичне місто є новою формою урбанізації, яке виконує сервісну функцію, надаючи туристичні та рекреаційні послуги. Розвиток і надання послуг у місті полягає у концентрації промислового виробництва (багато відходів), яке завдає шкоди довкіллю та здоров'ю мешканцям й туристам і тому потрібно зберегти чисте повітря, зелені парки та зони, екологічно безпечні туристично-рекреаційні ресурси тощо.

Модель сприйняття турпростору (Міссек Й.) спирається на стереотип культури, просторового сприйняття людей, де центром просторового сприйняття є місто, а його населення задовольняє потреби туристів через освоєння позаміської території. Модель враховує розвиток туризму на позаміських територіях (наявність транспортних мереж, лісопосадок, ринку турпослуг, привабливість та сприйняття мандрівниками дестинацій);

Концепція системності в рекреаційній та туристичній діяльності (Л. Мухіна В. Преображенський) дає можливість розглядати потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади як систему, що складається з різних, але взаємопов'язаних елементів. Ця система також включає сукупність явищ, процесів і факторів, пов'язаних з рекреаційною та туристичною діяльністю. Завдяки системному підходу можна проводити більш

глибоке та точне вивчення окремих елементів, що впливають на розвиток туристично-рекреаційної сфери; враховувати взаємозв'язки між різними елементами системи; розробляти комплексні стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Модель туристичних дестинацій, розроблена українською вченою Т. Ткаченко, яка сполучає геопросторові, управлінські й економічні сторони та досліджує формування окремих форм, видів туризму. Згідно до моделі, дестинація - це об'єкт (місто, регіон, район, територія тощо) з винятковими туристично-рекреаційними ресурсами, які є привабливими для мандрівників, доступними внаслідок існуючої інфраструктури, сформованої сучасними засобами маркетингових комунікацій (логотипи, торгові марки). Головним цієї структури є "турист" підсистема, яка пов'язує всі інші елементи і гарантує їх цілісність. Підсистема "інституційне середовище" також визначає умови розвитку та функціонування туризму [5, 6, 8].

У 1983 р. Н. Недашківська застосувала модель регіональної рекреаційної системи щодо аналізу регіонального туркомплексу Українських Карпат, виділивши центральну базову галузеву групу (курорти і туризм), галузі виробничого обслуговування (транспорт, будівництво, сільське господарство) та галузь професійної підготовки кадрів, виокремлено функціональні групи, такі як галузі, що обслуговують потреби рекреаційної економіки (конструкторські бюро, науково-дослідні інститути та професійні органи управління) [3]. Положення цієї теорії є основою для створення сприятливого організаційно-економічного, управлінського й інституційного оточення для формування потенціалу розвитку туристичної індустрії в регіональній економіці.

Привабливість турдестинацій як товару, розвиток необхідної інфраструктури (готелі, ресторани та інші заклади харчування, транспортна, інженерна, соціальна інфраструктура тощо) та розвиток супутніх послуг через торгівлю, охорону здоров'я, банківську систему, правоохоронні органи, все це

виробляє потенціал розвитку сектору туризму і рекреації, який може бути результативно використовувати для соціально-економічного розвитку громади відповідно до обґрунтованої національної та місцевої політики. Отже, потенціал розвитку сектору туризму та рекреації має бути підсилений природними, рекреаційними, людськими, культурно-історичними та інфраструктурними ресурсами, достатнім рівнем поступу туріндустрії, створенням туристичних послуг, забезпеченням формування конкурентоспроможного турпродукту та, в кінцевому підсумку, наповненням бюджетів усіх рівнів. Науковцями запропоновано розглядати це як поєднання створення нових робочих місць, збереження і раціональне використання рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток та соціально-економічного розвитку місцевої громади.

Потенціал розвитку туристично-рекреаційної галузі у регіональній економіці підвищується завдяки впливу інституційних чинників та передумов утворення інституційного середовища. Вище зазначені теорії систематизовано в методиці аналізу потенціалу щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери на регіональному і місцевому рівнях економічної системи [4, 2, 8].

Відмітимо, що дослідження цих положень дає змогу визначити передумови, фактори і засоби підвищення потенціалу щодо розвитку туризму і рекреації у регіональній економіці і визначити механізми його дієвого застосування як потенційно високорентабельного сектору регіональної економіки.

### *Література.*

1. Бейдик О.О. Сучасні світові моделі ринку туристичних послуг. / О.О. Бейдик, І.А. Арсененко, І.А. Донець, Л.М. Донченко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукове сьогодні: перспективи розвитку регіональної науки» (м. Запоріжжя, 17 листопада 2023 р). Запоріжжя-Мелітополь: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2023. С.180-184.
2. Буткевич О. В. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». К., 2004. 20 с.



3. Графська Оріслава Іванівна. Потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. URL : [https://ird.gov.ua/irdd/d20201218\\_a805\\_HravskaOI.pdf](https://ird.gov.ua/irdd/d20201218_a805_HravskaOI.pdf)
4. Донець І.А. Рекреаційно-туристичний комплекс України: державне регулювання та туристична політика / І.А. Донець, І.А. Арсененко, Ю.П. Хомотюк, О.О. Вовк // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукове сьогодні: перспективи розвитку регіональної науки» (м. Запоріжжя, 17 листопада 2023 р). Запоріжжя-Мелітополь: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2023. С.192-195.
5. Зельдіна О. Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне право». Донецьк, 2007. 33 с.
6. Коркуна О. Потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України: монографія. Львів: Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського МОН України, 2020. 278 с.
7. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. Офіційний вісник України. 2017. № 26. Ст. 136. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>
8. Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т. 2 / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 330 с.
9. Степанов В.Ю. Державна політика розвитку туристично-рекреаційної діяльності: концептуальний аспект. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/Stepanov.pdf>
10. Сторонянська І. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2010. 324 с. 56
11. Стратегія розвитку туризму і курортів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р. № 1088-р. URL: <http://www.kmu.org.ua>.
12. Федір О. Журавка, Ганна П. Філатова, Юлія В. Галинська, Інесса Є. Ярова. Розвиток ринку міжнародного туризму в умовах пандемії COVID-19: світові тенденції та Україна. URL: [https://eco-science.net/wp-content/uploads/2022/02/4.21.\\_topic\\_-Zhuravka-F.O.-Filatova-H.P.-Halynska-Y.V.-Yarova-I.Ye\\_.100-109.pdf](https://eco-science.net/wp-content/uploads/2022/02/4.21._topic_-Zhuravka-F.O.-Filatova-H.P.-Halynska-Y.V.-Yarova-I.Ye_.100-109.pdf)
13. Interfax-Україна. URL : <https://interfax.com.ua/news/economic/739849.html>
14. International tourism and COVID-19 The World Tourism Organization (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org/tourism-data/international-tourism-and-covid-19>

УДК 911.3; 332.1

*Муромцева Юлія Ігорівна, к. е. н., доцент,  
доцент кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії,  
Харківський національний педагогічний  
університет ім. Г. С. Сковороди, м. Харків*

## **ВИКОРИСТАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ РЕГІОНУ.**

*Анотація: у статті розглянуто поняття економіко-географічного положення (ЕГП) як частини суспільно-географічного положення та застосування методу SWOT-аналізу при вивченні ЕГП. SWOT-аналіз ефективний метод, що використовують у стратегічному плануванні для визначення потенціалу і пріоритетів розвитку певної території (проєкту). Цінність цього методу полягає в тому, що він дає можливість організувати великі масиви інформації та даних (статистичних, картографічних, якісних, кількісних тощо), а також його можна широко застосовувати, особливо в суспільній географії. У статті розглянуто використання SWOT-аналізу на прикладі характеристики ЕГП Харківської області. При проведенні SWOT-аналізу були використані дані Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року та врахована поточна ситуація російської агресії проти України.*

*Ключові слова: економіко-географічне положення, суспільно-географічного положення, SWOT-аналіз, Харківська область, методи аналізу в географії.*

У суспільній географії економіко-географічне положення є ключовим поняттям, що визначає важливий аспект взаємозв'язку між географічними умовами та економічними процесами. Це поняття відображає важливість географічного розташування для розвитку економіки, торгівлі, інфраструктури, впливає на рівень економічного розвитку та конкурентоспроможності регіону тощо.

Предтечою категорії економіко-географічне положення (ЕГП) можна вважати німецького економіста і соціолога Альфреда Вебера (1868-1958), який розробив теорію розміщення промисловості, яка пояснює, чому певні галузі промисловості розташовують у тих чи інших місцях. Послідовниками і представниками західної школи про ЕГП також можна вважати німецьких учених Й. Г. фон Тьонена, В. Кристаллера, А. Льоша, американця Е. Ульмана,

британця П. Хаггета, які досліджували вплив відстані на розміщення економічної діяльності, поселень, ієрархію поселень тощо.

Термін «Економіко-географічне положення» був запропонований у 20-х роках ХХ ст. географом І. Г. Алкіним. Вагомий внесок у вивчення ЕГП зробили економіко-географи: М. М. Баранський, Ю. Г. Саушкін, К. П. Космачов, Г. М. Лаппо, Ю. С. Нікульников, А. І. Трейвіш, П. Я. Бакланов, І. М. Маєргойз, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій та ін [10, 11].

Економіко-географічне положення можна представити як сукупність відносин, що визначають темп, напрям і масштаби розвитку поселення. Система просторових відносин оцінюється умовами зв'язків. У дослідженнях географі підкреслюють таку властивість ЕГП, як багатогранність [10].

На думку І. Маєргойза, економіко-географічне положення — складна, генетично-взаємопов'язана сукупність територіальних відносин, які важливі сьогодні і можуть бути важливими для економічного розвитку об'єкта і для формування таких об'єктів як країни, райони, для їхніх територіальних структур. За його визначенням, ЕГП є «комбінація» (а не проста сума) багаторазових визначень того, як досліджувана територія розміщена відносно важливих для неї об'єктів. Він запропонував розгорнуту принципову схему складових частин єдиного (інтегрального) ЕГП, представлених класами і видами відношень. Його схема була першою спробою розчленування комплексного поняття економіко-географічного положення на складові частини.

На сьогодні методика аналізу ЕГП розроблена недостатньо. Проблемою залишаються удосконалення методів кількісної та якісної оцінки ЕГП. Метою цієї статті є узагальнення на основі системного підходу існуючих якісних методів аналізу ЕГП, зокрема, використання SWOT-аналізу при вивченні економіко-географічного положення регіону.

Серед якісних методів можна виділити аналіз суспільно-географічного положення, де ЕГП виступає як його складова частина, запропонований О. Топчієвим, і М. Ковалевським за наступним планом [11].

1. За масштабністю охопленої території: макро-, мезо- і мікроположення. Мікроположення характеризує відношення даного об'єкта з найближчим оточенням (локальний рівень), мезоположення – положення в регіоні, країні (регіональний рівень), макроположення – співвідношення об'єкта з великими ділянками географічної оболонки або земної поверхні в цілому (національний та міжнаціональний рівень)

2. За композиційним відношенням, тобто місцем зосередженості об'єкта людської діяльності: центральне, периферійне (ексцентричне), глибинне, суміжне, вузлове тощо.

3. За спеціалізацією об'єктів діяльності людини: природно (фізико)-географічне (ландшафтне, природно-ресурсне, різні типи природокористування), історико-географічне (різні часи заселення та господарського освоєння території), етногеографічне, геодемографічне, соціально-географічне, економікогеографічне (промислове, аграрне, лісогосподарське), транспортно-географічне (приморське, вузлове, прикордонне тощо), цивілізаційно (культурно)- географічне, конфесійно-географічне, політико-географічне, геоекологічне та інші [ топчієв].

4. За відношенням до інших об'єктів, територій, регіонів: внутрішньоареальне (центральне, ексцентричне, периферійне, глибинне) і міжареальне (прикордонне положення) [4].

Автори Н. В. Гусєва, О. М. Задесенцев виділяють наступні складові ЕГП як частини суспільно-географічного положення території (рис. 1).



Рис. 1 Географічне положення території за Гусевою Н. та Задесенцевим О. [4: с. 137]

Отже, економіко-географічне положення є багатоплановим поняттям і важливим фактором у формуванні економічної структури та розвитку територій, регіонів. Воно визначає доступність до ресурсів, ринків та інфраструктури та впливає на конкурентоспроможність та економічний потенціал регіону. Тому вивчення і аналіз економіко-географічного положення є важливим аспектом суспільної географії, який допомагає розуміти географічні чинники, які впливають на економічний розвиток та формування суспільства.

У географічних дослідженнях останнім часом все активніше стали використовувати SWOT-аналіз, який широко застосовують в бізнесі, менеджменті та стратегічному управлінні. Багато вчених-географів, економістів застосовують SWOT-аналіз для оцінки регіонального розвитку, географічних особливостей, конкурентоспроможності, туристичного потенціалу території

тощо. Однак, SWOT-аналіз не є стандартним методом в географічних дослідженнях і цей метод використовується як допоміжний інструмент [2, 7].

SWOT походить з англійської мови і представляє акронім зі слів: Сила (Strengths), Слабкість (Weaknesses), Можливості (Opportunities) та Загрози (Threats). Цінність SWOT-аналізу полягає в інтуїтивно зрозумілому методі організації великої кількості інформації та даних. Однією з його великих переваг є широке застосування. Аналіз-SWOT, фактично, є технікою, за допомогою якої можна визначити сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози проекту, дії або стану і використовувати їх як елемент реалізації результату (дослідження). Тому він також надзвичайно корисний у географічних дослідженнях, особливо тих, що стосуються аналізу соціо-економічних, екологічних факторів, населення, планування розвитку територій, а також у складних географічних дослідженнях.

Проте, можна знайти статті та дослідження, де географи використовують SWOT-аналіз для аналізу регіонального розвитку, наприклад, у контексті сталого розвитку, туризму, регіонального планування та іншого. У випадку економіко-географічного положення регіону, застосування SWOT-аналізу дозволяє глибше розібратися в ключових аспектах, які впливають на економічний потенціал та конкурентоспроможність цього регіону чи поселення.

Як зазначають автори колективної монографії [12]: «У вітчизняних наукових економічних роботах SWOT-аналіз застосовують для досліджень різноманітних об'єктів, а саме: 1) певних процесів: інтеграції України до Європейського Союзу (Н. Осадча), залучення посередників у систему обов'язкового медичного страхування (А. Кричковська, Б. Громовик, Т. Джула та ін.); 2) окремих галузей народного господарства України: зв'язку (М. Поляков), машинобудування (Т. Кузь), системи вищої освіти (О. Тоцька), сільського господарства (Н. Голомша), туристичної індустрії (М. Бондаренко); 3) групи або поодиноких підприємств і установ: аграрних підприємств (І.

Більський і О. Кіц), ВАТ «АТАСС–Бориспіль» (О. Куницька й О. Бойко), ВАТ «Житомирський маслозавод» (Ю. Мороз), ДП «АСЗ № 1» АТ «АК “Богдан Моторс”» (Н. Герасимяк), ЗАТ «ЗАЗ» (Ю. Юхновська), ЗАТ «Одеський завод шампанських вин» (І. Агеєва), ЗАТ «Рівнетурист» (О. Романів і О. Гук), ПАО КБ «ПриватБанк» (Т. Котуранова та Д. Чумаченко), ПАТ «Ветропак Гостомельський склозавод» (О. Піжук і Г. Вітошко), ПАТ «Укртелеком» (А. Бруско), приватної медичної клініки (Т. Черниш, М. Хренов, І. Грига), хлібозаводу (Н. Костецька та М. Хопчан); 4) навчальних закладів: державних ВНЗ Волині (Н. Букало), економічного відділення ДВНЗ «Кам’янець-Подільський індустріальний коледж» у складі навчального комплексу ТНЕУ (Н. Пономарчук), Запорізького електротехнічного коледжу (О. Яришко), КНУ імені Тараса Шевченка (Т. Ковтун і Г. Сухаревська), системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників (Л. Даниленко) тощо. Щодо регіонів України, то за допомогою SWOT-аналізу були проведені дослідження Автономної Республіки Крим (Д. Нехайчук), Луганської (Н. Свірідова та В. Пристюк), Полтавської, Сумської та Чернігівської (О. Біловодська та Л. Сигида), областей». SWOT-аналіз застосовували і для формування стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 [13].

Як зазначає Vuta Romică [1, с. 241], у SWOT-аналіз регіону можна включити елементи, отримані в результаті обробки статистичних даних, польових досліджень, інтерпретації даних, зібраних за допомогою анкет, адресованих мешканцям та представникам місцевої влади, вивчення різних топографічних карт та супутникових знімків місцевості, а також особистих спостережень. Таким чином цей метод дозволяє об’єднати та згрупувати багаточисленні дані та перетворити їх на корисну інформацію, яка є відправною точкою для складання конкретного плану заходів щодо:

- Підвищення цінності сильних сторін та збільшення їхньої кількості.
- Усунення слабких сторін з метою перетворення їх на сильні.
- Виявлення різних можливостей для їх використання.

- Уникнення або мінімізації загроз.

Всі ці заходи є основою для розробки нової дієвої стратегії довготривалого розвитку території, яка має бути реалізована місцевими органами влади.

Загалом, SWOT-аналіз для оцінки економіко-географічного положення регіону (поселення) можна використовувати в двох напрямках:

1. Згрупувати всю інформацію про ЕГП стосовно сильних і слабких сторін регіону та загроз і можливостей, як це роблять у вигляді класичної матриці SWOT-аналізу;
2. Розглянути кожен окрему складову ЕГП з чотирьох позицій (сильних і слабких сторін регіону та загроз і можливостей).

Наведемо приклад використання обох варіантів SWOT-аналізу для характеристики економіко-географічного положення Харківської області. За основу ми брали данні SWOT-аналізу Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року [ 13, с. 148-150] та актуалізували інформацію з огляду на російську агресію.

Отже, перший варіант використання SWOT-аналізу (табл. 1):

**Таблиця 1.**

### **SWOT-аналіз Харківської області**

<b>Сильні сторони</b>	<b>Слабкі сторони</b>
<p>1. Вигідне географічне розташування: на сході України, що дає доступ до ресурсів Донбасу; на півночі Слобожанщини, що забезпечує доступ до чорноземів. Різноманіття природних ландшафтів: ліси, степи, річки, озера. Помірний клімат. Сприятливі умови для розвитку сільського господарства та туризму. Мінеральні ресурси: найбільші в континентальній Європі розвідані поклади природного газу та бурого вугілля, потенційно найбільші поклади сланцевого газу, піщані та глинисті кар'єри, мінеральні води.</p>	<p>1. Периферійне положення на сході України. Неприятливі кліматичні умови: спекотне літо, недостатнє зволоження. Зсуви, яри, ерозія ґрунту.</p> <p>2. Застаріла і частково зруйнована інфраструктура, високий рівень зношення основних фондів: комунікації, промислові підприємства, житловий фонд. Відтік населення: міграція за кордон та в інші регіони України. Висока питома вага соціальних виплат в структурі доходів населення</p> <p>3. Застаріла транспортна інфраструктура:</p>



<p>2. Розвинена промисловість: машинобудування, фармацевтика, хімічна, легка та харчова промисловість. Високий потенціал розвитку відновлюваної енергетики (біомаса). Розвинутий сервісний сектор економіки. Сприятливий інвестиційний клімат: наявність вільних економічних зон, кваліфікованої робочої сили. Великий внутрішній ринок: населення області понад 2,6 млн осіб.</p> <p>3. Розвинена транспортна система: залізничний, автомобільний, авіаційний транспорт.</p>	<p>зношення доріг, мостів, рухомого складу. Недостатнє фінансування розвитку транспорту: потреба в оновленні інфраструктури.</p>
<p><b>Можливості</b></p>	<p><b>Загрози</b></p>
<p>Розвиток альтернативної енергетики (біомаса, відходи). Видобуток та переробка корисних копалин.</p> <p>Модернізація інфраструктури, залучення інвестицій, створення нових робочих місць.</p> <p>Розвиток інноваційних галузей: ІТ, біотехнології, фармацевтика.</p> <p>Розвиток туризму: створення рекреаційних зон, екотуризму. Розширення експорту.</p> <p>Метрополізація регіону.</p> <p>Перетворення вищої освіти і науки на повноцінний сектор економіки регіону.</p> <p>Розвиток логістичних коридорів і центрів.</p>	<p>Забруднення навколишнього середовища: промислові викиди, скидання стічних вод.</p> <p>Військова агресія росії: блокада та руйнування інфраструктури; наростання ризику техногенних аварій; відтік кваліфікованих кадрів, міграція за кордон; приток ВПО, що створюють додаткове навантаження на бюджет, інфраструктуру, ринок праці та житла, правоохоронну систему тощо.</p> <p>Економічна криза: зниження ВВП, інфляція, безробіття.</p> <p>Руйнування транспортної інфраструктури, зниження обсягів перевезень.</p>

Другий варіант використання SWOT-аналізу:

*1. Фізико-географічне положення.*

Сильні сторони:

Вигідне географічне розташування: на сході України, що дає доступ до ресурсів Донбасу; на півночі Слобожанщини, що забезпечує доступ до чорноземів. Різноманіття природних ландшафтів: ліси, степи, річки, озера. Помірний клімат. Сприятливі умови для розвитку сільського господарства та туризму. Мінеральні ресурси: найбільші в континентальній Європі розвідані поклади природного газу та бурого вугілля, потенційно найбільші поклади сланцевого газу, піщані та глинисті кар'єри, мінеральні води.

Слабкі сторони:

Периферійне положення на сході України. Несприятливі кліматичні умови: спекотне літо, недостатнє зволоження. Зсуви, яри, ерозія ґрунту.

Можливості:

Розвиток альтернативної енергетики (біомаса, відходи). Видобуток та переробка корисних копалин. Розвиток туризму - створення рекреаційних зон, екотуризму.

Загрози:

Забруднення навколишнього середовища: промислові викиди, скидання стічних вод.

## *2. Економіко-географічне положення.*

Сильні сторони:

Розвинена промисловість: машинобудування, фармацевтика, хімічна, легка та харчова промисловість. Високий потенціал розвитку відновлюваної енергетики (біомаса). Розвинутий сервісний сектор економіки. Сприятливий інвестиційний клімат: наявність вільних економічних зон, кваліфікованої робочої сили. Великий внутрішній ринок: населення області понад 2,6 млн осіб.

Слабкі сторони:

Застаріла і частково зруйнована інфраструктура, високий рівень зношення основних фондів: комунікації, промислові підприємства, житловий фонд.

Відтік населення: міграція за кордон та в інші регіони України. Висока питома вага соціальних виплат в структурі доходів населення.

Можливості:

Модернізація інфраструктури, залучення інвестицій, створення нових робочих місць. Розвиток інноваційних галузей: ІТ, біотехнології, фармацевтика. Розвиток туризму: створення рекреаційних зон, екотуризму.

Розширення експорту. Метрополізація регіону. Перетворення вищої освіти і науки на повноцінний сектор економіки регіону

Загрози:

Військова агресія росії: блокада та руйнування інфраструктури; наростання ризику техногенних аварій; відтік кваліфікованих кадрів, міграція за кордон; приток ВПО, що створюють додаткове навантаження на бюджет, інфраструктуру, ринок праці та житла, правоохоронну систему тощо.

Економічна криза: зниження ВВП, інфляція, безробіття.

### *3. Транспортно-географічне положення.*

Сильні сторони:

Розвинена транспортна система: залізничний, автомобільний, авіаційний транспорт.

Слабкі сторони:

Застаріла транспортна інфраструктура. Недостатнє фінансування розвитку транспорту, потреба в оновленні інфраструктури.

Можливості:

Модернізація транспортної інфраструктури. Розвиток логістичних коридорів і центрів.

Загрози:

Військова агресія росії, руйнування транспортної інфраструктури. Економічна криза, зниження обсягів перевезень.

Отже, за допомогою SWOT-аналізу на кожному рівні можна ідентифікувати основні фактори, які впливають на економіко-географічне положення регіону, і розробляти стратегії для максимізації переваг та мінімізації ризиків, ефективніше використовувати природні та економічні ресурси територій для досягнення своїх стратегічних цілей. SWOT-аналіз допоможе, як науковцю розкласти поняття ЕГП на складові та вивчити їх стан і особливості, так і в навчальному і в управлінському процесах.

*Література:*

1. Buta, Romică. "The Swot Analysis In The Geographical Research, With Applicability In The Study Of The Human Settlements From Moldova Valley-(BAIA-DRAGUSENI SECTOR)." *Present Environment and Sustainable Development* 1.1 (2007): 239-248. <https://pesd.ro/articole/nr.1/Buta.pdf> ПЕРЕВЕСТИ СТАТЮ
2. Cîineanu, Mariana-Doina, et al. "Developing Geographical Thinking Through The Swot Analysis Of Human Settlements." *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences* 104 (2020).
3. SWOT-аналіз соціо-економіко-екологічного стану підприємств: конспект лекцій / укладач І. Ю. Аблєєва. – Суми: Сумський державний університет, 2020. – 233 с. [https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/90467/3/Ablicieva\\_analiz.pdf](https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/90467/3/Ablicieva_analiz.pdf)
4. Гусєва Н. В., Задєсенцев О. М. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ СЕВЕРОДОНЕЦЬКО-ЛИСИЧАНСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ПРОСТОРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ. *Географічні науки*. – 2017. – Випуск 8 с. 135 – 145 [https://scinotesgeo.at.ua/Volume\\_8/Husieva\\_Zadyesyentsev.pdf](https://scinotesgeo.at.ua/Volume_8/Husieva_Zadyesyentsev.pdf)
5. Ємельянова Є. Сучасні стратегії навчання фахової термінології у процесі формування професійної комунікативної компетенції // *INNOVATIONS IN EDUCATION: PHILOSOPHY, PSYCHOLOGY, PEDAGOGY*. – С. 76.
6. Мазкова Н.В., Мазкова Л.В. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ SWOT-АНАЛІЗ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ. Механізми сучасного інноваційного розвитку педагогічної науки та освіти. Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/ped/39oct2019/4.pdf>
7. Муромцева Ю. І. Необхідність формування статистичної грамотності у студентів-географів / Ю. І. Муромцева, С. В. Некос // *Географія та туризм: матеріали V Всеукр. наук. - практ. Інтернет-конф. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди, Харків, 28 лют. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [за заг. ред. П. І. Лоцмана]. – Харків, 2022. – С. 6–16.*
8. Муромцева, Ю. І. "Використання цифрових технологій у навчанні економічної географії." (2023).
9. Муромцева, Ю. І. "Соціальні аспекти сталого розвитку на інноваційних засадах." (2023).
10. *Паламарчук О. М. Економіко-географічне положення / Географічна енциклопедія України. Том 1. — К.: Українська енциклопедія, 1989.*
11. Потокій, М. В. (2019). Суспільно-географічне (економіко-географічне) положення як категорія суспільної географії та його вивчення в курсі «Основи суспільної географії».
12. Стратегічне дослідження регіонів України за допомогою SWOT-аналізу: кол. моногр. / за ред. О. Л. Тоцької. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – 180 с. <https://core.ac.uk/download/pdf/153579977.pdf>
13. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. Х. 2015 [https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/431/43045/files/new-563\\_SRR2020.pdf](https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/431/43045/files/new-563_SRR2020.pdf)
14. Цимбал, Б. М., & Ємельянова, Є. С. (2014). УКРАЇНА ТА ФРАНЦІЯ: ДІАЛОГ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР ЯК ЗАСІБ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ ТА ПІЗНАННЯ СВІТУ.

УДК 339.9

*Добровольська Вікторія Анатоліївна,  
к. іст. н., доцент, завідувач кафедри  
соціально-гуманітарних дисциплін та інноваційної педагогіки,  
Притков Дмитро Кирилович,  
здобувач вищої освіти факультету судноводіння,  
Херсонська державна морська академія, м. Херсон*

## **МЕГАПРОЄКТ СТАМБУЛЬСЬКОГО СУДНОПЛАВНОГО КАНАЛУ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ**

Роль судноплавних каналів у сфері транспорту залишається вкрай актуальною в контексті сучасних викликів та потреб глобальної економіки. Враховуючи зростання обсягів транспортування та постійні технологічні зміни, вивчення ролі судноплавних каналів є актуальним для розуміння їхнього впливу на економічний розвиток, торговельні маршрути, інфраструктуру та вирішення екологічних викликів у сучасному світі.

Останнім часом особливий інтерес науковців і широкої громадськості привертає запланований Туреччиною інфраструктурний мегапроект з будівництва Стамбульського судноплавного каналу, який називають також Новим Босфором, для додаткового сполучення між Мармуровим і Чорним морями [4, с.53].

Ця тема не лише актуальна для Туреччини, яка реалізує амбітний проєкт, але й має важливе значення для міжнародної спільноти. Аналізуючи різні аспекти цього проєкту, дослідники прагнуть висвітлити його потенційні вигоди та виклики для зацікавлених сторін.

Враховуючи, що даний проєкт ще не реалізований, тому у науковій літературі недостатньо публікацій на цю тему. Є наукові розвідки українських та зарубіжних дослідників, які піднімають питання ризиків будівництва каналу для екології [1,4] та розглядають геополітичні й юридичні наслідки будівництва [3,5].

Метою наукової роботи є аналіз та висвітлення різних аспектів проєкту будівництва Стамбульського судноплавного каналу, розкриття його економічних, геополітичних та екологічних вимірів, визначення можливих переваг та ризиків каналу для Туреччини та світової спільноти.

Про початок будівництва Стамбульського каналу було оголошено Президентом Туреччини Реджепом Таїпом Ердоганом 26 червня 2021 року. На церемонії закладки фундаменту першого мосту через канал Ердоган зазначив, що будівництво каналу "Стамбул" планується завершити через шість років, тобто до 2027 р.

Наразі країна досі проводить підготовчі роботи. Місцеві ЗМІ повідомляють, що безпосереднє риття каналу почнеться після будівництва першого з 10 мостів через канал. Таке рішення прийняли, аби зберегти автомобільний трафік під час «великого будівництва». Втім, це не заважає уряду вже включати Стамбульський канал у шкільні підручники з географії [5].

На даний момент є думка, що терміни будівництва можуть бути відкладені через складність робіт і зростаючі витрати. Вартість проєкту оцінюється в 75 млрд доларів США. Ця сума включає витрати на викуп землі, будівництво каналу, мостів, тунелів та інших інфраструктурних об'єктів [2].

Основними позитивними наслідками від будівництва каналу для Туреччини та світу є наступне:

1. За планом Стамбульський канал стане головним логістичним вузлом, що обслуговує Чорне море.
2. Новий судноплавний канал дозволить розвантажити протоку Босфор, а його фарватер забезпечить можливість проходження навіть великих суден.

Зараз найбільшими судами, що проходять через Босфор, є судна класу Suezmax; повністю завантажений танкер такого класу може перевезти 1 млн барелів нафти. Якщо проєкт будівництва Стамбульського каналу буде реалізований, по новому водному шляху зможуть ходити танкери класу VLCC, що значно перевищують Suezmax по вантажомісткості.

3. Використання нового маршруту великими танкерами дозволить знизити ризик загрози безпеці судноплавства в протоці Босфор.

Босфор є об'єктом інтенсивного морського руху, що спричиняє затори, проблеми з безпекою та екологічну небезпеку. А за попередніми підрахунками, Стамбульський канал зможе пропускати на добу 150-160 суден [5].

4. Новий канал покращить рух на Босфорі та зменшить ризик аварій.

Інколи трапляються випадки, що судна, які проходять протокою Босфор, вриваються у береги, руйнуючи історичні будівлі й загрожуючи життю та майну містян. І саме про безпеку жителів Стамбулу президент Ердоган заявляв публічно.

Негативними наслідками можна назвати:

1. Шкідливий вплив на господарство.

Найбільшими ризиками, на думку турецьких науковців, є знищення лісів і сільськогосподарських територій, а також тваринництва.

Попри те, що уряд країни визначає Стамбульський канал «одним із найбільш екологічних проєктів у світі», дослідники наполягають, що будівництво науково недостатньо обґрунтоване. А, отже, створення каналу стало більше політичним проєктом, аніж екологічним.

2. Недостатня продуманість проєкту з точки зору гідрогеології.

Наприклад, океанограф, професор з університету Хаджеттепе в Анкарі Джемаль Сайдам підкреслює, що у результаті реалізації проєкту Стамбульського каналу, баланс між холодними, прісними водами Чорного моря та теплими, солоними водами, які течуть із Середземного до Чорного моря через Мармурове море, може бути порушено. Будівництво каналу створить новий шлях водообміну, що змінить природні схеми циркуляції та характеристики води в регіоні [1]. У результаті Чорне море буде змушене постійно постачати прісну воду в Мармурове море, не поповнюючись зворотним потоком вод з останнього. Крім того, органічні відходи, які зараз

скидаються в Чорне море, потрапляють у Мармурове море, спричиняючи його загибель. Як наслідок, це призведе до загибелі і Чорного, і Мармурового морів.

### 3. Ймовірні проблеми з водопостачанням Стамбула.

Руйнівним наслідком може стати повне зникнення водосховища Сазлідере, з якого постачають воду до Стамбула. Обсяг води у Сазлідере сягає 49,3 млн. м<sup>3</sup>. Цей об'єм відповідає річному водоспоживанню приблизно 700 тис. осіб. Крім того, зменшиться водозбірний басейн озера Дурусу (Теркос), а його водовіддача зменшиться на 3 млн. м<sup>3</sup> [5]. Саме з озера Дурусу береться близько п'ятої частини питної води для потреб 15-мільйонної агломерації.

Одним з найбільших критиків проекту каналу є мер Стамбула Екрем Імамоглу, якого вважають майбутнім потенційним суперником президента Ердогана. Реалізація цього проекту може спричинити екологічну катастрофу в межах європейської частини Стамбула: постраждають значні площі сільськогосподарських та лісових угідь, збільшиться солоність ґрунтових вод, зміниться видовий склад Мармурового моря, а також його солоність, а це може спровокувати сильний запах сірководню в повітрі.

Крім критики екологічної складової проекту, найбільш резонансною темою є питання статусу конвенції Монтре 1936 р. Проблема полягає у тому, що з побудовою цієї штучної водної артерії утворюється доволі велика площа для різних трактувань положень договору. Адже залишається неясним, чи підпадатиме канал під юрисдикцію міжнародної угоди, укладеної задовго до його побудови. Деякі експерти вважають, що конвенція повинна діяти на будь-який водний прохід з Середземного до Чорного моря, інші ж переконані, що конвенція, по суті, втратить свою чинність у день здачі каналу в експлуатацію. Сам президент Туреччини наголошує на винятково економічній складовій каналу, заявляє про його незалежність від конвенції Монтре, підкреслюючи, що з побудовою каналу країна зможе здобути альтернативу обмеженням суверенітету, прописаним у конвенції. В очах Ердогана цими



обмеженнями є саме відсутність повного контролю з боку держави над проходженням суден через протоки.

Фактичний вихід Туреччини з «Монтре» може внести свої корективи до безпекового порядку денного не лише Чорноморського регіону, а й Східного Середземномор'я, змушуючи світових та регіональних гравців рахуватися з думкою офіційної Анкари. Туреччині це надасть ще більшої ваги в питаннях регіональної геополітики [3].

Для української економіки будівництво Стамбульського каналу може мати позитивні наслідки: українські порти зможуть приймати судна з більшою осадкою, що скоротить логістичні витрати вантажовідправників і знизить час проходження територіальних вод Туреччини. Але для цього важливо, щоб інфраструктура чорноморських портів була готова до прийому великих суден.

Таким чином, Туреччиною заплановано будівництво Стамбульського судноплавного каналу - водного шляху, що буде проходити паралельно протоці Босфор, пропонуючи альтернативний маршрут для суден, що проходять через Стамбул для додаткового сполучення між Мармуровим і Чорним морями. Хоча проект Стамбульського каналу обіцяє покращити навігацію, не можна не помічати його потенційні негативні наслідки для навколишнього середовища. Оскільки проект продовжує обговорюватися та оцінюватися, важливо знайти баланс між прогресом, політичними інтересами і екологічною безпекою.

### *Література*

1. Albane Rousseau. The Istanbul Canal: a major environmental challenge. *The international angle*. URL: <https://theinternationalangle.com/index.php/2023/06/08/the-istanbul-canal-a-major-environmental-challenge/>
2. Kanal Istanbul. Sazlıdere Köprüsü Temel Atma Töreni. URL: <https://kanalistanbul.gov.tr/>
3. Ворона Олександр. Канал «Стамбул»: фінт в обхід «Монтре» чи банальна економічна вигода? URL: <https://adastra.org.ua/blog/kanal-stambul-fint-v-obhid-montre-chi-banalna-ekonomichna-vigoda#>
4. Зайцев Ю. П., Александров Б. Г. Україна на сторожі екологічного здоров'я Чорного моря. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 9. С. 53-58.

5. Попов Д. Турецьке «велике будівництво»: Стамбульський канал – досі лише амбітний проєкт. *USM. Ukrainian shipping magazine*: веб-сайт. URL: <https://usm.media/turecjke-velyke-budiwnyctvo-stambuljskyj-kanal-dosi-lysze-ambitnyj-projekt/>

UDC 327

*Kebadze Madona,*  
*Associate Professor of Iakob Gogebashvili Telavi State University,*  
*Telavi, Georgia*

## PECULIARITIES OF GEORGIA-TURKEY COOPERATION IN REGIONAL AND GLOBAL TERMS

**Introduction:** *Georgia is located in a region where its geopolitical code is very important, both in international relations and in neighboring states. Our research question belongs to Georgia-Turkey cooperation. As Georgia has its importance in the region, Turkey is an important state in the region during political processes.*

**Key words:** *Georgia-Turkey cooperation, Baku-Tbilisi-Kars railway, Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline.*

**Main part:** After the collapse of the Soviet Union, Turkey was one of the first countries to recognize the independence of Georgia. Diplomatic relations between the neighboring countries began one year after the recognition of Georgia's independence by Turkey, on May 21, 1992, and successfully developed in all three areas of strategic cooperation (political, trade-economic and cultural-humanitarian).

Turkey is the largest trade partner of Georgia and a simplified mode of traffic between the neighboring countries is in effect. The cooperation between Georgia and Turkey in the fields of trade, energy, defense and security, which has not only a regional but also a global character, is worthy of special mention. With the joint efforts of Georgia and Turkey, such important projects as: Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline and Baku-Tbilisi-Kars railway were implemented. The mentioned projects significantly changed and brought the formats of cooperation between the two countries to a qualitatively new level.

The Baku-Tbilisi-Kars railway is worth mentioning, which was put into operation in reverse mode on December 4, 2020, and for the first time in history, it

ensured the transportation of export cargo from Turkey to China through Georgia. A 42-car train from the Turkish city of Istanbul to the Chinese province of Xi'an covers 8,700 kilometers in 12 days and passes through the territory of 7 countries. This, in turn, provides great economic benefits to the countries involved in the project and creates a new, unique opportunity for global trade between Europe and Asia.

The Republic of Turkey is one of the most valuable and reliable regional partners of Georgia, which contributes to the long-term peace and stability of the neighboring country and openly expresses Georgia's support for the occupied regions. Ankara shares the position of the USA and the EU regarding the territorial integrity and sovereignty of Georgia and condemns Russia's aggressive foreign policy course in Georgia. Turkey makes a significant contribution to the integration of Georgia into the Euro-Atlantic structures and the construction of the Georgian army. Turkish authorities supported Georgia in the aftermath of 9/11 in 2001, when the Russian Federation directly accused the Georgian government of harboring Chechen terrorist organizations in the Pankisi Valley.

For the sake of justice, it is important to note the double standards of the Republic of Turkey towards the Abkhazian region and ethnic Abkhazians. Turkey has always been distinguished by a special loyal attitude towards the Abkhazians, which was repeatedly expressed by the trade and economic relations between the de-facto authorities of Turkey and Abkhazia. Although Turkey supports the territorial integrity of Georgia and does not recognize the independence of Abkhazia, on the other hand, in an informal format, it maintains active cooperation in the trade-economic context, which is of an illegal nature.

Today, more ethnic Abkhazians live in Turkey than in the territory of Abkhazia. Turkish politicians, parliamentarians and diplomats enjoy special honor from the de facto government of Abkhazia. Despite the aforementioned relations between the Republic of Turkey and the separatist region of Abkhazia, Turkey and Georgia continue to have mutually beneficial partnership relations.

Thus, from the first years of gaining independence, Turkey supports Georgia's economic development and welcomes the country's efforts towards European and Euro-Atlantic integration. Ankara's special interest is the achievement of long-term peace and stability in the Black Sea region. It was at the initiative of Turkey, by uniting eleven countries, that the "Organization of Black Sea Economic Cooperation" (BSEC) was established on June 25, 1992, in order to establish harmonious relations between the member states.

It was meant that "BISEC" should make a significant contribution to the peaceful settlement of ethnic conflicts in Georgia, however, the Turkish authorities did not succeed in this regard, which is partially explained by the complex nature of Georgian conflicts. The situation was particularly complicated.

The factor of the "Commonwealth of Independent States" (CIS), through which Russia, directly or indirectly, maintained its influence on the post-Soviet space and was perceived in Western scientific circles as a kind of attempt to restore the Soviet Union.

The positive dynamics of relations between Georgia and Turkey can be explained by a number of factors. On the one hand, in order to connect with Azerbaijan and, on the other hand, the Turkish-speaking countries of Central Asia, Georgia held an important place for Turkey. This is evidenced by the Sarp border checkpoint, which has become the only corridor and commercial location connecting Turkey and the Turkish-speaking republics of Asia. Also, as already mentioned, Georgia hopes that Turkey will prevent future threats from Russia, of course, the support of the NATO member state is of particular importance to it.

Shevardnadze's government spared no effort to make the most of Georgia's unique geographical location and become a key country in the transportation of energy resources from the South Caucasus to the European market. Turkey played a decisive role and did its best to ensure that, to the exclusion of Russia, Iran and Armenia, the transit function of natural resources was fulfilled by Georgia. The project was of crucial importance for the security of Georgia.

And, to some extent, it meant freedom from economic and political pressure from Russia. Although Georgia maintained good neighborly relations with Armenia, Georgia and Turkey had a common enemy in the form of Russia.

The cooperation between Georgia and Turkey in the military field is worth mentioning separately. The military-technical cooperation between the countries reached the highest level during the presidency of Suleiman Demireli. Turkey's material and technical assistance to Georgia has developed in many directions. Georgia has become the beneficiary of many grant projects initiated by Turkey. During the mentioned period, more than 70 agreements were signed between the neighboring countries in the fields of transport development, infrastructure modernization-construction, provision of energy resource pipelines, trade and other important areas. Steel material and agricultural products were exported from Georgia to Turkey, and various types of products and construction materials were imported from Turkey to Georgia.

Due to the difficult economic conditions in Georgia in the 1990s, neighboring Turkey supplied the country with electricity. Based on the agreement between the countries, during the winter period, Turkey provided Georgia with 300 million kilowatts of electricity. In the second half of the 1990s, with the active involvement and financing of the Turkish company TAV, the airports of Tbilisi and Batumi were reconstructed, which later became hubs connecting the European and Asian worlds. It has become more comfortable to travel to Europe or Asia via Georgia- airlines "Turkish Airlines", using the largest cities of Turkey - Istanbul and Ankara, connected Tbilisi with the countries of Western Europe, which laid the foundation for new opportunities for economic development.

At the end of the 1990s, the Turkish government loudly announced that the energy projects implemented in the region with the involvement of Georgia were of vital importance for Turkey, and the deepening of economic relations with this country was one of the priority directions of Turkey's foreign policy. In 1998, the Prime Minister of Turkey M. Yilmaz visited. He expressed readiness to further

deepen and improve mutually beneficial cooperation between the two countries. Soon, the Georgian government delegation headed by President Eduard Shevardnadze visited Ankara.

Special mention should be made of five million dollars of aid, which was used for the construction and repair of military facilities and the modernization of the Georgian Military Academy. Georgian military personnel served as part of the Turkish contingent in the very first NATO peacekeeping mission - "Kosovo Forces". President Shevardnadze constantly valued Georgian-Turkish relations as a strategic partnership and contributed to maintaining the positive dynamics of relations with Turkey.

According to expert M. Areshidze, the growing cooperation between Turkey and Georgia is connected with the weakening of Russian interests in the South Caucasus and Georgia. After Turkey failed to implement its geopolitical interests in the North Caucasus due to Russia's fierce opposition, it moved to the South Caucasus, where it is trying to balance Russia's influence in the region by involving Georgia in the transportation of Caspian energy resources and implementing other important projects. "Turkey, a representative of NATO and a historical player in the Caucasus, is the main threat to Russia's presence in this region," Areshidze says.

According to the majority of scientists, although the second stage of Saakashvili's presidency was more like an authoritarian regime than a democratic one, at the initial stage, he made a significant contribution to rapprochement with the West and presenting Georgia in a completely different perspective on the international arena. From Saakashvili's perspective, Turkey would become a new window to the world for Georgia, the function of which was performed by Russia for years or centuries.

Georgia's special attitude towards Turkey was also reflected in the country's national security concept, in which it was emphasized that Georgia perceived Turkey as a central partner in the Black Sea region. Ankara promoted long-term peace and stability in the South Caucasus region and offered the West a Black Sea regional cooperation project, which earned positive evaluation from the US.

Turkey actively continued to provide financial and moral support to Georgia. Turkish-Georgian relations acquired a special value after the Russian-Georgian August War. The Russian factor brought the economic relations between the two countries into an even more active phase. After the extremely deteriorated relations with Russia and the closing of the Russian market to Georgia, diversifying the Georgian market was a critically important task for official Tbilisi. From November of the same year, the regime of free trade between the countries was launched. Since 2008, Turkey has become the main trading partner of Georgia.

In order to strengthen regional security, the Turkish authorities, as early as January 2000, put forward the "Caucasus Stability Pact", which was an initiative of the then President of Turkey, Suleiman Demirel. The offer meant a 3+3+2 format, which included: three South Caucasus countries (Georgia, Armenia and Azerbaijan); Three big countries bordering the region — Turkey, Russia and Iran; Also, the European Union and the United States of America. An idea that also the European Union and the United States of America. The idea that Even the then President of Armenia, Robert Kocharian, approved it, but due to Russia's skeptical attitude towards the said format, it could not be implemented. The second security format was launched by Turkish President Recep Tayyip Erdogan on August 11, 2008. The "Caucasus Security Platform" was based on the 3+2 format, with the participation of three South Caucasus countries (Georgia, Armenia, Azerbaijan), Turkey and Russia.

Thus, it excluded both the US and the EU and Iran. The mentioned format could not be implemented due to subjective or objective reasons. The Georgian side refused to negotiate with the occupying country (Russia), the idea was not approved by Armenia either. Yerevan opposed the exclusion of Iran from the security platform, and Washington shared the same view. The complete collapse of the mentioned formats indicates how differently the three countries of the South Caucasus understand security and the challenges related to it. The position of Russia, which, directly or indirectly, rejects a "shared" political course with other actors in the post-Soviet space deserves separate consideration.

The August war between Russia and Georgia received a wide response worldwide. Countries, based on their own political, economic or other interests, took different positions regarding the war between neighboring countries. Turkey belonged to the number of countries that supported not finding out the guilty and the innocent, but the ceasefire and the restoration of trust between neighboring countries. Of course, Turkey's position was primarily based on its regional interests. The outbreak of hostilities in the neighboring state was a threat to Turkey- in Georgia, which faced its historical opponent - Russia. After the end of the August war, Turkey did not recognize the independence of Abkhazia and the Tskhinvali region and thus once again expressed its support for Georgia.

Unlike the US and the West, which loudly condemned Russia's military intervention in Georgia and directly accused Russia of starting the war, Turkey chose a more diplomatic policy in relation to the issue. stable development, but it cannot ignore Russia as the primary trading partner of Turkey and an important, accountable power.<sup>286</sup> This position is not surprising, since Russia supplies Turkey with 2/3 of the energy and Ankara is connected with Moscow by multi- billion dollar trade and economic relations. Taking all this into account, it is clear that the Turkish government was acting in its national interests.

**Conclusion:** Thus, since 1991, Georgia-Turkey relations have been characterized by positive dynamics, both in the regional and global context. The Turkish government is trying its best to establish good neighborly, partnership relations with Georgia. The favorable geographical location of Georgia can be considered as one of the main determining factors. The establishment of a high degree of partnership and reliability between the neighboring countries was caused by the implementation of large-scale oil and natural gas projects, which are being successfully implemented to this day.

#### *References and sources:*

1. Ministry of foreign affairs of Georgia. Relations between Georgia and the Republic of Turkey. Chronology of diplomatic relations. see <https://mfa.gov.ge>, last checked — 20.05.2021;



2. Vindimian M. Evolution of Turkish Foreign Policy towards Georgia. Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. 2010;
3. Topuridze N. The role of Turkey in the Georgian-Abkhazian conflict". Georgian-Russian relations. "Caucasian House" analytical portal. February 19, 2015. See <http://regional-dialogue.com>, last checked — 20.05.2021.
4. Vindimian M. "Evolution of Turkish Foreign Policy towards Georgia". Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. 2010, p.8.
5. Manchkashvili m. Turkey at the end of the 20th century and the end of the 20th century. ed."Universal", volume, 2014, p. 110-111.
6. Black Sea Economic Cooperation (BSEC). Our mission. 2018. See <http://www.bsec-organization.org>, last checked — 20.05.2021;
7. Beridze J. Georgia-Turkey socio-political and cultural-economic relations at the modern stage (1992-2012). 2019, p. 78.
8. Jandieri G. Turkish-Georgian economic relations. 2016, p. 5.
9. Manchkashvili m. Foreign policy of Turkey - 1990-2008. Tbilisi University Publishing House'
10. Gadzhiev K. Geopolitics of the Caucasus. Moscow: International Relations. 2001;
11. Ministry of Defense of Georgia. International missions. 2018. See <https://mod.gov.ge>, last checked — 20.05.2021;
12. Ministry of Defense of Georgia. International missions. 2018. See <https://mod.gov.ge>, last checked — 20.05.2021;
13. Areshidze m. Political interests of "major players" in the South Caucasus. Historical verticals. Technical University of Georgia. Tb., 2014, p. 145-146.

## УДК 339.9

*Добровольська Вікторія Анатоліївна,  
к. іст. н., доцент, завідувач кафедри  
соціально-гуманітарних дисциплін та інноваційної педагогіки,  
Кісельгоф Михайло Олександрович,  
здобувач вищої освіти факультету судноводіння,  
Херсонська державна морська академія, м. Херсон*

## СУЧАСНЕ ПІРАТСТВО НА МОРСЬКИХ ШЛЯХАХ СВІТУ

Тема піратства на морських шляхах світу є надзвичайно актуальною і вимагає аналізу з багатьох причин. Інтенсивність міжнародної торгівлі та збільшення обсягів морських вантажоперевезень створює необхідність вивчення загроз та ризиків, пов'язаних із забезпеченням безпеки судноплавства.

За останні роки спостерігаються нові стратегії та дії піратів, що вимагає вдосконалення заходів боротьби з цим явищем.

Враховуючи глобальний характер проблеми морського піратства, дослідження в цій області виступають ключовим інструментом для розроблення стратегій безпеки та забезпечення стабільності світового морського транспорту.

Є низка науковців, які фокусуються на темі сучасного піратства і морської безпеки взагалі [4; 6]. Але сучасне піратство – це динамічне явище, тому потребує постійної уваги та аналізу. Метою даної роботи є висвітлення сучасного стану піратства, географічних районів чисельних озброєних нападів на морські судна, аналіз факторів, що визначають це явище та рекомендації щодо протидії йому.

Піратство завжди було пов'язано з насиллям і військовими діями, але протягом історії його моральна-правова оцінка постійно змінювалася, і цей феномен переживав періоди активізації та спаду. Почавшись як навала «народів моря» у добу пізньої бронзи, надалі перетворившись на спосіб життя і заробітку у ранньоантичний час, піратство вперше стало сприйматись як ганебна діяльність у класичний античний період, а вже у ранньому середньовіччі пережило значне поживлення, а потім розквітло за доби великих географічних відкриттів, коли було легітимізоване у європейських країнах, і, зрештою, нині відродилося [4, с.181-182].

Термін «піратство» вперше з'являється в період античності: грецьке «*pirato*» зафіксовано в літературі приблизно зі 130 р. до н.е. Але міжнародне обґрунтування цей термін знаходить лише у другій половині ХХ ст., що виявляється в його формулюванні в Конвенції ООН з морського права 1982 р. Згідно зі статтею 101 піратством вважається а) будь-який неправомірний акт насилля, затримання або пограбування, скоєний з особистою метою командою або пасажирями приватного морського або повітряного судна, і проведений: 1) у відкритому морі проти іншого морського або повітряного судна, або проти

осіб чи власності на борту такого морського або повітряного судна; 2) проти морського або повітряного судна, осіб або власності в місцях поза юрисдикцією будь-якої держави; б) будь-який акт добровільної участі в управлінні морським або повітряним судном, будучи обізнаним, що воно є піратським; в) будь-який акт підбурювання або умисного сприяння діям, вказаним у пунктах (а), (б)» [4, с.182].

Розглянемо діяльність піратів на морських шляхах світу протягом останніх років, починаючи з 2021 р.

Неправомірні акти насилля, затримання або пограбування, проведені у відкритому морі, не припиняються. Зафіксовані стабільні випадки збройного розбою проти суден у 2021-2023 рр. Так, у 2021 р. 132 судна зазнали нападів піратів, а у 2022 р. спостерігалось 115 зареєстрованих нападів. Кількість зафіксованих піратських нападів на морські екіпажі у першому півріччі 2023 року порівняно з аналогічним періодом минулого року збільшилася на 12%, тобто до 65 випадків. Про це свідчать дані International Maritime Bureau (IMB) [3]. На жаль, 90% нападів були успішними для піратів.

Початок нового 2024 року не став винятком. Вже 1 січня 2024 року було зафіксовано напад піратів у Гвінейській затоці. Інцидент стався за 45 морських миль на південь від острова Біоко, Екваторіальна Гвінея. Пірати викрали капітана й інженера танкера [5].

Дані про піратські напади неможливо вважати повними, оскільки вони сформовані на підставі інформації, офіційно отриманої від судновласників. Вони зазвичай намагаються вирішити проблему самостійно — сплатити піратам викуп, щоб тільки не розголошувати випадок, що стався, та не втратити грошові кошти, які можливо отримати за перевезення вантажу. Як свідчить статистика, напади піратів можуть бути спрямовані проти будь-якого судна, незважаючи на прапор, під яким воно плаває [6, с.129].

Розповсюдження зон піратства може змінюватися через різні геополітичні, економічні та безпекові чинники. Зокрема, піратство може

виникати у водах певних регіонів через конфлікти, незахищені кордони, економічні труднощі та інші чинники. Нижче подано огляд деяких зон піратства, які відомі своєю активністю.

Ми проаналізували інформацію про країни і географічні об'єкти, які є небезпечними для проходження суден. Так, 64% усіх зареєстрованих у 2022 році інцидентів сталися в наступних п'яти районах [2]:

- Сінгапурська протока – 38
- Бангладеш – 7
- Гана – 7
- Індонезія – 10
- Перу – 12 [1].

Так, практично 50% усіх інцидентів мали місце у водах Південно-Східної Азії, зокрема, в Сінгапурській протоці. У 95% випадків злочинцям вдалося отримати доступ на судно: на 107 морських суден вони змогли піднятися, а два судна - викрасти. Також було зроблено п'ять спроб нападу, і одне судно було обстріляне.

На нашу думку, значна активність піратства у Сінгапурській протоці відбувається з кількох причин:

- стратегічне географічне розташування протоки, бо вона є одним з ключових вузлів світового морського транспорту, з'єднуючи Південне Китайське море з Малаккською протокою;
- значний обсяг перевезення вантажів морським транспортом Сінгапурською протокою. Збільшення одиниць морського транспорту також може призводити до низької ефективності забезпечення безпеки в цьому регіоні;
- густонаселена агломерація. Сінгапур – місце з великою концентрацією населення і економічних ресурсів, що може викликати злочинні дії для забезпечення прибутку;

- економічна важливість Сінгапуру та Сінгапурської протоки робить цей регіон привабливим для злочинних груп.

Зазначені фактори призводять до складної ситуації, яка потребує комплексного підходу до забезпечення безпеки в цьому регіоні.

Але найбільш небезпечний та насичений піратами район світу – це Гвінейська затока. Пірати в Гвінейській затоці зазвичай являють собою добре озброєні злочинні структури, які використовують насильницькі методи для викрадення вантажів і членів екіпажу.

Гвінейська затока відома як територія з високим рівнем піратства через кілька взаємопов'язаних факторів:

- стратегічне морське розташування, бо Гвінейська затока є основним транзитним шляхом для суден, що транспортують нафту, газ та інші цінні вантажі;
- багаті природні ресурси регіону. Видобуток і транспортування нафти в Гвінейській затоці привертає значну увагу піратів, які прагнуть використовувати ці ресурси або отримати викуп із суден, задіяних у нафтовій промисловості;
- обмежені заходи безпеки на морі. Відсутність відповідних можливостей правоохоронних органів, спостереження та реагування в прибережних штатах регіону сприяє вразливості суден до нападів піратів;
- політична нестабільність і слабе управління у деяких країнах Гвінейської затоки, що створює середовище, сприятливе для злочинної діяльності, включно з піратством;
- удосконалення піратської тактики. Пірати в Гвінейській затоці часто використовують швидкі та спритні катери, добре озброєні автоматичною зброєю, а іноді навіть реактивними гранатами, що дозволяє їм з більшою легкістю наблизитися до великих суден і висаджуватися на них;

- прибуткова тактика викрадення членів екіпажу з метою отримання викупу.

Боротьба з піратством у Гвінейській затоці вимагає скоординованих зусиль із залученням регіональної та міжнародної співпраці, покращення заходів безпеки на морі та зусиль для усунення основних причин нестабільності та злочинної діяльності в прибережних державах регіону.

Основними способами боротьби із сучасним піратством є озброєна приватна охорона морських перевезень і протидія з боку військово-морських сил. Новітніми підходами виступають нарощування потенціалів морської безпеки та створення неофіційних і експериментальних управлінських структур [4, с.185].

Піратство – це загроза судноплавства не в окремих географічних регіонах, а загроза усьому світові. На нашу думку, для боротьби з піратством потрібно використовувати більш радикальні методи, тобто нейтралізувати загрозу заздалегідь, а саме: залучати військово-морський флот до цієї справи, активізувати міжнародне співробітництво, обмін інформацією, об'єднувати зусилля та здійснювати їх координацію для запобігання і ліквідації нападів. Важливо приділяти увагу заходам підвищення безпеки на небезпечних морських шляхах.

Таким чином, проблема піратства на морських шляхах світу - це актуальний виклик для сфери морського транспорту, обумовлений інтенсифікацією міжнародної торгівлі та обсягів морських вантажоперевезень. Протягом 2021 – початку 2024 р. зафіксовані стабільні випадки піратських нападів, переважно в Сінгапурській протоці, поблизу Бангладеш, Гани, Індонезії та Перу. Непоборність цього явища призводить до необхідності використання радикальних методів у боротьбі з піратством, таких як залучення військово-морських сил для ліквідації злочинців, створення механізму дієвої активізації міжнародного співробітництва з метою підвищення безпеки на ризикованих морських шляхах.

### Література

1. ICC Commercial Crime Services. Live Piracy Map 2022. URL: <https://www.icc-ccs.org/index.php/piracy-reporting-centre/live-piracy-map/piracy-map-2022>
2. Звіт про морське піратство у 2022 році. URL: <https://qrcd.org/4DJZ>
3. Кількість піратських нападів знову почала збільшуватися у першому півріччі 2023 року. URL: <https://www.blackseanews.net/read/206445>
4. Панченко І.М. Сучасне морське піратство: поняття і методи боротьби. *Європейські перспективи*. 2023. №1. С.181-186. URL: [https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2023-1/EP\\_2023\\_1\\_181.pdf](https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2023-1/EP_2023_1_181.pdf)
5. Пірати викрали капітана й інженера судна у Гвінейській затоці. URL: <https://usm.media/piraty-vykraly-kapitana-j-inrzsenera-sudna-w-gwinejskij-zatoci/>
6. Пурінова К.В. Морське піратство: до визначення поняття. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (27). С.129-133. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/download/153/150>

UDC 327

*Eka Kobiashvili, Doctor of History,  
Director and Mentor Teacher of History and Civic  
Education at LEPL Telavi N:6 Public School,  
Telavi, Georgia*

## THE ATTEMPTS TO RESTORE STATEHOOD AT THE END OF THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURE

*Abstract.* At the beginning of the 19th century and later, the Russian policy in the Caucasus caused indignation of all strata of the Georgian society, which became an excuse for the liberation struggle. The national liberation movement of the Georgian people in Georgia in the first half of the 19th century was the subject of research by many scientists. The article describes the features of Guria rebellion seen on the basis of various studies and evaluates its role in the process of statehood restoration based on the results.

**Key words:** Guria Rebellion, Russian politics, National liberation movement, Compulsory military service, bills.

At the beginning of the 19th century and later, the Russian policy in the Caucasus caused indignation of all strata of the Georgian society, which became an excuse for the liberation struggle. The national liberation movement of the Georgian people in Georgia in the first half of the 19th century was the subject of research by many scientists.

One of the episodes of the national liberation struggle was the Guria rebellion. The purpose of the research is to reveal the peculiarity of this uprising, determine the causes, goals and results of this event, evaluate its role and place in the process of statehood and historical development.

In May 1841, an uprising began in one of the historical regions of Western Georgia - Guria. The reason for the Guria rebellion was the establishment of the Russian administration and court and the deterioration of the population's condition caused by these changes. The government imposed new bills on the inhabitants of Guria, which they had to pay in the form of money. The population did not have Russian money, it was forbidden to use Ottoman money, which was spread here due to the proximity of Kobuleti-Batumi. It was rumored that the government was going to introduce compulsory military service and draft people into the army [Khachapuridze, 1931, 42]. The uprising started in the village of Aketi, from where tax collectors were expelled. The rebellion spread to the whole of Guria and the surrounding Imereti. Rebels occupied strategic places of Guria region. Chief Governor Golovin removed him from the Dagestan front and sent Colonel 173 Brusilov to Guria, who managed to enter the market center - Ozurgeti, but could not clear the Guria-Kutaisi road from the rebels. On August 9, a big battle took place in the village of Gogoreti. Here, in just one battle, on August 9, 1841, Colonel Brusilov's army lost 77 men [Dumbadze, 1957, 271]. Brusilov was defeated in the battle and returned to Ozurgeti. The next day, the rebels took the fortress of Kotupili, released the Russian soldiers who were in the prison, and left their weapons and food supplies. On August 11, the peasants besieged the estate of Nakashidze himself, distinguished by cruelty. Nakashidze fled at night and his estate was left to the rebels. The Guria rebellion was a very serious event in Georgia-Transcaucasia, the Russian government faced a dangerous moment again. Its difficult situation was caused by the defeats experienced in the North Caucasus and the moment of sympathy of the entire population of Western Georgia towards the rebel Guria. One historian of tsarism even noted that at that time only part of the noble families of Imereti and Samegrelo were



loyal to Russia, and the people were completely against it [Chudinov, 1951, 266; Dumbadze, 1957, 272]. These successful battles of the rebels cut off Ozurgeti from the rest of Guria communities, blocked the road to Poti-Kulevi and Kutaisi. In all of Guria, except for Ozurgeti, the Russian government and all forms of governance were abolished. Brusilov was locked in Ozurgeti. The chief of Samegrelo went to relieve the Ozurgeti garrison, but the rebels severely defeated Dadian near the village of Gogoreti. The same fate happened to Tsereteli who came from Imereti to help the Russians.

In Western Georgia, the Russians found themselves in a critical situation: at that time they were fighting Shamil in the North Caucasus, they were attacking the Circassian tribes - the Ubykhs and the Shapsughes - in Abkhazia. It seemed to the Russian military that the Circassians and Guruls were uniting against them. At the same time, the Guruli made a connection with the ruler of Kobuleti - Hasan-Beg. Brusilov bought him with 174 gold. The authorities sent Colonel Arghutinsky-Dolgorukov to help the Russian army and suppress the Guria rebellion. Professors - Mamia Dumbadze and Giorgi Khachapuridze, in their works dedicated to the mentioned historical event, brought the materials of the historical archives of Leningrad and Moscow on the views of Russian generals and historians about the magnitude of the Guria rebellion and its alarming nature for Russia. A Russian general who was an eyewitness of this uprising wrote: I saw how quickly the news about the Guria uprising spread throughout the eastern coast of the Black Sea, what sympathies and hopes it awakened not only in some people, but even in those who have received many kind things with the subjugation of our government. . General Anrep, the commander of the Black Sea coastal fortifications, wrote to the Minister of Defense Chernyshev that the said rebellion was the reason for the failure of the Russians in the fight against the Ubykhs. According to the historian Volkonski, the Guria rebellion "disrupted the settlement of the coastal mountaineers with lightning speed", it "caused a terrible revolution in the consciousness of the people" [Dumbadze, 1957, 272; Khachapuridze, 1931, 54].

For seven days, the Russian army and the Georgian police cleared the Poti-Kutaisi road. On August 31, Arghutinsky-Dolgorukov joined Tsereteli camped in Etseri. On September 1, the rebels attacked Ozurgeti. The battle was commanded by Abesa Bolkvadze and Kaikhosro Gugunava. The attack was so powerful that panic gripped the besieged Russian army, but confusion soon overcame it. After a few hours, the superiority of the Russian garrison became obvious. The rebels lost 150 men, but they did not stop fighting [АКТЫ, 1866-1904, 173]. The next day, they held a negotiation with Brusilov and offered him to leave Ozurgeti. Brusilov knew that Arghutinsky-Dolgorukov would come to his aid, so he did not agree to the proposal of the rebels. After a while, the Guruli also heard about the approach of the auxiliary force, 175 they removed the best forces from the siege of Ozurgeti and sent them in the direction of Nagomari-Chokhatauri to restrain Arghutinsky-Dolgorukov. They specially fortified it and gathered a large number of people near Nasakiral. They thought that they would have to hold a general battle here with the Russian army, which was supported by the Georgian police. Arghutinsky heard about this tactic of the rebels, he resorted to a convenient maneuver: he sent the main military force, bypassing Nasakiral, to Ozurgeti, which he reached on September 7. The rebels came under fire from both sides, they were not confused by the sudden attack, and they were not afraid to fight. They were furiously defending the siege line. The main force of the rebels was at Nasakiral at that time, so they could not withstand the attack of the Russian army and were defeated. Many people died, most took refuge in the forest, many were caught and imprisoned. Arghutinsky-Dolgorukov asked his officers and the restored Russian administration to punish the main criminals and the leaders of the rebellion with special cruelty. The most prominent leader of the uprising, Abesa Bolkvadze, was killed by the Russians immediately after the capture, about 50 participants were arrested and exiled to Siberia for various periods. Ambako Shalikashvili, Kaikhosro Gugunava, Vadachkori brothers and others were especially severely punished. The sentence approved by Chief Golovin was very harsh, but Nicholas I softened it. According to his belief, this would convince the subjects of the

magnanimity of the ruler, his good wishes towards them, and strengthen their loyalty to the throne and the government.

The Guria Uprising of 1841, which claimed many lives, was part of the national liberation movement of the Georgian people, another example of a dedicated struggle against Russian autocracy. The goal of the rebels was to overthrow the Russian government hateful for Georgian people.

### **Conclusion:**

The Guria rebellion of 1841, the scale of which was alarming and devastating to the empire. It became clear that the national-liberation movement of the Georgian people could not slow down, the nation could not reconcile with the colonial-chauvinist regime of the empire, the administrative-political, economic and cultural aggression that was carried out against the country distinguished by the rich tradition of state life.

### *References:*

1. Berger, A. (ed.). (1866-1904). Acts Collected by the Caucasian Archaeographical Commission, (T. IX), Tiflis.
2. Chudinov, A. 1951. Uprising of the Gurians in 1841 Moscow.
3. Dumbadze, M. 1957. Western Georgia in the 19th century. in the first half.:Tbilisi
4. Khachapuridze, G. 1931. Guria rebellion in 1841. Tbilisi: Sakhelgami.

**UDC 327**

*Nestan Kazarashvili*  
*Master of New and Recent History,*  
*Senior Teacher of History, Civic Education and Special Education,*  
*at LEPL Sakobiano village public school,*  
*Akhmet municipality, Georgia*

## **THE FIRST INDEPENDENT STATE IN INTERNATIONAL**

*Introduction:* After the First World War, the public believed that wars are the result of political misunderstandings and public interference in foreign policy. There was an idea that the achievement of universal peace would become possible through the establishment of dialogue between states and the supremacy of international law.

*Key words:* Paris conference, a Georgian delegation, the Democratic Republic of Georgia, South Africa, Colombia, Italy, Switzerland, Chile, Portugal.

*Main part: The Paris Peace Conference, which took place in January 1919 at the Foreign Ministry, was the largest important diplomatic gathering since the Vienna Congress of 1814-1815. As is customary at the end of great wars, seventy delegations from the 27 victorious countries, including hundreds of councilors, churchmen and journalists, arrived in the French capital to participate in the peace-making process.*

The agenda of the Paris conference had a dual purpose: on the one hand, its goal was to restore the political and economic system for almost half of the world, and on the other hand, to prevent the repetition of the same kind of violence that had recently ended.

Such an approach led to the creation of the world's first international organization, the "League of Nations". More specifically, the League was founded in 1919-20 on the basis of the Treaty of Versailles with the participation of 44 countries. Its founders are the "Big Four": Woodrow Wilson, David Lloyd George, Orlando Vittorio and Georges Clemenceau. It was the Big Four that shaped the political climate.

Here we will touch on the relationship between Georgia and the League of Nations and the negative response to Georgia's membership in this organization.

In the foreign policy of the Independent Republic of Georgia in 1918-21, relations with the "League of Nations" are most important. The main external vector of the independent Republic of Georgia during this period was aimed at getting closer to European countries. Georgia still does not represent a sharply separated international entity, therefore, since the beginning of the Versailles conference, a Georgian delegation has been in Europe, initially under the leadership of Karlo Chkheidze. Their goal is to convince the international community to recognize Georgia de jure. League of Nations US President V. According to Wilson's idea, in April 1919, the victorious Allied Powers were united. This international organization was called to establish goodwill between states, to strengthen universal peace and security. In order to avoid war, the League of Nations declared its readiness to resolve disputed issues through negotiations, and to show respect for the principles of justice and humanity by protecting the rights of small nations.

At the same time, Georgia expressed its desire to join the new universal community of states, which it presented as a reliable guarantee for the strengthening of its independence. The basis for such an illusion was provided by the tenth article of the league charter, which provided for the protection of any member country of the organization in case of external aggression. Unfortunately, this very article, which seemed to be a saving grace for Georgia, turned out to be an obstacle to its entry into the League of Nations.

In addition, Georgia directed all its efforts to become a member of the "League of Nations", an organization where large and small countries were united on the principle of equality and which was supposed to become a guarantor of Georgia's sovereignty.

The first official appeal to the "League of Nations" regarding joining the organization was made by Georgia in May 1919, and in December of the same year, the Georgian Association of the League of Nations was already established, which established direct ties with certain circles within the League of Nations.

The legitimate aspiration of the Democratic Republic of Georgia to occupy its rightful place in the international union of states had many supporters and supporters. Dr. F. is especially noteworthy. Nansen (Norway), Lord R. Cecil (South Africa) and others. Merit. They justified the justice and necessity of Georgia's admission to the League of Nations with taxes, called for its support, but justice was overcome by pragmatism.

During the discussion of the issue of Georgia, the majority of the 24 states of the League of Nations participating in the vote believed the point of view of the representatives of England and France that the League would not be able to protect Georgia, located in a difficult region facing Europe, from the attack of the aggressors. For this reason, 16 states refused to admit the Democratic Republic of Georgia to the League of Nations and left the country in search of salvation inconsolable. Since the middle of 1920, Georgian diplomatic missions have been doing preparatory work in order to get the support of as many countries as possible for the first session

of the "League of Nations", which was to be held in Geneva in November. It was at this session that the issue of Georgia's acceptance into the League of Nations should be decided. In the same period, under the mandate of the Georgian government, Zurab Avalishvili prepared a memorandum to be presented at the session of the League of Nations, where it was mentioned why Georgia should join the League of Nations. The memorandum stated: "Georgia has the ability to become an important member of the organization", "it can influence various complicated events", "Transcaucasia and in particular Saartvelo freed from the domination of foreigners will serve as a foundation for the League in the East". The benefits would be twofold - they would emphasize the uniqueness of Georgia's geopolitical youth. On the other hand, the League of Nations also established the criteria for the admission of states into the organization, the very first article of the charter stated: "A state, dominion or colony that is supported by 2/3 of the member states can become a member of the League", in addition, there were 4 other requirements:

- 1) The state must be able to fulfill all its international obligations.
- 2) The state must have a responsible government that undertakes the obligation itself.
- 3) The state should be organized in such a way that the League of Nations is sure of the fulfillment of its obligations.
- 4) The state should have a territory bounded by borders, and the population living within these borders should be citizens of one country.

Before the session of the League of Nations, in September 1920, the IV Congress of Associations of the League of Nations was held in Milan, in which the representative of Georgia, N. Jackal. The events in Milan developed in such a way that the League of Nations Association of Georgia became a full member of the "Unofficial League of Nationalities". Later, Jackeli recalled that "everyone supported Georgia, except the representative of Russia, Mr. Avksentiev".

Before the Geneva session, the constituent assembly of Georgia discussed Georgia's entry into the League of Nations. It must be said that the absolute majority of deputies were in favor of Georgia's joining the international organization, the

socialist-federalists were a kind of exception, they thought that the League of Nations is an organization that would claim to organize the affairs of the entire country, they were skeptical about Georgia's future in this organization.

On November 15, 1920, the first session meeting of the League of Nations began in Geneva, where, along with other important topics, the issue of joining the organization of Georgia and other countries was to be discussed. As a result of a thorough discussion, it was decided that the issue of Georgia and the Baltic States should be discussed on December 16. On December 16, the 5th Commission, specially created in Geneva, resumed its work, its composition was determined by 36 members and headed by the Chilean Antonio Honellus. The issue of Georgia was supposed to be discussed on the evening of December 16, and before that Armenia, Lithuania, Latvia and Estonia refused to join, and the following states will receive their consent: Austria, Bulgaria, Finland, Costa Rica and Luxenburg. Before discussing the issue of Georgia, the report of French representative Vivian was important, who mentioned the Russian factor and its interests in relation to Georgia. At the end of the day, they also voted for Georgia, a total of 24 states took part in the voting, 14 votes would have been enough for Georgia to join, but the final result was 10 in favor of Georgia against 14. South Africa, Colombia, Italy, Switzerland, Chile, Portugal voted in favor of Georgia. Against it were: Australia, Cuba, Great Britain, France, Spain. Georgia's admission to the "League of Nations" was strongly advocated: Delegate of Colombia Restrepo "Not admitting Georgia will prove the weakness of the League" - he noted, Persian delegate Zoka Ed Daule and Portugal's representative Chagas also strongly demanded Georgia's admission.

The question is asked, why was Georgia not admitted to the League of Nations? The answer is very simple: 1) the instability of the Caucasus region; 2) Russia's interests in this region. In short, the main reason why Europe rejected Georgia's accession was that Europe did not want to upset Great Russia because of Georgia because of a country like Georgia. What's more, Europe did not relinquish any of its colonies or semi-colonies after the war. And of course Europe's recognition of

Georgia as de jure, this would certainly happen when Soviet Russia recognized us. In fact, Europe paved the way for Russia to annex Georgia.

Here we would like to quote the Cuban delegate Higuero's conversation with Zurab Avalishvli, who mentions the role of the leading European states and what position they would be in, he mentioned that England and France should decide this issue, "it is important for them or even if one of them votes for you, we will all join them ". Yes, the political climate in the world at that time was created by England and France (of course, we do not exclude the USA). The issue of Georgia was not the number one problem for the world, and neither was Georgia a force to be reckoned with. In this way, the leading states of Europe did not want to confront Great Russia because of small Georgia, especially since Soviet Russia was gathering forces. It is also worth noting that together with Georgia, Armenia and the Baltic states, which are in Russia's interests, were rejected. Just a few weeks after this conference, Soviet Russia annexed Georgia. In the same December, Armenia became Sovietized.

England had its objectives, while France was focused on its own responsibilities and reparations (the latter demanded 52% of the reparations amount), while the USA had far-reaching visions.

Following the United States decision not to become a part of the new world organization, which, according to President Wilson, should become the main mechanism for settling international disputes, Great Britain and France became the most influential members of the League of Nations. When the issue concerned their vital interests, these and other big countries chose to bypass this new organization and make decisions without interruption, by engaging in direct negotiations with one another.

**In conclusion**, we will state: Europe had to settle the situation after the war and establish order (and what kind of order was established (a 20-year ceasefire, not merely a truce, as Gen. Foshi pointed out). Europe had its own political visions for expanding its living space, and it really didn't bother little Georgia.



*Bibliography:*

1. World and international history of the twentieth century since 1900, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, sixth edition, University Publishing House, 2015.
2. History of Georgia: 20th century; - "Artanuji" publishing house - Tbilisi 2003.
3. Gocha Saitidze - the first universal international organization League of Nations and independent Georgia 1919-21. "Universal" Tbilisi 2010
4. Zurab Avalishvili - Georgia's independence in the international politics of 1918-21 - Tbilisi: Nyamori, 1990.
5. History of Georgia in 4 volumes (XIX-XX centuries IV volume) - Tbilisi 2012;

**УДК 911.3**

*Куриш Тарас Григорович,  
здобувач наукового ступеня доктор філософії,  
Інститут географії Національної академії наук України, м.Київ*

**ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: АКТУАЛЬНІ  
АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ**

Реформування українського суспільства, а саме процес децентралізації влади, що стартував у квітні 2014 року, дав поштовх до формування дієздатного та найбільш наближеного до громадянина інституту влади – місцевого самоврядування – спроможної територіальної громади. Це повністю відповідає суті Європейської хартії місцевого самоврядування, що була прийнята 15 жовтня 1985 року у м. Страсбурзі, яка визначає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення [2].

Упродовж шести років крок за кроком реформа впевнено рухалася в напрямку посилення влади на місцях і з 1 січня 2021 року реформа децентралізації в Україні запрацювала в повному обсязі. Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [5] відбулися зміни у адміністративно-територіальному устрої областей: зменшилась

кількість районів (замість 490 стало 136) [4] та збільшилася кількість громад (замість понад 11000 місцевих рад було сформовано 1469 територіальних громад). Формування громад відбулося шляхом добровільного об'єднання з урахуванням думки громадян, а також при плануванні створення громад визначалися потенційні ресурсні можливості громади для економічного та соціального розвитку і враховано можливості надавати якісні послуги громадянам.

Досліджуючи визначення нового терміну у адміністративно-територіальному устрої України, Є.Ю. Стрижак зазначає, що об'єднані територіальні громади в Україні сформовані на основі найкращих європейських практик. В основу поняття ОТГ науковцем покладено дві головні ознаки, що виявляють сутність ОТГ: територіально-організаційна (це об'єднання двох або більше первинних суб'єктів самоврядування, які мають суміжні території) та фінансово-економічна (фінансова спроможність надання послуг своїм членам) [6].

Р.І. Щур розглядає територіальну громаду через призму фінансового потенціалу і зазначає, що ТГ це процес інституційних перетворень, який здатен створити нову суспільну модель розвитку території, наділивши її автономією, при цьому сформувавши основу за рахунок дотацій, субвенцій для забезпечення старту та розбудови власного соціально-економічного потенціалу [7].

Ресурсне забезпечення діяльності громади виступає основою формування якості життя її населення, ефективного та довгострокового функціонування всіх економічних суб'єктів, адже наявність та доступ до ресурсів визначають спеціалізацію економіки, конкурентні переваги території. Усі ресурси (природні, людські, економічні, соціальні, політичні і т.д.) взаємопов'язані між собою, проте фінансові ресурси є основою відтворення багатьох з інших видів ресурсів і вони потребують детального розгляду.

У ході децентралізації влади територіальні громади, крім зростання власних фінансових можливостей, отримують й інші інструменти забезпечення економічного розвитку – здійснення зовнішніх запозичень, самостійне обрання установ з обслуговування коштів місцевих бюджетів відносно розвитку та власних надходжень бюджетних установ. Війна трансформувала джерела надходжень і видатків багатьох громад в Україні, отже її безпрецедентний вплив має бути осмислений.

Фінанси, фінансово-економічні аспекти, інвестиційна чи податкова діяльність досліджувалися переважно економістами, але і багатьма географами, зокрема: М. Барановським, Б. Данилишиним, М. Дністрянським, М. Паламарчуком, М. Пістуном, Я. Олійником, А. Мельничуком, А. Голіковим, О. Топчієвим, С. Запотоцьким, Л. Тарангул, Л. Немець, П. Остапенком, М. Вандою, М. Влах, Л. Котик та ін. В Інституті географії інвестиційні аспекти соціально-економічного розвитку регіонів аналізувалися Ю. Качаєвим і Г. Підгрушним, вони є авторами Атласу «Промисловість та інвестиційна діяльність в Україні», виданого у 2003 р. Незважаючи на великий доробок, питання фінансування новостворених громад з огляду на невеликий час, який пройшов з часу їх утворення і з урахуванням наслідків війни, потребує поглибленого розгляду із застосуванням географічної системності і комплексності. Єдиної методики оцінювання фінансових ресурсів, їх структуризації поки що не існує, а в умовах сучасних викликів будь-яка методика потребує оновлення та адаптації до ситуації яка складається в Україні. Важливим є уточнення суспільно-географічної сутності поняття – фінансові ресурси територіальної громади та розвиток географічних підходів до його структуризації.

Первинне опрацювання понятійного апарату дало змогу зробити висновок, що поняття «фінанси територіальних громад» або «фінансові ресурси територіальних громад», на відміну від більш вузького – бюджетні ресурси чи більш широкого і адаптованого під реформу децентралізації – фінансова

спроможність території – стосуються процесу формування, розподілу та використання доходів і надходжень, які знаходяться у розпорядженні різних економічних суб'єктів (держави, підприємств, домогосподарств тощо) в межах конкретних громад. Більш широке родове поняття «ресурс» (від фр. *ressource*) означає «запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби; грошові цінності, джерела чого-небудь» [1].

Вивчення поглядів різних науковців на економічний зміст поняття «фінансові ресурси» дозволило констатувати наявність дуже різних підходів до їх оцінювання - розглядаються як наявні джерела, так і незадіяні, які, тим не менш, за певних умов можуть бути мобілізовані. Зокрема, фінансова енциклопедія визначає фінансові ресурси як сукупність фондів коштів, що утворюються при розподілі й перерозподілі сукупного суспільного продукту й національного доходу та перебувають у розпорядженні держави, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій різних форм власності [3, с.436].

Категорію фінансових ресурсів території будь-якого рівня у суспільній географії вочевидь слід розуміти як просторово-часову сукупність власного та залученого капіталу, який використовується для формування інтегрального її потенціалу (у т.ч. інших ресурсів території – виробничих, інфраструктурних, трудових) та забезпечення життєдіяльності населення, суб'єктів бізнесу тощо.

Визначити загальний обсяг фінансових ресурсів, якими користується безпосередньо пересічний мешканець громади на сучасний день доволі важко, оскільки в процесі обрахунку обов'язково будуть упущені додаткові чи альтернативні джерела власних надходжень людей, доходи поза місцем основної діяльності, отримані за межами регіону, де проживають ті чи інші громадяни або із-за кордону, неофіційні доходи. Наприклад, фінансові ресурси домогосподарств відіграють своє велике значення як інвестиційний ресурс в громаду, і як пряме джерело формування якості життя конкретної родини.

Зауважимо на тому, що фінансові ресурси є найважливішою складовою реформи децентралізації з одного боку, але насамперед вони призначені сприяти місцевому соціально-економічному розвитку і формуванню конкретних характеристик якості і рівня життя населення. Саме з точки зору соціальної спрямованості фінансів важливою є їх просторова характеристика, особливості структури їх формування і використання відповідно до особливостей тих чи інших громад.

Виходячи із зазначеного, підкреслимо, що фінансовим ресурсам притаманні властивості – вони мають джерела формування і цілі використання, і їх структура є від цього залежною. У будь-якому випадку це – доволі складна категорія, яку використовують фахівці різних галузей знань, проставляючи свої власні акценти у визначеннях і відповідних класифікаціях. Актуальність опрацювання даної категорії у прив'язці до новостворених громад зумовлюється тим, що фінансові ресурси органів місцевого самоврядування є головною ознакою забезпечення їх фінансової незалежності, а також є найважливішим фактором стійкості під час війни.

### *Література*

1. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року м. Страсбург [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_036#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text) (дата звернення 05.02.2024).
3. Орлюк О. П. Фінансова енциклопедія / О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, Заверуха І.Б. та ін. К. : Юрінком Інтер, 2008. 472 с.
4. Постанова Верховної Ради України №807-ІХ від 17.07.2020 «Про утворення та ліквідацію районів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/qisly> (дата звернення 03.02.2024).
5. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/epmtd> (дата звернення 01.02.2024).
6. Стрижак Є.Ю. Особливості об'єднаної територіальної громади як суб'єкта бюджетних правовідносин. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. Вип. 3. С. 144-149.
7. Щур Р. І. Фінанси територіальних громад: особливості формування в сучасних умовах / Р. І. Щур // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 20(3). С. 162-165.

УДК 553.98:622.7:622.732

*Ляшук Дар'я Миколаївна,  
студентка Географічного факультету  
Вовк Олександр Павлович,  
к. геол. н., доцент, доцент кафедри фізичної географії,  
Волинський національний університет  
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ КАМЕНЕБАРВНОЇ СИРОВИНИ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми та її значення. Історія дорогоцінних прикрас починається ще з глибокої давнини. Людина завжди цікавилася незвичайними зразками гірських порід, які привертали увагу своїм багатим забарвленням й яскравим блиском.

Раціональне використання каменебарвної сировини в Україні стикається з рядом проблем:

- Недостатнє дослідження та оцінка ресурсів: Часто відсутні достатні дані про каменебарвні родовища, їх обсяги, якість та розподіл. Це ускладнює прогнозування запасів та раціональне їх використання.
- Недостатня модернізація технологій: Багато видобувних підприємств використовують застарілі технології, що призводить до неефективного видобутку та обробки каменебарвних ресурсів.
- Недооцінка екологічних наслідків: Видобуток каменебарвних ресурсів може призводити до серйозного забруднення навколишнього середовища, зокрема, забруднення водойм, ґрунтів та повітря.
- Недостатні інвестиції в галузь: Відсутність достатніх інвестицій у сучасні технології та інфраструктуру гальмує розвиток галузі та підвищення її конкурентоспроможності.

- Відсутність ефективного регулювання: Недостатнє регулювання з боку держави може сприяти недопущенню раціонального використання ресурсів, включаючи незаконний або неекономічний видобуток.
- Втрати в процесі транспортування та зберігання: Необхідно ефективно організувати логістику та забезпечити відповідне зберігання каменебарвної сировини, щоб уникнути втрат під час транспортування та зберігання.

Україна має різноманітні родовища коштовних та напівкоштовних каменів. Деякі з них включають:

Яшма: Родовища яшми знаходяться в Карпатах, особливо на території Закарпаття.

Аметист: Аметистові родовища розповсюджені в Карпатах, зокрема в Закарпатській області.

Агат: Родовища агату також можна знайти в Карпатах, а також в Чернігівській та Луганській областях.

Опал: В Україні також є деякі родовища опалу, зокрема в Одеській та Харківській областях.

Турмалін: Родовища турмаліну можна знайти в Криму та на Закарпатті.

Гранат: Україна відома своїми родовищами гранату, зокрема в Закарпатті та Волинській області.

Бірюза: Невеликі зразки бірюзи були знайдені в Криму та Чорноморському узбережжі.

Ці родовища мають різний ступінь важливості та обсягу видобутку, і вони використовуються як для ювелірних прикрас, так і для інших цілей, таких як декоративний дизайн та обробка каменю.

Найбільш відомі родовища коштовних каменів в Україні: Волинське (топаз, берил, кварц), Клесівське (бурштин), Головинське та Федорівське (іризуєчий лабрадор), Калюсицьке (мармуровий онікс), Прилуцьке (родоніт, родохрозит), Кур'янівське та Нагорнянське (агальматоліт) [2].

Класифікація дорогоцінних каменів була складена ще в ХІХ ст. У 1896 р. М. Бауер розробив класифікацію дорогоцінних каменів.

Однією з кращих визнаних класифікацій вважається варіант, запропонований професором Є. Я. Києвленком. У 1973 р. він запропонував свою систему (грунтуючись на класифікації Ферсмана). Тут врахована ринкова вартість кольорових каменів. Щодо напівдорогоцінних каменів, то існує класифікація за ознакою їх хімічного складу й фізичних параметрів (наприклад, скам'яніла деревина, смола, перламутр, перли, янтар, гагат, корали). Також часто застосовується класифікація за здатністю каменів піддаватися ювелірній обробці.

Всі існуючі в Україні родовища кольорових та облицювальних каменів переважно знаходяться у чотирьох геологічних зонах: Український кристалічний щит, Карпатські та Кримські гори, Дніпровсько-Донецька западина. Кожна з них має свою геолого-мінералогічну специфіку та неоднакову, за свідченнями експертів, перспективу рудоносності.

У межах Українського кристалічного щита розташовані такі родовища коштовних каменів: Капітанівське (рубін), Волинське (берил, топаз), Калюсик (мармуровий онікс), Карпівське (скам'яніла деревина), Вільне (бурштин), Клесівське (бурштин), Скалева (бурштин), Криворізьке (тигрове око), Волоське (унакіт), Новомиколаївське (унакіт), Янова долина (яшма). До Дніпровсько-Донецької геологічної зони приурочені такі родовища, як Богданівське (аметист), Золотухинське (кварцит), Катеринівське (опал), Донське (маріуполіт), Центрально-Нагальчанське (гірський криштал).

У межах Карпатської складчастої області виділяють Рокосівське родовище, де видобувають гагат й обсидіан, та Прелуцьке, де видобувають родоніт. Багерівське родовище виділяється видобутком скам'янілої деревини й розміщене в межах Кримської складчастої області. Що стосується облицювального каміння, то, наприклад, у межах Українського щита граніт добувається в такому родовищі, як Дідковицьке; лабрадорит – у родовищах



Васьковицьке, Федорівське, Кам'янобрідське, Кам'яна Піч та Гута-Доюринське; мармур та мармуровий вапняк – у родовищах Негребівське, Бузіївське та Мармурове, габро – у родовищах Ясногірське, Церковне, Броніславське та Федорівське. У Карпатській складчастій області виділяються родовища мармуру й мармурового вапняку – Кричівське, Монастирське, Селебрите, Довгорунське. Родовища Дніпровсько-Донецької западини представлені родовищем граніту – Осоковка та Новопавлівським родовищем мармуру та мармурового вапняку. Також відомі ще родовища в межах Причорноморської западини (родовище граніту – Трикратнівське) та Волино-Подільської плити (Кривчівське родовище мармуру). Алмаз – досить рідкісний мінерал в Україні, однак виявлений у різноманітних породах різних мінералогічних провінцій – Українського щита, Донецькій, Волино-Подільській і Причорноморській.

Десятки тисяч знахідок алмазу зафіксовані в різних за віком теригенних відкладах. Більшість із них пов'язана з титан-цирконієвими розсипищами. На території України смарагди дуже рідкісні, проте присутні смарагдоподібні берили, які генетично й просторово пов'язані з камерними пегматитами Волинського мегаблоку та керамічними й рідкіснометалевими пегматитами Приазовського мегаблоку, трапляються у грейзенах Українського щита та в розсипах. На теренах України відоме одне велике промислове родовище (Волинське – найбільше в Європі) та понад двадцять дрібних проявів. Всі вони розміщені у Північно-Західному, Центральному та Приазовському районах і зарахованя до геологопромислових типів кристаловмісних занірковок, керамічних і рідкіснометалевих пегматитів.

Опал – це дорогоцінний та декоративний мінерал, який зазвичай має прозорий або напівпрозорий вигляд. Його основними кольорами є білий, чорний, червоний, помаранчевий, жовтий, зелений та синій. Опал відрізняється своєю унікальною властивістю – опалесценцією, що проявляється відбиттям світла на його поверхні у вигляді рухливих райдужних кольорів.

Цей мінерал широко використовується в ювелірній справі для виготовлення прикрас, таких як намиста, каблучки, сережки та підвіски. Він також може використовуватися в обробці каменю та як елемент декору в архітектурі та дизайні.

Опал – поширений в Україні мінерал. У межах Українського щита він у вигляді опалових й опал-халцедонових жил виявлений серед змінених ультрабазитів Середнього Побужжя (Деренюхінське та Капітанівське родовища) й Середнього Придніпров'я (прояви урочища Кам'яний бугор). Давно вже відомі прояви опалу, приурочені до гранітів, у Житомирській, Київській, Вінницькій, Черкаській, Кіровоградській і Дніпропетровській областях. Найвідоміші прояви благородного опалу відомі у Вінницькій області. У волинських пегматитах опал часто трапляється разом із халцедоном.

Топаз в Україні є одним з небагатьох мінералом, запаси якого можуть забезпечити ювелірну промисловість України власною сировиною. У породах Українського щита як акцесорний мінерал він трапляється у пізновікових гранітоїдах [6]. Найбільше топаз поширений у межах Волинського мегаблока Українського щита, де значні його концентрації, пов'язані з камерними пегматитами Коростенського плутону [6]. Тут функціонує Волинське родовище – єдине в Україні джерело ювелірного топазу. Топази цього родовища видобувають для ювелірної промисловості попутно з іншою мінеральною сировиною. Типоморфні властивості топазу добре вивчені. Особливо це стосується кристаломорфології [1, 6], анатомії [5, 6], генезису [3, 4].

Разом з топазом в камерних пегматитах Коростенського плутону є запаси берилу, запаси якого також дозволяють забезпечити ювелірну промисловість України сировиною. Дослідження берилу також мають глибоку історію. Дещо бідніша, порівняно з топазом морфологія цього мінералу також ретельно досліджувалась. Умови утворення берилу вивчені так само добре як і топазу. Камерні пегматити Волині є не тільки джерелом ювелірного та технічного топазу і берилу, але і цікавим туристичним об'єктом.

Турмалін – середньо поширений мінерал в Україні, характерний для порід Українського щита, значно менше його за межами щита. Турмалін розвинений, головню в пегматитах, аплітпегматоїдних гранітах, кварц-пегматоїдних гранітах, кварц-турмалінових жилах і метасоматичних утвореннях, пов'язаних із гранітоїдами й пегматитами.

Турмалін – це мінерал, який має складний хімічний склад і може мати різні кольори, такі як чорний, рожевий, зелений, блакитний тощо. Він є мінералом класу силікатів і має різноманітні кристалічні форми. Турмалін використовується як природний камінь для виготовлення прикрас, а також в деяких технічних застосуваннях, таких як підсилення деяких типів скла або як матеріал для пізнавальних досліджень у науці про матеріали.

#### *Література.*

1. Вовк О., Наумко І. Особливості кристаломорфології топазу із камерних пегматитів Волині (за даними статистичних методів). *Мінерал. журн.* 2014. Т. 36. № 1. С. 26-33.
2. Вовк О., Чижевська Л., Стрій Д. Географія поширення родовищ дорогоцінних та напівдорогоцінних мінералів Волині. *Науковий Вісник СНУ «Географічні науки»*. 2020. Т. 5, № 409. С. 18–22.
3. Возняк Д. К., Павлишин В. І. Фізико-хімічні умови формування та особливості локалізації заноришевих пегматитів Волині (Український щит). *Мінерал. журн.* 2008. Т. 30, № 1. С. 5–20.
4. Наумко И. М., Калюжный В. А. Генетические особенности топаза из зоны выщелачивания и перекристаллизации занорышевых пегматитов Волини. *Минерал. журн.* 1981. Т. 3, № 3. С. 52–62.
5. Павлишин В. І., Возняк Д. К. Симетрія-диссиметрія кристалів слюд і топазу камерних пегматитів Волині: кристалохімічні, морфологічні, генетичні аспекти. *Мінерал. журн.* 2020. Т. 42, № 1. С. 03–11.
6. Топаз у надрах України та в історії народів / Володимир Павлишин, Станіслав Довгий, Євген Пащенко, Олександр Вовк. К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 274 с. + 31 с. вкл.

УДК 338.12

*Зеленько Олександр Олегович*  
*к.е.н, доцент, завідувач кафедри*  
*суспільно – економічних дисциплін і географії,*  
*Осьмірко Інна Володимирівна, к.е.н., доцент*  
*кафедри економічної теорії, фінансів і обліку,*  
*Харківський національний педагогічний університет*  
*імені Г.С. Сковороди., м. Харків.*

## СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РИНКУ УРАНУ

Уран є основною сировиною, яка забезпечує паливом атомні електростанції (АЕС) у світі. Уран-235 здатний підтримувати реакцію поділу ядра виділяючи при цьому велику кількість енергії. Так, один фунт урану (453 гр.) здатний виробити стільки енергії, скільки можна отримати від спалювання 1360 т. кам'яного вугілля. [5]

Стан ринку урану прямо залежить від розвитку ядерної промисловості, тому вбачається корисним дати коротку характеристику стану справ у цій галузі. Активний розвиток ядерної промисловості, яка виявилася здатною виробляти великий обсяг дешевої електроенергії, припав на другу половину 20 ст. У 1979 р. сталася аварія на АЕС «Three Mile Island» (США), яка змінила ставлення суспільства до розвитку атомної енергетики та зупинила на 33 роки будівництво реакторів у США. У 1986 р. сталася аварія на Чорнобильській АЕС з масштабним забрудненням навколишнього середовища, у 2011 р. світ дізнався про аварію АЕС «Фукусіма» (Японія). Аварії суттєво обумовили зменшення інтересу до подальшого розвитку атомної енергетики та сприяли посиленню аргументів на користь розвитку відновлювальної енергетики. Після 2011 р. нові енергоблоки не будувалися, а існуючі закривалися після закінчення нормативного строку експлуатації.[2]

Проблеми у традиційній енергетиці, які пов'язані з недостатнім інвестуванням у видобуток нафти, природного газу та кам'яного вугілля, стрімким розвитком відновлювальних джерел енергії (ВДЕ), які не виправдали

очікувань, війна в Україні призвели до енергетичної кризи у ЄС та до енергетичних проблем в багатьох країнах світу [1]. Кризові явища та їх причини призвели до перегляду негативної та поширеної точки зору на роль та значення атомної енергетики. Після суттєвого подорожчання традиційних енергоресурсів та усвідомлення вад ВДЕ у світі сформувалося розуміння, що перехід до широкого використання ВДЕ з нульовими викидами вуглецю є можливим за умови широкого використання атомної енергетики, яка є надійним джерелом дешевої електроенергії та не здійснює шкідливого впливу на навколишнє середовище. Підвищення інтересу до розвитку АЕС сприяв, також, розвиток технологій виробництва ядерної енергії. Мова йде про розробку та впровадження малих модульних реакторів у США, Великобританії, Китаї, які є значно дешевшими у будівництві ніж традиційні АЕС, що значно розширює коло зацікавлених країн.

Станом на 1 січня 2021 р. у світі експлуатувалось 442 реактори, в процесі будівництва знаходиться 52 реактори у 31 країні світу, ще 110 реакторів заплановано до будівництва [7]. Станом на 1 січня 2021 р. річна потреба в урані ядерної енергетики в світі становила 60,1 тис. т. урану. У 2023 р. потреба ядерної енергетики оцінювалась вже у 65650 т урану. За прогнозами World Nuclear Association (WNA) у базовому сценарію до 2040 р. обсяг попиту на уран для АЕС зросте до 130 000 т., у оптимістичному сценарії попит становитиме 184300 т. урану, у песимістичному – 87000 т урану [6].

Усі ринки сировинних ресурсів, у тому числі і урану є циклічними. Високі ціни на ринку урану у 1970 – х рр. змінилися на низькі у 1980–1990 – х рр. У цей період ціни знижувались нижче собівартості видобутку на багатьох родовищах окрім найменш витратних. Спотові ціни на уран відновились у 2003-2009 рр. потім почали цикл зниження. Аварія на АЕС «Фукусіма» лише посилила цю тенденцію. Зазначені багаторічні тенденції суттєво вплинули на ділову активність у видобутку урану: частина існуючих проектів була законсервована залишилися лише проекти з найменшою собівартістю

видобутку урану. Інвестиції у розвідку та освоєння нових родовищ суттєво зменшились. Ці тенденції обумовили значне скорочення видобутку урану за останнє десятиріччя: так, у 2013 р. загальний обсяг видобутку урану становив 59331 т. урану, а у 2022 р. – 49335 т. [8]. Відмітимо, що зазначена тенденція є протилежною у порівнянні з ситуацією із попитом на уран. Така ситуація вже призвела до значного зростання цін на ринку протягом останніх років: якщо 31 січня 2020 р. ціна за 1 фунт урану становила 24,63 долл. США то 31 січня 2023 р. ціна вже становила 100,25 долл. США. [4] Дефіцит урану на ринку та високі ціни обумовили поступове зростання інвестицій у розвідку та освоєння нових та відновлення роботи на законсервованих родовищах. Проблема полягає у тому, що цикл розвідки та освоєння родовища займає багато років, лише введення в експлуатацію родовища з розвіданими та доведеними запасами займає близько 10 років за умови наявності стабільного фінансування. Так, компанія Global Atomic Corp. виявила родовище «Dasa» урану у Нігері у 2010 р., у 2022-2012 рр. почалося розробка родовища, а перші партії товарного урану будуть видобуті лише у 1 кв.2026 р. [3].

В останні роки на ринок урану впливає політика країн, які мають вертикально інтегровані компанії з розвідки, видобутку, збагачення, виробництва ядерного палива, будівництва АЕС (Росія, Китай). Російські та китайські компанії активно інвестують за кордоном, отримуючи контроль над родовищами урану (Нігер, Намібія, Узбекистан, Казахстан). Для ринку урану це означає, що окрім суто економічних факторів, які впливають на ринок, все помітніше будуть впливати геополітичні фактори. Зазначений вплив може суттєво вплинути на ціни та постачання урану до промислово розвинених країн.

Також, важливо враховувати тенденцію до зменшення обсягів пропозиції урану із вторинних джерел (наприклад, високозбагачений уран із ядерної зброї та ін.) з поточних 11 – 14% річної потреби до 4-11% до 2050 р. [6].

Таким чином, через суттєве зменшення інвестицій у розвідку та видобуток урану, з одного боку та зростання попиту завдяки стрімкому

зростанню потужностей атомної енергетики, з іншого боку, на ринку урану можна очікувати подальшого зростання цін та подальшого збільшення обсягів інвестицій у видобуток урану. У більш довгостроковій перспективі можна очікувати зростання пропозиції урану та стабілізації ринкових цін.

### *Література.*

1. Зеленько О.О., Осьмірко І.В. Фактори розвитку зеленої енергетики в світовій економіці. тези доп. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції «Актуальні питання розвитку світової економіки та міжнародного співробітництва», Харків, 1–28 лютого 2022 р. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2930/2770>
2. Мірошніченко Р. Урану на всіх не вистачить. як дефіцит сировини загальмував розвиток атомну енергетику? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/27/705928/>
3. Офіційний сайт Global Atomic Corp. URL: <https://globalatomiccorp.com/Operations/Uranium/Dasa-Project/default.aspx> ]
4. Офіційний сайт компанії Cameco. URL: [cameco.com/invest/markets/uranium-price](https://cameco.com/invest/markets/uranium-price)
5. Юхтенко К. Цены на уран стремительно растут. В какие акции вложиться? URL: <https://ru.investing.com/analysis/article-200286751>
6. The Nuclear Fuel Report: Global Scenarios for Demand and Supply Availability 2023-2040. URL: <https://world-nuclear.org/our-association/publications/global-trends-reports/nuclear-fuel-report.aspx>
7. Uranium 2022: Resources, Production and Demand. P.99 URL: [https://www.oecd-neo.org/jcms/pl\\_79960/uranium-2022-resources-production-and-demand?details=true](https://www.oecd-neo.org/jcms/pl_79960/uranium-2022-resources-production-and-demand?details=true)
8. World Uranium Mining Production. URL: <https://world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/mining-of-uranium/world-uranium-mining-production.aspx>

**УДК 314**

*Мельничук Олексій Віталійович,  
студент III-го курсу спеціальності  
014 Середня освіта. Географія,  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г.С. Сковороди., м. Харків.*

## **ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ**

Відновлювальна енергетика - це енергетика, яка використовує джерела енергії, що поновлюються або не вичерпуються, такі як сонячна, вітрова, Хоча використання такої енергії може вважатися новою технологією, люди використовували природну енергію для обігріву, транспортування та освітлення

протягом століть. Сучасний енергетичний переворот підкреслює перехід до відновлюваних джерел, які є життєво важливими завдяки своїй придатності до використання та стабільному енергопостачанню.

Відновлювані джерела енергії - це методи виробництва енергії з природних ресурсів, які можуть поповнюватися швидше, ніж виснажуватися. Це відрізняє їх від традиційних видів палива. Традиційні види палива є дефіцитними і невідновлюваними в людському розумінні [7].

Серед переваг є зменшення викидів парникових газів, різноманітність відновлюваних ресурсів мінімізує залежність від обмежених і геополітично чутливих запасів викопного палива, підвищуючи енергетичну безпеку в глобальному масштабі, оскільки технологічний прогрес знижує вартість систем відновлюваної енергетики, вони стають економічно конкурентоспроможними порівняно з традиційними джерелами енергії, розвиток відновлювальної енергетики сприяє створенню нових робочих місць, стимулює місцеву економіку та залучає інвестиції, сприяючи сталому економічному розвитку.

Основні недоліки це непостійний характер деяких джерел відновлюваної енергії, які призводять до коливань у виробництві енергії і ускладнюють підтримання стабільного енергопостачання, початкові витрати на впровадження систем відновлюваної енергетики можуть бути значними, що становить бар'єр для приватних осіб, підприємств та урядів, масштабне розгортання інфраструктури відновлюваної енергетики може вимагати значних земельних площ і призвести до занепокоєння щодо землекористування та впливу на навколишнє середовище, залежність від погодних умов може призвести до зменшення виробництва енергії та зниження надійності джерел відновлюваної енергії, технологічні обмеження, такі як недостатність сучасних рішень для зберігання енергії, потребують постійних інновацій та інвестицій у дослідження і розробки.

Україна має значний потенціал у розвитку відновлювальної енергетики. Це пов'язано з географічними особливостями території України так сонячна



енергія - один з основних видів відновлювальної енергетики. Україна за рік отримує в межах від 1 070 кВт·год/м. кв. в північній частині України до 1 400 кВт·год/м. кв. на півдні сонячної радіації [1, с. 8]. Найбільш перспективними районами для ефективного запровадження сонячних електростанцій на території держави слід вважати степову зону та південні області України. біоенергетика, мала гідроенергетика, геотермальна енергетика та інші.

Гідроенергетика має значний потенціал в нашій країні, але досить важливо, що найбільш кращими територіями для цього буде Західна Україна, бо там зосереджено майже 30% загального гідропотенціалу всіх рік нашої держави. При врахуванні географічних особливостей та потенціалу водних ресурсів важливо акцентувати увагу на розвитку гідроенергетики в перспективних регіонах, таких як Закарпаття та Чернівецька області де цей вид енергії може стати джерелом повної енергетичної незалежності. Із правильним плануванням і управлінням, гідроенергетика може стати не лише джерелом стабільного електропостачання, але й сприяти вирішенню екологічних, енергетичних та економічних викликів в цих регіонах [2, с. 59].

Вітрова енергія має значний потенціал в нашій країні. Війна стимулювала розвиток нових вітроенергетичних проєктів, особливо в західних і північних регіонах країни, де вітроенергетичний потенціал все ще залишається невикористаним. Хоча це досить проблематичні території, враховуючи що це значно збільшує кількість часу на будівництво та витрати на вибір території, прокладання шляхів і ліній електропередачі, доставку ВЕУ і кранів, обслуговування. Лісова зона залишається також малопривабливою територією, враховуючи що ліси є природними перешкодами вітровим потокам. Враховуючи всі варіанти, найбільш реальним на даний момент є розвиток відновлювальної енергетики саме на території лісостепової зони. Тому що, як вже було зрозуміло, гірські райони надто дорогі в розбудові, лісові як не надто придатні, збільшують турбулентність відповідного вітрового потоку, що зменшує виробіток електроенергії ВЕУ і прискорює її знос [4, 5].

Геотермальна енергія має менший темп нарощування потужності порівняно з іншими видами відновлювальної енергії в Україні. Це пов'язано з додатковими витратами на початку, що включає витрати на енергетичне обладнання для перетворення геотермальних джерел на електроенергію, а також і значний капітал на буріння. За геолого-структурними особливостями найперспективнішими ділянками для освоєння геотермальної енергії є: Львівська, Закарпатська, Полтавська, Харківська та Херсонська області [6, с 87].

Біоенергетика - для нашої країни є стратегічним і потенційно високоприбутковим напрямком розвитку відновлюваної енергетики. Орні землі в Україні мають потенціал для вирощування енергетичних культур, таких як міскантус, світчграс та верба, які можуть бути призначені виключно для виробництва біоенергії. Ці культури можуть бути ефективно перероблені на біопаливо або спалені безпосередньо для виробництва тепла та електроенергії [3, с. 2]. Величезні лісові масиви країни сприяють наявності відходів лісового господарства, таких як тріска та тирса, що ще більше збагачує портфель біоенергетичних ресурсів.

Для кращого розуміння потенціалу розвитку відновлювальної енергетики автором проводилася бальна оцінка перспектив кожної області України (табл.1). за наступною шкалою: 5 - дуже високий 4 - високий 3 - середній 2 - низький 1 - дуже низький або відсутній.

**Таблиця 1**

**Бальна оцінка перспектив розвитку відновлювальної енергії в областях України**

Області України	Види відновної енергії					Всього
	Сонячна	Вітрова	Малих Річок	Геотермальна	Біомаса	
АР Крим	3	4	1	5	1	14
Вінницька	4	3	4	1	5	17
Волинська	2	1	1	1	2	7
Дніпропетровська	5	5	2	3	5	20

Донецька	3	4	2	4	2	15
Житомирська	5	2	3	1	3	14
Закарпатська	1	1	5	5	1	13
Запорізька	4	5	1	1	3	14
Івано-Франківська	1	1	5	5	1	13
Кіровоградська	3	3	4	1	4	15
Київська	4	3	2	1	4	14
Луганська	4	4	2	2	2	14
Львівська	3	2	5	5	2	17
Миколаївська	3	4	2	2	3	14
Одеська	5	5	1	4	4	19
Полтавська	4	3	2	5	5	19
Рівненська	1	2	2	1	2	8
Сумська	2	3	2	5	4	16
Тернопільська	1	1	3	2	2	9
Харківська	5	4	3	5	5	22
Херсонська	4	5	1	5	3	18
Хмельницька	2	2	3	1	4	12
Черкаська	2	2	3	1	3	11
Чернівецька	1	1	4	1	1	8
Чернігівська	5	3	1	5	5	19

Таким чином, ми отримуємо наступні результати, а саме те що найбільш перспективними областями для розвитку відновлювальної енергетики є: Харківська, Хмельницька, Дніпропетровська, Полтавська, Чернігівська та Одеська області.

Серед проблем розвитку можна виділити закорінені у нормативно-правовій базі, яка є ненадійною, недосконалою та нечіткою. Міжнародна конкуренція за залучення інвестицій вимагає надійної та прозорої законодавчої бази, а також різноманітних заходів для приваблення іноземних інвесторів. Процес ухвалення рішень, особливо у сфері політики субсидування кінцевого

споживання енергії, пов'язаний з нестабільною внутрішньополітичною ситуацією, що підриває довіру інвесторів до дотримання політичних рішень. Однак, ці документи часто виявляються неефективними через відсутність чіткого алгоритму впровадження відновлюваних джерел енергії та суперечливості положень, наприклад, одночасного акценту на розвиток відновлюваних джерел та ядерної енергетики. Недоліки законодавства створюють значну перешкоду для зростання відновлюваної енергетики, а існуючій нормативно-правовій базі бракує чіткості, послідовності та стабільності. Часті зміни в політиці створюють невизначеність, підриваючи довіру інвесторів та перешкоджаючи загальному розвитку сектора. Усунення цих недоліків має першочергове значення для сприяння зростанню відновлюваної енергетики [8].

Наступним пунктом є економічна нестабільність, що призводить до проблем фінансування у цій сфері. Нестабільність призводить до меншої зацікавленості інвесторів, що ускладнює залучення інвестицій, враховуючи великі капіталовкладення, необхідні для таких проектів. Успішна реалізація проектів вимагає значних початкових інвестицій, а спільні зусилля уряду та міжнародних партнерів можуть сприяти залученню необхідних фінансових ресурсів.

Найголовніша на даний момент проблема у розвитку відновлювальної енергетики пов'язана з тим, що території з високим потенціалом для вітрової та сонячної генерації знаходяться в окупованих або спірних регіонах України. Крим і Донбас, які перебувають під контролем Росії, мають значний потенціал фотоелектричної енергетики. Можливості розвитку офшорної вітроенергетики суттєво обмежені через територіальну обмеженість. Більше того, існуючі та заплановані проекти з відновлюваної енергетики часто працюють у цих спірних зонах, що створює проблеми для їх розширення.

**Висновок.** Україна має великий потенціал у розвитку відновлювальної енергетики, завдяки географічним особливостям своєї території. Великі

рівнини, річкові системи та потенційні території на півночі надають можливості для використання сонячної та вітрової енергії, а також інших джерел відновлювальної енергії. Розвиток цих джерел енергії дозволить Україні не лише стати менш залежною від зовнішніх енергетичних ринків, а й активно сприяти внутрішньому виробництву енергії, знижуючи ризик енергетичних криз. Це також сприятиме економіці, створюючи нові можливості для інновацій та робочих місць.

Основними видами відновлювальної енергетики до початку повномасштабного розвитку були сонячна та вітрова енергія, які, на жаль, зазнали значних втрат. Розташування найбільш перспективних регіонів для розвитку сонячної та вітрової енергії включає Дніпропетровську, Житомирську, Одеську, Харківську та Чернігівську області. Для вітрової енергії це Дніпропетровська, Запорізька, Одеська та Херсонська області. Гідроенергетика має більші перспективи на території Західної України, особливо в Закарпатській, Івано-Франківській та Львівській областях. Україна також має великі можливості для розвитку геотермальної енергетики, особливо в більшості областей. Однак цей вид енергії стикається з економічними та технічними проблемами. Щодо біомаси, Україна має значні площі, сприятливий клімат, родючі землі та значні території, які зайняті лісами та сільським господарством, що створює умови для розвитку цього виду відновлювальної енергетики.

### *Література.*

1. Атлас енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії України / за заг. ред. С.О. Кудрі. – Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАН України, 2020. – 82 с.
2. Васько П. Ф. Екологічні аспекти розвитку гідроенергетики в Україні / П. Ф. Васько, А. В. Мороз, А. О. Бриль, М. Р. Ібрагімова // Відновлювана енергетика. - 2018. - № 2. - С. 57-69. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vien\\_2018\\_2\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vien_2018_2_9).
3. Дубневич Ю. В. Біоенергетика та її перспективи в Україні / Ю. В. Дубневич // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. - 2012. - Вип. 9(1). - С. 380-384. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof\\_2012\\_9\(1\)\\_56](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2012_9(1)_56).
4. Ємельянова, Є. С., Мороз, О. М., Семененко, Л. О., & Дьолог, О. С. (2012). Українсько-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки.

5. Yemelianova, Y. (2015). La mobilité internationale comme composante de l'enseignement agraire technique ukrainien/Yemelianova Y

6. Морозов Ю. П. Оцінка теплового потенціалу верхніх шарів Землі на території України / Ю. П. Морозов, В. В. Величко, І. О. Кушнір // Відновлювана енергетика. - 2018. - № 4. - С. 84-92. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vien\\_2018\\_4\\_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vien_2018_4_11).

7. Муромцева, Ю. І. Методичні рекомендації до курсу “Використання природних ресурсів” для студентів спеціальностей 014 (Середня освіта. Географія) всіх форм навчання. (2023).

8. Муромцева, Ю. І. "Соціальні аспекти сталого розвитку на інноваційних засадах." (2023).

## Розділ 5. Перспективи розвитку туристичної галузі в Україні й світі

УДК 332.146

*Зубков Руслан Сергійович, д.е.н. професор,  
кафедри підприємництва, управління  
та адміністрування; Миколаївський міжрегіональний  
інститут розвитку людини ВНЗ «Відкритий  
міжнародний університет розвитку людини  
«Україна», Україна, м.Миколаїв*

### ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Туризм є однією з найбільш динамічних та швидкозмінних галузей в сучасному світі. З року в рік він переживає трансформації, які визначають його майбутнє. У цій статті ми дослідимо кілька ключових тенденцій, які впливають на розвиток туристичної галузі та розглянемо їхні наслідки для майбутнього туризму.

Однією з найбільш помітних тенденцій є зростаючий попит на екологічно чистий туризм. Туристи все більше свідомі впливу своїх подорожей на навколишнє середовище, тому вони віддають перевагу місцям, які пропонують сталі та екологічно чисті розваги. Це означає розвиток екотуризму, подорожей до природних заповідників та парків, а також використання еко-готелів та інфраструктури.

Вплив цифрових технологій на туризм стає все більш помітним. Мобільні додатки, віртуальні тури, онлайн-бронювання та персоналізовані підходи до обслуговування туристів стають стандартом у сучасній галузі. Штучний інтелект використовується для прогнозування попиту та пропозиції, а також для створення індивідуальних рекомендацій для подорожуючих [3].

Зростаюча цікавість до культурної спадщини та традицій сприяє розвитку культурного туризму. Туристи шукають не лише зручності, але й неповторний досвід, пов'язаний з вивченням історії, мистецтва та культури різних країн.

Пандемія COVID-19 суттєво змінила підходи до безпеки та здоров'я у туризмі. Туристи стають більш обережними у виборі місць подорожей, вимагаючи відповідних санітарних заходів та стандартів безпеки.

Обмеження на міжнародні подорожі під час пандемії призвели до зростання популярності регіонального туризму. Туристи відкривають для себе цінність та красу своїх власних регіонів, що сприяє розвитку внутрішнього туризму.

Розглянемо деякі додаткові аспекти, розвитку світової туристичної галузі [2]:

1. Глобальна мобільність та мультикультурність: Зростаюча глобалізація сприяє збільшенню міжнародних подорожей і зустрічей культур. Це відкриває нові можливості для культурного обміну та взаєморозуміння між народами.

2. Сталість та розвиток інфраструктури: Інвестиції в туристичну інфраструктуру сприяють залученню більше туристів та розвитку нових туристичних напрямків.

3. Туризм як економічний драйвер: Зростаючий вплив туризму на економіку країни виявляється через збільшення робочих місць, зростання ВВП та розвиток малих підприємств.

4. Виклики сталого розвитку: Туристична галузь стикається з викликами сталого розвитку, такими як збереження природних ресурсів, зменшення відходів та мінімізація негативного впливу на місцеве середовище та культуру.

5. Збільшення туризму з метою навчання та освіти: Розвиток освітніх та навчальних туристичних програм, включаючи студентські обміни та навчальні подорожі, сприяє розумінню та апробації культурних різноманіття та академічних досліджень.



б. Вплив зміни клімату: Зміна клімату може мати серйозний вплив на туристичну галузь, змінюючи популярність та доступність певних напрямків та природних пам'яток.

Поряд з цим, вплив демографічних змін на туристичну галузь може бути значним і відчутним у багатьох аспектах. Ключові пункти, які слід враховувати:

Старіння населення в розвинених країнах: В розвинених країнах спостерігається тенденція до збільшення частки людей похилого віку. Це може призвести до зростання попиту на спеціалізовані туристичні послуги, такі як медичний туризм або туризм для літніх людей. Також може збільшитися попит на туристичні послуги, які враховують особливі потреби цільової аудиторії [2].

Зміна в структурі сімей: Зміни в структурі сімей, такі як зростання кількості одиноких людей, одиноких батьків та домогосподарств без дітей, можуть призвести до зміни в типах туристичних подорожей. Наприклад, одинокі подорожуючі можуть шукати більше можливостей для соціального взаємодії під час своїх подорожей.

Зростання середнього класу в країнах що розвиваються: Зростання середнього класу в країнах з розвиваючою економікою створює нові ринки для туристичних послуг. Люди з більш високим рівнем доходу можуть почати подорожувати частіше та на більш далекі відстані, що відкриває нові можливості для розвитку туристичної індустрії.

Зміни в туристичних перевагах: Демографічні зміни можуть також впливати на туристичні переваги. Наприклад, молоді люди можуть більше зацікавлені у пригодницькому туризмі та екскурсіях, тоді як люди похилого віку можуть шукати спокійніші і більш комфортні форми відпочинку [3].

Зростання потреби у доступності туристичних послуг: Зміна в демографічній структурі може також стимулювати попит на більш доступні та доступні туристичні послуги. Наприклад, підвищення числа людей похилого віку може призвести до зростання попиту на послуги з обслуговування та допомоги.

Отже, демографічні зміни грають значну роль у формуванні та розвитку туристичної галузі, і важливо враховувати ці зміни при розробці стратегій розвитку та маркетингових підходів у цій галузі.

Крім цього, посилення залежності від онлайн-ресурсів має великий вплив на туристичну галузь і відображається у багатьох аспектах. Ключові пункти, які слід враховувати:

Планування та бронювання подорожей: Інтернет став основним джерелом для планування та бронювання подорожей для багатьох туристів. Від онлайн-порталів бронювання готелів та квитків на транспорт до веб-сайтів, які пропонують пакетні тури, туристи широко користуються онлайн-ресурсами для забезпечення своєї подорожі [1].

Дослідження туристичних напрямків: Інтернет надає безліч інформації про туристичні напрямки, включаючи огляди популярних місць, рекомендації щодо маршрутів та поради щодо культурних особливостей різних регіонів.

Відгуки та рейтинги: Онлайн-ресурси також дозволяють туристам ділитися своїми враженнями від подорожей та залишати відгуки про готелі, ресторани, екскурсії та інші послуги. Це допомагає іншим користувачам зробити обміркований вибір.

Персоналізовані рекомендації: Завдяки алгоритмам рекомендацій, які використовуються на багатьох веб-сайтах, туристи можуть отримувати персоналізовані пропозиції щодо туристичних послуг, які відповідають їхнім інтересам та уподобанням.

Взаємодія зі службами підтримки: Багато туристичних компаній надають можливість взаємодії з клієнтами через онлайн-форми зворотного зв'язку або чат-боти. Це дозволяє туристам швидко отримувати відповіді на свої запитання та вирішувати проблеми, які виникають під час подорожі.

Використання мобільних додатків: Мобільні додатки для подорожей стають все популярнішими, дозволяючи туристам отримувати доступ до

важливої інформації, такої як мапи, графіки рейсів та розклади екскурсій, прямо зі своїх смартфонів [2].

Загалом, посилення залежності від онлайн-ресурсів перетворює спосіб, яким туристи планують, бронюють та досліджують свої подорожі. Ці тенденції підкреслюють важливість для туристичних компаній та організацій бути присутніми в онлайн-середовищі та надавати високоякісні та зручні цифрові послуги для своїх клієнтів.

#### *Література.*

1. Журба І., Несторишен І. Аналіз показників індустрії туризму в Україні та світі: проблеми та перспективи розвитку. *Development Service Industry Management*. 2023. № 1. С. 50–55. DOI: [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(5\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(5))
2. Москвяк, Я.. Європейський досвід у розвитку та просуванні ділового туризму в туристичній сфері України. *Development Service Industry Management*, (3), 40–46. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3\(6\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3(6))
3. Мугиль К. М. Тенденції розвитку міжнародного ринку туристичних послуг. *Економіка та держава*. 2022. № 5. С. 110–114. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.5.110

**УДК 338.48**

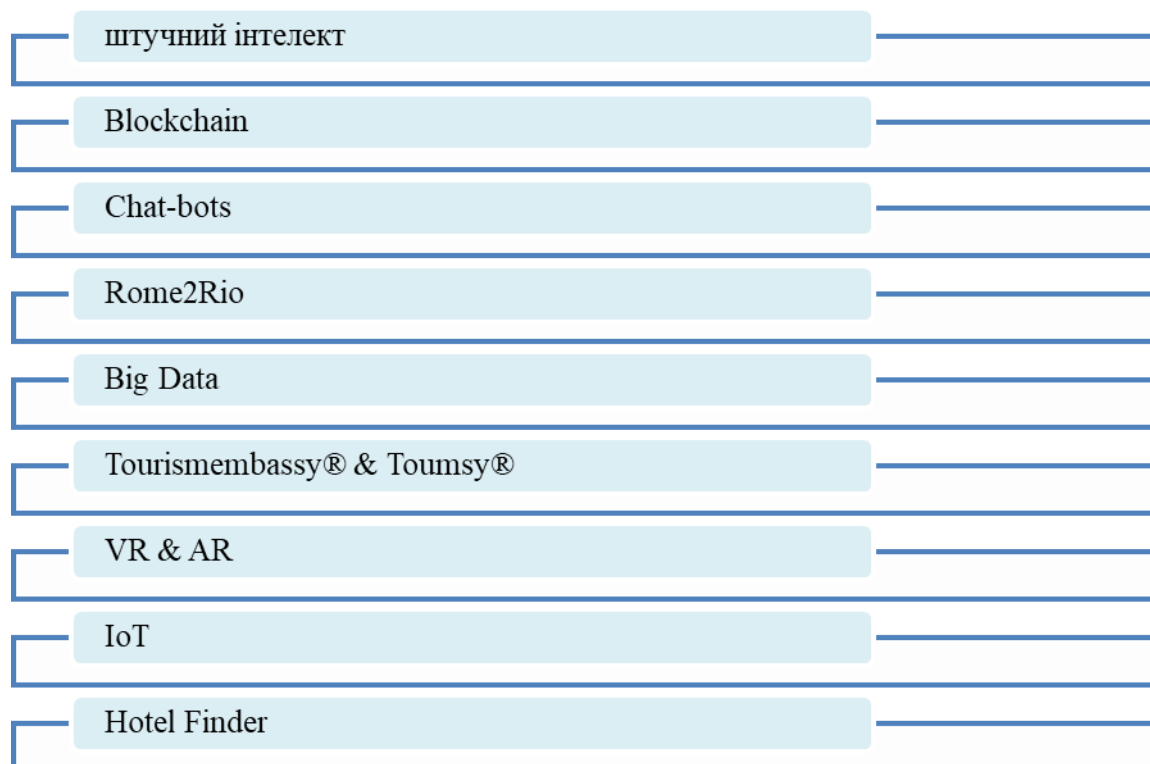
*Наталія Миколаївна Чорна,  
д-р істор. наук, професор, завідувач кафедри  
туризму та готельно-ресторанної справи  
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ,  
м. Вінниця*

## **НОВІТНІ КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ МІСЦЕ В ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Під новітніми комунікаційними технологіями розуміють ті технології, які ґрунтуються на використанні сучасних розробок науки і техніки та спрямовуються на оптимізацію взаємодії між усіма учасниками комунікаційного процесу.

Ера цифрових технологій, сучасниками якої ми є, характерна появою великої кількості різноманітних новітніх технологій та швидким їх упровадженням їх у різні сфери суспільного життя.

Звернувшись до наукового доробку українських та зарубіжних фахівців, а також завдяки власним спостереженням, нами було виокремлено характерні сучасному туристичному ринку новітні комунікаційні технології (Рис. 1).



**Рисунок 1 – Новітні комунікаційні технології на туристичному ринку**

[1, 2]

Проаналізуємо можливості застосування новітніх комунікаційних технологій туристичними підприємствами:

– штучний інтелект (ШІ) – це один з розділів інформатики, в межах якого ставляться та вирішуються задачі апаратного і програмного моделювання тих видів діяльності людини, які традиційно вважаються інтелектуальними (творчими). Ключовою характеристикою ШІ є здатність постійно навчатися, накопичувати знання і успішно застосовувати їх, що традиційно вважалося притаманним виключно людському мозку.

Застосування ШІ в туризмі спроможне суттєво спростити вибір послуг перевізників, зекономити час та сили при плануванні подорожей. Відомо, що ШІ спроможний самостійно забронювати квиток на потяг чи літак, оформити замовлення в ресторані, замовити послуги екскурсовода. Пам'ятаючи зміст попереднього вибору користувача, ШІ здатний підібрати найбільш актуальну для нього пропозицію;

– Blockchain – це децентралізована база даних, яка містить інформацію про всі транзакції, проведені учасниками системи. Важливо, що всі записи в Blockchain зберігаються у вигляді ланцюжка послідовних блоків, пов'язаних між собою спеціальними ключами, і кожен новий блок містить інформацію про попередній.

Технологія Blockchain, до прикладу, уможлиблює взаємозв'язок авіакомпанії, аеропорту, туристичного підприємства і туриста з тим, аби чітко передавати дані від одного каналу до іншого і безпомилково визначати, на якому етапі перебуває багаж, а в разі його втрати, – де та яким чином його можна знайти. Технологія Blockchain дозволяє також брати участь у програмах лояльності, здійснювати миттєві платежі, реалізовувати ідентифікацію особистості. Blockchain дедалі частіше використовують для зберігання інформації про якість готелів та ресторанів, для обробки транзакцій за купівлю квитків та оренду житла, ін;

– Chat-bots – це комп'ютерна програма, розроблена на основі нейромереж та технологій машинного навчання і покликана забезпечити комунікацію в аудіо- або текстовому форматі. Чат-боти використовуються задля розваг, а також для виконання конкретних завдань.

Вперше в туристичній сфері чат-боти були використані для підтримки пошуку порад та інформації про місцеві ресторани, а також базової підтримки обслуговування клієнтів. На сьогодні чат-боти присутні на сайтах багатьох туристичних підприємств і пропонують їх відвідувачам свої послуги (зазвичай, щодо підбору туру). Направду, така підтримка є дуже цінною, адже дозволяє

підприємствам надавати користувачам індивідуальні рекомендації, сприяє інтерактивним діалогам між технологіями чат-ботів і клієнтами;

– Rome2Rio – технологія, яка за умови наявності заданих початкового та кінцевого пунктів подорожі дозволяє за допомогою одного кліку мишею отримати усі доступні варіанти маршрутів, з розробленою схемою проїзду, порахованим часом в дорозі та орієнтовною ціною. Важливо, що Rome2Rio дозволяє своїм абонентам планувати переміщення по маршруту різноманітними видами транспорту, підбирати житло, орендувати автомобіль, дізнаватися про визначні пам'ятки та планувати їх відвідування, за потреби, бронюючи квитки до них;

– Big Data – це програма, яка спеціалізується на організації мультимодальних перевезень. З однієї сторони, програма накопичує актуальну інформацію про перевізників, розклад руху, вартість білетів, час відправлення, з іншої сторони, – інформацію про те, які види транспорту обирає клієнт, який у нього графік (якщо це бізнес-подорож), хто є членами його сім'ї та попутниками. При кожному наступному бронюванні клієнтом перевезення програма враховуватиме інформацію про попередні його замовлення та пропонуватиме найкращий варіант поїздки;

– Tourismembassy® & Toumsy® – це сервісна платформа, яка надає інформацію про стан та тенденції розвитку туристичної індустрії. Така інформація є корисною для власників/управителів туристичних підприємств, готелів та ресторанів, адже допомагає їм удосконалювати діяльність підприємств, відповідно до існуючих трендів, а також для туристів, які збираються у подорож, адже містить різні варіанти її організації. Важливо, що Tourismembassy® & Toumsy® містить детальну інформацію про різні напрямки відпочинку, численні пункти призначення, а також про те, як до них дістатися, що побачити, де жити і чим харчуватися;

– VR & AR – це подорожі у віртуальній (VR) та доповненій (AR) реальності. У той час, як VR є новим видом туризму, який ґрунтується на

використанні 3D, 4D, 5D, 7D ефектів, інноваційних програмних продуктів та сферичних панорам, за допомогою яких можна подорожувати, AR є лише технологією, яка поєднує віртуальні елементи з реальним досвідом та дозволяє, приміром, відвідувати музеї за допомогою смартфона чи планшета;

– IoT – це технологія, яка реалізується за допомогою під'єднаних до Інтернету фізичних пристроїв – «речей», оснащених засобами приймання та передавання даних. Технологія IoT станом на тепер широко використовується в готельних номерах, коли процедура заселення і відкриття дверей у номер відбувається за допомогою мобільного пристрою, без ключа. За допомогою технології IoT клієнти можуть також вмикати та вимикати опалення, освітлення та телебачення з підтримкою Інтернету, обирати конкретну температуру та рівень освітлення в номерах, встановлювати температуру сидіння або кондиціонування на місцях у літаку, і пристрої підтримуватимуть цей вибір автоматично;

– Hotel Finder – це сервіс, який займається пошуком готелю за заданими користувачем параметрами (місце розташування, ціна, кількість зірок, відгуки клієнтів, наявні знижки на розміщення). Підібрані варіанти надсилаються клієнтові і він, не виходячи з дому, може обрати з-поміж них найбільш підходящий для себе та забронювати номер.

Таким чином, у зв'язку з проникненням упродовж кількох крайніх років у діяльність багатьох підприємств різноманітних інновацій, серед комунікаційних технологій, які особливо активно використовуються ними в наш час, є штучний інтелект, Blockchain, Chat-bots та Інтернет речей (IoT), ін. Їх поява спричинила до впровадження розумних динаміків у готелях, турів у віртуальній реальності від туристичних компаній, а також нових безперервних способів реєстрації, без необхідності стояти в черзі та спілкуватися з працівниками стійки реєстрації.

Спільною ознакою застосовуваних комунікаційних технологій, у зв'язку з подіями крайніх років, є мінімізація спілкування між споживачами туристичних

послуг та тими, хто їх надає. Крім того, на найближчу перспективу слід очікувати також серйозних змін у діяльності туристичних агенцій, зміст яких полягатиме в переході у режим електронної комерції усіх надаваних ними послуг.

### *Література.*

- 1 Лисюк Т.В., Ройко Л.Л., Білецький Ю.В. Інноваційні інформаційно-комунікаційні технології у сфері туризму. *Економіка та суспільство*. Вип. 43. 2022. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1715> (дата звернення: 16.02.2024)
- 2 Токаренко О.І., Черемісіна Т.В., Бабіна Н.І. Цифрові технології в міжнародному туризмі та готельній індустрії. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 44. С. 126-130. URL : [http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/44\\_2020\\_ukr/23.pdf](http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/44_2020_ukr/23.pdf) (дата звернення: 17.02.2024)

**UDK 338.48**

*Viktoriia Matsuka,*  
*PhD in Economics, Docent, Associate Professor,*  
*Maryna Horbashevskya,*  
*PhD in Economics, Docent, Associate Professor,*  
*Department of Management and Finance,*  
*Mariupol State University, Kyiv*

## **MODELS OF STATE REGULATION OF TOURISM DEVELOPMENT: GLOBAL EXPERIENCE**

The tourism industry, developing in the conditions of globalization in an environment favorable to the market economy, private entrepreneurship and free trade, acquires global features of the world economy.

The aggravation of crisis phenomena in the field of tourism indicates the need to improve state regulation in the specified field, to implement effective mechanisms for the development of tourism.

The problems of tourism regulation were reflected in the scientific works of many scientists, such as M.Boyko, S.Hryshchenko, Yu.Dashchuk, J.Dunning,



Z.Kand, I.Krupenya, M.Malska, L.Matviychuk, A.Motsa, O.Nedzvetska, O.Roik, A.Starunska, T.Tkachenko, N.Taylor, J.Holloway, V.Hudo.

At the same time, the issues of the peculiarities of state regulation of tourism are diverse and multifaceted, and therefore require further research.

The purpose of the article is to study the models of state regulation of tourism, which involves the following scientific tasks: to determine the trends in the development of tourism in the world, to study the models and methods of regulation of tourist activity, to substantiate the directions of improvement of state regulation of tourism.

The theoretical and methodological basis of the research is the methods of general scientific knowledge.

Let's consider the forecasted tourist trends of the future.

Environmental sustainability and comprehensive support for environmental initiatives. "Environmental sustainability" is no longer just a slogan, but an urgent need. Modern tourists prefer destinations where the emphasis is on preserving the environment, responsible use of resources, and supporting local communities [1].

The popularity of new tourist destinations has increased. Tourists are constantly looking for new, unique experiences, so they increasingly choose little-known countries and regions.

Development of domestic tourism. High inflation and rising fuel prices lead to increased costs for transportation and accommodation, so modern tourists often prefer to travel within their own country. This allows them to learn more about local culture, traditions and cuisine [2].

Gastronomic tourism. In today's world, local cultural heritage is becoming an important magnet for tourists, particularly in the field of gastronomy and winemaking. This makes it possible not only to promote lesser-known areas, but also to support the local economy and preserve traditions [3, p. 580].

Ecological tourism and visiting protected areas. Tourists increasingly prefer relaxing in nature reserves, observing the local nature and traditional cultures prevailing in these natural objects.

Adventure tourism. Young tourists are increasingly interested in spectacular activities such as mountaineering, rafting and trekking, which provide unforgettable experiences [5].

It is emphasized that during their travels, tourists usually enjoy three main components: exoticism, active recreation and nature.

In the countries of the world, there are different approaches to the creation and functioning of state management bodies in the field of tourism. This is explained by the specificity of the socio-economic and political conditions of development of individual states, the degree of significance and scale of tourism in the national economy, and the level of development of market relations.

The need for state participation in the regulation of tourist activity does not directly determine the degree of this participation. In countries with a developed market economy, an established economic mechanism and perfect legislation that takes into account the interests of both society as a whole and its individual groups (producers and consumers of tourism products), the intervention of state authorities can be minimal.

In countries with an unstable economy, the increased attention of the state to the tourism industry is necessary, as it partially helps to neutralize the negative effects. Removing the state from participating in the regulation of tourism disrupts the balance of relations between the producer and the consumer of the tourist product, while the consumers suffer mainly.

The experience of various countries shows that the development of tourism directly depends on how this industry is perceived at the state level and how much it benefits from state support.

It is worth noting that the tourism industry, as a multi-sectoral complex, needs the coordination of its economic activities much more than any other. However,

excessive state presence and regulation destroys the manifestation of entrepreneurial initiative, which is the basis of the formation of market relations. Therefore, the formation of state management bodies in the field of tourism is a rather complex process.

Considering the models of regulation of tourism activities in the world, they can be arranged according to similar characteristics into appropriate groups. Conditionally, it is possible to define three main models of state regulation of tourism development that have developed in the world (Table 1).

**Table 1**

**Models of state regulation of tourism development [4]**

Indexes	Characteristics of the model		
	State	Partnership	Autonomous
The importance of tourism for the country's economy	Tourism is a priority branch of the economy	Tourism is one of the important branches of the economy	Tourism is a secondary branch of the economy
The role of the state	Strict state control	Interaction of the public and private sectors in solving issues of tourism development	Passive state policy. The presence of powerful tourist organizations that represent the state
Form of construction of organizational interaction	Vertical, clearly regulated connections	The presence of horizontal and vertical connections	Horizontal connections based on the contractual system
The main methods of state regulation	Administrative methods (rules, norms, laws)	Parity ratio of economic and administrative	Free competition

		methods	
Financing of the tourism industry	State investments prevail	State financing together with self-financing	Self-financing
Presence of state structures	Ministry of Tourism	Intersectoral ministries	Absence of state authorities regulating tourism activities
Functions of state structures	Financing and investment, development of industry development programs, presentation of the state on the international arena	State regulation, marketing activity	

1. The state model involves the recognition of tourism as a priority branch of the national economy and is characteristic of countries that consider tourism as an important branch of the economy and one of the main sources of foreign currency income for the budget. The state model is used today in a number of countries that successfully develop foreign tourism (Egypt, Turkey, China). The implementation of this model requires significant financial investments in the development of the tourism industry to create and maintain a high-level national tourist product and tourist infrastructure, provide state support for small and medium-sized businesses, create a tourist security system, etc.

2. The partnership model is used in European countries (Switzerland, Germany, Great Britain, Italy, Spain), where issues of tourism development are within the competence of the ministry, as a rule, of the economic profile, in the

structure of which a specialized branch unit (department, secretariat, management, service) is created , administration). It is worth noting that under this model, state authorities cooperate on a mutually beneficial basis with representatives of the tourism business and attract significant budget funds, as well as private investments in the creation and promotion of a tourist product on the domestic and international markets.

3. The autonomous model is based on free competition and assumes the absence of state structures for the regulation of tourist activity. The features of this model include the following: the interests of other sectors of the economy are not taken into account, a single concept of tourism development is not implemented, there is no statistical data collection and information processing at the national level. This model is typical for the USA. The autonomous model should be used in countries with a highly developed private tourism sector, which has all the opportunities to present the state on the international stage even in the absence of state authorities in the field of tourism [4].

Despite the fact that various models of state regulation of tourism development have been formed in the world, each country has its own characteristics and its own options for implementing these models, but at the same time, it is possible to establish general features common to all states.

The analysis of world economic practice shows that the most cost-effective, competitive and promising direction of tourism development in most regions is the use of a cluster approach, which in recent years has become the main tool used to develop economic strategies in countries with a high level of competitiveness of tourist services.

In the institutional and legal dimension, a "cluster" should be understood as a special business regime that involves close cooperation of entrepreneurial structures, local authorities and public organizations with the aim of increasing the profitability of production, competitiveness of products and services, increasing export potential, as well as promoting socio-economic development region

In order to develop recommendations for the formation of a cluster model of the association of business entities in the region, focused on the dominant development of tourism, it is necessary to highlight the main features and functional features of the regional cluster, considered as its key elements:

- geographical proximity and unity of the enterprises that are part of the cluster in combination with the concentration of resources and optimization of the location of production factors within the region;
- clearly expressed specialization of enterprises and business entities, as well as specialization of specific regions as a whole;
- the presence of a significant number of business entities working within a certain area of specialization;
- high level of development of competition between business entities, based on innovative activity and development of forms of inter-corporate cooperation.

The presence of all the listed elements of the cluster is not mandatory. The composition of its participants can be expanded depending on the degree of importance of connections and the level of formation of the cluster.

Within the framework of tourism clusters, such a combination of various enterprises is possible, which in some situations compete with each other, and in others - cooperate to develop certain collective solutions, develop joint initiatives, although in many cases this depends on the structure of the cluster. Therefore, the cluster model assumes not only mutually beneficial cooperation, exchange of information, ideas, technologies, and employees, but also necessarily the presence of competition between them.

Currently, tourist clusters are functioning in many countries (in that case, in Ukraine as well), while the mechanisms of their creation and interaction with other clusters are similar in many aspects.

Tourist cluster associations are a successful example of regional development and one of the most effective forms of organization of innovation processes, in which individual enterprises compete on the market, but entire complexes that significantly

reduce their costs thanks to joint technological cooperation. Clusters form a specific economic space with the aim of expanding the scope of free trade, unhindered movement of capital and human resources, and therefore perform the functions of structural elements of the global system.

In order to increase the competitiveness of tourist enterprises and achieve international standards of tourist services, it is necessary to improve the system of legal regulation of the activities of cluster entities of all types. Despite the fact that in our country, new cluster associations are created every year, among which there are many tourist associations, at the state level they do not have sufficient support and legislative and regulatory approval.

There was also an urgent need to use the model of public-private partnership in the management system of tourist clusters. For this you need:

- to recognize the cluster model of tourism development at the legislative level;
- to develop a program for the development of tourism clusters in the regions;
- improve the qualifications of workers in the tourism industry;
- to borrow the world experience of creating and operating tourist clusters.

#### *Literature.*

1. 12 Tourism Trends That Will Shape the Travel Industry in 2022 and Beyond. Available at: <https://pro.regiondo.com/blog/tourism-trends-2018-2/> (Accessed 31 January 2024).
2. Current trends of international tourism 2023. Available at: [https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023-04/CE118\\_03\\_a\\_Current\\_Trends\\_International\\_Tourism\\_En.pdf?VersionId=zLMUfpD3s1nmTd1QzAKgOyN0dBnTqAgr](https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023-04/CE118_03_a_Current_Trends_International_Tourism_En.pdf?VersionId=zLMUfpD3s1nmTd1QzAKgOyN0dBnTqAgr) (Accessed 31 January 2024).
3. Nesterchuk I., Matsuka V., Balabanyts A., Skarha O., Pivnova L. and Kondratenko I. Tools and Development Drivers for the Gastronomic Tourism. *Econ. Aff.* 2022. 67(04). pp. 579-587. Available at: <https://doi.org/10.46852/0424-2513.4.2022.24> <http://ndpublisher.in/admin/issues/EAv67n4x.pdf> (Accessed 31 January 2024).
4. Official website of the World Tourism Organization. Available at: <http://www2.unwto.org> (Accessed 31 January 2024).
5. What's trending in global tourism. Available at: <https://www.iso.org/contents/news/2022/07/trending-in-global-tourism.html> (Accessed 31 January 2024).

UDC: 338.48

*Kateryna Naumik-Gladka*

*Professor, Doctor of Sciences (Economics)*

*Natalia Levchenko*

*Faculty of International Economics and Entrepreneurship*

*Master degree program, 8.06.242.010.23.1,*

*Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv*

## **TRENDS IN THE EVOLUTION OF TOURISM INDUSTRY**

Tourism constitutes a pivotal segment of the economic framework, serving as a crucial catalyst for fostering international collaboration and facilitating the integration of nations into the global economic fabric. The trajectory of the tourism sector in recent epochs has been distinctly marked by a period of pronounced turbulence, compelling the initiation of vigorous endeavors aimed at augmenting the fabrication of premium tourism offerings. According to estimation by the World Travel and Tourism Council (WTTC), as a result of COVID-19, over 197 million jobs in the hospitality sector could have been lost, with financial losses to the sector estimated at \$3.4 trillion by the end of 2020 [8].

Works in domestic publications are devoted to the main trends in the development of the tourism industry in Ukraine and the world: Danilenko-Kultchytska V.A. [2], Krupitsa I.V., Yevtushok O.V., Kyrychuk V.G. [3], Pohuda N.V. [4], Tonkoshkur M.V. [5], Charkina T.Yu., Zaitseva V.M., Pikulina O.V., Reukova A.O. [7].

The aim of the article is to analyze the trends in the development of the tourism industry in Ukraine and the world, caused by crisis situations, and to explore new directions in the tourism industry.

Tourism is a multifaceted socio-economic and cultural phenomenon of the early 21st century. As experience shows, the development of tourism creates necessary conditions for increasing the mobility and employment of the country's population, contributes to stable economic growth, and rational use of cultural and natural heritage sites [5, pp. 59–64].



The pivotal moment in the tourism industry was the year 2020, when the world faced the dreadful COVID-19 pandemic. Prolonged travel restrictions led to a 53% reduction in the industry's contribution to the global GDP, amounting to \$4.7 trillion, compared to 2019, as noted by the organization [6]. During the pandemic period, a significant number of businesses in the tourism sector were lost, unable to survive in the market, constituting approximately 25%. The remaining enterprises had to adapt to the new realities of life [3, pp. 24-30].

Due to significant changes in the global economy caused by the COVID-19 pandemic, there has been an increased need for new fundamental research in the tourism industry both on continental and regional levels, especially in Ukraine.

Today, tourism is rightfully considered a phenomenon of the 21st century, as more than 150 countries out of 195 worldwide are involved in tourism. Over the past decades, global tourism has shown steady growth. According to the estimation of the World Tourism Organization (UNWTO), the number of tourist arrivals worldwide in 2030 will reach 1.36 billion people. In other words, one in every five inhabitants of the planet will be undertaking tourist trips. Globally, tourism accounts for approximately 10% of GDP and over 6% of world exports [2, pp. 120-124].

As soon as the tourism business somewhat returned to the pre-pandemic level in Ukraine, a conflict arose, which persists to this day. The tourism business managed to withstand; it exists and continues to operate. The situation in Ukraine affected the tourism business, as well as in other countries. Besides Ukraine, the neighboring countries suffered the most from the impact of the war. Some European tourist destinations, as well as the Maldives, Seychelles, and Sri Lanka, experienced significant losses. The war had a negative impact on international tourism, where Ukraine's share was 0.9% in 2020, and the tourism economy suffered losses of over \$14 billion in 2022 due to the war [4, pp. 171-173].

At present, a defining trend is bleisure (business + leisure) - the combination of business trips and leisure. This scheme works as follows: bleisure extends a business trip for several days for the purpose of relaxation. Recent studies have shown that

nearly a third of clients worldwide already book the business + leisure service, whereas just a few years ago, only one in ten would opt for it [7, pp. 49–56].

Considering the limited time available, this combination is a great opportunity for people to explore new interesting places, visit exhibitions, allocate time for themselves, engage in informal conversations, while being in a certain place for business purposes.

Another trend that has greatly expanded recently, particularly influenced by the pandemic, is the development of solo tourism, i.e., solo travel [5, pp. 59–64]. There are countless reasons for solo travel: to see the world, feel freedom, try something new, have the opportunity to meet new people, spend time alone, relax, and enjoy solitude. This trend has become very popular thanks to social media and has become particularly desirable during quarantine measures, when tourists pay attention to food safety, environmental friendliness, and also choose a region for leisure based on ecology, healthy food, and safety.

Another direction in the development of tourism is the format of mini-trips, such as weekend getaways - experiencing new impressions within a short period of time. This format allows one to break away from everyday life, is a wonderful way to relax and enjoy new experiences over a few days. Within a few days, one can visit the most remote corners of the planet, go to the seaside, visit the mountains, meet friends or relatives from another country, utilizing modern aviation, automotive, and railway transport possibilities.

There is an increased demand for ecological tourism and visiting protected areas. Nowadays, travelers more often prefer a peaceful retreat in natural reserves, enjoying the observation of local nature and traditional cultures prevalent in these natural places. Environmental sustainability and comprehensive support for environmental initiatives. "Environmental stability" is no longer just a slogan but a pressing need [1].

The next trend in the tourism segment is Wellness tourism. This is tourism focused on healthy living, aimed at restoring one's physical and psychological well-

being. Wellness tourism is defined by industry professionals as travel undertaken by individuals with the purpose of improving or maintaining their health [3, pp. 24-30].

In recent years, domestic tourism has gained popularity in Ukraine. The tourism industry has become the backbone supporting the country's overall economy. Specifically, it is an effective way to support the economy of a country that currently relies mainly on defense. Instead of elite vacations in Courchevel, our compatriots chose our beloved Carpathians, relaxing in the historical towns of the country.

Gastronomic tourism is becoming increasingly popular. In the modern world, local cultural heritage has become an important magnet for tourists, especially in the areas of gastronomy and winemaking. This provides an opportunity not only to promote lesser-known destinations but also to support the local economy and preserve traditions [1].

Young tourists are more interested in adventure tourism, such as mountaineering, rafting, and trekking, which provide unforgettable experiences. It is emphasized that during their travels, tourists usually enjoy three main components: exoticism, active recreation, and nature [1].

The discovery and visiting of new tourist destinations are becoming popular. Travelers constantly seek new, unique experiences, so they increasingly choose lesser-known countries and regions [1].

In 2023, historical-cultural tourism gained great demand in Ukraine. Travelers visited many historical-cultural landmarks of the country, museums, reserves, and learned even more about the country's culture.

Virtual tourism is gaining increasing popularity. People use high technologies, such as virtual reality (VR), to travel to different countries, attractions, or newly created worlds in virtual space. This allows them to experience exciting adventures, visit places and events that would otherwise be inaccessible in real life, without leaving home. Such virtual journeys enable people to explore new worlds and receive unique impressions without leaving the confines of their space.

Modern forms of travel have undergone numerous changes and received new options. Tourism development in our time is growing rapidly, with new directions emerging for travelers. Everyone can choose the type of tourism that suits them best.

The prospects for further research will focus on determining the effectiveness of the operation of the latest trends in the development of the tourism industry.

### *References*

1. Main Trends in the Development of the Tourism Industry. Website. URL: <https://investory.news/golovni-trendi-rozvitku-turistichnoi-galuzi/>.
2. Danilenko-Kultchytska V.A. The Impact of the Covid-19 Pandemic on the World Tourism Market and Ukraine. Black Sea Economic Studies. 2020. Issue 58-1. Pp. 120-124.
3. Krupitsa I.V., Yevtushok O.V., Kyrychuk V.G. Global Trends and Prospects for the Development of Tourism in Ukraine. Economic Space No. 178. 2022. Pp. 24-30.
4. Pohuda N.V. The Impact of the War in Ukraine on Tourism: Recovery and Development. Collection of Materials of the International Tourism Forum: Tourism in Ukraine: Challenges and Recovery. 2023. Pp. 171-173.
5. Tonkoshkur M.V. Assessment of the Impact of Certain Legal Norms on Practical Activities in the Tourism Industry. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. 2021. Issue 35. Pp. 59-64.
6. More than Half of the Jobs in Tourism Could Disappear. Economic Truth: Website. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/10/31/666801>.
7. Charkina T.Y., Zaitseva V.M., Pikulina O.V., Reukova A.O. Modern Trends in the Development and New Directions of the Tourism Industry. Agrosvit. 2022. No. 3. Pp. 49-56.
8. To Recovery & Beyond: The Future of Travel & Tourism in the Wake of COVID-19. Analysys. World Travel & Tourism Council (WTTC): Website. URL: <https://wtcc.org/Research/To-Recovery-Beyond>.

**УДК 338**

*Поручинська Ірина Володимирівна,  
к. геогр. н., доцент, доцент кафедри  
економічної та соціальної географії  
Волинського національного університету  
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **СВІТОВІ ВИННІ БРЕНДИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ВИННОГО ТУРИЗМУ**

Винний туризм – це окремий вид спеціалізованого (гастрономічного) туризму, який має на меті відвідування полів з виноградниками, підприємств з

вироблення вина, винних погребів, дегустацію вин, відвідування фестивалів вина та фірмових магазинів вина тощо [1].

Сьогодні винний туризм є важливою складовою частиною виноробної промисловості. Він допомагає отримувати дохід, зберігаючи та розвиваючи культурну спадщину виноробного регіону і може стати важливим елементом розвитку виноробних регіонів у всьому світі [7].

Серед усіх країн світу, які беруть участь у популяризації та розвитку винного туризму, можна виокремити найбільш успішні – Францію, Іспанію та Італію. Вони володіють необхідною ресурсною базою для забезпечення споживача туристичним винним продуктом. Проте, такі країни як США, Аргентина, Чилі, Австралія, Португалія, Нова Зеландія, ПАР, Грузія з кожним роком складають все більшу конкуренцію для цих держав [4].

Кожного року в багатьох країнах проводяться різноманітні заходи, які приваблюють велику кількість туристів. Серед них можна назвати Свято молодого вина Божоле та Фестиваль вина в Бордо (Bordeaux Fete le Vin) у Франції; День збирання винограду (Ртвелі) в Грузії; Винний фестиваль (Madeira Wine Festival/Festa do Vinho da Madeira) в Португалії; Фестиваль вина «Бича кров» (Egri Bikaver) в Егері, Угорщина; Фестиваль вина в Лімассолі (Wine Festival) на Кіпрі; Винна битва (Batalla del Vino) у Аро та Свято врожаю (Fiestas de Jerez /Fiestas de la Vendimia) у Хересі, що в Португалії; Фестиваль вина у Сідней та Фестиваль виноробства в Аделаїді Австралія; Бостонська винна виставка (Boston Wine Expo) у США; Фестиваль збору урожаю в Аргентині; Фестиваль К'янти в Італії; Свято Молодого вина Хойрігер в Австрії та багато інших [3].

Цікавими для туристів також є музеї вина, яких є досить велика кількість. Серед них, зокрема, Музей вина у Барселоні (Vinseum, Vilafranca del Penedès, Spain), Музей вина в Португалії (Museu do Vinho do Porto, Porto, Portugal), Музей вина в Напі (Hess Collection), Музей вина у Франції (Musée du Vin, Paris, France), Французький музей вина у Бордо (La Cité du Vin, Bordeaux, France).

Також у 2016 році в містечку Бордо на півдні Франції відкрили винний тематичний парк «La Cite du Vin» («Місто вина»). Тут є 20 виставкових залів із демонстраційними стендами та дегустаціями. Крім цього світові імениті сомельє проводять конференції, майстер-класи та лекції. Щороку La Cite du Vin може приймати понад 450 тис. відвідувачів [2].

Якщо говорити про винні тури в країнах, то найбільша їх кількість в Італії (382), Франції (381), Австралії (293), Португалії (263), ПАР (263), Іспанії (243), Чилі (220) та Грузії (211) [6].

Однією з основних ланок ресурсної бази для розвитку винного туризму є малі та середні виноробні підприємства. Вони відкриті для туристів і мають власну впізнавану торгову марку, що вирізняє їх з-поміж інших конкурентів – бренд, за яким ідентифікують підприємство. Завдяки брендингу, як складової успішного функціонування підприємства на туристичному ринку, чітко простежується взаємозалежність між лідерами світової виноробної галузі та популярністю їхнього продукту серед споживачів. З метою виявлення лідерів світової виноробної галузі, журнал «Drinks International» щорічно публікує список 50 найпопулярніших світових винних брендів («The world's Most Admired Wine Brands») [4].

У 2023 році найбільша кількість винних брендів, які увійшли до списку 50-ти найкращих у світі, знаходяться на території Франції – 14. На другому місці знаходиться Іспанія з вісьмома винними брендами, а на третьому – Італія (сім винних брендів). На території Австралії, Нової Зеландії та ПАР виокремлено по 4 винних бренди із списку найкращих, у Чилі – 3 винних бренди, США та Португалії – по 2 винних бренди, та по одному у Аргентині та Угорщині [4].

В різних регіонах світу користується популярністю різні бренди вин, причому перевага надається своїм регіональним виробникам. Так, найпопулярнішим брендом вина в Європі та у світі загалом у 2023 році стало італійське ANTINORI. В Південній Америці надають перевагу аргентинському

бренду CATENA ZAPATA, а в Північній Америці – бренду RIDGE, який виробляється в США. Австралійський бренд PENFOLDS став найпопулярнішим в Австралії та Новій Зеландії, а бренд KWV з ПАР є найпопулярнішим в Африці та на Середньому Сході [5].

Отже, наявність ресурсів для розвитку виноробної галузі – одна із основних причин популяризації винного туризму. Але лише ті підприємства, які володіють ресурсами в сукупності з певною ознакою, яка відрізняє їх від конкурентів і максимально прийнятна споживачу, формують список найпопулярніших винних брендів світу. Розвиток винного туризму дасть змогу суттєво підтримати місцевих виробників винограду, продовжити туристичний сезон у певному регіоні, створити або підвищити існуючий рівень туристичного іміджу місцевості, збільшити кількість туристичних потоків.

#### *Література*

1. Винний та гастрономічний туризм: глобальні тренди та локальні практики: монографія; за наук. ред. Д. І. Басюк. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2017. 318 с.
2. Винний тематичний парк у Франції – лише для справжніх поціновувачів благородного напою. URL: <https://bth.kiev.ua/vinnyj-tematicheskij-park-vo-francii-tolko-dlya-istinnyh-senitelej-blagorodnogo-napitka>
3. Найгучніші винні фестивалі світу. URL: <https://vitis.academy>
4. Drinks International. URL: <https://drinksint.com>
5. The world's Most Admired Wine Brands. URL: <https://edition.pagesuite-professional.co.uk/html5/reader/production/default.aspx?pubname=&edid=2cb7aa17-aa52-44df-b904-b64e9764baf6>
6. Wine Lover's index 2023. URL: <https://usebounce.com/blog/wine-lovers-index-2023>
7. World Statistics of the Wine Institute. URL: <http://www.wineinstitute.org/resources/statistics>

УДК 338.48: 004.9

*Арсененко Ірина Анатоліївна, к. г. н., доцент,  
доцент кафедри географії та туризму,  
Донець Ірина Анатоліївна, к. г. н., доцент,  
доцент кафедри географії та туризму,  
Донченко Лариса Михайлівна, к. г. н., доцент,  
доцент кафедри географії та туризму,  
Єрмак Сергій Олександрович, здобувач вищої освіти,  
освітнього ступеню бакалавр, спеціальності 242 Туризм,  
Мелітопольський державний педагогічний університет  
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя*

## **ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПРОЦЕСУ**

Сучасні інноваційні технології здійснюють значний вплив на туристичну сферу, революціонізуючи всі аспекти організації туристичного процесу - від планування та бронювання туристичних послуг до самого досвіду подорожі. Відповідно інноваційні технології відкривають нові можливості як для самих туристів так і для більшості підприємств індустрії туризму, подорожі стають більш зручними, доступними та персоналізованими.

Серед ключових інноваційних технологій, які використовуються в туристичній сфері можна визначити: мобільні технології, віртуальна реальність (VR), блокчейн, інтернет речей (IoT), безумовно штучний інтелект (ШІ) та ін.

До мобільних технологій належать:

- мобільні додатки (забезпечують бронювання транспортних рейсів, місць для проживання в готелях, придбання турів та організацію інших послуг; навігація; доступ до інформації про подорожі та туристичні дестинації);

- бесконтактні платежі (оплата за послуги без використання готівки або кредитних карток); доповнена реальність (AR) (накладає віртуальну інформацію на реальний світ, для допомоги туристам у знайомстві з новими місцевостями та визначними туристичними об'єктами) та ін.

Віртуальна реальність (VR) спрямована на:



- віртуальні тури (надають туристам можливість «відвідати» місця перед бронюванням подорожі);

- навчання персоналу (допомагає працівникам підприємств індустрії туризму краще обслуговувати своїх клієнтів) та ін.

Сутність блокчейн:

- безпечні платежі (захищає дані туристів під час онлайн-бронювання);
- децентралізовані платформи (дозволяють туристам бронювати послуги без посередників);

- управління ланцюгом поставок (покращує прозорість та ефективність функціонування підприємств індустрії туризму) та ін.

Основа інтернет речей (IoT):

- розумні готелі (автоматизують завдання, такі як контроль температури та освітлення в номері);

- розумні міста (надають туристам інформацію про транспорт, погоду та інші фактори та умови подорожі);

- персоналізовані рекомендації (пропонують туристам ресторани та розваги на основі їхніх попередніх уподобань) та ін.

Основною метою наших досліджень є конструкт штучного інтелекту (ШІ) в організації туристичного процесу, визначенні можливостей і проблем використання.

Дослідженню використання ШІ в туризмі присвячено роботи Аверкиної М.Ф., Сидорчук Л.В., Ільницької-Гигавчук Г.Я., Махно А., Городиської Н., Подольського Є., Розгон О.В., Шарова С., Лубко Д., Зинов'єва О. та ін. [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8].

Під штучним інтелектом розуміють низку технологій, які дозволяють виконувати «інтелектуальну» діяльність без участі людини. ШІ в туризмі - є затребуваною цифровою інноваційною технологією, яка використовується для автоматизації завдань, персоналізації досвіду туристів та покращення прийняття рішень у туристичній індустрії. Це дозволяє створювати спеціальні

туристичні продукти, а також оптимізувати процеси або прогнозувати майбутні дії відвідувачів.

Серед інноваційних засобів використання ІІІ на підприємствах індустрії туризму та споживачами туристичних послуг доцільно виділити наступні можливості:

1. Автоматизація завдань через чат-ботів, віртуальних помічників, роботів.

Чат-боти з ІІІ можуть використовуватися для автоматизації обслуговування клієнтів, надавати інформацію про рейси транспортних компаній, підприємства розміщення та харчування, заклади креативних індустрій, інші туристичні послуги. Чат-бот може допомогти споживачу туристичних послуг забронювати номер у готелі, рекомендувати для відвідування тематичні ресторани, відповісти на питання про паспортно-візові (оформлення візи та правила в'їзду) та інші туристичні формальності в певній туристичній дестинації.

Віртуальні помічники з ІІІ, такі як Siri, Alexa та Google Assistant, можуть забезпечити бронювання квитків на будь який вид транспорту, місць у готелі та інших туристичних послуг, надання інформації про подорожі. Наприклад, турист може попросити Siri забронювати квитки на рейс визначеної авіакомпанії до Парижа, або попросити Alexa запропонувати найкращі піцерії в Римі.

Роботи можуть виконувати певні завдання у готелях, аеропортах та інших туристичних об'єктах, такі як реєстрація гостей, доставка багажу та прибирання номерів. Наприклад, робот може зустріти відвідувачів в готелі, допомогти їм занести багаж у номер, і відповісти на їхні питання.

2. Персоналізація досвіду туристів: рекомендації туристичних послуг, розробки туристичних маршрутів, персоналізацію контенту. ІІІ може:

- забезпечити персоналізацію рекомендацій щодо організації туристичного процесу та надання туристичних послуг споживачам;

- розробити персоналізовані маршрути подорожей, які враховують інтереси, побажання та бюджет туристів;

- використовуватися для персоналізації контенту, такого як веб-сайти, брошури та рекламні оголошення, для туристів.

3. Покращення прийняття бізнес-рішень на підприємствах індустрії туризму: аналіз даних бази клієнтів, прогнозування попиту та ціноутворення, прогнозування та управління ризиками.

ШІ може забезпечити аналіз даних бази клієнтів, для того щоб краще зрозуміти їхні мотиваційні потреби та поведінку, платежеспроможність. На підприємствах індустрії туризму дана інформація може використовуватися як для вдосконалення маркетингових кампаній, розробки нових туристичних продуктів і послуг, так і для прийняття більш обґрунтованих бізнес-рішень.

ШІ може використовуватися для прогнозування попиту на туристів, для автоматичного ціноутворення на туристичні послуги, такі як ціни на квитки транспортних компаній, готельних мереж або пакетні тури. Вартість послуг може встановлюватися динамічно, залежно від попиту, доступності та інших факторів, які можуть вплинути на туристичну індустрію.

ШІ може використовуватися для прогнозування та управління ризиками, такими як природні катаклізми, політична нестабільність та економічні спади.

До найбільш затребуваних в туристичній сфері системам ШІ, які допоможуть полегшити підготовку до подорожі можна віднести:

Roam Around – інструмент на базі ChatGPT, який допоможе побудувати туристичний маршрут за популярними у всьому світі напрямками. Помічник орієнтується на дати, тривалість поїздки та переваги користувача у відпочинку. ШІ може запропонувати будь-який вид відпочинку: від романтичного медового місяця до поїздки історично значущими місцями.

Vacay Chatbot розроблений для того, щоб надавати ефективні персоналізовані підказки про подорожі. Цей ШІ поки що знаходиться на початкових етапах запуску.

Curiosio може створювати цікаві дорожні подорожі, орієнтуючись на бюджет та часові рамки користувачів. Весь процес планування у помічника не займає понад сто секунд. Мандрівники отримують план, який вгадує їхню цікавість.

Голосовий помічник Alexa від Kayak надає інформацію щодо статусу конкретного рейсу або рекомендує, куди піти у найближчі вихідні з огляду на свята та погоду. Помічник може також запропонувати бронювання готелів за допомогою голосового пошуку.

GuideGeek доступний через WhatsApp та Instagram. Він пропонує поради щодо подорожей від кращих експертів у сфері туризму, а також надає дані про рейси, місця відпочинку, готелі, допоможе заощадити гроші та отримати більше задоволення від поїздки [6].

Проведенні дослідження дозволяють визначити, що використання ШІ в туристичній індустрії також має ряд проблем і ризиків:

1. Етичні питання. Використання ШІ може призвести до етичних проблем, таких як порушення приватності та дискримінація. Наприклад, чат-боти можуть збирати особисті дані туристів без їхньої згоди, а алгоритми ціноутворення можуть дискримінувати туристів на основі їхньої раси, етнічної приналежності або статі.

2. Втрата робочих місць. Автоматизація завдань може призвести до втрати робочих місць на підприємствах індустрії туризму. Наприклад, роботи можуть замінити людей на таких роботах, як реєстрація гостей в готелях, доставка багажу та прибирання номерів.

3. Висока вартість. Розробка та впровадження систем ШІ може мати дорогу вартість для туристичних компаній. Особливо складно малим та середнім підприємствам, які не мають ресурсів для інвестування в нові технології.

4. Недосконалість технологій. Системи ШІ не завжди досконалі, і вони можуть припускатися помилок. Наприклад, чат-боти можуть неправильно

відповідати на питання туристів, а алгоритми ціноутворення можуть встановлювати несправедливі ціни.

5. Відсутність контролю. Існує ризик того, що системи ШІ стануть занадто потужними та неконтрольованими. Такий форс-мажор може призвести до того, що туристи втратять контроль над своїми даними, а туристичні компанії втратять контроль над своїми системами.

6. Недолік довіри. Деякі люди можуть не довіряти системам ШІ, що може призвести до того, що вони не будуть використовувати їх. Даний розвиток подій може бути проблемою для туристичних компаній, які хочуть використовувати ШІ для покращення досвіду туристів.

7. Необхідність людського втручання. Незважаючи на те, що ШІ може автоматизувати багато завдань, все ще існує потреба в людському втручанні. Наприклад, туристам може знадобитися допомога людського агента, працівника туристичного підприємства, якщо вони стикаються з проблемами під час подорожі.

8. Відсутність уніфікації. Не існує єдиного стандарту для використання ШІ в діяльності підприємств індустрії туризму. Це може призвести до проблем з сумісністю та ускладнити для туристів використання різних систем ШІ при організації туристичного процесу.

9. Необхідність навчання. Туристам і працівникам підприємств індустрії туризму знадобитися навчання, щоб використовувати системи, що може бути додатковим тягарем для туристичних компаній.

10. Непередбачувані наслідки. Використання ШІ може мати непередбачувані наслідки, які можуть бути негативними для туристичної індустрії. Наприклад, ШІ може призвести до монополізації секторів туристичного ринку або до зниження якості туристичних послуг.

Важливо знати про ці проблеми, щоб їх можна було вчасно вирішити. Підприємства індустрії туризму, які впроваджують в свою діяльність ШІ, повинні ретельно зважити всі переваги та ризики.

Таким чином, незважаючи на проблеми, ШІ є інноваційною технологією та потужним інструментом, який може використовуватися для покращення туристичного процесу та зробити подорожі більш зручними, доступними та приємними для туристів.

Впровадження ШІ в туристичну сферу має ряд переваг: для туристів - більш зручні та доступні подорожі, персоналізований досвід, доступ до більшої кількості інформації, більш безпечні платежі; для підприємств індустрії туризму - підвищення ефективності за умови автоматизації завдань, економія часу та коштів, збільшення продажів, покращення обслуговування клієнтів для їх більшого задоволення та лояльності, зниження витрат, покращення прийняття рішень, підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку.

#### *Література.*

1. Аверкина М. Ф., Сидорчук Л. В. Штучний інтелект у бізнесі: переваги та перешкоди у впровадженні. Інфраструктура ринку. 2019. В. 37. С. 164–169. URL: [http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/37\\_2019\\_ukr/25.pdf](http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/37_2019_ukr/25.pdf)
2. Arsenenko I. Implementation of information technologies in the activities of business entities and in the field of tourism / I. Arsenenko, I. Donets Iryna L. Donchenko, O. Nepsha // Глобальні зміни розвитку суспільства на зламі тисячоліть: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 118-122.
3. Ільницька-Гикавчук Г. Я. Роль цифрових платформ в зростанні туристичного бізнесу. 2022. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/01/en-2021-6t1-38.pdf>
4. А. Махно, Н. Городиська. Використання штучного інтелекту у туристичній діяльності. 2022. URL: [https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39700/2/PDT\\_2022\\_Horodyska\\_N-Using\\_of\\_artificial\\_intelligence\\_69-71.pdf](https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39700/2/PDT_2022_Horodyska_N-Using_of_artificial_intelligence_69-71.pdf)
5. Подольський Є. Вплив штучного інтелекту у туризмі. 2022. URL: <https://dip.org.ua/turizm/vpliv-shtuchnogo-intelektu-u-turizmi/>
6. Подольський Є. Стало відомо, як Штучний інтелект може вплинути на світовий туризм. 2023. URL: <https://dip.org.ua/turizm/stalo-vidomo-yak-shtuchnyy-intelekt-mozhe-vplynuty-na-svitovyy-turyzm/>
7. Розгон О. В. Проблеми та перспективи впровадження штучного інтелекту у туристичній діяльності / О. В. Розгон // Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0, 21 травня 2021 року. – Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. – С. 142-148.
8. Шаров, С., Лубко, Д., & Зинов'єва, О. (2022). Використання інтелектуальних систем у туристичному бізнесі. Таврійський науковий вісник. Серія: Технічні науки, (1), 69-75. URL: <https://doi.org/10.32851/tnv-tech.2022.1.8>

UDC: 338.48

*Kateryna Naumik-Gladka*

*Professor, Doctor of Sciences (Economics)*

*Adelina Osmukha*

*Faculty of International Economics and Entrepreneurship*

*Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv*

## **TENDENCES OF THE GLOBAL TOURISM SECTOR: A COMPARATIVE PERSPECTIVE WITH ENHANCED FOCUS ON CIRCULAR ECONOMIC PRINCIPLES AND UKRAINE**

Within the expansive framework of the global economy, the tourism industry has undergone substantial evolutionary shifts, particularly in the wake of recent global challenges. The advent of the COVID-19 pandemic catalyzed a dramatic downturn in tourism activity in 2020-2021, prompting a period of introspection and recalibration within the sector [2]. As recovery commenced in 2021, projections by the World Tourism Organization (UNWTO) indicated a potential resurgence, with international tourist volumes expected to recover to 85% of pre-pandemic levels by 2025 [1]. The UNWTO has notably spotlighted ecotourism as a vigorously expanding segment, with projected annual growth rates of 6% to 8% by 2030, highlighting a shift towards more sustainable and environmentally conscious travel practices [1].

The integration of circular economic principles into the tourism industry marks a pivotal evolution, aiming to minimize waste and promote the sustainable use of resources. This approach is particularly relevant in addressing the environmental impacts of tourism, fostering resilience, and ensuring long-term sustainability. Circular economy strategies in tourism encompass a broad spectrum of practices, including the recycling and repurposing of materials, the conservation of natural resources, and the promotion of local culture and heritage.

The popularity of rural and industrial tourism is illustrative of these principles in action:

1. An increasing consumer interest in the origins and production processes of food and goods reflects a broader awareness of sustainability issues and a desire for transparency.

2. The demand for authentic and unique travel experiences is driving a deeper engagement with local communities and cultures, emphasizing the value of preservation and sustainability.

Regions such as Tuscany in Italy, California's Napa Valley, and Burgundy in France exemplify the integration of circular economic concepts through sustainable agricultural practices, promotion of local produce, and conservation of cultural and natural heritage. These destinations offer immersive experiences that resonate with the principles of circular economy, from farm stays and winery tours to cooking classes that emphasize local, sustainably sourced ingredients.

In Ukraine, destinations like the "Podilskyi Tovtry" National Nature Park, the Carpathian Biosphere Reserve, and the Shatskyi National Nature Park, alongside rural and industrial tourism sites such as the "Shevchenko Village" ethnographic complex and the Lviv Brewery, embody the principles of eco-tourism and sustainability [3-5]. These examples highlight the potential for circular economic practices to enrich the tourism experience, ensuring that it contributes positively to environmental conservation, cultural preservation, and economic development.

Globally, nations like Costa Rica, New Zealand, and Iceland are at the forefront of integrating circular economic principles into their tourism strategies, leveraging their unique natural assets while prioritizing sustainability and environmental protection. This global shift towards circular economy practices in tourism not only enhances the travel experience but also ensures the long-term viability and resilience of the tourism industry [6].

The adoption of circular economic principles in tourism presents an opportunity for innovative development, emphasizing the need for sustainable practices that align with environmental conservation, economic growth, and the well-being of local communities. As the tourism sector continues to evolve, the integration



of these principles will be critical in shaping a sustainable, resilient, and inclusive global tourism industry.

### *References*

1. Сайт з офіційною статистикою та даними ВТО (Всесвітня туристична організація): <https://www.unwto.org/>
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Бойко В. О. Екологічний туризм як складова зеленої економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8773> (дата звернення: 10.02.2024). DOI: [10.32702/2307-2105-2021.4.73](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.4.73)
4. Бойко В.О. Екологічний туризм: проблеми, перспективи та шляхи розвитку. Економіка, фінанси, управління: наукові підходи та практика реалізації: Зб. матеріалів здобувачів вищої освіти і молодих вчених III Всеукраїнської науково-практичної конференції / за ред. Танклевської Н.С. (с. 19-21). 11 березня 2020, м.Херсон: ХДАУ.
5. Бойко В. О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. *Агросвіт*. 2020. № 22. С. 58–65. DOI: [10.32702/2306-6792.2020.22.58](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.22.58)
6. Дехтяр Н. А. Світовий ринок туристичних послуг і пріоритети розвитку туризму в Україні: монографія. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. 470 с.

**УДК 910.3 (908):338.48+379.8**

*Яременко Вадим Павлович, магістр  
Король Олена Миколаївна,  
к. пед. н., доцент, доцент кафедри загальної та  
регіональної географії,  
Сумський державний педагогічний університет  
ім. А.С.Макаренка, м. Суми*

## **БРЕНДИНГ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІЇ**

На сьогодні поняття бренд виступає не лише як креативний продукт рекламно-комунікаційного простору, але й розглядається як особливе комбінування рішень та ідей, за допомогою яких можна побудувати унікальну рекламу території із її різними туристично-рекреаційними ресурсами. Ця реклама особлива, адже презентує географічний осередок територій (в тому числі її туристичні ресурси) через призму нової креативної новації та концепції

для сучасної аудиторії. Завдяки такому аспекту будь-які самотні географічні риси території постають як цікавий інформаційний та інтерактивний аспект для туриста. Це обумовлено тим, що брендинг є практикою, що займається розробкою творчих або авторських ідей переосмислення географічного простору території. Завдяки цьому аудиторія здатна знаходити тут цікаві образи, а також створювати для себе можливість ефективно використовувати туристичний потенціал території, вибудовувати з нею постійний корисний контакт та здобувати для себе цікавий досвід.

Попри необхідність застосування брендингу в географії, ця тематика потребує деталізації та вироблення нових напрямів. Працями, які стосуються нашої проблематики, є ті, які будують уявлення про брендинг територій та його особливості застосування в географії (А. Вергун, А. Ільїна, В. Карапетян, О. Мотуз, Н. Паньків, С. Шевчук та інші). Цінність для нашої роботи також складають напрацювання, що присвячені розкриттю інформаційно-перцепційних засад конструювання туристичного брендингу територій (О. Біловодська, О. Гродзинська, І. Гукалова, О. Колотуха, О. Сухенко та інші).

Водночас, залишається недостатньо вивчена політика брендування різного туристсько-рекреаційного потенціалу територій України та систематизація його закономірностей. Також ця проблематика складає цікавість для дослідження, адже дозволяє з'ясувати креативні брендові особливості створення привабливого образу територій, які є маловідомими чи малорозрекламованими, але із чіткими туристсько-рекреаційними характеристиками. Це є предметом нашої дослідницької уваги.

*Метою нашого дослідження є визначення ролі брендингу у формуванні туристсько-рекреаційної привабливості території (на прикладі Роменського району Сумської області).*

На сьогодні в науці сформувалась низка понять, які стосуються розкриття сутності поняття «туристичний бренд території». Серед них варто виділяти різні означення та позиції, що спрямовані з'ясувати зміст поняття «бренд» в

туристсько-рекреаційній галузі. Вивчаючи ці дефініції, помітно, що багато із них присвячені розкриттю інформаційних, креативних та функціональних стратегій презентації туристичних об'єктів території, які здатні закріплювати для реципієнта її позитивний образ – той, що демонструє відмінні унікальні риси в географічному просторі.

Цікаве осмислення бренду пропонують дослідники А. Вергун та С. Шевчук. За їх словами «Бренд може містити певний рекреаційний імідж (щоб вплинути на сприйняття зовнішніх відвідувачів) і ідентичність (закріплення поглядів та цінностей місцевих жителів і внутрішніх туристів)» [1, с. 148]. Отже, туристичний бренд території – це свого роду творча презентація конкретної географічної дійсності, де важливу роль відіграє не лише факт про її туристичну привабливість, а система впроваджених вербальних та невербальних символів, які презентують її самотність в цікавій інтерпретації, що закріплює в аудиторії певні позитивні очікування та асоціації, створює для них додатковий соціально-економічний та комунікаційний актив її пізнання.

Аналізуючи географічний вимір Роменського району Сумської області бачимо, що однією з особливостей брендування цієї території є репрезентація її географічної самотності крізь призму різних стратегій креативного інформаційного та функціонального презентування. Яскравим свідченням такої політики брендингу в Роменському районі є проведення свята «Калнишева рада» у селі Пустовійтівка. Його завдання – не лише сконструювати образ території як краю, де народився останній кошовий отаман Запорізької Січі, видатна історична постать України – Петро Калнишевський, але й збудувати різні активи (динамічні географічні образи), які б свідчили про цей край як осередок різного дозвільнневого, культурно-мистецького та патріотичного руху. Розглянемо основні особливості брендування цієї території крізь призму впровадження заходу «Калнишева рада».

Отже, перша особливість брендування тут – наповнення заходу

«Калнишева рада» різними культурно-мистецькими заходами, які направлені репрезентувати життя (діяльність, заслуги) останнього кошового отамана Запорізької Січі, загалом славетні козацькі часи. Зокрема, традиційним є показ осередків історико-географічного контексту (музей Петра Калнишевського), які б ввели в ретроспективу часів історико-культурного руху козацької доби та презентували діяльність Петра Калнишевського зокрема. Водночас, під час організації «Калнишевої ради» проводять заходи подієвого характеру (козацькі забави для дітей), які створюють необхідний атрибут, що переносить нас в ті історичні часи. Таким чином організатори прагнуть донести думку, що Роменський район являється не лише осередком, де народилась людина з непересічною долею для України, а й постає територією, яка пов'язана із подіями, що розповідають унікальну історію України.

Друга особливість брендування – це впровадження на заході «Калнишева рада» різних спортивних заходів, патріотичних фестивалів та виставок. Мета такого брендування – показати Роменщину як успішний територіальний осередок для сімейного проведення часу, розвитку морального здоров'я молоді, розвитку у роменчан патріотичної свідомості [4].

Отже, побудова туристичного бренду для української території – це передусім наявність симбіозу креативних та подієвих практик для її презентації. Це зокрема: 1) наявність креативних індустрій та рішень – те, що справляє додаткове враження та є динамічним фактом про територію, презентує її гнучкість та інноваційність в ракурсі туристичного господарства; 2) наявність влучного унікального символізму – набір географічних ідентичностей та об'єктів, що не схожі на туристичні атрибути інших територій. Таким чином турист здобуває стійкі позитивні факти та інформаційно-емоційні образи про туристичну територію та вибудовує з нею контакт на основі цікавих (важливих) асоціацій.

Загалом в науці зустрічається різний досвід інтерпретації поняття «бренд» в ракурсі привабливої туристичної презентації території. Заслуговують

на увагу різні спроектовані моделі, які формують інформаційний базис провадження бренду в комунікаційному полі. Українські дослідники О. Сухенко та О. Колотуха, на прикладі міста Кропивницький, пропонують інформаційну модель бренду, яка збудована з наступних географічних складових: природні об'єкти, знакова фігура, інфраструктурне спорудження, визначення місць та вузька спеціалізація міст [3]. Це демонструє думку, що бренд території – це привабливе туристичне тло території, яке вироблене на основі поєднання різних її об'єктів та активів, що несуть матеріальне та нематеріальне значення.

Яскравим прикладом такої брендованої політики є рекреаційне господарство Роменського району, що охоплює території його північно-східної частини – так званий трикутник, що утворений селами Плавинище, Басівка та Пустовійтівка. Це територія, що концентрує значну кількість історичних місць та археологічних пам'яток. Водночас, туристично-рекреаційний вимір цієї території не обмежується лише цими географічними об'єктами. Ця територія має різні ландшафти, які демонструють унікальний рельєф та об'єкти привабливого екологічного виміру. Відповідно, вибудовується додатковий актив для туристів – споглядання унікальних панорам, їх фотографування. Проблеми для втілення повноцінного брендування території через призму таких рекреаційних об'єктів є відсутність потужної інфраструктури, яка б створювала комфортні умови для туристів під час під'їзду до цих місць та їх перебування саме тут. На нашу думку, цей аспект брендування потрібно розвивати.

Отже, бачимо, що туристсько-рекреаційний потенціал Роменського району має перспективи у брендуванні, адже відображає його унікальну динамічну структуру (особливість), а саме акумулює в собі активи та об'єкти для презентації унікальної географічної ідентичності території, зокрема наявність унікальної історико-географічної самобутності та присутність додаткового подієвого туристичного потенціалу, що забезпечується завдяки

іншим привабливим географічним об'єктам. Це створює нові інтенції та активності аудиторії під час перебування на цій території.

Туристичний бренд території варто розробляти в контексті не широкої (зібраної з різних образів) креативної репрезентації географічної дійсності, а перенесення цієї креативної площини в систему висвітлення найбільш стійкого та влучного образу території. Іншими словами, для території потрібні ті позиції, які б дійсно згенерували влучну креативну та стало-теоретичну її туристичну презентацію – її інформаційно-візуалізований символ, який аудиторія зчитує крізь призму цікавих та унікальних варіативностей, а головне при цьому – ідентифікує географічну самобутність території.

Також влучним візуальним та інформаційним символом для створення бренду території Роменського району є державний історико-культурний заповідник «Посулля». Це територія, яка маючи різні історико-архітектурні пам'ятки та пам'ятки природи, породжує різний ракурс споглядання унікальної геологічної та соціально-економічної історії України. Зокрема, тут знаходяться такі пам'ятки: Скіфський курганний некрополь IV – VI ст. до н. е. (с. Загребелля); городища, які існували в добу Київської Русі; сіверянське городище «Монастирище» (м. Ромни); пам'ятник мамонту у селі Кулішівка (що збудований на місці палеолітичної стоянки); музейні будівлі: музей Петра Калнишевського та архітектурно-етнографічний комплекс «Старе село» (с. Пустовійтівка), Роменський краєзнавчий музей (м. Ромни), Недригайлівський краєзнавчий музей (м. Недригайлів), Музей-садиба Олекси Ющенка (с. Хоружівка) та інші [2]. Такий брендинг території збудований в потрібному для брендингу аспекті – репрезентує географічну самобутність кожного туристичного осередку Роменського району (те, що не характеризує інший туристсько-рекреаційний вимір). Відповідно, вибудовується образ унікальної перцепції (сприйняття) окресленої нами території – аудиторія, перебуваючи тут, формує унікальну емоційну взаємодію із територією, зокрема споглядає конкретний історико-географічний об'єкт та вибудовує для себе

потрібні, неідентичні з враженнями про інші території, асоціації та образи. Водночас, завдяки такій багатоманітності історико-географічних об'єктів, турист отримує різну інформаційно-пізнавальну довідку. А отже, такий бренд Роменщини активно працює на аудиторію, охоплює її різні почуттєві та раціональні рівні в спогляданні його рекреаційних територій.

Отже, туристичний брендинг Роменського району – це фіксування різних інформаційно-комунікаційних інтенцій та географічних об'єктів, які направлені зорієнтувати споживача про об'єднання унікальних туристичних особливостей та ресурсів, наявність особливої географічної риси та різних додаткових нематеріальних та матеріальних активів певної території. Такі сукупності здатні чинити конкретний позитивний вплив на реципієнта або формувати для нього потрібний ефект – можливість ідентифікувати конкретну конкурентність території, стверджувати про її корисні послуги або відзначити наявні тут об'єкти, що ілюструють унікальність в географічному плані.

Помітно, що сучасна наука інтерпретує по різному туристичний бренд територій. Важливо акцентувати увагу не лише на географічній самобутності території, але й максимально креативізувати цей простір, зокрема наповнювати його різними комунікаційними та економічними презентаціями, цікавими туристичними проектами. Вивчаючи їх сутність, ми розкриваємо та систематизуємо унікальні шляхи брендування різних територій України із її різними туристичними об'єктами.

Отже, у результаті дослідження нами з'ясовано сутність поняття «туристичний бренд території». Також підсумком дослідження стало визначення креативних особливостей брендингу у формуванні туристсько-рекреаційної привабливості території.

*Перспективами подальших наукових розвідок є дослідження нових креативних особливостей застосування брендингу для створення нової креативної географічної та туристсько-рекреаційної репрезентації територій України.*

### *Література*

1. Вергун А., Шевчук С. Технології туристичного брендування поствоєнних територій. *Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах війни* : зб. пр. міжнар. науково-практ. форуму, м. Львів, 19–21 квіт. 2023 р. Львів, 2023. С. 146–151.
2. Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К., 2017. –1855 с. (Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України»). URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013186>.
3. Колотуха О., Сухенко О. Перцепційно-географічні засади туристичного брендингу міст (на прикладі міста Кропивницький). *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України* : матеріали IV міжнар. науково-практ. конф., м. Кропивницький, 5–6 квіт. 2018 р. Кропивницький, 2018. С. 122–130.
4. На Сумщині відбулося свято «Калнишева рада». URL: <https://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/25562-na-sumshchyni-vidbuvayetsya-kalnysheva-rada.html> (дата звернення: 30.01.2024).

**УДК 338.48-2:005.966.2(477)**

*Пацюк Вікторія Сергіївна, канд. геогр. н., доцент,  
доцент кафедри туризму та економіки, Криворізький  
державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг  
Іванівна Василенко Анастасія, студентка, Криворізький  
державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг  
Святецький Владислав Юрійович, спеціаліст I категорії,  
ВСП "Політехнічний фаховий коледж КНУ", Кривий Ріг*

### **ВОЛОНТЕРСЬКИЙ ТУРИЗМ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ**

Військові дії, які відбуваються в Україні, значно загальмували розвиток туристичної діяльності. На противагу цьому, нинішні події спровокували інтерес до умовно нових видів туризму. Активного розвитку починає набувати волонтерський туризм, який для багатьох, особливо прифронтових, громад має важливе значення.

Феномен безпосередньо волонтерського туризму вивчали зарубіжні дослідники Стефен Веарінг, Ненсі МакГехі, Мішель Калланан, Сара Томас, К. Картер, Джим Батчер, Пітер Сміт, Х.Л. Сін. Доробок вітчизняних авторів з



даної проблематики поки менш вагомий, однак спостерігається значне зростання висвітлення даної проблематики за останнє десятиріччя. Змістовні дослідження здійснили І.І. Смірнов, О.О. Любіцева, В.К. Кіптенко, М.О. Растрова, О.О. Долинська, І. Кирилюк, Л. Швертко, М. Геваковська, В. Бойко.

Передвісником волонтерського туризму стала волонтерська діяльність. Як зазначає М. Геваковська, спільною ознакою понять “волонтерство” (volunteering), “волонтерська діяльність”, “волонтеризм” (volunteerism), “волонтерські подорожі” (volunteer travel), “волонтерські канікули” (volunteer vacations), “волонтерський туризм” (volunteer tourism) є мотив діяльності, а саме альтруїзм, або безоплатна допомога іншим, винагородою за яку є сам чин волонтерства як такий [5].

Започатковано волонтерський туризм в післявоєнну епоху Другої світової війни. Перші волонтерські програми з'явилися в США в 1950-х роках, коли багато молодих людей вирішили поїхати до Мексики, щоб допомогти місцевій громаді у будівництві шкіл та інфраструктури. Протягом 1958 року у Великій Британії було засновано волонтерську закордонну організацію, а тодішній президент США Джон Ф. Кеннеді у 1961 році заснував Корпус миру. В роботі новоствореної організації приймали участь представники різних країн. З того часу волонтерський туризм невпинно продовжує набувати популярності.

У 1960-х та 1970-х роках волонтерські програми стали популярними серед студентів, які хотіли поєднати відпочинок з можливістю допомогти іншим. Згодом ці програми розширились на весь світ та залучили все більше людей з різних країн та культур. У 1990-х роках волонтерський туризм став досить популярним у Європі та Японії. У багатьох країнах були створені організації, які сприяють організації волонтерських програм, зокрема підтримці місцевих проектів, забезпеченні місцем проживання та харчуванням для волонтерів [4; 6].

У 2000-х роках волонтерський туризм став доступним для людей з різних соціальних та економічних груп населення. Деякі компанії та організації почали пропонувати волонтерські програми, які включають в себе відпочинок та можливість допомогти місцевій громаді. Згодом з'явилися онлайн-платформи, які забезпечують доступ до різних волонтерських програм по всьому світу. Сьогодні волонтерський туризм продовжує зростати, пропонуючи людям різні можливості допомогти місцевим громадам та природному середовищу.

Стефан Веарінг формально визначає категорію “волонтерський туризм” як форму альтернативного туризму, за якою прагнення прибутку поступається більш альтруїстському бажанню подорожувати з метою допомагати спільнотам. Так переважання альтруїстських мотивів над комерційними представляє волонтерський туризм передусім як альтернативу масовому туризму [3].

Ненсі МакГехі вказує на неоднозначність трактування волонтерського туризму. Перше з тлумачень цього поняття ґрунтується на тому, що організатори добровільно жертвують своїм часом, щоб працювати над проектами, метою яких є поліпшення природного середовища і допомога місцевим спільнотам; друге фокусується на розвитку особистості учасників такої діяльності через внутрішню винагороду як власний внесок у відповідні проекти [2].

Як зазначає М. Геваковська, волонтерський туризм – це багатогранне явище, що поєднує у собі ознаки таких видів туризму, як екотуризм, сталий туризм, альтернативний туризм, пригодницький туризм, культурний туризм [5].

За визначенням О. Долинської, волонтерський туризм – це форма туризму, яка включає в себе можливість відвідати іншу країну, регіон або місто, але не тільки з метою відпочинку і розваг, а й для того, щоб взяти участь у волонтерських програмах та виконувати роботу, що допоможе місцевому населенню або природному середовищу. Волонтерський туризм стає все більш популярним серед людей, які бажають не просто побачити нові місця і

познайомитися з новими культурами, але й залишити позитивний слід у тих місцях, де вони побувають [6].

Тож, волонтуризм – це подорож, яка поєднує волонтерство і відпочинок. На відміну від волонтерства за кордоном у звичному для нас сенсі, за довгими програмами зі спеціальними співбесідами, волонтуризм – це, як правило, короткострокові програми. Вони більше зосереджуються на досвіді учасників, а не на фактичному впливі та користі цього волонтерства.

Для волонтерів це можливість поринути в нові культури та підтримати проекти, які принесуть користь громадам, що цього потребують. Водночас волонтуристи поєднують роботу з екскурсіями по нових містах і часто мають більше часу на відпочинок, ніж у повноцінних волонтерських програмах [8].

Основна відмінність між традиційним туристом і волонтером полягає в тому, що турист під час відпочинку є споживачем послуг, передбачених туристичним пакетом, а волонтер створює соціальні послуги, надаючи свою допомогу в місці перебування [5].

Стефан Веарінг вважає туристами волонтерства тих туристів, які за різних причин у свій вільний час провадять організовану волонтерську діяльність, зокрема допомагаючи чи полегшуючи матеріальне становище бідних, відновлюючи якість куточку природного середовища чи досліджуючи аспекти суспільства або природного середовища [3]. Науковець стверджує, що досвід волонтерського туризму впливає на учасника довше, ніж звичайний комплексний тур, що триває 2-3 тижні.

Доволі часто волонтерський туризм асоціюють із солідарним туризмом, однак між ними наявні певні грані, що робить некоректним їх ототожнення. Як солідарний туризм трактують дії, пов'язані з туризмом, що вживаються урядами, туристичним бізнесом і туристами для допомоги людям, які страждають під час і після криз, що ґрунтуються на співчутті до людей, почутті єдності та спільному розумінні суспільних стандартів і обов'язків [1].

Як і будь-який інший вид волонтерський туризм має свої позитивні та негативні сторони. Серед позитивних сторін можна виділити наступні:

1) Допомога та внесок у розвиток громад, яка бути:

- **матеріальною:** транспортування до громади різноманітної продукції та матеріалів;

- **фізичною:** допомога в будівництві, ремонті інфраструктури, прибиранні території тощо;

- **інтелектуальною:** реалізація різноманітних навчальних курсів, освітніх програм для мешканців, проведення різноманітних семінарів та вебінарів.

2) Знайомство з іншою культурою: участь у програмах з волонтерського туризму надає можливість більш глибоко познайомитися з культурою та традиціями певної місцевості, сприяє розширенню світогляду волонтерів.

3) Вплив на саморозвиток: волонтери набувають нових навичок та здібностей, набувають досвіду роботи в міжнародному колективі, покращують комунікаційні та лідерські якості, зростає рівень їх стресостійкості.

4) Формування іміджу територій: волонтери стають свого роду амбасадорами тієї місцевості, де вони надають допомогу і можуть додатково звертати уваги суспільства до певних проблем тієї чи іншої території.

В той же час, волонтерський туризм має також і негативні сторони:

1) Загроза негативного впливу на середовище громади: якщо волонтери не мають досвіду та знань про місцеві проблеми та потреби або ж можуть непрофесійно надати певну допомогу фізичного формату, то їхні дії можуть бути некорисними, а подекуди навіть шкідливими.

2) Загроза негативного впливу на місцевих жителів: надмірна увага та підтримка з боку волонтерів може стимулювати звикання місцевих мешканців до допомоги ззовні та перешкоджати розвитку ініціатив серед громадськості.

3) Загроза культурного непорозуміння: може виникнути на підставі різних релігійних, національних, мовних уподобань тощо.

4) Загроза для життя: відвідування волонтерами прифронтових та повоєнних територій часто є дуже ризикованим і подекуди завершується трагічно.

У публікації Д. Миронец «Волонтерський туризм: проблеми, пошуки, перспективи» зазначається, що волонтерські програми діляться за часом на декілька типів: короткострокові (до 2-х тижнів); середньострокові (до 6-ти місяців); довгострокові (рік і більше). Кожний волонтер сам обирає оптимальний строк [7]. Однак не зовсім погоджуємось з даною градацією, так як занадто тривалі часові відрізки взяті в основу. Тож пропонуємо волонтерський туризм поділити за наступними критеріями:

1. *За тривалістю*: короткотерміновий (до 1 тижня), середньої тривалості (від одного тижня до 1 місяця); довготривалий (від 1 місяця до пів року).
2. *В залежності від місця проведення подорожі*: міжнародний, внутрішній, регіональний.
3. *За метою*: гуманітарний, екологічний, освітній, мистецький, військовий.
4. *За кількістю учасників*: індивідуальний, груповий.
5. *За національним складом відвідувачів*: співвітчизники, представники певної однієї країни, багатонаціональні групи.

Проблематика волонтерського туризму лише починає активно висвітлюватись у вітчизняному науковому дискурсі, однак вже нині зрозуміло, що це один із майбутніх туристичних трендів України. І хоча становлення волонтерського туризму знаходиться лише на початковій стадії, однак він має не просто значний потенціал, а значну потребу в стимуляції розвитку, так як і нині, і в повоєнний період матиме життєве значення для постраждалих територій.

### *Література*

1. Dolnicar, S., & McCabe, S. (2022). Solidarity tourism-How can tourism help the Ukraine and other war-torn countries? URL: <https://osf.io/preprints/socarxiv/4vcpz>

2. McGehee, N. G. (2014). Volunteer tourism: Evolution, issues and futures. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(6), 847-854.
3. *Niche Tourism. Contemporary issues, trends and cases* / Ed. by M. Novelli. – Elsevier, 2005. – 264 p.
4. Бойко В. Волонтерський туризм: сьогодення і перспективи розвитку // Синергія науки і бізнесу у повоєнному відновленні Херсонщини : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ХНТУ, 26–28 квітня 2023 р.) у 2-х т. ; Т. 2 / за ред. О. В. Чепелюк. – Одеса : Олді+, 2023. – С. 143-145.
5. Геваковська М. Волонтерський туризм / М. Геваковська // Вісник Львівського університету. Серія географічна. - 2013. - Вип. 43(1). - С. 178-183. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU\\_Geograf\\_2013\\_43%281%29\\_\\_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Geograf_2013_43%281%29__24)
6. Долинська О.О. Перспективи розвитку волонтерського туризму в Україні / Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту: матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21-22 березня 2023 р.). Хмельницький: ХГПА., 2023. С. 26-29.
7. Миронец Д. Волонтерський туризм: проблеми, пошуки, перспективи // Сучасні тенденції розвитку туризму. ВП «МФ КНУКІМ.- 2015. С.66-67.
8. Що таке волонтуризм та до чого тут українські переселенці? Розповідає американець. URL: <https://evacuation.city/articles/212187/scho-take-volonturizm-ta-do-chogotut-ukrainski-pereselenci-rozprovidaye-amerikanec>

**УДК 338.48**

*Поручинський Володимир Іванович,  
к. геогр. н., доцент, доцент кафедри  
економічної та соціальної географії  
Волинського національного університету  
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **ОВЕРТУРИЗМ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ СУЧАСНОГО УРБОТУРИЗМУ**

Туризм в сучасному світі розвивається значно динамічніше за деякі інші галузі світової економіки, випереджаючи за темпами розвитку й світову економіку в цілому. Туристична індустрія впливає на різноманітні сектори економіки – транспорт, зв'язок, торгівлю, будівництво, сільське господарство. Окрім вагомого економічного ефекту, галузь має велике соціальне значення, адже забезпечує оздоровлення і відпочинок людей, сприяє відтворенню робочої сили, виконує важливу розвиваючу роль тощо.

Незважаючи на позитивні сторони функціонування, туристична сфера має і негативні наслідки свого розвитку. Як і економічні сектори, туризм споживає

природні ресурси, створює відходи, загострює екологічні, культурні та соціальні проблеми [2].

Для опису негативних наслідків масового туризму, серед яких забруднення довкілля й порушення природного ландшафту, використовують спеціальний термін – «овертуризм». Явище овертуризму пов'язане з стрімким зростанням популярності певних місць та міст у світі, що привертають до себе все більше і більше уваги як з боку звичайних туристів, так і користувачів соціальних мереж [7].

Туристичне видавництво Fodor назвало 10 найбільш переповнених туристами напрямків у 2023 році. При складанні списку було враховано кілька показників, а саме кількість туристів, які втручаються в місцеве життя та природу, перевантажену інфраструктуру, яка не може впоратись з відвідувачами, ризики забруднення транспортом. Також відзначається надмірне споживання води в готелях.

До списку потрапили Барселона (Іспанія), Париж (Франція), Дубровник (Хорватія), Венеція та Амальфітанське узбережжя (Італія). Також через масовий наплив туристів до списку включили британський Корнуолл.

В цілому ж до десятки найбільш переповнених туристами напрямків у світі належать: берегова лінія Франції; озеро Тахо в Каліфорнії; Антарктида; Барселона, Париж і Дубровник; Венеція та Амальфітанське узбережжя; Корнуолл; Амстердам; Таїланд (Майя Бей, Ко Тао); Мауї на Гаваях; Американський Захід (озера Пауелл і Мід, Арізона, Невада, Каліфорнія, Юта) [5].

Крім того, Всесвітня рада з туризму та подорожей (WTTC) опублікувала звіт, де зазначені міста, які найбільш схильні до овертуризму у найближчі десять років. До Топ-9 міст, **яким загрожує овертуризм в найближчі десять років** увійшли: Куала-Лумпур, Стамбул, Маніла, Джакарта, Каїр, Делі, Бангкок, Богота, Мумбаї та Хошимін [1; 4].

Відповідно багато країн і міст запроваджують обмеження, щодо відвідування туристами. Зокрема, італійська Венеція з 1 червня 2024 року обмежить туристичні групи, що складаються з понад 25 осіб, і заборонить використання гучномовців. Правила поширюються на центр міста та острови Мурано, Бурано і Торчелло. А з весни у Венеції буде випробувана система продажу квитків, коли денні відвідувачі платитимуть 5 євро за вхід в історичний центр міста [6].

У Амстердамі місцева влада заборонила будувати нові готелі, а також збільшила туристичний податок до 6 % за кожну ніч перебування в готелі. Багато французьких міст запровадили обмеження кількості відвідувачів, оскільки ці напрямки переповнені туристами.

Знамените італійське місто Портофіно, в якому проживає всього 400 осіб, але яке постійно відвідують тисячі людей, встановило зони «без тусовок», що забороняють позувати для фотографій, а будь-хто, хто знаходиться в цих місцях з 10:00 ранку до 6:00 вечора, може бути оштрафований на суму до €270 [3].

У містах Японії планують зміцнити транспортну інфраструктуру, за рахунок збільшення автобусів та таксі. Але ціни на них піднімуть. Ще одна ідея – **просувати нетуристичні міста та місця**, щоб знизити навантаження на популярні пам'ятки.

Франція також заявила про намір обмежити кількість відвідувачів деяких туристичних пам'яток і районів. Серед них абатство Мон-Сен-Мішель у Нормандії, острів Бреа, затока Сугітон та Національний скельний парк у Марселі, а також інші пам'ятки.

Стрімкий розвиток урботуризму в умовах овертуруризму, який спостерігається в містах світу, викликає ряд проблем, серед яких можна відзначити такі: туристичне перевантаження міст, руйнування багатьох історичних і архітектурних об'єктів та пам'ятників, збільшення обсягу міських відходів, недотримання правил безпеки туристів тощо. Влада багатьох міст, які потерпають від надмірного туризму, застосовують різноманітні заходи щодо



поліпшення ситуації як для туристично інфраструктури, так і для самих жителів міст.

#### *Література:*

1. Всесвітня туристична організація. URL: <https://www.unwto.org>
2. Гапоненко Г. І., Василенко А. В. Over- та under-tourism як взаємозалежні явища сучасного глобалізованого свту. Проблеми економіки. 2020. № 1. С. 6-12.
3. Країни ЄС впроваджують обмежувальні заходи для туристів. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/krajini-jes-vprovadzhujut-obmezhuvalni-zakhodi-dlja-turistiv-933954.html>
4. Названо міста, яким загрожує овертуризм у найближчі десять років. URL: <https://tsn.ua/tourism/nazvano-mista-yakim-zagrozhuje-overturizm-v-nayblizhchi-desyat-rokiv-1363980.html>
5. Названо напрямки, які найбільше страждають від «овертуризму». URL: <https://dovkola.media>
6. У Венеції з 2024 року стане платне одноденне відвідування міста туристами. URL: <https://suspilne.media/566481-u-venecii-z-2024-roku-stane-platne-odnodenne-vidviduvanna-mista-turistami/>
7. «Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions». URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420070>

**УДК 338.48.071.2:331.108(477)**

*Ткаченко Тетяна Іванівна,  
д.е.н., професор кафедри туризму та рекреації  
Козоріз Олександр Євгенійович,  
аспірант кафедри туризму та рекреації,  
Державний торговельно-економічний університет, м. Київ*

## **ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК І ЗАЙНЯТІСТЬ В ТУРИЗМІ: НАСЛІДКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

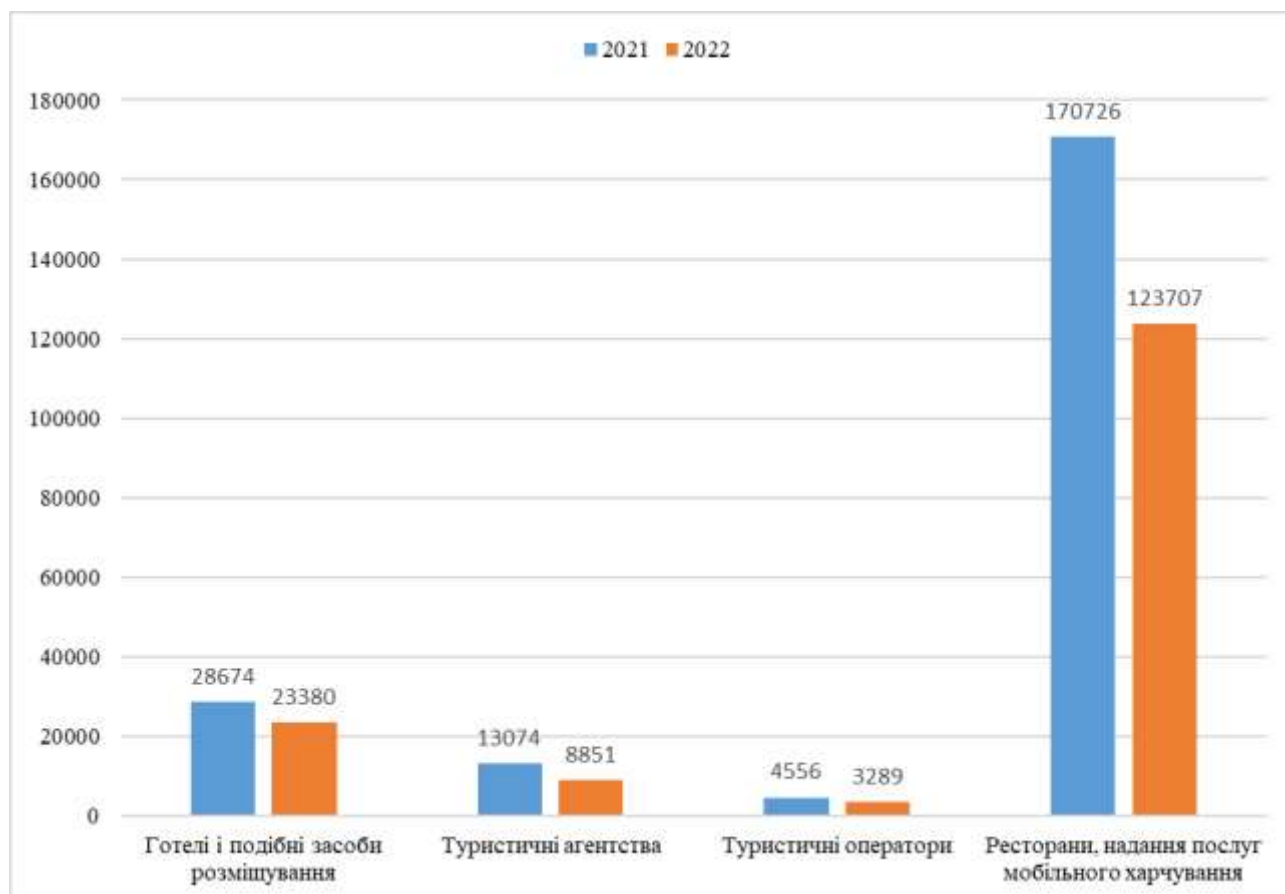
Війна, як і будь-яка форма збройного конфлікту або бойових дій, має серйозні негативні наслідки, які відображаються у різних сферах життя країни в цілому та її громадян: демографічній, економічній, екологічній, побутовій тощо. Наслідками повномасштабної війни в Україні є руйнування інфраструктури, спад економічного розвитку, негативні соціально-психологічні впливи та, найболючіше, – демографічні чинники щодо людського потенціалу,

що невинно тривають внаслідок загибелі громадян, втрати їх здоров'я або їх виїзду закордон на постійне місце проживання.

Одним із економічних наслідків війни в Україні є зменшення кількості суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності, що обумовило зменшення кількості робочих місць, і, відповідно, поглибило проблему безробіття в країні. У 2022 році Національний банк України оцінив рівень безробіття в країні на рівні 25-26%, а, згідно прогнозів, за підсумками 2023 року показник зменшиться до рівня 19%, у 2024 – до 16,5%, а у 2025 – до 15% і нижче [1].

Туризм є високоеластичним до реагування на будь-які впливи зовнішнього і внутрішнього середовища, вразливо реагує на масштабні соціально-політичні та економічні події, і вочевидь не став виключенням щодо негативних трансформацій в країні, пов'язаних із повномасштабною війною: значно скоротились в'їзні туристичні потоки, зменшилась кількість діючих підприємств та кількість зайнятих; негативна динаміка простежується у показниках чистого доходу та рентабельності діяльності підприємств; переважна більшість областей продемонстрували суттєве зменшення надходжень від туристичного збору тощо.

Показник кількості зайнятих за 2021-2022 роки у суб'єктах господарювання основних сегментів забезпечення подорожі зменшився, а саме: готелів і подібних засобів розміщування – на 35,7%, туристичних агентств – на 33,5%, туристичних операторів – на 32,9%, ресторанів та надання послуг мобільного харчування – на 28,2% (рис. 1).



**Рис. 1. Кількість зайнятих працівників у суб'єктах господарювання сфери туризму за 2021-2022 роки, осіб**

*Джерело: узагальнено авторами на основі [3]*

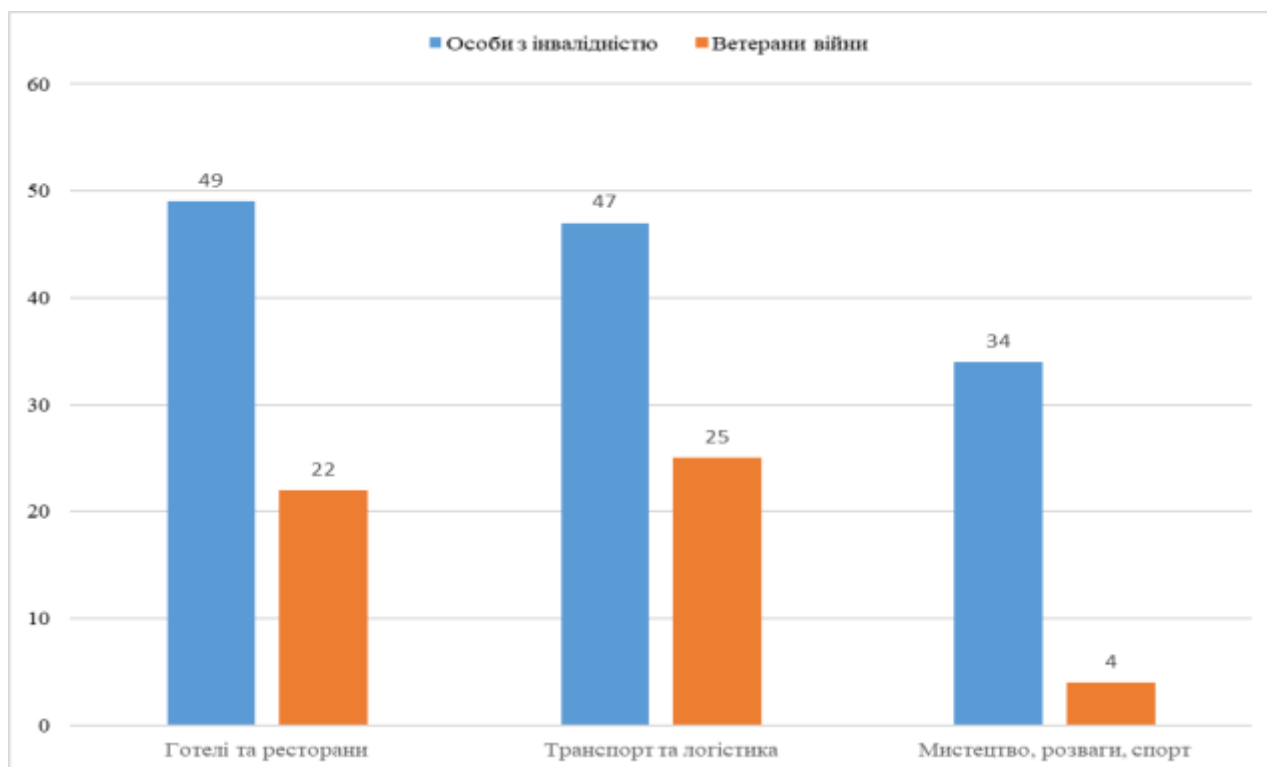
Слід зазначити, що нині в цілому у національній економіці країни за результатами дослідження кадрового порталу *grc.ua* 80% компаній працюють у режимі, що повністю відповідає їх довоєнному, 12% – працюють частково, але планують повноцінне поновлення діяльності. Крім того, у 2023 році 88% компаній активно наймали персонал, і прогнозується, що дана тенденція збережеться й у 2024 році. Більш того, 82% опитаних шукачів роботи та працівників пов'язують своє майбутнє з Україною і планують залишитися в країні. Все це загалом формує підґрунтя для позитивних зрушень у вирішенні проблеми безробіття [3].

Наприкінці 2023 р. кількість нових вакансій була більшою, ніж у 2022 р. При цьому зменшилася активність шукачів працевлаштування. Тобто попит на робочі місця на ринку праці в Україні поступово стабілізується, хоча

пропозиція робочої сили стає меншою [4]. Створення більшої кількості робочих місць для людей з інвалідністю та ветеранів війни сприятиме вирішенню проблеми інклюзивного розвитку. Це допоможе також у вирішенні проблем інтеграції та соціалізації цих категорій у активне суспільне життя. Слід відмітити, що 31% роботодавців відзначили формування інклюзивного, різноманітного робочого середовища та реінтеграцію ветеранів до професійного життя як один із викликів для їх майбутньої діяльності [3].

Інклюзивний розвиток в туризмі, маючи на меті відкриття доступу до можливостей для всіх категорій громадян, потенційно має шанси стати одним із напрямків вирішення проблеми зайнятості в Україні, адже за своєю концепцією фокусується на вирішенні проблем вразливих верст населення, і, перш за все, осіб з інвалідністю, жінок, молоді тощо. Актуалізація вирішення проблем інклюзивного розвитку підвищується також за причин дискримінації претендентів на робочі посади за віком з боку роботодавців (відповіді 23% респондентів при опитуванні). Запорукою відновлення країни вважають створення привабливих умов праці для молоді (53% респондентів) [3]. Вважаємо, що інклюзивний розвиток в туризмі сприятиме вирішенню зазначених проблем та завдань.

У соціально-розвинених суспільствах та економічних системах підприємства сфери туризму є відкритими для представників уразливих верств населення та сприяють реалізації їх потенціалу, отримуючи відповідні вигоди. Так, мають місце певні перестороги у роботодавців щодо залучення до роботи осіб з інвалідністю, побоюючись відсутності необхідної кваліфікації у цих осіб, нестачі належної інфраструктури робочих місць, браку знань щодо поводження з людьми, що належать до цієї категорії. Результати опитування представлено на рис. 2.



**Рис. 2. Частки підприємств за окремими видами економічної діяльності сфери туризму, які наймали представників уразливих груп населення, % від загальної кількості підприємств**

*Джерело: складено за даними [5]*

Ефективне управління процесами інклюзивного розвитку на підприємствах сфери туризму, разом з тим, може нівелювати вищезазначені проблеми. Організаційним прикладом вирішення питань може бути реалізація спеціальних програм навчання для отримання необхідних знань та навичок на робочому місці, формування стилю роботи або методам організації праці, що позитивно впливатиме на результати роботи підприємства.

Щодо забезпечення необхідних умов праці слід відмітити, що Кабінет Міністрів України запровадив програму надання роботодавцям компенсацій витрат на облаштування робочих місць для осіб з інвалідністю, яких станом на 2023 рік налічувалось близько 3 млн осіб. Роботодавці можуть розраховувати на компенсації за умов придбання таких допоміжних засобів, як: меблів, допоміжних засобів для позиціонування курсора та тактильних комп'ютерних дисплеїв, брайлівських клавіатур та портативних пристроїв, підйомних платформ для робочих місць, допоміжних засобів для відтворення звуку та для

забезпечення здатності чути і бачити тощо. Загалом передбачається надання компенсацій щодо облаштування робочих місць для осіб з інвалідністю I групи – до 100,5 тис. грн (15 мінімальних зарплат) та для осіб з інвалідністю II групи – до 67 тис. грн (10 мінімальних зарплат) [6].

Важливим аспектом інклюзивного розвитку в туризмі вважаємо збільшення пропозиції інклюзивного туристичного продукту та його популяризації. З одного боку підприємства та їх послуги (послуга як соціальне благо) стають доступними для максимально широкого кола споживачів, збільшуючи ступінь залучення представників вразливих верств у суспільне життя населення, а з іншого – відкриває для бізнесу перспективи розширення ринку збуту та зміну динаміки фінансових результатів діяльності на позитивну.

Отже, туризм, як і інші сектори економіки України, постраждав від повномасштабної війни, негативні наслідки якої підтверджуються зменшенням рівня результативності фінансово-господарської діяльності підприємств. Однією з ключових проблем на різних рівнях управління постає кадровий голод і, відповідно, необхідність пошуку нового персоналу та талантів. Інклюзивний розвиток покликаний забезпечити доступ до можливостей та суспільних благ усім верствам населення. Інструментом виступатиме інтеграція осіб з інвалідністю у суспільне життя.

Підприємства сфери туризму, які виконують соціально-економічні, виховні та культурологічні функції, покликані сприяти процесу інтеграції і впроваджувати інклюзивні програми у свою діяльність, відкривати можливості для вразливих верств, використовувати інструменти державної та благодійної підтримки. У продуктовому портфелі туристичних підприємств доцільно впроваджувати інклюзивний туристичний продукт, підтримувати розвиток інклюзивного (доступного) туризму. Серед завдань залишається визначення ступеню готовності підприємств сфери туризму наймати осіб з інвалідністю, позицій, на які підприємства готові наймати даних осіб та вивчення наявних

перешкод на цьому шляху. Цим питанням будуть присвячені подальші дослідження.

*Література:*

1. Інфляційний звіт НБУ. Національний Банк України : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-jovten-2023-roku> (дата звернення: 25.02.2024).
2. Економічна статистика. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.02.2024).
3. Барометр ринку праці України 2023. Прогнози на 2024. Кадровий портал grc : веб-сайт. URL: <https://barometr.grc.ua/> (дата звернення: 25.02.2024).
4. Ринок праці-2024: кадровий голод, знання англійської та робота в офісі. Український тиждень : веб-сайт. URL: <https://tyzhden.ua/rynok-pratsi-2024-kadrovij-holod-znannia-anglijskoi-ta-robotu-v-ofisi/>
5. Ринок праці України 2022-2023: тренди, тенденції та перспективи. Фонд міжнародної солідарності : веб-сайт. URL: [https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd\\_ukraine-lm-1.pdf](https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf) (дата звернення: 25.02.2024).
6. Мільйон за інклюзію: як працевлаштовують осіб з інвалідністю. Державний центр зайнятості : веб-сайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/milyon-za-inklyuziyu-yak-pracevlashtovuyut-lyudey-z-invalidnistyu>

**UDC 379.85**

*Andrii Protsenko, PhD in Education, Docent, Associate Professor,  
Olena Kotova, PhD in Education, Docent, Associate Professor,  
Viktoriia Tsybul'ska, Candidate of Sciences in Physical Education  
and Sports, docent, Associate Professor,  
Hanna Sukhanova, Senior Lecturer,  
Department of Theory and Methodology of Physical Education and Sports,  
Bogdan Khmel'nitsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia*

**SPORTS AND HEALTH TOURISM AS A MEANS OF PHYSICAL  
RECREATION**

Maintaining health is one of the top priorities, the solution of which requires a comprehensive approach to all areas of human activity.

These are, directly, such spheres of human life activity as:

- production activity, in which man is the basis of the productive force of society, which entails an increase in working capacity;
- health-improving, recreational, due to which a person preserves and strengthens his health, which in turn entails an increase in his active period of life activity;
- leisure, aesthetic, which is expressed in the rational use and organisation of free time with a combination of active forms of recreation.

One of such approaches is recreational activities of sports and health tourism, which today is one of the most effective health-preserving aspects, where the formation of a healthy lifestyle of a person and society as a whole is of great national importance [1, p.108].

The National Strategy for Recreational Physical Activity in Ukraine until 2025 «Physical Activity - Healthy Lifestyle - Healthy Nation» provides for the active involvement of different segments of the population and aims to ensure the formation and implementation of a multi-purpose, comprehensive policy to encourage Ukrainian citizens to engage in recreational physical activity [6]. An effective means of health-improving physical activity of different age groups is sports and recreation tourism [7-10].

Nowadays, in order to consider sport and recreational tourism it is necessary to approach it from the position of physical recreation.

Physical recreation is the organisation of active recreation for people with the use of physical exercises and enjoyment of the process. Physical recreation is the organisation of active recreation for people with the use of physical exercises and enjoyment of this process [5, p.17].

Physical recreation is motor, active recreation and entertainment, which includes the use of physical exercises, various mobile games, various sports and natural forces of nature, through which the individual achieves good mood and well-being. Through physical recreation an individual recovers his/her mental and physical efficiency.



Sports and recreation tourism is one of the most popular and affordable forms of recreation within the domestic tourism industry. It is especially intensively developing in areas with a significant cultural and historical heritage [3, p.184].

In their studies, O. Dmytruk and Y. Shchur note that sports and recreation tourism necessarily involves overcoming the route in an active way, i.e. without the use of motor vehicles, relying only on one's own strength, using the skills of walking, skiing, rafting and boating, cycling, etc. Active movement is a defining feature of sports and recreation tourism. On this basis, it can be called active tourism (foreign language equivalents: adventure tourism, extreme tourism, action tourism) [2, p. 7].

They also distinguish the basic integral functions of sports and recreation tourism as follows

- recreational – combines the sports component and the health aspect;
- developing – manifested at all stages of preparation and implementation of the trip;
- entertainment – determines that sports and recreation tourism in all its components (sports and recreational) should bring pleasure to a person [2, p. 9].

G.Grokhova in her scientific work notes that «sports and recreation tourism is not a service sector by its very nature, but it is a rather independent and socially oriented sphere and way of life of a significant circle of society, for which amateur tourism serves as an effective means of physical recovery, moral development and self-improvement. Creating conditions for active leisure, including using the resources of mass sports and physical culture, is a key area of activity for authorities at all levels in addressing the challenge of shaping a healthy lifestyle. In determining the priorities of sports policy, it is important to take into account the needs, motives, and interests that underlie a person's sports and leisure activities. It is also important to analyse the barriers to access to sports and physical education services for different groups of the population, including socio-cultural and psychological barriers, and to implement comprehensive measures to minimise them. Through its health, recreational, educational and communicative functions, health and sports tourism is

the most important means of developing the human potential of society for health protection. Using free time for amateur, recreational sports and physical culture, defining it as an active type of leisure, it is possible to strengthen and restore the physical condition of the body and this is constructed by a set of activities that are implemented on the person's own will, which result in the effects of relaxation, pleasure, moral, psychological and physical recovery and development of the individual» [1, p.108-109].

In order to consider the main problems of health and recreation direction of tourism it is necessary to take into account its close relationship with the field of physical culture and sport, respectively.

If we consider the motive of improving the health of an individual as well as his physical condition as the main factor of tourism should pay attention to the fact that tourism then should be considered an active form of using free time intended for recreation. Given the fact that in today's world is an acute problem of not only a decline in the general indicators of life, but also the loss of moral guidelines of society, the state and its institutions should approach more carefully to the issue of raising the demand and raising interest and attention to this type of health procedure, which will increase the person's spiritual and physical qualities.

For many people, this type of tourism is a hobby, as well as, as mentioned above, it is a modern technology to improve the physical health and spiritual qualities of man. But in addition to all this for many people it is a part of life.

It is also important to take into account the fact that sports and health tourism itself does not require large investments and the purchase of expensive equipment [2]. Nor does it require expensive material and technical bases. The main base of sports tourism are tourist clubs in the city and inexpensive equipment, which makes it more accessible in the organisation for society. The main costs go mainly to the maintenance of clubs, the organisation of sports and recreational activities, to maintain the equipment and provide a minimum of service in the natural

environment. The tourist himself, as such, does not bear any costs, paying only for food and expenses for travelling to the place where the trek starts.

At the present stage, the sphere of sports and recreational tourism is in urgent need of highly qualified specialists who will carry out preventive work to improve the health of the population through tourism and physical recreation in the following two directions: daily and weekly compensatory recovery of psychophysical forces of a person and extended – during the holiday period [4].

The above allows us to assert that the sports and recreational direction of tourism is a socially oriented sphere of human life. With the improvement of the welfare of our society and the improvement of the quality of life of the population, the development of this area will have a progressive character, and the number of highly qualified specialists will grow at a higher rate.

### *References*

1. Грохова Г.П. Роль і місце оздоровчого туризму в системі рекреаційних послуг. *Основи спортивного туризму в рекреаційній діяльності: збірник наукових праць* Харків : ХДАФК, 2016. С.108-112.
2. Дмитрук О. Ю., Щур Ю.О. Спортивно-оздоровчий туризм : навч. посіб. К. : Альтерпрес, 2003. 232 с.
3. Єрко А. Поняття спортивно-оздоровчого туризму та його характерні риси. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. №6(225). С.184-187.
4. Конох А. П. *Професійна підготовка майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищому навчальному закладі: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2006. 494 с.*
5. Круцевич Т.Ю., Безверхня Г.В. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: навч. посібник . К.: Олімп. л-ра, 2010. 370 с.
6. Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». Схвалено Указом Президента України від 9 лютого 2016 року №42/2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2016#n14> (дата звернення: 14.02.2024)
7. Проценко А.А., Котова О.В., Суханова Г.П., Кирієнко О.Г. Мотивація студентської молоді до занять спортивно-оздоровчим туризмом. *Географія та туризм: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (28 лютого - 1 березня 2023 р., м. Харків) / за заг. ред. Муромцевої Ю. І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С.66-69.*
8. Проценко А.А., Суханова Г.П. Спортивно-оздоровчий туризм як засіб фізичної рекреації різних вікових груп населення. *Туристичний бренд як чинник формування позитивного іміджу Гайворонської міської територіальної громади: (проводиться в рамках*

туристичного фестивалю «GoodoK\_Fest») : зб. матеріалів Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Гайворон, 21 трав. 2021 р.). Умань: Візаві, 2021. С.171-173.

9. Chalii L., Kindrat V. The Place of Sports and Recreation Tourism in Physical Activity of Students of Higher Education Institutions. *Physical Education, Sport and Health Culture in Modern Society*. 2018. № 2(42). pp. 91-95.

10. Dusanov U.S. Sports and health tourism in the physical education of students. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. Vol. 7. №. 5, 2019. pp.67-71.

**УДК 338.48+914/919**

**Стешенко Леся Ігорівна,**

*к. екон. н., зав. відділення туризму та готельно-ресторанної справи*

*Волинський фаховий коледж НУХТ, м. Луцьк*

**Савченко Ірина Анатоліївна,**

*к. геогр. н., викладач фахових дисциплін*

*Волинський фаховий коледж НУХТ, м. Луцьк*

## **ТУРИЗМ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ ТА УКРАЇНИ**

Інноваційна система Ізраїлю сьогодні одна з найуспішніших у світі, а Україна безумовно може використати цей досвід для розвитку свого туристичного ринку. Тривалий час просуванню України на світовому туристичному ринку заважає відсутність державної політики у відповідній сфері, брак інформації для туристів, візові бар'єри та інформаційний фон навколо держави.

На початку 2022 р. спільним для України та Ізраїлю було те, що ці держави стрімко розвивались, але при цьому перебували у стані неоголошеної війни зі своїми сусідами. Причому Ізраїль має півстолітній досвід збройної конфронтації, але розвиток туристичної галузі є одним з державних пріоритетів. В Ізраїлі на кожен пріоритетний вид туризму (паломницький, медичний, освітній, пізнавальний) виділяється окремий бюджет для реклами та розвитку [2].

Незважаючи на часті військові дії в Ізраїлі наявна безпрецедентна безпека туристів. Аеропорти обладнані однією з найкращих систем безпеки у світі, а за

допомогою системи Smart City контролюється ситуація в містах. Все це дуже широко рекламується. Певний період розвитку туризму заважало те, що в країні багато військових і майже всі громадяни країни озброєні. Але і цей бар'єр вдалося подолати завдяки грамотній рекламі [1].

Експерти туристичної галузі України вважають, що в першу чергу потрібно зламати стереотипи про Україну і представити її у вигідному для туризму світлі. Для цього необхідно частіше брати участь у міжнародних туристичних виставках і форумах. Проте за 30 років незалежності на просування бренду України ніколи не виділяли потрібної кількості коштів.

Якби це жорстоко не звучало, війна зробила найбільшу промоцію України у світ. Тепер кожен знає, де розташована наша держава, а познайомитись з нашою культурою – вважає за честь. Тому представники тих країн, які солідарні у нашій боротьбі з агресором будуть активно відвідувати нашу країну після перемоги.

Туризм в Україні все ж адаптувався до умов війни і поступово перелаштувався на інші формати. До нас приїздить багато закордонних дипломатів, громадських активістів, журналістів та волонтерів. протягом 2022 р. в Україну в'їхало майже 2 млн. іноземців.

Активні бойові дії не завадили хасидам святкувати Рош га-Шана в Умані у 2022 р. Так, 23 тис. паломників все ж приїхали до міста, що вдвічі перевищило очікування влади. Для прикладу, під час пандемії коронавірусу у 2020 р. на свято прибуло 2,5 тис., а у 2021 р. – 30 тис. хасидів.

Поновився і поживався внутрішній туризм. Тут найпопулярнішими серед українців стали більш безпечні західні регіони України (Чернівецька, Львівська та Закарпатська області).

Для просування внутрішнього турпродукту застосовуються різноманітні цифрові технології. Туризм та Інтернет тісно пов'язані. Інтернет, з одного боку, є сферою для створення інновацій, з іншого боку – допомагає їх просувати, популяризувати та продавати. У мобільних телефонах з'явилися різноманітні

додатки, які пов'язані з туризмом і сферою обслуговування і використовуватися для різних цілей, серед яких засоби електронного туризму, електронного маркетингу, трепел-блогери тощо.

Серед інновацій, які можливі для впровадження в туристичній галузі України в даний момент можна виділити: пакет послуг «blue way», який дотримується принципів відновлюваного, енергоефективного та екологічного використання ресурсів, у тому числі й у розміщенні туристів; відкриття концептуальних готелів, які можуть бути в унікальному місці або мати специфічний дизайн, історичну важливість; відкриття хостелів для популяризації подорожей серед молоді та можливості знизити ціну на подорож.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну повністю припинилось авіаційне транспортне сполучення. За його відсутності почав активно розвиватись залізничний транспорт. На сьогодні маємо кілька нових маршрутів з заходу України до європейських столиць (Львів-Перемишль, Луцьк-Будапешт-Відень, Київ-Варшава, Рахів-Валя Вішеулуй, Чоп-Зохань тощо), планується будівництво вузькоколійки щоб інтегруватись в європейську залізничну систему. Вважаємо, що саме цей напрям є дуже перспективним, оскільки залізничні подорожі є популярнішими ніж авіаційні серед європейців. В містах України оренда автомобіля набуває все більшу популярність. Також планується введення в експлуатацію платних доріг для зменшення шляхових пробок; впровадження «штучного інтелекту» у громадському транспорті.

Зробити власний внесок у просування українського турпродукту намагаються майбутні фахівці з туризму Волинського фахового коледжу НУХТ. В процесі навчання вони всебічно досліджують різноманітні туристичні атракції міста Луцька та апробовують нові екскурсійні продукти. Зокрема використовують QR-коди при розробці квест-екскурсій, мобільні додатки доповненої реальності (наприклад в процесі проведення екскурсії «Мурали міста Луцька»), мобільні карти з квест-локаціями, чат GPT для формування та

опису програми подорожі (в технології розробки турів), окремі інструменти штучного інтелекту для розробки і поширення реклами.

Своїм доробком здобувачі прагнуть подолати проблему одноденного перебування туристів в Луцьку, всебічно ознайомити лучан з туристичними атракціями.

Сьогодні частка від туристичної діяльності в загальній структурі ВВП України не перевищує 2,3% та потребує значних вкладень. Частка капітальних інвестицій у туристичну діяльність від загальної кількості становить лише 1,3%.

Щоб залучити іноземні інвестиції в туристичну сферу України потрібно суттєво підвищити рівень довіри до влади, знизити втручання органів державної влади в сектор приватного бізнесу, подолати тіньову економіку та корупцію, стабілізувати політичну ситуацію та податкову систему, а також затвердити стратегію економічного розвитку країни.

Основними проблемами, через які ми не може швидко перейняти та впровадити досвід Ізраїлю є: за 30 років незалежності в Україні досі неформована інституція управління туризмом; прослідковується невідповідність між наявними унікальними туристичними ресурсами України та ступенем їх освоєння; досі не створено сучасної законодавчої бази розвитку туризму; хоч туризм в Україні задекларовано пріоритетною сферою діяльності, спостерігається нехтування ним з боку влади, не має ні організаційної ні фінансової підтримки.

На нашу думку, поки залучення великих іноземних інвестицій в туристичну сферу України на паузі, невеликі локальні стартапи мають хорошу перспективу. В даний час здобувачі Волинського фахового коледжу НУХТ готують проект туристичної промоції Луцька (театралізовані екскурсії романтичними місцями Луцька, арт-екскурсії, екскурсії покинутими об'єктами, екскурсії давніми кладовищами, відьомськими місцями Луцька тощо),

доповнені майстер-класами та квестами) та шукають ресурси та перетворити свої ідеї на ефективні проекти.

*Література*

1. Фастовець О. Розвиток сфери туризму Ізраїлю: досвід для України / О. Фастовець // *Економіка та суспільство*. Випуск 41. 2022. С.144-152.
2. Яворська О. Туризм як елемент іміджу Держави Ізраїль на міжнародній арені сьогодні / О. Яворська // *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*. Збірник матеріалів V міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2023. С. 321-326.

**UDC 338.48; 911.3**

*Svitlana Karpenko, 4th year student,  
specialty 014.07 Secondary education. Geography,  
Yuliia Muromtseva, PhD in Economics, Docent,  
Associate Professor of the Department of Social and Economic Disciplines  
and Geography, Kharkiv National Pedagogical University named  
after H.S. Skovoroda, Kharkiv*

## **CREATIVE INDUSTRY AND TOURISM IN UKRAINE: PROSPECTS AND DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT**

The tourism industry is a significant driver of economic growth and development in many countries around the world. In Ukraine, the tourism industry has the potential to be a key locomotive for the development of the domestic creative economy.

The creative economy is a sector of the economy that is based on the generation and exploitation of intellectual property. It includes a wide range of industries, such as the arts, culture, design, and media. The creative economy is a rapidly growing sector of the global economy, and it is estimated to account for over 7% of global GDP.

The tourism industry is closely linked to the creative economy. Tourists are attracted to destinations that offer unique and creative experiences. They are



interested in visiting places where they can learn about different cultures, see works of art, and experience new forms of entertainment.

The problems of development of creative industries, tourism and the functioning of the creative economy are raised in the articles of many researchers. In particular, in such authors as Vakhovych, I., & Chul O., Zhulyd Yu. [1], Yemelyanova E.S. [2, 3], S. Plutalov O. F Lugovskoy [4], Senchenko V. Smolinskaya, S. D., Muromtseva Yu. [5, 6, 7], Gnatkovich, O. D., & Sich [8] etc.

The development of the tourism industry in Ukraine can help to stimulate the growth of the domestic creative economy. This is because the tourism industry can create demand for creative products and services. For example, tourists may purchase souvenirs, attend cultural events, or hire creative professionals to guide them around.

There are a number of ways to promote the development of the tourism industry in Ukraine. One way is to invest in the development of creative infrastructure. This includes building and upgrading cultural facilities, such as museums, theaters, and art galleries. It also includes investing in the development of natural attractions, such as parks, beaches, and historical sites.

Another way to promote the development of the tourism industry is to market Ukraine as a tourist destination. This can be done through advertising campaigns, public relations efforts, and participation in international tourism trade shows.

The development of the tourism industry in Ukraine can have a number of positive benefits for the country. It can help to create jobs, generate income, and promote economic growth. It can also help to raise the profile of Ukraine on the international stage and promote cultural understanding.

According to the principles of the Sustainable Development concept, creative economy products are capable of ensuring a balance between the needs of the population at the present stage of societal development and protecting the interests of future generations, since they are mostly innovative in nature. Creative economy products can help to achieve this balance by providing economic opportunities while also protecting the environment and promoting social and cultural development.

Ukraine has incredible potential across many sectors of the creative industries and tourism. There are 8 sites in Ukraine that are included on the UNESCO World Heritage List - 7 cultural sites and 1 natural site [9]:

- Kyiv: Saint-Sophia Cathedral and Related Monastic Buildings, Kyiv-Pechersk Lavra (1990)
- Lviv – the Ensemble of the Historic Centre (1998)
- Struve Geodetic Arc (2005)
- Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany (2007)
- Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine (2013)
- Residence of the Bukovinian and Dalmatian Metropolitans (2011)
- Tradition of Ukrainian Borscht (2023)
- Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany (2007)

Here are areas with major potential for development in creative industries (tab 1).

**Table 1**

**The potential and directions of development of the creative industry and tourism in Ukraine**

<b>Area</b>	<b>Potential</b>	<b>Considerations</b>
<b>Music and Film</b>	Rich history, talented artists	Supporting development, combining traditions with modernity
<b>Design (Fashion, Architecture, etc.)</b>	Innovative designers	Investments in resources, training, promotion
<b>Software and IT Development</b>	Thriving IT sector	Development of creative tech directions
<b>Crafts and Folk Arts</b>	Vibrant traditions	Modernization of production and marketing
<b>Cultural Tourism</b>	Historical sites, museums, festivals	Investments in infrastructure and promotion

<b>Ecotourism</b>	Natural resources	Development of responsible ecotourism
<b>Gastronomic Tourism</b>	Diverse cuisine	Festivals, tours, farm-to-table dining
<b>Urban Tourism</b>	Unique cities	Development of infrastructure, entertainment, nightlife

To implement the development of the creative industry and tourism in Ukraine, the following must be done:

**Education and Skill Building.** Investing in educational programs and training initiatives within creative fields will bolster the talent pool and make Ukraine's offerings more attractive.

Investment in infrastructure (roads, airports, hospitality, and general tourist-friendly facilities are essential for supporting the expansion of these sectors):

**Marketing & Promotion.** Ukraine needs a strong global marketing campaign focused on its unique offerings and cultural strengths.

**Safety and Security.** With the ongoing conflict, ensuring the general safety and security of visitors will be an important element in rebuilding trust.

In conclusion, the tourism industry has the potential to be a key locomotive for the development of the domestic creative economy in Ukraine. By investing in the development of creative infrastructure and marketing Ukraine as a tourist destination, the government can help to create jobs, generate income, and promote economic growth.

The tourism industry can help to promote the development of other sectors of the economy, such as transportation, hospitality, and retail. The tourism industry can help to preserve and promote Ukrainian culture. The tourism industry both with creative economy can help to foster a sense of national pride and identity.

Overall, the tourism industry has the potential to be a major force for economical development in Ukraine. By developing the tourism industry, the government can help to improve the lives of Ukrainians and create a brighter future for the country.

### *References*

1. Вахович, І. М., & Чуль, О. М. (2014). Розвиток креативної економіки в умовах транскордонного співробітництва. *Проблеми економіки*, (3), 182-186.
2. Ємельянова, Є. С., and Б. М. Цимбал. "Україна та Франція: діалог національних культур як засіб взаєморозуміння та пізнання світу." *Національне та інтернаціональне у світовому культурному просторі*: 58.
3. Ємельянова Є.С. (2021) Роль інформаційних центрів закладів вищої освіти Франції в організації самостійної роботи майбутніх фахівців з туризму // *Географія та туризм : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф.*, Харків, 26 лют. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. проф. Лоцмана П. І.]. Харків : ХНПУ, 2021. – С.39 – 41.
4. Луговський, О. Ф. (2021). Промисловий дизайн як складова креативної економіки. *СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ДИЗАЙНУ ТА МИСТЕЦТВА*, 256.
5. Муромцева, Ю. І. (2020). Соціально-демографічні чинники розвитку туризму на Харківщині. *Історія та географія*, (56), С. 110-116.
6. Муромцева, Ю. І. "Туризм у профорієнтаційній роботі вчителя." (2019).
7. Смолінська, С. Д., Гнаткович, О. Д., & Сич, О. А. (2023). Стратегія розвитку креативного сектора вітчизняної економіки. *Економічний простір*, (187), 73-77.
8. UNESCO website: <https://whc.unesco.org/en/list/>

**UDK 338.48**

*Nina Yukhno, 4th year student of Tourism Department,*

*Research supervisor: PhD in Economics, Associate Professor  
Aldoshyna M. Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,  
Kharkiv*

## **THE IMPACT OF E-COMMERCE ON THE MODERN CHINESE ECONOMY AND ITS PART OF TOURISM IN CHINA**

E-commerce, as a key element of the modern global economy, has become important for the development of countries, especially for China, which occupies a leading position in this segment. In the context of a rapidly changing economic space, e-commerce in China is becoming a determining factor, influencing various aspects of economic activity and social development. Today, with the world becoming more

digital and consumers increasingly preferring online shopping, research on the impact of e-commerce on China's economy is becoming extremely relevant.

In terms of tourism, e-commerce plays an important role in China. With the development of online platforms for booking hotels, transportation tickets, and other travel services, Chinese consumers have convenient access to plan their trips online. Tourism is an important aspect of e-commerce in China, with an increase in online bookings and a growing number of tourists using the internet to plan their trips and purchase tickets and services. The popularity of mobile applications for tourism is also growing, reflecting the general trend of using mobile devices in all walks of life. In this way, e-commerce contributes to the development of tourism in China, providing convenience and accessibility for millions of tourists.

In recent decades, e-commerce in China has experienced significant development and has become one of the main pillars of economic growth. The speed of adoption of digital technology and internet connectivity in Chinese society has accelerated and changed the way people interact with commodity markets and complete their purchases. The growing popularity of mobile devices and access to the internet have led to e-commerce becoming not only convenient but also a predictable and profitable way for businesses and consumers to interact. In this context, the analysis of the impact of e-commerce on China's economy is of critical importance for the country's further development. Given the powerful potential of the Chinese electronic market and its impact on the global economy, the study of this issue becomes strategically important for understanding and planning future directions of economic growth [3, 4].

According to data from Statista, China's e-commerce volume reached an all-time high in 2023, exceeding \$2.8 trillion, accounting for more than 50% of the world's total e-commerce volume. This figure is projected to grow, reaching \$5 trillion by 2025. According to these data, more than 800 million Chinese are actively shopping online, making China the largest electronic trading platform in the world.

Statista also provides data on mobile commerce, noting that approximately 80% of all transactions in Chinese e-commerce take place through mobile devices. In addition, Statista indicates that China leads the world in terms of the number of mobile payment system users, with more than 1.3 billion active mobile payment app users.

In its research, Statista also notes that China is the leading exporter of goods through e-commerce, and according to its data, more than 40% of global exports are made through Chinese electronic platforms. These data reflect not only the impressive scale of Chinese e-commerce, but also its significance for China's economic development [2].

At the same time, according to another research company, eMarketer, more than 60% of Chinese consumers claim that they regularly shop online, one of the highest rates in the world. In addition, according to research conducted by McKinsey, about 70% of Chinese consumers find mobile payments more convenient than traditional payment methods [1].

Another interesting finding from Nielsen shows that more than 80% of Chinese consumers trust online reviews and recommendations for products and services, reflecting the significant role of social media and the impact of user reviews on their purchases.

These data indicate that Chinese consumers are actively using e-commerce and mobile technologies, and show a high level of trust in online payments and online reviews. Such trends highlight the importance of e-commerce for their daily lives and support the dynamic development of this sector in China.

Over the past few years, e-commerce in China has shown a higher-than-average growth rate. In 2023, the gross volume of online purchases was about 43.83 trillion yuan. According to CNNIC, the number of online shoppers in China in 2022 exceeded 800 million.

An important target group of the fast-growing e-commerce sector in China is the mobile user segment. As of 2022, about 69% of e-commerce transactions in

China were made through mobile devices, and this share is expected to grow to 75% by 2025. For many Chinese consumers, smartphones have become the primary choice when shopping online.

Another fast-growing factor in the Chinese e-commerce industry is social media presence. Chinese consumers rely heavily on friends and peer groups for shopping information. Therefore, social media has gained a lot of importance for e-commerce. At the end of the first quarter of 2023, social commerce site Pinduoduo had over 775 million monthly active users [5].

Therefore, the analysis of the development of e-commerce in China becomes evident to its significant impact on the country's economy and the dynamics of the world market. The high volume of online purchases, the growing number of mobile users, and the use of social media to make purchases indicate that e-commerce occupies a key position in the consumer behavior of modern society.

The strong development of the e-commerce sector in China is only a reflection of the general growth trend of this market around the world. This trend is projected to continue in the future, reflecting not only changes in consumer habits but also new opportunities for economic strategies and innovation.

The continued growth in the volume of e-commerce in China shows the importance of this sector for the country's continued economic growth. The growth of consumer opportunities, the development of mobile payment infrastructure and the active use of social networks in shopping create the basis for further successful integration of e-commerce into the overall economic strategy of the country.

Hence, the information reviewed indicates that e-commerce has not only become an integral part of China's economy, but also has the potential to be a key success factor for the country and the global economy as a whole in the years to come.

### *References*

1. eMarketer – Global Retail Ecommerce Forecast. URL: <https://on.emarketer.com/rs/867-SLG-901/images/eMarketer%20Global%20Retail%20Ecommerce%20Forecast.pdf>
2. Statista. URL: <https://www.statista.com/>

3. Kyrychenko, A. V., & Berezovska, L. O. (2021). "DEVELOPMENT OF E-COMMERCE AND TRADE LOGISTICS OF CHINA"., Chinese Studies, 97-108 p.
4. Sak, T. V. E-commerce: World Trends, Diagnostics, Strategic Guidelines. Marketing and digital technologies. 2021. Т. 5. № 3.
5. Top ecommerce statistics for 2023. URL: <https://business.adobe.com/blog/basics/2023-ecommerce-statistics>

**УДК: 338.48**

*Луцик Ірина Михайлівна,  
студентка 3 курсу спеціальності 242 Туризм та рекреація,  
факультет суспільних і прикладних наук,  
Терлецька Христина Михайлівна,  
викладач кафедри туризму  
та готельно-ресторанної справи,  
Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ*

## **РОЛЬ ТУРИЗМУ В ЗБЕРЕЖЕННІ ТРАДИЦІЙ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ**

Туризм, як ключовий елемент сучасного суспільства, має не тільки економічне значення, але і великий потенціал у збереженні та відновленні традицій та національної культурної спадщини.

Дослідники давно визнали невід'ємний зв'язок між культурою та туризмом. Проте лише в останні кілька десятиліть із швидким зростанням індустрії туризму та її значними економічними перевагами почалися цілеспрямовані дослідження та розуміння їх взаємозалежності. Про важливість зв'язку між культурою та туризмом можна судити зі звіту Всесвітньої туристичної організації, агентства ООН, який показує, що приблизно 40% туристів обирають напрямок на основі культурних традицій, який він пропонує [2].

На жаль, значна частина українців розглядають культура, як сукупність нематеріальної спадщини, творчих здобутків та соціального багатства з невід'ємною вартістю [3]. Водночас існує переконання, що необхідно захистити традиційну культуру від суворих реалій туристичного ринку, який



розглядається як перешкода та небезпека для просування «автентичної» культури. Отже, це породило давню національну традицію чіткого розділення економічних і культурних питань, що призвело до підходу, згідно з яким очікується, що економіка буде підтримувати та оживлювати культуру.

Спираючись на емпіричні дані, вченими було продемонстровано, що ефективне управління справді може принести користь комерціалізації культури. Всупереч поширеній думці, цей процес може значною мірою сприяти збереженню як матеріальної, так і нематеріальної спадщини. Більше того, він служить каталізатором для просування та сприяння розвитку мистецтва, ремесел та різноманітних інших творчих починань. Поява культурних і креативних індустрій, спричинена силами глобалізації, ще більше підкреслила стратегічну цінність культури як цінного ресурсу, що перевершує традиційну сировину з точки зору економічної життєздатності [1, с. 205 ].

Туризм та культура невід'ємно пов'язані, та взаємодія між ними сприяє унікальним та неповторним подорожам, сповненим різноманітним вражень та взаєморозумінням. Це відображається у багатьох аспектах, що визначають сучасний туристичний досвід.

По-перше, культурні події та свята стають приводом для вибору напрямку подорожі. Туристи активно обирають місця, де можуть взяти участь у музичних фестивалях, відвідати театральні вистави чи брати участь у національних святах. Це не лише дозволяє їм глибше відчути атмосферу місцевої культури, але й стає особливим моментом в їхній подорожі [4, с. 115 ].

По-друге, музеї та історичні пам'ятки стають центральними об'єктами інтересу для туристів. Вони не лише дозволяють досліджувати культурну спадщину країни, але і забезпечують збереження та прославлення її історії. Під час відвідування цих об'єктів туристи отримують можливість поглибити своє розуміння минулого та взаємодіяти з культурою на більш глибокому рівні.

По-третє, гастрономічний туризм стає не лише способом задоволення смакових відчуттів, але й засобом вивчення традицій та культурного багатства.

Любов до місцевої кухні відкриває нові смаки та традиції, створюючи можливості для обміну культурними досвідом та сприяє взаєморозумінню між людьми різних національностей.

Таким чином, туризм і культура взаємодіють на різних рівнях, що визначається не лише економічними перевагами, але й суттєвим впливом на збереження та відновлення культурної спадщини. Дослідження показують, що вибір туристичних напрямків значною мірою залежить від культурних аспектів, і це відображається в тому, що близько 40% туристів обирають подорожі, спрямовані на знайомство з культурними традиціями [4, с. 120 ].

Однак, в Україні існує розшарування у розумінні ролі культури в туризмі, зокрема, деякі вважають, що туризм може загрожувати автентичності та цілісності традиційної культури. Такий підхід спричиняє поділ на економічні та культурні сфери, заморожуючи їх у відокремлених реаліях.

Таким чином, туризм та культура можуть взаємодіяти як взаємовигідно, так і сприяючи розвитку країни та підвищенню її міжнародного престижу. Управління цією взаємодією вимагає більш глибокого розуміння культурних цінностей та економічного потенціалу, щоб створити унікальне та неповторне туристичне середовище.

### *Література*

1. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України: навч. пос. – 2-ге видання перероб. і доповн. Київ: Альтерпрес. 2010. 404 с. URL: <https://www.google.com/search?q=2.+%D0> (дата звернення: 13.02.2024).
2. Всесвітня організація туризму URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 12.02.2024).
3. Державна служба статистики України. URL: [www.ukrstat.gov.ua/](http://www.ukrstat.gov.ua/) (дата звернення: 13.02.2024).
4. Туристські ресурси України: конспект лекцій. Для здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 242 «Туризм» за усіма формами навчання. Укладач О. В. Поступна. Х.: НУЦЗУ, 2020. 209 с

УДК 504

*Тетяна Миколаївна Продаєвич,  
здобувач зі спеціальності «готельно-ресторанна справа»  
Вікторія Анатолівна Красномовець,  
к. е. н., доцент кафедри туризму  
і готельно-ресторанної справи,  
ДЗ Черкаський національний університет  
імені Б. Хмельницького, м. Черкаси*

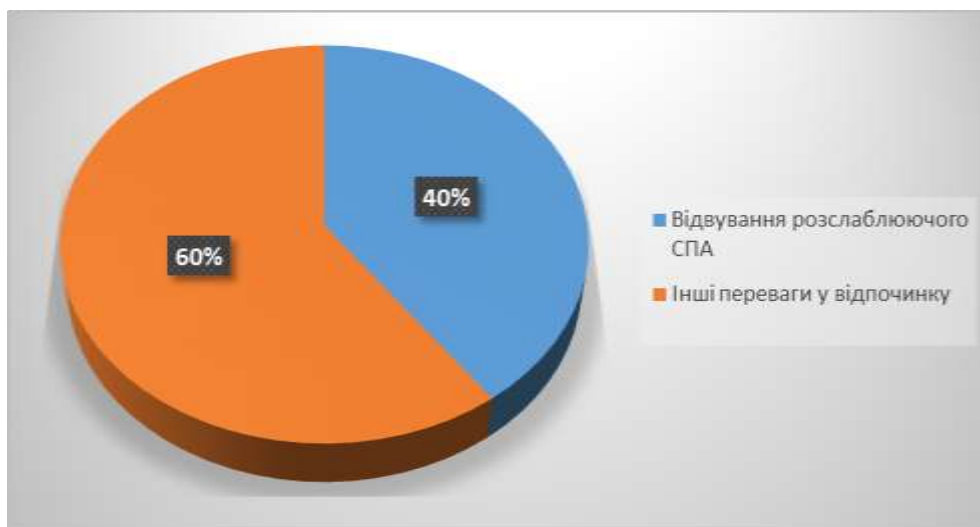
## ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ СПА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Готельний бізнес є одним із найперспективніших секторів економіки у світі, який приносить велику частину прибутку в державну скарбницю. Зростання популярності також набувають СПА-послуги, адже кількість людей, які прагнуть продовжити молодість, поліпшити свій зовнішній вигляд і розслабитися зростає.

«СПА – це заклад, призначений для поліпшення загального стану людини за допомогою різноманітних професійних послуг, які можуть включати догляд за шкірою, процедури для тіла, фітнес, здорове харчування, духовні практики, які сприяють оздоровлення тіла, свідомості та душі людини» - саме таке визначення терміну «СПА» дає нам асоціація International SPA (ISPA)[1]. Такі процедури фізичне та духовне задоволення, розслаблення організму, але більшість процедур приносять не тільки задоволення, а й здоров'я. За час пандемії Covid-19 популярність набирали саме лікувальні процедури. Оздоровчий туризм спрямований на зменшення стресу, зосереджуючись на психічному, фізичному та, в деяких випадках, емоційному благополуччі. Це можливість набратись енергії та наснаги.

Destination Analysts - це компанія з дослідження ринку, яка надає членам туристичного бізнесу потужну інформацію для розвитку та вдосконалення маркетингової стратегії закладів. Вони провели онлайн-опитування, де дізнались якому відпочинку надають перевагу туристи під час перебуванні у

готелі, щоб показати бажання відвідувачів готельних закладів. Дані наведено на рисунку 1.



**Рис.1 – опитування Destination Analysts про вибір гостей стосовно проведення вільного часу при перебуванні у готелі**

За діаграмою ми можемо побачити, що 60% туристів віддають перевагу відпочинку, де зможуть не лише відпочити душею а й підтримати своє здоров'я [2]. На таку відповідь вплинула пандемія та екологічний стан природи, тож бути здоровим – тренд сучасності.

СПА у кожному куточку світу має доволі різні підходи та спеціалізації, наприклад у Європі більш популярними будуть популярними водні процедури та ароматерапії, в Америці – інноваційні СПА-процедури, а в Азії традиційні масажі, але всі ці процедури нестимуть користь для організму. Global Wellness Institute - некомерційною організацією, місією якої є розширити можливості оздоровлення в усьому світі шляхом навчання державного та приватного секторів щодо профілактики здоров'я. Вони провели колосальне дослідження, щоб визначити останні світові тенденції, які роблять революцію в оздоровчій індустрії у світі. Дані досліджування наведено в таблиці 1.

На сьогоднішній день в Україні є популярним запит на оздоровчі процедури, адже в нашій країні йде війна, яка приносить дуже багато природних лих, тим самим загрожуючи здоров'ю людей. Війна впливає на якість води, стан землі та повітря, особливо страждають військові та люди, які

кожного дня піддаються обстрілам, саме їм особливо потрібно подбати про своє здоров'я, фізичне та психологічне.

**Таблиця 1**

**Результати опитування Global Wellness про останні світові тенденції у  
СПА індустрії [3].**

Трендові запити СПА	СПА - процедури
Боротьба з безсонням	У регуляції добового циклу використовуються кілька добре відомих методів: світлотерапія, правильне харчування, контроль температури тіла тощо.
Похилий вік	Такі люди є ідеальною цільовою групою для оздоровчих закладів. Вони записуються на оздоровчі процедури, відвідують санаторії - насправді, це найдинамічніший сегмент
Японський велнес	Крім розробки роботів, які забезпечують фізичну і психологічну допомогу, як на роботі, так і в приватному житті, Японія також просуває лісові ванни, медитативні усамітнення і лікувальні гарячі ванни. Їх визнані ноу-хау приваблюють безліч туристів і експортуються по всьому світу.
Психічне здоров'я	Нові технології - від когнітивно-поведінкової терапії до повністю усвідомленої медитації, усунення фобічних розладів за допомогою віртуальної реальності - є перспективною областю зростання. Вони полегшують доступ до інструментів оздоровлення та дестигматизують ці розлади.
Енергія	Енергетична медицина, яка довгий час зазнавала нехтування, тепер знаходиться в центрі уваги при великій підтримці вчених з усіх верств суспільства. Нові методи, такі як музикотерапія і хромотерапія, вже з'являються в оздоровчій індустрії. А деякі фітнес-центри побудовані так, щоб блокувати дію небажаних електромагнітних полів.
Релігія	Від католицьких курсів пілатесу до спеціальних тренувальних таборів під час Рамадану, через мусульманські фітнес-канали на YouTube - ця тенденція до здоров'я показує наростаючу потребу поєднувати

	духовність з фізичним добробутом. У секторі басейнів і SPA легко уявити програми, що поєднують аквафіти і ретрити для медитації!
Велнес-відпустки	Новий вид творчої відпустки, який дозволяє роботу вдома, в готелі або біля басейну, стрімко розвивається до такої міри, що його чітко визначають як тенденцію до добробуту і реальну можливість для ринку оздоровчих послуг.
Лікування безпліддя	Багато курорти вже пропонують лікування, орієнтоване на гінекологію. Ще одна важлива вісь, яку слід вивчити в сфері оздоровлення - це управління стресом, який визнаний причиною багатьох невдач ДРТ.
Музика	Дослідження доводять позитивний вплив музики на такі стани, як депресія, неспокій, біль і соціальна ізоляція. SPA з готовністю використовують тибетські гонги і інші розслаблюючі звуки, і тепер можуть максимально використовувати безліч інших досягнень в цій області, таких як «бінауральні» звуки, включені, наприклад, в пакет сенсорної депривації.
Наука	Шанувальники гарного самопочуття хочуть відокремити корисні зерна від половини. Туристи вимагають доказів і розраховують, що наука встановить межі. Сектор оздоровлення скоро почне проводити наукові дослідження, а потім розробляти більше інновацій з вимірними позитивними ефектами.

Отже, ми бачимо, що оздоровчі SPA-послуги є затребуваними на сьогоднішній день. В Україні зріс попит людей на медичні послуги. У всьому світі спостерігається підвищене усвідомлення важливості здорового способу життя та догляду за собою, що призвело до зростання інтересу до SPA-послуг. Тенденції розвитку включають не лише збільшення кількості закладів, а й розширення спектру послуг, використання новітніх технологій і товарів для здоров'я та краси, підвищення якості послуг.

*Список використаних джерел*

1. Сайт «Ispra». URL: <https://experienceispra.com> (дата звернення 22.02.2024)
2. Сайт «Hotel Executive». URL: [https://www.hotelexecutive.com/business\\_review/7827/holistic-well-being-trends-in-health-and-wellness-offerings-at-boutique-hotels-in-2024](https://www.hotelexecutive.com/business_review/7827/holistic-well-being-trends-in-health-and-wellness-offerings-at-boutique-hotels-in-2024) (дата звернення 22.02.2024)
3. Сайт «The aqua space». URL: <https://theaquaspace.com/blogs/news/trends-in-the-field-of-spa> (дата звернення 22.02.2024)

**УДК 338.48:004**

*Маргарита Віталіївна Панченко, магістрантка*

*Науковий керівник : Красномовець В.А.к.е.н, доцент,  
Черкаський національний університет  
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси*

**ВІРТУАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО  
ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ**

Сьогодні віртуальний туризм - це інструмент телепортації, який дозволяє людям відвідувати музеї, відвідувати видатні історичні місця і дивитися вистави, не виходячи з дому, бомбосховищ і укриттів.

Віртуальний туризм слід розуміти як вид туризму, який використовує 3D і 4D ефекти, інноваційні програми та сферичні панорами, щоб допомогти людям, які з якихось причин не можуть дозволити собі здійснити реальні подорожі.

Віртуальний туризм - це вид туризму без подорожі, подорож без фізичного переміщення - переміщення, яке відбувається в уяві, а DESTINATION знаходиться у зображенні, а не у географічній локації [1]. Поняття «віртуальний» можна пояснити як «змодельований за допомогою комп'ютера». Віртуальна екскурсія – це організаційна форма навчання, що відрізняється від реальної екскурсії віртуальним відображенням реальних об'єктів (музеї, парки, вулиці міст тощо) для створення умов для самостійного спостереження, збирання необхідних фактів[2].

Віртуальна екскурсія – це подорож тривалістю до 24 год., яку особа здійснює у віртуальному просторі та реальному часі з метою дистанційного пізнання світу, що надає можливість людині сприймати віртуальні об'єкти як реальні, використовуючи інформаційний туристичний ресурс (3d-панорами), та під час здійснення якої єдиним способом пересування є комп'ютер [3].

Характеристика віртуального туризму:

- Подолання кордонів часу і простору. Зрештою, віртуальний туризм дозволяє відвідувачам встановити зв'язок між однією частиною світу та іншою;

- Інтерактивність, що означає так звану "комунікацію" між суспільством (людьми) і технологічними засобами (комп'ютерами, телефонами тощо);

- Сучасний. Віртуальний туризм є результатом поєднання туризму та інформаційних технологій і технологій віртуальної реальності, тому цей вид туризму не може існувати без високих технологій;

- Економічність та доступність. Віртуальний туризм робить подорожі дешевшими і доступнішими для різних верств населення;

- Різноманітність відчуттів. Туристи, які беруть участь у віртуальних турах, мають можливість сприймати зображення і звуки у специфічний спосіб.

Аналіз регіонального представництва віртуального туризму в Україні показує, що з кожним роком в Україні з'являються нові види віртуального туризму і тури, які стають все більш реалістичними. Це сприяє більш ефективному просуванню туристичних продуктів країни та збільшенню притоку туристів в країну.

Завдяки віртуальним турам туристичні дестинації стають доступнішими для різних категорій людей міста, села та національні парки стають привабливішими для потенційних інвесторів.

Прикладами найбільш популярних Інтернет-ресурсів, де представлені віртуальні тури є, подорож Україною у 3D форматі.

Віртуальні тури в Україні, це подорожі Карпатами, подорож музеями України он-лайн, подорож містами України (Львів, Миколаїв, Луцьк та ін.)



тощо. Цікаво знати, що віртуальний тур «Дерев'яні Церкви Карпатського Регіону» дає можливість дізнатися більше про кожну з церков, що є доступними в режимі «Street View» і на Картах Google, що дає можливість прокласти до них маршрути. Завдяки 360-градусним панорамам можна оглянути будівлі церков та ознайомитися з їх інтер'єром [4].

Найкращі 3D-тури в Україні охоплюють пам'ятки Києва та Чернівців, а також Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Черкаської та Вінницької областей.

Існує кілька напрямків розвитку віртуального туризму в Україні:

1) розвиток віртуальних турів: туристичні агенції, музеї та інші організації можуть створювати віртуальні тури для залучення туристів та популяризації культурної спадщини країни;

2. віртуальні презентації на міжнародних виставках: Україна може використовувати віртуальні презентації для представлення туристичних можливостей на міжнародному рівні та залучення нових туристів;

3. розробка туристичної платформи: створити спеціальну онлайн-платформу віртуального туризму, де відвідувачі зможуть шукати інформацію про різні місця та купувати віртуальні туристичні послуги.

Основними перевагами віртуального туризму в Україні є:

1. Глобальний доступ: зробивши віртуальні тури доступними для людей у всьому світі, ви можете залучити більше туристів до своєї країни.

2. Економічний: Віртуальний туризм доступний з економічної точки зору, оскільки він дозволяє вам відвідувати місця, не витрачаючи гроші на дорогу, проживання чи їжу.

3. Економія часу: віртуальний туризм дозволяє відвідати багато місць за короткий проміжок часу, збільшуючи кількість вражень.

4. Безконтактні відвідини територій зручні для туристів, які не володіють іноземною мовою, оскільки не передбачають безпосереднього усного спілкування з корінними жителями, що дозволяє уникнути труднощів,

пов'язаних із незнанням мови або недостатнім знанням місцевості, в якій вони перебувають. Для деяких людей віртуальний туризм є підготовкою до реальної подорожі.

Загалом, віртуальний туризм має великий потенціал для України. Віртуальний туризм має багато переваг, таких як дешевші подорожі, відсутність візових формальностей, економія часу та адміністрування, але він також має певні недоліки, які обмежують його функціонування. Тому віртуальний туризм не може замінити реальний (традиційний) туризм і є лише додатком для розширення туристичних можливостей, DESTИНАЦІЙ та користувачів. Втім, це може бути лише питанням часу.

Віртуальний туризм в Україні - один із трендів 21 століття. Віртуальний туризм покращує імідж туристичних DESTИНАЦІЙ та слугує індикатором туристичних потоків, нових надходжень та інвестицій у регіональний розвиток. У сьогоднішніх реаліях віртуальний туризм в Україні має найбільший потенціал для задоволення потреб вітчизняних та іноземних туристів.

### *Література*

1. Wearing S., Stevenson D., Young T. Tourist Cultures: Identity, Place and the Traveller. SAGE, 2009. 185 p.
2. Коваленко О.В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. URL: [http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/9/part\\_1/22.pdf](http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/9/part_1/22.pdf) (дата звернення: 13.02.2024).
3. Божко Л. Д. Віртуальний туризм: нові віяння часу. Культура України. Випуск 49. К, 2015. С.151 URL: 160. (дата звернення 13.02.2024).
4. Карпати в 3D онлайн. URL: <http://карпати3д.com/uk/galereyaturv/item/teatr-plosha.html> . (дата звернення 13.02.2024).

## Розділ 6. Рекреаційно-туристичний потенціал України та його відновлення і використання

УДК 069:796.5:7/9«20»

*Гаврилюк Світлана Віталіївна,  
д. іст. н., професор, завідувач  
кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та  
інформаційно-аналітичної діяльності,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

### МУЗЕЇ В СИСТЕМІ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Туристична інфраструктура кожного регіону представлена закладами, діяльність яких спрямована на задоволення потреб туристів та місцевого населення. Серед таких закладів особливу роль відіграють музеї. В останні роки музейні заклади перетворюються із сховищ культурних цінностей у центри культурно-пізнавального туризму, а високі темпи розвитку туристичної галузі сприяють урізноманітненню змісту, напрямів і форм роботи музеїв [1, с. 197]. За твердженнями дослідників, туристи у XXI ст. формують найчисленніший сегмент музейних відвідувачів у світі [7, с. 169].

Туризм має розгалужену класифікацію видів. Особливе місце у цій ієрархії посідає *культурний туризм* як сучасна форма міжкультурних комунікацій. У наш час культурний туризм розглядається як: а) різновид культурного відпочинку, подорож, що має на меті задоволення культурних потреб людини, залучення до культурних цінностей і природи регіону, країни; б) один із способів використання вільного часу, який дозволяє поєднувати духовне збагачення особистості з відновленням фізичних сил та оздоровленням. Позитивні емоції від зустрічі з красою (культурно-історичні нерухомі й рухомі пам'ятки, музейні експозиції, художні виставки. ін.) сприяють інтелектуальному збагаченню особистості, формуванню її естетичної

та духовної зрілості. Тому звернення до питань формування партнерства між музеями і туристичними структурами, висвітлення шляхів їх взаємодії, визначення місця музейних закладів у системі культурного туризму має наукову і практичну значимість.

Означена тема частково знайшла висвітлення у науковій літературі, зокрема, статтях С. Гаврилюк [2; 1], Р. Маньковської [6], А. Карпюк і Т. Трофімук-Кирилової [4], З. Карпюк, О. Антипюк та Р. Качаровського [5], обговорюється на наукових конференціях [3], піднімається у навчальних посібниках з музеєзнавства [7]. Однак чимало її аспектів і надалі потребують ґрунтовного дослідження.

Мета статті – проаналізувати механізми партнерської співпраці музеїв і туристичних організацій, визначити місце музейних закладів у сфері культурного туризму.

Як відомо, музеї володіють надзвичайно привабливим для туриста пізнавально-атракційним ресурсом, а туристична організація – життєво необхідним для музею ресурсом цільової аудиторії. Серед найбільш упроваджуваних в останні роки новацій у музейництві України, які суттєво впливають на привабливість музеїв як об'єктів культурного туризму – реорганізація відповідно до вимог часу діючих експозицій, оцифрування фондів збірок, організація наукових конференцій і різного роду розважальних заходів, удосконалення веб-сайтів, застосування у роботі аудіогідів, віртуальних 3D-екскурсій, створення умов особам з інвалідністю для відвідування музеїв тощо [5, с. 56; 1, с. 197–198].

Взаємовигідним і для туристичного бізнесу, і для музеїв та їхніх співробітників є налагодження механізмів партнерської співпраці. Така співпраця дозволяє оперативно і з користю поширювати інформацію про музейні заклади, напрями і форми їх роботи, зокрема, екскурсійні пропозиції, інші музейні послуги, які можуть надаватися туристам. Світові музеї давно налагодили таку практику, яка виявилася досить ефективною. Українські музеї

також поступово починають взаємодіяти із туристичними організаціями, пропонуючи дозвіллево-туристичному ринку (іншими музеям, арт-галереям, виставковим центрам, туристичним агентствам) не конкурентні, а партнерські взаємини, вигідні усім сторонам. Це дає змогу урізноманітнити у кількісному і якісному вимірах палітру пропонованих туристичних послуг, які працюють на розвиток культурного туризму, і місце музеїв серед цих послуг досить вагоме.

Досвід європейських та американських туристичних операторів переконує, що попитом у туристів користуються комплексні програми екскурсійного обслуговування. Оптимальним варіантом співпраці є розробка культурно-пізнавальних маршрутів за спільної участі музейних співробітників та працівників туристичних фірм. Подібні заходи дозволяють залучити до участі широке коло спеціалістів та просто зацікавлених осіб, а також сприяють створенню змістовніших і цікавіших програм перебування туристів у тому чи іншому місті або регіоні. Співпраця між музеями та туристичними організаціями вимагає від партнерів значної гнучкості. Не виключені у практичній діяльності й такі моменти, які вимагатимуть оперативної розробки та проведення якісно нових тематичних екскурсій, проведення екскурсій іноземною мовою чи в позаробочий час. У такому випадку питання фінансової винагороди для фахівців, задіяних у створенні та проведенні таких екскурсій на замовлення чи у підготовці інформаційних матеріалів у стислі терміни, значно простіше вирішити туристичним підприємствам, які є комерційними структурами, шляхом укладання індивідуальних трудових угод з безпосередніми виконавцями [7, с. 172].

У світовій практиці туризму широко застосовують індивідуальні екскурсії. Вони проводяться у вигляді пішохідних прогулянок здебільшого історичними центрами міст. А саме до таких історичних центрів міст тяжіють музейні установи. Головна мета індивідуальної пішохідної прогулянки – ознайомити гостей з пам'ятками історії, театрами, музеями тощо. Впродовж такої прогулянки туристові пропонується відвідати кілька музеїв, що, за

твердженням екскурсовода, є культурними «візитівками» міста. Також у формі ненав'язливого довірливого спілкування екскурсоводом туристичної фірми надаються авторитетні поради щодо доцільності відвідин у вільні дні ще декількох музеїв міста, які є партнерами туристичної фірми і пропонують бонусні цінові знижки її клієнтам [7, с. 174].

У ХХІ ст. серед різновидів культурного туризму став виділятися «музейний туризм». Він значно актуалізує рекреаційну, репрезентативну, комунікативну, інформаційну, естетичну функції музею [6, с. 39]. Адже для музею головним об'єктом є відвідувач, і саме з ним важливо налагодити комунікацію, зрозуміло й емоційно донести відповідну інформацію, створити необхідні умови для інтелектуально-пізнавального дозвілля. Цей аспект надзвичайно важливий для туристичної індустрії, зокрема, культурного туризму. Адже музеї все частіше включають власні збірки у процес комунікації, і фактор туристичної активності у цьому випадку теж відіграє не останню роль. У музеях працюють чимало професіоналів, які найкраще в тій чи іншій місцевості володіють інформацією про нерухомі об'єкти культурної спадщини, історичні події, з ними пов'язані, культурні цінності, зосереджені у музеях [5, с. 62]. Такий інтелектуальний потенціал в Україні, зокрема, починає використовуватися у співпраці музеїв з туристичним бізнесом, що відкриває ширші можливості для популяризації самого музею та місцевої культурної спадщини загалом. Доцільним, вважаємо, є навіть створення у музейних закладах групи співробітників, які вмотивовані до надання туристичним фірмам пропозицій щодо розширення тематики екскурсійного обслуговування в тому чи іншому населеному пункті.

Така діяльність неодмінно приведе до активізації відвідувань музеїв туристами. Адже цьому сприяє ряд обставин. Насамперед, туристичні фірми, отримавши пропозицію щодо можливостей розширення екскурсійної тематики та її кадрового забезпечення кваліфікованими фахівцями, матимуть змогу включити пропоновані екскурсії до власних туристичних планів. По-друге,

інформація про музей (включений до переліку об'єктів відвідування) буде розповсюджуватися для цього закладу безкоштовно через канали туристичних бізнес-комунікацій. І потенційні туристи, які отримують потрібну інформацію, але з тієї чи іншої причини не стануть клієнтами фірми, зможуть під час індивідуальної подорожі у той чи інший населений пункт стати відвідувачами музею. Також важливо, що навіть якщо туристична організація відразу не зацікавилася пропозицією музею, то у будь-якому випадку, маючи інформацію про музей та пропоновані екскурсії, які проводять його співробітники, рано чи пізно відправить туди хоча б декілька груп туристів [7, с. 174–175].

Дослідники ролі і місця музеїв у культурному туризмі, а також практики пропонують у процесі налагодження означеного партнерства створити юридично оформлену екскурсійну структуру (наприклад, екскурсійне бюро) при музеї. Такий крок дасть можливість пропонувати туристичним фірмам і готовий екскурсійний продукт, і розробку екскурсій на замовлення, які проводитимуть висококваліфіковані музейники-екскурсоводи. При цьому нерідко туристичні організації можуть вибрати «свого» екскурсовода. Для музею це вигідно, адже такий співробітник обов'язково приведе туристів на екскурсію і до рідного йому музею.

Отже, музеї посідають вагоме місце в системі культурного туризму. І однією з вирішальних умов підвищення їх ролі і значення у системі культурного туризму є налагодження музеями партнерських відносин з туристичними організаціями. Музеї можуть і повинні стати повноцінними об'єктами культурного туризму (наприклад, головним мотивом участі у подорожі або ж одним із елементів історико-культурних складових туристичного маршруту), а також суб'єктами – ініціаторами розробки та втілення у практику креативних туристичних програм. Такий потенціал музейних закладів потрібно не лише актуалізувати в Україні, а й дієво реалізовувати. Адже музей та його співробітники працюють на справу дослідження, збереження, інтерпретації та використання культурних надбань, а

працівники галузі туризму є тими фахівцями, котрі одними з перших популяризують культурну спадщину задля задоволення освітніх, духовних, естетичних потреб туристів, працюють на відновлення їх фізичних сил та оздоровлення. Вважаємо, що означена тема повинна активніше вивчатися, зокрема, такі її аспекти, як світовий досвід співпраці музеїв і туристичних структур і можливості його упровадження в Україні, перспективи інтеграції музейних закладів як об'єктів культурного туризму у туристично-рекреаційні проекти всеукраїнського і міжнародного рівнів, пошук ефективних маркетингових рішень щодо посилення привабливості музеїв як важливих осередків культурно-пізнавального туризму.

### *Література*

1. Гаврилюк С. Музеї Волинської області як привабливі туристичні об'єкти. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: місто Рожище в історії України та Волині: матеріали LXXII Всеукр. наук. іст.-краєзнавч. конф., присвяч. 700-річчю першої писемної згадки про місто* (м. Рожище. 8–9 грудня 2022 р.) : наук. зб. / упоряд.: Г. Бондаренко, В. Малиновський, С. Чибирак. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. С. 197–201.
2. Гаврилюк С. Перспективи музеїв як об'єктів культурного туризму. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2019. № 7 (380). С. 144–153.
3. Історико-культурний туризм: український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнар. наук. конф. (Київ, 5 квітня 2019 р.) / Редкол. : О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, ін. Київ : «Фоліант», 2019. 331 с.
4. Карпюк А., Трофімук-Кирилова Т. М. Роль музеїв у туристичному розвитку та екскурсійній сфері міста Луцька. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. URL: <https://economyandsociety.in.ua>.
5. Карпюк З., Антипюк О., Качаровський Р. Історико-культурний потенціал музейної мережі у розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області. *Географія*. 2021. № ¾ (80/81), С. 55–64.
6. Маньковська Р. Музеї як складова історико-культурного туризму. *Історико-культурний туризм: український та світовий досвід*. Зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. (Київ, 5 квітня 2019 р.) / Редкол. : О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, ін. Київ : «Фоліант», 2019. С. 35–47.
7. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеезнавство: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 428 с.



УДК 796.5:355.4 (091)

*Гончарова Ольга Сергіївна,  
канд. іст. наук, доцент, доцент кафедри історії України,  
Харківського національного педагогічного університету  
імені Г. С. Сковороди, м. Харків*

## **ТУРИЗМ В ЕПОХУ ВОЄН: ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ**

Російсько-українська війна стала майже руйнівною для багатьох галузей української економіки, в тому числі й для туристичної. Цей вид господарської діяльності зазнав багато втрат ще напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації через карантинні обмеження. І коли він ще не встиг відновитися від цього потрясіння, на нього чекало нове – війна. Заборона на авіаперельоти та транскордонні валютні операції, порушення логістичних шляхів в середині країни, ненадійна ситуація з безпекою туристів все це поставило галузь на межу «виживання». Надходження податків до державного бюджету України за дев'ять місяців 2022 року від суб'єктів туристичної галузі скоротилися майже на 34% [2, р. 133]. Однак не дивлячись на це, через деякий час туристична галузь ожила й почала активно розвиватися, вибудовуючи плани на перспективу. За таких умов актуальним є звернення до історичного досвіду інших країн, які змогли під час війни відродили туристичну сферу та у повоєнний час розвинути її.

Довгий час у суспільній думці та науковій літературі домінувало уявлення про неможливість розвитку туризму під час воєн і збройних конфліктів. Однак сучасні дослідження доводять хибність такого підходу. Вчені доводять, що і під час Першої та Другої світових воєн туризм розвивався, працювали курорти, залишалися відкритими готелі. Незважаючи на обставини, і занепокоєння різні зацікавлені сторони розмірковували щодо того, як передбачити та підготуватися до післявоєнного періоду. З огляду на це привертають велику увагу дві роботи: монографія Бертрама Гордона «War Tourism, Second World War France From Defeat and Occupation to the Creation of

Heritage» (Військовий туризм: Друга світова війна у Франції від поразки й окупації до створення спадщини) [1], та колективна праця «Tourisme et Grande Guerre. Voyage(s) sur un front historique méconnu (1914-2019)» (Туризм і Велика війна. Подорож(і) маловідомим історичним фронтом (1914-2019)), редакторами якої були Ів-Марі Еванно, Йохан Вінсент [3]. Ці роботи представляють значний інтерес для українських дослідників з огляду описаних в них практик розвитку туристичної галузі в умовах війни та повоєнний період.

Виходячи з цього, у цій публікації ставиться за мету проаналізувати вказані наукові дослідження на предмет виявлення форм і методів роботи, що можуть бути використаними в Україні у воєнний та повоєнний період для поживлення туризму.

Американський історик Бертрам Гордон у своїй книзі «War Tourism, Second World War France From Defeat and Occupation to the Creation of Heritage» [1], опублікованій у 2018 році, зосереджує свою увагу на туризмі у Франції під час і після Другої світової війни. Встановлені хронологічні рамки вказують, що автора цікавить розвиток цієї галузі як під час самої війни, так і після неї – через наративи та туристичні практики, які стали її результатом.

Автор зазначає, що у довоєнні часи уявлення німців про Францію базувалося на інформації, яку вони отримували з книги Фрідріха Зібурга «Gott in Frankreich?» (Чи Бог є французьким?), що була вперше видана у 1929 році, а згодом передруковувалася без змін декілька разів, тож містила застарілі данні і формувала дещо спотворене уявлене про країну як зону веселого дозвілля, вільного кохання та гастрономічних делікатесів. Це вплинуло на поведінку солдат. Коли німецькі війська увійшли до Парижа після своєї перемоги у червні 1940 року, американський журналіст Вільям Л. Ширер зауважив, що вони несли з собою фотоапарати та поводитися як «наївні туристи». Підтвердженням цієї думки слугує й поведінка нацистського керівництва. Однією з перших дій Гітлера після перемоги було відвідування окупованого Парижа, де він був сфотографований перед Ейфелевою вежею. Тож не дивно, що після захоплення

цієї країни нацистськими військами у багатьох німців виникло бажання познайомитися з країною. Туризм, по суті, був способом позначення політичного панування. Спричинено це було тим, що розповідь про перемогу нацистів була поширена у німецькому суспільстві у формі фотоальбому, на світлинах з якого Гітлер відвідує кілька туристичних місць Франції, зокрема його світлина з відвідин Ейфелевої вежі, про яку було згадано вище. «Лінія Мажино» та «Поляна перемир'я» в Комп'єні зображувалися в ньому як місця німецької переваги. Париж і інші міста Франції стали місцями відпочинку та відновлення сил і для солдатів з різних фронтів, які перебували у відпустці. У цьому, як і в попередньому випадку туризм розглядався як «винагорода» для німецьких солдатів і цивільних, пропонуючи звичайні туристичні стереотипи романтики та сексу, гастрономії та гарного життя. Нацисти контролювали туристичну діяльність своїх солдат через організовані тури та зони, зарезервовані спеціально для німців, а також намагалися контролювати мораль солдатів. Французька культура виділялася (іноді й захищалася) як засіб прославлення здатності німців цінувати її та насолоджуватися нею, демонструючи тим самим свою перевагу.

Деякі французи також були туристами під час окупації завдяки збереженню оплачуваної відпустки, заохочення до проведення дозвілля на природі, популяризації регіонального фольклору, пропагування піших прогулянок або відданості спадщині. Однак це був туризм на короткі відстані через розмежування між двома «Франціями»: північною, окупованою німецькою армією, і південною з французьким урядом. Спричинено це було ще й тим, що зазнали трансформації й організаційні аспекти туризму. Туристична інфраструктура була поставлена на службу військовим зусиллям, аж до того, що місто Віші, тодішній курорт, було призначено столицею режиму Віші, що перетворювало його у непридатне для використання у туристичних цілях. Війна також призвела до зміни структур, політики та амбіцій туристичного сектору

(створення регіональних туристичних комітетів та професійних організацій), у тому числі в рамках рухів опору (туризму та праці).

Останні три розділи книги присвячені пам'яті та туризму після Другої світової війни, зокрема щодо місць висадки у день D та звільнення Франції, а також різних уяв, побудованих навколо місць, пов'язаних з війною. Після закінчення війни феномен туризму пам'яті перетворив такі місця, як фортеці лінії Мажино, на привабливі для відвідування. Приплив туристів, прямо чи опосередковано пов'язаних із війною, посилюється і продовжує відігравати значну економічну роль у Нормандії та інших місцях. У міру того як Франція перейшла від воєнного часу до повоєнної доби примирення та Європейського Союзу, туризм пам'яті зберіг свою силу і значно впливає по всій країні на економічний розвиток регіонів. Також аналізується складність розвитку туризму навколо окупації та місць, пов'язаних з режимом Віші, повертаючись до ідеї приховування відповідальності Франції, про яку згадували інші історики, зокрема, Пекстон.

Однак найбільший інтерес для нас становить наступна робота. У 2019 р. побачила світ колективна монографія «Tourisme et Grande Guerre. Voyage(s) sur un front historique méconnu (1914-2019)» [3] за редакцією викладача Католицького університету Заходу Іва-Марі Еванно, який є автором численних робіт, присвячених Першій світовій війні та доктора історичних наук, молодшого наукового співробітника Університету Південної Британії Йохана Вінсента – фахівця з історії туризму. Їм вдалося зібрати в одному виданні роботи двадцяти восьми вчених, які були зосереджені на дослідженні перетинів між туризмом і Першою світовою війною, з 1914 по 2019 роки, а також на переході від туризму військового часу до різних форм туризму, які стали результатом війни. Тож монографія представляє собою зібрання двадцяти восьми тематичних досліджень (18 французькою, дев'ять англійською та одне іспанською мовами), присвячених туристичним практикам воєнного та повоєнного часу, переважно у Франції, а також у Шотландії, Португалії,

Австрії, Македонії, Швейцарії, Іспанії, Італії та Бельгії. Мета цього видання, як зазначили Еванно та Вінсент у «Вступі» до роботи – об'єднати різноманітні документальні свідчення, щоб дати можливість фахівцям і громадськості загалом «по-новому поглянути на часи конфліктів» [3, р. 17]. Ключовим моментом, висловленим у передмові, було збільшення участі держави в індустрії туризму в багатьох країнах під час війни, паралельно зростаючій ролі уряду в їхніх економіках загалом. Туризм ставав доступнішим для середнього і, зрештою, робітничого класів на додаток до еліт. Ця тенденція зберігалася протягом війни, навіть за умови зменшення туристичної галузі, й посилилась у міжвоєнні роки.

Монографія структурована на три частини. У першій, яка складається з восьми розділів, розглядається туризм під час Першої світової війни з двох різних ракурсів. Перший з них стосується того, як підтримувався туризм у туристичних зонах, зокрема на курортах Шотландії (А. Дурі) [3, р. 31–40] та Австрії (С. Мальцнер) [3, р. 43–54], або спроби розвитку туризму в районах, постраждалих від війни, таких як Алгарве в Португалії (Дж. М. Віейра Родрігес) [3, р. 57–51], та Сан-Себастьяні в Іспанії (К. Ларрінага) [3, р. 31–40]. Автори наводять велику кількість прикладів туристів, які знайшли нові напрямки, коли війна зробила їх попередні локації недоступними. Показовим прикладом стала Шотландія, де туристи, які до війни стікалися на курорти, тепер поїхали вглиб країни, оскільки курорти були перетворені на військові госпіталі. Туризм на різних національних територіях Австро-Угорської імперії зріс, оскільки міжнародні напрямки, які вони часто відвідували до війни, тепер для них були закриті. Другий ракурс стосується туризму солдатів під час їхньої більш-менш контрольованої відпустки: американські солдати після чотирьох місяців активної служби у Франції отримали семиденну відпустку, під час якої вони часто їздили для відпочинку та для сексуальних розваг з місцевими жінками в Дофіне (Л. Перрін) [3, р. 85-96], і канадські солдати в Парижі (Дж. Мартін) [3, р. 99–115]. Французькі солдати, дислоковані в Салоніках на

Македонському фронті, також займалися секс-туризмом, де свого роду екзотичний «орієнталізм» додавав привабливості таким подорожам (Ф. Шеффер) [3, р. 117–129]. Інша форма туризму, що нагадує зоотуризм, включала французьких цивільних, які відвідували табори для військовополонених, де утримували полонених німецьких солдатів у таких місцях, як Карнак (Р. Річард) [3, р. 131–147].

У другій частині книги, яка також складається з восьми розділів, обговорюються дії, вжиті зацікавленими сторонами туристичного бізнесу (готелями, професійними спілками, видавництвами тощо) або державними органами як для підтримки туристичної діяльності під час війни, так і для підготовки його до післявоєнного періоду. Так, Е. Ле Галл демонструє як практика туризму підтримувалися в Сен-Мало через «прагматизм» і «компроміс». Початок війни в серпні 1914 року, під час розпалу літнього туристичного сезону, став економічною катастрофою для цього прибережного міста в Нормандії, і хоча 1915 рік був не менш важким, сезон 1916 року приніс новий приплив відвідувачів, переважно жінок та дітей [3, р. 155–168]. У Швейцарії падіння міжнародного туризму під час Першої світової війни призвело, у свою чергу, до цінової війни між власниками готелів, що вимагало нових правил, а також до зниження витрат завдяки реформуванню готельного меню. Деякі власники готелів, яким бракувало коштів через меншу кількість гостей, прагнули збільшити свій дохід, переводячи страви з ціни «все включено» на меню, де кожна страва пропонувалася окремо та з вищою ціною. Зсув, як пише Матьє Нарандал, призвів до змін на кухнях. Тепер кухарам потрібно було мати навички приготування більшого репертуару страв [3, р. 185–195]. Післявоєнні пошуки шляхів активізації туристичного бізнесу призвели до створення національних туристичних офісів у Швейцарії, де уряд допоміг фінансувати маркетингові кампанії, спрямовані на відновлення післявоєнної туристичної індустрії (А. А. Хопплер) [3, р. 197–205], або до запозичення інших способів організації туризму зі Сполучених Штатів, де

досить розвиненими були екскурсії на поля боїв. При цьому автор розрізняє «паломництва» та «туристів», перші – це друзі та родичі солдатів, які відвідують місця, де воювали та загинули їхні близькі, а другі – зацікавлені глядачі, менш емоційно залучені у війну (Г. Делла-Ведова) [3, р. 251–261]. Занепокоєння націоналістів припливом іноземців до країни в роки війни породило практику обов'язкового ведення реєстру відвідувачів, які зупинялися в британських готелях, і ця практика продовжувалася ще довго після її закінчення (К. Джеймс) [3, р. 171–182]. Війна також призвела до реконфігурації роботи видавництва, які почали випускати туристичні путівники для солдатів під час війни, а потім надали цим путівникам національного виміру, результатом чого стала поява франкомовних путівників «Guide Bleu» (Х. Морлье) [3, р. 207–223]. Як показує аналіз путівників різних поколінь від післявоєнного періоду до 2019 р. вони відіграли істотну роль у відкритті місць битв часів Першої світової війни як туристичних об'єктів, зробивши їх «безсмертними», а збільшення використання автомобілів у післявоєнному світі збільшило кількість відвідувачів і освятило поля битв (М. Конеллі та Т. Годден) [3, р. 225–235]. В. Моргаверо, спираючись на документальні свідчення, переконливо доводить, що вже під час самої війни з перших відвідувань окопів і полів битв та роздумами на цю тему, фактично був підготовлений туризм по місцям пам'яті повоєнного часу [3, р. 237–248]. Звертаючись до змін в індустрії туризму, нариси в цьому розділі роблять важливий внесок в історію бізнесу, поміщаючи пов'язані з війною зміни в контекст економічного розвитку галузі, яка на початку двадцять першого століття стала однією з найбільших у світі.

Третя частина книги складається з дванадцяти розділів, присвячених деяким довгостроковим наслідкам Першої світової війни для індустрії туризму. Деякі з цих розділів розповідають про створення місць пам'яті крізь призму конкретних локацій (Хартмансвиллеркопф в Ельзасі, Н. Лефорт [3, р. 299–309]; Велике Курейне, О. Вердьє [3, р. 379–395]), чутливість відвідувачів (через вивчення щоденника, Ф. Ягельського), або політики розвитку туристичних

маршрутів по місцям бойових дій (у Вогезах, П. Александр [3, р. 353–365]). Так, О. Вердье зазначає, що розвиток туризму до місць битв Першої світової війни збігся не лише з популяризацією автомобілів, а й із збільшенням використання листівок, багато з яких показували руйнування під час війни, і невеликих фотоапаратів Kodak, якими особливо масово користуються американські туристи. Зростаюча індустрія кіно також сприяла популяризації місць війни серед туристів. Обговорюючи, як час змінює місця боїв він зазначає, що в Лотарингії Верден став центром популярного туризму пам'яті про війну настільки, що навколо «окопу війни» був створений міф, «фальсифікація, освячена народним прийняттям цього міфу за дійсність», що спричинило навіть встановлення пам'ятника у 1920-х роках, який залишається популярним і досі [3, р. 379–395]. Інші розділи розглядають конкретні групи відвідувачів і проблеми пам'яті, що виникають у них: німці у Вердені в період між двома світовими війнами (Ж. Рой) [3, р. 311–322], фашизація пам'яті про війну італійськими ветеранами у Франції (П. Л. Буцці) [3, р. 325–337], роль асоціацій ветеранів у вшануванні пам'яті Першої світової війни в Італії (У. Паван Далла Торре) [3, р. 367–376] та австралійські туристи на Соммі у зв'язку з відзначення сторіччя подій Першої світової війни тут (К. Дюпюї) [3, р. 397–407]. Таким чином, ці практики пам'яті розглядаються з їхньої національної точки зору. У. Паван Далла Торре зазначає важливість використання новітніх технологій у популяризації туризму до місць пам'яті, включаючи веб-сайти, які не лише стосуються війни, але й допомагають оновити поточні відомості про військовий туризм. Зокрема до збільшення кількості матеріалів про війну в Інтернеті привело відзначення сторіччя війни у 2014 році. Нарешті, чотири розділи присвячені аналізу загальних сутностей туризму пам'яті: перехід від відвідин полів битв до відвідин меморіалів (С. Грегор) [3, р. 283–296], визначення «воєнного ландшафту» в путівниках протягом століть на прикладі села Лес Епарж (Н. Маріотті) [3, р. 339–351], встановлення військових меморіалів в різних містах Франції (Ф. Давид) [3, р. 409–419], створення



військових музеїв та пошук нових форм оповіді для сучасної аудиторії (К. І. Артіко) [3, р. 421–432]. На думку останнього після смерті останніх з тих, хто пережив війну, музеї повинні емоційно залучати своїх відвідувачів до збереження пам'яті та розширення туризму.

Підсумовуючи, слід зазначити, що ці роботи зробили чудовий внесок не лише в наші знання про взаємозв'язки між війною та туризмом, але й у наше розуміння безперервності розвитку туризму. Автори наголошують на тому, що туризм і війна не виключають одне одного. Він не зупиняється у період конфлікту, і переживає значний розвиток після нього, використовуючи воєнні події, відкриває нові цікаві місця з нею пов'язані у якості туристичних об'єктів. Науковці продемонстрували, що туризм завжди існував у різних формах під час війни, у районах безпосередньо за фронтом або там, де солдати проводили відпустку. Вже під час війни починає розвиватися туризм по місцям пам'яті про війну через відвідування полів битв слідами померлого родича чи друга. Для нашої країни, яка зараз перебуває у стані війни, в цих роботах можна віднайти ряд корисних ідей, що допоможуть як підтримати туристичну індустрію зараз, так і закласти гарне підґрунтя для її розвитку у повоєнний період. Проблеми та перешкоди, з якими зіштовхнулася українська туристична галузь під час війни, потребують творчого та гнучкого підходу з боку галузі, адаптації до нових реалій. З огляду на історичний досвід це може бути: стимулювання розвитку внутрішнього туризму в регіонах України, віддалених від зони конфлікту; відродження у якості туристичних локацій тих міст які раніше могли бути забуті, але які тепер стали безпечнішими; налагодження тісної співпраці суб'єктів туристичної діяльності з державними органами для залучення нових інвестицій; їх приєднання до партнерських програм та асоціацій, що займаються розвитком туризму та готельного бізнесу; просування позитивного іміджу країни на зовнішньому ринку.

#### *Література.*

1. Bertram Gordon. War Tourism, Second World War France From Defeat and Occupation to the Creation of Heritage. Ithaca and London: Cornell University Press, 2018. 294 p.

2. Hryhorchuk D. Tourism in Ukraine in the war conditions: The European integration aspect. *Economics, Finance and Management Review*. 2023. № 2(14). P. 130–136.
3. Tourisme et Grande Guerre. Voyage(s) sur un front historique méconnu (1914–2019) / Sous direction de Yves-Marie Évano, Johan Vincent. Plœmeur: Éditions Codex, 2019. 446 p.

УДК 911.3:379.8]:556.51(477.82)

*Валентина Юрївна Стельмах, к. геогр. н., доцент  
кафедри фізичної географії Волинського національного  
університету імені Лесі Українки*

*Сергій Володимирович Полянський, к. геогр. н., доцент  
кафедри фізичної географії Волинського національного  
університету імені Лесі Українки*

*Олег Володимирович Мельник, к. геогр. н., заступник директора  
Волинського обласного університетського центру підготовки,  
перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів АПК*

*Сергій Ігорович Ковальчук, магістр географії, старший  
лаборант кафедри фізичної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки*

*Роман Євгенович Качаровський, магістр географії, старший  
лаборант кафедри економічної та соціальної географії Волинського  
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОЗЕРА ХОЛОПІЧІВСЬКЕ ЗАТУРЦІВСЬКОЇ ТГ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Анотація.* Проведене дослідження рекреаційного потенціалу озера Холоповичівське. Виокремлено його гідрологічні та морфометричні показники. Проаналізовано особливості об'єкту природно-заповідного фонду (ПЗФ) басейну озера. Визначено можливості потенційного використання ПЗФ об'єкту в рекреації. Запропоновано можливі заходи оптимізації функціонування об'єкту ПЗФ.

*Ключові слова:* природно-заповідний фонд, рекреаційний потенціал, озеро, оз. Холоповичівське, Затурцівська ТГ, Володимирський район, Волинська область.

Утворення Затурцівської територіальної громади в існуючих межах завершено 25.10.2020 р., її площа становить 364,7 км<sup>2</sup>, а кількість населення – 8 942 особи (станом на 01.01.2022 р.). До складу громади увійшло 26 населених пунктів зі складу семи сільських рад. Адміністративним центром є с. Затурці (кількість населення – 1782 осіб) [1–3; 9].

У межах громади розвинена гідрографічна мережа, наявні природно-заповідних території та історико-культурних об'єкти і пам'ятки, рекреаційні пункти та місця короткотривалого відпочинку сприяють розвитку рекреації.

Кліматичні умови і ресурси сприятливі для рекреації і туризму впродовж року. Середні температури: зима – (-4,5 °C), літо – (+19 °C). Кількість опадів становить 550–600 мм [1–3; 9].

На території громади налічується п'ять озер, що мають рекреаційне значення, загальною площею понад 99,44 га – Бросило (Озютичівське), Холопичівське, Вілько-Садівське, Юнівське та Окорське загальним об'ємом водної маси – 5,20 млн м<sup>3</sup> [1–3; 7–9].

Озеро Холопичівське – льодовикового походження (рис. 1), розміщене у межах Затурцівської ТГ Володимирського району 2 км на північ від с. Холопичі, належить до гідрологічного заказника «Холопичівський».



**Рис. 1. Озеро Холопичівське [4–7]**

Площа водного дзеркала – 11,9 га, об'єм водної маси – 0,54 млн м<sup>3</sup>. Ширина озера – 0,37 км, довжина – 0,55 км, максимальна глибина – 8,6 м, середня глибина – 5,59 м [2; 7; 9].

Гідрологічний заказник «Холопичівський» площею 57,0 га на околиці

с. Холопичі, утворений згідно з розпорядженням голови Волинської обласної ради № 18-р від 03.03.1993 року, для охорони однойменного озера та навколишніх лучно-болотних угідь (рис. 2) площею 43,3 га.



**Рис. 2. Низинні луки навколо озера Холопичівське [11]**

Різнотрав'я низинних луків формують лепеха звичайна *Acorus calamus*, півники болотяні *Iris pseudacorus*, калюжниця болотяна *Caltha palustris*, гадючник в'язолистий *Filipendula ulmaria*, незабудка болотяна *Myosotis scorpioides*, білозір болотяний *Parnassia palustris*, хвощ болотяний *Equisetum palustre*, жовтець їдкий *Ranunculus acris*, любисток лікарський *Levisticum officinale*. Північніше від озера на відстані 0,5 км – сосновий ліс, а ближче до озера – вільха чорна *Alnus glutinosa* і зарості верболозу *Salix alba*.

Серед прибережної рослинності (рис. 3) переважають осока затінкова *Carex umbrosa*, зозулинець болотяний *Anacamptis palustris* та молодильник озерний *Isoetes lacustris*, що росте на мілководді, – рідкісні види, занесені в ЧКУ.

Дно озера встеляють діатомові *Bacillariophyceae* та харові *Charophyceae* водорості, а на озерному плесі трапляються формації глечиків жовтих *Nuphar lutea*, латаття білого *Nymphaea alba*, що занесені в Зелену книгу України. В озері мешкає приблизно 15 видів риб, у прибережних заростях

гніздяться водоплавні та навколоводні птахи [4–6].



**Рис. 3. Прибережна рослинність озера Холопичівське [10]**

Озеро та прилеглі території можуть використовуватися для різних видів туризму та рекреації, зокрема короткотривалого відпочинку (купання, занять водним туризмом, плавання на човнах, рибальства) та екологічного пізнання природи [3; 8–9]. Організація оптимального рекреаційного природокористування природно-заповідного фонду басейну озера Холопичівське Затурцівської ТГ потребує реалізації наступних заходів:

1) обчислення рекреаційної ємності (сезонної, добової та одномоментної) гідрологічного заказника місцевого значення «Холопичівський» та оз. Холопичівське із врахуванням актуальної рекреаційної дигресії;

2) розширення існуючих меж гідрологічного заказника «Холопичівський» для збільшення його екологічної стійкості;

3) створення нових додаткових гідрологічних об'єктів ПЗФ в межах

громади для диверсифікації рекреаційних потоків;

4) забезпечення управління об'єктами ПЗФ з дотриманням фактичних гранично допустимих нормативів рекреаційного навантаження;

5) внесення озера Холопичівське разом із гідрологічним заказником «Холопичівський» до мережі туристсько-рекреаційних маршрутів Затурцівської територіальної громади Володимирського району Волинської області;

6) проведення реконструкції автомобільної дороги для покращення транспортної доступності озера Холопичівське;

7) створення постійних чи тимчасових сезонних рекреаційних пунктів, зокрема й для людей з особливими потребами, з дотриманням вимог чинного законодавства.

**Висновки.** Рекреаційне освоєння незначних за площею аквально-природно-територіальних комплексів (особливо тих, що входять до складу чи є основою об'єктів природно-заповідного фонду) обов'язково має здійснюватися із врахуванням рекреаційної дигресії. До здійснення оцінки фактичної рекреаційної дигресії та, відповідно, корекції нормативів рекреаційного навантаження, вважаємо за потрібне використовувати загальну норму одночасного перебування рекреантів, яка удвічі нижча, ніж та, що застосовується для національних природних парків, відповідно 0,1 ос./га. Отож, початкова одномоментна рекреаційна ємність гідрологічного заказника «Холопичівський» становить 4 особи, що не передбачає постійного перебування рекреантів. Корекція (у напрямку підвищення) норм рекреаційного навантаження), можлива у випадку дотримання сталого низького рівня рекреаційної дигресії. Жорстке дотримання норм рекреаційного навантаження, контроль мережі екологічних стежок, заборона будівництва постійних об'єктів закладів розміщення і створення значної інфраструктури, мінімізація стихійної рекреації дозволять уникнути рекреаційної дигресії.

*Список літератури:*

1. Володимирська районна державна адміністрація. URL: <http://lbsadm.gov.ua/> (дата

звернення 22.01.2024).

2. Затурцівська територіальна громада. URL: <https://zaturcivska-gromada.gov.ua/> (дата звернення 29.01.2024).

3. Карпюк З. К., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В. Туристська привабливість Локачинського району Волинської області. *Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 27–28 квітн. 2017 р. Ужгород. нац. уні-т, 2017. С. 29–32.

4. Карпюк З. К., Фесюк В. О. Природоохоронні мережі Волинської області: монографія. Луцьк : Видавництво «Терен», 2021. 212 с.

5. Карпюк З. К., Фесюк В. О., Антипюк О. В. Природно-заповідний фонд Волинської області : альбом-каталог. Київ, 2018. 136 с.

6. Природно-заповідний фонд Волинської області. URL: <http://eco.voladm.gov.ua/category/all/locality=9> (дата звернення 25.01.2024).

7. Регіональний офіс водних ресурсів у Волинській області. URL: <https://vodres.gov.ua/> (дата звернення 27.01.2024).

8. Управління екології та природних ресурсів Волинської ОДА. URL: <https://voladm.gov.ua/category/upravlinnya-ekologiyi-ta-prirodnih-resursiv/1/> (дата звернення 27.01.2024).

9. Чижевська Л. Т., Мельник А. В., Мельник Н. В., Полянський С. В., Єрко І. В., Карпюк З. К., Качаровський Р. Є., Дем'янчук О. Г., Антипюк О. В., Мельник О. В. Рекреаційні ресурси Затурцівської ТГ Волинської області. Globalization of scientific knowledge: international cooperation and integration of sciences: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Відень, Австрія – м. Вінниця, Україна 22 жовтн. 2021 р. International scientific journal «Grail of Science». № 9 (October, 2021) / ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна) та ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія), 2021. С.464–472. DOI 10.36074/grail-of-science.22.10.2021.84

10. URL: [https://lokachi.rayon.in.ua/upload/news/14/1597302040297/13\\_holopichi-pavlo-savchuk12.jpg](https://lokachi.rayon.in.ua/upload/news/14/1597302040297/13_holopichi-pavlo-savchuk12.jpg) (дата звернення 22.02.2024).

11. URL: [https://lokachi.rayon.in.ua/upload/news/14/1597302040297/2\\_holopichi-pavlo-savchuk1.jpg](https://lokachi.rayon.in.ua/upload/news/14/1597302040297/2_holopichi-pavlo-savchuk1.jpg) (дата звернення 22.02.2024).

**УДК 730:726.1: 379.85**

*Ільницька-Гикавчук Галина Ярославівна,  
к.е.н., доцент, доцент кафедри туризму,  
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

## **ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Один із ключових шляхів розвитку туристичної галузі в Україні обов'язково повинен включати розвиток замкового туризму. Тому питання

розвитку та підвищення привабливості замкового туризму на національному та міжнародному рівнях набуває важливого значення на сучасному етапі розвитку туристичної індустрії в країні. Україна має унікальні умови для успішного розвитку замкового туризму, включаючи багаті історико-культурні та національно-етнографічні ресурси. Це може стати основою для створення конкурентоспроможного туристичного ринку в галузі туризму.

До нашого часу збереглося 116 замків або лише їх руїн. Найбільше у Тернопільській області – 28 (табл.1).

На Західній Україні є 77 замків. Найбільше їх у Тернопільській області.

**Таблиця 1**

**Замки Західної України**

Область	Замки
Львівська (9 од)	Жовківський, Олеський, Підгорецький, Золочівський, Бродівський, Свірзький, Добромільський замок Гербуртів, Поморянський, Старосільський
Івано-Франківська (7 од)	Галицький, Пнівський, Черенелицький, Раковецький, Замок Яблоновських, Надвірнянський, Замок Скарбека
Закарпатська (12 од)	Мукачівський, Ужгородський, Невицький, Середнянський, Чинадіївський, Бронецький, Довжанський, Виноградівський, Боржавський, Квасівський, Королевський, Хустський
Рівненська (11 од)	Дубенський, Острозький, Клеванський, Корецький, Губківський, Маєток Стецьких, Новомалинівський, Палац Ледуховських у Смодві, Палац Ходкевичів у Млинові, Тайкурський, Тараканівський форт
Тернопільська (28 од)	Тернопільський, Збаразький, Скалатський, Теребовлянський, Микулинецький, Вишнівецький, Ягільницький, Золотопотіцький, Підзамочок, Язловецький, Скала-Подільський, Кривченський, Чортківський, Струсівський палац,



	Бережанський, Буданівський, Білокриницький палац, Фортеця Святої Трійці, Сидорівський, Личковецький, Кудриницький, Кременецький, Червоногородський, Бучацький, Токівський, Замок у селі Висічка, Залозецький, Новосілківський
Волинська (5 од)	Замок Любарта (Луцьк), Радзивіллів, Олицький, Палац Браницьких (Любомль), Палац Мйончинських (Луків)
Чернівецька (5 од)	Замок Берегомет, Палац Криштофовичів у Карапчеві, Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, Хотинська фортеця, Цецинська фортеця

Найбільша кількість фортець, замків, оборонних монастирів, що існують й до нашого часу, розташовані на заході України. За оцінками різних фахівців, це приблизно 90% всіх таких об'єктів в країні. Ця культурна спадщина добре збереглася в областях, таких як Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська та Хмельницька. Наприклад, на Львівщині існують чотири особливо цінних замки, які вже сьогодні є об'єктами екскурсій та включені до багатьох туристичних програм популярного туристичного маршруту «Золота підкова Львівщини»: Золочівський, Підгорецький, Олеський та Свірзький. Характеристика замків Львівської області – в табл. 2.

**Таблиця 2**

**Замки Львівської області**

№	Знаходження	Об'єкт	Дата створення
1	м.Броди	Замок	XVII ст.
2	м. Добромиль (Старосамбір. р-он)	Замок Гербуртів (руїни)	XVI ст.
3	м. Жовква	Замок Жолкевських Оборонні мури міста	XVII ст
4	м. Золочів	Замок бастионного типу	XVII ст
5	сmt Олесько (Золочівський район )	Олеський замок	XIII—XVIII ст.

6	с. Підгірці (Золочівський р-он)	Замок-палац Конецпольських баст. типу	XVII ст
7	сміт Поморяни (Золочів. р-он)	Замок-палац	XIV-XVII ст
8	с. Свірж (Перемишлянський р-он)	Замок Оборонна вежа (руїни)	XV ст.
9	с.Старе Село (Пустомитів. р-он)	Замок	XVI ст

Олеський замок розташований у селищі Олесько Золочівського району Львівської області. Це один з найдавніших замків в Україні, який був побудований сином галицько-волинського князя Юрія Львовича і вперше згаданий у історичних джерелах у 1327 році. Замок розташовувався на межі Волині та Галичини і став місцем постійних конфліктів між Литвою та Польщею. Протягом свого існування замок декілька разів змінював свого власника [1].

На даний час відкрито архітектурно-художній музей-заповідник «Олеський замок» як відділ Львівської картинної галереї. У залах замку-музею експонується понад 500 експонатів [1]: український портретний живопис XVI – XVIII ст.; галицько-волинський іконописний живопис XV – XVIII ст.; твори європейського живопису з XVI-XVIII століть; європейська скульптура з XV-XVIII століть, у тому числі приклади дерев'яної скульптури, які включають роботи відомого митця Пінзеля; гобелени з бароко і маньєризму, виготовлені в Західній Європі; давньоруські цінності XI століття; античні меблі.

В експозиції можна знайти численні мистецькі шедеври, включаючи полотно «Битва під Віднем» італійського художника Мартино Альтомонте (1692 року), яке має розміри 7,65 на 7,38 метрів і зображує короля Яна III Собеського в центрі. Також серед експонатів є дерев'яний іконостас з села Голоски, створений майстром Федором Сеньковичем, надгробок княгині Сенявської, портрет власника замку Івана Даниловича з 1620 року, а також

французькі гобелени початку XVIII століття, які надихнули поезії Овідія та інші.

У підземному приміщенні Олеського замку спеціально для туристів відтворено інтер'єр середньовічної в'язниці-катівні та представлено виставку інструментів для тортур і покарань.

Ще однією цікавою атракцією в рамках маршруту «Золота підкова» є музей-заповідник «Підгорецький замок», розташований в селі Підгірці Золочівського району. Ця архітектурна пам'ятка, споруджена в стилі пізнього Ренесансу і бароко, датується періодом з 1635 по 1640 роки. Замок був побудований за вказівкою коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського та виконаний під керівництвом архітектора Андреа дель Аква. Він слугував не лише резиденцією, але й оборонним спорудженням, яке витримувало численні напади ворогів.

Підгорецький замок представляє собою вражаючий приклад поєднання ренесансного палацу з бастіонними укріпленнями і є одним з найкращих в Європі за цим показником. Нині територія замку є важливим об'єктом туризму загальнодержавного значення та функціонує як музей-заповідник «Підгорецький замок», який є філіалом Львівської галереї мистецтв [2].

Замок має численні інтер'єри, серед яких можна виділити Дзеркальний, Золотий, Жовтий, Зелений, Кармазиновий, Лицарський зали, а також Мозаїчний і Китайський кабінети. Вони прикрашені різьбленими плафонами, настінними розписами, венеціанськими дзеркалами, предметами з порцеляни та портретами. Також представлені копії картин відомих художників.

Існує легенда, яка пов'язана з епохою правління роду Жевуських. Ця легенда розповідає нам про те, як князь Вацлав відчужився від своєї дружини та велів замурувати її живою в стінах замку. Іноді люди стверджують, що можуть почути її сумнівний плач або навіть зафіксувати білий силует на фотографіях.

Золочівський замок - видатна історична та культурна спадщина, розташована в місті Золочеві, яка також є невід'ємною частиною туристичного

маршруту «Золота підкова». В різні періоди свого існування Золочівський замок виконував різноманітні функції: від фортеці і королівської резиденції до панської садиби, в'язниці та навчального закладу.

Будівництво замку розпочалося в 1634 році за спонсорством Якуба Собеського, батька короля Речі Посполитої Яна III Собеського. У дворі замку можна знайти два палаці: Великий палац і Китайський палац, розташований навпроти в'їзної вежі. Однією з цікавих особливостей замку є його перша система каналізації, яка досі функціонує [3].

Загалом у Великому палаці представлено понад 550 експонатів, включаючи 122 полотна живопису, 123 одиниці меблів, а також зброю, порцелян, скульптуру, килими, знайдені речі під час реставрації, мисливські трофеї і багато інших цікавих артефактів.

Китайський палац, зведений на кінець XVII століття на кошти польського короля Яна III Собеського для своєї коханої дружини Марисеньки, має вигляд двоповерхової шпильастої ротонди з одноповерховими бічними приставками. У 2004 році, після реставрації, він став домівкою Музею східних культур.

На території в Китайського палаці розташовані різні виставкові зали з понад 250 творів мистецтва, включаючи живопис, графіку, скульптуру, предмети декоративно-прикладного мистецтва і археологічні експонати, які відтворюють різні аспекти східної культури, такі як Єгипет, Шумер, Китай, Японія, Індія, Індонезія, Персія. Серед цих артефактів - мумія сокола, фрагменти єгипетських саркофагів, японська графіка XVIII століття, вироби з лаку Китаю, східні тканини XVII-XVIII століть, полотно львівського художника кінця XVII століття Івана Малиновського «Єрусалим». Довкола Китайського палаці розташований східний парк з альтанкою [3].

У 2007 році була відновлена одна з оборонних споруд замку - рavelін. Поблизу замку також розташована капличка-пам'ятник жертвам НКВС, які були закатовані в замку перед відступом більшовиків у червні 1941 року.

Золочівський замок є філією Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького та є діючим музеєм.

Свірзький замок, що розташований в селі Свірж Перемишлянського району, був споруджений у 1482 році на крутому схилі над річкою Свірж. На початку XV століття, місто Свірж перейшло владність роду Свірзьких, які внесли значний внесок у будівництво замку [4]. На території замкового парку розташований костел, який був заснований ще в XV столітті. На жаль, стан замку зараз не є найкращим. Хоча зовнішні стіни і дах збереглися у задовільному стані, внутрішні приміщення вже не є такими добре збереженими. Ці внутрішні простори використовуються для проведення різноманітних заходів і зйомок кінофільмів.

Поморянський замок, розташований в смт Поморяни Золочівського району, був спершу згаданий ще в XIV столітті. Замок має прямокутну форму і складається з двох поверхів та кутових веж, об'єднаних замковим двориком. У північному крилі замку розташована в'їзна башта, до якої вів міст, а з інших сторін замок оточений болотами річки Золота Липа. Споруду оточували стіни та рови, і поруч з в'їзною вежею стояли господарчі будівлі. Замок і містечко пережили пік слави під час панування польського короля Яна III Собеського, коли замок був значно перебудований та перетворений на величний палац, оточений чарівним ландшафтним парком. Незважаючи на численні реставрації та перебудови, замок втратив свій первісний вигляд і тепер перебуває у аварійному стані. Незабаром спроби відновлення були підняті, але відсутність фінансування заважає їх успішному завершенню.

Сучасний вигляд Поморянського замку, який датується XVI – XVII століттями, включає в себе палацовий комплекс, парадний замковий двір та залишки могутніх оборонних стін з наріжними вежами. Королівський палац, з двома поверхами, кутовою вежею та частиною оборонного муру, залишився в різних ступенях збереження.

Старосільський замок, розташований в с. Старе село Пустомитівського району, споруджений у формі п'ятикутної оборонної фортеці в 1584-1589 роках за проектом архітектора Амвросія Прихильного, під керівництвом князів Острозьких. За своєю площею (2 га), цей замок вважається найбільшим на Львівщині. У 2010 році Старосільський замок передали в концесію на 49 років з метою перетворення його на туристично-відпочинковий центр. Проте реставраційні роботи так і не були розпочаті, і в 2022 році договір концесії було розірвано судовим рішенням, повернувши замок у власність державі.

Жовківський замок (м. Жовква) був збудований на замовлення Станіслава Жолкевського у період з 1594 по 1606 роки як оборонну споруду в стилі ренесансу. У кінці XVII століття цей замок став улюбленою резиденцією короля Польщі Яна III Собеського, період його найбільшого розквіту. На його території діє музей «Жовківський замок», який входить до складу Львівської галереї мистецтв. Зараз в музеї можна відвідати три нові зали: музей-кузня на першому поверсі, гетьманську залу на другому, присвячену особам, пов'язаним із замком, та музей «ідеального міста» на третьому поверсі. Роботи з відновлення замку і розширення експозицій продовжуються.

Добромільський замок Гербуртів (м. Доброміль Старосамбірського р-ну) був побудований у другій половині XVI століття. На сьогоднішній день Добромільський замок знаходиться в напівзруйнованому стані. Збереглися восьмикутна надбрамна башта зі стрільницями та прямокутними віконними отворами, а також два фрагменти оборонних стін, рів і залишки криниці на внутрішньому дворі замку.

Бродівський замок (м. Броди) був споруджений на замовлення власника міста С.Конецпольського в період з 1630 по 1635 роки. Його архітекторами були відомий французький інженер Гійом Леввасер де Боплан та італійський будівничий Андреа дель Аква. Замок має п'ятикутну форму і був оточений глибоким ровом, який час від часу заповнювався водою. Всередині замку

розміщувалися казарми для гарнізону, арсенали та зберігання продовольства [5].

В наш час фортеця знаходиться в руйнівному стані. Збереглися три з половиною куртини з казематами та два бастіони, а також двоповерховий палац XVIII століття, який був побудований Станіславом Потоцьким. Приміщення палацу передано під використання школі, а також служило архівом району і місцем виставкових зали Бродівського історико-краєзнавчого музею. Замкові каземати знаходяться у руїнах і залишаються невикористаними, що призводить до значних руйнувань.

Найдавнішою та славетною оборонною спорудою ранніх слов'ян в західній частині України археологи вважають городище Стільське VII – X століть. У селі Урич розташована наскельна давньоруська фортеця Тустань, яка існувала в період з IX по XV століття. Ця фортеця є значущою пам'яткою оборонної архітектури. На північ від села розташований могутній скельний масив. Сьогодні Тустань є популярною туристичною атракцією та місцем проведення річного фестивалю «Ту Стань!».

Крім замків, в Україні є багато історичних монастирів, які можуть бути цікавими для замкового туризму. Серед унікальних об'єктів для розвитку замкового туризму можна виділити оборонні монастирі, такі як Крехівський василіанський чоловічий монастир святого Миколая в селі Крехів Жовківського району (XVII-XVIII століття), Унівську Свято-Успенську лавру отців студитів в селі Унів (XV століття), та Монастир походження дерева Хреста Господнього (це колишній домініканський монастир у селищі Підкамінь Бродівського району XVII-XVIII століття). Однак ці об'єкти переважно використовуються для релігійних чи паломницьких подорожей, хоча вони могли б служити також ресурсом для розвитку замкового туризму.

На жаль, більшість об'єктів замкового туризму Львівської області перебувають в занедбаному стані і потребують відновлення. Збереження замкової спадщини важливе не тільки для культурного надбання країни, але і

для розвитку туризму та економіки. Замковий туризм може стати конкурентоспроможним сегментом туризму, але для його розвитку необхідні інвестиції, реставрація пам'яток та розвиток інфраструктури, маркетингові заходи, заходи освітнього ринку для залучення туристів.

#### *Література.*

1. Музей-заповідник «Одеський замок» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lvivgallery.org.ua/museums/muzey-zapovidnyk-oleskyu-zamok>
2. Підгорецький замок [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>
3. Золочівський замок. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
4. Свірзький замок [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>
5. Бродівський замок, 1630-1635 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.brodyhistory.org.ua/istorychnyy-spadok/pamyatky-arhitektury/zamok/>

**УДК 911.3:30 (477.82)**

***Оксана Володимирівна Ярошенко,***  
*к.геогр.н., доцент,*  
*доцент кафедри географії і туризму,*  
*начальник відділу з наукової діяльності та аспірантури,*  
*ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний*  
*університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

## **ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЗООЛОГІЧНИХ ПАРКІВ ЯК ТУРИСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ**

Сьогодення індустрії рекреації та туризму базується на пошуку нових форм дозвілля потенційних рекреантів з метою забезпечення повноцінного відпочинку. Залучення природоохоронних об'єктів до рекреаційно-туристської сфери дозволить розширити спектр застосування туристсько-рекреаційних ресурсів певної території. До них можемо віднести й зоопарки.

Відчуженість суспільства від природи, особливо у містах та у великих урбанізованих регіонах, формує потребу у відвідуванні зоопарків для людей



різної вікової категорії, сприяє позитивному впливу природи на психічне здоров'я людини, покращення емоційного настрою, що надзвичайно важливо в умовах війни в Україні. Тому, вважаємо, за актуальне розглядати зоопарки як туристичні об'єкти.

Зоопарки належать до природно-заповідного фонду України, який включає ділянки суходолу й водного простору, природні комплекси яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну та рекреаційну цінність. При дослідженні зоопарків вчені приділяють більше уваги вивченню умов проживання тварин та їх розведенню; територіям зоологічних парків у межах якої можливою є пізнавальна функція; споглядання тварин тощо, проте туристичне та просвітницьке значення зоопарків залишаються мало вивченими.

Проблематику вивчення зоологічних парків як об'єктів рекреаційно-туристичної сфери у своїх роботах розглядають Н. Антонюк, М. Біржаков, Н. Ганич, А. Жупаненко, І. Єрко, Л. Коваленко та ін. На думку таких вчених, як Н. Антонюк, М. Мальська, зоологічні парки – це тематичні парки, тобто такі, які надають розважальні, анімаційні послуги, а також послуги торгового, виховного та пізнавального характеру [2;5]. Актуальність тематики вимагає подальших вивчень.

За мету ставимо висвітлення теоретичних аспектів вивчення зоологічних парків як туристичних об'єктів.

Створення заповідних територій покликане на збереження та відтворення екомережі регіонів. Згідно з Законом України «Про природно-заповідний фонд України» виділяють одинадцять категорій (різновидів) заповідних територій, до яких належать і зоологічні парки. Державний природно-заповідний фонд налічує чотири структурних підрозділи [3]:

- 1) природоохоронну та науково-дослідну складову (біосферні та природні заповідники, пам'ятки природи);
- 2) природоохоронну та рекреаційну складову (національні парки і пам'ятки садово-паркового мистецтва);

3) природоохоронну та ресурсовідновну складову (заказники природи);

4) науково-дослідну та природоохоронну складову (ботанічні сади, дендропарки та зоопарки).

Зоопарк є територією, спеціально створеною людиною, з будівлями і обладнанням для утримання, збереження, розмноження рідкісних видів та прилюдного показу тварин. Вживається, особливо в країнах Заходу, також назва «Zoo» і близьке найменування – зоосад, яке було вперше вжито 1828 року як Лондонський зоологічний сад (англ. London Zoological Gardens), згодом скорочено до «Zoo». В Україні поступово приживається сучасний вираз «зоопростір», як одна з унікальних лабораторій зі збереження різноманітності тваринного світу і музей живої природи, створений людиною, що має науково-просвітницьке значення [4].

Зоопарки створюють з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ розведення у неволі. До основних завдань зоопарків відносяться [3]:

- формування та утримання колекцій тварин;
- широкий показ їх населенню;
- збереження і відтворення в штучних умовах видів тварин, яким загрожує зникнення, в першу чергу видів, занесених до Червоної книги України і міжнародних «червоних» переліків, а також інших видів, що мають велике наукове і культурно-просвітнє значення;
- проведення науково-дослідних робіт, проведення навчально-виховної і культурно-освітньої роботи в галузі екології та охорони природи, зоології тощо.

Найпопулярнішими типами зоопарків в Україні є [3]:

- екологічні або ландшафтні (проживання на природі);
- зоогеографічні (мешканці розміщені відповідно до країни світла);
- систематичні (тварини одного виду, об'єднані в один експонат).

Різні види природоохоронних територій характеризуються різними ступенями заповідності. Наприклад, для рекреаційних потреб заповідники не використовують. Найбільше значення для рекреаційно-туристичної сфери мають природні національні парки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва, зоологічні сади, пам'ятки природи.

Враховуючи ландшафтно-созологічну та естетичну цінність, захисні функції та стійкість до рекреаційних навантажень природних комплексів, їх реальне рекреаційне використання, існуючі об'єкти відпочинкової інфраструктури, традиційне господарське використання, наявність режимних військових та господарських об'єктів, історичних та культурних пам'яток, проектується виокремлення таких рекреаційних зон: зона природних резерватів, масової рекреації, інтенсивної рекреації, екстенсивної рекреації, обмеженого рекреаційного використання, резервна зона та зона рекреаційно не освоювана.

Згідно узагальненої систематики рекреаційно-туристських ресурсів О. Бейдик виділяє [1]: 1) природно-географічні ресурси; 2) природно-антропогенні ресурси; 3) суспільно-історичні рекреаційні ресурси. Зоопарки належать до групи природно-антропогенних рекреаційно-туристських ресурсів, як таких, що створенні природою та окультуренні людиною.

Враховуючи високий природно-ресурсний потенціал та наявну інфраструктуру зоопарків, значну кількість їх відвідувачів, зоопарки можуть виступати спеціалізованими туристичними центрами. Для цього варто погодити розпорядження на місцевому рівні щодо залучення зоопарку для рекреаційно-туристського використання з раціональним рекреаційним навантаженням.

Тому, об'єктами туризму стають не тільки традиційні об'єкти, такі як пам'ятки природи, музеї, виставкові зали, етнографічні пам'ятки та інші історико-культурні пам'ятки, а й зоопарки, акваріуми та дельфінарії.

Особа, яка відвідує зоопарк чекає гостинності. Тому навіть вхід до зоопарку (вивіска назви тощо) повинні бути привабливими. Зони які виділяють на території парку мають бути доступними для туриста. Це вимагає

збалансованого організаційно-адміністративного механізму дій адміністрації зоопарку та відповідальних за зони (з різними функціями) в межах зоопарку.

На території зоологічних парків виділяють наступні зони [4;6]:

- експозиційна (призначена для стаціонарного утримання тварин і використання їх з культурно-пізнавальною метою);
- наукова (у її межах проводиться науково-дослідна робота, відвідування цієї зони не дозволяється, як виняток – з дозволу адміністрації парку);
- рекреаційна (призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку);
- господарська (зона, де розміщуються допоміжні господарські об'єкти).

Зоопарк як об'єкт туризму виконує чималу кількість функцій та надає послуги для відвідувачів, залишається потенційно цікавим об'єктом здійснення рекреаційно-туристичної діяльності. Практично в кожному великому туристичному центрі є свої зоопарки, що роблять свій внесок у привабливість цих міст для відвідування [5].

Вважаємо, що для досягнення розвитку зоопарків як туристичних об'єктів, варто сприяти збільшенню кількості туристів на певній території шляхом створення конкурентоспроможного продукту. До прикладу, створення центру дозвілля на базі зоопарку з облаштуванням умов для організації повноцінного сімейного відпочинку; сприяння збереженню і відтворенню в штучних умовах рідкісних та занесених до Червоної книги тварин та птахів; здійснення промоції туристичного потенціалу регіону тощо. Вказівники, виставки та екскурсії служать джерелом інформації для відвідувачів про тварин та їх місця проживання. Тварин стимулюють виявляти найбільш природну для них поведінку, надаючи їм різні засоби збагачення середовища та створюючи хороші умови.

Зоологічні парки, це й тематичні парки, тобто такі, які надають розважальні, анімаційні послуги, а також послуги торгового, виховного та пізнавального характеру. Ресурсний потенціал зоопарків сприяє розвитку пізнавального, наукового, рекреаційного туризму, коли туристи та відвідувачі зоопарку відпочивають та відновлюють свої сили.

Великий потенціал зоопарків для розвитку екологічного туризму, основна функція якого полягає у спостереженні за тваринами та їх вивчення; зосередженого на природних (мало змінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами рекреації у природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. В програму екотурів може входити дослідження живої природи (спостереження за життям тварин, рослин, збирання колекцій та гербаріїв); екскурсії до цікавих природних об'єктів; волонтерська діяльність по догляду за територією та її благоустрою. Тури варто організовувати дрібномасштабні (максимальна кількість туристів в групі – 10-12 осіб). Туристів повинні супроводжувати гід, за потреби перекладач. Важливо обладнати спеціальні екотраси, які б мали місця для стоянок з урнами для сміття, джерелами питної води, інформаційними табло тощо. Слід продумати і анімаційну програму таких турів. Вона може включати різноманітні конкурси, свята, тематичні вечори тощо.

Отже, зоопарки, передусім, є основою для розвитку наукового туризму, екологічного, рекреаційного та пізнавального туризму. Перспективним є сімейний вид туризму.

Вважаємо, що для подальшого використання зоологічних парків як туристичних об'єктів, масового залучення рекреаційної зони зоопарку до використання відвідувачами варто:

- рекламувати тематичні заходи, що проводяться у зоопарку, оскільки вони можуть бути цікавими для певної когорти відвідувачів;
- організовувати екскурсії, утому числі й тематичні екскурсії територією зоопарку. Маршрути доцільно розробити в залежності від зацікавленості

туриста; вікової категорії; пори року; від змін, що відбуваються в експозиціях тварин, птахів; цвітіння рослин, що є на території зоопарку тощо;

- видовий склад ряду тварин зоопарку викличе неабияку зацікавленість у дітей. Для того, щоб діти були зацікавлені маршрут подорожі варто не обмежувати спогляданням на тварин й інформацією про них, а доповнити його різними атракціями;

- на території зоопростору споруджувати гірки та ігрові дитячі майданчики, лавочки, альтанки тощо, це дозволяє здійснити велика площа території рекреаційного призначення у більшості зоопарків. Цікавим було би влаштування на території зоопарку кінотеатрів з наявними мультсеріалами на зоологічну тематику, щоб дозволило урізноманітнити відпочинок. Ця ідея вимагає знаходження способу взаємодії між адміністрацією зоопарку та місцевими підприємцями на вигідних умовах.

Важливо, щоб на території зоологічного парку для забезпечення додаткового доходу відвідувачам надавалися послуги туристсько-рекреаційного спрямування, серед яких не лише екскурсійний супровід, а й навчальні послуги (наприклад, організація гурткової роботи).

Зоопарки існують для суспільства, однак їхня унікальна відповідальність обумовлена присутністю живих тварин і в кінцевому результаті зміст існування зоопарку полягає в тому, щоб взаємовідносини між людиною і дикими тваринами стали найбільш раціональними. Залучення зоопарків до рекреаційної діяльності дозволить розширити коло мережі застосування туристично-рекреаційних ресурсів, що в перспективі важливо при вирішенні проблем розвитку індустрії туризму України та її регіонів, що знаходиться в стані стагнації.

#### *Література.*

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. 395 с.
2. Єрко І. В., Качаровський Р. Є., Карпюк З. К., Чижевська Л. Т. Організація дозвіллевої діяльності в зоопарках. Соціально-економічні аспекти розвитку суспільства : матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 7 серпня 2020 р). Одеса: Східноєвропейський центр наукових досліджень, 2020. С. 66–67.

3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». URL: [https://ips.ligazakon.net/document/t245600?an=213&ed=1993\\_05\\_05](https://ips.ligazakon.net/document/t245600?an=213&ed=1993_05_05) (дата доступу: 17.02.2024).

4. Зоопарк. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%> (дата доступу: 20.02.2024).

5. Коваленко Л. П., Жупаненко А. В. Маркетинговий аналіз зоологічних парків України та особливості їх використання в туристичних цілях. Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 1. С. 214–218.

6. «Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09>. (дата доступу: 20.02.2024).

### УДК 911.3:[796.5:625.1](477.82-25)

*Роман Євгенович Качаровський, магістр географії,  
старший лаборант кафедри економічної та соціальної  
географії Волинського національного університету імені  
Лесі Українки, Луцьк*

*Надія Вікторівна Мельник, к. геогр. н., доцент  
кафедри готельно-ресторанної та курортної справи  
факультету туризму Прикарпатського національного  
університету імені Василя Стефаника,,  
м. Івано-Франківськ*

*Ірина Володимирівна Єрко, к. геогр. н., доцент кафедри  
туризму та готельного господарства географічного  
факультету Волинського національного університету  
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

*Олена Володимирівна Антипюк, старший лаборант  
кафедри фізичної географії Волинського національного  
університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

### ЛЬВІВСЬКА ДИТЯЧА ЗАЛІЗНИЦЯ ЯК ОБ'ЄКТ ТУРИЗМУ РЕГІОНУ

*Анотація.* Основну увагу приділено дитячим залізницям як туристичним осередкам. Акцент зроблено на Львівську дитячу залізницю. Описано історію формування дитячих залізниць в Україні. Вивчено історію становлення та розвитку дитячої залізниці в м. Львів.

*Визначено основні складові її ролі у туристичній галузі краю. Розглянуто проблеми її функціонування як об'єкту туризму.*

**Ключові слова:** туризм, туристичні ресурси, дитяча залізниця, Львівська дитяча залізниця, пізнавальний туризм, м. Львів, Львівська область.

Сучасна економічна дійсність відзначається нагальною потребою вирішення цілого комплексу соціально-економічних питань населення. Дуже гостро, а особливо під час повномасштабної війни, постає питання наповнення бюджетів усіх рівнів задля забезпечення першочергових потреб суспільства. Пошук нових джерел надходжень у державну та місцеві скарбниці стає пріоритетним завданням сьогодення. Звичайно, в умовах війни віднайти нові потужні джерела фінансування є досить проблематичним, тому акцент робиться на застосування навіть незначних резервів, що дозволять покращити фінансове становище територій. Можливості, що можуть бути сформовані і, завдяки використанню туристичного потенціалу, є досить великими. Особливо це відноситься до великих міст, зокрема і міста Львів [2].

Потужним елементом соціально-економічного розвитку будь-якого міста, особливо обласного центру, є залізничний транспорт. Це не тільки будівлі вокзалів (станцій), колії і потяги, ремонтні майстерні та депо, але й багато допоміжних структурних підрозділів, зокрема й дитячі залізниці. Часто вони можуть прямо не виконувати основного завдання залізниці – транспортування пасажирів та товарів – а мають пізнавальну, навчальну, профорієнтаційну, туристичну функції тощо.

**Дитячі залізниці** є складовою частиною залізничного транспорту, водночас будучи позашкільними навчальними та розважальними закладами, де діти 8–15 років починають ознайомлюватися із залізничним фахом. Такі залізниці, зазвичай, є окремо функціонуючим підрозділом залізниці, що зазвичай ізольовані від загальної мережі залізниць, і є вузькоколійними залізницями завдовжки від одного до 11 кілометрів, іноді є замкнутими у кільце. Значна частина таких залізниць розміщується у міських парках, зонах відпочинку, набережних та алеях. Великого транспортного значення вони не



мають, проте виступають як об'єкти туризму, дозволяючи туристам розширити зону пізнання певної міської території, ознайомитися із особливостями функціонування залізничного транспорту (особливо цікаво дітям), побачити визначні туристичні об'єкти на шляху слідування тощо. Дитячі залізниці підсилюють галузь туризму, будучи об'єктами туризму (зокрема пізнавального) та туристичної інфраструктури [1–2; 5].

На сьогодні в Україні придатні для експлуатації дев'ять дитячих залізниць – Дніпропетровська дитяча залізниця у м. Дніпро (довжиною 2 км, відкрита 6 липня 1936 р.), Мала Донецька залізниця імені В. В. Приклонського у м. Донецьк (2,1 км, 19 травня 1972 р. – перебуває на тимчасово окупованій території Донецької області України), Запорізька дитяча залізниця у м. Запоріжжя (9,4 км, 19 травня 1972 р.), Київська дитяча залізниця у м. Київ (2,8 км, 2 серпня 1953 р.), Луцька дитяча залізниця у м. Луцьк (1,7 км, 8 листопада 1954 р.), Львівська дитяча залізниця у м. Львів (1,2 км, 18 травня 1951 р.), Рівненська дитяча залізниця у м. Рівне (2,1 км, 2,5 км (повна довжина), 9 травня 1949 р.), Ужгородська дитяча залізниця у м. Ужгород (1,1 км, 3 серпня 1947 р.) [4]. Більшість залізниць побудовані у 50–60-х рр. ХХ ст., водночас всі створені у 70–90-х рр. того ж століття – до 75–80 % закриті. Дніпропетровська дитяча залізниця у м. Дніпро – найстаріша в Україні, Запорізька дитяча залізниця – найдовша (9,4 км), а Ужгородська дитяча залізниця – найкоротша (1,1 км). Значна частина дитячих залізниць є діючими, деякі законсервовані та чекають на ребрендинг, зокрема Луцька дитяча залізниця, що передана у власність Луцької територіальної громади і очікує на трансформацію та відновлення роботи [2].

Львівська дитяча залізниця, що розміщується за адресою вул. Івана Франка, 156, заснована у 1951 р. У її складі було три станції та локомотивне депо. Протяжність дороги становила майже 2 км. У 1976 р. через реконструкцію вулиці Стрийської довжину дитячої залізниці скоротили до 1200 м і залишили тільки дві станції – Паркову і Сонячну. За цим маршрутом нині курсує потяг



місці кінцевого пункту колишнього під'їзної колії. Навіть вдавалося використати стару (польського будівництва) головну станційну будівлю. Другою кінцевою була станція «Піонерська». Проміжна станція «Дитяче містечко» мала дві колії і могла використовуватися для схрещення поїздів. Тривалий час рухомий склад дитячої залізниці, через відсутність депо, зберігався на вулиці, що сильно ускладнювало як навчальний процес, так і обслуговування паровозів. На початку 1960-х рр. на станції «Комсомольська» зведено прибудову до будівлі бібліотеки, що не належала дитячій залізниці. У ній пізніше обладнали майстерні і, мабуть, з надією на майбутнє – трьохстойлове локомотивне депо. Вже тоді велися серйозні обговорення питання поповнення локомотивного господарства дитячої залізниці. 1976 рр., у зв'язку з реконструкцією вулиці Стрийської, були розібрані станція «Піонерська» та прилеглий до неї перегін. Протяжність дитячої залізниці при цьому скоротилася у півтори рази – до 1,2 км. Новою кінцевою стала станція «Дитяче містечко», яка згодом була перейменована на станцію «Піонерська». Таким чином, назва маршруту дитячої залізниці «Комсомольська–Піонерська» залишилася без змін і після скорочення залізниці. Наявність трьох тепловозів і восьми вагонів Раfawag, отриманих у 1970 році замість старих дерев'яних, знову дозволило запуснути у рейс одразу два рухомих склади потягу – «Орлятко» і «Вітерець», але тривало це недовго [3–5].

Подальше спрощення роботи дитячої залізниці торкнулося організації руху поїздів. У середині 1980-х років на дитячій залізниці спробували відмовитися від виконання маневрів на кінцевих станціях [3].

Після розпаду СРСР станції «Комсомольська» та «Піонерська» були перейменовані і отримали назви «Паркова» та «Сонячна» відповідно (рис. 2).

Львівська дитяча залізниця працює з початку травня по кінець вересня. У літні місяці рух здійснюється щосуботи, щонеділі та у святкові дні. У разі несприятливих погодних умов рух може скасовуватись.

За роки свого існування Львівська дитяча залізниця виховала понад 30 тисяч юних залізничників у понад 40 функціонуючих гуртках «Юний залізничник», де щорічно займаються від 700 до 1000 дітей з понад 20 шкіл Львова. Заняття проводять п'ятеро досвідчених керівників гуртків. Дитяча залізниця забезпечує школярам, багато з яких виховуються в малозабезпечених сім'ях, можливість безкоштовно відвідувати спеціалізовані гуртки, активно відпочивати, розвиватися та самовдосконалюватися, подорожувати, переймати досвід старших колег і готуватися до дорослого життя. На сьогодні дитяча залізниця проводить виховну й освітню діяльність для всіх охочих дітей віком від 12 до 16 років [3–5].



Станція «Паркова»

Станція «Сонячна»



Потяг «Вітерець»

Коля в Стрийському парку

Рис. 2. Сучасний вигляд інфраструктури Львівської дитячої залізниці [3].

Львівська дитяча залізниця, маючи унікальний туристично-рекреаційний потенціал, перебуваючи на балансі РФ «Львівська залізниця» ПАТ «Укрзалізниця», потребує істотного оновлення матеріально-технічної бази та розширення території (продовження колії) [6–7]. Для цього необхідно залучити фінансові можливості «Укрзалізниці», кошти місцевого бюджету м. Львів, обласного бюджету, цільових державних програм, меценатів і спонсорів. Львівській міській раді слід посилити роботу над розвитком туристичного іміджу дитячої залізниці, зокрема інформаційно-рекламними проєктами, а також включати її у всі можливі туристично-екскурсійні маршрути. Це дасть змогу зробити її самостійним атрактивним туристично-рекреаційним об'єктом, можливо, й самоокупним, що принесе користь соціально-економічній сфері обласного центру.

**Висновки.** Зважаючи на унікальність та перспективність Львівської дитячої залізниці як об'єкта туризму, міська та обласна ради й населення краю мають можливість ефективного залучення її до туристичного використання, зокрема як осередок пізнавального туризму, що покращить імідж та економіку обласного центру та регіону.

### *Література*

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. : Альтерпрес, 2001. 234 с.
2. Єрко І. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В., Чир Н. В., Мельник А. В. Дитяча залізниця як туричний осередок. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*: матер. Всеукр. наук.-практ. інт.-конф. (18 вересня 2020 року) : зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 63. С. 6–8.
3. Львівська дитяча залізниця. URL: <https://ldz-lviv.at.ua/> (дата звернення: 14.01.2024).
4. Львівська дитяча залізниця. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0\\_%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8F%D1%87%D0%B0\\_%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8F%D1%87%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F) (дата звернення: 14.01.2024).
5. Львівська залізниця. URL: <http://railway.lviv.ua/> (дата звернення: 16.01.2024).
6. Львівська міська рада. URL: <https://city-adm.lviv.ua/> (дата звернення: 14.01.2024).
7. Львівська обласна державна адміністрація. URL: <https://www.rv.gov.ua/> (дата звернення: 12.01.2024).
8. Укрзалізниця. URL: <https://www.uz.gov.ua/> (дата звернення: 12.01.2024).

УДК 911.3:[796.5:625.1](477.82-25)

*Слащук Андрій Миколайович, к.г.н., доцент кафедри економічної та соціальної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

*Павлушенко Микола Олександрович, магістр географії, начальник відділу освіти, молоді та спорту Рокитнівської селищної ради Сарненського району Рівненської області*

*Павлушенко Олена Григорівна, заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель історії Купельської гімназії, с. Купель Рокитнівської селищної ради Сарненського району Рівненської області*

*Качаровський Роман Євгенович, магістр географії, старший лаборант кафедри економічної та соціальної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

*Антипюк Олена Володимирівна, старший лаборант кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МАНЕВИЦЬКОЇ ТГ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Анотація.* Проведено дослідження історико-культурних ресурсів Маневицької територіальної громади (ТГ) Камінь-Каширського району Волинської області. Пріоритетом стало вивчення об'єктів археології, історії та культури, архітектури та містобудування, а також монументального мистецтва територіальної громади. Проаналізовано проблемні моменти розвитку історико-культурної спадщини ТГ, запропоновано шляхи їх вирішення.

*Ключові слова:* рекреаційний потенціал, туризм, історико-культурна спадщина, пам'ятки археології, пам'ятки архітектури, Маневицька ТГ, Камінь-Каширський район, Волинська область.

Новітній шлях для розвитку місцевого самоврядування в Україні відкрився із початком адміністративно-територіальної реформа, що стартувала в Україні у 2015 році в рамках процесу децентралізації влади, що стала можливою завдяки прийняттю Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [6]. Норми Закону визначили порядок створення та

функціонування нових адміністративних утворень – територіальних громад (ТГ), а інші законодавчі акти надали правове підґрунття для запровадження оновленого варіанту системи управління на місцях, в основу якого покладено отримання територіальними громадами більш широких повноважень, фінансових ресурсів та матеріальної бази для реалізації нагальних локальних завдань. Водночас ці об'єднання постали перед низкою нерозв'язаних соціальних та економічних проблем. Потенційні можливості ефективного самостійного господарювання створили передумови для поступального та прогресивного розвитку різних напрямків економічного потенціалу. Одним із таких напрямків є сталий розвиток історико-культурної ресурсної бази громади, що створить передумови залученню її об'єктів до галузі туризму та рекреації регіону, посилення можливості здійснення освітнього процесу, збільшення значення патріотичного виховання молоді, відтворення та відродження основних аспектів історичної минувшини територіальної громади.

Значна різноманітність та унікальна самобутність спадщини історії та культури зумовлюють високий рівень туристичної атрактивності ТГ, створюючи передумови для прогресивного та ефективного розвитку культурно-пізнавального туризму.

За час впровадження децентралізації на теренах Волинської області було створено й нині функціонує 54 громади, з них п'ять у Камінь-Каширському районі, зокрема й Маневицька територіальна громада, розташована у північно-західній частині Волинської області. Вона утворена 04 грудня 2020 р. До неї увійшли селище Маневичі та 35 сіл. Площа громади складає 1091,3 км<sup>2</sup>, населення на 01.10.2022 р. становить 27 235 осіб (міське – 10 714 ос., сільське – 16 521 ос.). Густота населення – 25,0 ос./км<sup>2</sup>. Утворено 13 старостинських округів. Центром громади є селище Маневичі [1–3].

Управління культури департаменту культури, молоді та спорту Волинської ОДА інформує, що на території громади знаходиться 31 основний об'єкт історико-культурної спадщини, зокрема пам'ятки: три археології, 10

містобудування і архітектури, 15 історії та культури і один монументального мистецтва. Об'єкти архітектури та містобудування занесені до державного реєстру – Домініканський костел (1639 р.); нині діючий Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир – с. Чорторийськ (рис. 1); Дзвіниця церкви Різдва (1772 р.) у с. Троянівка (рис. 2). У Маневичах діє Центр культури і дозвілля, школа мистецтв, краєзнавчий музей, створений у 1967 р. (в жовтні 1968 року музею присвоєно звання «народний»); вісім пришкольніх музеїв історичного профілю у сс. Будки, Комарове, Костюхнівка, Красна Воля, Кукли, Оконськ, Старий Чорторийськ, Цміни; вісім сільських будинків культури; 19 клубів; 18 бібліотек [7].

Таблиця 1

**Об'єкти історико-культурної спадщини  
Маневицької ТГ [1–4; 6–7]**

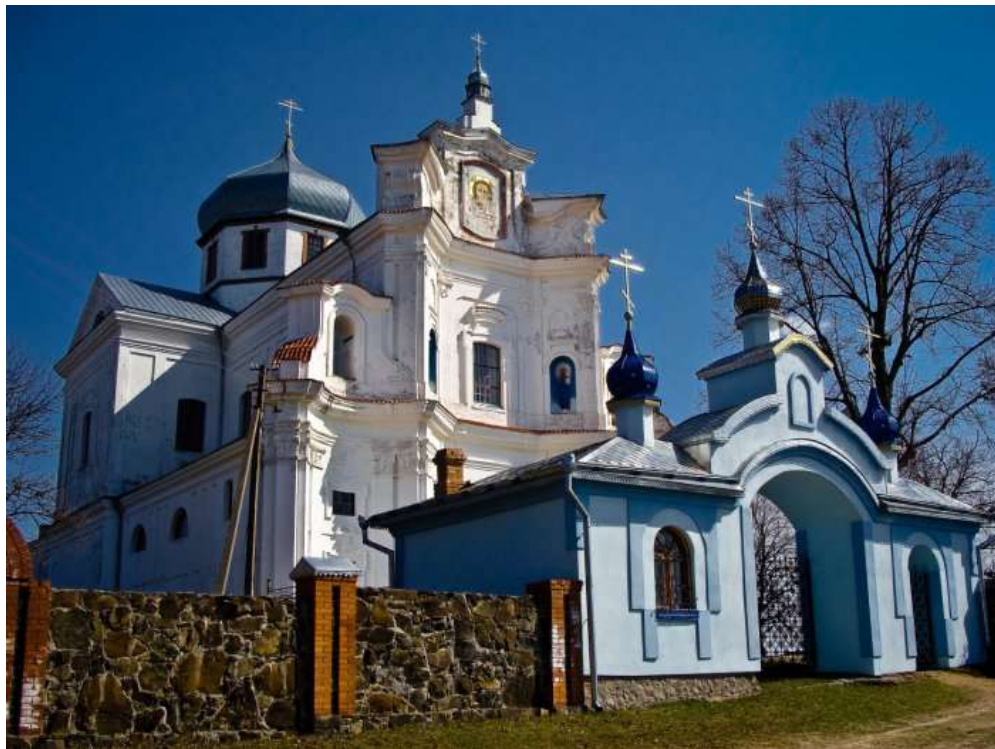
<i>Назва об'єкта</i>	<i>Місце знаходження</i>	<i>Дата спорудження</i>
<b>Пам'ятки археології</b>		
Поселення	с. Комарове	XII–XIII ст.
Поселення		XI–XII ст.
Поселення	с. Новосілки	XI–XII ст.
<b>Пам'ятки містобудування і архітектури</b>		
Залізничний вокзал (мур.)	селище Маневичі	1904 р.
Костел (мур.)		1920 р.
Дмитрівська церква (дер.)	с. Нова Руда	1742 р.
Дзвіниця (дер.)		
Успенська церква (дер.)	с. Оконськ	XVII–XVIII ст.
Дзвіниця (дер.)		XVII–XVIII



		ст.
Домініканський костел (нині діючий Хресто- Воздвиженський чоловічий монастир)	с. Чарторийськ	1639 р.
Дзвіниця церкви Різдва	с. Троянівка	1772 р.
Церква Різдва Богородиці (дер.)	с. Велика Ведмежка	1834–1881 рр.
Михайлівська церква (дер.)	с. Градиськ	XVII–XIX ст.
<b>Пам'ятки історії та культури</b>		
Пам'ятник землякам, полеглим у Другій Світовій війні	селище Маневичі	1951 р.
Пам'ятник землякам, полеглим у Другій Світовій війні		1982 р.
Могила розстріляних євреїв		1991 р.
Пам'ятник землякам	с. Будки	1974 р.
Пам'ятник земляку, полеглому у Другій Світовій війні		
Пам'ятник землякам	с. Велика Ведмежка	1980 р.
Пам'ятник землякам	с. Градиськ	1975 р.
Пам'ятник землякам	с. Комарове	1967 р.
Пам'ятник землякам	с. Кукли	1972 р.
Дільниця братських могил полеглим у Першій Світовій війні	с. Троянівка	1936 р.
Пам'ятник землякам		1968 р.
Могила розстріляних євреїв		
Пам'ятник землякам	с. Цміни	1968 р.

Могила розстріляних євреїв		
<b>Пам'ятки монументального мистецтва</b>		
Пам'ятник А. Бринському (автор Байдуков О., Герман Ю.)	селище Маневичі	1987 р.

Народні художні промисли представлені осередками різьба по дереву та вишивання у селищі Маневичі та писанкарства у с. Граддя [4].



**Рис. 1. Домініканський костел (1639 р.) (нині діючий Христо-Воздвиженський чоловічий монастир (с. Чарторийськ)) [5]**



**Рис. 2. Дзвіниця церкви Різдва с.Троянівка [5]**

Можемо відмітити домінування пам'яток історії культури та монументального мистецтва (44 %) серед усієї історико-культурної спадщини. Об'єкти спадщини розташовані у переважній більшості сіл громади. Значна їх частина включена в туристично-рекреаційні маршрути громади, району, проте не всі.

Досить актуальними є проблемні моменти рекреаційної атрактивності історико-культурної спадщини громади, зокрема існує необхідність у [2–3; 8]:

- ✓ здійсненні інтенсивних реставраційних робіт частини об'єктів; істотному розширенні мережі музейних установ громади, зокрема й шкільних музеїв;
- ✓ відродженні забутих чи започаткуванню нових осередків народних художніх промислів;
- ✓ посиленні промоції об'єктів історико-культурної спадщини на туристичних виставках і фестивалях;

✓ включенні об'єктів у туристичні та екскурсійні маршрути територіальної громади, району та області;

✓ популяризації серед населення краю для росту популяризації внутрішнього туризму.

Правильне залучення можливостей історико-культурної спадщини ТГ дозволить істотно збільшити потік іноземних туристів, покращити і розширити туристичну та соціальну інфраструктуру, відкрити новітні можливості до створення нових туристичних та рекреаційних проєктів, що підвищить дохід громади і вирішить соціально-економічні питання.

**Висновки.** Проведення комплексу заходів із збереження, реставрації, відродження, ефективного та цільового функціонування історико-культурної спадщини Маневицької ТГ сприятиме прогресивному розвитку туризму та рекреації в громаді, зміцнить культурні зв'язки між громадами Камінь-Каширського району, стане поштовхом для модернізації інфраструктури туризму, що сприятиме вирішенню основних соціально-економічних проблем місцевого населення.

#### *Література*

1. Децентралізація: URL: <https://decentralization.gov.ua/>. (дата звернення 26.01.2024).
2. Камінь-Каширська РДА. URL: <http://kamadm.gov.ua/>. (дата звернення 15.01.2024).
3. Маневицька територіальна громада. URL: <https://mg.gov.ua/> (дата звернення 14.01.2024).
4. Мельник А. В., Єрко І. В., Мельник Н. В., Качаровський Р. Є. Осередки автентичної продукції Волинської області як сектор креативних індустрій. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія». 2023. № . Вип.1(54) . С.140-148.
5. Пам'ятки України. URL: <https://zabytki.in.ua> (дата звернення 27.12.2023).
6. Про добровільне об'єднання територіальних громад Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.91.
7. Управління культури Департаменту культури, молоді та спорту Волинської ОДА. URL: <https://voladm.gov.ua/category/upravlinnya-kulturi-z-pitan-religiy-ta-nacionalnostey/1/>. (дата звернення: 26.12.2023).
8. Чир Н. В., Єрко І. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В. Перспективи розвитку туристичної інфраструктури Маневицького району Волинської області. Наукові записки

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.  
Серія «Географія». 2018. № 1. Вип. 44. С. 118–123.

**УДК 930.85(477.82-25):338.48**

*Надольська Валентина Василівна,  
к. і. н., доцент, доцент кафедри музеєзнавства,  
пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності,  
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

## **РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ МІСТА ЛУЦЬКА**

Туризм як явище сформувався та розвивається переважно у середовищі міської культури та міського способу життя. Саме мешканці міст завдяки специфічним особливостям середовища проживання, що сформувало відчуття індивідуалізму та прагнення до пізнання нового, що звільнило людей від сезонної роботи та господарських обов'язків, виявляють більш активне зацікавлення об'єктами культурної спадщини, екскурсіями, туристичними поїздками як усередині держави, так і на міжнародному рівні. У свою чергу міста, де переважно локалізується більшість пам'яток історії та культури, привертають чи не найбільшу увагу з боку туристів та екскурсантів. Туризм загалом, урботуризм зокрема, в останні десятиріччя розглядається дієвим чинником позитивних тенденцій у соціально-економічному розвитку суспільства. Потреба аналізу українського досвіду розвитку туристичної привабливості окремих населених пунктів актуалізують тему дослідження.

В останні десятиріччя з'явилася низка різноматичних публікацій, присвячених розвитку туристичної індустрії в Україні. Окрему групу з них складають праці, в яких досліджується урботуризм. Чинники формування туристичної привабливості міст розглядаються у розвідках М. Барни, Я. Стецик [1], А. Парфіненко [14], М. Поколодної, В. Гришанової [15], Т. Смирнової, І. Приварникової [20] та ін. Низка статей торкаються питань формування та просування туристичного бренду, екскурсійної привабливості, оцінювання туристичного потенціалу окремих міст – Вінниці (Н. Чорна, Л. Мартинова) [23],

Києва (О. Радченко) [18], Одеси (Н. Мартинова) [11], Кам'янця (С. Беляєва, І. Герман) [2], Трускавця (О. Носирєв) [13] та ін. Роль музеїв і фестивалів у туристичній галузі Луцька висвітлюється у працях А. Карпюк, Т. Трофімук-Кирилової [8], І. Єрко, Н. Чир, Р. Качаровського [4]. Та все ж більше уваги вітчизняні дослідники приділяють вивченню туристичних ресурсів і розвитку туризму у регіонах України, а не в окремих містах. Тому важливим залишається дослідження позитивного досвіду підвищення туристичної привабливості міст України, Луцька зокрема.

Автор ставить за мету проаналізувати форми та інструменти розвитку туристичної привабливості обласного центру Волинської області – міста Луцька; заходи Луцької міської ради щодо підвищення туристичного іміджу населеного пункту.

Пройшовши тривалий шлях розвитку від грант-турів епохи Відродження до формування і функціонування туристичних дестинацій у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., туризм сьогодні розглядається вченими як окрема галузь діяльності, особня індустрія, покликана створювати специфічний продукт та здійснювати організацію його споживання [3, с. 293].

Визнання важливості урботуризму та його вагомого впливу на економічний та соціокультурний розвиток населеного пункту зумовило розробку та реалізацію органами влади системи заходів, покликаних якісно покращити туристичну привабливість міст. Такі завдання активно реалізуються в останні десятиріччя і в обласному центрі Волинської області – місті Луцьку. На території міста, яке має тривалу історичну традицію, нараховується більше 30 пам'яток, серед яких найбільш відомим є Луцький замок.

Ключовим кроком у реалізації стратегії розвитку туризму в обласному центрі стало відкриття туристично-інформаційного центру – важливого структурного елементу рекламно-інформаційної інфраструктури туристичної галузі. Світова практика свідчить про позитивний вплив надання туристичної інформації на динаміку та реальне спрямування туристичних потоків у певний

регіон, збільшення фінансових надходжень до місцевих бюджетів. І. Л. Семичастний вважає, що: «туристично-інформаційний центр – це ключовий елемент туристичної інфраструктури міста, який працює на ринку туристичних послуг і за допомогою якого гості міста задовольняють свій попит на інформацію та пропозиції» [19, с. 79].

Відповідно до рішення Луцької міської ради № 47/7 від 30.09.2009 р. у місті було створено Комунальне підприємство «Центр туристичної інформації та послуг», затверджено його статут [16]. Як і в інших містах західного регіону України, у Луцьку КП засноване на комунальній власності територіальної громади міста, тобто функціонує без державного фінансування. «Центр туристичної інформації та послуг» підпорядкований управлінню туризму та промоції міста Луцької міської ради. 31 березня 2023 р. на черговому сесійному засіданні луцькі депутати реорганізували КП на «Центр розвитку туризму», затвердили нову редакцію його Статуту з метою вдосконалення й оптимізації роботи підприємства у зв'язку з розширенням його структури, видів діяльності, а також передачею в управління підприємству нових туристичних об'єктів [9].

Першочергова функція Центру полягає в наданні безкоштовних інформаційних послуг, що стосуються широкого спектру місць розташування об'єктів туристичного показу, засобів розміщення та харчування, дозвілля, транспорту, торговельних установ тощо. Центр розвитку туризму пропонує українською та іноземними мовами інформацію про місто, його туристичні об'єкти, безоплатні карти міста; консультації щодо закладів харчування та проживання, руху громадського транспорту тощо. У Центрі або ж в онлайн-магазині можна придбати унікальну продукцію волинських майстрів та брендovanі сувеніри. Одна з останніх лінійок промоційної сувенірної продукції (футболки, чашки, блокноти, магніти, листівки, подарункові пакети) створена за творами волинського художника **Олександра Валенти «Пори року»** [7].

Ключовою у діяльності Центру є розробка та проведення екскурсій містом та його околицями («Луцьк від А до Я», «Луцьк – місто з душею», «Луцький Street Art», «Святий Миколай і Луцьк» та ін.). Упродовж часу його функціонування розроблено значну кількість екскурсійних продуктів, які враховують запити різновікової аудиторії, уводять до екскурсійних маршрутів все більшу кількість історико-культурних пам'яток та нематеріальну культурну спадщину («Луцьк музичний»), поєднують в собі різні види культурного туризму (наприклад, гастрономічний, замковий і т. д.). Чимало екскурсій включають інтерактивні складові – театралізацію («Романтика та містика Лучеська»), гейміфікацію. У межах проєкту «Луцьк+» розроблено 10 туристичних маршрутів, що включають найцікавіші локації м. Луцька та інші куточки Волині – Олику, Нечимне, Затурці, Зимне та ін.

У розвитку ідей культури участі, партисипації особливу роль відіграє діяльність щодо задоволення творчих ініціатив аудиторії. Зацікавлення екскурсантів рекреаційними складовими пояснює появу в екскурсійних практиках технології ед'ютейменту (отримання нових знань через розважальні форми). Для дитячої вікової групи такими є екскурсії-квести «Таємниці Луцького замку», «У пошуках скарбів старого Лучеська», «Упізнай Луцьк», «Кликун-квест» та ін.

Створено екскурсії, що поєднують в собі й заняття спортом – Спортивне побачення у Луцькій Венеції, велоекскурсія «Прогулянка з консулом» [10]. У 2018 р. розроблено екскурсійний маршрут по річці Стир на катері [17].

З початком повномасштабної війни екскурсоводи взяли на себе роботу психологічної підтримки та розвантажування внутрішньо переміщених осіб. Провели декілька десятків безкоштовних екскурсій з метою знайомства з містом. Також започаткували проєкт «Подаруй екскурсію солдату» з метою короткого знайомства військових, які перебувають у госпіталях Луцька, з містом та його історією [21].



Популяризують місто, конкретне місце (дестинацію), залучають зацікавлених туристів і фестивальні заходи. Особливо активно така форма роботи використовується для промоції Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку та його найвизначнішої пам'ятки – Луцького Верхнього замку. До історії Луцького замку відвідувачі мають можливість звернутися у рамках фестивалів середньовічної культури «Меч Луцького замку» (проводиться з 2002 р.), «Волинська княжна» (з 2014 р.), «Середньовічний Лучеськ» (з 2017 р.), «Князівський бенкет» (проводився у 2018 р.), арт-фестивалю «Ніч у Луцькому замку» (з 2008 р.), «Lutsk Food Fest» (з 2015 р.) та ін. Ці дійства приваблюють туристів з різних міст. Реконструкції лицарських боїв, середньовічних танців, проведення відкритого кубку України зі середньовічного бою, конкурси середньовічного чоловічого та жіночого костюму, старовинні ігри, виступи середньовічних музикантів, фаєршоу, майстерні ковальства та гончарства, лекторії, безоплатні розваги (арчер-таг, фехтування та стрільба з лука) дозволяють відчувати атмосферу історичної епохи.

Важливу комунікативну функцію виконує туристичний сайт Луцька [VisitLutsk.com](http://VisitLutsk.com). Сайт постійно наповнюється актуальною інформацією про туристичні об'єкти, заклади харчування та проживання, установи галузі культури Луцька, а також актуальні події міста. Усю інформацію на сайті можна отримати українською, англійською і польською мовами. Діяльність Центру популяризується на сторінці у мережі Фейсбук, яка має більше 4,5 тис. підписників, в Інстаграмі – [lutsktravel](https://www.instagram.com/lutsktravel), Твіттері.

Паралельно з організаційною Центр розвитку туризму веде дослідницьку роботу: вивчення стану та перспектив розвитку туризму в місті та районі, зарубіжного і вітчизняного досвіду створення туристично-екскурсійних продуктів, промоції міст. Центр реалізує проєкт «Історичний та сучасний Луцьк», що передбачає написання статей на урбаністичну та історичну тематику.

Підприємство долучається до реалізації у Луцьку проєктної діяльності. З 2015 р. місто стало учасником спільного проєкту Ради Європи і Європейської Комісії, спрямованого на розробку інноваційних моделей міського планування, що сприяють розв'язанню практичних проблем в історичних містах – «Урбаністичні стратегії в історичних містах, скеровані громадами» (COMUS). Упродовж дії проєкту у Центрі було організовано обговорення низки актуальних питань, пов'язаних з культурною спадщиною міста; експозицію «Дні Європейської Спадщини у Луцьку»; лекторій «Європейська спадщина Луцька»; створено низку відеоматеріалів про Луцьк, підготовлено публікацію «Луцьк: площа ринок і Ратуша», здійснено запис аудіо гіда [5].

Упродовж 2017 р. за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку Центром реалізовано проєкт «Tour de Lutsk», покликаний навчити містян розповідати цікаві історії про Луцьк на камеру під менторством професійних журналістів та режисерів [6].

У ході реалізації Міжнародного проєкту «Нове життя старого міста: ревіталізація пам'яток історико-культурної спадщини Луцька та Любліна» Програми транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна 2014–2020 були проведені археологічні та ремонтні роботи Чарторійської вежі Нижнього замку. У їх ході виявлено та досліджено 11 невідомих приміщень першого підземного ярусу. Реставраційні роботи зробили підземелля доступними для туристів і 14 липня 2023 р. вони були відкриті для відвідувачів у новому Музейному просторі «Окольний замок» [12]. Це креативний музейний простір з мультимедійними системами, інтерактивним смарт-табло, шоломами віртуальної реальності, восковим аніматроніком монаха-єзуїта, голограмою-привидом, інтерактивними формами роботи з різновіковою аудиторією.

Центр розвитку туризму аналізує інформацію про взаємодію установ, які задовольняють туристичні запити відвідувачів, а також сприяють презентації місцевого туристичного продукту на виставках та ярмарках. З цією метою працівники Центру беруть участь у презентації Луцька на міжнародній

туристичній виставці UITT (м. Київ), Львівському Форумі туристично-інформаційних центрів, Люблінській туристичній ярмарці (2017 р.), Міжнародному ярмарку екологічної продукції «Екогала» у Жешуві (2021 р.) та ін.

Обміну інформацією та активній співпраці сприяє створення нетворкінгових груп між Центром розвитку туризму і туристично-інформаційними центрами України (Дрогобича, Тернополя та ін.), бізнес-структурами, навчальними закладами. Займатися обміном інформацією, проведенням семінарів, конференцій, розробляти спільні туристичні продукти, організовувати спільні заходи з метою промоції туристичного потенціалу Луцької міської територіальної громади, Володимира, Жидичина та Волині в цілому дає можливість Меморандум про співпрацю, підписаний КП «Центр туристичної інформації та послуг» м. Луцька, Центром туристичної інформації та паломництва «Zhydychyn Center» та КП «Туристично-інформаційний центр Володимир-Волинської міської ради» 13 квітня 2021 р. [22].

Туристично-інформаційні центри – це одночасно і навчальні осередки, оскільки вони організовують проведення семінарів, тренінгів, презентацій для потенційних учасників ринку туристичних послуг у регіоні. В означеному напрямку активно працює і «Центр розвитку туризму» м. Луцька. До роботи КП працівники активно залучають студентів ЗВО міста.

Таким чином, у Луцьку активно працюють над розвитком туристичної привабливості обласного центру. Це здійснюється шляхом актуалізації об'єктів культурної спадщини, брендування міста з використанням їх вагомого потенціалу. Завдяки різновекторній діяльності Центру розвитку туризму громада Луцька має можливість спрямовувати інформацію про себе, про свій розвиток на різні рівні сприйняття та споживача цієї інформації. Завдяки промоції Луцька, актуалізації інформації про місто розширюється коло тих, хто

може почути про територіальну громаду, починаючи від самих мешканців, закінчуючи іноземними інвесторами та туристами.

Центр здійснює інформаційне забезпечення туристів і суб'єктів туристичного бізнесу; працює над покращенням якості туристичної продукції та якості послуг в обласному центрі і у Волинській області загалом; над плануванням, організуванням, мотивуванням, моніторингом і контролюванням, регулюванням туристичних, інформаційних та фінансових потоків; врахуванням рекреаційного та психологічного навантаження від туристів на місто; покращення інвестиційного клімату.

### *Література.*

1. Барна М. Ю., Стецик Я. В.. Організація культурних заходів як економічний інструмент розвитку туризму. *Академічні візії*. 2023. Вип. 22. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/796/715> (дата звернення: 15.01.2024).

2. Беляєва С., Герман І. Аналіз туристичної привабливості та перспективи розвитку парку імені декабристів у Кам'янці. *Innovations and Technologies in the Service Sphere and Food Industry*. 2021. № 1–2 (3–4). С. 34-43.

3. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / Автори-укладачі: В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух. Передмова В. М. Литвина. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. 372 с.

4. Єрко І. В., Чир Н. В., Качаровський Р. Є.. Фестивальний туризм в індустрії розваг і відпочинку міста Луцька. *Рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Луцьк, 14–15 травня 2020 р.). Луцьк : Терен, 2020. С. 43–44.

5. Звіт про діяльність КП «Центр туристичної інформації та послуг» за період 2016 р. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/static/content/files/h/tu/hlmtq66uuk7hrfugki6dinysdn3bhtuh.pdf> (дата звернення: 17.01.2024).

6. Звіт про діяльність КП «Центр туристичної інформації та послуг» за період 2017 р. URL: [https://www.lutskrada.gov.ua/static/content/files/r/fs/3antv\\_bevdlka4puu7mjrvcad2iigfsr.pdf](https://www.lutskrada.gov.ua/static/content/files/r/fs/3antv_bevdlka4puu7mjrvcad2iigfsr.pdf) (дата звернення: 19.01.2024).

7. «Імена Луцька»: презентували благодійну лінійку сувенірів за творами Олександра Валенти. *Район Луцьк*. 2022. 12 вересня. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/541100-imena-lutska-prezentovali-blagodiynu-liniyku-suveniriv-za-tvorami-oleksandra-valenti> (дата звернення: 17.01.2024).

8. Карпюк А. В., Трофімук-Кирилова Т. М. Роль музеїв у туристичному розвитку та екскурсійній сфері міста Луцька. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1657> (дата звернення: 11.01.2024).

9. Луцький Центр туристичної інформації та послуг змінив назву. *Район Луцьк*. 2023. 31 березня. URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/news/587839-lutskiy-tsentur-turistichnoi-informatsii-ta-poslug-zminiv-nazvu> (дата звернення: 21.01.2024).
10. Лучан кличуть на велоекскурсію з польським консулом. *Район Луцьк*. 2016. 12 травня. URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/news/8195-luchan-klichut-na-veloekskursiiu-z-polskim-konsulom> (дата звернення: 25.01.2024).
11. Мартинова Н. С. Перспективи розвитку подієво-гастрономічного туризму в Одесі як туристичній дестинації. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2019. № 6. С. 121–146.
12. Музейний простір «Окольний замок» відкрито! URL: <https://www.instagram.com/p/CutWgk8o7ru/> (дата звернення: 14.01.2024).
13. Носирев О. Особливості розвитку туризму та індустрії гостинності курорту Трускавець. *Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку*. V Міжнар. наук.-практ. конф., 27–28 квітня 2023 р. Херсон ; Хмельницький, 2023. С. 377–380.
14. Парфіненко А. Ю. Подієвий туризм як чинник формування туристичної привабливості міста. *Географія та туризм*. 2015. Вип. 34. С. 144–154.
15. Покоłodна М. М., Гришанова В. С. Визначення екскурсійного потенціалу міста та шляхів активізації його використання. *Комунальне господарство міст*. 2017. № 102. С. 475–479.
16. Про створення Комунального підприємства «Центр туристичної інформації та послуг»: рішення Луцької міської ради № 47/7 від 30.09.2009 р. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/static/content/files/3/3g/gxompocolc2ne22txdtowcj5w757o3g3.pdf> (дата звернення: 31.12.2023).
17. Прогулянка на катері по річці Стир. URL: <https://karpatytur.info/turprynady-ta-ramiatky/1179-progulyanka-na-kateri-po-richtsi-stir.html> (дата звернення: 19.01.2024).
18. Радченко О. Київ як туристична дестинація: виклики сьогодення. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія «Економічні науки». 2021. Вип. 3. С. 73–80.
19. Семичастний І. Л. Обґрунтування структури туристичного інформаційного центру міста Донецька, концепції створення та основних напрямів його діяльності як обов'язкового елемента управління інформаційною підтримкою «Євро-2012» в Україні. *Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу*. 2010. № 14. С. 78–81.
20. Смирнова Т., Приварникова І. Формування бренда міста як інноваційний шлях підвищення його привабливості для туризму. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія Менеджмент інновацій. Вип. 5. 2015. Том 23. С. 93–100.
21. Теліпська К. Яким є туризм в часи війни у Луцьку. *Громадське. Волинь*. 2022. 17 липня. URL: <https://hromadske.volyn.ua/yakym-ie-turyzm-v-chasy-viyny-u-luts-ku-interv-iu-z-katerynoiu-telips-koiu/> (дата звернення: 19.01.2024).
22. У Луцьку підписали меморандум про співпрацю у сфері туризму. *Район Луцьк*. 2021. 13 квітня. URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/news/367240-u-lutsku-pidpisali-memorandum-pro-spivpratsiu-u-sferi-turizmu> (дата звернення: 19.01.2024).

23. Чорна Н. М., Мартинова Л. Б. Брендинг як інструмент підвищення туристичної привабливості території (на матеріалах м. Вінниці). *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 40. С. 115–120.

**УДК 338.48**

*Савицька Ксенія Валеріївна,  
старший викладач кафедри географії,  
Дніпровський національний університет  
ім. Олеса Гончара, м. Дніпро*

## **РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ РОДОВИЩ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

Останнім десятиліттям у світі спостерігається зростання інтересу туристів до лікувальних турів. Практично у всіх країнах світу є відповідні природні ресурси, необхідні для лікування тих чи інших хвороб, їх профілактики та загального оздоровлення, є місцевості з особливим мікрокліматом, що сприяє лікуванню деяких захворювань, особливо пов'язаних із дихальними шляхами. У таких місцях збудовано санаторії та курорти, в яких відпочивають та одночасно проходять спеціальні програми лікування та оздоровлення. Головним чинником розвитку лікувального туризму в країні та регіоні є наявність необхідних природних ресурсів та можливості їх комплексного використання в лікувальному оздоровчих цілях. Медична реформа в Україні вплинула і на санаторно-курортну діяльність, яка є основою використання таких ресурсів для лікувального туризму, тому для планування подальших перспектив розвитку лікувального туризму в країні важлива оцінка потенціалу природних ресурсів і їх регіональних особливостей.

Питанням аналізу теоретико-методичної бази дослідження природних ресурсів, в тому числі лікувальних, присвячені роботи О. О. Бейдика, Н. В. Фоменка, В. Ф. Данильчук та О. М. Нікіпелової, розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні – Ю. О. Юхновської, А. Ю. Парфіненка, М. П. Мальської, а аналіз розміщення джерел мінеральних вод, як виду

мінерального ресурсу, представлено в монографії І. С. Паранько, щорічнику «Мінеральні ресурси України», а також в окремих публікаціях, а саме М. Пасічника та О. Ільїної, П. І. Штойко тощо.

Метою даного дослідження є аналіз розміщення та запасів мінеральних вод України за регіонами України, а також сучасний рівень їх експлуатації для оцінки потенціалу природних ресурсів регіонів для розвитку лікувального туризму. Проблематика дослідження даного питання також стосується відсутністю актуальних статистичних даних, останнє оновлення щорічника «Мінеральні ресурси» було в 2020 році і за період повномасштабного вторгнення дані інформація не оновлювалась.

Мінеральні води мають в Україні досить широку географію розповсюдження, в порівнянні з усіма іншими видами природних лікувальних ресурсів, вони наявні в усіх регіонах, і в більшості з них відбувається експлуатація [6]. Станом на 2019 рік в Україні розвідано та підготовлено до промислового використання 340 ділянок родовищ підземних вод, які зосереджені на 261 родовищі підземних мінеральних вод. Експлуатаційні запаси розвіданих родовищ становлять 94334,2 м<sup>3</sup>/добу. Із загальної кількості розвіданих ділянок родовищ мінеральних вод експлуатується 168 ділянок (49,4 %), з яких 108 ділянок мінеральних лікувальних вод та 60 ділянок мінеральних природних (природно-столових та столових) вод [2].

Територія України знаходиться в межах 4 провінції мінеральних вод, які відповідають певним тектонічним структурам [1, 4]:

- 1) вуглекислих (Закарпатська западина);
- 2) азотних, азотно-метанових та метанових (гірські споруди Карпат, Дніпровсько-Донецька западина, Волино-Подільська плита, Причорноморська западина, Скіфська платформа, складчаста споруда Кримських гір);
- 3) киснево-азотних радонових (Український Щит);
- 4) сірководневих (Предкарпатський прогин).

Більшість мінеральних вод належать до мінеральних вод без специфічних компонентів, це такі відомі родовища, як Миргородська, Царичанське, Моршинське, Трускавецьке. Більший інтерес в лікуванні мають мінеральні води зі специфічними компонентами [3, 5]:

- радонові (серед оздоровниць, які використовують радонові води для лікування – курорти Хмільник і Немирів у Вінницькій області, Біла Церква і Миронівка в Київській області);

- вуглекислі (представлені на Закарпатті, води «Шаян», «Поляна», «Верховина» тощо);

- бромні (видобуваються на родовищах Солониманське на Дніпропетровщині, Лазурне на Запоріжжі, Євпаторійське АРК);

- з підвищеним вмістом органічних речовин (найбільш відома мінеральна вода «Нафтуся» на Львівщині);

- сульфідні (курорти Синяк на Закарпатті, Велика Любінь та Немирів на Львівщині);

- кремністі (найвідоміше родовище Березівське на Харківщині);

- залізисті (Слов'яногірське родовище на Донеччині);

- борні (на Закарпатті);

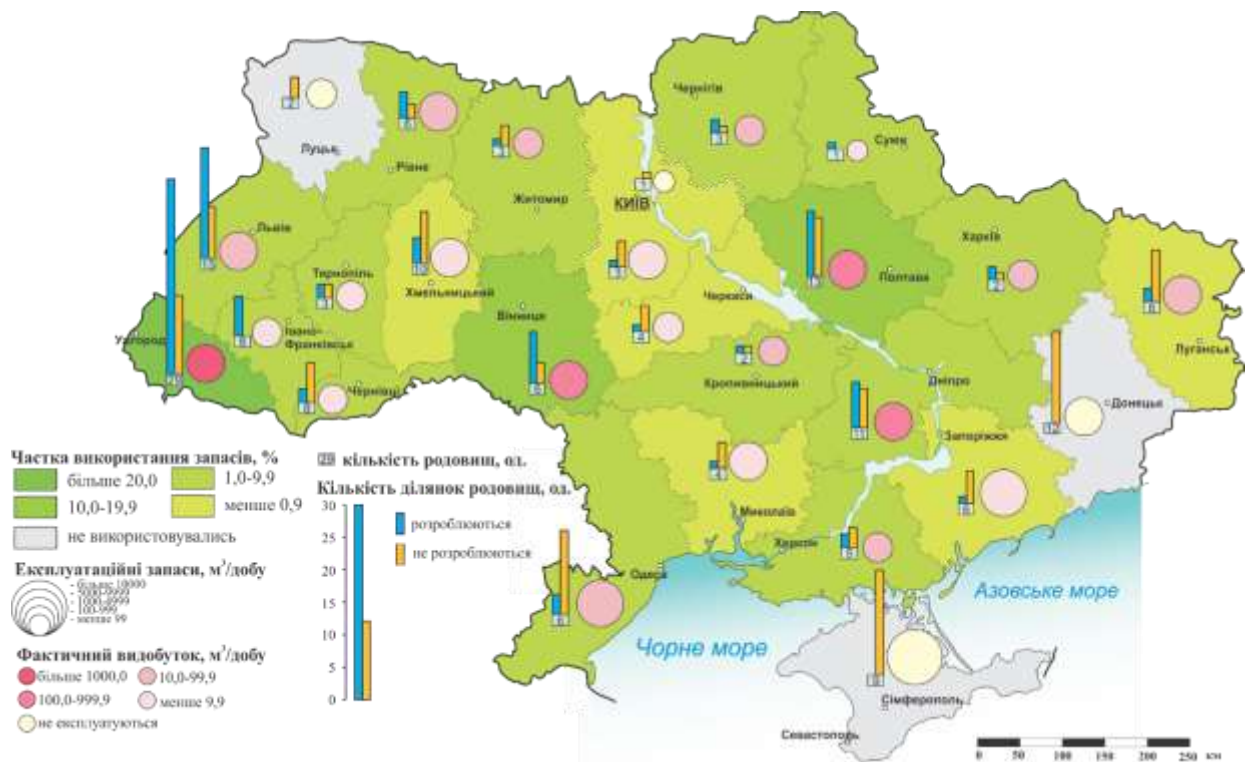
- йодо-бромно-борні (Велятинське родовище на Закарпатті та родовище Гаряче джерело на Херсонщині);

- йодно-бромні (Новомосковське родовище на Дніпропетровщині та Бердянське на Запоріжжі).

В Україні станом на 2019 рік розвідано 176 родовищ мінеральних лікувальних вод на 245 ділянках, з яких розроблюється 108. Такі родовища розташовані в усіх регіонах України, і в більшості регіонів вони експлуатуються (окрім Волинської та Донецької областей, АРК та Києва). Найбільша кількість родовищ на Закарпатті – 29, де з 42 ділянок розроблюється 30. По 10-15 ділянок сконцентровано в Львівській, Полтавській, Донецькій, Дніпропетровській та Хмельницькій областях, в більшості яких також



відбувається активна експлуатація: на Львівщині експлуатується 17 ділянок, на Полтавщині – 10, на Дніпропетровщині – 7, на Хмельниччині – 4. По 5-9 родовищ мінеральних лікувальних вод знаходиться в АРК, Чернівецькій, Вінницькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській, Одеській та Рівненській областях, найбільше експлуатуються запаси родовищ Вінниччини (8 ділянок), а найгірше на Одещині (експлуатується лише 3, а 13 не експлуатується) та в Криму (через окупацію заморожена експлуатація на 16 ділянках). В інших регіонах до 5 родовищ, а експлуатується переважно 1-2 ділянки (рис. 1).



**Рис. 1** Запаси та використання мінеральних лікувальних вод України в 2019 році.

(складено автором за [2, 4])

Загальний обсяг всіх розвіданих родовищ мінеральних лікувальних вод України на 2020 рік становить 70717 м<sup>3</sup>/добу. Але кількість родовищ не завжди відповідає експлуатаційним запасам. Так, найбільший обсяг експлуатаційних запасів сконцентровано в АРК (більше 20,8 тис. м<sup>3</sup>/добу), але через відсутність видобутку частка використання запасів становить 0 %. Більше 5 тис. м<sup>3</sup>/добу

становлять експлуатаційні запаси Одеської та Запорізької областей, більше 4 тис. – Полтавської, Закарпатської та Вінницької областей, більше 2 тис. м<sup>3</sup>/добу – Донецької, Хмельницької, Луганської, Дніпропетровської та Київської областей, більше 1 тис. м<sup>3</sup>/добу – Львівської, Рівненської та Миколаївської областей, більше 500 м<sup>3</sup>/добу – Житомирської, Черкаської, Харківської, Херсонської та Чернівецької областей, більше 100 м<sup>3</sup>/добу – Тернопільської, Кіровоградської, Чернігівської, Волинської та Івано-Франківської областей, менше 100 м<sup>3</sup>/добу – Сумської області та Києва. Але експлуатаційні запаси також не відображають реальний фактичний видобуток (без витрат на скидання та природне розвантаження), загальний показник фактичного видобутку по країні в 2019 році становив 2496 м<sup>3</sup>/добу. Фактичний видобуток максимальний в Закарпатській області – більше 1100 м<sup>3</sup>/добу, також високий показник характерний для Полтавської та Вінницької областей (більше 400 м<sup>3</sup>/добу в кожній). В інших регіонах фактичний видобуток значно менший, 126 м<sup>3</sup>/добу – в Дніпропетровській області, по 70 м<sup>3</sup>/добу – в Одеській та Львівській областях, більше 20 м<sup>3</sup>/добу – в Харківській, Житомирській, Рівненській, Кіровоградській та Чернігівській областях, по 10 м<sup>3</sup>/добу – в Херсонській та Луганській областях, більше 1 м<sup>3</sup>/добу – в Тернопільській, Київській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Хмельницькій та Запорізькій областях, менше 1 м<sup>3</sup>/добу – в Черкаській, Сумській та Миколаївській областях [2].

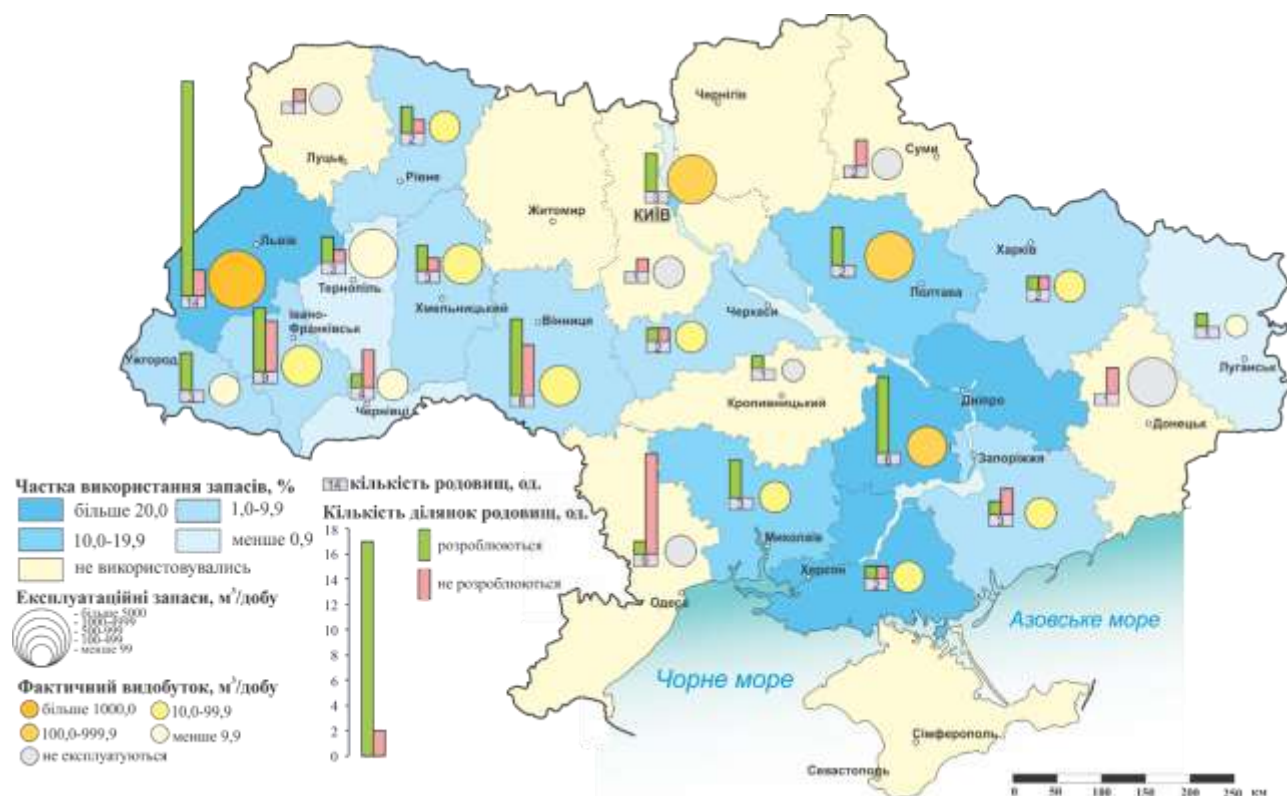
На основі даних показників розраховується частка використання запасів, яка становить відношення фактичного видобутку до експлуатаційних запасів, виражене у відсотках, яка на 2019 рік в Україні становила 3,53 % [2]. Найкраща частка використання запасів в Закарпатській області – більше 26 %, в Полтавській та Вінницькій областях – вона становить більше 10 %, в Чернігівській, Кіровоградській та Дніпропетровській областях – більше 5 %, в Харківській, Житомирській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській, Херсонській, Чернівецькій, Одеській та Сумській областях –

більше 1 %, в Луганській, Київській, Хмельницькій, Черкаській, Запорізькій та Миколаївській областях.

Проаналізувавши розподіл даних показників по регіонам України, можна визначити, що лідерами по запасам та використанню мінеральних лікувальних вод є Закарпатська, Вінницька та Полтавська області.

Другу групу мінеральних вод становлять мінеральні природно-столові (столові та лікувально-столові) води. Всього в Україні на 2019 рік розвідано 85 родовищ природно-столових мінеральних вод, які представлені на 95 ділянках, з яких 60 розроблюються [2]. Найбільша кількість родовищ в Львівській області – 14, а розроблюється 17 ділянок, по 8-9 родовищ представлено в Івано-Франківській, Одеській та Вінницькій областях, але кількість родовищ, що розроблюються тут значно менше, особливо на Одещині, де експлуатується лише 1 ділянка родовища. На Дніпропетровщині розвідано 6 родовищ, і всі 6 експлуатуються, в Чернівецькій області – 4, але експлуатуються лише 1 ділянка, в інших регіонах розвідано по 1-3 родовища, жодних родовищ мінеральних природно-столових вод не представлено в АРК, Житомирській та Чернігівській областях, але розробка не проводиться ще і в Сумській, Волинській, Донецькій та Київській областях (рис. 2).

Експлуатаційні запаси всіх родовищ мінеральних природно-столових вод становлять 23616 м<sup>3</sup>/добу, чверть яких (більше 5800 м<sup>3</sup>/добу) сконцентровано на Львівщині, 20 % (4750 м<sup>3</sup>/добу) – в Донецькій області, 10 % (більше 2200 м<sup>3</sup>/добу) – в Тернопільській області. В Полтавській області та Києві експлуатаційні запаси становлять більше 1500 м<sup>3</sup>/добу, по 700-800 м<sup>3</sup>/добу – в Хмельницькій, Вінницькій, Дніпропетровській та Івано-Франківській областях, по 400 м<sup>3</sup>/добу – в Черкаській та Одеській областях, більше 300 м<sup>3</sup>/добу – в Запорізькій, Волинській, Харківській, Закарпатській, Київській, Миколаївській та Сумській областях, більше 200 м<sup>3</sup>/добу – в Рівненській та Чернівецькій областях, більше 100 м<sup>3</sup>/добу – в Херсонській області, менше 100 м<sup>3</sup>/добу – в Луганській та Кіровоградській областях.



**Рис. 2** Запаси та використання мінеральних природно-столових (столових та лікувально-столових) вод України в 2019 році.

(складено автором за [2, 4])

Фактичний видобуток мінеральних природно-столових вод вищий, ніж мінеральних лікувальних вод і становить на 2019 рік 3125 м<sup>3</sup>/добу, з якого більше 2000 м<sup>3</sup>/добу припадає на Львівську область. По 200-300 м<sup>3</sup>/добу добувають мінеральних природно-столових вод в Києві, Полтавській та Дніпропетровській областях, в більшості регіонів фактичний видобуток знаходиться на рівні 20-100 м<sup>3</sup>/добу, менше 10 м<sup>3</sup>/добу – в Тернопільській, Закарпатській, Чернівецькій та Луганській областях. В Донецькій, Одеській, Волинській, Київській, Сумській та Кіровоградській областях не зважаючи на наявні розвідані родовища видобуток не відбувається. Таким чином частка використання запасів для мінеральних природно-столових вод становить 13,24 %, а найбільша вона на Херсонщині та Львівщині (більше 35 % в кожній), також досить висока на Дніпропетровщині – більше 27 %. Близько 15 % становить частка використання мінеральних природно-столових вод в Києві, Миколаївській та Полтавській областях, більше 5 % – в Черкаській,

Рівненській, Вінницькій та Запорізькій областях, більше 1 % – в Хмельницькій, Харківській, Івано-Франківській та Закарпатській областях, менше 1 % – в Чернівецькій, Тернопільській та Луганській областях [2]. За запасами та використанням мінеральних природно-столових вод беззаперечним лідером є Львівська область.

Таким чином, мінеральні води є найбільш широко представленим ресурсом для розвитку лікувального туризму в Україні. Вони наявні практично в усіх регіонах країни, найкращий рівень забезпечення та експлуатації Львівській, Закарпатській, Дніпропетровській, Вінницькій та Полтавській областях. Також проблематика розвідування та експлуатації джерел мінеральних вод пов'язана з окупацією ще з 2014 року Автономної Республіки Крим та частини території Донецької та Луганської областей, де експлуатація взагалі не проводилась або проводилась в досить обмежених можливостях. З 2022 року через повномасштабне вторгнення росії ця ситуація лише загострилась і враховуючи окупацію території Харківщини, Запоріжжя та Херсонщини, рівень експлуатації джерел даних регіонів також істотно знизився. Тому на зараз, з урахуванням поточної військово-політичної та безпекової ситуації в країні варто зосередитись на експлуатації джерел мінеральних вод в регіонах максимально віддалених від зони бойових дій та приділити розбудові інфраструктури лікувального оздоровчого туризму курортів, які функціонують на базі цих джерел, в першу чергу в Львівській, Закарпатській та Вінницькій областях.

### *Література.*

1. Державний кадастр природних лікувальних ресурсів. Здобутки і перспективи : монографія / За ред. К.Д. Бабова, О.М. Нікіпелової, А.В. Мокієнко. Одеса : Фенікс, 2017. 150 с.
2. Мінеральні ресурси України. Щорічник/ За ред. С. І. Примушко. Київ: Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2020. 270 с.
3. Нікіпелова О. М., Леонова С. В., Біленький К. Е. Сучасні підходи до аналізу стану природних лікувальних ресурсів та оцінка природних територій курортів. *Український географічний журнал*. 2007. № 1. С. 39-42.

4. Паранько І. С. Географія мінеральних ресурсів України: монографія/ Мирослав Сивий, Ігор Паранько, Євген Іванов. Львів: Простір М, 2013. 683 с.

5. Пасічник М., Ільїна О. Ресурсні чинники розвитку лікувально-оздоровчого туризму Волинської області. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. 2021. № 4 (1). С. 40-53.

6. Юхновська Ю. О., Куреда Н. М. Управління природними лікувальними ресурсами на ринку лікувально-оздоровчого туризму України. *Функціонування та перспективи розвитку туристичної галузі України: монографія / за заг. ред. М. Ю. Барна*. Львів: ЛТЕУ, 2018. С. 277-290.

**УДК 338.48+914/919**

*Савченко Ірина Анатоліївна,  
к. геогр. н., викладач фахових дисциплін  
Семенюк Вадим Іванович,  
здобувач спеціальності Туризм  
Волинський фаховий коледж Національного університету  
харчових технологій, м. Луцьк*

## **ПОКИНУТІ ОБ'ЄКТИ ЛУЦЬКА ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ**

З кожним роком з'являється все більше різноманітних турів, пропонуються різноманітні маршрути та об'єкти які можуть зацікавити людей різного віку. Закинуті, зруйновані або недобудовані об'єкти такі як заводи, склади, давні будинки тощо також є туристичними об'єктами. У Луцьку таких об'єктів небагато але вони мають певну атрактивність і можуть зацікавити любителів екстремального туризму.

Закинуту будівлю по вулиці Володимирській у Луцьку знають як колишню військову казарму, хоча будували її як госпіталь для військових. Величезну споруду звели у 1850 р., що для тогочасного Луцька, який був звичайним повітовим містечком було дуже масштабним будівництвом. Для будівництва госпіталю хотіли розібрати Луцький замок. До повного розбору не дійшло, але цеглини з Верхнього замку, деяких монастирів та розібраної церкви Івана Богослова десь є у цих товстелезних стінах, які тодішні будівельники збудували на совість.

На кожному із трьох поверхів будівлі високі стелі і величезні за площею кімнати. У них лікували військових царської армії ще після війни з Наполеоном. Російська імперія влаштовувала війни періодично, тож військам часто доводилося переміщуватися. На той час у Луцьку базувалося кілька полків тодішньої армії: гусарський полк, піхотні камчатський, охотський, ізюмський полки.

Вперше військові звільнили цю будівлю у 1922 р., коли Волинь опинилася під владою Польщі. Тут розмістили духовну семінарію. За часів радянщини костел, який діяв при духовній семінарії став спортзалом, де тренувалися військові. Після Другої світової війни територію навколо семінарії почали використовувати для розміщення військових частин. Тут розмістилися три військові частини, вертолітна ескадрилья, батальйон зв'язку. Ці військові частини були тут аж до початку двохтисячних років. В той час армію почали активно реформувати, тож багато військових частин виявилися непотрібними.

У 2014 р. будівлю передали на баланс Волинського національного університету імені Лесі Українки. За початковим задумом, тут мали бути студентське містечко та навчальний корпус вишу. Але в договорі передачі земельної ділянки було прописано, що будівлю потрібно зберегти як історичну пам'ятку. Тому казарма гуртожитком не слугуватиме.

Ще однією закинутою історичною будівлею є «старостинський» будинок № 7 по вулиці Плитниця. Еклектичного стилю шляхетський дім зведено на самому краю перекопу, що відділяв Нижній замок від Верхнього. Перша згадка про цю шляхетську садибу зустрічається на ілюстрації Луцьких замків 1789 р. Згідно із записом садиба належала вельможному старості Яловицькому. Протягом наступних ста років садиба постійно переходила до нових господарів, а також передавалась у спадок.

У книзі луцьких домовласників за 1895 р. є детальний опис «Старостинської садиби» - це житловий мурований дім на сутеренах з

напівмурованою, напівдерев'яною прибудовою; в ньому шість кімнат і дві кухні. Власниця садиби родова дворянка Марія Ільницька (Мартинович) вирішила добудувати будинок. Проєкт добудови склав відомий у Луцьку архітектор Францішек Кокеш. Оскільки для прибудови відводилась ділянка на краю колишнього перекопу, то новий флігель, як і вже наявний, мав бути на сутеренах, тобто низ (партер) мурованим, а поверх дерев'яним. Після проведеної реконструкції було вже 12 кімнат і дві кухні, а будинок мав вигляд букви «п», витягнутої стійками в бік верхнього замку. Між цими двоповерховими відгалуженнями від основного корпусу була влаштована крита дерев'яна веранда. Половину будинку займала родина власниці, а друга половина здавалася в оренду.

У 1937 р. у зв'язку з обговоренням першого варіанту генерального плану розбудови Луцька, власниця будинку протестує проти розширення підзамкової вулиці за рахунок її власності, розширення вулиці мало пройти саме через її територію. В 1940 р. будинок було націоналізовано, подальша доля власниці невідома. В перші два повоєнні роки будинок був зайнятий під казарми для конвойної роти військ НКВС. Після звільнення ними приміщення з 1947 р. його займала стоматологічна лікарня. Після переходу лікарні в нове приміщення певний час тут були склади управління побутового обслуговування. Далі будинок довго стояв пустою, декілька разів продавався. Зараз ця цікава й оригінальна садиба вимагає негайного порятунку та реставрації.

Занедбане кафе «Бригантина», яке функціонувало на річковому судні у парку ім. Лесі Українки з'явилося там як подарунок працівників Херсонського суднобудівельного заводу до 900-ліття Луцька у 1985 р. Це так звана «Ракета», саме так називалася серія радянських пасажирських річкових суден на підводних крилах. Таких суден було випущено близько чотирьох сотень. Родом «Ракета» з Криму, серійний випуск таких суден налагодили на Феодосійському суднобудівному заводі «Море». Річкою Стир це судно не плавало,



його дотягнули буксиром до парку, а звідти за допомогою крану підняли і поставили на каналі поблизу центральної алеї парку.

На судні було облаштоване кафе під назвою «Бригантина». У 80-ті рр. тут продавали морозиво, у 90-х рр. судно передали у приватну власність. Згодом тут все частіше продавали холодне пиво та шашлик. Певний час навіть пробували здавати «Бригантину» в оренду. У 2017 р. членів виконавчого комітету Луцькради стурбував зовнішній вигляд судна. У 2021 р. стали перевіряти безпечність «Бригантини». В ці роки заклад частіше не працював, аніж працював. Після того, як міст через канал демонтували «Бригантина» продовжує занепадати.

Занедбаною є також ділянка по вулиці Кафедральній 13 на території історико-культурного заповіднику «Старий Луцьк». Її орендувала приватна фірма, яка планувала будувати тут торгово-офісний центр, але під час робіт були виявлені давні підземелля. Будівельні роботи припинили, але зафіксувати підземелля як історико-культурний об'єкт не вдається. І вже тривалий час, протягом якого ділянка орендується жодних дій тут не відбувалося.

Підвальні приміщення XVII ст. якимось чином раніше зареєстрували як незавершене будівництво. Сьогодні ділянка перебуває в дуже поганому стані, але оскільки руїни – об'єкт нерухомості приватної фірми, то міськрада не може навіть облагородити ділянку. Жодні будівельні роботи не відбувалися, як і консервація цих підвальних приміщень. Фактично вони знищуються і ми втрачаємо цінний для Луцька об'єкт.

Відвідування таких місць належить до царини любителів нетрадиційного та екстримального туризму, які оглядають їх з метою дослідження, фотографування, отримання психологічного задоволення. Дослідження таких об'єктів дозволить звернути увагу на наш регіон, просунути його на туристичному ринку країни.

#### *Література*

1. Занедбані будівлі Старого Луцька URL: <https://volynonline.com/zanedbani-budivli-starogo-lutska-fotoreportazh/>

2. Пясецький В. Вулиці і майдани Луцька. Історико-краєзнавчий довідник / В. Пясецький, Ф. Мандзюк. – Видавництво "Волинська обласна друкарня". Луцьк, 2005. 399 с.

УДК 911.3:379.8]:556.51(477.82)

*Нетробчук Ірина Марківна,  
к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії  
Карлюк Зоя Костянтинівна,  
к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії  
Чижевська Лариса Тарасівна,  
к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії  
Качаровський Роман Євгенович,  
магістр географії, старший лаборант кафедри  
економічної та соціальної географії  
Волинський національний університет імені Лесі  
Українки, м. Луцьк*

## **ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ БАСЕЙНУ Р. КОРМИН – СКЛАДОВІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Анотація.* Основну увагу приділено дослідженню малих річок Волинської області, зокрема р. Кормин. Уточнено інформацію щодо басейну та морфометричних показників р. Кормин. Подано коротку характеристику об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) басейну річки. Здійснено обґрунтування потенційної придатності природоохоронних територій до рекреаційного використання. Запропоновано дієві заходи оптимізації функціонування об'єктів ПЗФ у межах досліджуваної території.

*Ключові слова:* природно-заповідний фонд, рекреаційний потенціал, туризм, р. Кормин, р. Стир, Луцький район, Волинська область.

Малі річки Волинського регіону є важливою складовою локальних природних геосистем та відіграють значну роль у формуванні водного балансу території, і, володіючи значним природно-рекреаційним потенціалом, сприяють розвитку різних форм рекреації, зокрема пізнавально-екологічного туризму. Детальні дослідження басейнів малих річок з точки зору генези, динаміки, сучасного стану, перспектив використання, формування природно-заповідної мережі є надзвичайно актуальними і сприятимуть оптимізації стану водних екосистем та раціональному використанню їх ресурсного потенціалу [2–4; 7–9].

Басейни малих річок Волинської області є об'єктом дослідження багатьох відомих науковців: Мольчака Я. О., Фесюка В. О., Зузука Ф. В., Кутового С. С., Забокрицької М. Р., Чижевської Л. Т., Павловської Т. С., Нетробчук І. М., Караїм О. А. Вивченню рекреаційного потенціалу природно-заповідних територій басейнів малих річок присвячені дослідження Чижевської Л. Т. [8], Карпюк З. К. [8], Нетробчук І. М., Полянського С. В., Мельника О. В., Мельник (Чир) Н. В. [8], Єрко І. В., Стельмах В. Ю., Ковальчука С. І., Качаровського Р. Є. [8], Антипюк О. В. [8], Павлушенка М. О.

Головною метою цього дослідження є вивчення існуючих природних передумов формування та подальших перспектив функціонування природоохоронних об'єктів у басейні р. Кормин. З цією метою були поставлені такі завдання [8–9]: 1) визначити основні морфометричні показники р. Кормин; 2) охарактеризувати процес створення та наявну структуру природно-заповідних об'єктів басейну; 3) розглянути рекреаційний потенціал територій ПЗФ; 4) обґрунтувати заходи щодо оптимізації функціонування об'єктів ПЗФ у басейні річки.

Річка Кормин (рис. 1.) – права притока р. Стир, і протікає в межах Луцького району Волинської області. Її витік знаходиться на південь від с. Городище, русло простягається спершу у північно-східному, а далі – північному напрямі. Впадає у р. Стир на північ від с. Мала Осниця (неподалік від с. Берестяне) поблизу ур. Брак. Довжина річки сягає 61,98 км, площа басейну водозбору – 675,98 км<sup>2</sup>, похил – 0,59 м/км. Річка протікає повз села Велика Осниця, Тельчі, Красноволя, Погулянка, Нічоговка, Матейки, Чорниж, Гораймівка, Холоневичі, Городище [1; 4; 7; 10].

У межах басейну р. Кормин зосереджено дев'ять об'єктів ПЗФ – один загальнодержавного (ландшафтний заказник «Кормин») та вісім місцевого значення, серед яких: чотири заказники – два ландшафтні і два загальнозоологічні, три ботанічні пам'ятки природи та одне заповідне урочище «Цуманська пуща», загальною площею 11049,81 га. Усі природоохоронні

об'єкти утворені за часів незалежності України, за винятком ботанічної пам'ятки природи «Дуб звичайний – 1» (1972 р.), що створена за часів УРСР, (табл. 1) [4; 8–10] та функціонують відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [6].



**Рис. 1. Річка Кормин**

З табл. 1 видно, що переважаючими категоріями природоохоронних територій є заповідне урочище та ландшафтні заказники, що складають відповідно 80,8 % та 19,2 % площі ПЗФ басейну. Коефіцієнт заповідності території становить 16,3 %. Щільність об'єктів ПЗФ – 0,013 об'єкта/100 км<sup>2</sup>. Більшість об'єктів ПЗФ площею понад 50,0 га, що сприяє підтриманню природної стійкості ландшафтів досліджуваної території.

**Таблиця 1**

**Об'єкти природно-заповідного фонду басейну р. Кормин [1-3; 5; 10]**

Назва об'єкта	Місце знаходження	Площа, га	Нормативний документ, орган, що утворив, та дата утворення
<i>Загальнодержавного значення</i>			
<b>Заказник</b>			
<i>Ландшафтний</i>			
«Кормин»	ДП «Цуманське ЛГ» Берестянське лісництво	549,0	Указ Президента України від 10.12.1994 р.,

			№ 750/94.
<b>Місцевого значення</b>			
<b>Заказники</b>			
<b>Ландшафтні</b>			
«Осницький»	ДП «Колківське ЛГ», Осницьке лісництво	1400,2	Рішення Волинської обласної ради від 30.05.2000 р., № 12/3 (реорг. 27.12.2006 р., № 7/29)
«Красновільський»	ДП «Колківське ЛГ», Тельчівське лісництво	192,0	Рішення Волинської обласної ради від 27.12.2006 р., № 7/29
<b>Загальнозоологічні</b>			
«Берестянський»	ДП «Цуманське ЛГ», Берестянське лісництво	35,6	Рішення Волинської обласної ради народних депутатів від 31.10.1991 р., № 226
«Різнолісся»	ДП «Цуманське ЛГ», Сильненське лісництво	128,0	Рішення Волинської обласної ради від 16.12.2003, № 9/12.
<b>Ботанічні пам'ятки природи</b>			
«Дуб звичайний – 1»	ДП «Колківське ЛГ», Осницьке лісництво	0,01	Розпорядження голови Волинської обласної ради депутатів трудящих від 11.07.1972 р., № 255
«Богуславський ялинич»	«Цуманське ЛГ», Берестянське лісництво	5,9	Рішення Волинської обласної ради народних депутатів від 31.10.1991 р., № 226
«Городищенські дуби»	с. Городище	0,5	
<b>Заповідне урочище</b>			
«Цуманська пуца»	ДП «Цуманське ЛГ», Берестянське, Горинське, Партизанське, Холоневичівське, Цуманське лісництва	8930,6	Рішення Волинської обласної ради від 29.03.2005 р., № 19/27 (уточнена площа 21.06.2012 р., № 12/35; 31.07.2014 р., № 27/64)

Ландшафтний заказник «Кормин» – ландшафтний комплекс, що простягається на 13 км вздовж р. Кормин, до складу якого входять заплава річки з каналізованим руслом і частково – надзаплавна тераса, де переважає лісова і лучно-болотна рослинність. Найбільші площі займають дубово-березові, вільхові ліси, подекуди з домішкою ясена *Fraxinus excelsior*. У пониженнях зростають ліси чорновільхові кропив'яні й осокові, на підвищеннях рельєфу – грабово-дубові. Трав'яний покрив представлений анемоною переліскою багаторічною *Mercurialis perennis*, воронячим оком звичайним *Paris quadrifolia*, анемонами жовтецевою *Anemone ranunculoides* і дібровою *A. nemorosa*, яглицем звичайним *Aegopodium podagraria* тощо. На надзаплавній терасі є соснові та дубово-соснові деревостани з домінуванням чорниці звичайної *Vaccinium myrtillus*, подекуди трапляються заболочені соснові ліси зі сфагновими мохами, пухівкою піхвовою *Eriophorum vaginatum*, багном звичайним *Ledum palustre*. Ліси переважно 1–2 бонітету, віком близько 100 років. Торф'янисті луки із щучником дернистим *Deschampsia cespitosa*, болотисті – з осокою гострою *Carex acuta*, мітлицею повзучою *Agrostis stolonifera*, лепешняком великим *Glyceria maxima*, гідрофільними видами: півниками болотяними *Iris pseudacorus*, калюжницею болотяною *Caltha palustris*, жовтецем повзучим *Ranunculus repens*, та справжні луки – з домінуванням костриці червоної *Festuca rubra*, що зосереджуються в прирусловій частині річки та в пониженнях рельєфу між лісовкритими ділянками. Болота переважно евтрофні з домінуванням осоки омської *Carex omskiana*. Серед рідкісних видів, занесених у ЧКУ, у ландшафтному заказнику виявлені: молочай волинський *Euphorbia volhynica*, товстянка звичайна *Pinguicula vulgaris*, меч-трава болотяна *Cladium mariscus*, вовчі ягоди пахучі *Daphne sneorum*, коручка болотяна *Epipactis palustris*; у Додаток 1 Бернської конвенції – кальдезія білозоролиста *Caldesia parnassifolia*; у перелік регіонально рідкісних рослин – вужачка звичайна *Ophioglossum vulgatum*.

Типовими представниками фауни є: вуж звичайний *Natrix natrix*, гадюка звичайна *Vipera berus*, черепаха болотяна *Emys orbicularis*, жаба озерна *Rana ridibunda*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, орябок *Tetrastes bonasia*, кутора водяна *Neomys fodiens*, бобер *Castor fiber*, кабан дикий *Sus scrofa*, лисиця руда *Vulpes vulpes*, та ін. Із рідкісних червонокнижних видів трапляються: махаон *Papilio machaon*, п'явка медична *Hirudo medicinalis*, райдужниця велика *Apatura iris*, красуня-діва *Calopteryx virgo*, джміль моховий *Bombus muscorum*, скопа *Pandion haliaetus*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, видра річкова *Lutra lutra*, а також деркач *Crex crex* – вид, занесений у міжнародні природоохоронні переліки: ЄЧС, ЧС МСОП.

У межах ландшафтного заказника «Осницький» під охороною перебуває низькобонітетне заболочене соснове насадження (вік близько 100 років), у трав'яному покриві якого ростуть багно звичайне *Ledum palustre*, осока тонкокореневищна *Carex chordorrhiza*, журавлина болотяна *Vaccinium oxycoccos*, білуватого забарвлення із зеленим відтінком сфагнові мохи *Sphagnum*, трапляється пугач *Bubo bubo*, гніздиться лелека чорний *Ciconia nigra* – рідкісні види ЧКУ, що включені у додатки природоохоронних конвенцій – СІТЕС, Бернську, Боннську, та Угоди АЕВА.

У ландшафтному заказнику «Красновільський» під охороною різновікові насадження сосни звичайної *Pinus sylvestris*, вільхи клейкої *Alnus glutinosa* із ягідниками журавлини болотяної *Vaccinium oxycoccos*, чорниці миртолистої *Vaccinium myrtillus*, буюхів звичайних *Vaccinium uliginosum*, де трапляється лелека чорний *Ciconia nigra* – рідкісний вид ЧКУ, що охороняється конвенціями СІТЕС, Бернською, Боннською, Угодою АЕВА [2–5].

Загальнозоологічний заказник «Берестянський» утворений для збереження заболоченого чорновільхового масиву, що є місцем розмноження бобрів річкових *Castor fiber*, борової дичини, серед якої трапляються види ЧКУ, ЄЧС, ЧС МСОП: видра річкова *Lutra lutra*, скопа *Pandion haliaetus*. Водночас, у загальнозоологічному заказнику «Різнолісся», під охороною перебувають

дубово-соснові лісові масиви із домішкою ясена звичайного *Fraxinus excelsior*, клена гостролистого *Acer platanoides* та рідкісні види рослин (ЧКУ): вовчі ягоди пахучі *Daphne sneorum*, підсніжник білосніжний *Galanthus nivalis*, кадило сарматське *Melittis sarmatica*, любка дволиста *Platanthera bifolia*, лілія лісова *Lilium martagon*, численні види мисливських тварин: лось *Alces alces*, сарна європейська *Capreolus capreolus*, кабан дикий *Sus scrofa*, бобр річковий *Castor fiber*; різноманітні види болотяних хижих птахів [2–5].

Ботанічна пам'ятка «Богуславський ялинник» утворена для охорони та збереження високобонітетного лісу природного походження з ялини європейської *Picea abies* (віком понад 90 років); «Городищенські дуби» – для охорони трьох дерев дуба черешчатого *Quercus robur* (вік близько 700 років), із діаметром стовбурів 2,1, 1,7 та 1,6 м, заввишки 30–35 м, що ростуть на залишках старослов'янського валу – пам'ятки археології XI ст. Два дерева ростуть на найзбереженішій частині валу, третій – навпроти них, із протилежного боку валу; «Дуб звичайний – 1» – для охорони дерева дуба звичайного *Quercus robur* (вік близько 245 років) [2–5].

Заповідне урочище «Цуманська пуца» утворене для збереження дубово-соснових лісів із домішкою берези повислої *Betula pendula*, горобини звичайної *Sorbus aucuparia*, осики *Populus tremula* та грабово-дубових чорновільхових лісів із домішкою *Populus tremula*, явора *Acer pseudoplatanus*, ясена звичайного *Fraxinus excelsior* із густим трав'яно-чагарничковим ярусом у пониженнях, де трапляються рідкісні види рослин: підсніжник білосніжний *Galanthus nivalis*, лілія лісова *Lilium martagon*, плаун річний *Lycopodium annotinum*, цибуля ведмежа *Allium ursinum*. Тут мешкають типові лісові та рідкісні види тварин (занесені до ЧКУ, ЄЧС, ЧС МСОП, природоохоронних переліків міжнародних конвенцій і угод): пугач *Bubo bubo*, лелека чорний *Ciconia nigra*, підорлик малий *Aquila pomarina* та ін [2–5].

Існуючі об'єкти ПЗФ басейну р. Кормин сприяють збереженню та відтворенню унікальних природних комплексів, повноцінному розвитку



рекреації, екологічного та пізнавального туризму [1; 4; 10].

Для підтримання функціонування природно-заповідних об'єктів у межах басейну р. Кормин необхідно застосувати низку заходів [8]: 1) визначити і зафіксувати чіткі межі об'єктів ПЗФ (на місцевості та Публічній кадастровій карті); 2) удосконалити та осучаснити систему управління об'єктами ПЗФ, шляхом залучення екологічних служб, територіальних громад Луцького району, екологічно свідомої громадськості; 3) розглянути питання доцільності розширення меж наявних об'єктів ПЗФ і надання об'єктам місцевого значення статусу загальнодержавного; 4) створити додаткові об'єкти ПЗФ; 6) долучити наявні об'єкти ПЗФ до туристсько-рекреаційних маршрутів; 7) удосконалити методи інформування населення про цінність місцевого ПЗФ; 8) посилити наукову, природоохоронну, еколого-освітню, рекреаційну та туристичну діяльність.

Об'єкти ПЗФ басейну р. Кормин володіють значним рекреаційним потенціалом, що є передумовою збереження та відтворення природних територіальних комплексів, одночасно сприяючи розвитку місцевого туристсько-рекреаційного комплексу.

### *Література*

1. Зузук Федір, Качаровський Роман, Антипюк Олена. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку туристської інфраструктури Ківерцівського району Волинської області. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині*. Наук збірник: матер. краєзн. чит., 22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт Олика. Вип. 62. Луцьк, 2017. С. 463–466.
2. Карпюк З. К., Фесюк В. О. Природоохоронні мережі Волинської області: монографія. Луцьк : видавництво «Терен», 2021. 212 с.
3. Карпюк З. К., Фесюк В. О., Антипюк О. В. Природно-заповідний фонд Волинської області : альбом-каталог Київ, 2018. 136 с.
4. Луцька районна державна адміністрація URL: <http://lutskadm.gov.ua/> (дата звернення 02.02.2024)
5. Природно-заповідний фонд Волинської області. URL: <http://eco.voladm.gov.ua/category/all/locality=9> (дата звернення 12.02.2024)
6. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 черв. 1992 р. 2456-XII: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-12> (дата звернення 05.02.2024)

7. Регіональний офіс водних ресурсів у Волинській області  
URL: <https://vodres.gov.ua/> (дата звернення 06.02.2024)

8. Чижевська Л. Т., Карпюк З. К., Мельник Н. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В. Рекреаційний потенціал природно-заповідного фонду басейну р. Стрипа. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку* : матер. Всеукр.наук.-практ. Інт.-кон. (17 листопада 2020 року) : зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 65.- С. 71-73

9. Чижевська Л. Т., Лавренчук О. М., Качаровський Р. Є., Карпюк З. К., Антипюк О. В. Оцінка сучасного стану водних ресурсів Волині. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів*, 11-12 квітн. 2019 р. Луцьк, 2019. С. 98–101.

Чир Н. В., Єрко І. В., Качаровський Р. Є., Антипюк О. В. Перспективи розвитку туристичної інфраструктури Маневицького району Волинської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія»*. 2018. № 1. Вип. 44. С. 118–123.

**УДК 069:7(477.82–25):930.2**

*Леся Ігорівна Стешенко,*

*к. екон. н., зав. відділення туризму та готельно-ресторанної справи*

*Павло Володимирович Хамцов,*

*здобувач спеціальності Туризм*

*Волинський фаховий коледж НУХТ, м. Луцьк*

## **ТУРИСТИЧНІ ПРОПОЗИЦІЇ ЛУЦЬКА: АРТ - ГАЛЕРЕЇ**

Важливою складовою кожної туристичної дестинації виступають арт-галереї – як простір призначений для представлення, вивчення, збереження та популяризації творів мистецтва, для вивчення національної і світової історико-культурної спадщини. Останнім часом арт-галереї активніше перетворюються із сховищ культурних цінностей у потужні центри культурно-пізнавального туризму. Місто Луцьк має не тільки давню історію та велику кількість історико-культурних пам'яток, а й талановитих людей, чії роботи представлені в арт-галереях міста.

Художній музей Луцька мабуть є найбільшим і найважливішим закладом такого типу в нашому місті. Місце знаходження музею дуже позитивно впливає на його відвідуваність, адже перед тим як до нього зайти ви потрапляєте у відомий об'єкт не тільки Луцька, а і всієї України. Найбільш цінну частину

експозиції становить колекція князів Радзивілів з Олицького замку. Експозиція представлена збірками зарубіжного та українського живопису, графіки та скульптури. Серед них твори західноєвропейського живопису «Святий Ієронім» Х. Рібери, «Елізар і Ревекка» Н. Пуссена, «Баталія» Б. Х. Куртуа, пейзажі А. Маньяско, портрети XVIII-XIX ст. українських, польських, голландських майстрів. Польське мистецтво представлено творами В. Коссака, Ю. Брандта, Я. Суходольського, Л. Лефгера. Серед творів XIX-XX ст. – російський і український живопис І. Айвазовського, А. Лазарчука, Р. Судковського, О. Лопухова, О. Кульчицької та інших. Під час огляду цих витворів мистецтва можна наживо послухати красиві мелодії зіграні на піаніно, які ідеально доповнюють атмосферу, яку створили у музеї. Також у музеї працює екскурсовод, який детально розповість про кожну картину.

Недалеко від художнього музею знаходиться Галерея мистецтв. Галерея знайомить лучан, всіх поціновувачів мистецтва та людей, яким важливо знати культурну спадщину свого краю з творчими доробками художників Великої Волині, їх біографіями та відображає активну виставкову діяльність мистців. Галерея мистецтв позиціонує себе не лише як місце для представлення персональних та групових виставок знаних майстрів сьогодення, а і як мистецький простір нашого міста для спілкування професіоналів пензля з їх шанувальниками та критиками. Зали галереї – чудова можливість для молодих художників репрезентувати твори, свій власний неповторний мистецький стиль і отримати належне визнання публіки та такий необхідний для мистця зворотній зв'язок зі «своїм» глядачем. Загалом галерея спеціалізується на виставках, а не на постійних експонатах. Тому якщо ви хочете побачити роботи, які були зроблені на Волині, то це ідеальне місце.

Не далеко від попередньої знаходиться Арт-галерея ЦУМу, яка хоч і не велика, але може здивувати своїми експонатами. Галерея здебільшого орієнтується на молоде покоління. Саме у цій галереї своїми картинами можуть похизуватися відомі волинські митці.

Акцент роботи цієї галереї не лише виставкова діяльність. Тут періодично відбуваються лекції із історії мистецтва для студентської молоді, майстер-класи з образотворчого мистецтва та вивчення англійської мови для дітей і дорослих, благодійні концерти тощо. Галерея намагається відкривати для відвідувачів нові імена у мистецтві. Зазвичай кожні два тижні змінюється експозиція, тому в галереї завжди можна побачити щось цікаве.

Арт Галерея «Образ» зпершого погляду привертає на себе увагу, адже знаходиться у старовинній споруді, яка має не лише архітектурну та історичну цінність, але і виставляє унікальні мистецькі роботи. Тут регулярно проводяться виставки художників та інших творчих людей. Важливий напрямок діяльності галереї – проведення тематичних, цікавих та оригінальних майстер-класів, що допоможуть усім охочим глибше пізнати таємниці майстерності гончарства; ебру – унікальної турецької техніки малювання на воді; розпису та декорування шкатулок та багато інших.

У галереї регулярно проводяться творчі вечори та цікаві мистецькі сесії, де майстри охоче діляться своїми секретами, спілкуються та відкривають джерела натхнення й наснаги. Відвідати такі заходи можуть як дорослі, так і діти.

Музей сучасного українського мистецтва Корсаків є наймолодшим концептуальним закладом такого типу в місті Луцьку. У цьому музеї знаходиться галерея, яка дуже сильно відрізняється від попередніх — галерея стріт-арту «Поліхром А». Стріт-арт галерея організовує виставки вуличних художників, проводить лекції, ворк-шопи, майстер-класи та круглі столи, стирає стереотипи про культуру графіті, допомагає розуміти вуличне мистецтво, а також створює майданчик для творчих експериментів, обміну досвідом, формування нових смислів. Будучи у музеї ви зможете відвідати не лише галерею а ще й Художньо-меморіальний музей Миколи Кумановського, Музей промислового дизайну, Музей науки і техніки, Арт-кафе «Вандервіль», бібліотеку мистецької літератури.

Можна стверджувати, що арт-галереї Луцька дотримуються інноваційної музейної концепції «відпочинок+пізнання і враження», що сприяє ефективній популяризації цих закладів серед туристів і посилює туристичну привабливість міста.

**УДК 911.3 : 338.48**

*Дутчак Світлана Вікторівна,  
к. геогр. н., доцент, викладач вищої категорії  
Лаврук Андрій Михайлович, викладач вищої категорії,  
Чернівецький кооперативний фаховий коледж  
економіки і права, м. Чернівці.*

## **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНДУСТРІЇ ВІДПОЧИНКУ В МЕЖАХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Туристсько-рекреаційна сфера господарської діяльності розвивається як складна соціально-економічна система, в першу чергу, за умови наявності відповідного набору туристсько-рекреаційних ресурсів в межах конкретної території. Ресурси, що забезпечують розвиток даного напрямку господарської діяльності, можемо поділити на дві основні групи: *перша група* – це ті ресурси які є передумовою розвитку туризму та рекреації; *друга* - ті що забезпечують функціонування господарюючого суб'єкта означеної сфери діяльності.[2, с. 194–201; 3, с. 13 - 26]

З огляду на проведену реформу децентралізації такими регіонами доцільно розглядати територіальні громади, як одиницю адміністративного управління. Саме в громадах відбувається процес розширення видів господарської діяльності та формування стабільної фінансової ситуації, створення економічної основи функціонування адміністративної одиниці та проживання населення. Тому основною *метою* даної публікації є аналіз передумов формування індустрії відпочинку та туризму, систематизація

інформації щодо ресурсного забезпечення цього виду господарської діяльності та алгоритм формування туристсько-рекреаційного господарського комплексу в територіальній громаді.

У попередніх наших публікаціях нами було запропоновано розглядати ландшафтний підхід щодо аналізу можливостей розвитку туризму та рекреації в регіоні. [2, с. 188–194]. З позиції цього підходу, пропонуємо розглядати територію громад, як територію господарської діяльності, а ландшафт (або ландшафти) як цілісну природну чи природно-антропогенну систему: *природній комплекс, природно-територіальний комплекс, геосистему тощо*. Тобто ми розглядаємо *ландшафт* - як основу формування та розвитку туристсько-рекреаційної індустрії, яка має відповідний набір туристсько-рекреаційних ресурсів. Природні ландшафтні комплекси на території громад мають, переважно, однорідну структуру і поєднує один-два різних типів. Але сам ландшафтний підхід найбільш повно показує характер поєднання та взаємозв'язки природних та антропогенних компонентів на тій чи іншій території.

*Отже*, ландшафт розглядаємо як *систему* із натуральними і набутими, в результаті людської діяльності, рисами та властивостями, яка є носієм певного набору туристсько-рекреаційних ресурсів. Ресурси, в свою чергу, є основою функціонування системи: “людина (турист, рекреант) – туристсько-рекреаційне середовище” і як наслідок розгортання туристсько-рекреаційної інфраструктури та формування туристсько-рекреаційного ландшафту. [3]

Туристсько-рекреаційну діяльність пропонуємо розглядати з двох позицій: а) як діяльність підприємств – суб'єктів господарювання, які виступають в ролі засобів виробництва турпродукту, і б) як діяльність туриста (рекреанта), спрямовану на задоволення своєї мети (потреби) у відпочинку, пізнанні тощо.

До туристсько-рекреаційних ресурсів належать частина природних та культурно-історичних ресурсів, що виступають засобом підтримки та

відновлення працездатності і здоров'я людей, які на даній фазі розвитку суспільства придатні для використання та надання туристських послуг [3]. Ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через ряд об'єктивних соціально-економічних причин не доступні, але можуть бути використані за певних умов, формують поняття “туристсько-рекреаційний потенціал” території. Туристсько-рекреаційний потенціал включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповнюючі: *рекреаційний потенціал*, як природну складову та *туристичний потенціал* – культурно-історичну спадщину – як антропогенну складову, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, окремі природні чи антропогенні туристичні об'єкти відвідування (музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли) тощо.

Наприклад, для спортивно-оздоровчих видів туризму, туристсько-рекреаційні ресурси є єдиним особливим поняттям – природна складова виступає, як рекреаційний ресурс і як туристський. З іншого боку – інфраструктура в місцях розташування рекреаційних ресурсів (мінеральних вод, особливо комфортних кліматичних територій) є свого роду туристським ресурсом, або виробничими потужностями у сфері туризму та рекреації.

Описавши та систематизувавши інформацію про певну категорію об'єктів (явищ), дослідник (суб'єкт дослідження) цим самим переводить їх з категорії “потенціал” в категорію “ресурс”. Але для того, щоб ресурс був поданий туристу (рекреанту) як товар (турпродукт), необхідно створити певні умови для його споживання (адже “споживання” відбувається в момент його фактичного виробництва). Тобто, коли турист купує туристичний ваучер, він оплачує право на отримання турпродукту – екскурсії, проживання в готелі, транспортні послуги тощо які входять у пакет послуг. Для залучення туристсько-рекреаційного ресурсу у виробництво турпродукту, потрібно, наприклад, створити відповідну інфраструктуру, виробити специфічне туристське спорядження, виконати певну методичну роботу стосовно технології розробки

турів, ув'язуючи природну та антропогенну складову в єдине ціле, і вже потім вирахувати вартість пропонованого турпродукту.

Між поняттями “туризм” та “туристсько-рекреаційна діяльність” (ТРД), на нашу думку, доцільно поставити знак рівності, оскільки сутнісне наповнення їх практично аналогічне. Але термін “туристсько-рекреаційна діяльність” розкриває відразу дві сторони одного явища і в такому словосполученні вони доповнюють інформаційний зміст даного процесу. Зокрема, туризм - це елемент відпочинку, форма відпочинку, а отже й оздоровлення організму людини; *рекреація* в перекладі з латинської - це відпочинок, оздоровлення, відновлення фізичних та психологічних сил [3]. Отже, туристсько-рекреаційну діяльність доцільно розглядати в двох, не роздільних між собою, аспектах: і як діяльність підприємств, які належать до туристичної галузі та виступають засобом виробництва турпродукту; і як діяльність туриста (рекреанта), спрямовану на задоволення своєї потреби у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, пізнанні, та ін. у вільний час. Поняття “турист” та “рекреант”, на наш погляд, є рівнозначними, а їх застосування зумовлене конкретною ситуацією і доцільним у кожному конкретному випадку, для того щоб підкреслити особливість діяльності людини. Наприклад, людина відпочиває в пансіонаті, то її скоріше слід називати “рекреантом”, а її діяльність – рекреаційною. Але категорія “турист” теж передбачає використання засобів розміщення, підприємств харчування і найголовніше – людина покидає своє постійне місце проживання на деякий час. А ось людей, які подорожують, переїжджаючи з місця на місце, з одного населеного пункту в інший, організовано чи самостійно - краще називати туристами. Але ж подорож – це також відпочинок. Вони також отримують певні позитивні емоції, а отже відновлюють свою життєву енергію, оздоровлюються, тому тут також присутній елемент рекреації. [3]

У наш час відбуваються досить важливі зміни в питаннях формування рекреаційного середовища. А саме – протягом здійснення туристсько-



рекреаційної діяльності сучасна людина все менше залежить від природних властивостей конкретної території та свого постійного місця проживання. Тут спостерігається певне протиріччя – з одного боку зростає попит на відпочинок в природних умовах (ландшафтах), з іншого – роль природних чинників у виборі місця та виду туристсько-рекреаційної діяльності стає все меншою. Збільшується можливість освоєння та створення нових туристсько-рекреаційних ресурсів, будівництва спеціальних технічних та геотехнічних систем, в тому числі й таких, що створені із спеціально заданими природними властивостями (штучні водойми, насаджені ліси тощо). Значну роль в цьому відіграють можливості сучасної техніки: відкриті та закриті басейни, катки із штучним покриттям для ковзанярів, будівництво підйомників в гірських регіонах. Можемо стверджувати, що вид туристсько-рекреаційної діяльності сучасної людини визначається бажанням і потребою (метою, інтересом), а обмежується, хіба що економічними та медичними можливостями.[3]

Складність оцінки рекреаційних ресурсів, пов'язана з такими моментами: а) великою кількістю форм та способів їх використання; б) такою властивістю більшості із них як «невичерпність»; в) великою динамічністю рекреаційних ресурсів що пов'язано із динамічністю природнього середовища а також появою нових антропогенних видів ресурсів; г) особливою просторово-часовою природою рекреаційних ресурсів. Тому, визначення «об'єму ресурсу», або ж отримання певних кількісних та якісних показників має зводитися до визначення просторових та часових параметрів. Слід зауважити, що саме із врахуванням зазначених моментів, стає можливим застосування конструктивного підходу до організації туристсько-рекреаційної діяльності та раціонального використання туристсько-рекреаційних ресурсів. Це забезпечить регулювання просторово-часової організації, визначення можливості їх споживання, диференціювання всього об'єму ресурсів певної території відповідно до потреб різних категорій (груп) споживача. [3]

Слід зазначити що набуває все більшої популярності новий напрям

відпочинку: гастрономічний туризм та знайомство із народними ремеслами тощо. В Карпатському регіоні, наприклад, популярними об'єктами відвідування стають екоферми та дегустація крафтових продуктів, знайомство із процесом та технологіями виготовлення певних виробів місцевих майстрів: ткацтво килимів, гончарство, різьбярство та ін. Такі *об'єкти* набувають змісту і ознак власне туристсько-рекреаційних ресурсів: *вони стають центрами*, які сприяють зростанню туристичного потоку на територію громади, а це означає, що до сфери відпочинку залучаються все більше виробників послуг проживання, зростає потреба в розширенні транспортної інфраструктури тощо. Спостерігається тенденція до вузької спеціалізації підприємств сфери послуг. Одні надають в прокат транспортні засоби, інші надають послуги на проживання. Окремо функціонують зоопарки. Стає все більш популярним створення системи басейнів для відпочинку людей в тих місцях де відсутні природні водойми.

Спостерігається, також, створення нових музеїв-майстерень. Тут зберігаються вироби майстрів що жили, чи тепер теж живуть і розвивають те чи інше ремесло. Органам управління в громадах доцільно вести облік таких об'єктів, сприяти поширенню інформації про них на своїх офіційних сайтах та через різноманітні засоби масової інформації, залучати до такої роботи місцевих краєзнавців та підтримувати в навчальних закладах краєзнавчі дослідження та збереження їх в місцевих краєзнавчих музеях.

#### *Література.*

1. Дутчак С. Ландшафт – як основа досліджень придатності та збереження території для розвитку туризму та рекреації // ФГГ. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Вип. 46. – Т.1. – С. 188–194.
2. Дутчак С. Можливості території та мотивація споживача турпродукту в питаннях дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів // Науковий вісник Чернівецького університету, географія. – 2003. – Вип. 167. – С. 194–201.
3. Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів. – Чернівці, Видавничий дім «Родовід», 2014. – 196 с.

УДК 908 (911.3)

*Рудакевич Іван Романович*

*к.геогр.наук, доцент кафедри географії України і туризму  
Тернопільський національний педагогічний  
університет імені В. Гнатюка, м. Тернопіль*

*Якимович Оксана Богданівна*

*вчитель Ярчовецької гімназії Тернопільської області*

## **МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ТЕРНОПІЛЛІ ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ**

У найближчі дні настане 210 річниця від дня народження генія і будителя українського народу Тараса Григоровича Шевченка. Т. Шевченко, окрім творчої діяльності, також багато мандрував як особисто, так у складі різних експедицій. У 1846 році він також відвідав територію теперішньої Тернопільщини. На шляху його подорожі були Вишневецький палац, Почаївська лавра, Кременецький замок і ліцей, палац і парк в Білокриниці. Місця мандрівок Тараса Шевченка підвищують туристичну привабливість таких місцевостей, збільшуючи кількість відвідувачів, особливо серед шкільної молоді.

До 200-ліття від Дня народження великого поета було видано серію публікацій про його подорожі по Тернопіллі. Однак ряд праць окремих авторів (Б. Мельничук, М. Дубина, І. Дуда) про перебування Т. Шевченка на території сучасної Тернопільської області були опубліковані раніше. Про місця перебування Шевченка на Тернопіллі в контексті туристичних дестинацій розглянуто у дослідженнях К. Дударчук, О. Заставецької, В. Стафійчука, М. Рутинського та інших українських науковців.

Подорож Шевченка на Південну Волинь (північні землі сучасної Тернопільської області) відбулася 1846 року. Роком раніше, наприкінці березня 1845-го, Т. Шевченко, закінчивши Академію мистецтв у Петербурзі, прибув до Києва. Тут із серпня 1845 почав співпрацювати із щойно створеною Археографічною комісією («Тимчасовою комісією для розгляду древніх

актів»). Головною метою її діяльності було вивчення пам'яток слов'янської старовини.

21 вересня 1846 року генерал-губернатор Київський, Подільський і Волинський Д. Г. Бібіков підписав розпорядження, згідно з яким співробітнику Археографічної комісії Тарасові Шевченку доручалось відправитись у різні місця Київської, Подільської, Волинської губерній та зібрати відповідну культурну спадщину цих регіонів. Четвертий пункт розпорядження зобов'язував художника відвідати Почаївську лавру і там "зняти" три види Лаври [1].

Західноукраїнські землі вабили Тараса Шевченка через підвищену українську національну свідомість. Відомо, що поет знав про діяльність гуртка прогресивної української молоді «Руська Трійця», перечитав альманах «Русалка Дністровая». Зокрема, цю книгу Т. Шевченко обговорював із фольклористом і етнографом П. Ю. Лукашевичем.

Маршрут подорожі пролягав з Кам'янця по Великому польському тракту через Білу Церкву, Сквиру, Могилів-Подільський. По дорозі з Кам'янця на Волинь, Тарас Шевченко міг навідатися на Тернопільщину – до села Панівці Борщівської громади. Принаймні, у селі існують перекази, що поет гостював у місцевого священика.

Більшість дослідників, у тому числі і автор ґрунтовної книги «Шевченко і Західна Україна» М. Дубина, схильні вважати, що Кобзар їхав із Кам'янця-Подільського через Дунаївці і Ярмолинці до Проскурова (нині Хмельницький). Звідси через Старокостянтинів-Ямпіль поїхав до Почаєва.

Дорогою до Почаєва поет на кілька днів зупинився у містечку Вишнівець. Воно привабило Тараса Григоровича своєю багатою історією, щедрою на події та імена відомих людей. Тут народився Дмитро Вишневецький, котрий, був легендарним засновником Запорозької Січі. Зрозуміло, що Тараса Шевченка також зацікавив палацовий комплекс, який був зведений ще у сімнадцятому столітті. І не тільки архітектурою класицистичного стилю, а тим, що тут

побувало багато відомих історичних осіб. Князі Вишневецькі, а згодом графи Мнішеки зібрали бібліотеку, що налічувала 15 тисяч книг, у тому числі багато стародруків, рідкісних видань. Були тут і древні рукописи, листи магнатів, королів та царів, хроніка роду Вишневецьких [1].

У замковій картинній галереї зберігалися полотна Рембрандта, Гольбейна, Каналетто та інших великих художників, близько 600 портретів князів і королів. Картинна галерея була на першому поверсі палацу. А на другому поет мав змогу оглянути великий театральний зал із оздобленими ложами, партнером. Дослідники вважають, що Тарас Шевченко зробив зарисовки замку з боку Старого Вишнівця і при замкової церкви з півдня. На жаль, ці його роботи не збереглися.

До 150-річчя від його народження при вході у колишній палац була відкрита меморіальна дошка, а у 1989 році з нагоди 175-х роковин великого поета, художника, мислителя йому встановили пам'ятник на центральній площі селища.

З Вишнівця Т. Г. Шевченко продовжив свій шлях до Почаєва. Відомо, що поет прибув сюди у другій половині жовтня. Тогочасний Почаїв був невеликим містечком, яке могло похвалитися лише лаврою. Зупинився Кобзар в архієрейському будинку, розташованому безпосередньо на території лаври. Цей будинок, зображений на його акварелях, зберігся до нині. У 1964 році на ньому встановлено меморіальну дошку.

У Почаївській лаврі Тарасу Григоровичу, очевидно, показували печеру в скелі, де преподобний Іов перебував в усамітненому богоміллі. Нині в Печерній церкві, покрівля якої служить терасою головного виходу в собор, зберігається ще одна реліквія Лаври – мощі Іова.

Під час перебування в Лаврі Т. Г. Шевченко ознайомився з її бібліотекою. У Почаєві здавна розвивалася видавнича справа. Першою книгою, що побачила світ у містечку, стала «Зеркало Богословій». Його у 1618 році надрукував у

власній пересувній друкарні письменник і церковно-суспільний діяч Кирило Транквіліон-Ставровецький.

У Почаєві поет також зустрівся з польським скрипалем і композитором К. Ліпінським, про що він згадав у повісті «Близнецы» (1856) та про варіації композитора на тему народної пісні «Чи я така уродилась». К. Ліпінський у 1818 році давав спільні концерти зі славетним Ніколо Паганіні і за його заповітом отримав одну із скрипок маестро. Про відвідини Почаєва є згадки в поемах Шевченка «Слепая», «Невольник», «Петрусь» [3]. Однак подорожній альбом, в якому Т. Г. Шевченко записав ці пісні, у квітні 1847 року конфіскувала поліція. Поетові повернули альбом тільки після його постійних клопотань. Ці пісні на Волині можна почути й тепер, а співають їх у селах поблизу Почаєва, в Рівненській і Волинській областях.

Ідучи по Почаєву, Т. Шевченко роздивлявся вкриті позолотою чудові храми і краєвиди, згадував теплі зустрічі з настоятелем лаври Григорієм, обмірковував, наскільки вдалося за кілька днів передати на чотирьох малюнках вигляд тієї незрівнянної святині. Саме звідти, з Почаївської гори, від Успенської церкви Шевченко уперше зміг зазирнути аж через австрійський кордон і хоч здалеку побачити й змалювати далекий Підкамінський монастир на пагорбі.

З Почаєва Тарас Шевченко помандрував до міста Кременця, відомого освітнього і культурного центра Тернопілля. До сьогодні найбільшою окрасою міста залишається Замкова гора під назвою Бона, що на 397 метрів піднімається над рівнем моря. На цій горі до тепер залишилися руїни старовинного замку, що належав, за переказами, королівні Боні. Фортеця на горі Бона пам'ятає навалу орд хана Батия, татарського воєводи Куремси у XIII ст. Для цих завойовників вона залишалася неприступною. Монгольський полководець Бурундай наказав Галицькому князеві Данилові самому зруйнувати найбільш укріплені фортеці, а серед них і Кременець. Потім замок було відновлено і знову зруйновано у 1648 році уже козацьким військом під проводом Максима

Кривоноса. Дослідники припускають, що знайомство зі старовинним Кременцем Т. Шевченко розпочав саме з гори Бони.

Поки невідомо, скільки днів пробув поет у Кременці і де саме зупинявся. Але, без сумніву, йому тут розповіли, що місто є батьківщиною вже відомого тоді польського поета Юліуша Словацького [1]. Як відомо, Т. Шевченко цікавився стародавніми переказами. У Кременці він міг очути оповідь про Дівочі скелі та записати їх, зробити у місті деякі замальовки. Однак документальних підтверджень цього нема. Свої враження після відвідин Кременця поет, як вважають дослідники, передав у повісті «Варнак».

Зупинявся Шевченко також у с. Білокриниця (нині Кременецького р-ну), відоме своїм давнім замком, руїни якого перебудовували у палац протягом ХІХ століття.

Місця подорожей Тараса Шевченка на Тернопіллі співпадають з головними туристичними дестинаціями цього регіону. Власне поет відвідав такі відомі об'єкти як Вишнівецький палац, Почаївська лавра, Замкова гора і музей Ю. Словацького у Кременці. У Вишнівці та Почаєві встановлені меморіальні таблиці на будівлях, де перебував Т. Шевченко. У Кременецькому краєзнавчому музеї частина експозиції присвячена перебуванню на території регіону видатного українського поета. Про перебування Тараса Григоровича у деяких туристичних місцях свідчать навіть окремі об'єкти, як-от кам'яна «лавка Шевченка» у парку Вишневецького палацу.

Більшість пам'яток і місць, які свого часу на Тернопіллі відвідав Тарас Шевченко, активно зараз використовуються для туристичної та краєзнавчо-виховної діяльності. Місцевими туроператорами та історико-архітектурними заповідниками розроблені туристичні маршрути по місцях перебування Т. Шевченка на Тернопіллі. Перспективною ідеєю є оцифрування таких маршрутів і місць з їх розміщенням на Інтернет-ресурсах та на місцевості у вигляді QR-кодів.

З Тарасом Шевченком на Тернопіллі пов'язані місця на півночі регіону, які є частиною Південної Волині. Під час своїх мандрівок поет відвідав такі тепер популярні туристичні місця як Вишнівецький палац, Почаївська лавра та Замкова гора у Кременці. По місцях Т. Шевченка на Тернопіллі прокладені діючі екскурсійно-туристичні маршрути, які мають потенціал для розвитку та залучення більшої кількості туристів у регіоні.

#### *Література*

1. Подорож Тараса Шевченка на Тернопільщину. URL: [https://info.library.te.ua/2016/10/blog-post\\_17.html](https://info.library.te.ua/2016/10/blog-post_17.html) (дата звернення: 20.02.2024).
2. Тарас Шевченко на Тернопільщині / І. Дуда, Б. Мельничук. Тернопіль, 2007. С. 7.
3. Шевченко Тарас Григорович. Тернопільщина: регіональний інформаційний портал. URL: <https://irp.te.ua/shevchenko-taras-gry-gorovu-ch/> (дата звернення: 22.02.2024).

**УДК 379.85; 911.3**

*Бирко Оксана Володимирівна,  
студентка 4 курсу спеціальності  
014.07. Середня освіта. Географія,  
Харківський національний педагогічний університет  
імені Г.С. Сковороди, м. Харків*

## **РЕСУРСИ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У ХАРКОВІ ТА ЇХ ПІСЛЯВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ**

Харків має багату й різноманітну промислову спадщину, що робить його ідеальним кандидатом для розвитку індустріального туризму. Цей вид туризму передбачає відвідування та дослідження промислових об'єктів, таких як заводи, шахти та електростанції, з метою вивчення їхньої історичної, культурної та освітньої цінності. У світі й Україні також спостерігається зростання інтересу до індустріального туризму. Цей інтерес зумовлений низкою факторів, включаючи зростаючу популярність етнотуризму, зростаючу обізнаність про важливість промислової історії та прагнення до унікальних та автентичних вражень від подорожей. Харків має такі ресурси, які роблять його придатним



для розвитку індустріального туризму, а саме - розвинену транспортну мережу, потужну туристичну інфраструктуру та кваліфіковану робочу силу.

Теоретичні та практичні аспекти дослідження індустріального туризму представлені в працях зарубіжних і вітчизняних учених. Вагомий внесок у дослідження процесів створення туристичних інновацій зробили Д. Аакер, К. Келлер, О. Соскін, Дж. Еванс [10]. Автори Л.Божко [1], В. Данильчук, О. Афанасьєв, Л. Проценко [9], Некос А. [7], Ю. Муромцева [4, 5, 6], В. Пацюк, В. Казаков [8], Є. Ємельянова [2,3], досліджували перспективи розвитку туризму у промислових зонах, управління цим процесом та використанні у освітніх процесах. Проте, роботам щодо індустріального туризму бракує систематизації даних та актуалізації регіональних аспектів промислових міст і районів на основі розвитку промислового туризму.

Харків є типовим пострадянським містом, що отримав у спадщину значні індустріальні простори, більшість з яких на сучасному етапі не залучена до виробничого процесу. Харків володіє значними індустріальними просторами, питома вага яких у площі міста складає близько 15,4 %. Розвиток індустріального туризму в Харкові може дати ряд переваг для місцевої економіки. Ці переваги включають створення робочих місць, збільшення податкових надходжень та стимулювання розвитку місцевого бізнесу. Крім того, індустріальний туризм може допомогти підвищити обізнаність про промислову спадщину регіону та виховати почуття гордості в місцевій громаді.

Серед основних рекреаційних об'єктів індустріального туризму в Харкові, які вже використовувалися до російської агресії та можуть слугувати за цим призначенням і надалі можна виділити наступні :

#### *Харківський музей залізниці*

Побачити інновації минулих-позаминулих століть можна буквально с перших кроків харківською землею, завітавши на вокзалі до Музею історії та залізничної техніки Південної залізничної дороги. Окрім старовинних і рідкісних експонатів, вартий уваги й точний інтерактивний макет маршруту

швидкісного "Столичного ескреса Харків – Київ". У локомотивному депо "Харків-Сортувальний" є філія цього музею у вагоні 1957 року.

#### *Харків-місто авіабудування*

Екскурсія на Харківський авіаційний інститут та авіазавод розповість історію літакобудування і космічних програм СРСР. До російської агресії завод співпрацював з космічним і літаковим розробкам з США, Японією, Німеччиною, Мексикою, Нідерландами, Китаєм. Музей ХАІ розповість про історію розвитку авіації, продемонструє пристрій військових і цивільних літаків і багато іншої цікавої інформації.

#### *Завод ФЕД*

Виробнича екскурсія на завод «Фото Електродеталь», як назвав його Ф. Е. Держинський, з чийм ім'ям, власне, пов'язують назву підприємства, розповість про найбільші досягнення заводу, що був заснований в 1927 році, як підприємство з виробництва найпростіших фотоапаратів і свердлильних машин.

#### *Музей заводу Монокристал*

«Монокристал» є одним з найбільших світових виробників синтетичного сапфіра для високотехнологічних застосувань в електронній та оптоелектронній промисловості та паст для металізації сонячних елементів.

#### *Харківський тракторний завод.*

Цей завод був заснований у 1930 році і є одним із найбільших тракторних заводів у світі. Він пропонує екскурсії своїми приміщеннями, де також розташований музей історії тракторів.

#### *Турбоатом.*

Цей завод був заснований у 1934 році і є одним із провідних виробників парових турбін у світі. У довоєнний час пропонував екскурсії своїми приміщеннями і розташованим на території заводу музеєм історії турбін.

#### *Харківський коксовий завод.*

Цей завод був заснований у 1895 році і є одним із найстаріших коксових заводів в Україні. Він пропонує екскурсії своїми приміщеннями, де також розташований музей історії виробництва коксу.

#### *Пожежно-технічна виставка*

Екскурсія пропонує відвідати виставку МНС, дізнатися ближче особливості нелегкої праці пожежників, що захищають нас ціною власних життів. Тут можна побачити зал державного пожежного нагляду і зал пожежної автоматики, де розташований макет 16-поверхового житлового будинку. У залі пожежної техніки та обладнання можна дізнатися як розвивалися засоби зв'язку, вогнегасники, рятувальні пристрої, бойовий одяг та багато іншого.

До епохи дистанційних занять у Харкові найпопулярнішим напрямком індустриального туризму була навчальна та освітня тематика. Харків – освітянське місто, друге за кількістю студентів та вищих навчальних закладів в Україні, тому у місті та області відбувалося багато екскурсій для школярів старших класів та студентів на підприємства та музеї [5]. Екскурсії, які пропонували учням були наступні:

#### *Кондитерська фабрика*

Батько і засновник компанії «Жорж Борман» - Григорій Миколайович Борман став першопрохідцем галузі в Харкові. Кондитерська фабрика представляє собою 6 цехів, два з яких використовували для екскурсій. На вибір екскурсантів працювали два маршрути - з відвідуванням цеху з виготовлення шоколадно-вафельних тортів і виготовлення зефіру, а також маршрут з відвідуванням цеху, який виготовляє бісквітні тістечка і млинчики. Після закінчення екскурсії пропонувалася дегустація кращих зразків продукції фабрики.

#### *Чайна фабрика «Ахмад»*

Єдина в Україні чайна фабрика, що виробляє близько 22 сортів чаю, відкриває перед екскурсантами свої двері. Тут можна дізнатися про історії чаю і

чайної традиції, ексклюзивну інформацію про сорти і види чаю, побувати на чайній церемонії.

#### *Завод «Кулиничі»*

Висока якість, сотні найменувань продукції унікальні власні рецепти і багато іншого перетворило компанію в лідера з виробництва в Україні та особливий харківський бренд. На екскурсії можна доторкнутися до процесу приготування справжнього хліба, ознайомитися з технологією випікання, а також під керівництвом фахівців самостійно виготовити продукт, без якого не обходиться жодне застілля

Також з пізнавальною, соціальною метою екскурсії проводяться в Аптеку-музей, на Поліграфічне підприємство; Книжкову, фабрику. Для широкого загалу екскурсантів і також для студентів та школярів епізодично відбувалися екскурсії у Кінологічний центр (дресирування службових собак), Музей історії Харківського метрополітену, Музей депо Харківського трамвайно-тролейбусного управління, музей кераміки і плитки.

У Харкові також функціонує арт-об'єкт та місце подієвого туризму – Арт-завод «Механіка», який споруджена на 20 тис. кв. м території колишнього паровозобудівного заводу

У розвитку індустріального туризму в Харкові важливо врахувати, що область і місто Харків постраждали від бойових дій з боку росії. Тому, в першу чергу, треба зосередитися на об'єктах, які не зазнали руйнувань. Ці об'єкти можуть бути розвинені для туризму в першу чергу. Важливо провести ретельну оцінку стану промислових об'єктів, щоб переконатися, що вони безпечні для відвідування. Післявоєнне відновлення Харкова й об'єктів промислового туризму включає необхідність збереження та реставрації промислових об'єктів, необхідність розвитку туристичної інфраструктури та необхідність просування регіону серед потенційних туристів.

Також під час мирного відновлення Харкова варто розробити тури, які розповідають про історію бойових дій. У світі існує великий інтерес до

російсько-української війни. Ці тури можуть включати відвідування пошкоджених будівель, пам'ятників жертвам війни та музеїв, присвячених війні. Важливо співпрацювати з місцевими громадами при розробці та реалізації туристичних маршрутів. Це допоможе забезпечити, щоб тури були чутливими до потреб та почуттів місцевих жителів.

Індустріальний туризм разом з іншими видами туризму варто використовувати для відновлення регіону. Доходи від туризму можуть бути використані для відновлення пошкодженої інфраструктури та підтримки місцевого бізнесу. Досить ймовірно, що розвиток індустріального туризму в Харкові буде тривалим. Однак за допомогою ретельного планування, інвестиціям та співпраці між урядом, приватним сектором та місцевою громадою цей процес може бути успішним. Завдяки створенню нового туристичного продукту на базі індустріального туризму можна досягти притоку туристів, інвесторів, висококваліфікованих працівників, працездатних мігрантів у міста, області, регіонах країни.

Незважаючи на згадані вище проблеми, розвиток індустріального туризму має потенціал стати важливим економічним рушієм для Харківської області. Співпрацюючи, уряд, приватний сектор та місцева громада можуть створити стійку та успішну індустрію промислового туризму, яка буде приносити користь регіону протягом багатьох років.

#### *Література:*

1. Божко, Л. Д. "Індустріальний туризм як нова форма туристичної поведінки та практики." *Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди]. Сер.: Історія та географія* 50 (2014): 146-153.
2. Ємельянова, Є. С., Мороз, О. М., Семененко, Л. О., & Дьолог, О. С. (2012). Українсько-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки.
3. Yemelianova, Y. (2015). La mobilité internationale comme composante de l'enseignement agraire technique ukrainien/Yemelianova Y

4. Муромцева Ю. І. Методичні рекомендації до курсу "Рекреаційні ресурси світу" для студентів спеціальності 014 Середня освіта. Географія всіх форм навчання / Ю. І. Муромцева, П. І. Лоцман, С. В. Некос; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2021. – 31 с.

5. Муромцева, Ю. І. "Туризм у профорієнтаційній роботі вчителя." (2019).

6. Nekos, A. N., and Yu I. Muromtseva. "Estimation of the Air Emissions of Pollutants Influence on Primary Morbidity Indicator of the Population: Case in Kharkiv Region–Ukraine." *Visnyk of VN Karazin Kharkiv National University series «Ecology»* 24 (2021): 57-65.

7. Пацюк В., and В. Казаков. "Індустріальний туризм як ефективний напрям регенерації міст (аналіз досвіду Кривого Рогу)." *Visnyk of Karazin Kharkiv National University. Series "Geology-Geography-Ecology"* 58 (2023).

8. Проценко Л. В. "Перспективи післявоєнного розвитку культурно-пізнавального туризму у Харківській області." (2023).

9. Семененко А. О., Муромцева Ю. І. Маловідомі рекреаційні ресурси Харківської області // Географія та туризм: матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 26 лют. 2019 р. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди; за заг. ред. О. Г. Стадника. – Харків: ХНПУ, 2019. – С. 190–194.

### УДК 911.3

*Ірина Михайлівна Луцик,  
студентка 3 курсу спеціальності 242 Туризм та рекреація,  
факультет суспільних і прикладних наук,  
Горішевський Павло Анатолійович,  
старший викладач кафедри туризму  
та готельно-ресторанної справи,  
ЗВО «Університет Короля Данила», м. Івано-Франківськ*

## СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Гастрономічний туризм, який в сучасних умовах стає все більш актуальним і важливим, може відігравати ключову роль у розвитку та популяризації культурної спадщини країни. Кожний регіон у світі визначається своєю унікальністю в кулінарній сфері, включаючи характерні страви, традиції

та кліматичні умови, які сприяють формуванню власного гастрономічного образу. Гастрономічний туризм стає невід'ємною частиною будь-якої подорожі.

Проте, гастрономічний туризм спрямований на впровадження філософії ознайомлення туристів із національною кухнею конкретної країни, яку вони відвідують. Важливо відзначити, що гастротуризм не обмежений сезонністю або порами року [1, с. 105 ].

Зрештою, певні продукти регіональної кухні доступні протягом усього року, і для кожного сезону можна організувати відповідний гастрономічний тур. Акцент на просуванні місцевих виробників продуктів становить важливий аспект будь-якого туру. Гастрономічний туризм є підвидом пізнавального туризму, і, на відміну від інших його форм та видів, він залучає не лише зорове та слухове сприйняття, але також смакові та нюхові відчуття.

Україна з її різноманітними кулінарними традиціями, стає потенційно привабливим регіоном для розвитку не тільки внутрішнього гастрономічного туризму. Однак, незважаючи на багатство української кухні та унікальність місцевих страв, гастрономічний туризм в Україні ще не отримав достатньої уваги і визнання, як це є в інших країнах світу[1].

Щорічно в Україні відбувається понад 100 кулінарних свят та фестивалів, і їхня кількість постійно зростає. Найбільше заходів проводиться у вересні, а також у червні, серпні та жовтні. Таким чином, найбільше гастрономічних подій відбувається влітку та восени.

Гастрономічні заходи та свята в Україні відзначаються різноманіттям кулінарних насолод: від борщу, дерунів, галушок та голубців до різноманітних алкогольних напоїв, таких як горілка, вино, пиво. Фестивалі також присвячуються різним овочам та ягодам, включаючи полуницю, черешню, огірки, помідори, кавуни, а також меду, солодошам і багатьом іншим кулінарним смаколикам [3].

Зафіксовано, що більшість кулінарних заходів відбувається у західних регіонах України, зокрема в Закарпатській та Львівській областях, і Київ також відзначається значною кількістю фестивалів такого типу.

Вивчення показало, що в Україні існують значні потенційні можливості для розвитку гастрономічного туризму. Проте на даний момент цей вид туризму перебуває на початковому етапі розвитку через ряд проблем. Серед них необхідно відзначити несприятливість законодавства у туристичній сфері, складну економічну та політичну обстановку, недостатній рівень розвитку інфраструктури, відсутність кваліфікованих кадрів, відсутність ресторанів, що спеціалізуються на національній кухні, а також обмежену кількість гастрономічних турів та екскурсій.

Наше дослідження спрямоване на розгляд та аналіз факторів, які впливають на популяризацію гастрономічного туризму в Україні.

По-перше, Україна, як країна з багатою історією та різноманітними регіональними традиціями, пропонує унікальний гастрономічний досвід. Регіональні страви, такі як галицькі деруни, карпатські сири та кримські десерти, роблять кулінарний туризм привабливим для подорожуючих[1, с. 110].

По-друге, популяризація гастрономічного туризму вимагає ефективної підтримки на рівні законодавства та інфраструктури. Наукове спостереження вказує на необхідність розвитку спеціалізованих законів та ініціатив для створення сприятливого середовища для ресторанів, фермерських ринків та кулінарних екскурсій.

По-третє, маркетинг гастрономічного туризму відіграє важливу роль у привертанні уваги та зацікавленості туристів. Розвиток ефективних маркетингових стратегій, які висвітлюють культурну та кулінарну спадщину, може значно підвищити привабливість України для гастрономічних подорожей.

По-четверте, забезпечення високого рівня обслуговування та кулінарної майстерності є ключовим елементом розвитку гастрономічного туризму.



Професійна підготовка персоналу та розвиток кулінарних навичок можуть забезпечити якісний гастрономічний досвід для відвідувачів [4].

У контексті сучасних туристичних тенденцій гастрономічний туризм в Україні має значний потенціал для розвитку та популяризації культурної спадщини країни. З урахуванням різноманіття української кухні, кожен регіон стає своєрідним кулінарним магнітом, який приваблює туристів[3].

Незважаючи на той факт, що гастрономічний туризм в Україні ще не отримав відповідного рівня уваги і визнання, наукові дослідження вказують на потребу в комплексному підході до його розвитку. Важливо вдосконалювати законодавство, покращувати інфраструктуру, розробляти ефективні маркетингові стратегії та забезпечувати високий рівень кваліфікації персоналу.

Зазначена у тексті ініціатива проведення різноманітних гастрономічних заходів та фестивалів, особливо в західних регіонах України, свідчить про ріст інтересу до цього виду туризму. Деякі проблеми, такі як несприятливість законодавства чи недостатній розвиток інфраструктури, можуть бути вирішені за умови спрямованих зусиль та державної підтримки.

Україна, з власною кулінарною історією та національною кухнею, має потенціал стати важливим гравцем на гастрономічній карті світу. Перспективи гастротуризму в Україні є достатньо цікавими для ринку туристичних послуг, і подальші скоординовані зусилля ключових стейкхолдерів у напрямку його розвитку можуть призвести до визнання країни як привабливої гастрономічної дестинації для міжнародних туристів.

### *Література*

1. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України: навч. пос. – 2-ге виданняперероб. і доповн. Київ: Альтерпрес. 2010. 404 с. URL: <https://www.google.com/search?q=2.+%D0> (дата звернення: 13.02.2024).

2. Туристські ресурси України: конспект лекцій. Для здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 242 «Туризм» за усіма формами навчання. Укладач О. В. Поступна. Х.: НУЦЗУ, 2020. 209 с

3. Туризм гастрономічний: улюблені страви 5 регіонів України URL:<https://doba.ua/ukr/blog/turizm-gastronomichnij-ulyubleni-stravi-5-regioniv-ukrayini.html> (дата звернення: 20.02.2024).

4. Гастрономічний туризм в Україні: кращі напрямки, місця та рекомендації URL:<https://www.ukraine-is.com/uk/gastronomichnij-turizm-v-ukra%D1%97ni-krashhi-napryamki-miscya-ta-rekomendaci%D1%97/>(дата звернення: 20.02.2024).

**УДК 338.48-6:641/642(477.87)**

*Сідун Вікторія Віталіївна,  
студентка 4 курсу спеціальності «Туризм»,*

*Наук. керівник – Щука Г.П., д.пед.н., професор, професор кафедри  
географії та туризму, Закарпатський угорський інститут  
ім. Ференца Ракоці II, м. Берегове*

## **РОЗВИТОК ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТТІ**

Однією з тенденцій розвитку світового господарства є глобалізація, в ході якої сформувалися глобальні ринки товарів, послуг і фінансів, утворився глобальний інформаційний простір. На туристичному ринку глобалізація характеризується зміною технологій, інтернаціоналізацією ділової активності, модернізацією транспортної інфраструктури тощо. Результатом активного розгортання процесів інтеграції та глобалізації є поступова втрата національних та регіональних особливостей туристичних продуктів.

В той же час, формування економіки вражень, посилення негативних наслідків масового туризму активізувало процеси сегментації туристичного ринку та розвитку його ніш.

Майбутнє туризму в повоєнній Україні пов'язано саме з альтернативними (нішевими) видами туризму, які забезпечують збереження навколишнього середовища; врахування інтересів туристів; розвиток територій, які не можуть конкурувати з масовим туризмом; не завдають шкоди культурі місцевої громади, а заохочують і формують поважне ставлення до її культурних реалій

через освіту туристів та організовані зустрічі з представниками місцевої культури.

Для України є дуже важливим повернутися до своїх першоджерел, зберегти свою ідентичність у період війни. Водночас, народ країни повинен повернутися не тільки до українознавства, а продемонструвати культуру і тих народів, які проживають на території України. Кожен регіон унікальний, оскільки має свій історичний розвиток, свою культурну спадщину. А наша головна мета полягає в тому, щоб цю культурну спадщину зберегти і передати наступним поколінням.

Ефективним засобом може служити гастрономічний туризм – це подорожі в різні місця планети для ознайомлення з місцевими кулінарними традиціями й особливостями національної або регіональної кухні. Головною метою яких є дегустації унікальних продуктів і страв, властивих винятково цій місцевості, дегустації вишуканої їжі, навчання в гастрономічних школах будь-якої спрямованості [3, с. 16].

Цей вид туризму будується на вивченні різноманітних кухонь, завдяки цьому пізнається життя населення на цій території, його культурні традиції. Через розвиток, підтримку і передачу гастрономічної спадщини, на людину можна вплинути не тільки через органи розуму, а й через смак, нюх, дотик тощо.

Основним ресурсом гастрономічного туризму є *автентична кухня* – оригінальний, порівняно з іншими, але звичний для даної місцевості, характер харчування: набір страв та рецептів їхнього приготування [5, с. 60].

В науковій літературі існує неузгодженість щодо визначення понять *автентична / національна / народна / традиційна кухня*.

*Національна кухня* – це національно-специфічний культурний феномен, який формує систему ціннісно-сміслових і духовних чинників, що виражають культуру та національну ідентичність країни, забезпечують єдність її представників і їхню диференціацію від інших країн. Функціональний зміст

кухні полягає у відображенні ідей, цінностей, норм і правил поведінки суспільства або певної соціальної групи, забезпечуючи при цьому соціальну регуляцію та інтеграцію в межах соціокультурного утворення. Кухня має певну репрезентативність, а її цінності та смисли мають значний вплив на соціальну поведінку людей у певній спільноті. Водночас традиційні культури харчування підтримують етнічну ідентичність і слугують гарантією мультикультурного розмаїття у світі [1].

Народна кухня забезпечує в суспільстві:

- соціальну регуляцію (детермінація поведінки та інтерпретація фактів крізь призму їжі та харчування);
- інтеграцію на рівні культури повсякденності (об'єднання на основі національних кулінарних традицій);
- інкультурацію (набуття національного кулінарного досвіду);
- ідентифікацію (ототожнення з конкретною національною кулінарною традицією);
- трансляцію соціокультурного досвіду (передання харчових кодів);
- міжкультурну комунікацію (як засіб спілкування між представниками різних культур);
- символічно-репрезентативну функцію (презентація кулінарної культури та значення страви чи продукту за допомогою символічних страв);
- статусну функцію (статус людини в соціальній ієрархії визначається на основі її харчових уподобань) тощо [4, с. 93].

Національна кухня на рівні індивіда показує специфіку культурного розвитку нації.

Традиційно (автентичною) вважається та кухня, якою користуються протягом трьох поколінь [5, с. 60]. Відповідно, якщо на певній території віками проживали представники різних націй, відбувається взаємопроникнення культур, що відбивається і на кухні даного регіону: вона вбирає в себе риси кожної з культур, поступово перетворюючись у традиційну для даного регіону.

Закарпатська кухня є результатом синергії українців, угорців, німців, євреїв, французів, чехів, румун, ромів та інших народів, які населяли цей край. Відповідно, традиційна кухня Закарпаття представлена угорськими стравами (бограч, попрікаш, лечо, лекварі), чеськими (кнедлики, гомбовці), румунськими (токан, мамалига, гівеч,), ромськими (кров'янка, печінкова гурка, реберця зі свинини), німецькими (копчений шовдарь, бігос, крупник, фляки), гуцульськими (банош, голубці, кулеша, книш, бриндзя), словацькими (палачінти, смажений чир, карбонати, часникова поливка), єврейськими (човлент, кугл, тістечко «Гаман»).

Але, на нашу думку, є великою помилкою позиціонувати і просувати у регіоні кожен з цих етнічних кухонь окремо. Адже, по-перше, для приготування страв використовуються продукти та сировина, які вирощуються або виробляються на місці, залежать від теруару та мають свої смакові особливості; по-друге, протягом тривалого часу технологія приготування змінювалася, пристосовуючись до смакових властивостей місцевих мешканців. Тому, наприклад, закарпатський бограч відрізняється за смаком від бограчу, який подають в Угорщині.

Перші кроки в цьому напрямку вже зроблені: Міністерством культури та інформаційної політики України було занесено до нематеріальної культурної спадщини сливовий леквар (традиційне закарпатське повидло, виготовлене за угорським рецептом, яке варять цілий день, часто і цілу ніч, у мідних казанах на відкритому вогні), шовдарь (вуджений свинячий окіст, спадщина закарпатських німців) та бринзу (традиційна страва гуцульських вівчарів) [2].

Отже, майбутнє вітчизняного туризму пов'язане з розвитком нішевих видів туризму. Одним із перспективних напрямків туризму для Закарпаття є гастрономічний туризм. Так як основною умовою ефективного розвитку даного виду туризму є наявність автентичної кухні, в регіоні доцільно формувати бренд «Закарпатська кухня», не виділяючи окремо етнічні кухні народів регіону, а позиціонувати їх у контексті інших кулінарних традицій.

### *Література*

1. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини № 995\_d69 від 06.03.2008. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_d69#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text) (дата звернення: 24.02.2024).
2. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/nacjonalnyj-perelik-elementiv-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny-28.07.23.pdf> (дата звернення: 24.02.2024).
3. Омельницька В.О. Сутність та класифікація видів гастрономічного туризму. Приазовський економічний вісник. 2018. №1(6). С.15-20.
4. Островська Г.Й., Сута Х.С., Ясеновський Б.О. Трансформація національної кухні в умовах соціокультурних змін. Наука, інновації, бізнес: проблеми, перспективи і сьогочасні тренди розвитку: м-ли XI Всеукр. наук.-практ. конф-ції пам'яті почесного професора ТНТУ ім. І. Пулюя, академіка НАН М.Г. Чумаченка (Тернопіль, 26 травня 2023 року). 2023. С. 92-93. URL:
5. Щука Г.П., Венгерська Н.С., Безрученков Ю.В. Автентична кухня як основа розвитку ринку гастрономічного туризму Закарпаття. Економіка і регіон. 2023. №4 (91). С. 59–67. DOI: 10.26906/EiR.2023.4(91).3195

Наукове електронне видання

## **ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ**

**Матеріали VII Всеукраїнської  
науково-практичної Інтернет-конференції  
Харківського національного педагогічного університету  
імені Г.С. Сковороди  
(28 лютого 2024 р., м. Харків)**

Матеріали подаються в авторській редакції.  
Відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності несуть автори.

**Відповідальний за випуск Зеленько О.О.  
Комп'ютерна верстка: Тагільцева Н.В.  
Коректор: Лоцман П.І.  
Фото обкладинки Муромцева Ю.І.**

Ум. друк. арк. 29,85

Державний вищий навчальний заклад  
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди  
м. Харків, 61002  
вул. Алчевських, 29.